

Modern Greek Dialects and Linguistic Theory

Proceedings of the *8th International Conference
of Modern Greek Dialects and Linguistic Theory*
(MGDLT8) Gjirokastër, 4-6 October 2018

Πρακτικά του *8^{ου} Διεθνούς Συνεδρίου
Νεοελληνικών Διαλέκτων και Γλωσσολογικής Θεωρίας*
(MGDLT8) Αργυρόκαστρο, 4-6 Οκτωβρίου 2018

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΠΑΤΡΩΝ
UNIVERSITY OF PATRAS

ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ
ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΩΝ
ΔΙΑΛΕΚΤΩΝ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΑΤΡΩΝ

University of Patras,
Laboratory of Modern Greek Dialects
2019

Scientific Committee of the Conference

Angela Ralli, University of Patras
Brian D. Joseph, Ohio State University
Panajot Barka, University of Gjirokaštër

Volume Editors

Angela Ralli, University of Patras, Editor-in-Chief
Panajot Barka, University of Gjirokaštër
Brian D. Joseph, Ohio State University
Stavros Bompolas, University of Patras

Series ISSN: 1792-3743

Sponsors

The workshop and the general sessions of the 8th *International Conference on Modern Greek Dialects and Linguistic Theory* were sponsored by the Greek Embassy in Tirana, the Onassis Public Benefit Foundation and the University of Gjirokaštër.

Onassis Public Benefit Foundation

University of Gjirokaštër

Table of contents/Πίνακας περιεχομένων

Table of contents	v-vi
Welcome address	vii-viii
Foreword	ix
Changes of the Preposition Functions in Isolated Greek Dialects in Bulgaria <i>Petya Assenova</i>	1-9
Reactivation of (en+)gerundio as Judeo-Greek feature in Judeo-Spanish <i>Iskra Dobрева</i>	11-24
The Arvanite compound edaphonyms as fossils of language contact in the Greek dialect of Achaia <i>Asimakis Fliatouras</i>	25-37
Η σύνθεση στην Τσακωνική διάλεκτο <i>Ελευθερία Γαλανού</i>	39-48
Pockets of Change: Saliency and Sound Change in Istanbul Greek <i>Matthew John Hadodo</i>	49-67
Greek and Albanian in Palasa and Environs: A Report from the Field <i>Brian D. Joseph, Alexander Novik, Andrey Sobolev & Aristotle Spiro</i>	69-78
Το πρόθημα δια- στη Νέα Ελληνική: συγχρονία και διαχρονία <i>Γεωργία Κατσούδα, Ιώ Μανωλέσσου & Σταμάτης Μπέης</i>	79-92
Τα οικογενειακά ονόματα των περιοχών Δρόπολης και Πωγωνίου <i>Κωσταντώ Ξέρρα & Ευανθία Μπαρούτα</i>	93-102
Διατοπικότητα και διαχρονικότητα των νεοελληνικών γλωσσικών ιδιωμάτων της νότιας Αλβανίας <i>Δώρας Κ. Κυριαζής</i>	103-132
Macedonian-Epirote isoglosses <i>Marianna Margariti-Ronga & Eleni Papadamou</i>	133-143
Οι υπερθετικές παραθετικές δομές στη διαλεκτική ποικιλία της Ελληνικής <i>Δήμητρα Μελισσαροπούλου & Χρήστος Παπαναγιώτου</i>	145-161
Defective genitives of ι-neuter nouns in Modern Greek: the role of synizesis <i>Dionysios Mertiris</i>	163-176
Η συμβολή της ελληνικής στην Τόσκινη διάλεκτο της αλβανικής και η πολύτροπη διγλωσσία στο σημερινό Νότο της Αλβανίας <i>Παναγιώτης Μπάρκας</i>	177-188

Παρατηρήσεις στα τοπικά ιδιώματα των Απολλώνων και Σαλάκου Ρόδου <i>Καλομοίρα Νικολού, Κατερίνα Θ. Φραντζή & Σεβαστή Λογοθέτη</i>	189-201
Το επίθημα -αβ(ος) στα βόρεια ιδιώματα <i>Νικόλαος Ντάγκας</i>	203-217
Διαλεκτικές Νεοελληνικές Επιδράσεις στα Αρβανίτικα <i>Νίκος Παντελίδης & Νίκος Λιόσης</i>	219-234
Η Κλίση των Ουσιαστικών της Τσακωνικής Διαλέκτου <i>Νίκη Παπαδάτου</i>	235-257
Τα χαρακτηριστικά της γλώσσας της εφημερίδας «Λαϊκό Βήμα» της Εθνικής Ελληνικής Μειονότητας στην Αλβανία κατά τη χρονική περίοδο 1945 – 1991 <i>Ολιέτα Πόλιου & Μανιόλια Σούλαϊ</i>	259-272
Distribution and use of the unaccented augment in Canadian Greek <i>Angela Ralli, Panayiotis Pappas & Simeon Tsolakidis</i>	273-286
Α γρούσσα νόμου: η ρηματική κλίση της Τσακωνικής διαλέκτου <i>Στρατηγόλα Ρήγα</i>	287-302
Το ιδίωμα της Χιμάρας: Όψεις στην Κοινωνία και τη Λογοτεχνία <i>Αμαλία Ρόντου, Γεώργιος Τσερπές & Χρήστος Αρμάντο Γκέζος</i>	303-309
Νεωτεριστικοί ρηματικοί χρόνοι της υποδιαλέκτου Χιμάρας σε περιβάλλον διαγλωσσικής επαφής <i>Αριστοτέλης Η. Σπύρου</i>	311-324
Ο υπερσυντέλικος στην Κυπριακή και την Κοινή Νέα Ελληνική: μια κοινωνιογλωσσολογική προσέγγιση <i>Σταυρούλα Τσιπλάκου, Σπύρος Αρμωστής, Δημήτρης Μιχελιουδάκης, Αμαλία Μόζερ & Σπιριδούλα Μπέλλα</i>	325-338
Στάσεις φοιτητών τριτοβάθμιας εκπαίδευσης σχετικά με τη χρήση και τη διδασκαλία των νεοελληνικών διαλέκτων στο σχολείο <i>Μαρίνα Τζακώστα & Ελευθερία Μπετεινάκη</i>	339-355
Ενίσχυση της διαλεκτικής γλωσσικής συνειδητοποίησης μαθητών της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης μέσω ενός προγράμματος διδασκαλίας των νεοελληνικών διαλέκτων <i>Μαρίνα Τζακώστα & Κωνσταντίνα-Ειρήνη Κουφού</i>	357-369
Language Mixing in Palasa <i>Brian D. Joseph, Rexhina Ndoci & Carly Dickerson</i>	371-384

The 8th International Congress on Modern Greek Dialects and Linguistic Theory

---

Greetings!

- Honorable:
- Mrs. Ralli (University of Patras),
- Mr. Joseph (Ohio State University),
- Mr. Barka (Eqrem Çabej University, Chair of the Scientific Committee),
- Mr. Kontos (University of Athens),
- Mr. Aristotel Spiro and Mr. Doris Kiriazis (as special guests and keynote speakers);
- Honorable Mr. Kostas Qirios, Representative of the Greek Embassy in Tirana;
- Honorable Mrs. Malo, Vice-Minister of Foreign Affairs;
- Distinguished colleagues from universities and scientific academies of USA, Canada, Greece, Russia, Ukraine, Bulgaria, Cyprus, Belgium etc.;
- Honorable Mr. Sala, Dean of Social Science Education Faculty;
- Distinguished colleagues from the university, and especially the colleagues of the Department of Greek Language, Literature and Civilization;

Honorable directors and teachers of minority schools, alumni, students and participants, allow me on behalf of Rector Mr. Mema to welcome you!

I am honored to officially open the "8th International Congress on Modern Greek Dialects and Linguistic Theory". I welcome you, and thank you very much for your presence.

Special thanks are in order also to the initiators and organizers of this congress, for their fine idea of cooperation with "Eqrem Cabej" University of Gjirokaštër, which is both an academic and a research institution.

The University of Gjirokaštër aims to co-operate with academic and scientific institutions in the organization of joint activities so as to be an active participant on the international stage via links with other research institutions.

The university's mission as an institution of higher education is to create realistic resources for society at large. This mission is centered on the preparation of teachers at all levels of the pre-university education system. For over 50 years, this institution has been preparing teachers, covering the needs of our country, and thereby creating a clear profile in this regard.

Knowledge is not a business; rather it is the best social, economic and cultural policy, and this university aspires to continue on the path of knowledge, and to aim to establish even higher standards for the future.

University of Gjirokaštër as an academic and research institution will continue to be a powerful center of education and research.

The organization of this 8th International Congress in cooperation with our University marks another unique means by which to measure our values and our academic potential for scientific research, inasmuch as a significant group of scholars from our university is involved in this congress, alongside the other organizing and participating universities.

The collaboration in this congress and the participation in it by so many here have given the University of Gjirokastër the opportunity to get acquainted with and make contact with the academic world encompassing scholars from many nations east and west, confirming the conviction that our university is open to knowledge and science on a global scale.

The topic of the congress, namely dialectal phenomena within the Greek language, the main language of a neighbouring country but also a language written and spoken by the Greek minority in our region, is of great importance for the study of the Greek language more generally while at the same time strengthening our cooperation with Greek universities with regard to both academic and research matters.

In particular, the organization of this edition clearly shows the scientific interest in contacts, exchanges between our two languages, giving us above all a methodology for further study and also important results in this area of investigation.

The organization of this Congress in the University of Gjirokastër has been essential not only because it shows our organizational experience but also because it highlights our efforts to shed the light of scientific knowledge on the linguistic and cultural phenomena featured in the multicultural mosaic of our region.

Moreover, it remains especially significant that the organization of the congress and the cooperation with the Department of Greek Language, Literature and Civilization have coincided with the 25th anniversary of the department's creation. In this context, this congress is of great importance in the life of this Department, which has contributed professionally to the mission of preparing teachers for the Greek minority and the analytical curricula for the Greek minority schools, in cooperation with the Ministry of Education, Sport and Youth and Institution of Education Development.

Thanking you and showing appreciation at the same time for your professionalism in organizing "The 8th International Congress on Modern Greek Dialects and Linguistic Theory", I have the honor of presiding over its opening.

To close this greeting of welcome and gratitude, hoping to convey all our institutional gratitude, I wish the Congress good work and you, its honored participants, great success!

Thank you and good works!

Vice rector
Assoc. Prof. Valbona DURI

Foreword

As opposed to the varieties of other languages, Modern Greek dialects are less known among linguists. Nonetheless, they exhibit a number of interesting phenomena due to the fact that many of them have developed -relatively- isolated or in close contact with other dialects and/or languages. Modern Greek dialects offer a plethora of intriguing data which can be used to test working hypotheses about language structure and language use, and can be analyzed in different ways, by appealing to various methods and theories.

The *International Conference on Modern Greek Dialects and Linguistic Theory* (MGDLT) was firstly organized in 2000 in Patras (Greece) in order to respond to the emerging need for the study of Modern Greek Dialects in the light of modern linguistic theories. Its basic aim is to highlight the importance of dialects for linguists working in various fields of linguistics (phonetics & phonology, morphology, syntax, semantics, pragmatics, discourse analysis, psycho- or socio-linguistics, historical and contact linguistics). A selection of papers presented in this meeting has been published either online (see mgdlt.lis.upatras.gr) or in hard copy (or in both ways).

The present volume is a collection of works presented at MGDLT8, which was held at the University of Gjirokaštër (October 4-6, 2018). The organization of the conference was part of the celebrations for the 50th anniversary of the University of Gjirokaštër, which is gratefully acknowledged for its generous support.

The papers in this volume reflect various interests of experts working on both linguistics and the dialects of Modern Greek. They cover a wide variety of topics, and a considerable part of the volume is dedicated to Greek spoken in Albania. The papers are arranged alphabetically and contain a far ranging amount of Greek dialectal data, presented during the conference.

On behalf of the scientific and the organizing committees, I am much indebted to the sponsors of the MGDLT8 Conference, the Greek Embassy in Tirana, the Onassis Public Benefit Foundation and the University of Gjirokaštër. I also thank the speakers and presenters for their participation, particularly the invited speakers of MGDLT8 who so promptly responded to our call, namely, Brian D. Joseph (Ohio-State University), Doris Kyriazis (Aristotle University of Thessaloniki) and Dr. Aristotelis Spirou.

Last but not least, I am particularly grateful to the members of the Local Organizing Committee, and Stavros Bompolas for his valuable assistance with the editing of some papers of this volume.

December, 2018
Prof. Angela Ralli

Changes of the Preposition Functions in Isolated Greek Dialects in Bulgaria

---

Petya Assenova

Sofia University "St. Kliment Ohridski"

Abstract:

The broadening of the preposition functions is a natural result of the analytical evolution, the latter being the most important feature of the Balkan Linguistic Union.

On the territory of the Balkan Peninsula there are still dialects that are isolated from the languages they belong to and function in a foreign language environment. In the syntax of the isolated dialects, the most abstract (grammaticalized) prepositions have taken over the functions of several other prepositions. In the Greek dialects in Bulgaria it is the preposition *pe* (< *από*), which has been developed by changing its primary meaning of moving away, namely: starting point in time and space; cause; origin; agent in passive construction, etc., and now it replaces in the first place the preposition *με*, and then partially the prepositions *σε* and *για*.

It is interesting to note that the same phenomenon is observed in two other isolated Balkan dialects in Bulgaria: in the Albanian dialect in the village of Mandritsa (Southern Bulgaria), and in the Munten-Oltentia Rumanian dialects in settlements on the southern bank of the Danube (Northern Bulgaria).

In this special state of isolated Balkan dialects it cannot be definitively proved that the source of interference is the contact language. Still, they react as other languages do in regions of language contacts by undergoing changes not reproducing models of the local language.

Key words: *Languages in contact, Isolated Balkan dialects, Grammaticalized prepositions: από*

1. Analyticity and the destiny of the preposition in the Balkan languages

Analyticity is one of the most important features of the Balkan Linguistic Union. The narrowing of the declension pattern and the corresponding broadening of the preposition functions is a natural result of the analytical development. The most abstract prepositions, which had grammatical meanings, acquired parallel functions to the corresponding prepositions in each of the Balkan languages.

2. The prepositions in isolated Balkan dialects

On the territory of the Balkan Peninsula there are still dialects that are isolated from the languages they belong to and function in a foreign language environment¹. Usually such dialects, outside the political borders, maintain areal continuity with the language which they belong to genetically and represent its periphery. Such is the case with the dialect

¹ The data used in this study come from field studies carried out by a French-Bulgarian team working within the framework of the "Rila 2/11 Program", 2005 – 2007 in settlements of northern Greek dialects in Bourgas, Sozopol, Pomorie, Nessebär; it also makes use of data from earlier years. The cited Greek examples were transcribed by Eleni Valma.

of the descendants of the ancient Greek colonists, inhabiting nowadays the towns and cities on the Bulgarian Black Sea coast. At times, as a result of migration, dialects become totally isolated from the integral territory of the respective language. That was the case of the *Sarakatsani* (Bulgarian *каракачани*, *Karakachani*) in Bulgaria. Both dialects are related to the Northern Greek dialects.

In the isolated Balkan dialects on the territory of Bulgaria there has been a tendency of the transformation of some of the prepositions into a universal vehicle for the manifestation of syntactic relations, notwithstanding its initially established characteristics.

In the historical development of the old grammaticalized prepositions there is also a representative number of cases whereby these prepositions have taken up functions of prepositions close in meaning and use: as far back as Latin the preposition *de* took over the prepositions *ab* and *ex* (Реферовская 1966: 140), and in ancient Greek *ἀπό* started being used instead of *ἐξ*, *παρά* and *ὕπό* (Thumb 1910:98).

In the Greek dialect, spoken on the Bulgarian Black Sea coast, this is the case with the preposition *pe*² (< *από*); however, some special changes in the functions of *από* are not observed in the *Sarakatsani* dialect. The aim of this paper is to draw attention to some uses of the proposition *από* 'from/of/by' in the Greek dialects spoken in Bulgaria. A prerequisite to it is outlining its characteristics in common Greek.

3. The preposition *από* 'from/of/by' in Greek

The system of relations expressed by the corresponding prepositions in Alb. *nga/prej*, Bulg. *om* [ot], Gr. *από*, Roum. *de* has been developed by broadening their common primary meaning of *moving away* namely: starting point in time and space; cause; origin; agent in passive structures, etc.

In the Greek prepositional system the preposition *από* has the following characteristic features:

- It is related to the old prepositions, i.e. it has completely lost any link with its original lexical meaning; even the etymological analysis can adduce only correspondences with Indo-European (Chantraine 1977).
- It is related to the group of the most characteristic grammaticalized prepositions together with its correspondences in the other Balkan languages. It is one of the most frequently used, together with *με*, *σε*, *γιά* (Τριανταφυλλίδης 1978:387).
- This is the only one of the old prepositions which functions also as a prefix (Τριανταφυλλίδης 1978:386). By way of comparison, in Bulgarian all the prepositions are also prefixes, preserving some obsolete meanings of the respective prepositions only in the formation of some words, - e.g. *с-* [s-] in *с-лизам* [s-lizam] 'go/come/get down', *с-валям* [s-valjam] 'to take down', *с-веждам* [s-vezhdam] 'come, bow /boil down', 'take/pull/drag down' (movement from top to bottom, a meaning in Old Bulgarian which is preserved in other Slavic languages).

The following examples with the prefix *από-* are excerpted from the dialect of Sozopol (Σταλίδης, forthcoming), yet some of them are common Greek:

² For other forms cf. Σταλίδης, Κ. Γ. Η πρόθεση «από» στο γλωσσικό ιδίωμα των κατοίκων από τη Σωζόπολη της Ανατολικής Ρωμυλίας (forthcoming).

-ποκόβω = απογαλακτίζω το μωρό, αποθηλάζω, αποκόβω ‘stop breastfeeding (a baby)’;

[< αποκόβω ‘cut off or down completely’ < από + κόπτω];

(A semantic and word-formation parallel with the Bulg. *от- бивам* [ot-bivam].)

- πομένω [< απομένω ‘be left (in a certain place or condition) ‘remain’ < από + μένω];

- πορρίχνω ‘obstetrics miscarry ‘abort’ [< απορίχνω ‘throw away’ < από + ρίχνω]³.

(A semantic and word-formation parallel with the Bulg. *по-мятам* [po-mjatam].)

• The most abstract grammatical meanings – indirect object and possession, – the final “havens” of the dative and genitive inflexion in the Balkan languages, are manifested by means of syntactic structures with the preposition *на* [na] only in Bulgarian, the latter corresponding to *σε*. In Greek the inflected form realizing indirect object competes with the prepositional-case structure (*σε* + Acc.):

Το απόγευμα θα ακολουθήσει η εκλογή των πέντε αντιπροέδρων, θέσεις που κατανέμονται στα τρία πρώτα κόμματα ως εξής: Ο πρώτος, δεύτερος και τρίτος αντιπρόεδρος θα ανήκει στη ΝΔ, ο τέταρτος στο ΠΑΣΟΚ και ο πέμπτος στο ΚΚΕ. (Μακεδονία 27.07.2007 http://web-corpora.net/Greek_Corpus/search/index.php?interface_language=en (accessed on January 10, 2018)

‘In the afternoon, the elections of the five deputy chairpersons will continue; these are places that are distributed among the leading three parties as follows: first, second and third deputy chair-person will go to the New Democracy, the fourth – to PASOK and the fifth – to the Communist Party of Greece.’

However, the possessive relations are manifested only with the Genitive (with some exceptions in the dialect of the *Sarakatsani*, who use also the preposition *σε*).

In Greek, the preposition *από* (and also its correspondences in the other languages of the Balkan Linguistic Union) can express *possession* provided the latter is close to the idea of *exiting/ detachment* (partitiveness, provenance), even as a synonym of *Genitivus possessivus* (Τζάρτζανος 1946: 86, 116). In the Greek dialects of the Bulgarian Black Sea coast such a use of *από* is also attested:

(1) *Pe ti jajà mu sto spìt, milùsan òli elinikà.* (Nesebàr)

‘At my grandma’s house they all spoke Greek.’

The expression of possession as provenance with the preposition *от* occurs in early Old Bulgarian, i.e. in the 10th – 11th c. (Миpчев 1978:281-282); nowadays it is attested with varying frequency of occurrence in the South-Western Bulgarian dialects in the regions of Resen, Voden/ Edessa, Lerin/ Florina, Kostour/ Kastoria, Debur, Blagoevgrad, Prilep, Ohrid (Василева 1931:461-462; Милетич 1935: 65).

The northern Greek dialects of Thessaly and Macedonia, where the *από*-possessive structures are concentrated as Thumb attests (Thumb 1910:30), together with those of

³ In this case the English translation follows J. Georgacas, *A Modern Greek-English Dictionary* kompos.edu.gr

the South-Western Bulgarian dialects (Macedonia), form an areal continuum of Roman type in the expression of possession, the latter may have been boosted up by the bilingualism of the Aromanian population in Macedonia.

3.1. Borrowing of prepositional functions under the conditions of bilingualism

Borrowings from the surrounding language, which is also dominant socially and culturally, are to be expected and are considered normal. In our case it is observed that specific uses of the Greek preposition *από*, which are not attested in its corresponding prepositions in Bulgarian and Albanian, were adopted by the South Albanian and Western Bulgarian dialects, the latter being in contact with the Greek language. It will suffice to mention only a few of them:

- The spatial meaning of “catching” is realized in the Albanian dialects of Zagorie and Myzeqe with the preposition *prej* ‘from’ instead of the preposition *për* ‘for’:

E zuri prej qafe (Zagorie) ‘He caught him by the neck.’ (Toni 1962:206)

E kap pi veshi (Seman, Myzeqe) ‘He caught his ear.’ (Thomai 1961:109), as in Greek:

πιάνω απ’το χαιρί ‘I catch his hand’, *δένω απ’το δέντρο* ‘I bind with the tree’ (Thumb 1910:96);

The expression of *content, storage capacity* that affects the government of the verb “fill (full)”, under the influence of Greek, where after *γεμίζω/γεμάτος* ‘fill/ full’ it is *από* that is used: *γεμίζει από παιδιά* ‘full of children’, but *με* ‘with’ is also acceptable: *στρώμα γεμάτο με μαλλί* ‘a mattress stuffed with wool’ (Τζάρτζανος 1946 89-90), in the dialect of Gotse Delchev (Nevrokop, South-Western Bulgaria). It is a Bulgarian dialect which has taken over the Greek structure: *Παζαρ’ε ε πъл’ан’от нарот* [Pazar’ε e päl’an ot narot] for „pälen s narod“ ‘The market place was full of people.’ (Мирчев 1936: 109).

3.2. The internal development of prepositional functions under the conditions of isolation

The functions of the prepositions cannot always be explained in terms of the influence of the language of socio-cultural interaction. In this special state of isolated Balkan dialects it cannot be definitively proved that the source of interference is the contact language. Still, they react as other languages do in regions of language contacts by undergoing changes not reproducing models of the local language.

3.2.1. Superficially, it seems strange that the **preposition *από* replaces *με***. The preposition *από* ‘from’, whose basic meaning is ‘moving away’ is in contrast with the preposition *με* ‘with’ in its commitative sense.

Expressing relations of *reciprocity, compatibility* is the most frequent deviation from the specific nature of the preposition *από* and is manifested in the internal development of the isolated Greek dialects along the Black Sea coast. Compare:

(2) *διὸ forà pìga do* [στην Ελλάδα] **apò** *ti mamà m, i mamà m ec èna xròno pu pèthane.*(Sozopol)

‘I went twice there [to Greece] with my mother; a year must have passed since my mother died.’

(3) *nàxume pàre òðose* **pe** *tis yermaniàs* (Burgas Zmarò) ‘to have any dealings with the Germans’

(4) *èkane kompànja* **pe** *tis zopolitis* (Burgas Zmarò) ‘he was the company of *sozopolchani* (citizens of Sozopol)’

(5) **pe** *òlus tis patriòtides* (Burgas Zmarò) ‘with all compatriots’

(6) *Tsurèki to lète esis? Emis kuzunàkja, me susàmi apò pàno, be badèmja, be badèmja, pos to lène sta elinikà den to ksèro.*(Sozopol) ‘Do you call that *tsoureki*? We call them *kozounatsi*, with sesame seeds on top, with almonds, what do you call them in Greek, I don’t know.’

Somewhat equivocally, under this group the examples with the verb *ερωτεύομαι* ‘be in love/ fall in love’ (7) can be subsumed, the latter being transitive in Greek and does not take prepositional links, and with the noun *έρωτας* ‘love’ (8):

(7) *erotèftikane pe ton àndra tis kai pàrthikan* (Pomorie)

‘they fell in love with her man and took each other (=got married)’

[cf. *Αγαπώ τους ναυτικούς, ζεκάθαρα, τελεία και πάυλα. Με γοητεύουν, παθιάζομαι, τους ερωτεύομαι, τους λατρεύω...*(Μακεδονία 2007.12.17. http://web-corpora.net/GreekCorpus/search/index.php?interface_language=en (accessed on January 10, 2018)

‘I love the sailors, clear, that’s all, that’s it. They charm me, I am inspired (by them), I am in love with them, I adore them.’]

(8) *o peθeròz mu ice megàlo èrota pe ti peθerà mu* (Nesebār)

‘my father-in-law had great love for my mother-in-law’

[cf. *Έχει έρωτα για / με το κυνήγι / την επιστήμη / την αλήθεια*

(kompos.edu.gr) ‘has love for hunting/ science/ truth’]

Typical functions of the preposition *με* such as the expression of *means, tool, manner* of the activity are also manifested in the dialect by the preposition *από*:

(9) *Pos ta vyàzume* **pe** *ti sìndaksi.* (Pomorie, Zmaro) ‘How do we get along living on a pension.’

(10) *Pe sìndaksi mòni zùme.* (Pomorie, Aleksandra) ‘We live only on the pension.’

(11) *(I sìndaksi) to kànane* **pe** *to telia.* (Pomorie, Zmaro); *to èkanas* **pe** *tòt[ki* (Pomorie, Aleksandra)

‘(The pension) is done in terms of points.’

[a technique of calculating the pensions in Bulgaria in the 90’s of the 20th c.; Bulg. *tòčki* ‘points’]

(12) *pe psilò vaθmi: pe trià ce o joz mu pe ek* (Pomorie, Zmaro)

‘with top grades: (he) with three, whereas my son – with six.’

3.2.2. In some cases **it cannot be certainly posited** what kind of relationship is expressed by the preposition *από*: for example, after a final verb (*πάει*) whether it is a substitute of the prepositions *σε* ‘in, to’ or *για* ‘to, for’ (13), and in other cases – whether that is not due to contamination between the functions of *από* for (locative-) provenance and of *σε* for positioning in space or simply – change of the communicative intention in the process of articulating the utterance (14):

(13) *o babàz mu, o papùz mu...o babàz mu pe tin psarosini*⁴ [= ψάρευμα] *pài. Mòni ti θàlasa ikserè.* (Sozopol) ‘My father, my grandfather... (if we are talking about them), my father used to go out fishing. The only thing he knew was the sea.’

[in response to the question *‘Exete kanèna pu dùleve stin θàlasa apò tin ikojènià sas ?* ‘Do you have anyone I your family who used to work out at sea?’]

(14) *jìme jenimèni ap ti zòpoli.* (Sozopol) ‘I was born in Sozopol. (/ I am from Sozopol).’

To the same indefinite group the uses approximating *partitiveness* whose meaning is *detachment of a part from the whole, the latter expressing an aggregate* (typical of *από* and its corresponding prepositions in the Balkan languages), can be added, e.g. *Οι περισσότεροι από τους φίλους μας.* ‘Most of our friends.’ (kompos.edu.gr), Bulg. *Двама от гостите* [Dvama ot gostite] ‘Two of the guests’. In these constructions the detached part from the aggregate is not always explicitly expressed, e.g. *Έχεις από κείνο το γλυκό;* (kompos.edu.gr) ‘Do you have from that sweet preserve?’, Bulg. *Отрежи ми от белия хляб!* [Otrezhi mi ot belija hljab!] ‘Cut me (a slice) from the white bread!’. A similar syntactic structure occurs in the Greek dialects along the Bulgarian Black Sea coast, where partitiveness is expressed solely by the preposition *από* (15) – structured without the preposition, the utterance would be semantically equivalent but would lack the idea of partitiveness:

(15) *Esis apò to aftokìnito èxete?* (Sozopol) ‘Have you got a car? (literally, „of a car“)’

It is interesting that a typological parallel can be drawn with the Western Bulgarian dialects (the regions of Trăn, Kyustendil, Radomir, Sofia, and also in Macedonia), e.g.

⁴ Local word formation following the pattern of *βιασύνη, αργσύνη, καλοσύνη, αγαθοσύνη, δικαιοσύνη* [Αντίστροφο Λεξικό (Αναστασιάδη-Συμεωνίδη): *-σύνη* http://www.greek-language.gr/greekLang/modern_greek/tools/lexica/reverse/search.html?start=20&lq=%CF%83%CF%8D%CE%BD%CE%B7&dq=1]

(16) *Дал Господ и од млекце, и од сиренце.* (Trăn) [Dal Gospod i od mlekce i od sirence]

‘God[’s bounty] gave us both milk and cheese.’

(17) *Имаш ли от пари?* (region of Kyustendil) [Imash li ot pari]

‘(lit.) Have you from money? [= Are you well-to-do?].’ (Κοστοва 1965:114-115)

3.2.3. Generally, the preposition *apò* in the Black Sea settlements does not deviate from the common Greek use of ‘moving away’, of the point of departure in time (18) or in space (19), but some of its connections, in view of the contextual meaning of the phrase, leave some doubt about it (20):

(18) *ksèrume pe peðià* (Pomorie) ‘we have known (Greek) since childhood.’

[As in *Ξεκίνησε απ’το πρωί.* ‘He left in the morning.’; *Είμαι εδώ από τις τρεις.* ‘I’ve been here since three.’ (kompos.edu.gr)]

(19) *èprepe na fiçi pe to stratò* (Burgas) ‘he had to escape from (service in) the army’

[cf. *Γιατί έφυγε από τη δουλειά;* ‘Why did (he) skip work?’ (kompos.edu.gr)]

(20) *Ce o patèraz du idane pe dèka xrònia dìmarchos sti mesènvria.* (Nesebăr)

‘His father was also a mayor of Mesemvria (for the period of?) ten years.’

It can be accepted that in (21) *po* expresses *distribution*, specific to the Greek use of the preposition *apò*, e.g. *Πήραν από δύο τετράδια* ‘They took two copy-books each.’; *Να μπαίνουν μέσα από ένας* ‘They should come in one by one.’ (kompos.edu.gr) or *succession* by means of the Bulgarian preposition *po* and a result of *code mixing*?

(21) *I jajà m i smaràgda den ikserè, àma èmathe na diavàzi monàxi, ta silàfise lògo po lògo.* (Pomorie) ‘Grandma Smaragda didn’t know [how to read] but she taught herself to read, syllable by syllable.’

Alternatively, *succession* in Greek is ordinarily expressed by forms linked with the preposition *me* ‘with’ – indefinite and definite – of one and the same noun: *Μέρα με τη μέρα*, ‘day after day’ *Μέρα με τη μέρα γινόταν αγνώριστος.* ‘Day after day/ with every day gone by he was becoming unrecognizable.’ (kompos.edu.gr).

4. Parallel phenomena in other isolated Balkan dialects in Bulgaria

It is interesting to note that the same phenomenon is observed in two other isolated Balkan dialects in Bulgaria: in the Albanian dialect in the village of Mandritsa⁵ (Southern Bulgaria) and in the Rumanian dialects in Bulgaria in the settlements on the

⁵ The village of Mandritsa originated as a shepherds’ settlement probably before the end of the 18th c. and is situated 30 km. away from Edirne. After 1912 it remained in Bulgaria. Its inhabitants are migrants from Korçë and Vithkuqi, the dialect being South Tosk (South Albanian).

southern bank of the Danube (the regions of Vidin and Lovech), which form part of the Munten-Oltentia dialects.

4.1. In the village of **Mandritsa** this is the preposition *dë / ndë* (= *në* in literary Albanian < *ndë*), the most grammaticalized in generally in Albanian, which replaces not only other prepositions, but expresses also case functions (22):

(22) *Pjellë dë Mandrica. Rron dë Mandrica. Atje u zëmë ndë punë, atje qetmë dë pensje. Martova dë një buri. Pesëmëdhjetë vjeç kle sekretar dë sãveti.* ‘I was born in Mandrica. I live in Mandritsa. That’s where we got to work and lived till retirement age. I married a man. For fifteen years he was secretary of the municipality’. (Soultana Alexandrova’s story 10.11. 2007).

(23) *Dy muaj, dy muaj dë dimrë vemi dë Dimitrovgrad.* ‘For a month or two in winter we would go to Dimitrovgrad.’ (Soultana Alexandrova);

4.2. In the **Munten-Oltentia Rumanian dialects in Bulgaria** the preposition *de* has taken over the functions of several other prepositions: *din, a/la, cu, în, pentru*, e.g.:

fatã de sat (= *din*), ‘a girl from the village’;
s-a dus dã Tãrnovo (= *la*) ‘I am going to Tãrnovo’;
s-a însurat dã bulgar (= *cu*) ‘She married a Bulgarian’;
pãine dã sãptãmãnã (= *pentru*) ‘bread for the week’.

The preposition *pe* has broadened its functions (Neagoe, Mãrgãrit 2006: CVI), still among the examples of the cited linguists there are examples which correspond to the closely homophonous Bulgarian preposition *po* (cf. the Greek example (21)), e.g.

profesor pe (= *de*) *limba bulgarã*, ‘a teacher of Bulgarian’
el e pe (= *de*) *profesia tractorist*, ‘he is a tractor driver by occupation’
pã (= *dupã*) *soj sãnt Siderova*. ‘Siderov is my husband’s surname.’

5. Conclusions

In the present paper the emphasis is laid on the changes in the use of the prepositions in isolated Balkan dialects which are outside the influence of the contact foreign literary languages, but are the result of internal development, specific to them only, and not to the languages they form part of.

It is only natural to resort to the use of the most frequent prepositions which have become instrumental in the expression of various syntactic relations: *në* in Albanian and *de* in Romanian. In Greek, logically, it is the preposition $\sigma\epsilon$ that is to be expected to be their correspondent in status, the latter, just like *në* in Albanian, embraces the functions of two Bulgarian prepositions – both of *na* a tool for expressing the most abstract of grammatical meanings – indirect object and possession –, and also of *v*. In the Black Sea Greek dialects, however, a similar line of development is observed with $\alpha\pi\acute{o}$. A possible explanation is that both in these dialects and in the other Northern Greek dialects the Dative was replaced by the Accusative and the Indirect Object was initially manifested without a preposition whereas the Genitive inflected construction in both the

literary language and in the other dialects competes with the prepositional case form – $\sigma\epsilon$ + Accusative.

It can be summed up that, finally, in the isolated Balkan dialects a tendency towards broadening of the use of a preposition is directed towards simplification of the system. As a rule, they react as other languages do in regions of language contacts: Thus, for example, according to the eminent luminary in general linguistics V. Zvegintsev, the more intensified simplification of the language system of the northern English dialects in comparison with those of the south was due to the former's contacts with Danish. [Cf. „The contact and the interaction of the two languages can result in the simplification of their structures. In cases of such mutual influences there are no structural features which pass from one language to the other; their change is always in the direction of simplifying the grammatical structure.“ (Звегинцев 1962:225-226)].

Bibliography

- Chantraine, P. 1977 *Dictionnaire étymologique de la langue grecque. Histoire des mots*. Paris : Ed. Klincksieck
- Neagoe, V., I. Mărgărit 2006. *Grairi dacoromâne din Nordul Bulgariei. Studiu lingvistic. Texte dialectale. Glosar* București: Editura Academiei române.
- Thumb, A. 1910 *Handbuch der neugriechischen Volkssprache. Grammatik. Texte. Glossar*. Strassburg : Verlag von K.B. Trner.
- Thomai, J. 1961 E folmja e katundit Seman (fonetikë e morfologji).- *Buletin i Universitetit shtetëror të Tiranës*, 3. 106-143.
- Totoni, M. 1962 E folmja e Zagorisë (skicë). *Buletin i Universitetit shtetëror të Tiranës*. XIV. 181-219.
- *
- Василева, А. 1931 Изрази за притежание в западнобългарските говори. *Известия на Семинара по славянска филология при Университета в София*. т. VII, 458-475.
- Звегинцев, В. А. 1962. *Очерки по общему языкознанию*. Москва: Издательство Московского университета.
- Костова, Т. 1965 Предлогът *от* в българските диалекти. *Известия на Института за български език. БАН*. кн. XII. Издателство на БАН. 107-155.
- Милетич, Л. 1935 Към историята на българското аналитично склонение. *Македонски преглед*, 3-4, 59-76.
- Мирчев, К. 1936 Неврокопският говор. *Годишник на Софийския университет. Историко-филологически факултет*. XXXII. 134 с.
- Мирчев, К. 1978 *Историческа граматика на българския език*. II изд. София: Наука и изкуство.
- Реферовская, Е.А. 1966 *Истоки аналитизма романских языков*. Москва-Ленинград: Наука.
- *
- Σταλίδης, Κ. Γ. Η πρόθεση «από» στο γλωσσικό ιδίωμα των κατοίκων από τη Σωζόπολη της Ανατολικής Ρωμυλίας (forthcoming)..
- Τζάρτζανος, Αχ. 1946. *Νεοελληνική σύνταξις της κοινής δημοτικής*. τ. Α'. Έκδοσις Β'. Αθήνα: Οργανισμός Εκδόσεως Σχολικών Βιβλίων.
- Τριανταφυλλίδης, Μ. 1978 *Νεοελληνική γραμματική (της δημοτικής)*. Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών. Τόρμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη.

Reactivation of (*en+*)gerundio as Judeo-Greek feature in Judeo-Spanish

---

Iskra Dobрева

independent researcher, Sofia, Bulgaria

Summary

The paper deals with the contact between Judeo-Spanish and Judeo-Greek. It regards Judeo-Greek as the main source for the reactivation and increase in frequency of the converbs: *en+gerund* and *gerund* alone in Judeo-Spanish. The change is regarded as the overall restructuring and redistribution of Judeo-Spanish non-finites, after it joined the Balkan Linguistic Area and aligned to the predominant areal pattern whereby the infinitive is dispreferred. The analysis is based on data taken from original texts composed in late XIXth and early XXth centuries by Sephardic authors from various Balkan towns, transcribed and edited by recognized contemporary Judeo-Spanish researchers.

Key words: Converbs, non-finites, language contact, Judeo-Spanish, Balkan languages

1. Introduction

The present paper aims to shed light over prepositional and non-prepositional gerunds in their function as converbs in Judeo-Spanish and regard them as a product of language contact and interaction mainly between Judeo-Spanish (hereinafter 'JSp') and Judeo-Greek (hereinafter 'JGr'). Within the overall contact of JSp with Balkan languages, the most salient is the contact between JSp and JGr. JSp interacted with JGr both within and outside Jewish communities. Outside, as Sephardic Jews communicated daily with the other ethnic groups of the Ottoman society, and at an internal level, within Jewish communities, as Sephardic Jews joined Romaniotes (speaking JGr), Francos (speaking Judeo-Italian) and other Jews in the Ottoman territory who speaking various other languages. The contact between JSp and Greek was carried out by a double channel of interaction, as part of communication and linguistic exchange within and outside Jewish communities of Ottoman Empire.

In order to study JSp converbs and their outstanding reactivation in Balkan environment, a brief contrast with Modern and Medieval Spanish is performed, as well as contrast with converbs in Greek and Turkish, notwithstanding the specific factors of development of Judezmo in the Ottoman period. JSp was formed at an intense contact with several languages spoken by local Jews, both within and outside the Jewish communities.

The chosen approach to JSp converbs presents them as a contact change, especially as a result of contact with Greek and, in particular, JGr. By joining the Balkan Linguistic Area around the end of the XVth century, JSp transformed its non-finite system and adapted it to the Balkan non-finite pattern. During its extra-Iberian development, JSp expanded the use of gerunds and decreased the use of infinitives, thus aligning its non-finite system with the Balkan one, where infinitives are dispreferred and almost absent.

It is a well attested in typology that Balkan infinitives tend to be replaced by finite forms and by other non-finites (Tsangalidis 2011, Joseph 1983).

2. Non-finites

As noted by Ylikoski (2003) non-finite verbal forms, such as infinitives, converbs, participia and action nominals are characterized by their ability to easily switch from nominal to verbal fields and vice-versa¹, as well as to get grammaticalized and lexicalized. Basing his observations on previous works dedicated to converbs and non-finites, such as Nedjalkov (1998), Ylikoski (2003: 228) classifies non-finites according to their syntactic functions, as follows: action nominals have any function of nouns; participles have the functions of attributes (+adjectival predicates), converbs function as adverbial modifiers and adjuncts (optional or free adverbials) and infinitives as arguments (i.e. as subjects, objects and obligatory adverbials). Moreover, boundaries between non-finites are not strict and they easily acquire their neighbors functions. Thus, infinitives may take over the functions of action nominals and converbs, which in turn may take those of participles, while action nominals may assume the functions of infinitives and so on. As shown in the table below, Ylikoski (2003) positions infinitives between action nominals and converbs, the latter between infinitives and participia, which in turn are located between converbs and action nominals. This opaque borders allow non-finites to easily assume each others functions, as shown in the following table by Ylikoski (2003:228):

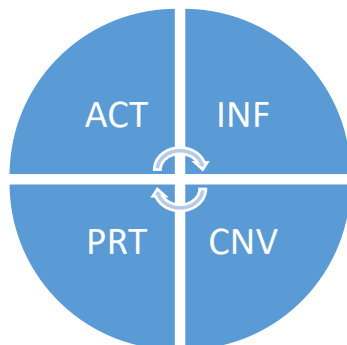
<i>Non-finite verb form:</i>	infinitive	converb	participle	action nominal
<i>Syntactic function:</i>	argument (= subject, object, obligatory adverbial)	(free) adverbial (= adjunct)	attribute (+ adjectival predicate)	— (those of nouns)
<i>“New word-class”:</i>	—	—	adjective	noun
<i>Direction of lexicalization (in the broad sense that comprises the development of grammatical words):</i>	noun, adverb	adverb, adposition, conjunction	adjective (→ noun)	noun

Table 4. The four main types of non-finite verb forms, their syntactic functions and “new word-classes” (revision of Table 3)

Table 1: non-finites and their functions, as given by Ylikoski (2003: 228)

¹ In ancient and some modern linguistic traditions non-finites are referred to as ‘medial’ or ‘in-between’ forms (i.e. It. gerundio ‘modo mediano’, Gr. participles ‘metoché’) referring to their possession of both nominal and verbal features.

The above table is reinterpreted in the chart below, where ACT, INF, PRT and CNV stay for action nominals, infinitives, participles and converbs, respectively:

Scheme 1. Non-finites in circular chart. The transformations may occur both in clockwise (as shown above) or anticlockwise directions.

Across languages non-finites may vary in their number and forms. Some languages have more converbs (like Altaic and Uralic), others use more action nominals or infinitive, etc. This variation is also part of diachronical development of individual languages, as well as when contact with another language occurs. Therefore, non-finites may acquire each others functions over time or as a result of contact.

3. Converbs: definition and main characteristics

Converbs are non-finite verb forms which indicate adverbial subordination (Haspelmath 1995). They are typical to Altaic and Uralic languages. According to the classification by Nedjalkov (1998), converbs are divided into taxis and non-taxis, the first express temporal relations between the main and accompanying actions, i.e. simultaneity, immediate anteriority or immediate posteriority to the main action; and the later are adjuncts and express manner, cause, instrument in respect to the main action.

As other non-finites, converbs are a category very susceptible to diachronical and contact-induced change.

In Romance languages, converbs are mainly associated with gerunds. However, gerunds are not the only option applied in converbial constructions. In cross-linguistic perspective, and in particular in Ibero-Romance and Balkan languages, a series of competing forms exist, such as gerunds, infinitives and their prepositioned versions. In terms of converbs, a contrast between Spanish and JSp exists, whereby Spanish uses gerunds and infinitives in converbial constructions, while JSp tended to disprefer infinitives and strengthened its gerunds as converbs. This contrast is regarded here as a result of Balkan contact impact over JSp, especially JGr over JSp. This view is supported by the closeness of JSp and Modern Greek converbs.

By the XVth century when JSp separated from the Ibero-Romance continuum, Medieval Spanish used both gerunds and infinitives accompanying the main verbs to express simultaneity. Several competing forms are attested in Old Spanish texts, for

instance: *En passar, oyo voces. A passar oyo voces. En passando oyo voces. Passando, oyo voces. Quando passava, oyo voces.*, are few of the forms to say: 'By passing, she/he heard voices'. Modern Spanish is not less diverse: *Al pasar, oyó voces. Pasando oyó voces. Cuando pasaba, oyó voces. Nada más pasar oyó voces. Después de pasar oyó voces*, etc. As shown by Pato (2014), well the XVth century, all the competing forms were used indistinctively to express simultaneity and immediate anteriority in Medieval Spanish. The distinction took place between the XVI and XVII centuries, when *en+gerundio* began to express immediate anteriority and *gerundio* alone used to express mainly simultaneity. Later, *en+gerund* decayed and was replaced by *al+infinitive*, while simultaneity beside gerunds, is expressed by finite subordinate clauses in Modern Spanish. Thus, as summarized by Nedjalkov (1998:429-430), Modern Spanish has one non-strict converb (gerund) expressing both taxis (relative temporal) and non-taxis (adjunct) functions and one strict (*al+infinitive*) converb expressing only the function of immediate anteriority. In similar vein, Modern Greek γερούδιο may be used to express both adverbial and taxis (simultaneity) as well as non-taxis.

The diversity and distinctiveness of forms in JSp between simultaneity and immediate anteriority (and adverbial functions (cause, manner, etc.)) preserves the diachronical stage of Spanish prior to the XVth century. Both prepositional and non-prepositional gerunds and infinitives are applied.

The diachronical development of (*en+*)gerund in JSp reveals Greek and Turkish influence, beside French and Italian influences which acted on basis of the Medieval Spanish inheritance. Greek gerunds *-οντας/-ώντας* were a recent (Later Byzantine) development, where Romance influence is relevant. However, they are internal Greek development out of the active participles, similar to Slavic, Baltic and Romance languages (Manolessou 2005:259). The parallels between the Romance and Modern Greek gerunds both in their diachronical stages and phonological form are relevant and sufficient enough to demonstrate that the gerund use as converb is a parallel and contact development. Moreover, during the Later Byzantine period, the influence of Turkish began and increased over the Ottoman period and contributed for the stability and increased the use of converbs in Greek, which repercutated in JSp. Within Jewish communities, contact took place between Greek as spoken by Romaniotes and Spanish as spoken by Sephardic Jews between XVth and XXth centuries. Outside Jewish communities, most Sephardic speakers used both Turkish and Greek, whose influence is well expressed in converbs. Greek and JSp converbs strengthened and well maintained thanks to Turkish contact support.

However, three and a half centuries later, in JSp texts from late XIXth or early XXth centuries, the preference to gerunds is clear, while in Spanish *al+infinitive* established as the main competitor, beside other newer combinations where also the infinitive is involved.

4. The contact between JSp and Balkan languages

Contact between JSp and the Balkan languages occurred at two levels: internal level within the Jewish communities and outside of them. This is relevant to note, as Sephardic Jews joined their counterparts from the Byzantine territories recently occupied by the Ottoman Turks. Local Jews were speaking mainly Judeo-Greek and Judeo-Italian. In Balkan mainland and further north there were Jews who were speaking

Balkan Slavic languages, as well as Ashkenazi and Hungarian Jews who were new comers and established in Danube forts and ports, as well as in the main trade centers all over the Balkans. On the other hand, outside the Jewish communities, Sephardic population also interacted with the local ethnic groups who were speaking the main Balkan languages, as well as Turkish and Italian as spoken by Venice and other Italian traders and sailors. Therefore, contact of JSp with Greek and Italian was produced both within and outside Jewish communities, consequently, their influence over JSp is rather strong. This is well illustrated on the increased and stable use of gerunds in JSp where Spanish applies infinitives. This reactivation of JSp converbs is regarded as a Balkan contact change, more specifically, as resulting from the contact with JGr.

Greek replaced infinitive by finite forms, as well as action nominal and in parallel developed its converb. In turn, Albanian, Aromanian, Macedonian and Bulgarian strengthened their action nominals (beside other finite strategies) and began to use them in a taxis function to indicate simultaneity or immediate precedence of the main action. In respect to the high frequency of action nominals and their use as taxis converbs in the above languages, Friedman and Joseph point out the following (chapter 7):

... while the replacement of the infinitive by a finite verb occurred all across the Balkans (and see §7.7.2.1.3), other means of infinitival replacement are conceivable, in particular the use of fully nominal forms. (Friedman & Joseph (forthcoming).

and the same authors also note that:

These uses are not necessarily replacements for older infinitival constructions, though there is an infinitival construction in Greek that is functionally parallel (see §7.7.2.3.1) and one can note the Aromanian long infinitives here. Still, these examples show that the verbal nouns can function in ways that mirror infinitival uses in other languages, e.g. western Romance (e.g. Spanish *al salir* ‘on leaving’) or German (e.g. *beim Schreiben* ‘upon writing’). Friedman & Joseph (forthcoming).

However, what led to the influence of Greek over JSp is precisely the use of gerunds, as the remainder Balkan languages failed to develop their gerunds in a taxis function (to show simultaneity or immediate anteriority). Taxis and non-taxis converbs have been thoroughly described by Kortmann (1998) and Nedjalkov (1998), beside many others. In his cross-linguistic analysis, Nedjalkov pointed out the specific features of Bulgarian and Albanian converbs, as well as those of Greek and Italian and their differences from Spanish converbs. Thus Nedjalkov (1998) noted that Greek converbs (-οντας/ώντας) resemble much more closely Romance converbs, especially Italian and Spanish gerunds (-ndo), as they may be used both as adverbs and attributes (as they originate from participles and retained their participle use Nedjalkov (1998: 424). Their subject may also be different, while Balkan Slavic converbs differ from the Greek ones, as they may be used only as adverbs and are only same-subject to the main verb. This may shed some light on why Bulgarian and Macedonian are characterized by the high use of action nominals to express taxis, especially simultaneity and immediate anteriority, while Greek uses gerunds.

Moreover, the prepositions take part in the structure of French converbs (en+participle -ant), but also in Albanian (duke + participle -r), therefore, JSp converbs retaining their Medieval prepositional form (en + gerund -ndo) in the Balkans is not surprising. As Nedjalkov (1998) explains, adpositions were first used as emphasis to the adverbial functions of converbs, but later they closely bonded to the gerund and specialized in the function of simultaneity (e.g. French *gérondiff* which is equivalent to non-taxis converbs expressing always simultaneity and bearing the meaning of cause, manner,

and other adjunct meanings), while *le participe présent* adopted taxis functions and is able to express simultaneity and anteriority to the main action. In this respect JSp converbs do not follow the French distribution of meanings, several contrast may be found if carefully compared, but it will suffice to note that unlike French *en+gérondif* which may express simultaneity, JSp *en+gerund* may carry out immediate anteriority, which is an Old Spanish feature and it was maintained in Balkan environment. According to the analysis by Nedjalkov, French, Spanish and Greek have two converbs, one of them expressing simultaneity and the other both simultaneity and anteriority. Other European (Italian, English, German) and Balkan languages are mono-converb (Alb. *duke+part.*, Bulg. *-jki*, Rum. *-(i)nt*) and it is a mixed converb of contextual simultaneity, but unable to express anteriority (Nedjalkov, 1998: 432).

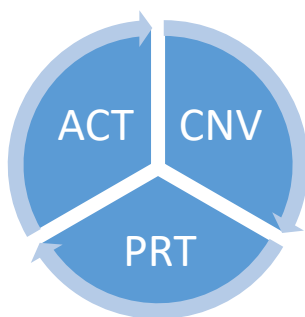
While regarding the converbs in the Balkan linguistic area, Turkish should be taken into consideration, as it owns a full range of taxis and non-taxis converbs, their number reaching tens and hundreds, if taken in their details. Turkish being an Altaic language possess a series of morphologically marked of specialized and context converbs.

Nedjalkov further noticed that if a language of two converbs moves to an area with one converb, then it tends to lose its anteriority converb, like for instance Hungarian and Czech within the Central European area where the predominant is the German mono-converb pattern (Nedjalkov 1998: 437).

5. Balkan non-finites

Ancient Greek had the full range of participles and infinitives, but did not possess converbs. Compared to other European and Indo-European languages, Greek *‘gerondif’* developed much later out of active participles. Beside being an internal Greek development (Manolessou 2005), it may also be regarded as an external influence to Greek, in particular, Romance and Italian. It is also relevant to note that its development is parallel with the loss of infinitive, which tended to be replaced by finite verbal forms headed by *‘va’*, but other non-finites were also affected.

The other Balkan languages also tended to replace their infinitives by finite forms headed by the analogous conjunctions *të* (Alb.), *să* (Rom.) and *da/да* (Bulg.), but as these languages have different genealogically inherited non-finite systems, they also redistributed their non-finites in a different way, after losing their infinitives. Therefore, Balkan non-finite system may be presented as in the following chart:

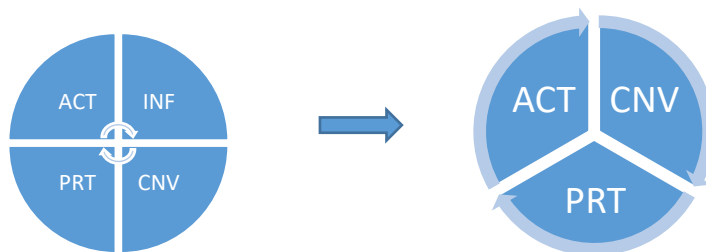

Scheme 2 Balkan non-finite system

Infinitives are absent from the above chart, as they have been extremely narrowed in Balkan languages and they have been replaced by finite or other non-finite forms.

However, when JSp moved to the Balkans it did not lose, but on the contrary maintained and strengthened its converbs (en+gerund and gerund alone). This was due to Greek influence, as Modern Greek also has two converbs. Turkish with its Altaic numerous and specialized converbs also influenced the whole Balkan area. The influence of Turkish to JSp was particularly strong, as JSp joined the area when Turkish influence over the Balkan area was at its epitome and remained strong in the forthcoming centuries.

By joining the Balkan Linguistic Area, JSp restructured its non-finite system and adapted it according to the Balkan areal pattern. This restructuring may be simplified and presented by reusing the above two charts:

Scheme 3. JSp non-finites restructuring according to the Balkan pattern

Despite the fact that JSp did not lose its infinitive, initial steps of this loss are found. Infinitive replacement by finite subjunctive or other non-finite forms are observed in JSp. Moreover, these initial stages parallel with the ones observed in Balkan languages. JSp tends to replace its infinitive by finite subjunctive forms in same-subject purpose clauses². Purpose infinitives were the first to be replaced by finite forms in all Balkan languages (Sandfeld (1930: 175-176), Assenova 2002: 169, 196-198). In a similar vein JSp same-subject purpose headed by *para que* and manner/absence clauses headed by *sin que* often apply subjunctive. In these same-subject clauses Spanish applies infinitive: e.g. *Vengo para llamarte*. 'I am coming to call you'), in contrast to JSp: *Vengo para que the yame*. or Sp. *Salió sin despedirse*//JSp. *Salio sin ke se dispidiera*. This change is found in Bulgarian medieval texts (see footnote 2) and the above change is also usual in JSp from the XIXth and XXth centuries. It represents JSp alignment to the Balkan pattern. The other change found in JSp infinitive are its replacement by participles, the preference to converbs (both prepositional and non-prepositional gerunds) and the increased insertion of a void preposition 'de' before infinitives.

As JSp accessed the Balkan Linguistic Area at a rather advanced stage of its formation, especially in terms of infinitive (and the resulting overall restructuring of the whole non-finite micro-system) in Balkan languages), this change may be regarded as the interaction of a language (with null or insignificant previous contact) accessing to an

² Purpose infinitives were the first to be preceded by the conjunction 'da' and replaced by finite verbal forms in Old Bulgarian texts, as pointed out by Assenova (2002:169, 196-198) and Koneski (1996:177).

already formed linguistic area (the Balkan Sprachbund). When JSp joined the Balkan area, apart from the above-mentioned replacement of infinitive by *que*+subjunctive forms observed in few specific cases, the following changes took place in its non-finite system:

- replacement of infinitives by participles:

- (1) JSp *Kale etcho*/Spanish
 'Sp': *Hay que hacerlo.*
 'It should be done'

- the insertion of void preposition *de* or conjunction *que* or both before JSp infinitive. This phenomenon is a well-known and broadly studied Hispanic feature ('deísmo' or 'dequeísmo') found in several Spanish varieties, also found in JSp. It has most often been described as a purely Hispanic, Ibero-Romance and Romance feature in JSp, however, a modest attempt has been made to approach its Balkan-contact nature in Dobрева (forthcoming 2019).

- (2) JSp *Se determinaron de embezarme sus lingua* /
 Sp *Decidieron enseñarme su idioma.*
 'They made an attempt to teach me their language.'

- (3) JSp. *Ma súbito se estremeció de sentir una voz de exclamación muy fuerte.*
 Sp *De repente se estremeció al sentir una voz.*
 'Suddenly, he trembled by hearing a loud voice.'

- (4) JSp. *No cudiáš de salvar a mi padre./*
 Sp *No te importa salvar a mi padre.*
 'You did not care of saving my father.'

The above examples differ JSp and Sp, which, unlike other Romance languages, does not apply the preposition *de* before the infinitive in the above cases.

- replacement of infinitive by converbs (en+gerund or gerunds alone)

- (5) JSp *En passando sintieron musika.*
 Sp *Al pasar oyeron musica.*
 'While passing by, they heard music.'

The overall trend in Balkan languages is to replace the infinitive by finite forms headed by the conjunctions *va*, *da*, *să*, *të* in Greek, Balkan Slavic, Balkan Romance and Albanian, respectively. This replacement led to the restructuring of the whole non-finite system in Balkan languages. However, Balkan languages used different strategies to 'compensate' this loss. Thus, in parallel to the loss of infinitive, Greek developed its gerund out of the present participle. The other Balkan languages, like Bulgarian and Albanian developed and increased the use of action nominals (which are quite frequently used both in formal and informal speech), but did not develop their converbs so much as Greek. In Modern Bulgarian the gerund form 'deeprichastie' ending at '-

yki´ is not very common, its use is quite restricted to more formal language, unlike other Slavic languages which have two types of ´deeprichastiya´ effectively carrying out the functions of converbs). Therefore, Bulgarian developed secondary action nominals, which are quite active in popular speech and they assumed the functions of old supines and infinitives. By their form, the action nominals in Modern Bulgarian are not direct successors of Old Bulgarian supines, they represent secondary formations, ending at ´-ne´, which is of a neuter gender, equivalent to the Greek action nominals ending at ´-ma/-mo´. Therefore, the contrast between non-finite systems of Greek and other Balkan languages is the frequency and active use of converbs, which allows us to regard the rise in use and overall reinforcement of gerunds in JSp mainly as Greek influence, notwithstanding Turkish and Italian.

As described by Ylikoski (2003:198), infinitives and converbs may share the functions of obligatory and optional adverbials, the latter ones defined by Nedjalkov (1998:) as specialized (non-taxis) converbs, while the former defined as taxis, non-specialized or chronological converbs, as they represent the relation between the main and the embedded actions as coinciding or concomitant in time, following or preceding each other, etc. Many non-European languages have a vast range of specialized converbs and many distinguish between taxis and non-taxis converbs by having available different forms for specialized converbs (performing the functions of purpose, manner, cause, condition and many other types of adjuncts), while taxis converbs and infinitives perform obligatory adverbial functions.

The Balkan contact change in JSp non-finites is produced in taxis converbs. JSp not only did continue to use the Medieval Spanish forms *en+*gerundio or gerundio alone to express temporal relations between the main and subordinate actions, but also increased gerunds´ frequency, upto establishing them as a norm. Thus, JSp gerunds (both the prepositioned *en+*gerund and non-prepositioned gerund alone) normally preceding the main verb, are applied for expressing immediate anteriority and simultaneity. The use of taxis converbs (gerunds alone or the prepositioned version *en+*gerund) clearly distanced JSp from Sp and approximated it to JGr. Spanish prefers infinitives for taxis (simultaneity or immediate anteriority in respect to the main verb): mainly *al+*infinitive, but also other formations involving the infinitive, as enumerated below in item 7.

6. Reactivation of JSp (*en+*)gerunds from Hispanic and Romance perspectives

The maintenance in JSp of Medieval Spanish *en+*gerund is regarded by the majority of JSp researchers, as a French influence, although they admit its Ibero-Romance nature: "Aunque el gerundio preposicional es conocido también en español y en portugués, su uso en judeoespañol se atribuye a influjo francés" (Schmid/Burki (2000: 154). Without ruling out the above observation, it should be reminded that French influence began at a much later stage in the extra-Iberian development of JSp. Indeed French contributed to the reinforcement of JSp (*en+*)gerundio. However, purely Hispanic, Ibero-Romance and Romance perspectives fail to render the complete picture of the reinforcement of JSp gerunds. The present paper proposes the Balkan view in order to amplify the picture. Hispanic approaches to JSp render valuable linguistic contributions, such as, García Moreno (2004) and Berenguer (2016) who point out that in their analysis of JSp texts from the XVIIIth century, when the French influence is still absent or minimal, the

prepositional gerunds account for approximately 2.5% out of the total number of gerunds encountered in the texts, 11 and 13, respectively, (Berenguer 2016: 273). This number is slightly smaller than the one reported by Muñío Valverde (1995: 121) about Medieval Spanish. While a century later, in a corpus Mem Tet formed of JSp press texts between 1880 and 1930, the rate of *en+gerund* increased to 20% of the total number of JSp gerunds (Berenguer 2016:273). Indeed, in this period Sephardic press and culture was strongly influenced by French culture and style (Borovaya 2012). However, this is also valid for the whole Balkan area.

7. The competing converbs in Medieval Spanish

Beside several finite verbal forms, Medieval Spanish had several competing non-finite structures to express both taxis (simultaneity or immediate anteriority to the main verb) or adjunct functions (manner, instrument, purpose, condition, etc.) without specific distinction or specialization, i.e. gerunds alone, *en+gerund*, *en+infinitive*, *al+infinitive*, *después+infinitive*, among many others. Pato (2014) makes a detailed corpus analysis and elaborated diachronical discussion on how Medieval Spanish *en+gerund* gained momentum during the XVI and XVIIth centuries and then retroceded and gave floor to other newer (XIX-XXth centuries) infinitive structures functioning as taxis, like *nada más+infinitive* and *después de+infinitive*, which are frequent in Spanish nowadays.

As pointed out by Pato (2014:835) by the end of the XVth century, there was no clear distinction between gerundio and *en+gerundio* to express simultaneity or immediate anteriority in respect to the main action (taxis) and non-taxis (adjunct) functions (manner, instrument, cause, etc.). *En+gerund* specialised in immediate anteriority in the XVI and XVII centuries explains Pato with reference to several Hispanic researcher, for instance Muñío Valverde (1995: 119). This is the period of highest frequency in use of both *en+gerund* and gerunds and later on the overall use of gerunds decreased in Spanish and new non-finite forms took over the functions of immediate anteriority, namely the above mentioned infinitives headed by *al*, *después de*, *nada más*.

8. Examples of JSp converbs

Unlike their decay in Spanish, JSp continued to use both prepositional and non-prepositional gerunds without clear distinction of their taxis and non-taxis functions, therefore, preserving the stage of XVth century Spanish.

- (6) *En apareciendo* el ministro se trabaron todos atrás con grande respecto.
 ‘When the minister appeared all stepped away with a high respect.’
- (7) *Hablando* el rabí estas palabras, se alzó él de la banqueta onde estaba él asentado.
 ‘After saying these words, he stood-up from the bank where he has been sitting.’
- (8) Su amargura y su rabia se alivianaron algo *en dejando* la casa del rico.
 ‘His bitterness was somehow alleviated when he left the house of the rich.’

- (9) Y él, tomando un poco de riflo, dijo:
‘And by taking a little bit of air, he said:’

The above examples show immediate anteriority.

- (10) Ansí se contentaba con sus buenas esperanzas *teniéndolas* como seguras.
‘Thus he was happy with his expectations by considering them as sure to happen.’ (simultaneity, cause)
- (11) Se manea por sus lados, aprobando de recobrar fuerza.
‘He moved to his sides trying to recover his force.’
- (12) Salió del portal del palacio perdiendo pacencia.
‘He went out of the palace by losing his temper.’

The above two examples specify the way the action is performed; the main and the embedded actions are simultaneous.

- (13) ...y mos maravímos sabiendo que no hay nada de culpa en tu venerable padre.
‘... and we have all been amazed by knowing that his venerable father was not guilty at all.’ (cause)

More rarely, infinitives (al+infinitive and *en*+infinitive) are also found in JSp, although their use is rather restricted, due to Balkan contact pressure towards overall dispreference of infinitives:

- (14) A Ribcá la hermoša le cayen las lágrimas al decír estas últimas palabras.
‘The tears were falling from Ribka’s eyes while saying these last words.’
- (15) En degoyarlo al chiko yo tuve tres satisfaksiones.
‘By strangling the child I have got three revenges.’

In order to obtain a more precise picture of the restructuring of JSp non-finite system and their redistribution of functions as a result of Balkan contact, the use of action nominals should be also be studied. It will allow to see whether (after JS got separated from the Ibero-Romance continuum) JSp action nominals increased, as had their equivalents in Greek and other Balkan languages, but this is left out of the scope of the present paper.

The increased use of converbs in JSp led to the grammaticalization of the gerund form ‘*siendo*’ of the verb *ser* ‘to be’. This as an expected development, as, cross-linguistically, converbs are able to generate prepositions and conjunctions (Ylikoski 2003). The gerund form *siendo* evolved into a causal preposition ‘*as*, because of’ and *siendo que* began to function as causal complementizer, but further discussion is left out of the scope of the present paper. An illustrative example follows:

- (16) después que pensó un poco, caminó él adelante, siendo por este camino es el más cercano para la casa de su padre.

‘After thinking a while, he moved further, as this way was the shorter to his father’s house’.

9. Conclusions

JSp (en+)gerundio are well rooted JSp converbs. They have been present in JSp all over its extra-Iberian development and continue to be actively used in Modern Ladino. The claim that (en+)gerunds are a mere French influence is a one-sided and narrow interpretation, the preference of (en+)gerund in converbial constructions reflects the balkanization of JSp. In the specific case of JSp converbs, the main sources of external influences are Greek and Turkish, beside Italian and other Romances, based on Medieval Spanish inheritance.

Converbs are beneficial example to demonstrate Greek influence over JSp. Greek γερούνδιο ending at -οντας/-ώντας was a recent development in Greek and helped JSp gerunds to reactivate. The converbs illustrate a clear contrast between Spanish and Judeo-Spanish. Spanish tends to prefer infinitive forms in the taxis function of immediate anteriority (*al, después de, nada más+inf.*), while JSp dispreferred infinitives (in line with the predominant Balkan pattern) and frequentized the use of gerunds as converbs (*llegando/en llegando*). This use was supported by French influence at late XIXth and early XXth centuries.

By joining the Balkan linguistic area, JSp aligned with the overall Balkan pattern of replacing the infinitive by a finite and other non-finite forms, like gerunds or deverbative nouns. Even if preserved, JSp infinitives tend to be often preceded by the void preposition ‘de’, Ibero-Romance phenomenon known as ‘deísmo’ and ‘dequeísmo’, which also strengthened in JSp as part of its alignment to the Balkan areal non-finite pattern.

Summing up, it may be noticed that rather than archaism, the resulting use of prepositional and non-prepositional gerunds as converbs in JSp is an outcome of contact influence from several languages, mainly Greek, but also Italian and Turkish.

As noticed by Van Coetsem (2001) and Lucas (2012) transfer of structures from source language (SL) to recipient language (RL) is an unconscious process taking place in the mind of bilingual or multilingual individuals and when the same individuals speak the RL among each other, the new or the newly reactivated structures gradually establish in RL and end-up becoming the norm. This process is clearly illustrated by the contact-induced changes produced in Judeo-Spanish all over its development within the Balkan Linguistic Area. Sephardic Jews who established in the Ottoman Empire were multilinguals, i.e. apart from Spanish, they would normally speak Greek and Turkish, as well as Italian, among others. Moreover, these languages were applied not only at an external social level, i.e. in public places, like markets, palaces and administration, but also at an internal level within the Jewish communities, i.e. Romaniote and Sephardic communities. Therefore, contact exchange with Greek and Italian was produced not only between Jews and non-Jews, but between Spanish-speaking, Italian and Greek-speaking Jews. Thus, Judezmo was formed on basis of pre-Classic Spanish (XVth century) in contact with Greek and Italian of the same period, notwithstanding Turkish. Out of several competing options in XV-XVIth c. Spanish, those options prevailed in JSp which also existed in Italian and Greek (and also in the other Balkan languages, as by the XVI century the Balkan Sprachbund has already been formed). Therefore, JSp

came into contact with all the languages participating in the Balkan Sprachbund, and this may explain why it acquired those Balkanisms which already existed in all the Balkan languages. Such examples are the diminutive suffix *-iko* and the use of independent subjunctive in deliberative questions: *koalo ke aga?* τι να κανο? 'what should I do?', in contrast to Spanish which prefers the diminutive *-ito/ita* and the infinitive in the same deliberative questions: ¿qué puedo hacer?

In a very simplified and reduced scale, the mechanism of contact-induced grammatical change may be described as the following: if a grammatical structure A is available in RL no matter if as a marginal and rare option, but it exists as active grammatical structure in the SL, then this structure A gets reactivated and reinforced in RL thanks to the contact with SL. If no exact analogue exists in the grammatical inventory of RL, then the language contact subjects try to find the closest resembling structure and align it to the respective form in SL. If in RL exist several competing options, and SL actively applies one of the competing options, then contact contributes for the selection and preference to those options which coincide by function and possibly by phonological composition, the latter being relevant for the choice of language contact subjects.

Acknowledgements:

The author of the present paper is profoundly grateful to 8th MGDLT International Conference organizers and participants.

References:

- Assenova, P. 2002. *Balkan Linguistics [in Bulgarian: Balkansko ezikoznanie]: Main Problems of the Balkan Linguistic Union*. Veliko Tarnovo: Faber.
- Berenguier Amador, A. 2016. *Edición y caracterización lingüística del libro sefardí "La güerta de oro" de David M. Atías Liorna, 1778*. PhD dissertation. Universidad Complutense de Madrid.
- Borovaya, O. 2012. *Modern Ladino Culture: Press, Belles Lettres, and Theater in the Late Ottoman Empire*. Bloomington: Indiana University Press.
- Dobрева, I. forthcoming 2019. De+infinitive as Balkan influence in Judeo-Spanish. In *Proceedings of the IIIrd Philological Forum for Young Researchers 2018*. Sofia: Sofia University.
- Friedman, V. & B. Joseph. forthcoming, to appear 2020. *The Balkan Languages*. Cambridge: Cambridge University Press.
- García Moreno, A. 2004. *Relatos del pueblo ladinán (Me'am lo'ez de Éxodo)*. Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas.
- Haspelmath, M. 1995. The converb as a cross-linguistically valid category. In M. Haspelmath & E. Koenig (eds.), *Converbs in Cross-Linguistic Perspective*. Berlin/New York: Mouton de Gruyter.
- Joseph, B. 1983. *The Synchrony and Diachrony of the Balkan Infinitive: A Study in Areal, General, and Historical Linguistics*. Cambridge studies in linguistics. Cambridge: Cambridge University Press.
- Koneski, B. 1996. *Macedonian Grammar*. Skopje: Prosvetno delo.

- Kortmann, B. 1998. Adverbial Subordinators in the Languages of Europe. In Van der Auwera, J. & D. Baoill (eds.) *Adverbial Constructions in the Languages of Europe*. Berlin/New York: Mouton de Gruyter, 457-561.
- Lucas, C. 2012. Contact-induced Grammatical Change: Towards an Explicit Account. *Diachronica* 29:3: 275-300.
- Manolessou, I. 2005. From Participles to Gerunds. In Stavrou M. & , S. Terzi (Eds.) *Advances in Greek Generative Syntax. In honor of Dimitra Theophanopoulou-Kontou*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 241-283.
- Muñío Valverde, J. 1995. *El gerundio en español medieval ss. XII-XIV*. Málaga: Ágora.
- Nedjalkov, I. 1998. Converbs in the Languages of Europe. In Van der Auwera, J. & D. Baoill, (eds.) *Adverbial Constructions in the Languages of Europe*. Berlin/New York: Mouton de Gruyter, 421-455.
- Pato Maldonado, E. 2014. En llegando los datos la intuición se matiza. El gerundio preposicional en la historia de la lengua española. *Revista de filología hispánica RILCE* 30.3: 833-860.
- Sandfeld, K. 1930. *Linguistique Balcanique*. Paris: Klincksieck.
- Schmid, B. & I. Burki, 2000. «*El hacino imaginado*»: *comedia de Molière en versión judeoespañola. Edición del texto alajamiado, estudio y glosario*. Basel: Romanisches Seminars der Universität Basel, 2000, Acta Romanica Basiliensia, ARBA 11.
- Tsangelidis, Anastasios (2011) Greek. In Van der Auwera, J. & B. Kortmann *The Languages and Linguistics of Europe: a Comprehensive Guide*. Berlin/Boston: Mouton de Gruyter, 223-239.
- Van Coetsem, F. 2000. *A General and Unified Theory of the Transmission Process in Language Contact*. Heidelberg: Winter.
- Ylikoski, Y. 2003. Defining non-finites. Action Nominals, Infinitives, Converbs. *SKY Journal of Linguistics* 16: 185–237.

Original sources:

- Ben Ghiat, A. 1897. Los dos viajes de Gulliver, transcription and edition: Borovaya, O. Stanford University.
- Galante, A. 1906. Rinio o el amor salvaje, transcription and edition: Perez, A. 2009. El instituto Maale Adumim para la Dokumentasion del Ladino i su Kultura. (folkmasa.org/av/Riniolad.pdf)
- Semo, Sento. 1877. Mitrani, Barouh. 1906. Der Rabbi und der Minister: dos versiones judeoespañolas de la novela alemana: García Moreno, A. 2013. Barcelona: Tirocinio.

The Arvanite compound edaphonyms as fossils of language contact in the Greek dialect of Achaia

---

Asimakis Fliatouras¹
Democritus University of Thrace¹

Summary

The Arvanite compound edaphonyms are fossils of language contact in the Greek dialect of Achaia due to their Hellenization (adaption and shift). They are a crucial source for research on the Arvanite compounding in terms of morphological construction, lexical reconstruction, ethnography and glottochronology, as they maintain Albanian and/or lost elements/structures and they amount a satisfactory proportion of words. Lexical and structural hybridization reflects stratification and morphological asymmetries. They are not physical one-word compounds but rather artificial ones, starting from two-word phrasal compounds (rarely three-word prepositional phrases), which have been lexicalized via a morphophonological reanalysis. Inflectional and featural variation of adaption is also attested.

Key-words: edaphonyms, compounding, lexicalization, reanalysis, morphological adaption, fossilization.

1. Introduction¹

The paper² continues Fliatouras (2008, forthcoming a) who examines the Arvanite place names³ in the prefecture of Achaia as a special case of borrowing in the dialect of Achaia in order to redefine their role in cases of language death. Specifically, it will focus on the etymology and adaption of the Arvanite compound edaphonyms of Achaia (non-populated place names, e.g. parcels, hydronyms, mountains etc.), investigating the morphosemantic classification and the research of both, variation and construction issues. The material includes 128 edaphonyms, which were collected with fieldwork in 1999 under the preparation of the authors' PhD thesis.

¹ Abbreviations: AL = Albanian, C = consonant, DIM = diminutive, FEM = female, GEN = genitive, GH = Gheg, GK = Greek, INF = inflection, MAL = male, NEU = neuter, NOM = nominative, PLU = plural, SING = singular, SL = Slavic, SUF = derivational suffix, TK = Tosk, V = vowel. The symbol > indicates etymology, which has been checked during the fieldwork. The etymology of compound edaphonyms is stipulated by Standard Albanian. The connection with Albanian dialects is beyond the scope of this paper unless it is needed for the explanation of the phonological form (see 5). The Arvanitika-based place names as Greek loanwords follow a universal system of transliteration and the first letter is capitalized (note that λ = palatal l).

² This paper is an updated and enriched version of the authors' unpublished postdoctoral research within the research program *Pythagoras II* (for more information, see Fliatouras 2005, 2008).

³ 'Arvanite' is defined by means of criteria conditioned by usage rather than by etymology. Many constituents of place names are of Slavic, Turkish or Greek origin (see Orel 1998, Ylli 2000, Kyriazis 2001) but further etymology is beyond the scope of the paper (for analytical etymology, see Fliatouras 2008).

2. Place names and language contact

Fliatouras (forthcoming a), based on the investigation of the edaphonyms of Achaia, has shown that the research of the Arvanite place names is an ideal case to study under the scope of language death. Specifically, he observes that, while the Albanian-originated idiom of Arvanitika is at the stage of language death in most areas of Greece (see *inter alia* Trudgill 1976/77· Trudgill & Tzavaras 1977· Tsitsipis 1981, 1998· Sasse 1991· Banfi 1996· Liosis 2001, 2008· Botsi 2003), the number of place names preserved is large (see *inter alia* Fourikis 1929, 1930· Georgacas-Mc Donald 1967· Symeonidis 1992, 2010). They are used by Greeks and the majority of Arvanites without etymological, semantic and morphological identification. Furthermore, most of the place names have been registered in official sources (archives, geographical and military maps etc.) without having been renamed and the general attitude of the majority of speakers towards them is not negative. As a result, they constitute a primary source for morphological and lexical reconstruction and they retain older forms and structures due to their language and usage characteristics, such as resistance to physical change, pragmatic valency (emotional connection, ethnological connotations) etc.⁴

Moreover, Fliatouras (forthcoming a) claims that the Arvanite place names display a high degree of adaption due to their borrowing and full incorporation into Greek. Particular attention needs to be paid, however, because conservatism and high adaption work counter and several formations are produced by bilinguals (see *inter alia* Thomason & Kaufman 1988· Thomason 2001). Their phonological and morphological adaption is strong, systematic, gradable, interfacial and not only morphic but also structural. It operates on the basis of a Hellenization continuum, which extends from the preservative Albanian-based to the hybrid and Greek-originated formations. The morphological adaption is prototypical (phonologically predictable due to homophony) and non-prototypical (morphosemantically dependent). It is ‘leveling’ through lexicalization and reanalysis, eroding the segmental and structural transparency as it moves towards integration and encoding in the majority language. As a result, the Arvanite place names constitute an Arvanite-mediated and fossilized substratum of the Albanian language in the Greek language due to language shift, not perceptible by the Greek speakers and partially perceptible by the Arvanites depending on the degree of acquisition. Specifically, they could be considered as a type of interlingual special vocabulary created for ‘geographic/spatial communication’: the base is etymologically Arvanite but the morphophonological structure has been drastically affected by the language system of Greek, resulting in a hybrid system.

Furthermore, the Arvanite edaphonyms show a significant geographical spread in Achaia. There are many Arvanite villages scattered across highlands and lowlands, since many residents originally inhabiting on the mountainous areas migrated to the lowlands (see Triantafillou 1956). As a result, they are dispersed almost throughout the entire prefecture. The areas of villages in Achaia (populated, abandoned or used for summer vacation), where the Arvanite edaphonyms can be found (either, in Arvanite villages or not) are the following: (a) Municipality of Kalavryta:⁵ Mikros Pondias,

⁴ See among others Campbell (2004).

⁵ We follow the administrative division of the prefecture of Achaia in 1999.

Meyalos Pondias, Profitis Ilias, (b) Municipality of Leontion: Ano Mazaraki, Rakita, Ano Mira, Kato Mira, (c) Municipality of Patras: Mazi, Suli, Floka, Mihoi, Δrimaleika, (d) Municipality of Fare: Mirali, (e) Municipality of Δimi: Araksos, Γomosto, Niforeika, Bodeika, Riolos, Mazeika. The interesting point is that plenty of edaphonyms and the majority of the compound ones are found in areas which remain unpopulated or nowadays scarcely inhabited by Arvanites (e.g. Floka and Mihoi), proving not only their borrowability but also their substratum status in the Greek dialects.

3. Morphological adaption of the Arvanite edaphonyms⁶

Under the scope described above, it is very interesting to investigate more closely not only the construction and etymology of compound edaphonyms but also the degree of hybridization and the morphological asymmetries in contrast to the Greek language as a result of language contact. The analysis will follow both, a quantitative and thorough etymological presentation of the material.

Fliatouras (forthcoming a) shows that on an upward scale, we can identify the following cases of adaption:

- (1) Inflectional adaption: qafa ‘col’ > KiafaFEM
- (2) Constructional adaption:
  - (a) Derivational adaption:
    - AL sheshi ‘square’ + GK -akiSUF.DIM > Sesaki ‘small square’
    - AL qafa ‘col’ + GK -ulaSUF.DIM > Kiafula ‘small col’
  - (b) Compounding adaption
    - GK palios ‘old’ + AL sheshi ‘square’ > Palioseso ‘old square’.

Inflectional adaption is an almost mandatory rule for place names, as it enables a full-scale Hellenization. That is the reason for which the vast majority of Arvanite place names are inflected. Variation in inflectional adaption is not rare, e.g. *Guriglat* (uninflected) and *Guriglati* (inflected) ‘long rock’. Most edaphonyms are adapted as singular but some of them are plural either, by keeping the plural from Arvanitika or by being adapted to plural in Greek, e.g. *Aragioles* (-esINF.PLU) ‘field with lakes’.

The derivational and compound adaption reflects a later stratum of hybrid words, which presuppose bilingualism. Furthermore, place names not only retain derivatives/compounds that do not survive as common nouns but also keep their structures, which have been lost or absorbed by the Greek structures due to language death. Consequently, we will examine the case of Arvanite compound edaphonyms from such a perspective.

4. Construction of the Arvanite compound edaphonyms

Compounds is not a rare category of edaphonyms. The total amount of the Arvanite edaphonyms in Achaia are 652. The constructed ones are 269 (41.2%), from which 141

⁶ Most compound edaphonyms conform with the strong phonological adaption of the Arvanite edaphonyms due to the Hellenization (see Fliatouras forthcoming a).

are derivatives (21.6%) and 128 are compounds (19.6%).⁷ The impressive point is that among the Arvanite oikonyms (populated place names) there are no compounds found as they involve only simple words and derivatives.⁸ Furthermore, compounds are very rare in common nouns, as we can see in relative literature. As a result, edaphonyms are a basic source for studying the Arvanite compounding.

4.1 Compoundhood and lexicalization

Scalise and Vogel (2010: 4-5) show that there is no agreement on whether a compound is formed in Morphology or Syntax. Along the lines of the Morphology-Syntax interface, Ralli (2013a, b) shows that on the basis of their structural properties, compounds can be distinguished into two categories, depending on the language one deals with and the data used for illustrating various working hypotheses: (a) Morphological constructions: compounds resulting from morphological rules or templates and as such, sharing properties with other morphological objects, e.g. derived words, and (b) Syntactic constructions: phrasal compounds, which are derived from syntax but their structure is semi-visible to syntax and their meaning may be non-compositional.

Specifically, one-word compounds bear one basic stress and they show lexical integrity/word atomicity, absence of word-internal atomicity, presence of morphological categories, involvement of functional categories and strict order of constituents. On the other hand, the phrasal compounds show non-visibility to most syntactic operations, such as inversion of constituents, ability of the non-head to become definite, separate modifiability or coordination as well as semantic non-compositionality, namely idiosyncratic and opaque meaning, e.g. metaphoric etc. (see also Anastassiadis-Symeonidis 1986· Ralli & Stavrou 1998). On the other hand, lexicalization involves the percolation of a syntactically- or morphologically-built phrase, including one-word or multi-word compounds respectively, into the Lexicon, namely mostly ‘hapax’ or artificial constructions.

The Arvanite compound edaphonyms do not seem to be ‘natural’ one-word compounds but rather artificial ones, since they are based on phrasal compounds that they have been reanalyzed to one-word compounds due to lexicalization. Specifically, phrasal compound place names are very frequent and it is not rare that they are being transformed into one-word compounds (see Fliatouras 2003). The clues, on which we rely are the following:

- (i) Etymological: The majority of Arvanite place names are phrasal (see among others Fourikis 1924· Georgacas-Mc Donald 1964). That is the same for Albanian compound place names (see among others Xhaferaj 2018 and references therein).
- (ii) Morphological: The postponed article of their morphosemantic head implies that they are syntactically-built. In most cases, postposition is not transparent,

⁷ We should note that the number corresponds to the authors’ postdoctoral material (Fliatouras 2008). The number of Arvanite place names is larger, as there are plenty of Arvanite place names that have not been yet etymologically defined.

⁸ See Symeonidis (2010).

since the phonological segment denoting the article could result from a phonological adaption (see 4.2.2), e.g. *Aramaði* ‘big field’ < *arë* ‘field’/ *ara* ‘the field’ + *e madhe* ‘big’. In many edaphonyms, however, postposition is transparent, e.g. *Kroimaði* ‘big fountain’ < *Kroi* ‘tap, fountain’ (cf. non-articled *krua*) + *i madh* ‘big’.

(iii) Phonological: They bear one primary stress and possibly a secondary one.

Lexicalization could be attributed to the shift of words due to both, the Hellenization (strong adaption and incorporation) and the language death of Arvanitika, which lead to the erosion of their etymological and morphological transparency. Indigenous speakers and non-bilingual Arvanites cannot realize phrasal or one-word compoundhood, but they rather have a sense that they are simple words. As a result, the analysis of such words as compounds is mostly etymologically-oriented and not morphologically-driven.

4.2 Reanalysis

The mechanism that allows the lexicalization of the Arvanite compound edaphonyms is a morphophonological reanalysis. Vowel articles and inflection endings are being adapted to the Greek system or they influence each other in order to make agglutination possible. Reanalysis functions either, on the end of the words allowing inflectional adaption (inflectional reanalysis) or between the two elements serving one-wording (connectional reanalysis).

4.2.1 Inflectional reanalysis

Fliatouras (forthcoming a) has shown that inflectional adaption of Arvanite place names involves both, phonologically-driven processes by the means of homophony and semantic-based processes due to some Greek influence.⁹ As far as compounds is concerned, inflectional reanalysis is connected only to prototypical adoption (homophony-based) and can be subcategorized into two cases, depending on the compound category:

(a) Noun + NounGEN > Noun + Noun: The Arvanite postponed articles of Genitive *-it*, *-ut*, *-ës* are reanalyzed to Greek inflectional suffixes *-i*, *-u*, *-a* respectively after the apocope of the final consonant. Depending on homophony between the Arvanite postponed article and the Greek inflection, the article is reanalyzed either, to Greek nominative allowing the analogical expansion to Greek neutrals ending in *-i* (cases a, b) or to Greek genitive keeping the phrasal status (case c). Reanalysis leads to full inflectionalization in cases a, b, whereas in case c it leads only to phrasal agglutination:

- (3) a. *-it*MAS.GEN.> *-i*NEU.NOM:
Kroi i kalit > *Krokali* ‘fountain of horse’
b. *-ës*FEM.GEN> *-a*FEM.NOM
Llaka e dosës > *Lakadoza* ‘pig pond of sows’

⁹ For the inflectional adaption of loans in Greek, see Anastassiadis-Symeonidis (1994)· Ralli, Gkiouleka and Makri (2012).

- c. -utMAS.GEN. > -uMAS.GEN:
 Varri i pliakut > Varipliak-u ‘grave of old man’.

There are some edaphonyms, however, of case b, which maintain the Arvanite genitive and are not adopted normally to the Greek inflectional system, e.g. *Kroi i llakës* > *Kroilaks* ‘fountain of valley’.

(b) Noun + Adjective: The Arvanite inflectional endings of the adjectives are reanalyzed to Greek noun inflectional endings via homophony-based phonological adaption. The most frequent pattern of reanalysis leads to neutralization. Specifically, -ëSING.MAS/FEM is usually reanalyzed to -aSING.FEM (case a), the rare -eFEM is reanalyzed to -iNEU (case b) and the consonant-ending stems are adapted to neutrals ending in -iNEU (case c). Case c is explained by the fact that consonant-ending stems are not prototypical in Modern Greek and the neuter gender is more appropriate to [-animate] words (see footnote 9).

- (4) a. -ëSING.MAS/FEM > -aSIN.FEM:
 Llaka e thellë > Lakaθela ‘deep valley’
 b. -eFEM > -iNEU:
 Ara e madhe > Aramaði ‘big field’
 c. -CMAS/FEM > -iNEU:
 Rrethi i bukur > Reθibukuri ‘beautiful circle’.

The adjectival gender, which is marked by the preposed article (*i*MAS *kuq*, *e*FEM *kuq* ‘red’), can be detected only by etymology, given that the adjective agrees with the noun in gender. However, it is easier to be identified only when the feminine form of the adjective is based on root allomorphy, e.g. *Maratzeza* (< *e zezë*FEM, cf. *i zi*MAS ‘black’).

Variation in inflectional reanalysis is also possible due to influence from Greek or preservation of the Arvanite gender etc. (see Fliatouras forthcoming a), e.g. *Rrahu i bukur* > *Raxibukuri*NEU and *Rahibukura*FEM ‘beautiful ridge’ (influenced by GK *Raxi*FEM), or lack of adaption, e.g. *Guri i gljatë* > *Guriglat* (non-adapted) and *Guriglati* (adapted) ‘long rock’, or phonological adaption, which is not accompanied by inflectional adaption, e.g. *Vigla e madhe* > *Viglamaðe* ‘big watching area’.

4.2.2 Connectional reanalysis

The postponed article (*-i*, *-a*) of the first constituent and the noun genitive or the adjectival article of the second constituent (*i*MAS.GEN/*e*FEM.GEN, *i*MAS.ADJ/*e*FEM.ADJ) create some vowel sequences, which are simplified in agglutination via apocope of element(s) or rarely, synaeresis. Vowel simplification allows the connection between the two constituents as follows:

- (5) a. a + e > a: Ara e madhe > Aramaði ‘big field’¹⁰
 b. i + i > i: Guri i gljatë > Guriglati ‘long rock’
 c. u + i > i: Rrahu i bukur > Raxibukuri ‘beautiful ridge’.

¹⁰ See also the exceptional *Luca e gljatë* > *Lutseglat*.

The new vowel segments *-a-* and most frequently *-i-* resemble to the function of Greek compound markers.¹¹ They could be considered as pseudo-compound markers, as they are not physical but rather imitative and/or they are not morphologically but only phonologically-driven segments, which are not visible to indigenous or non-bilingual speakers.¹²

4.3 Classification

The Arvanite compound edaphonyms are mostly attributive and they derive from two-or three-word phrases. They belong to two categorical structures (from the less frequent to the more frequent): [Noun + Adjective] and [Noun + Noun]. Since the Arvanite (Albanian-based) compounding is very different to Greek compounding (see Fliatouras forthcoming b), structural asymmetries can be identified as far as the headedness and the place of constituents are concerned. The majority of compounds follow the pattern [Simple Word + Simple Word]. Constructed constituents are very rare, e.g. *Klisegurizi* (< *gurizi* < *guri* ‘rock’ + *-zë* ‘diminutive, collective suffix’). In what follows, we will classify the Arvanite edaphonyms based on semantic criteria (all constituents are articulated):

4.3.1 Noun + Adjective

The prototypical categorical structure in endocentric Greek compounding is right-headed [Adjective + Noun] compounds (see Ralli 2005, 2013a). As a result, the left-headed Arvanite structure [Noun + Adjective] is reversed in contrast to Greek. The adjectival second constituent may belong to one of the following semantic categories:

- (6) Size:
  - a. *madh* ‘big, important’: *Aramaði* (< *ara* ‘field’), *Viglamaðe* (< *vigla* ‘watching area’), *Gurmaði* (< *guri* ‘rock’), *Karmaða* (< *karma* ‘rocky place’), *Kortsamaði* (< *gorrica* ‘pear tree’), *Kroimaði* (< *kroi* ‘fountain’), *Limimaði* (< *lëmi* ‘threshing floor’), *Malimaði* (< *mali* ‘mountain’), *Proimaði/ Proimaða* (< *prua* ‘dale’), *Raximaði* (< *rrahu* or GK *raxi* ‘ridge’), *Sesimaði* (< *sheshi* ‘square’)
  - b. *gjatë* ‘long’ (cf. TK *gljatë*): *Guriglat/Guriglati* (< *guri* ‘rock’ or *gurra* ‘fountain’), *Lakaglat/Lakaglati* (< GK *laka* ‘big pond’), *Lutseglat* (< *luca* ‘mud’), *Reglati* (< *rrega* ‘non-cultivated or abandoned, zone between mountainous rocks’)
  - c. *thellë* ‘deep, big’: *Lakaθela/Lakaθera* (< GK *laka* ‘big pond’), *Proiθel/Proiθela* (< *përroi* ‘gorge’).
- (7) Color (denoting soil composition):

¹¹ For more information about compound markers in Greek, see Ralli (2005, 2013a).

¹² See also the exceptional hybrid *Logopazan* (< Gr *logos* ‘forest’), where *-o-* is the prototypical compound marker of Greek.

- a. *kuq* ‘red’: *Vakuki* (< *va* ‘pass’), *Δrukuki* (< *druri* ‘tree’), *Kemekukia* (< GH *gjēmi* ‘thorn’), *Bizikuki* (< *bēzi* ‘red hill besides the sea’ or *buza* ‘lip, shore’), *Brekuki/Brekukia* (< TK *breku* ‘coast, shore’)
  - b. *bardhë* ‘white’: *Kroibarði* (*kroi* ‘tap, fountain’), *Lakabarði* (< GK *laka* ‘big pond’), *Lutsabarða* (< *luca* ‘mud’)
  - c. *zezë* ‘black’: *Maratzeza* (< *mara* ‘arbutus’).
- (8) Image:
- a. *bukur* ‘beautiful’: *Raxibukur/Raxibukuri/Raxibukura* (< *rrah-u* or GK *raxi* ‘ridge’), *Reθibukuri* (< *rreθi* ‘circle’), *Sesibukur/Sesibukuri* (< *sheshi* ‘square’)
  - b. *mirë*: *Velimiri* (< SL *bel* ‘white’), *Sisimiri* (< *sheshi* ‘square’).
- (9) Characteristic:
- a. *pazë* ‘quiet’: *Logopaza* (< *logu* or GK *logos* ‘forest’)
  - b. *butë* ‘calm’: *Raxibuti* (< *rrahu* < GK *raxi* ‘ridge’).

4.3.2 Noun + Noun

In the categorial structure [Noun + Noun], headedness is mostly defined by semantic criteria. The semantic head is left-handed, since the second constituent is either, a hyponym or a qualifier/modifier of the first constituent. This is contrary to Greek compounding, where the morphological and semantic head is prototypically right-headed (see Ralli 2013a). The first noun constituent may belong to one of the following semantic categories:

- (10) Geographical term:
- a. *ara* ‘field’: *Aragioles* (< *gjoli* ‘lake, swamp’ or *gjolla* ‘plaque on which salt is placed as animal food’), *Aregruri* (< *gruri* ‘wheat’), *Arezeyaidur* (< GK *γaiduri* ‘donkey’), *Arestamati* (< GK *Stamatis* ‘name’), *Ariginus* (< *Gjini* ‘name (John)’)
  - b. *bregu* ‘coast, little hill’: *Vrikoliaku/Vrikoliako* (< GK *Liakos* ‘name (Elias)’), *Brekumuriki/Brukmuriki* (< GK *muriki* ‘myrtle’), *Pregostavr* (< GK *Stavros* ‘name’)
  - c. *guri* ‘rock’ or *gurra* ‘fountain’: *Gustravaitu* (< GK *stravaitos*¹³ ‘booted angle’)
  - d. *llaka* ‘big pond’: *Lakavresti* (< *vreshti* ‘vineyard’), *Lakavrasi* (< GK *vrisi* ‘tap, fountain’), *Lakayiorji* (< GK *Fioryis* ‘George’), *Lakagioluzes* (< *gjoli* ‘lake, swamp’ or *gjolla* ‘plaque on which salt is placed as animal food’), *Lakagioni* (< *gjoni* ‘owl’), *Lakaðimu* (< GK *Δimos* ‘name’), *Lakaklis/Lakaklisa* (< *klissha* ‘church’), *Lakakoga* (< *Kogas* ‘surname’), *Lakakorða* (< *Korðas* ‘surname’), *Lakalutsi* (*luca* ‘mud, swamp’), *Lakabuba* (< *buba* ‘silkworm’), *Lakadoza* (< *dosa* ‘sow’), *Lakariki* (< *riqi* < GK *riki* ‘heather’), *Lakasor* (< *sorra* ‘crow’), *Lakaxarbila* (< *Xarbilas* ‘surname’), *Lakidarði* (< *dardha* ‘pear tree’), *Lakui* (< *uji* ‘water’)
  - e. *lëmi* ‘threshing floor’: *Limikakuri* (< *Kakuris* ‘surname’)

¹³ *Stravaitos* has been produced by the original word *stavraitos* (< *stavros* ‘cross’ + *aitos* ‘angle’) via metathesis, possibly due to folk etymology (cf. *stravos* ‘blind’).

- f. *luca* ‘mud, swamp, wet place’: *Lutsarıani* (< GK *Gianis* ‘John’), *Lutsagini* (< *Gjini* ‘John’), *Lutsabual* (< *bualli* ‘buffalo’), *Lutsaprefteresas* (< *prifteresha* ‘priest’s wife’), *Lutsaprifti* (< *prifti* ‘priest’, *Lutsariki* (< *riqi* < GK *riki* ‘heather’)
- g. *mali* ‘mountain’: *Malivrisi* (< GK *vrisi* ‘tap, fountain’), *Maliθana* (< *thana* ‘dogwood’), *Malakari* (< *qarri* ‘oak’)
- h. *përroi* ‘gorge’: *Brukali* (< *kali* ‘horse’), *Brumali* (< *mali* ‘mountain’), *Proipirıyu* (< GK *pirıyos* ‘tower’)
- i. *qafa* ‘col’: *Giavzaderi/Kevzaderi*¹⁴ (< *derri* ‘pig’), *Kefauliku* (*ujku*¹⁵ ‘wolf’), *Kiafavigla* (< *vigla* ‘watching area’), *Kiafagioni* (< *gjonı* ‘owl’), *Kiafıeroma* (< GK *ıeroma* ‘pigsty’)
- j. *rrahu* ‘ridge’: *Raxaklısa* (< *klısha* ‘church’), *Raxivıđi* (< *vidhi* ‘elm’), *Raxilepura* (< *lepur* ‘rabbit’), *Raxıpirıyu* (< GK *pirıyos* ‘tower’), *Raxıturku* (< GK *Turkos* ‘Turk’), *Raxımazaraki* (< *Mazaraki(s)* ‘place name, surname’), *Raxıdarđa* (< *dardha* ‘pear tree’), *Raxıuri* (< *ura* ‘bridge’)
- k. *varikoi* ‘wet field, swamp’: *Varkełopi* (< *lopa* ‘cow’).
- (11) Phytonym (plant or tree name):
- a. *dardha* ‘pear tree’: *Derđekanelu* (< GK *Kanelos* ‘name’)
- b. *kopra* ‘fennel’: *Koprınikos* (< GK *Nikos* ‘Nick’)
- c. *rrapi* ‘plane tree’: *Rapıgioni* (< *gjon-i* ‘owl’)
- d. *verri* ‘willow tree’: *Verızaıo* (< GK *Zaıos* ‘name’).
- (12) Installation (buildings etc.):
- a. *klısha* ‘church’: *Klısegurızı* (< *gurızı* ‘rocky place’)
- b. *kroi* ‘tap, fountain’: *Kruzupani* (< *Zupanı* ‘surname’), *Kroılaks* (< *llaka* ‘pit’), *Kroıpali* (< *pylli* ‘forest’), *Kroıpaskali* (< *Paskali* < GK *Pasıalis* ‘name’), *Kroıskıpia* (< *shıqıja* ‘angle’), *Krosora* (< *sorra* ‘crow’), *Krustamati* (< GK *Stamatis* ‘name’), *Krołopısı* (< *lopa* ‘cow’), *Krođeli* (< *Deli* ‘surname’), *Kroıprıfti* (< *prıfti* ‘priest’), *Krokali* (< *kali* ‘horse’), *Krokalamia* (< GK *kalamia* ‘reed or reedy place’)
- c. *varri* ‘grave’: *Varelıosa* (< *Lłoshi* ‘surname’), *Varıplakos/Varıplaku* (< *plaku* ‘old man’), *Varıturku* (< GK *Turkos* ‘Turk’), *Varkasımi* (< *Kasımis* ‘surname’).

4.3.3 Prepositional compounds

Apart from the above compounds, which resemble to physical compounds, one rare and more artificial category has been found. Specifically, some syntactically-built prepositional phrases have been so strongly lexicalized that they have been transformed into phonological words with one primary and a secondary stress. It could be considered as a kind of prepositional lexicalized compounds:

- (13) *ndër* ‘in’ + Noun: *Durdumılia* (< *tumula* ‘grave’), *Durtzına* (< *xına* ‘kind of oak’), *Drıbonı* (< *bunı* ‘temporary hut’), *Drubukı* (< *bungu* ‘kind of oak’ (quercus sessiliflora))
- (14) *nde/te* ‘to’: *Dekalıvi* (< GK *kalıvi* ‘small hut’)

¹⁴ -za- is the derivational suffix -zë/a ‘pejorative, collective’.

¹⁵ -uliku possibly reflects the Italian-Tosk *uλk* (λ = palatal).

- (15) *mas* ‘in’ + Noun: *Maskalθi* (< *kallithi* ‘region with ears’ or *kalēthi* region with horses’).

There is also a hybrid category [Noun + Preposition + Noun] attested only in the edaphonym *Lutsamegorits*, which consists of two Arvanite and one Greek constituent and it is a clear case of Greek-structured form (< AL *luca* ‘mud’ + GK *me* ‘with’ + AL *gorricë*PLU ‘pear trees’).

5. Etymology and glottochronology

If we examine closer the material in 4.3, we shall find out that the compound edaphonyms are very important for the research on Arvanitika, as they retain old forms or reveal important etymological information due to their conservative nature, which are a crucial source for lexicological, cultural and ethnolinguistic conclusions.

Firstly, they are useful for lexical reconstruction. Many words, e.g. plants, geographical terms etc., would have been lost if they hadn’t survived in such compounds. The possessive edaphonyms contain names and surnames, which are indicative of the origin. Many elements are of Slavic or Turkish etymological origin, reflecting the loan lexical strata of the Albanian language or the early borrowing of words, e.g. *gjol* < Turkish *göl* ‘lake’ (cf. *Aragioles*). The Greek elements derive from re-borrowings in the Greek dialects (for Greek loans in Albanian, see Kyriazis 2001) or from hybridization, namely connection of Albanian and Greek elements by bilinguals (see examples 6-12; abbreviation GK).

Furthermore, compound edaphonyms maintain dialectal words or phonological features. Specifically, they confirm to a great extent the connection with the Tosk dialect branch (roughly southern dialects), as it is displayed by phonological features and vocabulary¹⁶ (see Fourikis 1934· Haebler 1965· Trudgill 1976/77· Sasse 1991· Botsi 2003· Liopsis 2008, 2015). For example, the palatal *l* is associated with the Tosk-Italian substratum (see Breu 1990), e.g. *Varipλaku* (< *varri i plakut* ‘grave of old man’) (see examples in 6b, 10j, k and 12b, c), or we can find the Tosk devoicing of stem-final consonant, e.g. *Brekuki* ‘red coast’ (< TK *brek-u* (cf. Standard Albanian *breg-u* ‘coast, shore’) + *i kuq* ‘red’). However, Fliatouras (2008, forthcoming a) presents some language elements (individual or as a variety), which are associated with the Gheg dialect branch or generally with the northern dialects more safely than the common nouns (see Liopsis 2008, 2015 for such a discussion) and possibly support the idea that the Arvanites in Greece are likely to represent immigrant waves from various places (Sasse 1991). For example, the consonant cluster *mb* is attested as northern *m*, e.g. *Kemekukia* (cf. Standard Albanian *gjëmbi* ‘thorn’).

Finally, etymology may support the process of glottochronology. Hybridization reveals not only the strong language contact but also the co-existence and biculturalism. In compounding it does not involve structural blending but mostly connection of Greek and Arvanite words based on Arvanite structural patterns. The compound edaphonyms which contain Greek elements (e.g. Greek names) are more likely to have been constructed later than the Albanian-based structures.

¹⁶ See Gjinari (1989) for isoglosses.

6. Conclusions

The Arvanite compound edaphonyms (mostly attributive) are fossils of language contact in the Greek dialect of Achaia and have been loaned to indigenous speakers. They are a basic source for the research of the Arvanite compounding in terms of construction and elements because they amount a satisfactory proportion of words.

Specifically, they are crucial for lexical reconstruction and ethnography, as they maintain names/surnames and words, many of which would have been lost, such as phytonyms, geographical terms, properties etc. Structural stratification due to hybridization and phonological preservatism can also be useful for grottochronology and ethnography (e.g. Albanian- vs. Greek-originated structures and elements, Tosk- or Gheg-based words). It is significant that they maintain Albanian-based compound structures, which reflect asymmetries concerning Greek compounding, such as adjectival right-handedness and left-headedness.

Furthermore, the Arvanite edaphonyms are not physical one-word compounds but rather artificial ones, as they start from two-word phrasal compounds (rarely from three-word prepositional phrases), which are lexicalized. Inflectional and connective reanalysis allows the one-wording and partly the phonological adaption. As a result, compounding is mostly etymologically-oriented, since the internal structure is invisible and most elements are non-recognizable to non-bilinguals and indigenous speakers. Variation is also possible: inflectional (inflected and non-inflected words), featural (number or gender varietal adaption) or reanalyzing (full inflectionalization or only case adaption).

Finally, although the edaphonyms have gone through fossilization, it would be very interesting to investigate if they are still in use nowadays, if any kind of change is in process or if an undergoing production of new ones is imminent.

References

- Anastasiadis-Symeonidis, A. 1986. *Η Νεολογία στην Κοινή Νεοελληνική* [The Neology in Standard Greek]. Thessaloniki: Annual of the Faculty of Philosophy of the University of Thessaloniki 65.
- Anastasiadis-Symeonidis, A. 1994. *Νεολογικός δανεισμός - Άμεσα δάνεια από τη γαλλική και την αγγλοαμερικανική - Μορφολογική ανάλυση* [Neological borrowing - Direct loans from French and English-American - Morphophonological analysis]. Thessaloniki: Estia.
- Banfi, E. 1996. Minoranze linguistiche in Grecia: problemi storico- e sociolinguistici. In C. Vallini (ed.), *Minoranze e lingue minoritarie: Convegno internazionale*. Naples, Universitario Orientale: 89 - 115.
- Bauer, L. 2001
- Botsi, E. 2003. *Die sprachliche Selbst- und Fremdkonstruktion am Beispiel eines arvanitischen Dorfes Griechenlands: Eine soziolinguistische Studie*. PhD. Dissertation, University of Konstanz, Germany.
- Breu, W. 1990. Sprachliche Minderheiten in Italien und Griechenland. In B. Spillner (ed.), *Interkulturelle Kommunikation*. Frankfurt, Lang: 169-170.
- Campbell, L. 2004². *Historical linguistics: An introduction*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Fliatouras, A. 2003. *Μορφολογική ανάλυση των εδαφονυμίων του νομού Αχαΐας* [Morphological analysis of the edaphonyms of the prefecture of Achaia]. Unpublished PhD Dissertation, University of Patras.

- Fliatouras, A. 2005. Ετυμολογία των αρβανίτικων εδαφονυμίων του νομού Αχαΐας [Etymology of the Arvanite place names of the prefecture of Achaia]. Thessaloniki: Vanias.
- Fliatouras, A. 2008. I. Ετυμολογικό λεξικό των αρβανίτικων εδαφονυμίων του νομού Αχαΐας. II. Μορφολογική ανάλυση των αρβανίτικων εδαφονυμίων του νομού Αχαΐας [I. Etymological dictionary of the Arvanite edaphonyms of the prefecture of Achaia, II. Morphological analysis of the Arvanite edaphonyms of the prefecture of Achaia]. Postdoctoral Research. Thessaloniki: Auth (Pythagoras II).
- Fliatouras, A. forthcoming a. The Arvanite place names as fossils of language contact: evidence from the prefecture of Achaia. In Ch. Tzitzilis, G. Papanastassiou & Th. Pavlidou (eds), *Proceedings of the 1st International Conference on Language Contact in the Balkans and Asia Minor*. Thessaloniki: Institute of Modern Greek Studies.
- Fliatouras, A. forthcoming b. The Albanian compounding as a case of structural blending due to influence from the Greek language: a contrastive-based analysis. *Proceedings of ICLC8* (presented in May 2017). Athens: NKUA.
- Fourikis, P. 1929. Συμβολή εις το τοπωνυμικόν της Αττικής [Contribution to the place names of Attica"]. *Αθηνά/Athina* 41: 77-178.
- Fourikis, P. 1930. Συμβολή εις το τοπωνυμικόν της Αττικής [Contribution to the place-names of Attica]. *Αθηνά/Athina* 42: 111-136.
- Fourikis, P. 1934. Η εν Αττική ελληνοαλβανική διάλεκτος [The Greek-Albanian dialect in Attica]. *Αθηνά/Athina* 45: 49 - 181.
- Georgacas, D. & W. Mc Donald. 1967. *Place names of southest Peloponnesus*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Gjinari, J. 1989. *Dialektet e gjuhës shqipe*. Tirane: Akademia e shkencave e RPS të Shqipërisë.
- Haebler, C. 1965. *Grammatik der albanischen Mundarten von Salamis*. Wiesbaden: Harassowitz.
- Kyriazis, D. 2001. Ελληνικές Επιδράσεις στην Αλβανική. Μέρος I, Μέρος II [Greek Influences on the Albanian Language. Part I, Part II]. Unpublished Ph.D. thesis. Thessaloniki: Aristotle University of Thessaloniki.
- Liopsis, N. 2001. Γλωσσικός θάνατος: Τα αρβανίτικα της Βορειοδυτικής Πελοποννήσου [Language Death: The Arvanitika of North-West Peloponnesus]. Unpublished master thesis. Thessaloniki: Auth.
- Liopsis, N. 2008. Μερικά βασικά χαρακτηριστικά του αρβανίτικου ιδιώματος της Λακωνίας - Συγκριτική εξέταση με άλλα αρβανίτικα ιδιώματα και τα νότια τοσκικά [Some basic features of the Arvanitic dialect of Laconia – A comparative examination with other arvanitic and southern tosk dialects]. *Albanohellenica*, Albanian - Greek Association of Philology: 7 -34.
- Liopsis, N. 2015. Συγκριτικές παρατηρήσεις επί των αρβανίτικων ιδιωμάτων: φωνολογικά, μορφολογικά και συντακτικά χαρακτηριστικά [Comparative remarks on the Arvanitika dialects: phonological, morphological and syntactic features']. *Albanohellenica* (online edition).
- Orel, V. 1998. *Albanian Etymological Dictionary*. Leiden: Brill.
- Ralli, A. 2005. *Μορφολογία* [Morphology]. Athens: Patakis.
- Ralli, A. 2013a. *Compounding in Modern Greek*. Dordrecht: Springer.
- Ralli, A. 2013b. Compounding and its Locus of Realization: Evidence from Greek and Turkish, *Word Structure* 6 (2): 181-200.
- Ralli, A., M. Gkiouleka & V. Makri. 2015. Gender and inflection class in loan nouns integration. *SKASE*. Special Issue for Pavol Štekauer.
- Ralli, A. & M. Stavrou. 1998. Morphology-Syntax Interface: A-N Compounds vs A-N Constructs in Modern Greek, *Yearbook of Morphology* 1: 229-245.
- Sasse, H.-J. 1991. Arvanitika: *Die albanischen Sprachreste in Griechenland*. Wiesbaden.
- Scalise, S. & I. Vogel (eds). 2010. *Cross-Disciplinary Issues in Compounding* (Current Issues in Linguistic Theory 311). Amsterdam/Philadelphia: Benjamins
- Symeonidis, Ch. 1992. *Εισαγωγή στην ελληνική ονοματολογία* [Introduction to Greek Onomastics]. Thessaloniki: Kyriakidis.

- Symeonidis, Ch. 2010. *Ετυμολογικό Λεξικό των Νεοελληνικών Οικωνυμίων* [Etymological Dictionary of Modern Greek Oikonyms]. Lefkosia/Thessaloniki: Iera Moni Kykkou.
- Thomason, S.G. 2001. *Language contact: An introduction*. Washington: Georgetown University Press.
- Thomason, S.G. & T. Kaufman. 1988. *Language contact, creolization, and genetic linguistics*. Berkeley: University of California Press.
- Triantafyllou, K. 1956. *Ιστορικό λεξικό των Πατρών* [Historical dictionary of Patras]. Patras.
- Trudgill, P. 1976-77. Creolization in reverse: reduction and simplification in the Albanian dialects of Greece. *Transactions of the Philological Society*: 32 - 50.
- Trudgill, P. & G.A. Tzavaras. 1977. Why Albanian-Greeks are not Albanians: Language shift in Attika and Biotia. In H. Giles (ed.), *Language, ethnicity and intergroup relations*. London, Academic Press: 171 - 184.
- Tsitsipis, L. 1981. *Language change and language death in Albanian speech communities in Greece: A sociolinguistic study*. PhD dissertation, University of Wisconsin, Madison.
- Tsitsipis, L. 1998. *A Linguistic anthropology of praxis and language shift: Arvanitika (Albanian) and Greek in contact*. Oxford: Oxford University Press.
- Xhaferaj, A. 2018. Slavonic and Greek Traces in the Toponymy of the Region of Vlora, Southern Albania. *European Journal of Language and Literature Studies* 4.1 (available in: http://journals.euser.org/files/articles/ejls_jan_apr_18_v10_i1/Artan.pdf).
- Ylli, X. 2000. *Das slavische Lehngut im Albanischen*. München.

Η σύνθεση στην Τσακωνική διάλεκτο

Γαλανού Ελευθερία
Πανεπιστήμιο Πατρών

Περίληψη

Το άρθρο πραγματεύεται τη διαδικασία της σύνθεσης της Τσακωνικής διαλέκτου συγκριτικά με τη σύνθεση της κοινής νέας Ελληνικής. Τα αποτελέσματα της έρευνας που παρατίθενται παρακάτω προέκυψαν μέσα από τις διαθέσιμες γραπτές πηγές αλλά και από έρευνα πεδίου που διεξήχθη στην περιοχή της Τσακωνιάς, ειδικότερα στα χωριά Λεωνίδιο, Βασκίνα, Μέλανα και Καστάνιτσα. Δείγμα της έρευνας αποτέλεσαν έξι φυσικοί ομιλητές, αρσενικού φύλου οι οποίοι είχαν ως μητρική γλώσσα τα τσακωνικά. Πιο συγκεκριμένα, δίνεται ιδιαίτερη έμφαση στον τρόπο που σχηματίζονται τα σύνθετα της Τσακωνικής διαλέκτου καθώς και στις ιδιαιτερότητες του δείκτη σύνθεσης της διαλέκτου. Αναφέρονται οι γραμματικές κατηγορίες από τις οποίες δημιουργούνται τα σύνθετα όπως και οι σχέσεις των συστατικών των συνθέτων. Επιπροσθέτως, δηλώνονται ποιοι σχηματισμοί είναι πιο παραγωγικοί και ποιοι λιγότερο παραγωγικοί, γίνεται αναφορά στην ιδιαίτερη κλίση που παρουσιάζουν τα σύνθετα και τέλος απαριθμούνται τα στοιχεία που δημιουργούν ψευδοσύνθετα στην Τσακωνική.

Λέξεις-κλειδιά: σύνθετο, Τσακωνική διάλεκτος, κοινή νέα Ελληνική, ψευδοσύνθετα

1. Μεθοδολογία

1.1 Πηγή έρευνας

Στην πρώτη φάση της έρευνάς μου επικεντρώθηκα στον εντοπισμό του λεξικογραφικού πόρου από τον οποίο θα αντλούσα το υλικό μου. Βασική πηγή αποτέλεσε το *Λεξικό της Τσακωνικής Διαλέκτου*, το οποίο γράφτηκε από τον Θ.Π. Κωστάκη και εκδόθηκε από την Ακαδημία Αθηνών το 1986. Το διαλεκτικό αυτό λεξικό είναι τρίτομο και περιέχει μεγάλο αριθμό λέξεων τις οποίες βρήκε ο ίδιος μέσα από παλαιά χειρόγραφα, λεξικά καθώς και από την έρευνα πεδίου την οποία πραγματοποίησε κατά τη διάρκεια των επισκέψεων του σε όλα τα χωριά της Τσακωνιάς και σε άλλες περιοχές. Το έργο του συγκεντρώνει το Αρχείο του Οικονόμου, δημοσιευμένο και αδημοσίευτο υλικό του Δέφνερ και την έρευνα του Pernot. Αναμφισβήτητα, λοιπόν, αποτελεί ανεκτίμητο θησαυρό για την μελέτη και τη διάσωση της διαλέκτου.

1.2 Έρευνα πεδίου

Εκτός, όμως, από τις γραπτές πηγές, διεξήγαγα και έρευνα πεδίου. Η έρευνα μου στράφηκε σε φυσικούς ομιλητές που γνώριζαν τσακωνικά ως μητρική γλώσσα, καθώς την είχαν μάθει από τους γονείς τους. Το δείγμα μου ήταν έξι φυσικοί ομιλητές, αρσενικού φύλου και ηλικίας άνω των 60 ετών. Το υλικό συνελέγη είτε με τη χρήση ερωτηματολογίων, είτε από αφηγήσεις. Στόχος μου ήταν αφενός να έρθω σε πιο στενή επαφή με τα τσακωνικά από άτομα που μιλούσαν τσακωνικά και αφετέρου να ελέγξω αν τα σύνθετα που υπήρχαν στο λεξικό αναγνωρίζονταν από τους φυσικούς ομιλητές και αν μπορούσαν να μου τις εξηγήσουν, αφού πρώτα τις είχα εντάξει σε μία πρόταση.

Υστερα από εκτεταμένη έρευνα αποδείχθηκε ότι ο τρόπος σύνθεσης της Τσακωνικής διαλέκτου, πλην κάποιων εξαιρέσεων, δεν διαφέρει πάρα πολύ από τον τρόπο σύνθεσης της κοινής νέας Ελληνικής, όπως αυτή έχει αναλυθεί από τη Ράλλη Α. στο βιβλίο της «*Η Σύνθεση λέξεων*». Παρακάτω παρατίθενται αναλυτικά τα συμπεράσματα της έρευνας.

2. Ορισμός της σύνθεσης

Ο τομέας της μορφολογίας διαθέτει τρεις διαδικασίες οι οποίες μελετούν τη δομή των λέξεων και των επιμέρους συστατικών τους. Οι διαδικασίες αυτές είναι η κλίση, η παραγωγή και η σύνθεση. Ως κλίση ορίζεται η διαδικασία κατά την οποία δημιουργούνται διαφορετικές μορφές μιας λέξης με το συνδυασμό θέματος με κλιτικά προσφύματα. Ως παραγωγή ορίζεται η διαδικασία σχηματισμού νέων λέξεων με το συνδυασμό θέματος με παραγωγικό πρόσφυμα. Και τέλος, ως σύνθεση, με την οποία ασχολούμαι στην παρούσα έρευνα, ορίζεται η διαδικασία κατά την οποία συνδυάζονται θέματα ή λέξεις και δημιουργούνται νέες λέξεις.

Σύμφωνα με τη Ράλλη (2014: 22-26) ένα σύνθετο της κοινής νέας Ελληνικής, για να θεωρείται λέξη, φέρει έναν και μόνο έναν τόνο. Ο τόνος του συνθέτου είτε μπορεί να συμπίπτει με τον τόνο ενός από τα δύο συστατικά, είτε μπορεί να διαφέρει. Στην δεύτερη περίπτωση, όπου, δηλαδή, ο τόνος του συνθέτου δεν συμπίπτει με τον τόνο του δεύτερου συστατικού όταν αυτό συναντάται ελεύθερα στο λόγο, ο τόνος δεν ξεπερνά την τρίτη από το τέλος συλλαβή.

Ιδιαίτερο χαρακτηριστικό, επίσης, των συνθέτων της κοινής νέας Ελληνικής είναι η σημασιολογική τους αδιαφάνεια. Πρόκειται για σημασιολογικό συνεχές όπου στο ένα άκρο βρίσκονται τα σύνθετα τα οποία έχουν απόλυτη σημασιολογική διαφάνεια, όπως για παράδειγμα το σύνθετο *ασπρόμαυρος* που δηλώνει αυτόν που είναι άσπρος και μαύρος, ενώ στο άλλο άκρο τα σύνθετα τα οποία έχουν απόλυτη σημασιολογική αδιαφάνεια, όπως το σύνθετο *καμηλοπάτημα* που δηλώνει ένα είδος πλατύφυλλου λουλουδιού.

Τα σύνθετα της τσακωνικής διαλέκτου δεν διαφέρουν πολύ από αυτά της κοινής νέας Ελληνικής. Όπως τα σύνθετα της κοινής νέας Ελληνικής, έτσι και τα σύνθετα της Τσακωνικής διαλέκτου, σχηματίζονται τόσο από θέματα όσο και από ολοκληρωμένες λέξεις. Για το σχηματισμό των συνθέτων καθοριστικό ρόλο παίζει ο κανόνας της τρισυλλαβίας, με αποτέλεσμα ο τόνος όλων των συνθέτων, των οποίων το δεύτερο συστατικό είναι θέμα, να μην ξεπερνά την τρίτη από το τέλος συλλαβή. Τέλος, υπάρχει και εδώ διαβάθμιση στη σημασιολογική αδιαφάνεια των συνθέτων καθώς υπάρχει τόσο σύνθετο με απόλυτη σημασιολογική διαφάνεια, όπως η λέξη *κατσικότριχα* που δηλώνει την τρίχα της κατσίκας, όσο και σύνθετο με απόλυτη σημασιολογική αδιαφάνεια, όπως η λέξη *ασπρόγιατρε* που δηλώνει ένα είδος φυτού.

3. Χαρακτηριστικά της σύνθεσης της Τσακωνικής διαλέκτου

3.1 Δείκτης σύνθεσης

Για το σχηματισμό των συνθέτων της τσακωνικής διαλέκτου, όπως και γενικά όλων των συνθέτων της κοινής νέας Ελληνικής, καθοριστικό ρόλο παίζει ο δείκτης σύνθεσης. Σύμφωνα με τη Ράλλη (2014: 31) ως δείκτης σύνθεσης αποκαλείται το φωνήεν /o/ το οποίο συνδέει τα συστατικά του συνθέτου και διασφαλίζει την ομαλή μετάβαση από το ένα στο άλλο. Υπάρχουν, ωστόσο, στην Τσακωνική διάλεκτο και περιπτώσεις όπου ο

δείκτης σύνθεσης παραλείπεται. Για παράδειγμα, στη λέξη *νεκροπατώ* [nekropa'to], που έχει την έννοια του βλάπτομαι, διατηρείται ο δείκτης σύνθεσης καθώς δεν διακρίνονται από μόνα τους τα όρια των συστατικών, ενώ στη λέξη *ξανασαίνου* [ksanapa'enu], που σημαίνει ξαναπηγαίνω και που το «ξανά» αποτελεί ολοκληρωμένη λέξη, ο δείκτης σύνθεσης απουσιάζει.

Μια δεύτερη περίπτωση στην οποία λείπει ο δείκτης σύνθεσης αποτελούν τα σύνθετα των οποίων τα συστατικά τους προέρχονται από αρχαίες ή αρχαιοπρεπείς λέξεις, για παράδειγμα η λέξη *βαρυχειμωνία* που σημαίνει βαρυχειμωνιά. Εικάζεται, ωστόσο, ότι πρόκειται για επιρροή από την κοινή νέα Ελληνική διότι όπως ισχυρίζονται Τζιτζιλής και Λιόσης (2007: 525), το σύνολο των τσακωνικών συνθέτων ανατροφοδοτείται μέσω των μηχανισμών του μεταφραστικού δανεισμού και του μερικού μεταφραστικού δανεισμού. Η λέξη *βαρυχειμωνία* [vaxiximo'nia] που έχει επίθετο με κατάληξη -υς ως πρώτο συστατικό και εντοπίζεται στα Δολιανά, μπορεί να βρεθεί και στους τύπους: *βαριοχειμωνία* [varjioximo'nia] (Μέλανα), *βαζοχειμωνία* [vazoximo'nia] (Μέλανα), *βαρζοχειμωνία* [varzoximo'nia] (Καστάνιτσα), *βαροχειμωνε* [varo'ximone] (Μέλανα). Το ίδιο ισχύει για όλα τα επίθετα με κατάληξη -υς (π.χ. βαρυ-, βαθυ-, μακρυ-, πολυ-). Επομένως, θα μπορούσε να ειπωθεί ότι, όταν τα επίθετα αυτά βρίσκονται ως πρώτο συστατικό ενός συνθέτου, συμπεριφέρονται ως επίθετα με κατάληξη σε -ος, δηλαδή βαρ(ι)ό-, βαθ(ι)ό κτλ, διατηρούν το δείκτη σύνθεσης και αποτελούν εξ ολοκλήρου δημιουργήματα της Τσακωνικής διαλέκτου. Όταν, όμως, διατηρούν το -υ-, δε φέρουν δείκτη σύνθεσης και το πιθανότερο είναι να αποτελούν δάνειο από την κοινή νέα Ελληνική.

Τέλος, σημαντικό ρόλο για την απουσία του δείκτη σύνθεσης παίζει η φωνολογία καθώς εφαρμόζεται ο νόμος της ηχητικής ιεραρχίας. Πιο αναλυτικά, παρουσιάζεται αποβολή του δείκτη σύνθεσης όταν αυτός ακολουθείται από φωνήεν το οποίο είναι ισχυρότερο στην ιεραρχία. Για παράδειγμα, στη λέξη *μπουχαντάρα* [buxa'ndara], ο δείκτης σύνθεσης -ο- έχει εκλείψει λόγω του φωνήεντος -α- με το οποίο αρχίζει το δεύτερο συστατικό του συνθέτου. Αξίζει, ωστόσο, να αναφερθεί ότι καθώς εντοπίζονται σύνθετα με σημασιολογική αδιαφάνεια, όπου δηλαδή η παρουσία του δείκτη σύνθεσης κρίνεται απαραίτητη, ο δείκτης σύνθεσης διατηρείται ανεξάρτητα από τη γεινίαση φωνηέντων, για παράδειγμα στη λέξη *μηλοαχρά* [miloa'xra], που δηλώνει ένα είδος αχλαδιάς.

3.2 Γραμματικές κατηγορίες

Τα σύνθετα της Τσακωνικής διαλέκτου, όπως και αυτά της κοινής νέας Ελληνικής, ανήκουν κυρίως στα ουσιαστικά, στα επίθετα και στα ρήματα, ενώ ελάχιστα είναι τα σύνθετα που ανήκουν στα επιρρήματα. Στη συνέχεια, δίνονται αναλυτικά οι τρόποι που σχηματίζονται τα σύνθετα ανά γραμματική κατηγορία.

3.2.1 Ουσιαστικά

Οι κατηγορίες των συστατικών των συνθέτων, που ανήκουν στα ουσιαστικά, είναι τα ουσιαστικά και τα επίθετα. Όλα τα σύνθετα έχουν σχέση εξάρτησης, με εξαίρεση το σύνθετο *αιγοπρόβατα* το οποίο είναι παρατακτικό.

- (1) Ουσιαστικό + Ουσιαστικό

- α. *ηλιόφιδη* [i'lofiðe] < ήλιε + φίδι 'είδος φιδιού'
- β. *θερμόχορτε* [θe'rmoxorte] < θέρμη + χόρτο 'χόρτο'
- γ. *ελιόφυλλε* [e'lofiɫe] < ελιά + φύλλε 'φύλλο ελιάς'
- δ. *αιματοπέτρα* [ema'topetra] < αίμα + πέτρα 'αιματοστάτης'

(2) Επίθετο + Ουσιαστικό

- α. *κακογλωσσία* [kakoɣlo'sia] < κακέ + γλώσσα 'συκοφαντία'
- β. *αφρόμαλε* [a'fremale] < αφρέ + μάλι 'αφράτο μήλο'
- γ. *λεκαχάνι* [leka'xani] < λεκό + αχάνι 'φαγώσιμο αγριόχορτο'
- δ. *βραστοάχανε* [vrasto'axane] < βραστέ + (λ)άχανε 'χόρτο που τρώγεται

βραστό

3.2.2 Επίθετα

Τα επίθετα της Τσακωνικής Διαλέκτου, όπως και τα σύνθετα της κοινής νέας Ελληνικής, σχηματίζονται με το συνδυασμό είτε δύο επιθέτων, είτε ουσιαστικού με επίθετο είτε επιρρήματος με επίθετο. Στην πρώτη ομάδα συνθέτων υπάρχουν και σύνθετα με σχέση παράταξης και σύνθετα με σχέση εξάρτησης, ενώ στις άλλες δύο ομάδες όλα τα σύνθετα έχουν σχέση εξάρτησης.

(3) Επίθετο + Επίθετο

- α. *κοντόχοντρε* [ko'doxodre] < κοντέ + χοντρέ 'κοντός και χοντρός'
- β. *ασπρόγκιοσε* [a'sprojose] < άσπρε + γκίοσε 'για γίδι, που έχει κυρίως άσπρο χρώμα'
- γ. *ασπροσιτένιε* [asprosi'tene] < άσπρε + σιτένιε 'για ψωμί το οποίο είναι φτιαγμένο από άσπρο αλεύρι'
- δ. *κοντοδειλινέ* [kododili'ne] < κοντέ + δειλινέ 'σχεδόν δειλινό'

(4) Ουσιαστικό + Επίθετο

- α. *λεμιτσοκοφτέ* [lemitso'kofte] < λεμιτσή + κοφτέ 'που να τον κόψει η κακή αρρώστια'
- β. *μαμουκοδεμένε* [mamukode'mene] < μαμούκα + δεμένε 'μαντηλοδεμένος'

(5) Επίρρημα + Επίθετο

- α. *μισοπενατέ* [misopena'te] < μισά + πενατέ 'σχεδόν νεκρός'
- β. *καλόλιτε* [ka'lolite] < καλά + λιτέ 'καλόλιωτος'
- γ. *καοφατέ* [kaofa'te] < καλά + υφατέ 'που υφαίνεται καλά'
- δ. *κακοζωϊστέ* [kaozoi'ste] < κακά + ζωϊστέ 'που έχει ζήσει άσχημα'

3.2.3 Ρήματα

Τα ρήματα της Τσακωνικής διαλέκτου σχηματίζονται με το συνδυασμό είτε δύο ρημάτων, είτε ουσιαστικού με ρήμα, είτε επιρρήματος με ρήμα. Τα ρήματα τα οποία παράγονται από το συνδυασμό ρημάτων είναι κατά κόρον παρατακτικά, ενώ τα σύνθετα των υπόλοιπων δύο κατηγοριών έχουν σχέση εξάρτησης.

(6) Ρήμα + Ρήμα

α. *αλλαζοστρατεύομαι* [alazostrat'evome] < αλλάζω + στρατεύομαι ‘αλλάζω δρόμο/τρώω λαίμαργα’

β. *λαχτοπατώ* [laxtopa'to] < λαχτίζω + πατώ ‘κλωτσάω και πατώ’

γ. *ζαροκάνου* [zarokanu] < ζαρώνω + κιάνου ‘ζαρώνω με το ράψιμο’

(7) Ουσιαστικό + Ρήμα

α. *ηλιοζαλίγκω* [iloksa'ligo] < ήλιε + ζαλίγκω ‘ηλιοκαίγομαι’

β. *ηλιοπερώ* [ilore'ro] < ήλιε + περώ ‘προκαλώ ηλίαση’

(8) Επίρρημα + Ρήμα

α. *ελαφροφερίκου* [elafrofe'riku] < ελαφρέ + φερίκου ‘ελαφροφέρνω’

β. *κακογεννού* [kakoge'nu] < κακά + γεννού ‘γεννώ δύσκολα’

γ. *κακομπάνου* [kakoba'nu] < κακά + μπάνου ‘κακοβγάζω’

δ. *μαυροκουρνιάζου* [mavroku'riazu] < μαύρα + κουρνιάζου ‘ντύνομαι στα μαύρα’

Τα πιο πολλά σε αριθμό σύνθετα βρίσκονται στην τρίτη κατηγορία, αρκετά λιγότερα εντοπίζονται στη δεύτερη και τέλος, ακόμα πιο λίγα, βρίσκονται στην πρώτη.

3.2.4 Επιρρήματα

Τα επιρρήματα της Τσακωνικής διαλέκτου, σε σύγκριση με τις υπόλοιπες κατηγορίες συνθέτων, είναι εμφανώς λιγότερα. Ιδιαίτερο, ωστόσο, γνώρισμα αυτών το οποίο παρατηρείται είναι ότι το δεύτερο συστατικό του συνθέτου είναι επίρρημα και μάλιστα ολοκληρωμένη λέξη, σε αντίθεση με την κοινή νέα Ελληνική που θεωρούμε ότι τα επιρρήματα δημιουργούνται από επίθετα μέσω της διαδικασίας της παραγωγής (Ράλλη 2007).

(9) Επίθετο + Επίρρημα

α. *μονοκοπανία* [monopa'ria] < μόνε + κοπανία ‘με τη μία’

β. *μονοτσακά* [monotsa'ka] < μόνε + τσακά ‘με μια τσαπιά’

γ. *ολοδρόνια* [olo'drona] < όλε + δρόνια ‘με όλο το δρόμο’

3.2.5 Σύνθετα με πρώτο συστατικό αριθμητικό ή αντωνυμία

Τα σύνθετα της Τσακωνικής διαλέκτου με πρώτο συστατικό αριθμητικό συμπεριφέρονται με τον ίδιο τρόπο που συμπεριφέρονται και τα σύνθετα της κοινής νέας Ελληνικής, όπως αυτά αναλύονται από τη Ράλλη (2014:). Δεν φέρουν δείκτη σύνθεσης,

και το αριθμητικό, όταν είναι μεγαλύτερο του τρία και μικρότερο του εκατό, έχει κατάληξη το φωνήεν -α και όχι το φωνήεν που φέρει κανονικά.

- (10) α. *εννιάδερφο* [e'ɲaderfo] < εννέα + αδερφός 'φυτό'
 β. *εφτάγρουσε* [e'ftaɣruse] < εφτά + γρούσσα 'πολυλογάς'
 γ. *εφταζυμίτικο* [eftazi'mitiko] < εφτά + ζύμη 'εφτάζυμο'
 δ. *πεντάρτο* [pe'darto] < πέντε + άρτε 'οι πέντε άρτοι που πάνε στην εκκλησία'
 ε. *πενταφώνι* [peda'foni] < πέντε + φωνή 'πολλές φωνές'

3.3 Δομές σχηματισμού συνθέτων

Για το σχηματισμό των συνθέτων της Τσακωνικής διαλέκτου απαιτείται ο συνδυασμός δύο συστατικών, θεμάτων ή ολόκληρων λέξεων χωρίς, ωστόσο, ο αριθμός αυτός των συστατικών, να είναι περιοριστικός, αφού, όπως αναφέρει και ο Λιόσης (2007: 525), παρατηρείται το φαινόμενο της παρασύνθεσης. Ειδικότερα εμφανίζονται σύνθετα, όπως το *αμπελοκλαδόχορτο* [abelokla'doxorto], όπου σχηματίζονται με το συνδυασμό τριών και όχι δύο μόνο θεμάτων. Οι σχηματισμοί που ακολουθούνται κατά κόρον είναι τέσσερις, όπως και στην κοινή νέα Ελληνική σύμφωνα με την ανάλυση της Ράλλη (2007), και είναι οι εξής: [Θέμα-Θέμα], [Θέμα-Λέξη], [Λέξη-Λέξη] και [Λέξη-Θέμα], με πιο παραγωγικούς τους δύο πρώτους.

(i) Θέμα-Θέμα

Στην Τσακωνική διάλεκτο περίπου το 62,7% των συνθέτων ακολουθούν τη μορφή Θέμα-Θέμα. Και εδώ, όπως και στην κοινή νέα Ελληνική, πρώτα έγινε η σύνθεση και ύστερα ακολούθησε η κλίση. Το κλιτικό επίθημα και ο τόνος των συνθέτων διαφέρουν από το κλιτικό επίθημα και τον τόνο του δεύτερου συστατικού. Μάλιστα, ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει το γεγονός ότι αφενός ακολουθείται πάντα ο νόμος της τρισυλλαβίας και αφετέρου υπάρχει ομοιομορφία ως προς τα κλιτικά επιθήματα. Πιο συγκεκριμένα, όπως έχει δηλώσει και ο Λιόσης (2007: 526), τα ουδέτερα τα οποία τονίζονται στην προπαραλήγουσα και που στην κοινή νέα Ελληνική είχαν κλιτικό επίθημα -ο, εδώ έχουν κλιτικό επίθημα -ε, όπως το σύνθετο *κουκουλόσπορε* [kuku'lospore] ενώ τα ουδέτερα τα οποία τονίζονται στην παραλήγουσα έχουν κλιτικό επίθημα -ι, όπως το σύνθετο *εφτατσιλί* [efta'ts'hili].

(ii) Θέμα-Λέξη

Αρκετά είναι, επίσης, τα σύνθετα τα οποία έχουν το σχηματισμό Θέμα-Λέξη, συγκεκριμένα αποτελούν περίπου το 33,6% των συνθέτων. Όπως και στην κοινή νέα Ελληνική, έτσι και εδώ, το κλιτικό επίθημα και ο τόνος του συνθέτου ταυτίζονται με το κλιτικό επίθημα και τον τόνο του δεύτερου συστατικού, όταν αυτό αποτελεί ανεξάρτητη λέξη. Παράδειγμα συνθέτου με αυτήν την μορφή είναι το *κουνοσάφρα* [kuno's'hafta] όπου πρώτα διαδραματίστηκε η διαδικασία της κλίσης και στη συνέχεια έγινε η σύνθεση με το πρώτο συστατικό.

(iii) Λέξη-Λέξη

Στην κατηγορία αυτή δεν ανήκουν πολλά σύνθετα, περίπου το 1,7% των συνθέτων. Τα σύνθετα τα οποία περιέχονται στη συγκεκριμένη κατηγορία αποτελούνται από άκλιτη λέξη και ολοκληρωμένη λέξη, ό,τι, δηλαδή, ισχύει και για την κοινή νέα Ελληνική. Ως

πρώτο συστατικό εντοπίζονται το επίρρημα ξανά, καθώς και αριθμητικά όπως το οχτώ. Παράδειγμα συνθέτου με Λέξη-Λέξη είναι το σύνθετο *ξανατσυλώ* [ksanats^hilo].

(iv) Λέξη-Θέμα

Στην κατηγορία αυτή συναντάμε σύνθετα τα οποία έχουν ως πρώτο συνθετικό άκλιτη λέξη ενώ ως δεύτερο συνθετικό, θέμα, συστατικό, δηλαδή, το οποίο δεν έχει διατηρήσει τον τόνο και το κλιτικό του επίθημα. Και σε αυτήν την κατηγορία, όπως και στην προηγούμενη, τα παραδείγματα είναι ελάχιστα, όπως τα σύνθετα *ζώτοιχο* [ksotixo], *πανόγραμμα* [pa'noɣrama] και άλλα. Αποτελούν περίπου το 1,2% των συνθέτων.

3.4 Σύνθετα με σχέση εξάρτησης και σύνθετα με σχέση παράταξης

Με τον τρόπο που η Ράλλη (2014: 79) διακρίνει τα σύνθετα της κοινής νέας Ελληνικής σε σύνθετα με σχέση εξάρτησης και σε σύνθετα με σχέση παράταξης θα μπορούσαμε να διακρίνουμε και τα σύνθετα της Τσακωνικής διαλέκτου. Τα τσακωνικά σύνθετα, πιο αναλυτικά, διακρίνονται σε σύνθετα με σχέση εξάρτησης και σε σύνθετα με σχέση παράταξης, τα οποία βέβαια, συγκριτικά με τα πρώτα, είναι πολύ λιγότερα, αποτελώντας περίπου το 1,4% όλων των συνθέτων. Τα σύνθετα με σχέση εξάρτησης, επίσης, είναι δυνατόν να διακριθούν σε υποκατηγορίες, τις οποίες και η Ράλλη χρησιμοποιεί για την κοινή νέα Ελληνική, (2014: 79). Πιο συγκεκριμένα, μπορούμε να εντοπίσουμε υποτακτικά σύνθετα, όπως το σύνθετο *νακόδεμα* [na'kodema] που δηλώνει το σκονί από το οποίο κρέμεται η νάκα και σύνθετα όπου το εξαρτώμενο μέλος αποδίδει μια ιδιότητα στο βασικό συστατικό, όπως το *ξερομούγκαλε* [ksero'mugale], που σημαίνει ξερό ποτάμι.

Τα παρατακτικά σύνθετα, από την άλλη, δεν μπορούν να διακριθούν σε υποκατηγορίες. Υπάρχει, ωστόσο, ποικιλία ως προς τα συστατικά τους. Πιο συγκεκριμένα, ως συστατικά μπορούν να έχουν όχι μόνο ουσιαστικά και επίθετα, όπως τα σύνθετα *κασικοπρόβατα* [katsiko'pronata] και *κοντοστρόμπουλε* [kodo'strobule] αντίστοιχα αλλά και ρήματα, όπως το σύνθετο *αλλαζοστρατεύομαι* [alazostrat'evome], που σημαίνει αλλάζω δρόμο. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι τα πιο πολλά παρατακτικά σύνθετα είναι σχηματισμένα από επίθετα και περιγράφουν χρώματα αιγοπροβάτων, όπως το *ασπρόγκιοσε* [a'sprojose].

3.5 Η θέση της κεφαλής στα σύνθετα (ενδοκεντρικά και εξωκεντρικά σύνθετα)

Κάθε σύνθετο φέρει μία κεφαλή από την οποία πηγάζουν τα βασικά χαρακτηριστικά της σημασίας και της γραμματικής του κατηγορίας. Σύμφωνα με τη Ράλλη (2014: 91), ανάλογα με τη θέση της κεφαλής στο σχηματισμό, είναι δυνατόν να εντοπίσουμε στην κοινή νέα Ελληνική τα ενδοκεντρικά και τα εξωκεντρικά σύνθετα όπου στην πρώτη κατηγορία ανήκουν τα σύνθετα τα οποία φέρουν την κεφαλή εντός του σχηματισμού ενώ στη δεύτερη τα σύνθετα στα οποία η κεφαλή βρίσκεται εκτός σχηματισμού. Και στην Τσακωνική διάλεκτο θα μπορούσε να γίνει αυτή η διάκριση, επίσης. Ειδικότερα, τα σύνθετα της Τσακωνικής διαλέκτου διακρίνονται σε ενδοκεντρικά, τα οποία αποτελούν περίπου το 80,1% των συνθέτων και σε εξωκεντρικά. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι τα περισσότερα επίθετα της Τσακωνικής διαλέκτου είναι εξωκεντρικά έχοντας ως κεφαλή, είτε το παραγωγικό επίθημα -η (περίπου το 2,8% των συνθέτων), για παράδειγμα το σύνθετο *στραβοφσύδη* [stravo'fs^hidi], με θηλυκό *στραβοφσύδα* [stravo'fs^hda], ουδέτερο

στραβοφσúδικο [stravofsh'íðiko] και πληθυντικό *στραβοφσúδε* [stravofsh'íðe], που δηλώνει αυτόν που έχει στραβά φρύδια, είτε μηδενικό παραγωγικό επίθημα (περίπου το 5,2% των συνθέτων), για παράδειγμα το σύνθετο *πισωχάρακο* [piso'xarako], που δηλώνει το ζώο το οποίο φέρει χαρακιά στο αφτί για να αναγνωρίζεται από τον βοσκό.

Τέλος, όσον αφορά τη θέση της κεφαλής στα σύνθετα με σχέση εξάρτησης ισχύει ό,τι και στην κοινή νέα Ελληνική, όπως αναλύεται από τη Ράλλη (2014: 86-87). Πιο συγκεκριμένα, η κεφαλή βρίσκεται δεξιά του συνθέτου και το σύνθετο ακολουθεί τη μορφή προσδιοριστή – προσδιοριζόμενου. Η μορφή αυτή, βέβαια, τόσο στην κοινή νέα Ελληνική όσο και στην Τσακόνικη διάλεκτο δεν είναι απόλυτη αφού υπάρχουν σύνθετα όπου ακολουθούν τη μορφή ρηματική βάση-συμπλήρωμα και επομένως ως κεφαλή νοείται το πρώτο συστατικό του συνθέτου, όπως τα σύνθετα *γκουρλομάτη* [guro'omatí], *κλαμποπούλι* [klapso'puli], *σκιζάφτικο* [ski'zafτικο] και άλλα. Τα σύνθετα αυτά αποτελούν περίπου το 1,2% των συνθέτων.

3.6 Ψευδοσύνθετα

Υπάρχουν κάποια στοιχεία της κοινής νέας Ελληνικής αλλά και της Τσακόνικης διαλέκτου τα οποία δεν μπορούν να ενταχθούν σε μία από τις γνωστές κατηγορίες, διότι δεν φέρουν χαρακτηριστικά αποκλειστικά μόνο από μία κατηγορία. Τα στοιχεία αυτά έχουν δημιουργηθεί διαχρονικά μέσω της παραγωγής ή της σύνθεσης, όπως η Ράλλη αναφέρει στο άρθρο της, και συγχρονικά ανήκουν στην κατηγορία των προσφυματοειδών καθώς φέρουν χαρακτηριστικά τόσο από θέματα όσο και από προσφύματα. Ουσιαστικά βρίσκονται στο στάδιο της γραμματικοποίησης. Χαρακτηριστικό των στοιχείων αυτών είναι ότι εντοπίζονται ως μέρος σχηματισμών που θυμίζουν σύνθετο. Καθώς, όμως, δεν υφίσταται σύνθετο με ένα μόνο θέμα, η Ράλλη (2014: 68,151, 2005:169) τα αποκαλεί ψευδοσύνθετα. Στην Τσακόνικη διάλεκτο τα στοιχεία που ανήκουν σε αυτήν την κατηγορία και δημιουργούν ψευδοσύνθετα είναι τα *θεο-*, *ξερο-/τσ^hερο-*, *παλιο-*, *πεντα-*, *ψιλο-* τα οποία ανήκουν στην κατηγορία των προθηματοειδών και το *-βολι* που ανήκει στην κατηγορία των επιθηματοειδών. Πιο αναλυτικά:

- (i) *θεο-*: Το *θεο-*, όπως αναφέρει και ο Λιόσης (2007: 523), εντείνει τη σημασία της βάσης και μπορεί να συνδυάζεται με επίθετα, ουσιαστικά και ρήματα. Για παράδειγμα, *θεογελάστρια* [θeojel'astria].
- (ii) *ξερο-/ τσ^hερο-*: Το *ξερο-/τσ^hερο-*, σύμφωνα με το Λιόση (2007: 524), παρουσιάζει ευρύτερη κατανομή από το αντίστοιχο της κοινής νέας Ελληνικής και έχει αποκτήσει τη σημασία της αδυναμίας, δυσκολίας, δυστυχίας. Για παράδειγμα, *τσ^hεροματ^hάντου* [ts^heromat^handu]
- (iii) *παλιο-*: Το *παλιο-*, όπως και στην κοινή νέα Ελληνική, προσδίδει αρνητική αξιολόγηση στη βάση και συνδυάζεται με ουσιαστικά. Ο Λιόσης (2007: 522) ισχυρίζεται ότι πρόκειται για πρόσφατη προσθήκη στα τσακόνικα διότι εντοπίζονται περιπτώσεις μερικού μεταφραστικού δανεισμού π.χ. *παλιο-κάμπζουλε* [palio'kambzule].

- (iv) πεντα-:Το πεντα- λειτουργεί, σύμφωνα και με το Λιόση (2007: 523),ως δείκτης υπερθετικού βαθμού, όπως συμβαίνει και στην κοινή νέα Ελληνική. Συντάσσεται με επίθετα ενώ κάποιες φορές μπορεί να συναντηθεί και με ουσιαστικό. Για παράδειγμα, η λέξη *πεντάγλυκο* [pe'ndayliko].
- (v) ψιλο-:Το ψιλο- σύμφωνα με το Λιόση (2007: 523)σηματίζει μεταρηματικά παράγωγα με υποκο-ριστική/μετριαστική σημασία. Σπανιότερα συνδυάζεται με φυτά και ζώα. Για παράδειγμα, *ψιλόβατε* [psi'lovate].
- (vi) -βόλι:Το -βολι εμφανίζεται μόνο σε δύο σύνθετα και προσδίδει στη βάση την έννοια του πλήθους. Οι λέξεις που συναντάμε με το επίθημα αυτό είναι οι εξής: *καμπζοβόλι* [kambzo'voli] και *σκατοβολία* [skatonov'lia].

4. Συμπεράσματα

Στο παρόν άρθρο έγινε μια πρώτη προσπάθεια προσέγγισης του τρόπου με τον οποίο συντίθενται τα σύνθετα της Τσακωνικής διαλέκτου συγκριτικά με τον τρόπο σύνθεσης της κοινής νέας Ελληνικής, όπως αυτή περιγράφεται από τη Ράλλη Α. (2014). Γενικότερα, παρατηρήθηκε ότι η σύνθεση της Τσακωνικής διαλέκτου παρουσιάζει πολλά κοινά στοιχεία με τη σύνθεση της κοινής νέας Ελληνικής. Ειδικότερα, έγινε φανερό ότι τα σύνθετα της Τσακωνικής διαλέκτου, όπως και αυτά της κοινής νέας Ελληνικής, για να δημιουργηθούν χρειάζεται η προσθήκη του φωνήεντος /o/, που ονομάζεται δείκτης σύνθεσης ενώ αναφέρθηκαν και οι ειδικές περιπτώσεις στις οποίες ο δείκτης σύνθεσης απουσιάζει. Τα σύνθετα της Τσακωνικής διαλέκτου ανήκουν κυρίως στα ουσιαστικά, στα επίθετα και στα ρήματα, ενώ ελάχιστα είναι τα σύνθετα που ανήκουν στα επιρρήματα, κάτι που επίσης ισχύει και για την κοινή νέα Ελληνική. Επιπλέον, αναφέρθηκαν οι τέσσερις σχηματισμοί που ακολουθούνται για τη δημιουργία των συνθέτων, οι οποίοι είναι είτε θέμα-θέμα, είτε θέμα-λέξη, είτε λέξη-λέξη, είτε, τέλος, λέξη-θέμα, με πιο παραγωγικούς τους δύο πρώτους. Στη συνέχεια, κατηγοριοποιήθηκαν τα σύνθετα σε τέσσερις βασικές ομάδες της κοινής νέας Ελληνικής και προέκυψαν αφενός τα παρατακτικά σύνθετα και τα σύνθετα με σχέση εξάρτησης και αφετέρου τα ενδοκεντρικά και τα εξωκεντρικά σύνθετα. Τέλος, έγινε αναφορά στα ψευδοσύνθετα, τις λέξεις, δηλαδή, που αποτελούνται από ένα θέμα και από κάποιο στοιχείο το οποίο βρίσκεται στο στάδιο της γραμματικοποίησης ενώ αναλύθηκαν εκτενώς τα στοιχεία αυτά που δημιουργούν τους ιδιαίτερους αυτούς σχηματισμούς.

Ευχαριστίες

Για την υλοποίηση της παρούσας έρευνας θα ήθελα να ευχαριστήσω την καθηγήτριά μου, κυρία Αγγελική Ράλλη, για την πολύτιμη βοήθειά της σε όλη τη διάρκεια της εργασίας μου καθώς και για την ευκαιρία που μου έδωσε να ασχοληθώ με τη διάλεκτο αυτή. Επίσης, θα ήθελα να ευχαριστήσω το Αρχείο Τσακωνιάς και ειδικότερα τον κύριο Γιάννη Χριστοδούλου για τη συνεχή αρωγή του. Τέλος, θα ήθελα να ευχαριστήσω την οικογένειά μου αλλά και τους φίλους μου για την ηθική τους στήριξη και βοήθεια.

Βιβλιογραφία

- Δέφνερ, Μ. 1923. *Λεξικόν της Τσακωνικής διαλέκτου*. Αθήνα: Εστία.
- Κωστάκης, Θ.Π. 1951. *Σύντομη Γραμματική της Τσακωνικής Διαλέκτου*. Αθήνα: Institut Français d'Athènes.
- Κωστάκης, Θ.Π. 1989. *Λεξικό της Τσακωνικής Διαλέκτου*. 1 τόμ. Αθήνα: Ακαδημία.
- Κωστάκης, Θ.Π. 1989. *Λεξικό της Τσακωνικής Διαλέκτου*. 2 τόμ. Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών.
- Κωστάκης, Θ.Π. 1989. *Λεξικό της Τσακωνικής Διαλέκτου*. 3 τόμ. Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών.
- Λιώσης, Ν. 2007. *Γλωσσικές Επαφές στην Νοτιανατολική Πελοπόννησο*. Διδακτορική Διατριβή. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.
- Οικονόμου, Θ. 1870. *Γραμματική της τσακωνικής διαλέκτου*. Αθήνα.
- Ράλλη, Α. 2005. *Μορφολογία*. Αθήνα: Πατάκης
- Ράλλη, Α. 2014. *Η Σύνθεση λέξεων*. Αθήνα: Πατάκης
- Ralli, A. «mata- and -orulo: two cases of Greek affixoids», στο «Figura in praesentia», Αθήνα 2018
- Τζιτζιλής, Χρ 1999-2000. Παραδόσεις του μεταπτυχιακού μαθήματος “Εισαγωγή στις Μειονοτικές Γλώσσες” (ΓΛΩ 915).
- 2000. “Νεοελληνικές διάλεκτοι και νεοελληνική διαλεκτολογία”, στο Η ελληνική γλώσσα και οι διάλεκτοί της, Αθήνα, Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, 15-22.
- Τσακων. «*Η Τσακωνική διάλεκτος*», στο Τζιτζιλής Χρ (επιμ.), Οι Νεοελληνικές διάλεκτοι. Υπό προετοιμασία. Θεσσαλονίκη, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών (Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη).

Pockets of Change: Salience and Sound Change in Istanbul Greek

Matthew John Hadodo
University of Pittsburgh

Abstract

Istanbul Greek (IG) is an endangered Greek dialect historically in contact with Turkish, French, and other languages. While differences from Standard Modern Greek (SMG) occur at all structural levels of IG, speakers recognize lateral velarization as a defining characteristic of IG not present in SMG. A less salient difference between IG and SMG is the production of the affricate /ts/ as [tʃ] in IG. This study uses SMG speakers as a control group in comparing these dialectal features in two different IG communities: those remaining in Istanbul (IGs) and those who have moved to Athens (Gen1s). As high degrees of salience have led velarized laterals to index IG identity, IGs maintain this feature more than Gen1s who have shifted from this stigmatized production. While SMG does not participate in lateral velarization, this study shows some SMG speakers do produce [tʃ] before [u] and [o]. Subsequently, Gen1s have not shifted to [ts] as they have with laterals, due to the affricate being less divergent from SMG than the lateral. IGs, meanwhile, have not maintained [tʃ] as they have velarized laterals, as this lesser degree of salience has prevented the feature from becoming an index of IG identity. These results show that the salience of a dialectal phonetic feature relates to how it will be maintained in contact situations.

Keywords: dialect contact, Istanbul Greek, salience, variationist linguistics

1. Introduction

Traditional variationist studies (e.g., Labov, 1972; Park, 2012) aim to locate the directionality and motivations of a changing feature. Research in dialect contact, such as that of Trudgill (1986), suggests that speakers of stigmatized varieties tend to shift their production of salient features to the unmarked forms found in the standard variety. This paper compares two phonetic features of the Istanbul Greek (IG) dialect in two different IG communities, examining the role of salience as a motivation for shift and maintenance in dialect contact.

2. Greek in Istanbul

The IGs are an indigenous minority that in the early 20th century numbered around 300,000 individuals (then 35% of Istanbul's population). With currently 2,000 members, IGs now make up around .01% of Istanbul's population of 20,000,000 (Alexandris, 1983). Having historically constituted a major part of the city's cosmopolitan nature from prior to the Byzantine and throughout the Ottoman eras, IGs served in noteworthy commercial, cultural, and political roles (Örs, 2006, 2017). The "deportations" of tens of thousands of IGs holding Greek passports in 1964 marked the pivotal moment where the Greek presence in Istanbul diminished and led to a growing diaspora in Greece.

IG therefore is an endangered dialect of Greek that has resulted from long-term intimate contact with Turks, Franco-Levantines, and others, while maintaining contact with Standard Modern Greek (SMG). Greeks and Turks have been in contact for centuries and the standard varieties of both languages have experienced some degree of convergence at all structural levels (Horrocks, 2014; Joseph, 2000). However, IG has had more direct contact with Turkish than SMG, and IG exhibits more Turkish influence as a result of that more intimate contact (Papadopulos, 1975; Zahariadis, 2014). Contact with multiple dialects of Greek and Romance languages, as well as the shifting demographic population of Greeks and Turks in Istanbul, have had an impact on the IG dialect. This historic linguistic fluidity is prominent in the extensive borrowings which have subsequently led to further structural changes in IG (Zahariadis, 2014). For example, the increased contact with Turkish, French and Italian has led to IG having adopted postalveolar fricatives in loanwords from these languages, whereas such loanwords in SMG are adapted to SMG phonology.

In addition to contact-induced change, IG maintains archaisms lost in other Greek dialects and demonstrates internal changes. While not exhibiting all of the features present in what Newton (1972) and Trudgill (2003) classify as Northern Greek (NG), IG does exhibit some features also found in NG varieties, most notably the production of velarized laterals [ɫ] before back vowels [o, u, a]. A feature specific to IG is the realization of /ts/ as [tʃ].¹ These two features will be examined to make claims about language variation in the IG diaspora.

3. Salience and Indexicality

Podesva (2011) discusses salience in terms of a given variable's level of consciousness, asserting that tokens can be salient categorically (based on frequency) or phonetically by exhibiting extreme acoustic values (p. 237). This understanding of salience draws heavily from Trudgill's (1986) four factors of linguistic awareness that relate to overt stigmatization, involvement in current

---

¹ Regardless of phonemic status, the affricate is referred to here as /ts/ to differentiate between distinct phonetic realizations.

sound change, radically divergent phonetics, and involvement in maintaining phonological contrast. Whether variation occurs due to internal or external factors, variation of a linguistic form can be described based on degrees of salience. Social elements of salience are seen in Labov's (1972) designation of linguistic variables as either stereotypes, markers, or indicators, and in Johnstone and Kiesling's (2008) and Silverstein's (2003) fruitful applications of indexicality. Indexicality is the process in which salient linguistic productions are embedded with social meaning related to race, gender, sexuality, and other social categories.

This paper asserts that the salience of a given dialectal feature requires divergence from a standard variant. Subsequently, as speakers of a language become aware of differences between dialects, social meaning is assigned to different salient variants within given speech communities. Degree of phonetic divergence is expected to be an integral component for what makes certain features more salient than others. As social meaning of linguistic features depends on high levels of salience, a dialectal form with higher levels of salience can be expected to pattern differently than those with lesser degrees of salience. For example, IG speakers responded in sociolinguistic interviews that a defining characteristic of the dialect is the velarized lateral, whereas fewer referenced the coronal affricate. As the metalinguistic awareness between the two IG dialectal forms are different, then their production may pattern differently, as well.

3.1 Lateral Velarization in Greek

After vocabulary differences, the most overt dialectal difference between SMG and IG is the “dark l.”² Lateral velarization is a scalar phenomenon cross-linguistically, with variation in how laterals are articulated. Clear laterals are typically produced in a single articulation with the tongue tip touching the alveolar ridge and the tongue root in neutral position, whereas velarized laterals have a second articulation with the tongue tip and blade more dentalized and the tongue root approaching the velum (Recasens, 2012). Acoustically, velarized laterals have lower F2 values than clear laterals, although different languages have different benchmark F2 values (Müller, 2015). SMG does not exhibit lateral velarization, although NG varieties do before back vowels (Arvaniti, 2007; Loukina, 2010). Loukina (2010) demonstrated that before [a], NG /l/ was produced with F2 values of around 1000 - 1400 Hz before /a/ (group mean F2 = 1324), compared to F2s in the same context for Athenian speakers (1400 – 1600 Hz, mean F2 = 1466). IG appears to have even more progressive velarization, with mean F2 values before [a] at 1175 Hz (Hadodo, 2017). Hadodo (2017) found similar mean F2 values before [o] and [u] in IG, and some speakers produce the velarized lateral in coda position. Papadopulos (1975) asserts that extensive contact with Turkish has affected the IG vowel space, prompting lateral

---

² The velarized lateral in Greek is often referred to as “thick” or “heavy,” which is also how some IGs holistically describe their dialect. Other IG descriptors include “Eastern/Anatolian” and “throaty.”

velarization before back vowels. The current author has taken mean F1 and F2 measurements of the five vowels from male IGs reciting wordlists to demonstrate that while [a] is significantly further back than the SMG low vowel (based on lower F2 values), [o] and [u] are also slightly further back.

3.2 Coronal Affricates in Greek

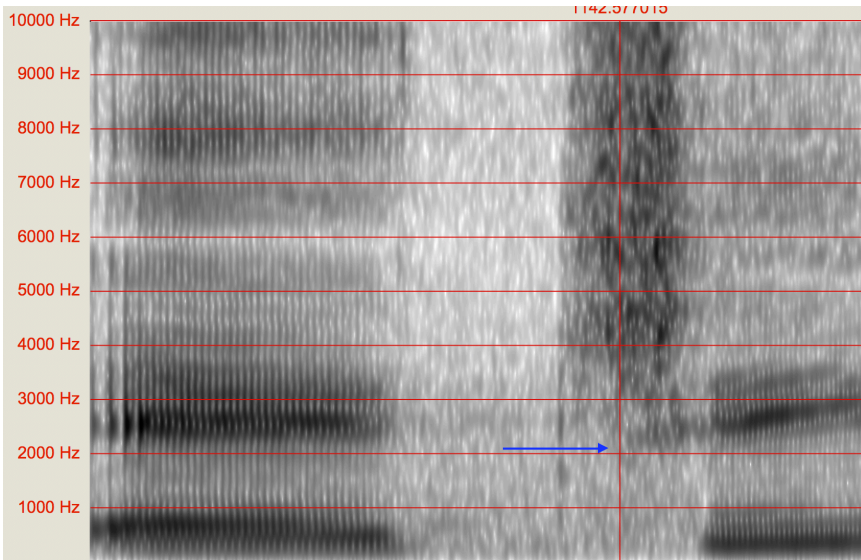
SMG and most other varieties have the alveolar affricates [ts] and [dz], whereas IG tends realize them as [tʃ] and [dʒ]. Although Cypriot and other southern dialects do have postalveolar affricates, these are allophones of /k/, and not variants of /ts/.³ SMG and IG both palatalize /k/ to [ç] before front vowels, whereas these are realized as [tʃ] in Cypriot and other Southern varieties of Greek (Newton, 1972; Trudgill, 2003). Arvaniti (2007) classifies sibilants as retracted alveolars, having their placement somewhere in between English alveolar and postalveolar fricatives based on where the frication noise begins: English [s] 3700 Hz, English [ʃ] 2100 Hz, and Greek [s] 3000 Hz. Gordon, Barthmaier, and Sands (2002) have demonstrated that center of gravity (COG) values are a common acoustic cue of place of articulation for fricatives and by extension affricates. COG measurements describe the mean distribution of frication energy within the spectrum, with central distributions of energy at lower Hz values corresponding with a further back articulation than distributions at higher Hz values. For example, Themistocleus (2017) found that SMG [s] has mean COG values at 7000 Hz. There is much variation in the phonetic realization of Greek [s], with the phone “fronted when followed by [t] and in some cases the front vowel [i], while in the [a_a] context it may be so retracted as to be best described as an advanced postalveolar” (Arvaniti, 2007: 12). This coarticulation logically could apply to the affricate, as well. See Figures 1 and 2 for a comparison between IG and SMG /ts/.

3.3 Hypotheses

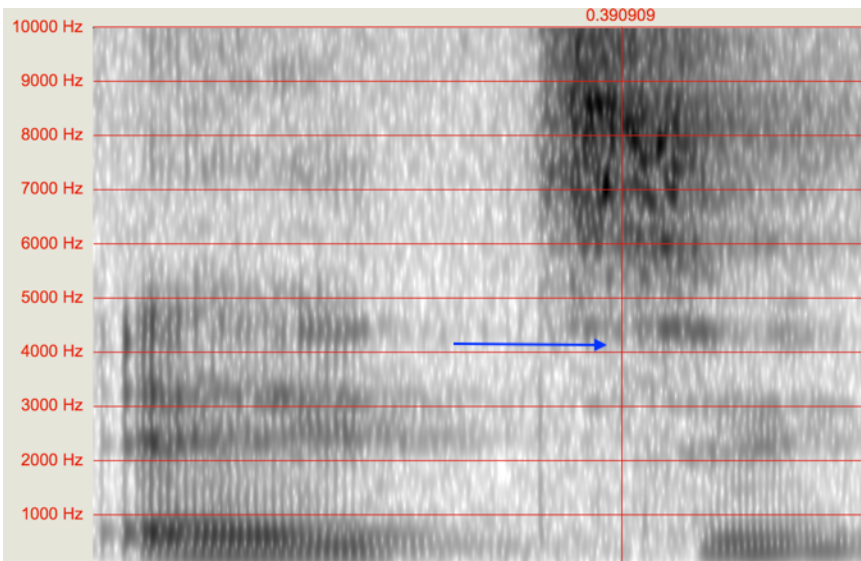
Lateral velarization is a highly salient IG feature based on phonetic divergence from the standard variety, which in turn indexes IG identity. This third-order indexicality (Johnstone and Kiesling, 2008) is indicated by reflexive performances of “IGness” made by several IGs. As postalveolar affricates are less phonetically divergent from advanced postalveolars or retracted alveolars than a velarized lateral is to an alveolar lateral (based on articulatory distance and additional articulatory gesture), it logically follows that the [tʃ] variant of /l/ is more salient than [tʃ] for /ts/, under Podesva’s (2011) and Trudgill’s (1986) assumptions. Subsequently, lateral production is expected to shift to the SMG production more in IGs living in Athens (Gen1s), whereas Gen1s are expected to shift from [tʃ] to [ts] less.

---

³ Cypriot appears to produce [tʃ] for /ts/ in borrowings (see Arvaniti, 1999).

Figure 1: IG female in her 30s uttering /etsi/ Note that the fricative portion has a COG value of 4618 Hz and the frication noise starts at 21000 Hz signaling postalveolar affricate.

Figure 2: SMG female in her 30s uttering /etsi/ Note that the fricative portion has a COG value of 8106 Hz and the frication noise starts at 4100 Hz, signaling an alveolar affricate.

4. Methods

To test the hypotheses, two IG communities were compared; the IGs remaining in Istanbul and the Gen1s in Athens. Auditory perception was used to compare variation of the laterals and coronal affricates. By comparing these groups with SMG-speakers as a control, patterns of variation could be examined, particularly for the Gen1 group who has been in increased contact with SMG.

4.1 Participants

In Istanbul, 46 interviews (26 males and 20 females) were recorded. In Athens, 23 Gen1 speakers (12 males and 11 females) and a control group of 10 SMG speakers (six males and four females) were recorded.

4.2 IG and Gen1 Data Collection

Ethnographic fieldwork was conducted in Istanbul in 2016. As part of an 11-week-long ethnography in Istanbul, IG participants were recruited using the “friend of a friend” technique (Milroy and Gordon 2008). 45 participants were found based on the researcher’s existing and increasing connections in Istanbul. Sociolinguistic interviews were conducted after several weeks following the initial ethnographic observation and included elicitation tasks (picture-based and sentence-based) and word-list recitations. The same techniques were employed in 2017 over 5 weeks in Athens, where 23 Gen1s and 10 SMGs were recruited.

4.3 Social Variables

Gender is among the most observed social variables in variationist research. Labov (1972), Park (2012), and others have found that females tend to lead change from above, which corresponds to more standard-like production. Thus, gender was examined to potentially corroborate findings on change from above. As age was anticipated to be an important factor due to shifting demographics of Istanbul, IG speakers were placed into one of three different age groups based on birth year: 14 born in 1946 or earlier, 19 born between 1947 and 1969 and 11 born in 1970 or after. Due to a lack of diversity with the Gen1 and SMG speakers, age is only being considered for the IG group.

4.4 Linguistic Variables

Two dependent variables were considered in this study: lateral velarization before back vowels and the perceived production of the coronal affricate in each token. Regarding explanatory variables, the phonetic environments of the affricate were considered: word position and vocalic context.

4.4.1 Affricate Measurements

Each speaker read from a list of 66 lexical items, 12 of which contain the affricate in different positions: 6 word-initially, 6 word-medially, and an equal amount before each vowel, except for [i], which received an additional 2 tokens word-initially and word-medially. The 12 words with /ts/ were extracted for each speaker, with the affricate portion isolated to decontextualize the segments from the word. Segmentation was done by finding the beginning of the VOT of the [t] portion of the affricate and the transition of the following vowel after the fricative portion of the affricate. This resulted in 934 tokens. The files were then divided into four blocks to be entered into E-Prime 3.0 software (Psychology Software Tools, Pittsburgh, PA). Each speaker had at least three of their tokens randomly assigned in each block to ensure a balanced representation of tokens by each speaker group (IG, Gen1, and SMG) throughout the experiment. Certain speakers had additional tokens added to different blocks to reach 1,000 total tokens.

Rather than solely using acoustic measurements to determine the /ts/ production of a given speaker, auditory perception rankings were used. In Pittsburgh, 15 linguistically naïve raters were recruited: five Greeks (two natives dominant in Greek both female, three bi/multilingual not dominant in Greek all male) and 10 non-Greeks (six females and four males, all English dominant). The 15 raters listened to isolated clippings of /ts/ in the four blocks and rated each clip as either “ts” or “ch.” The E-Prime suite exported responses into a .csv file, which includes individual ratings of each clip as either [ts] or [tʃ]. Each speaker’s individual tokens were coded as either [ts] or [tʃ] based on the recorded ratings. For example, if 13 of 15 raters rated a particular token as /ts/, then that specific token of a given speaker was coded as /ts/. The two rater groups were largely in consensus with their rankings of the affricates, which serves as an additional check validating the perception data. Furthermore, acoustic measurements were taken of a random sample of the data, which corroborated rater assessments. Although speakers demonstrated a wide range of COG values, those ranked as having postalveolar productions had lower COGs (2000-5500 Hz) than those ranked as alveolar (5500-9000 Hz), which Gordon, Barthmaier, and Sands (2002) assert as an expected difference. When listeners were more evenly split in their evaluations, this was typically the case in recordings with ambient noise. Retracted alveolar productions were primarily perceived by listeners as alveolar and all were coded as such.

4.4.2 Lateral Measurements

Since auditory perception of laterals with linguistically naïve speakers is difficult to operationalize (i.e., impractical to have raters select between allophones of /l/) and potentially would complicate findings, the author rated each speaker’s overall lateral quality based on their recitation of the wordlist. The wordlist contains 22 lexical items with the lateral in diverse vocalic contexts. As he has extensive experience acoustically analyzing laterals, he made a binary choice of the quality for each speaker’s lateral production, as either clear or dark. These rankings were

corroborated with visual inspection of the acoustic data to ensure general concord when performing a second check. This method has been used in other studies concerning lateral quality and has been found to be a helpful approach in dealing with complex phones (S. Kiesling, personal communication, February, 2018).

4.4.3 Statistical Analyses

Mixed-effects models in Rbrul (Johnson, 2009) were conducted with the dependent variables from the response data and the independent variables described in Sections 4.3 and 4.4.

5. Results

5.1 Laterals

5.1.1 SMG Laterals

As expected, SMG speakers never velarized laterals before back vowels.

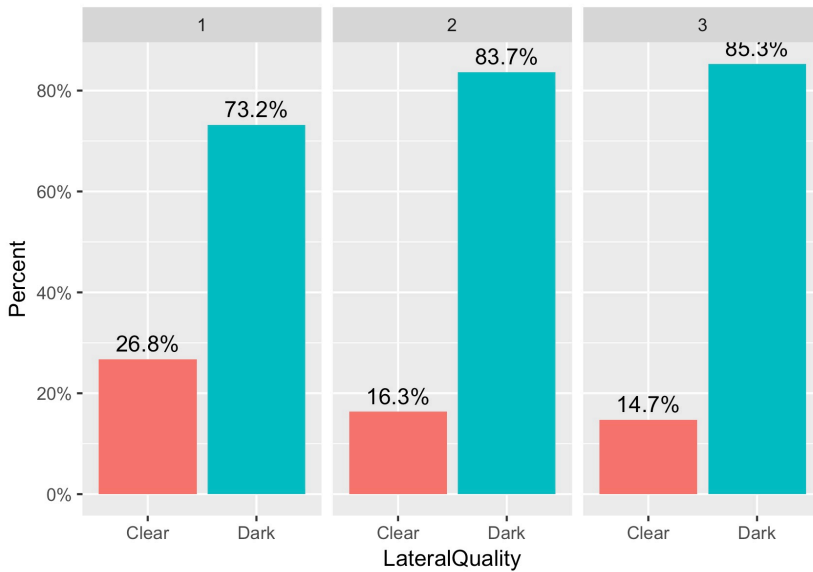
5.1.2 IG and Gen1 Laterals

As seen in Table 1, about 80% of IGs velarized laterals before back vowels, which contrasts with the 25% of Gen1s who velarize. Although the majority of both Gen1 males and females have shifted to the standard clear production, males are more likely to velarize than females, which is also the case for IGs. Although gender was a significant predictor for both groups, it was much more significant for the IG speakers.

Figure 3 separates IG speakers by age and shows that the middle-aged and elderly IGs behave near identically, both velarizing about 84% of the time. Although the youngest speakers appear to be shifting to clear laterals more than the oldest speakers, the mixed-effects model did not find age to be a significant predictor in lateral quality.

Table 1: Percentages and centered factor weights for IG and Gen1 lateral quality before back vowels.

IG				Gen 1			
Factor	%	Log Odds	Factor Weight	Factor	%	Log Odds	Factor Weight
Overall Production				Overall Production			
Plain	18.4	-	-	Plain	74.9	-	-
Velarized	81.6	-	-	Velarized	25.1	-	-
Gender ($p = 2.68e-24$)				Gender ($p = 8.41e-05$)			
Male	95.7	1.231	0.774	Male	32.7	0.758	0.681
Female	62.5	-1.231	0.226	Female	17.4	-0.758	0.319

Figure 3: *IG lateral quality before back vowels as a function of age. Group 1 is the youngest (born 1970-1994) and 3 the oldest (born in or before 1946).*

5.2 Affricates

5.2.1 SMG Affricates

When examining overall distributions of the affricates, about 88% of SMG affricate tokens were alveolar and almost 12% were postalveolar, as seen below in Table 2. The mixed-effects model found gender to be a significant predictor of [tʃ] production, with SMG males tending to produce the postalveolar affricate more than females.

In terms of linguistic variables, the mixed-effects model did not find word position to be a significant predictor of affricate production in SMG speakers. As such, [ts] is predominantly produced and [tʃ] was produced in about 10% of tokens word-initially and 13% word-medially. The vocalic context, however, was found to be significant predictor of the affricate's place of articulation. Table 2 shows significant predictors for SMG affricate production, including how [o] and [u] prompt more postalveolar productions in SMG speakers: 28% and 33% of tokens respectively.

Table 2: Percentages and centered factor weights for SMG [tʃ] production.

Factor	Token Percentage	Log Odds	Factor Weight
Overall Production			
[tʃ]	11.6	-	-
[ts]	88.4	-	-
Vocalic Context ($p = 7.79\text{e-}12$)			
u	33.3	0.300	> 0.999
o	28.0	0.300	> 0.999
i	2.2	0.025	0.996
a	0.0	0.000	< 0.001
e	0.0	0.000	< 0.001
Gender ($p = 0.0024$)			
Male	16.5	1.301	0.786
Female	5.1	-1.301	0.3214

5.2.2 IG and Gen1 Affricates

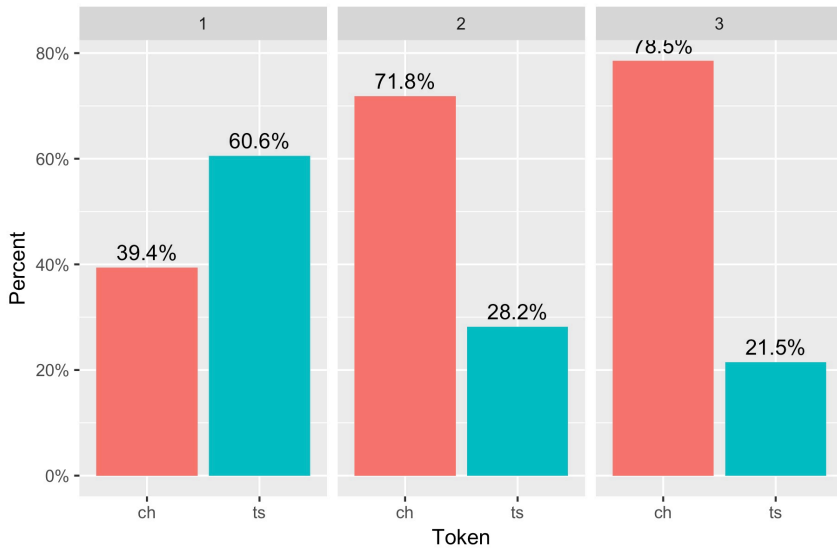
The majority of IGs produce the postalveolar variant, whereas Gen1 affricates were near evenly split between [ts] and [tʃ], as seen in Table 3. Gender is a significant predictor of affricate production for both IGs and Gen1s with mixed-effects models showing males more likely to produce the postalveolar variant.

Figure 4 shows that the two older age groups of IGs maintain the dialectal form at similar rates, and higher percentages of younger speakers shifting to the standard form [ts]. The mixed-effects model corroborates this, with age being a significant predictor and the oldest IGs most likely to produce [tʃ].

With respect to linguistic variables, the Rbrul model shows that word position was significant for IGs and Gen1s, unlike SMGs. IGs and Gen1s are more likely to produce [tʃ] word-initially rather than word-medially. Vocalic context was also found to be significant, with IGs and Gen1s producing [tʃ] before [u] and [o] significantly more than before other vowels. Whereas gender and word position are even more significant predictors for postalveolar production for IGs than for Gen1s, vocalic context was more significant for Gen1s than for IGs. Figures 5 and 6 show distinct patterns of affricate production based on vocalic context between IG and Gen1 speakers. Table 3 provides p-values and factor weights for the variables tested.

Table 3: Percentages and centered factor weights for IG and Gen1 [tʃ] production.

IG				Gen 1			
Factor	%	Log Odds	Factor Weight	Factor	%	Log Odds	Factor Weight
Overall Production				Overall Production			
[tʃ]	65.8	-	-	[tʃ]	49.8	-	-
[ts]	34.2	-	-	[ts]	50.2	-	-
Word Position ($p = 1.65e-07$)				Word Position ($p = 5.02e-05$)			
Initial	74.8	0.633	0.653	Initial	61.6	0.629	0.652
Medial	56.7	-0.633	0.347	Medial	37.9	-0.629	0.348
Vocalic Context ($p = 1.35e-05$)				Vocalic Context ($p = 7.79e-12$)			
u	77.8	0.924	0.716	u	82.0	1.826	0.861
o	77.7	0.660	0.659	o	76.6	1.314	0.788
i	62.1	-0.286	0.429	e	40.8	-0.830	0.304
a	57.9	-0.614	0.351	i	32.3	-1.124	0.245
e	56.4	-0.684	0.335	a	34.7	-1.185	0.234
Gender ($p = 4.74e-15$)				Gender ($p = 8.41e-05$)			
Male	78.4	0.636	0.639	Male	59.9	0.758	0.681
Female	48.8	-0.636	0.361	Female	39.6	-0.758	0.319
Participant Age ($p = 1.16e-10$)							
Oldest	78.5	0.725	0.674				
Middle	71.8	0.443	0.609				
Youngest	39.4	-1.168	0.237				

Figure 4: IG affricate production as a function of Age. 1 is the youngest and 3 the oldest.

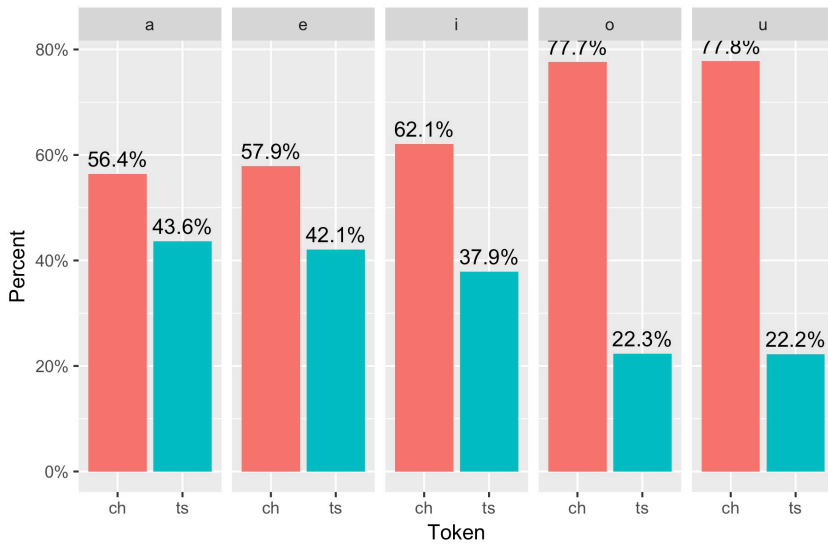

Figure 5: IG affricate production by following vowel.

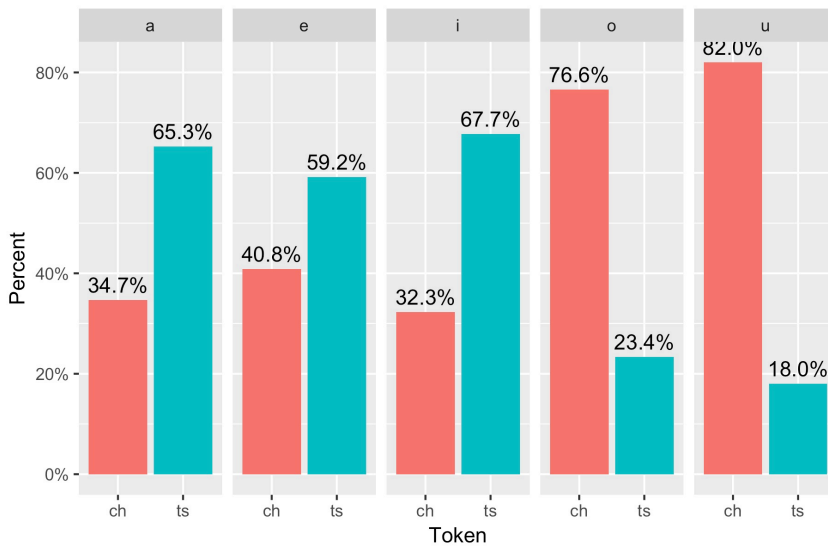

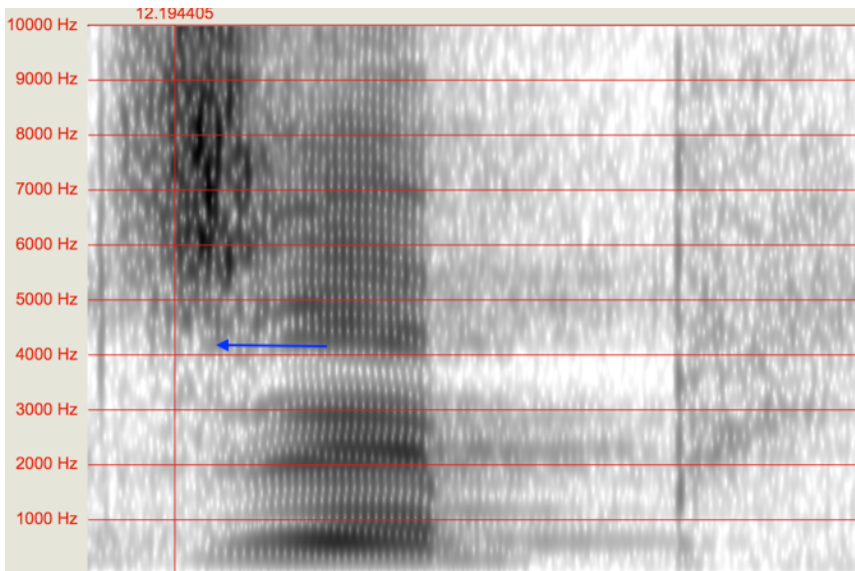
Figure 6: Gen1 affricate production by following vowel.

5.4 Pockets of Change

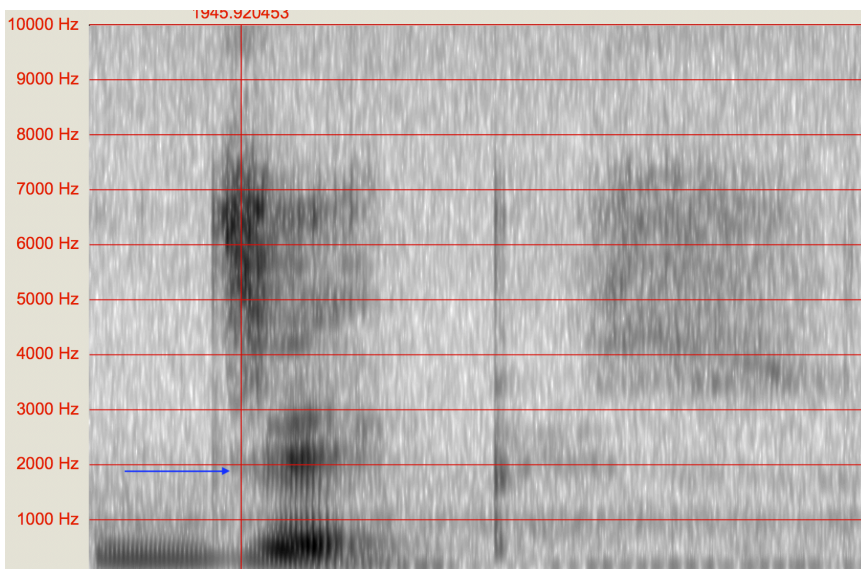
While few IGs and Gen1s described the affricate as a difference between IG and SMG, everyone referenced lexicon and lateral quality. Several IGs and Gen1s provided reflexive performances of IG and in doing so emphasized velarized laterals, but no such performance included affricates.

In the case of one middle-aged Gen1 female speaker, when asked about dialectal differences between SMG and IG, she expectedly stated vocabulary and the velarized lateral, but did not mention the affricate, instead focusing on Turkish influences on word order that she deems “incorrect.” Nevertheless, prior to starting the full interview, she explicitly discussed that upon moving to Greece one of the most difficult challenges for her was to change her pronunciation of the word “pockets” to [tsepes] in SMG. She asserted she only had an issue with this specific word, that she always would want to say and still on occasion produces [dzepes], which she claims is the IG production. This is curious, considering that the word “pockets” in IG tends to be realized as [dʒepes], as the item is a borrowing from Turkish [dʒep] (compare Figures 7 and 8). As a result, IGs maintain both the voicing and placement of the affricate in the loanword, whereas SMGs have adapted the loan into the SMG phonological system. This speaker has retained the dialectal voicing but not the placement. Despite this difference, the Gen1 speaker recounted how she was bullied as a schoolchild newly arrived in Athens for her “dialectal pronunciation” of this specific word. Throughout the interview, she stated that most other Greeks mistake her for a local Athenian, and not for someone who moved from Istanbul. It is not surprising that among all speakers in each of the groups, not only did listeners perceived her affricates categorically as alveolar, but that she also had among the highest COG values (~8000 Hz). This makes sense as she experienced a form of discrimination which heightened her awareness of her production, although she does not recognize what is actually the dialectal difference (in this case, place of articulation). In a sense, she has “hypercorrected” the affricate.

Figure 7: GenI Female uttering /tsepi/ as [dzep]. Note that the fricative portion has a COG value of 7197 Hz with frication energy starts at 4100 Hz, signaling an alveolar affricate.

Figure 8: IG Female uttering /tsepes/ as [dzepes]. Note that the fricative portion has a COG value of 4019 Hz with frication energy starting at 1900 Hz, signaling a postalveolar affricate.

6. Discussion

Most IGs velarize laterals before back vowels, particularly males. The 4% of IG males who have shifted to the SMG production of clear laterals starkly contrasts with the 38% of IG females with clear laterals. This pattern typifies change from above with females adopting the more standard production. Gen1s largely have shifted to not velarizing laterals, with the majority of both males and females producing clear [l], although Gen1 males are more likely to velarize than Gen1 females. As expected, the SMGs do not participate in velarization.

Most IGs still produce the postalveolar affricate more often than the alveolar, but not as frequently as the velarized lateral. Examining affricates based on gender reveals that while the majority of IG males still have the postalveolar variant, a larger percentage have shifted to a more SMG-like production than they have with the clear /l/ (22% [ts] versus 4% [l]). IG females, however, are near evenly split with their affricate production, which is an even larger shift to the SMG variant than with the laterals (38% [l] versus 49% [ts]). Whereas the two oldest IG groups produced about 84% of the dialectal lateral, the middle-aged group has shifted a bit more to the standard affricate. Young IGs are much more likely to produce alveolar affricates, despite their laterals still being predominantly dark before back vowels (Figures 3 and 4). Whereas Gen1s have shifted to the SMG lateral, Gen1s resist shifting to the SMG affricate to the same degree. The difference in Gen1 affricates with Gen1 laterals based on gender is that most Gen1 males maintain the postalveolar affricate while shifting to clear laterals. This contrasts with the IGs, in which while more females have shifted to the SMG variant, the majority of both genders still maintain the dialectal form of both variables.

What was unexpected is that some SMG speakers produce [tʃ] even though this has not been documented in the literature before. While only occurring in about 12% of tokens uttered by SMG speakers, a similar pattern to that found in IGs and Gen1s emerges with males producing the postalveolar more often than females. While word position is a significant predictor for IGs and Gen1s, it is not for SMGs. This could be due to the fact that the wordlist was recited in alphabetical order, with all six of the word-initial /ts/ items appearing in a row near the end and the six word-medial items dispersed throughout the first two thirds of the list, or that two of the word-initial items are words of Turkish origin (τσουρέκι, τσομπάνης), both of which are produced with [tʃ] in Turkish. As such, either the more time reciting the words, the succession of the tokens, or knowledge of Turkish prompt the dialectal feature of [tʃ] more, although word position was more significant for IGs than for Gen1s (as seen in Table 3).

Perhaps most interesting is the distribution of affricates based on vocalic context, which is a significant predictor of affricate production for all three groups. SMGs primarily produce [tʃ] before [u] and [o]. While most IGs consistently produce postalveolar affricates regardless of vowel, [u] and [o] see the highest percentages of [tʃ] tokens. The Gen1s largely produce postalveolar affricates before [o] and [u], at rates similar to those of IGs. Although /a/ is a central vowel in SMG, it is further back in IG, and IG speakers produce the

postalveolar before [a] more than Gen1s and SMGs. In this sense, the Gen1s have shifted to more SMG affricates before [a], [e] and [i] (see Figures 5 and 6).

The metapragmatic awareness demonstrated in responses and performances by IGs and Gen1s suggest that lateral velarization is highly salient and subsequently an index of IGness. The lesser awareness of differences in affricate production and its absence in stylistic performances suggest that the affricate is less salient and not an index of IGness. Phonetic properties support these claims of salience, as velarization requires the corarticulation of the lateral with the tongue root approaching the velum, which is physiologically distant from the alveolar ridge where clear laterals are articulated. Postalveolar affricates are much closer articulatorily to alveolar and retracted alveolar affricates.

Furthermore, SMGs do not participate in lateral velarization but do appear to participate in the affricate variation before [o] and [u]. Arvaniti (2007) describes SMG [s] as retracted alveolar becoming advanced postalveolar when between two [a] vowels. Therefore, despite the phonological status of /ts/ in SMG, it logically follows to say that its behavior before [o] and [u] demonstrates a type of allophonic distribution. It is not surprising that IGs have even greater percentages of [tʃ] before [o] and [u], as IG has further back vowels. The backing of this low vowel demonstrates how a contact-induced change has spread what looks like the beginning of an allophonic process in the standard variety.

With respect to gender, females tend to lead change from above. As females in both IG and Gen1 groups were more likely to shift to SMG clear lateral quality, this reinforces the idea that females lead in change that relate to standard notions of prestige. As Trudgill (1971) and others have demonstrated, wordlists tend to elicit the most standard speech productions when compared to short reading passages, careful speech, and casual speech. As a result, the high rates of velarized laterals and postalveolar affricates in IG speakers in the wordlist data analyzed can be expected to increase in more spontaneous speech, which will be examined elsewhere.

Having said that, the findings demonstrate that within a stigmatized dialect, two phonetic variants do not pattern the same way. What makes this an interesting case is that the variation of both the lateral and the affricate is due to phonetic differences in the vowel space of IG and SMG. As the back vowels are further back in IG due to contact with Turkish, this results in a contact-induced change regarding laterals. However, as SMG back vowels are prompting a postalveolar production of the affricate, the further back IG vowels appear to have spread this internal change throughout IG. Since the velarized lateral is highly salient, it is subsequently steadily maintained in the IG community due to indexical relations with the IG identity. This same feature is not maintained within the Gen1s who live in the center of the SMG community, as it is stigmatized in Athens due to that very salience that promotes it in Istanbul. As such, Gen1s are shifting to SMG, which does not velarize. However, this shifting to the standard is not occurring with the same frequency with the Gen1's coronal affricates. As SMG also participates to some degree in this affricate coarticulation, the postalveolar variant is less salient than the velarized lateral and does not index IG identity and therefore is maintained less than the lateral in Istanbul. As the affricate is not stigmatized, there is lesser necessity for Gen1s to shift in response and they

maintain the dialectal affricate more than the lateral, although Gen1s still produce the IG variant less than the IGs do. As a result, the degree of saliency of a given dialectal feature not only plays an important role in how it will be maintained, but that saliency will be used differently in separate communities of a dialectal group.

7. Conclusions

Istanbul Greek is an endangered dialect historically in contact with Turkish, French, and other languages. Speakers recognize lateral velarization as a defining characteristic of IG not present in SMG, whereas the production of /ts/ as [ʧ] in IG is a less salient difference, and subsequently the production of the two features pattern differently.

As high degrees of saliency have led velarized laterals to index IG identity, IGs maintain this feature more than Gen1s who have shifted from this stigmatized production. While SMGs do not velarize laterals, some SMGs do produce [ʧ] before [u] and [o]. Subsequently, Gen1s have not shifted to [ts] as they have with laterals, due to the affricate being less divergent from SMG than the lateral is. IGs, meanwhile, have not maintained [ʧ] as they have velarized laterals, as this lesser degree of saliency has prevented the feature from becoming an index of IG identity. These results show that the saliency of dialectal features (i.e., the degree of divergence of a feature from the standard) relates to how they are maintained in contact situations. The IGs' and Gen1s' patterns of variation with respect to /l/ and /ts/ demonstrate that change from above does not affect all dialectal features of a given language variety in the same way.

Acknowledgments

The results presented above are part of a larger study. Many thanks to funding bodies which allowed fieldwork: the Stanley Prostednik Memorial Grant from the Nationality Rooms in 2016 and A&S Summer Fellowship in 2017. Thanks to Christopher Huhn, who helped with the process outlined in Section 4.4.1, Joshua Baumgarten, who helped code data described in Section 4.4.1, Dr. Melinda Fricke for use of lab space, Farrah Neumann for help with E-Prime and her continued friendship/support, and Drs. Karen Park and Scott Kiesling for mentorship and overall assistance with this project.

I am forever indebted to the entire Istanbul Greek community; all those who met with me, especially the 74 individuals who opened their homes and hearts to me. In particular, Ilia Faidon Ouzounoglu, RUMVADER/ΣΥΠΚΙ, Πνευματικό Κέντρο Κωνσταντινουπολιτών, and affiliated organizations for support and advocacy on my behalf.

As always, dedicated to “Madame Despo” Despina Makridou Kirmizielma.
ΜΕ ΠΟΛΥ ΑΓΑΠΗ ΑΠ ΤΟΝ ΠΑΣΑΚΑ ΣΟΥ

References

- Alexandris, A. (1983) *The Greek Minority of Istanbul and Greek-Turkish Relations 1918-1974*. Athens: Center for Asia Minor Studies.
- Arvaniti, A. (1999). Cypriot Greek. *Journal of the International Phonetic Association*, 29(02), 173-178.
- Arvaniti, A. (2007). Greek Phonetics: The State of the Art. *Journal of Greek Linguistics*, 8(1), 97-208.
- Broersma, P. & Weenink, D. (2017): **Praat**: doing phonetics by computer Version 6.0.30, retrieved from <http://www.praat.org/>.
- Fourakis, M., Botinis, A. & Katsaiti, M. (1999). Acoustic Characteristics of Greek Vowels. *Phonetica*, 56, 28-43.
- Gordon, M., Barthmaier, P., & Sands, K. (2002). A cross-linguistic acoustic study of voiceless fricatives. *Journal of the International Phonetic Association*, 32(2), 141-174.
- Hadodo, M.J. (2017, September). *Lateral Velarization in Istanbul Greek: Acoustic Evidence of Phonological Diffusion*. Paper presented at ICGL (International Conference of Greek Linguistics) 13, London, England.
- Horrocks, G. (2014). *Greek: A History of the Language and its Speakers* (2nd ed.). London, New York: Longmans.
- Johnson, D.E. (2009). Getting off the GoldVarb Standard: Introducing Rbrul for Mixed-Effects Variable Rule Analysis. *Language and Linguistics Compass* 3(1), 359-383.
- Johnstone, B., & Kiesling, S. F. (2008). Indexicality and Experience: Exploring the Meanings of /aw/-monophthongization in Pittsburgh. *Journal of Sociolinguistics*, 12(1), 5-33.
- Joseph, B.D. (2000). Language Contact and the Development of Negation in Greek and the Balkans. In *Greek Linguistics' 99. Proceedings of the 4th International Conference on Greek Linguistics* (pp. 346-353). Nicosia.
- Labov, W. (1972). *Sociolinguistic Patterns*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Loukina, A. (2010). Towards the Acoustic Analysis of Lateral Consonants in Modern Greek Dialects: A Preliminary Study. In *e-Proceedings of 4TH Modern Greek Dialects and Linguistic Theory* (pp. 124-136). Chios.
- Milroy, L. & Gordon, M. (2008). The Concept of Social Network. *Sociolinguistics: Method and Interpretation*. Oxford: John Wiley & Sons. (116-133).
- Müller, D. (2015). Cue Weighting in the Perception of Phonemic and Allophonic Laterals Along the Darkness Continuum: Evidence from Greek and Albanian. *Albanohellenica*, 6, 1-15.
- Newton, B. (1972). *The Generative Interpretation of Dialect*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Nicolaidis, K. 2003. Acoustic Variability of Vowels in Greek Spontaneous Speech. Proceedings of the XVth International Congress of Phonetic Sciences, 3221-3224. Universidad Autónoma de Barcelona.
- Örs, I.R. (2006). Beyond the Greek and Turkish Dichotomy: The Rum Polites of Istanbul and Athens. *South European Society and Politics*, 11(1), 79-94.
- Örs, I. R. (2017). *Diaspora of the City: Stories of Cosmopolitanism from Istanbul and Athens*. Springer.
- Papadopoulos, A. (1975). *The Phonology of MGK: Athenian Greek and Istanbul Greek* (unpublished master's thesis). Retrieved from Boğaziçi University.
- Park, K. (2012). Dialect Choice in Fiji: A variationist approach to language change in the South Pacific. In G. De Vogelaer & G. Seiler (eds.) *The Dialect Laboratory*:

- Dialects as a Testing Ground for Theories of Language Change*. (Vol. 128). John Benjamins Publishing.
- Podesva, R. J. (2011). Salience and the social meaning of declarative contours: Three case studies of gay professionals. *Journal of English Linguistics*, 39(3), 233-264.
- Psychology Software Tools, Inc. [E-Prime 3.0]. (2016). Retrieved from <http://www.pstnet.com>.
- Recasens, D. (2012). A cross-language acoustic study of initial and final allophones of /l/. *Speech Communication*, 54(3), 368-383.
- Sfakianaki, A. (2002). Acoustics Characteristics of Greek Vowels Produced by Adults and Children". In *Selected Papers on Theoretical and Applied Linguistics from the 14th International Symposium, April 20-22, 2000* ed. by Marianthi Makri-Tsilipakou, 383-394. Thessaloniki: Aristotle University of Thessaloniki.
- Silverstein, M. (2003). Indexical order and the dialectics of sociolinguistic life. *Language & Communication*, 23(3), 193-229.
- Themistocleous, C. (2017). Effects of Two Linguistically Proximal Varieties on the Spectral and Coarticulatory Properties of Fricatives: Evidence from Athenian Greek and Cypriot Greek. *Frontiers in Psychology*, 8, 1945 (pp. 1-19).
- Trudgill, P. (1971). *The Social Differentiation of English in Norwich*. Edinburgh University: Unpublished Ph.D. Thesis.
- Trudgill, P. (1986). *Dialects in Contact*. Oxford: Blackwell Press.
- Trudgill, P. (2003). Modern Greek Dialects: A Preliminary Classification. *Journal of Greek linguistics*, 4(1), 45-63.
- Zahariadis, N. (2014). *Λεξικό του Κωνσταντινουπολίτικου Γλωσσικού Ιδιώματος*. Athens: Εκδόσεις Γαβριηλίδης.

Greek and Albanian in Palasa and Environs: A Report from the Field

---

Brian D. Joseph,¹ Alexander Novik,^{2,3} Andrey Sobolev,³ & Aristotle Spiro⁴
*The Ohio State University*¹, *Peter the Great Museum of Anthropology and
Ethnography*², *Russian Academy of Sciences*³, *Athens*⁴

Abstract

We report here on some findings from fieldwork over several years in Palasa, a village near Himara in which the Greek speakers show the effects of long-standing contact with Albanian. We focus on the ethnolinguistic situation, differential borrowing depending on lexical domain, regional ethnobotany, and code-switching in a folk tale.

Keywords: *fieldwork; Greek; Albanian; ethnobotany; code-switching; borrowing*

1. Introduction

In recent years, starting in 2015 and continuing annually since then, we — either together or individually — have made linguistic and ethnographic field expeditions to Palasa, a Greek-speaking village in the Himara region of southern Albania whose inhabitants are all speakers of a local variety of Greek but also a local variety of Albanian. By way of sharing our field experiences more broadly we present here some observations concerning this village and the linguistic and cultural gems that it offers to linguists and ethnographers, and to Albanologists, Balkanists, and Hellenists.

In some ways, Palasa might seem like a dying village, in that most of the 389 inhabitants (Bërxfholi 2006: 233) are older folks, in their 50s and 60s, and the most recent new construction in the village is a home for the care of the elderly. However, from a linguistic and cultural standpoint, Palasa is a vibrant linguistic milieu in which the linguistic productions of the speakers seamlessly flow between two languages in their conversations and daily usage, and in which elements of both Greek and Albanian culture are neatly compartmentalized and accessed by the inhabitants. In this way, it is a monument to Balkan multilingualism and multiculturalism and offers important and interesting insights for anyone interested in Greek dialectology.

Accordingly, as part of an on-going large project on language contact and language use in Palasa and related areas, we report here on some of our findings from Palasa, along several dimensions. In particular:

- a. We discuss general aspects of the ethnolinguistic situation in the region, and the dialectological status of the local Greek variety, locating this ethnolinguistic situation within a more general Greek dialectological context.

- b. We discuss our findings regarding lexical domains, showing a highly differentiated picture in the distribution of loans in different semantic spheres in both languages.
- c. From a more culturological standpoint, though with some linguistic implications in terms of nomenclature, we discuss novel folk beliefs about certain regional plants and their uses.
- d. Finally, we offer an example of code-switching, in this case embedded in a local folk tale.

2. The Ethnolinguistic situation

The ethnolinguistic situation of the region of Himara is best described in terms of the languages spoken in the villages in the area, namely the vernaculars of the Albanian-speaking villages of Vuno, Qeparo, Kudhës and Pilur (Memushaj & Grillo 2009),¹ but also Drymades (Dhërmi in its Albanian name), Palasa, and Himara itself, where, according to Albanian researchers, alongside Albanian, Greek is also spoken (Memushaj 2004: 180, Demiraj 2006, Sotiri 2006: 264).

It is not clear when exactly Greek speakers and Albanian speakers first met in the wider region of Himara, as historical sources do not help to set an absolute date for the beginning of their linguistic contact. But one thing is certain today: after a long coexistence, there is now a culturally special area, with clear distinctions between the two cultures, which have not merged completely but rather are intertwined, and this intertwining is linguistically expressed in a twofold way: three villages (Himara, Drymades and Palasa) use Greek as their language of communication, while the four other villages (Vuno, Qeparo, Kudhës and Pilur) use Albanian. But, because of the coexistence of the two languages and the speakers' communicative needs, Greek-speaking Himariotes learned and use Albanian and, Albanian-speaking Himariotes have learned and use Greek. In the last case, however, we have little evidence for the time before the 1990s, when Greek became very attractive for monolingual Albanians as the language of a more prosperous economic model in the neighbouring country, opening the way to mass labour migrations from the region.

This dual character of the region and its inhabitants is expressed not only linguistically, but also ethnologically and historically: one can read references to Greek soldiers in the West (see e.g. Sathas 1885) who spoke Albanian. Many Greek-speaking people call themselves “Albanians”, giving the term *Albania* a geographic content with a diverse ethnological composition. On the one hand, we have Greeks from Albania (such as the Himariotes, but also Delvinians, Dropolites, Rizioties, etc., further south in Albania) labelling themselves as “Arvanites”, while on the other hand we have Albanians identifying themselves in a wider European context as “Greek” (as “*stradioti*”, Balkan mercenary companies in the 15th – 18th centuries; see Sathas 1885). There are instances where the terms “Epirotes” and “Epirus” are confused or identified with “Albanian” and

¹ The village of Vuno was selected by Albanian dialectologists to represent the idioms of the area in the Albanian linguistic atlas (Gjinari et al. 2007).

“Albania” respectively; for instance, the *Dictionarum latino-epiroticum* of Franciscus Blancus translates in Albanian as *Fjaluer ltinisht-shqyp* [*Latin – Albanian Dictionary*]).

Linguistic and other studies about the Himara region have followed the academic tradition of the Balkans to support one or another national character of the region. In 2006, the Academy of Sciences of Albania issued a collective publication of 25 articles and studies under the title *Himara në shekuj (Himara diachronically)*. There is no text in this edition about the Greek dialect of Himara.

Studies of the Greek dialect(s) of the Himara area, except for lexicological research and descriptions of certain phonological facts, have not proceeded to the grammatical level. The examination of a possible relationship with the Greek dialects of Mani or of Southern Italy and their position within the Modern Greek diasystem was a leading issue for a time, while their relationship with the respective Albanian dialects of the region was not studied at all. The bilingual situation, which features the speech of the speakers of the dialect, and helps to explain the state of affairs both in the Greek and Albanian dialects of Himara, had not until recently been a subject of study.

There is interesting linguistic and dialectal material evident, which explains more clearly the situation concerning bilingualism of Palasa, Drymades/Dhërmi and Himara, which together constitute a narrow zone of Greek-Albanian bilingualism in the region. Himara itself has served as the center of the region, and is the emerging point of communication patterns for the wider region. This has ensured the prestige of Greek (in its dialectal form), which nevertheless has undergone strong pressures and influences from the Albanian dialects of the Albanian-speaking Himariotes and the adjacent Lab dialects.²

The conservative Greek dialect of Himara has been the target of pressures from various types of Greek, from the language used in the church to influences of linguistically innovative settlements, such as Ioannina and Corfu. Moreover, Palasa is more exposed to the pressure and influence of the Albanian language than is either Drymades/Dhërmi or Himara.

Greek has been used as a “regional koine” from early times throughout the historical period (that is to say, the time of written historical sources). Here we refer to historical evidence such as the letters of the inhabitants of Himara addressed to Greek and non-Greek recipients, where, despite the attempt to cast the written discourse in a common variety of Greek, several dialect forms of Himariote usage slip in, such as a 1pl medio-passive ending *-μεσταν* (versus, e.g., Standard Modern Greek *-μασταν*), or the accentuation *χωρίου* (versus SMG *χωριού*), or the *ε*-vocalism in *πλερώση* (versus SMG *πληρώση*), to name just a few features that are striking from the perspective of Greek dialectal variation.

However, with the introduction of Albanian as the official language of the state, the image of Greek presence in the region changed. Its status was downgraded, and from a status as a prestigious language, it was restricted to minority-language status and then — initially with King Zogu’s first attempt in 1934 to ban schools and then in 1946 with the prohibition of minority status by E. Hoxha’s Communist regime — it became a forbidden language.

This situation is reflected today in the cemeteries of the three settlements of Himara, where the majority of the inscriptions are written in Albanian. This is the absolute rule until the 1990s, when the Greek language reappears in a small number of graves.

² According to Albanian thinking, all Himariotes are Labs, as Himara is part of Laberia.

However, considering, for example that cemetery location of Palasa was changed four times, one may come to the conclusion that the change of location may have been used as a reason for ending the tradition of using Greek in the grave inscriptions.

In the context of the Greek-Albanian bilingualism of the Himara region, the positions of Greek and Albanian differ with respect to their corresponding diasystems. While the Greek dialect of Himara is conservative relative to other modern Greek dialects, the Albanian dialect, as it is produced by the main Greek-speaking inhabitants of Himara, follows the normal form of the other Albanian dialects of the region (Vuno, Qeparo, Kudhës and Pilur), as well as of the adjacent Lab dialects.

However, the linguistic situation in the region is not that simple. In the Greek dialect, for example, various elements, including influences from the adjacent Greek idioms, such as the areas of Delvino and Agioi Saranta/Sarandë, Dropolis/Dropull and Pogoni, and of Corfu, have been added. These effects are also compounded by the strong pressure from Standard Modern Greek, which began about 30 years ago via passive listening based on the Greek Broadcasting Corporation (ERT) and continues today with the speakers of the most active part of the population. That is, those who are located in the big cities of Greece and have definitely adopted Standard Greek, use the standard language when returning to their homeland, the Himara area, thus rejecting and degrading sociolinguistically the local dialect.³

The degree of prevalence or retreat of the dialect therefore depends on the exposure of its speakers to other linguistic forms. Thus, there is a hierarchy of population ranking which, based on the extent of preservation of the dialect, begins with the elderly women, continues with the elderly men, and ends up with the remaining younger inhabitants in the village. As for the “emigré” Himariotes, they are no longer active speakers of the idiom. This is a rule for the younger generation above all. The consequences of the retreat of the dialect include an overall reduction of competence on the part of speakers, but more specifically an inability to use certain verbal tenses, in both active and passive voice but especially in the passive.

The bilingual situation allows the researcher to quickly detect various language phenomena of interest. It can put one language in a meta-lingual mode by activating the informant's interlingual ability, a situation that we achieved with one speaker during our research, along with the normal conduct of interviews that led to the production of oral texts. That is, we asked the informant ML to translate our sentences from Albanian into the Greek dialect of Palasa. While successful in the majority of cases, ML failed to unequivocally translate the sentence containing verb forms of the Imperfect tense despite an apparent equivalent in Greek, giving several variants, an apparent indication of confusion (e.g. Alb. *laheshit* ‘you have been washing’ ~ Grk. *πλενούσετε/ πλενούστε/ πλενούσετουν* ‘you were bathing’).

The impossibility of producing different verbal forms suggests a restriction of the communicative environments of the dialect, the main reason being the inclusion in a system characterized by the presence of Standard Modern Greek, but more so that of the Albanian language, both in its dialectical form and in the form of the Standard.

As for the interaction between Greek and Albanian dialects of the wider region of Himara, we note first that the protagonist role of Albanian dialects of Himara has changed

³ Something similar can be said about the local Albanian dialect in that it is influenced by Standard Albanian, which is favored due to its status as the official language of the state. This status means that it is the only permissible language in administration and education.

over time. The intensity of mutual lexical borrowing reflects the complex bilingual situation. Still, there is a common semiotic list, consisting of common words of various lexical categories and semantic fields, the presence of which exceeds any simplistic philological interpretation of the lexical borrowing.

Moreover, the assimilation of the consonant cluster [st] to [s] is a known feature of the Greek dialect of Himara; cf. Σέφος < Στέφος, with the reduction found also in the Albanian name *Sevo*. The Greek dialect of Himara serves as the source of this phonological feature, since this phenomenon has been generalized in all three Greek-speaking villages. In the Albanian, however, its extent is limited to those words referring to the real environment of the Greek dialect or its phonological models.

However, there is not always a correspondence of pronunciation of the same common words between the Greek and Albanian dialects. In the phonetic habits of speakers of the Albanian dialect of Himara (above all the villages of Vuno and Qeparo), the pronunciation of the continuants [x] and [ç] has become generalized, instead of the corresponding “normal” pronunciation with [h]. Thus, *ha* ‘eat’ is [xa], and *hedh* ‘throw’ is [xɛð], pronunciations which are regularly observed in the Arvanites of Greece, but is also widely conserved in the Arbëresh speakers of Italy.

3. Lexical Division of Labor: Cattle and Fish Names

Moving on to the lexicon, we note that there is a strong tendency to integrate thematic parts of Albanian vocabulary (lexical groups) into the Greek language of our informants, and vice versa, parts of the Greek vocabulary into the Albanian language. As a result, there is only one set of color terms for cattle for both Albanian and Greek, originating in Albanian, on the one hand. For instance, requesting local Greek words denoting goats of different colours, we received Albanian words as answers, such as *verdha* for a yellow goat; we illustrate this with an excerpt from our field notes:

INFORMANT Ετού[τη τη]ν ηλέγαμε βέρδα [verdha], ελληνικά βέρδα [verdha].
this it we-would-say “verða”, in-Greek “verða”.
‘We would call this “verða”, in-Greek “verða”.’

A.S. Ελληνικά?
‘In-Greek?’

INFORMANT Ελληνικά βέρδα [verdha].
‘In-Greek “verða”.’

A.S. Βέρδα?
““verða”?”

INFORMANT Ναι! Βέρδα [verdha], άντε, και βερ, πρρϋ, πρρϋ, πρρϋ!
Yes “verða” c’mon and “ver, prrϋ, prrϋ, prrϋ!”

Βέρδα τα λέγαμε ελληνικά.
“verða” them we-called Greek

‘Yes “verða”, c’mon, even “ver, prrϋ, prrϋ, prrϋ!”’

“verða” we’d call them in Greek.’

Similarly, on the other hand, there is only one set of fish names (ichthyonyms) for both Greek and Albanian, originating in Greek; for instance, consider the Greek lexical items in these excerpts, instead of Alb. *qefull* ‘mullet’ and *ngjal* ‘eel’:

INFORMANT Ka shumë, por nuk i dimë si quajnë, *qefallo* [κέφαλο],
has many but not them we-know how they-call [k’efalo]
‘There-are many but we don’t know how they are-called,’

ka dhe që *qefallo* [κέφαλο], i themi, ato.
has and that [k’efalo] them we.say those
‘and there-are even those that we call them *qefallo* [κέφαλο]’

INFORMANT *Hela* [χέλια]. *Hela* [χέλια], ato që janë si, si gjalpëri,
those are like like snakes
‘Eels. Eels those being like snakes,’

hela [χέλια] i themi neve
them we.say we
‘we call them *hela* [χέλια]’

Ato kemi patur neve këtu.
those we.have had we here
‘We’ve got like those here.’

Thus, one lexicon emerges, serving the two languages in contact. We can speculate that this one “pan-Balkan-lexicon” tendency might be interpreted as a parallel to the pan-Balkan tendency towards “one grammar”, but substantiating that speculation would take us far afield.

4. Ethnobotanical considerations⁴

We discuss here several plants that figure in interesting ways in the local ethnobotanical scene. Both their uses and their names, along with various associated practices and terminology have particular significance, and speak to an intertwined cultural base for the linguistic communities.

One important plant in the region is *rosmarinus officinalis*, rosemary, of the mint family *lamiaceae*, a plant that is native to the Mediterranean region. In Albanian, it is known as *rozmarin/ë*, *-a*, and in the Albanian dialect of Palasë *lindro lívano*. Greek variants of the name include *τό ροσμαρίνον*, *τό δυοσμαρίνι*, *ή λιβανωτίς*, and *το δενδρολιβανον*, and the name found in the Greek dialect of Himara (Palasa), *λενδρίβανο*,

⁴ On the ethnobotany and relevant terminology of the region, see Sulaj 2013, Kostallari 1980, Lloshi 2010, Novik 2017.

is fairly widespread in the south-west of the Balkan peninsula (primarily on the territory of Albania, Greece, and Macedonia), including the Apennines and the Iberian peninsula.

The residents of the Himara *krahinë*⁵, with a mixed Albanian and Greek population, often underscore the special role of this plant in their culture, giving it almost an exaggerated importance. Moreover, our Greek-speaking informants in Palasa noted that in their village, the word *λενδρίβανο* is “palasikó” (i.e., proper to the local dialect) and that the word *lindro livano* in Albanian originally means “tree from Lebanon”.

This plant, *lendrivano*, grows on rocky mountainsides. The collection of the plant is traditionally considered to be women’s work. Recent decades have seen changes in this process: teenagers of both genders collect rosemary, which they rely on for a certain amount of income.

During our 2015-2017 expeditions to Himara, we established that local women have practically stopped going into the mountains to collect plants, for this activity has become unprestigious. The niche for this work has been taken over by residents of neighboring villages (as the informants say, from “behind the mountain”), mainly from Albanian-speaking Dukat (Alb. *Dukát, -i*), a village that is part of the Laberia *krahinë* (Alb. *Labëri, -a*), but others as well.

In the *krahinë* of Himara, *lendrivano* was traditionally used in a variety of situations: as spice for meals, as medicine, as aromatic, and as garden plant (mainly in the last few years), etc. In any case, local residents sometimes attribute the wide use of rosemary to its preventative properties against all possible ailments.

The second botanical of interest here is “mountain tea” (*Sideritis Herba*, fam. *Labiatae* L.), ironwort, of the lip-flowered family; the Albanian variants of the name are *çaj máli, çáji i málit*. The Albanian name in Himara (and Dropul) is *çaj máli*, while the Greek is *τσάι*, or *τσάι του βουνού*. The residents of the Himara and Dropul *krahinë*, with a mixed Albanian and Greek population, often underscore the special role and exaggerated importance of this plant in their culture.

In the Himara region, *çaj máli/ τσάι (του βουνού)* was traditionally drunk for various reasons at various times. In summer, it was drunk as a tonic which concluded the meal and facilitated digestion and in winter, it served as a warming beverage, and as a medicine for a cold or some other minor illness. Local residents attribute the wide use of “mountain tea” to its preventative properties against all possible ailments. The Greek-speaking population in Palasa says that the word *τσάι* originally denoted a drink prepared from this very mountain plant, and only later broadened its meaning that it came to mean black, green, or herbal tea.

A third botanical worthy of attention here is medicinal sage, *Salvia officinalis* L., of the lip-flowered *Labiatae* family. The Albanian name for this plant is *sherbél/ë, -a*, but in Himara and Dropul it is *sherebél*. The Greek name is *φασκόμηλο*; interestingly, some speakers could not produce the Greek dialectal variant for this plant and either used the Albanian name *sherebél*, or borrowed the Albanian and adapted it to a more Greek form, *σερεμπέλ(ι)*.

In southern Albania, sage grows on mountainsides. Unlike “mountain tea,” local residents use it most frequently for medicinal purposes such as for colds (the flu, angina), various respiratory infections, digestive issues, anxiety, impaired judgment, depression, and diverse “female” ailments. However, some local residents drink a brew made from

⁵ Alb. *krahinë/ë, a*, ‘region, ethnohistorical region’.

this plant also as an alternative to “mountain tea”—that is, to conclude almost any meal. The use of sage is observed for both the Greeks and the Albanians of Himara region.

In the Western Balkans, there is a fairly stable culture of use of hot drinks, primarily coffee, and in regions such as Kosovo and Western Macedonia, also black tea. “Mountain tea” and sage have successfully occupied a niche in this tradition of coffee or tea consumption. This is thanks, primarily, to their availability and cheapness. These two plants have been organically incorporated into the system of customary practices and etiquette, and also into the rather stable hospitality customs characteristic of many different ethnicities, ethnoreligious and local groups in the Balkans. These practices have hugely facilitated the solidification of the roles of “mountain tea” and sage in the cultural codes of a number of regions (e.g. Himara and Dropul). Also, though, in conditions with limited resources for healthcare, “mountain tea” and “sage” have become an inextricable component of the medical practices of doctors and healers, and are perceived by many as an effective and unquestionable cure-all.

5. Code-Switching in a Folk Tale

Finally, in keeping with the more ethnographic orientation of the previous sections, we offer a fragment of a folk tale, interesting in its own right as a piece of local folk culture and folk lore, but also because it contains a code-switch. Code-switching, definable as “alternation of multiple languages within a single discourse, sentence, or constituent ... by fully proficient multilinguals” (Myslin & Levy 2015), typically occurs for one or more of various reasons, sociocultural factors such as the construction of identity, the modulation of social distance or affiliation, and accommodation to other speakers; psycholinguistic factors such as lexical accessibility, triggering by sound-alike “trigger words”, lexical cohesion, and language-internal collocational strength; and discourse-functional factors such as clarification, emphasis, qualification of information, topic of discussion; predictability of meaning, and individual speaker choice.

In this regard, the telling of the ‘Old Woman of March’ Legend (Plaka e Marsit) is of particular interest. Here is how the story was told to us:

P. M.: Η γρεά βγήκε το ... βγήκε το χειμώνα...
the old-woman went.out the went.out the winter
‘The Old.Lady ascended in winter’

F. M.: Όχι το χειμώνα. Είχε φύγ’ ο χειμώνας.
not the winter had left the winter
‘Not in winter. Winter had passed.’

P. M.: Κι ευτή λέει, *do më falni*. Τα κατσίκια μου γεράσαν, λέει.
and she says *will me you.forgive*. the goats my they.aged says
‘And she says, you will forgive me, my kids (kid-goats) grew up,
she says,

Τα αρνιά μου [cere] πιάσαν, λέει. *Dhjeftsha... Dhjeftsha buzë marsit...*
the lambs my horns got says I.defecated defecated edge March

‘my lambs got horns, she says... *I defecated ... I defecated in front of March*’

A. S. Ακόμα μια φορά, që nga fillimi
Still one time from the beginning
‘Once again, from the beginning’

- P. M.: Ναι. Τα κασίκια μου γεράσαν. Τα αρνιά μου [cere] πιάσαν. Και...
μετά ευτή έρχεται, έβαλε τον καιρό. Παίρει... παίρ’ τν
comes put the weather takes takes the

κούπα... με το γάλα, τν επάει μακριά. *Dhjeftsha buzë marsit*, λέει...
vessel with the milk it takes far

Τα κασίκια μου γεράσαν, λέει. Τα αρνιά μου [cere] πιάσαν, και... κι
ευτή πνήκε...
suffocated

‘Yes. My kids (kid-goats) grew up. My lambs got horns. And after she came [to the mountain], the weather deteriorated. [The wind] takes the vessel with milk and brings it far away. *I defecated in front of March*, she says. My kids (kid-goats) grew up, she says. My lambs got horns and... and she suffocated...’

In this case, the matrix language for the folk-tale is Greek but we see switches into Albanian in a few instances (indicated by italics)⁶ that are followed by switches back into Greek. These switches are interesting for three reasons. First, we might not expect to find code-switching at all in a folk-tale, as that would seem to be a type of discourse where one language would prevail, given that folk-tales often have a somewhat fixed nature. Second, none of the conventional reasons for switching seems to be relevant here, other than the “catch-all” reason of “individual speaker choice”. Thus in this case, we have a seeming unprovoked, and therefore unexpected, and interesting, switch. The third reason is that the code-switch to Albanian language in the citation of the protagonist’s direct speech can tell us about the Lab roots of the legend, which could be a cultural borrowing to the Greek-speaking part of Himara.

6. Conclusion

By way of conclusion, we simply note that the language situation in Palasa demonstrates that intense contact between speakers of different languages in the Balkans, of the sort that gave rise to the Balkan sprachbund, is alive and well, at the village-dialect level at

⁶ We write ‘horns’ (based on a Greek word (cf. Standard Greek κέρατο) but with Albanian phonetics for the initial consonant) as [cere], using the International Phonetic Alphabet, indicating the simultaneous use of both languages in bilingual speakers, who can go to fragmentary parts of the systems in a complementary and eclectic way in order to fill their communicative needs.

least. In Palasa, we see on-going effects of the continued co-existence of Greek and Albanian.

Bibliography

- Bërxfholi, Arqile. 2006. Organizimi administrativo-tokësor i Bregut pas vitit 1913 e deri më sot. In: In: Nasi, Lefter et al. (eds.). *Himara në shekuj*. Tiranë: Akademia e Shkencave e Shqipërisë – Toena, 223-239.
- Demiraj, Shaban. 2006. Himara: Identiteti i bashkësisë dhe etnotipi. In: Nasi, Lefter et al. (eds.). *Himara në shekuj*. Tiranë: Akademia e Shkencave e Shqipërisë – Toena, 320-352.
- Gjinari, J., Beci, B., Shkurtaç, Gj., Gosturani, Xh. 2007. *Atlasi dialektologjik i gjuhës shqipe*, Vëllimi I. Napoli: Università degli studi di Napoli l’Orientale; Tiranë: Akademia e shkencave e Shqipërisë.
- Kostallari, A. (ed.). 1980. Fjalor i gjuhës së sotme shqipe / Kryeredaktor Androkli Kostallari. Tiranë: Akademia e Shkencave e RPS të Shqipërisë.
- Lloshi Xh. 2010. *Fjalor i emrave të bimëve dhe të kafshëve Shqip – Latinisht, Latinisht – Shqip* / Kryeredaktor Husamedin Abazi. Shkup; Prishtinë; Tiranë: Logos-A.
- Memushaj, Rami & Grillo, Helena. 2009. Vendi i së folmes së Himarës në dialektin jugor të shqipes. *Studime filologjike* 1-2, 29-62.
- Memushaj, Rami. 2004. *Himara në dritën e të dhënave historike, gjuhësore dhe etnologjike*. Tirana: Toena.
- Novik, Alexander. 2017. “Gorniy chay”, shalfey, chay, romashka i kofe v tradicii, narodnoy medicine i etikete albancev i grekov Himary i Dropula. In: *Acta Linguistica Petropolitana*. Trudy Instituta lingvisticheskikh issledovaniy RAN / Ed. N. N. Kazanskiy. T. XIII. Ch. 2. Etnobotanica 2: Rastenia v yazike i culture / Compl. V. B. Kolosova. St. Petersburg: Nauka, 116-131.
- Σάθας, Κωνσταντῖνος. 1885. *Ἕλληνες στρατιῶται ἐν τῇ Δύσει καὶ ἀναγέννησις τῆς ἐλληνικῆς τακτικῆς*. Ἐν Ἀθῆναις: Τυπ. Ἀνδρέου Κορομηλᾶ.
- Sotiri, Natasha. 2006. E folmja e Himarës. In: Nasi, Lefter et al. (eds.). *Himara në shekuj*. Tiranë: Akademia e Shkencave e Shqipërisë – Toena, 263-292.
- Sulaj, Elsa (ed.) 2013. *Bimët Mjekësore* – Instituti i shkencave. Tiranë: Shtëpia botuese: Akademia e Shkencave dhe e Arteve e Kosovës.

Το πρόθημα *δια-* στη Νέα Ελληνική: συγχρονία και διαχρονία

Γεωργία Κατσούδα, Ιώ Μανωλέσσου & Σταμάτης Μπέης
Ακαδημία Αθηνών

Περίληψη

The paper provides a systematic treatment of the Modern Greek prefix /*δια-*/ both in the standard language and all its dialectal variants, from a synchronic and a diachronic viewpoint, on the basis of an extensive corpus of primary material studied for the compilation of the Historical Dictionary of Modern Greek (ILNE), vol. 6 (2016) and vol. 7 (forthcoming). The analysis covers the variants/allomorphs of the prefix, its derivational properties and productivity, its semantic range, as well as various issues connected to the etymology of its derivatives. It is claimed that the prefix /*δια-*/, despite being usually considered a non-productive feature of high-register language, displays in fact considerable productivity in the dialectal domain, where several derivational patterns of previous periods still remain in full function, producing many innovative formations. It is also claimed that reliable linguistic research can only be conducted when the totality of the available data from all areas and all periods of the Greek language are taken into consideration.

Λέξεις-κλειδιά: *ετυμολογία, μορφολογία, παραγωγή, παρετυμολογία, πρόθημα.*

1. Εισαγωγικά

Η παρούσα ανακοίνωση έχει ως θέμα το πρόθημα *δια-*, όπως αυτό παρουσιάζεται τόσο στην Κοινή Νέα Ελληνική όσο και στις νεοελληνικές διαλέκτους και ιδιώματα, από άποψη μορφολογική και σημασιολογική, τόσο συγχρονικά όσο και διαχρονικά. Η επιλογή του συγκεκριμένου θέματος έγινε για τρεις κυρίως λόγους:

Πρώτον, για το πρόθημα αυτό το Αρχείο του Ιστορικού Λεξικού της Νέας Ελληνικής (ΙΑΝΕ) διαθέτει άφθονο πρωτογενές και δευτερογενές υλικό, χάρη στην πολυετή δραστηριότητα συλλογής, καταγραφής και αποδελτίωσης διαλεκτικού υλικού. Συγκεκριμένα, το Κέντρο Ερεύνης των Νεοελληνικών Διαλέκτων και Ιδιωμάτων – ΙΑΝΕ της Ακαδημίας Αθηνών είναι υπεύθυνο για τη σύνταξη του ΙΑΝΕ, και για τον στόχο αυτό συγκεντρώνει, για κάθε λέξη της Νέας Ελληνικής, λεξιλογικό υλικό από όλο τον ελληνόφωνο χώρο, από το 1800 και μετά¹. Ο πρόσφατα εκδοθείς 6^{ος} τόμος του Ιστορικού Λεξικού (ΙΑΝΕ, τ. 6, *δε-διάλεκτος*, 2016) περιελάμβανε ως λήμματα την πρόθεση και το πρόθημα *δια-*, καθώς και το μισό περίπου λεξιλογικό υλικό παραγώγων με το συγκεκριμένο πρόθημα.

Ο υπό προετοιμασία 7^{ος} τόμος (ΙΑΝΕ, τ. 7, *διάλεξη – δάχνω*, υπό έκδ.), με τον οποίο θα ολοκληρωθεί η σύνταξη του γράμματος Δ, περιέχει όλα τα υπόλοιπα παράγωγα του εξεταζόμενου προθήματος. Ο τόμος αυτός βρίσκεται στο στάδιο της επεξεργασίας, και προβλέπεται να ολοκληρωθεί εντός της επόμενης τριετίας.

Δεύτερον, η έρευνα για το συγκεκριμένο επίθημα είναι αρκετά περιορισμένη, καθώς δεν υπάρχουν στην σχετική βιβλιογραφία εργασίες αφιερωμένες αποκλειστικά σε αυτό,

¹ Για το ΙΑΝΕ βλ. αναλυτικά *Κανονισμός Συντάξεως* (2012), τις εργασίες στο *Λεξικογραφικό Δελτίο* 26 (2006-2012), καθώς και τις μελέτες Κατσούδα (2016) και Μανωλέσσου (2016).

όπως αντιθέτως συμβαίνει για άλλα προθήματα (π.χ. *ανά, από, εν, επί, υπέρ* κ.α.) (βλ. ενδεικτικώς, Μπασέα-Μπεζαντάκου 1996, Ευθυμίου 2001, Παπαναστασίου 2003, Παπαναστασίου 2012). Αυτό κατά πάσα πιθανότητα οφείλεται στην πεποιθήση ότι το *δια-* αποτελεί ένα πρόθημα κατά βάσιν «λόγιο», και επομένως όχι ιδιαίτερα παραγωγικό· ορισμένοι ερευνητές μάλιστα το χαρακτηρίζουν αρχαϊσμό, μη παραγωγικό όχι μόνο στην Κοινή Νέα Ελληνική αλλά και στις Νεοελληνικές διαλέκτους (Τζιτζιλής 2017: 52)². Η επεξεργασία του υλικού που έγινε και γίνεται για τη σύνταξη του 6^{ου} και του 7^{ου} τόμου του ΙΑΝΕ αποδεικνύει αντίθετα, με τεκμηρίωση από το διαλεκτικό πρωτογενές υλικό, ότι το *δια-* παραμένει ένα παραγωγικό πρόθημα.

Τρίτον, σε θεωρητικό επίπεδο, έχει παρατηρηθεί ορθώς (Ράλλη 2005: 43-44) ότι ένα βασικό δομικό διαφοροποιητικό γνώρισμα μεταξύ προθέσεων και προθημάτων είναι το ότι οι βασικές νεοελληνικές προθέσεις (*με, σε, για*) δεν μετέχουν σε μορφολογικούς σχηματισμούς. Όμως, όσον αφορά τις νεοελληνικές διαλέκτους, κάτι τέτοιο δεν ισχύει για την πρόθεση *για*, καθώς αυτή είναι η μορφή με την οποία εμφανίζεται το πρόθημα *δια-* σε πολλές από αυτές: *γιαβάζω* (Απουλία, Καππαδοκία, Κάλυμνος κ.α.) *γιαμιάς* (Εύβοια, Κρήτη, Κως κ.α.), *γιαφέγγω* (Κάρπαθος) (βλ. ΙΑΝΕ λ.λ. *διαβάζω, γιαμιās, διαφέγγω*) κ.ά.

2. Περιγραφή του υλικού

2.1 Φωνολογία

Στο τμήμα αυτό της παρούσας μελέτης θα εξετασθεί το πρόθημα *δια-* στην φωνολογική και μορφολογική του διάσταση, σε διατοπικό επίπεδο. Στην Κοινή ΝΕ, το πρόθημα *δια-* πραγματώνεται με βασικά δύο διαφορετικές μορφές: αφενός μεν ως [ðia] χωρίς συνίζηση, αφετέρου δε ως [ðja] με συνίζηση· η διαφοροποίηση αυτή δεν δηλώνεται γραφηματικά και οφείλεται σε κοινωνιογλωσσικούς παράγοντες όπως το επίπεδο ύφους (register) της συγκεκριμένης λέξης ή το γενικότερο υφολογικό επίπεδο του περικειμένου.³ Για παράδειγμα, μια λέξη όπως *διαβάζω* πραγματώνεται πάντοτε με συνίζηση, ενώ μια λέξη όπως *διάδραση* μόνο χωρίς συνίζηση, ενώ άλλες ποικίλλουν, π.χ. *διάθεση, διαβατήριο, διάδρομος*. Βέβαια υπάρχουν και περιπτώσεις όπου η παρουσία-απουσία συνιζήσεως δημιουργεί σημασιολογική διαφοροποίηση. Για παράδειγμα, η λέξη *αδιάθετος* σημαίνει μόνο 'ελαφρά άρρωστος', ενώ η ασυνιζήτη μορφή *αδιάθετος* είναι δίσημη, καθώς σημαίνει είτε 'ελαφρά άρρωστος' είτε 'αυτός που δεν έχει διατεθεί ή δεν έχει κάνει διαθήκη'. Η διαφοροποίηση στη φωνητική πραγμάτωση συνήθως δεν δηλώνεται στα δόκιμα λεξικά της Νέας Ελληνικής (είτε μέσω φωνητικής απόδοσης είτε μέσω του συλλαβισμού), και δυστυχώς δεν υπάρχουν ειδικές φωνητικές-ποσοτικές μελέτες γύρω από το θέμα.

Στις νεοελληνικές διαλέκτους, το φαινόμενο της συνιζήσεως, εκτός από τα δύο παραπάνω αλλόμορφα του προθήματος, δημιουργεί πολλά επιπλέον, αναλόγως με το πώς πραγματώνεται διαλεκτικά το συγκεκριμένο φωνητικό φαινόμενο (βλ. ενδεικτικά, για τα Δωδεκάνησα και την Κύπρο, Παντελίδης 1929: 8-9). Όπως προαναφέραμε, σε διαλεκτικές ποικιλίες της Ελληνικής συναντάμε συχνά την πρόθεση *για* ως προθηματικό στοιχείο, όπως π.χ. (1)

² Ο Τριανταφυλλίδης (1996 [1941]: 144, παράγρ. 316) χαρακτηρίζει το *δια-* ατονημένο παραγωγικό στοιχείο.

³ Για το θέμα της κοινωνιογλωσσικής κατανομής του /j/ βλ. αναλυτικά Rytting (2004, 2005).

(1)	α. γιαβαίνω	διαβαίνω	Απουλία, Καππαδοκία, Πόντος κ.α.
	β. γιαλαλώ	διαλαλώ	Κάρπαθος
	γ. γιαλέγω	διαλέγω	Εύβοια, Μάνη, Ίος κ.α.
	δ. γιαλύζω	διαλύω	Κάρπαθος, Λακωνία

Επίσης, οι κατά τόπους διαφορετικές πραγματώσεις της συνίζησης δημιουργούν επιπλέον αλλόμορφα, όπως *δκια-*, *θκια-* [dca] / [θca] (Κύπρος), *δä-* [ðæ] (Πόντος), *ζα-* [za] (Κάρπαθος, Τσακωνιά), *δγία-/ δτζα-* [ðtʃa], [ðdʒa] (Δωδεκάνησα), *ιδα-* [ida] (Μάνη) κ.ά., π.χ. (2)

(2)	α. <i>δικανεύγω, θκιατρπητόν</i>	<i>διανεύω</i> ‘νεύω’, <i>διατρπητός</i> ‘τοπων.’
	β. <i>δγιάκόνεμα, δτζαλαλημός</i>	<i>διακόνημα, διαλαλημός</i>
	γ. <i>γιάλύστρα</i>	<i>διαλύστρα</i> ‘τσατσάρα’
	δ. <i>ζάβολε</i>	<i>διάβολος</i>
	ε. <i>δᾶβαστέας, δᾶστολίζω</i>	<i>διαβαστέας</i> ‘παπάς’, <i>διαστολίζω</i> ‘καθαρίζω’

Υπάρχουν επιπλέον αλλόμορφα του προθήματος από διαλεκτικές ποικιλίες οι οποίες εμφανίζουν μεταβολές του συμφώνου [ð], δηλαδή *ντια-* [dja] (Κάτω Ιταλία, Καππαδοκία, και σε κάποια βόρεια ιδιώματα) (3):

(3)	α. <i>ντιασύρνου</i>	<i>διασύρω</i>	Απουλία
	β. <i>ντιατάζου</i>	<i>διατάσσω</i>	Καππαδοκία
	γ. <i>ντιαβάζου</i>	<i>διαβάζω</i>	Ημαθία

Ακόμα ένα φαινόμενο το οποίο δημιουργεί αλλοφωνικές πραγματώσεις εμφανίζεται στα όρια μορφημάτων, και συγκεκριμένα στην περίπτωση που το συστατικό που ακολουθεί αρχίζει από φωνήεν. Στην περίπτωση αυτή, αν και οι φωνητικοί κανόνες της Νέας Ελληνικής απαιτούν πάντοτε την επικράτηση του ισχυρότερου στην φωνηεντική κλίμακα⁴ φωνήεντος /a/ διαπιστώνεται σταθερά η προτίμηση ενός «αρχαίου» σχήματος επίλυσης της χασμοδιάς στα όρια μορφημάτων, που είναι η αποβολή του ληκτικού φωνήεντος του πρώτου συστατικού, παραδοσιακά αποκαλούμενη «έκθλιψη» (βλ. Schwyzer 1939: 397-398, Lejeune 1972: 315-316). Αυτό ισχύει τόσο για λέξεις οι οποίες είχαν σχηματισθεί ήδη σε προγενέστερες φάσεις της ελληνικής (4α) όσο και για νεότερους σχηματισμούς (4β). Βέβαια σε διαλέκτους ενίοτε απαντά το νεωτερικό σχήμα με την επικράτηση του /a/, προφανώς λόγω του γεγονότος ότι το β' συστατικό συχνά έχει απολέσει το αρκτικό του φωνήεν, ακολουθώντας την γνωστή από την μεσαιωνική περίοδο τάση για αποβολή των άτονων αρκτικών φωνηέντων.

(4)	α. <i>διέρχομαι, διέζοδος, διορθώνω</i>
	β. <i>διεθνής, διεκτραγωδάω</i>
	γ. <i>διαρωτώ</i> ‘διερρωτάω’ Λήμνος, <i>διακουλύνω</i> ‘διευκολύνω’ Φωκίδα

Στην περίπτωση που το επόμενο συνθετικό αρχίζει από το φωνήεν /i/ στην Κοινή ΝΕ, με την απαλοιφή του /a/, δημιουργείται επαλληλία δύο όμοιων φωνηέντων /i/, η οποία είναι

⁴ Για την «φωνηεντική ιεραρχία/ ιεραρχία ηχηρότητας» της ελληνικής βλ. αναλυτικά Kaisse (1977), Newton (1972: 41-46), Nespor (1999: 90-91).

ανεκτή, βλ. (5α). Στις διαλέκτους όμως, τα δύο επάλληλα /i/ απλοποιούνται σε ένα, βλ. (5β):

- (5) α. *διοικώ, διήθηση, διείσδυση*
β. *δοικώ* ‘διοικώ’ πολλαχού, *δηγούμαι* ‘δηγούμαι’ πολλαχού

Τέλος, πρέπει να αναφερθεί μια ειδική περίπτωση «χαλαρής» σύνθεσης με το πρόθημα *δια-*, η οποία δημιουργεί λέξεις στις οποίες η χασμωδία παραμένει, χωρίς κάποια διαδικασία απλοποίησης, προφανώς διότι τα παράγωγα αυτά δεν έχουν πλήρως λεξικοποιηθεί. Πρόκειται για την ειδική σημασία του προθήματος *δια-* ως «σύνδεση μεταξύ όμοιων στοιχείων», βλ. (6):

- (6) *δια-ατομικός, διαειδικός* (ΧΛΝΓ), *δια-ηλικιακός, διαομαδικός*

2.2 Μορφολογία

Το πρόθημα *δια-*, εντασσόμενο στην διαδικασία της παραγωγής, παρουσιάζει πολλαπλές συνδυαστικές δυνατότητες, δημιουργώντας παράγωγες λέξεις που ανήκουν σε όλες τις γραμματικές κατηγορίες (ονόματα, ρήματα, επιρρήματα). Συνοπτικά, παρατηρούνται τα εξής παραγωγικά σχήματα:

α) *δια-* + *ουσιαστικό*

Το *δια-* συνδυαζόμενο με ουσιαστικό σχηματίζει παράγωγα τα οποία ανήκουν σε όλες τις γραμματικές κατηγορίες:

- (i) **ουσιαστικό** → **ουσιαστικό**: Η παραγωγή μπορεί να έχει ως δεύτερο συστατικό είτε [λέξη], π.χ. (7α), είτε [θέμα], ακολουθούμενο από κλιτικό ή παραγωγικό επίθημα, π.χ. (7β).
- (ii) **ουσιαστικό** → **επίθετο**: Η παραγωγή γίνεται πάντα με δεύτερο συστατικό [θέμα] και προσθήκη κάποιου επιθήματος σχηματιστικού επιθέτων, π.χ. (8).
- (iii) **ουσιαστικό** → **ρήμα**: Και εδώ η παραγωγή απαιτεί δεύτερο συστατικό θέμα και την προσθήκη κάποιου ρηματικού επιθήματος, π.χ. (9)
- (iv) **ουσιαστικό** → **επίρρημα**: Η παραγωγή μπορεί να έχει ως δεύτερο συστατικό είτε [λέξη] (10α) είτε [θέμα], ακολουθούμενο από παραγωγικό επίθημα (10β). Στην περίπτωση των παραγώνων με δεύτερο συστατικό [λέξη], πρόκειται κατά βάσιν για ‘απολίθωση’ προθετικών φράσεων αποτελούμενων από την πρόθεση *διά* + ουσ. [+γενική]

Παραδείγματα:

- (7) α. *δια-* + *δίκτυο* → *διαδίκτυο*
δια- + *έξοδος* → *διέξοδος*
β. *δια-* + *ράχ(η)* + *-ο* → *διάρραχο* ‘πέραςμα μεταξύ δύο κορυφών’ Κέα κ.ά.
δια + *στρώμα(ος)* + *-ωση* → *διαστρωμάτωση*

- (8) δια- + γωνί(α) + -ος → διαγώνιος
 δια- + μέρ(α) + -ος → διάμερος ‘που διαρκεί όλη την ημέρα’ Κεφαλονιά
 δια- + άνεμ(ος) + -ος → διάνεμος ‘απάνεμος’ Κεφαλονιά, Πρέβεζα
 δια- + έθν(ος) + -ης → διεθνής
- (9) δια- + γραμμ(ή) + -ίζω → διαγραμμίζω
 δια- + (ε)γλύτ(ε) + -ίζω → διαγλυτίζω ‘τυλίγω νήμα στο τυλιγάδι’ Πόντος
 δια- + σταυρ(ός) + -ώνω → διασταυρώνω ‘τοποθετώ σταυρωτά’⁵
- (10) α. δια̅ γής → διαγής ‘καταγής’ Άνδρος, Κύθνος κ.ά.
 δια̅ νυκτός → διανυκτός, διανυκτού ‘κατά τη νύχτα’ Μύκονος
 δι̅ ένός → διενός ‘αμέσως’ Κύπρος
- β. δια- + μασχάλ(η) + -α → διαμάσχαλα ‘κάτω από τη μασχάλη’ πολλαχού
 δια- + σκέλ(ος) + -α → διάσκελα ‘με ανοιχτά πόδια’ πολλαχού
 δια- + πλάτ(η) + -α → διάπλατα ‘στην πλάτη’⁶ Μάνη

β) δια- + επίθετο

Το δια- συνδυαζόμενο με επίθετο σχηματίζει παράγωγα τα οποία ανήκουν μόνο σε ονοματικές γραμματικές κατηγορίες, και δη επίθετα: στην περίπτωση των παραγώγων ουσιαστικών, πρόκειται στην ουσία για ουσιαστικοποίηση (ενίοτε αμάρτυρων) επιθέτων:

- (i) **επίθετο → επίθετο:** Στην περίπτωση αυτή, το επίθετο ως λέξη προθηματοποιείται, και παρατηρείται αναβιβασμός του τόνου. Πρόκειται για έναν σχηματισμό που δεν είναι συνήθης στην Κοινή ΝΕ, είναι όμως ιδιαίτερα παραγωγικός στις νεοελληνικές διαλέκτους, βλ. (11α). Ιδιαίτερη περίπτωση αποτελούν τα πολλαπλά μεταφραστικά δάνεια από το αγγλ./γαλλ. *inter-*, τα οποία δεν είναι σαφές ποια ακριβώς είναι η βάση παραγωγής τους⁷, και δεν παρουσιάζουν αναβιβασμό του τόνου, π.χ. (11β).
- (ii) **επίθετο → ουσιαστικό:** Όπως προαναφέρθηκε, πρόκειται στην ουσία για ουσιαστικοποιήσεις επιθέτων, π.χ. (12).

Παραδείγματα:

⁵ Σημειωτέον ότι πέρα από το συγκεκριμένο ρήμα της Κοινής ΝΕ, στις νεοελληνικές διαλέκτους απαντά και ένα δεύτερο ρήμα *διασταυρώνω* (Σάμος, Ιωάννινα) με τη σημασία ‘βασανίζω’, το οποίο προφανώς παράγεται από το ρήμα *σταυρώνω* ‘τιμωρώ με σταύρωση και μτφ. βασανίζω’.

⁶ Διαφορετική η περίπτωση του κοινού επιρρήματος *διάπλατα*, το οποίο παράγεται από το επίθετο *διάπлатος*.

⁷ Είναι προφανές ότι σημασιολογικά δεν πρόκειται για μια απλή παραγωγή του ήδη υπάρχοντος επιθέτου με το πρόθημα δια- στην σημασία ‘μεταξύ’ (< αγγλ./γαλλ. *inter-*), αλλά υπάρχει στενότερη σύνδεση με το ουσιαστικό από το οποίο παράγεται το συγκεκριμένο επίθετο (π.χ. *διατοπικός* = όχι ‘μεταξύ τοπικών’ αλλά ‘μεταξύ τόπων’). Παραταύτα, αφενός μεν στην συνείδηση του φυσικού ομιλητή, προφανώς λόγω διαφάνειας των επιμέρους συστατικών, η συγχρονική μορφολογική ανάλυση θα γίνεται με βάση υπάρχοντα δομικά στοιχεία (εν προκειμένω τα επίθετα) και αφετέρου περιπτώσεις όπως το επίθετο *διεπιστημονικός* αντί του αναμενόμενου *διεπιστημικός ‘μεταξύ επιστημών’ αποτελούν ένδειξη ότι ο σχηματισμός πράγματι γίνεται βάσει του υπάρχοντος επιθέτου (εν προκειμένω *δι(α)- + επιστημονικός*, όχι *δι(α)- + επιστήμη*) + *-ικός*.

- (11) α. *δια-* + *λιγνός* → *διάλιγνος* ‘πολύ αδύνατος’ Κάρπαθος
δια- + *λοξός* → *διάλοξος* ‘αλλοίθωρος’ Κοζάνη
δια- + *μικρός* → *διάμικρος* ‘πολύ μικρός’ Κάρπαθος
δια- + *στενός* → *διάστενος* ‘πολύ στενός, επιμήκης’ Χίος
- β. *δια-* + *τοπικός* → *διατοπικός*
δια- + *κομματικός* → *διακομματικός*
δια- + *επιστημονικός* → *διεπιστημονικός*
- (12) *δια-* + *απανωτός* → *διαπανωτός* > *το διαπανωτό* ‘στοίβα’ Αρκαδία
δια- + *κενός* → *διάκενος* > *το διάκενο*’

γ) *δια-* + *ρήμα*

Το *δια-* συνδυαζόμενο με ρήμα σχηματίζει παράγωγα τα οποία ανήκουν μόνο στην κατηγορία του ρήματος:

- (i) **ρήμα** → **ρήμα**: Πολλές περιπτώσεις είναι κληρονομημένες από παλαιότερες γλωσσικές φάσεις της ελληνικής, είτε στην Κοινή ΝΕ είτε μόνο σε διαλέκτους π.χ. (13α), υπάρχουν όμως και αρκετοί νεότεροι, καθαρά διαλεκτικοί σχηματισμοί, π.χ. (13β).

Παραδείγματα:

- (13) α. *δια-* + *γράφω* → *διαγράφω*
δια- + *φεύγω* → *διαφεύγω*
δια- + *αλλάσσω* → *διαλλάζω* ‘ανταλλάσσω’ πολλαχού
δια- + *νεύω* → *διανεύω* ‘νεύω, απαντώ’ πολλαχού
- β. *δια-* + *άλιζω* → *διαλίζω* ‘αλατίζω’ Πόντος
δια- + *ντρέπομαι* → *διαντρέπομαι* ‘ντρέπομαι πολύ’ Σίφνος
δια- + *νυστάζω* → *διανυστάζω* ‘ξυπνάω’ Βιθυνία
δια- + *μαρτυρώ* → *διαμαρτυρώ* ‘φανερώνω μυστικό’ Κέρκυρα κ.ά.

δ) *δια-* + *επίρρημα*

Πρόκειται για ένα αρκετά σπάνιο, αλλά υπαρκτό παραγωγικό σχήμα, με το οποίο σχηματίζονται μόνο επιρρήματα:

- (i) **επίρρημα** → **επίρρημα**: Στο υλικό που μελετήθηκε, εντοπίστηκαν μόνο νεότεροι διαλεκτικοί σχηματισμοί, π.χ. (14).

Παραδείγματα:

- (14) *δια-* + *βιαίως* → *διαβιαίως* > ‘με το ζόρι’ Καστοριά
δια- + *πέρα* → *διαπέρα* ‘πολύ πέρα, μακριά’ Ιωάννινα
δια- + *πάντα* → *διάπαντα* ‘επιτατ., πάντοτε’ πολλαχού

Μια πρώτη γενική παρατήρηση θα ήταν ότι για να συμβεί αλλαγή γραμματικής κατηγορίας, θα πρέπει οπωσδήποτε να υπάρχει υπάρξει παράλληλα και επιθηματοποίηση με κάποιο παραγωγικό επίθημα: δηλαδή, σε αντίθεση με την επιθηματοποίηση, η προθηματοποίηση δεν μπορεί να αλλάξει την γραμματική κατηγορία.

Τα παραπάνω παραγωγικά σχήματα αφορούν φυσικά μόνο πρωτογενείς παραγωγικές διαδικασίες, όπου επιτελείται προθηματοποίηση με το δια-. Δεν συζητήθηκαν περιπτώσεις δευτερογενούς παραγωγής, περιπτώσεις δηλαδή όπου η νέα λέξη προέρχεται από κάποιο παράγωγο του δια-, συνήθως με κάποιο επίθημα, π.χ. *διαβάζω* > *διαβασιά* (Ημαθία, Λάρισα), *διαβάλλω* > *διαβάλλης* ‘συκοφάντης’ (Λέσβος), *διαλέγω* > *διαλεχτής* ‘που έχει το δικαίωμα να διαλέγει’ (πολλαχού), *διαβαίνω* > *γιαβαινομός* ‘το να διαβαίνεις’ (Κάρπαθος), *διανθούσα* ‘κλήμα που βγάζει ατροφικά σταφύλια’ (Μεσσηνία, Χανιά) > *διανθουσεύω* ‘για κλήμα, γίνεται διανθούσα’ (Χανιά).

Στο σημείο αυτό θα πρέπει να επισημανθεί ένα γνωστό πρόβλημα της διαχρονικής παραγωγής λέξεων, το οποίο αφορά στα πιθανά κενά της γραπτής παράδοσης. Συγκεκριμένα, δεν σπανίζει το φαινόμενο μια λέξη να είναι μορφολογικός παράγωγος από κάποια άλλη, όμως σε επίπεδο ιστορικών τεκμηρίων και μαρτυριών να προηγείται αυτής χρονολογικά. Για παράδειγμα, το ουσιαστικό *διαβάθμιση* μαρτυρείται από το 1838, ενώ το ρήμα *διαβαθμίζω* μόνο από το 1889.

Σε συνάρτηση με το ζήτημα της χρονολόγησης, ένα άλλο σχετικό θεωρητικό πρόβλημα είναι η πιθανότητα ιστορικής ασυνέχειας μεταξύ μιας παλαιάς γραπτής μαρτυρίας και μιας σύγχρονης, κοινής ή διαλεκτικής λέξης, η πιθανότητα δηλ. να μην σχετίζεται η σύγχρονη λέξη ετυμολογικά με την παλαιότερη, αλλά να αποτελεί ανεξάρτητο νεότερο σχηματισμό με βάση τα ίδια ή πολύ παραπλήσια στοιχεία (βλ. ενδεικτικά Papanastasiou 2017). Κριτήρια για το αν θα γίνει τελικά αποδεκτή η υπόθεση της ιστορικής συνέχειας είναι αφενός μεν η διαπίστωση ή μη διαρκούς παρουσίας της λέξης σε γραπτές πηγές που ανήκουν σε ενδιάμεσες χρονικές φάσεις ανάμεσα στην πρώτη και τη σύγχρονη μαρτυρία, και αφετέρου η αξιολόγηση της τυχόν σημασιολογικής απόστασης-διάστασης ανάμεσα στη σύγχρονη λέξη και τον (υποτιθέμενο) πρόγονό της, καθώς και η διαχρονικά σταθερή ύπαρξη ενός παραγωγικού σχήματος το οποίο θα μπορούσε σε οποιαδήποτε χρονική φάση να «ανα-δημιουργήσει» τη λέξη. Παραδείγματα (15):

- (15) αρχ. *διαμαρτυρῶ* ‘ασκώ ένσταση’ – *διαμαρτυρώ* Κέρκυρα ‘φανερώνω μυστικό’
αρχ. *διαφορῶ* ‘μεταφέρω, αρπάζω’ – *διαφορώ* Θράκη, Καλαβρία ‘κερδίζω’

Επιπλέον, πρέπει να γίνει μια βασική διάκριση, που αφορά την διάσταση ανάμεσα στην διαχρονική προέλευση και τη συγχρονική μορφολογική ανάλυση. Ένα μεγάλο ποσοστό των παραγώγων με το δια- λέξεων έχουν, σύμφωνα με τις ιστορικές πηγές, ήδη δημιουργηθεί σε προγενέστερες φάσεις της ελληνικής γλώσσας, και προφανώς έχουν κληρονομηθεί ήδη «έτοιμες» στη Νέα Ελληνική. Παραταύτα, για το συντριπτικό ποσοστό αυτών η μορφολογική τους κατάτμηση είναι διαφανής: το πρόθημα, το θέμα και το επίθημα είναι αναγνωρίσιμα ως ξεχωριστά μορφήματα από τον φυσικό ομιλητή.

Κατά συνέπεια, θα πρέπει να θεωρούνται παράγωγες και συγχρονικώς εντός της Νέας Ελληνικής (π.χ. *διατρέχω*, *διάδρομος*, *διατρέφω*-*διατροφή*, *διάλογος*, *διαπεραστικός* κ.λπ.). Μάλιστα η «συγχρονική» ανάλυση διαφαίνεται ενίοτε από το γεγονός ότι ενώ στην Κοινή ΝΕ το δεύτερο συστατικό παρουσιάζεται ανέπαφο από φωνητικές και μορφολογικές μεταβολές διατηρώντας μια «παλαιότερη» μορφή, στις νεοελληνικές διαλέκτους η ίδια λέξη διαθέτει τύπους φωνητικά και μορφολογικά μεταβεβλημένους, όμοιους με τους σύγχρονους π.χ. (16):

- (16) *διασύρω* Κοινή ΝΕ – *διασέρνω* Κρήτη, Κύπρος κ.α., πβ. *σέρνω*
διαλύω Κοινή ΝΕ – *διαλύνω* Άνδρος, Μύκονος κ.α., πβ. *λύνω*

Αντιθέτως, υπάρχουν και λέξεις που αν και ετυμολογικώς εμφανίζουν προθηματοποίηση με το *δια-*, σε συγχρονικό επίπεδο μάλλον θα πρέπει να θεωρούνται απλές, ως μορφολογικά και σημασιολογικά αδιαφανείς δομές. Χαρακτηριστικές περιπτώσεις αποτελούν τα ρήματα *διαβάζω*, το οποίο για την Κοινή ΝΕ δεν μπορεί πλέον να αναλυθεί σε *δια-* + *(βι)βάζω*, και *δρασκελώ*, στο οποίο δύσκολα πλέον αναγνωρίζεται ο πρόγονός του *διασκελίζω*. Αντίστοιχα παραδείγματα αποτελούν οι λέξεις *διαλογισμός*, η οποία απαντά σε ιδιώματα ως *δτζαολισμός* (Αστυπάλαια), και ακόμα πιο αδιαφανώς, το ρήμα *τθώ* ‘μουσκεύω’ από την Κάλυμνο, το οποίο προέρχεται από το αρχ. ρήμα *διηθώ*.

2.3 Σημασιολογία

Στο τμήμα αυτό θα παρουσιαστούν οι ευρύτερες σημασιολογικές κατηγορίες τις οποίες εκφράζει το πρόθημα *δια-*, όπως αυτές διαπιστώθηκαν μέσα από την επεξεργασία του πρωτογενούς υλικού.

2.3.1 Πέρασμα, κίνηση διά μέσου

Πρόκειται για μια σημασία ήδη κληρονομημένη από την αρχαία ελληνική, π.χ. *έρχομαι* > *διέρχομαι*, *πλέω* > *διαπλέω*. Με την σημασία αυτή σχηματίζονται, εκτός από ρήματα (όπως τα προαναφερθέντα παραδείγματα) και ουσιαστικά (π.χ. *διάδρομος*). Επίθετα και επιρρήματα απαντούν μόνο δευτερογενώς, π.χ. *διαπεραστικός*, *διαβατικού* (Ιθάκη, Κεφαλονιά κ.ά.)-*διαβατικούθε* (Αιτωλοακαρνανία). Σπανίως απαντούν νεότεροι σχηματισμοί με αυτή την σημασία, καθώς οι περισσότεροι είναι ήδη αρχαίοι.

Η ίδια σημασία της ‘κίνησης διά μέσου’ μπορεί να λειτουργήσει και σε πιο αφηρημένο -μεταφορικό επίπεδο, π.χ. *φαίνομαι* > *διαφαίνομαι*, *βλέπω* > *διαβλέπω*, και το μβριακό *διαφουφουλίζω* ‘μόλις που διακρίνομαι αμυδρά’ (< φουφούλα ‘φωτιά’).

2.3.2 Εξάπλωση στον χώρο

Η κίνηση μέσα από έναν χώρο μπορεί να λάβει και τη σημασία της εξάπλωσης σε ολόκληρο το χώρο. Έτσι, έχουμε πρωτογενή παράγωγα ρήματα όπως: *διαγυρίζω*, *διαλαλώ*, *διακινώ*, *διαχέω*, δευτερογενή παράγωγα ουσιαστικά όπως *διάδοση*, *διασπορά* και λίγα πρωτογενή και δευτερογενή επίθετα, π.χ. *διεθνής*.

2.3.3 Ολοκλήρωση ενέργειας - επίταση

Η έννοια της εξάπλωσης στον χώρο οδηγεί σε ένα παρεμφερές σημασιολογικό πεδίο, εκείνο της ολοκλήρωσης μιας ενέργειας, και κατ’ επέκταση της επίτασής της. Σε αυτή την κατηγορία ανήκουν κυρίως πρωτογενή ρήματα, όπως *διαμένω*, *διαφθείρω*, *διερευνώ*, *διαλευκαίνω*, *διαμετρώ* ‘απαριθμώ ένα προς ένα’, *διαντηρίζω* ‘βλέπω προσεκτικά’ (Κρήτη), *διαντρέπομαι* ‘ντρέπομαι πολύ’ (Σίφνος), *διαντροπιάζω* ‘ντροπιάζω πολύ’ (Χίος).

Τα ονόματα είναι κυρίως δευτερογενή, π.χ. *διακοπή*, *διατήρηση*, *διατάραξη*. Και σε αυτή την κατηγορία, οι περισσότερες λέξεις προέρχονται από προγενέστερες φάσεις της

ελληνικής, είναι όμως ένα πεδίο στο οποίο συναντάμε και αρκετούς διαλεκτικούς αρχαϊσμούς σε σημασιολογικό επίπεδο.⁸ Για παράδειγμα:

Το ρήμα *διαβρέχω* διατηρεί μόνο στον Πόντο την αρχαία σημασία ‘καταβρέχω, ραντίζω’, ενώ στην Κοινή ΝΕ, στην οποία δεν επιβίωσε άμεσα αλλά επανεισήχθη μέσα από τη λόγια παράδοση έχει μια σειρά πιο τεχνικών σημασιών που ανήκουν στο χώρο της φυσικής ή της γεωγραφίας. Το ρήμα *διακλύζω* διατηρείται μόνο στον Πόντο και στην Κύπρο, έχοντας την σημασία ‘ξεπλένω’ (π.χ. το στόμα, τα πιάτα κ.ά) και απουσιάζει από την Κοινή ΝΕ. Παρομοίως, το μεταγενέστερο ρήμα *διακάμπω* επιβιώνει μόνο στα νησιά του Αιγαίου, με την μορφή *διακάβω* και τη σημασία ‘στρίβω, χάνομαι από τα μάτια’.

Κατά δεύτερο λόγο, και το σημαντικότερο, στο σημασιολογικό αυτό πεδίο απαντούν πολλοί καινούργιοι προθηματοποιημένοι σχηματισμοί, όπως το ρήμα *διανυστάζω* ‘ξυπνάω, δηλ. παύω πια να νυστάζω’ (Βιθυνία), το ρήμα *διατυλίγω-διατυλιούμαι* ‘μπλέκω, συναναστρέφομαι’ (Κύπρος), καθώς και τα ρήματα *διαντρέπομαι* (Σίφνος) και *διαντροπιάζω* (Χίος).

Είναι αξιοσημείωτο ότι ο Α. Παπαδόπουλος ετυμολογώντας το ποντιακό ρήμα *δᾱφτουλίζω* ‘ξεπουπουλιάζω’ (Παπαδόπουλος 1951: 8-9) απέρριψε την προφανή ετυμολογία από το πρόθημα *δια-* + ρήμα *φτουλίζω* ‘μαδῶ’ (το οποίο είναι υπαρκτό στη σύγχρονη ποντιακή διάλεκτο) και προτίμησε να δημιουργήσει ένα αμάρτυρο αρχαίο ρήμα *διαπιλίζω, ισχυριζόμενος ότι το πρόθημα *δια-* δεν είναι παραγωγικό στη σύγχρονη περίοδο. Δεδομένων όμως τόσων περιπτώσεων όπως αυτές που παρατέθηκαν παραπάνω, κάτι τέτοιο δεν είναι διόλου απαραίτητο: το πρόθημα *δια-*, με την συγκεκριμένη σημασία της ‘ολοκλήρωσης/επίτασης ενέργειας’, είναι ιδιαίτερα παραγωγικό στον χώρο των ρημάτων στις νεοελληνικές διαλέκτους κατά τη σύγχρονη περίοδο.

2.3.4 Επίταση ιδιότητας

Η επίταση μπορεί να αφορά και μια ιδιότητα, π.χ. *διαμάκρουλος* (Σύρος), *διάλιγνος* (Κάρπαθος), *διάλοξος* (Κοζάνη), *διάμικρος* (Κάρπαθος). Πρόκειται για μια σημασιολογική κατηγορία που δεν απαντά στην Κοινή ΝΕ (εκτός ίσως από δευτερογενείς παραγωγές που εισήλθαν από τη λόγια παράδοση, όπως *διακαής*), είναι όμως αρκετά παραγωγική στις νεοελληνικές διαλεκτικές ποικιλίες. Ως μηχανισμός παραγωγής απαντά ήδη στη μεταγενέστερη περίοδο, πβ. το επίθετο *διάπικρος* ‘πολύ πικρός’ (Διοδώρος Σικελιώτης 2.48.7), πρόκειται δηλ. για έναν διαλεκτικό αρχαϊσμό στον χώρο της παραγωγικής μορφολογίας. Σημαντικό είναι ότι και στην περίπτωση αυτή, όπου εντοπίζεται ισχυρή παραγωγικότητα του προθήματος σε διαλεκτικό επίπεδο, πρόκειται πάλι για την ίδια σημασία της ‘επίτασης’, όπως παρουσιάστηκε στην ενότητα 2.3.3 για τα διαλεκτικά ρήματα.

2.3.5 Κατανομή

Ένα άλλο σημασιολογικό πεδίο που καλύπτεται από το πρόθημα *δια-* είναι αυτό της ‘κατανομής’, του ‘μοιράσματος’: Στην κατηγορία αυτή ανήκουν χαρακτηριστικά

⁸ Η έννοια του «αρχαϊσμού» είναι συνήθης στη νεοελληνική διαλεκτολογία, με περιεχόμενο αρκετά διαφορετικό από αυτό που της αποδίδει η σύγχρονη γλωσσολογία. Στα πλαίσια του ΙΑΝΕ χρησιμοποιείται όπως ορίζεται στον *Κανονισμό Συντάξεως* (2012: 119). Για έναν προβληματισμό γύρω από τον όρο βλ. και Giannaris & Pantelidis (2017).

πρωτογενή ρήματα, όπως *διανέμω*, *διαμοιράζω*, *διαμελίζω* κ.α., ενώ τα ονόματα προέρχονται και αυτά κυρίως από δευτερογενή παραγωγή, π.χ. *διαβάθμιση*, *διαίρεση*, *διαμέρισμα*. Πρόκειται για ένα σημασιολογικό πεδίο που υπάρχει ήδη από την αρχαιότητα, δεν αποκλείονται όμως και νεότεροι σχηματισμοί όπως π.χ. *διακλαδίζω-διακλαδώνω*.

2.3.6 Διάσπαση

Η έννοια του ‘μοιράσματος’ οδηγεί κατ’ επέκταση στην έννοια της ‘διάσπασης’, του ‘διαχωρισμού’: το σημασιολογικό αυτό περιεχόμενο του προθήματος είναι προφανές και μόνο από το γεγονός ότι οι λέξεις με τις οποίες περιγράφεται αποτελούν προθηματικά παράγωγα του *δια-*. Η έννοια αυτή απαντά σε πρωτογενή ρήματα, τα περισσότερα ήδη αρχαίας προελεύσεως, όπως *διακρίνω*, *διαλέγω*, *διαφέρω*, *διαχωρίζω* ή δημιουργημένα από τη λόγια παράδοση, π.χ. *διαβαθμίζω*. Τα ονόματα αυτής της κατηγορίας είναι και αυτά κυρίως δευτερογενή, π.χ. *διάσπαση*, *διάσταση*, *διαφορά*, *διαζευκτικός*.

2.3.7 Εναντίωση

Από την έννοια της ‘διάσπασης’ και του ‘διαχωρισμού’ δεν είναι μεγάλη η σημασιολογική απόσταση από την ‘αντίθεση’ και κατ’ επέκτασιν την ‘εναντίωση’. Αυτή η σημασιολογική κατηγορία αντιπροσωπεύεται με ρήματα, όπως *διαγωνίζομαι*, *διαμάχομαι*, *διαφωνώ*, και τα δευτερογενή παράγωγά τους, π.χ. *διαμάχη*, *διαπάλη*, *διαμαρτύρομαι* κ.ο.κ. Και στην περίπτωση αυτή τα περισσότερα παράγωγα αποτελούν αρχαίους ή μεταγενέστερους σχηματισμούς που εισήλθαν στην Κοινή ΝΕ μέσω της λόγιας παράδοσης.

2.3.8 Αλληλεπίδραση

Τέλος, ένα ακόμα σημασιολογικό πεδίο που καλύπτεται από το πρόθημα *δια-* είναι η έννοια της σχέσης ανάμεσα σε δύο οντότητες και της αλληλεπίδρασης μεταξύ τους. Η έννοια αυτή εκφράζεται σπανίως με ρήματα και ουσιαστικά, όπως π.χ. *διαλέγομαι-διάλογος*, και αφορά κυρίως μετονοματικά επίθετα, όπως *κόμμα* > *διακομματικός*, *τράπεζα* > *διατραπεζικός*, *πρόσωπο* > *διαπροσωπικός*.

Στο σημείο αυτό θα πρέπει να επισημανθεί κάτι που αναφέρθηκε στην αρχή της παρούσας μελέτης, και αφορά τη δυνατότητα χαλαρής σύνδεσης μεταξύ του προθήματος και του επόμενου συστατικού, η οποία διαφαίνεται όταν το τελευταίο αρχίζει από φωνήεν, π.χ. *δια-ατομικός*, *δια-ομαδικός* κλπ. Το φαινόμενο αυτό αποτελεί ένδειξη ότι πρόκειται για νεότερη παραγωγική διαδικασία, πιθανώς επηρεαζόμενη και από εξωτερικό σημασιολογικό δανεισμό (δηλ. το αγγλικό ή γαλλικό πρόθημα *inter-*). Εξάλλου τα περισσότερα παράγωγα αυτής της κατηγορίας είναι σχηματισμοί της σύγχρονης περιόδου και συχνά μπορούν να χρονολογηθούν μέσα στον 20^ο αιώνα.

3. Ετυμολογία

Η τρίτη διάσταση του προθήματος που θα μας απασχολήσει στην παρούσα μελέτη είναι η ετυμολογική (για το θέμα βλ. αναλυτικά Μανωλέσσου & Κατσούδα υπό έκδ.). Από την

πληθώρα ζητημάτων που άπτονται της ετυμολογήσεως λέξεων παραγομένων με το πρόθημα δια-, η πραγμάτευση θα επικεντρωθεί στα εξής:

3.1 Παρετυμολογία

Ένα πρώτο και βασικό πρόβλημα της ετυμολόγησής με το δια- αφορά περιπτώσεις παρετυμολογίας. Εδώ εντάσσονται κατ' αρχήν μια σειρά λέξεων, συνήθως τουρκικής προελεύσεως, οι οποίες αρχίζουν με την ακολουθία φθόγγων [ja], [je], και οι οποίες έχουν συνδεθεί παρετυμολογικά με την πρόθεση-πρόθημα δια- (βλ. και Φιλήντας 1924-1927: Β' τόμ., 227-8), βλ. (17):

- (17) *γιαβάς* (< τουρκ. *yanaş* 'βραδέως') → *διαβάς* (Εύβοια), *διαβασιά* (Μαγνησία, Σέρρες)
ιάγμα (< *yağma* 'λεηλασία') → *διάγουμα* (Κρήτη), *διαγουμίζω* (σύνθηθ.), *διαγουμίσιμα* (σύνθηθ.), *διαγουμιστράκι* 'σπάταλο παιδί' (Νάξος)
γιαούρτι (< διαλεκτ. τουρκ. *yağurt*) → *διαούρτι* (το)/ *διαούρτη* (η) (πολλαχού), *διαγούρτι* (Ηπειρος), *διούρτη* (η) (Εύβοια)
γιαμπάνι (< τουρκ. *yaban* 'ερημιά') → *διαπαντά* (Κρήτη κ.α.), *διάπαντα* 'ύπαιθρος, έρημος χώρος' (Μήλος κ.α.)
γεμενί (< τουρκ. *yemeni*, διαλεκτ. *yamanı* 'εξ Υεμένης') → *διάμενος* 'όμορφος' (Α. Θράκη)
γιασάκι (< τουρκ. *yasak* 'απαγόρευση') → *διασάκι* (πολλαχού), *διασαζής* (Ηπειρος, Κρήτη)
γιαρίκι (< παλαιότ. τουρκ. *yarık* 'θώρακας') > *διαρίχι* 'εξωτερικό ένδυμα' (Κόρινθος)

Το ίδιο φαινόμενο απαντά, λιγότερο συχνά, και με λέξεις από άλλες γλώσσες πέραν της τουρκικής. Μια πολύ γνωστή περίπτωση είναι το ρήμα *διαφεντεύω* και τα παράγωγά του (*διαφέντεμα*, *διαφεντευτής* κλπ-), τα οποία προέρχονται από το λατινικό *defendo*, προφανώς με παρετυμολογική επίδραση του ουσιαστικού *αφέντης*.

Μια άλλη ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα περίπτωση είναι το διαλεκτικό χρονικό επίρρημα *διαώρα* και *διανώρα* 'συνεχώς' το οποίο προέρχεται από παρετυμολογία της βενετική φράση *daghóna* < *da ogni hóra* 'κάθε ώρα, διαρκώς'. Στην ίδια κατηγορία ανήκουν οι λέξεις *διάρτσο*, πληθ. *διάρτσα* (Ιωάννινα), από το βλαχικό *veardzā* 'λαχανικό', και *διάμελος* (Σκύρος), τύπος του *γέμελλος* 'δίδυμος' από το λατ. *gemellus*.

Παρετυμολογία από ελληνικές λέξεις, πάλι, εντοπίζεται σε περιπτώσεις όπως τον τύπο *διαλούπι* (Αιτωλοακαρνανία) του ουσιαστικού *γιαλώπι* 'οφθαλμική ασθένεια', το οποίο προέρχεται από το ελληνιστικό *αίγιλώπιον*, ο τύπος *διαγκλώνω* 'φουντώνω' (Μεγίστη) από το ρήμα *γαγγλώνω* 'κατσαρώνω', και τα παρόμοια *διάργυρος* (πολλαχού) αντί *υδράργυρος* και (*α*)*διάγγυρο* (Κίμωλος) αντί *υδράγγυρο*.

3.2 Εναλλαγή επιθημάτων

Μια άλλη όψη της ετυμολογικής έρευνας γύρω από τα παράγωγα του προθήματος δια- είναι η εναλλαγή του τελευταίου με άλλα προθήματα.

Μια χαρακτηριστική περίπτωση είναι ενός μυθικού όντος, νεράιδας, που απαντά σε πολλά μέρη, και επιβιώνει από την αρχαιότητα είναι η *όνοσκελίς* 'ζωτικό με πόδια

γαϊδάρου'. Γρήγορα, όταν η λέξη *ὄνος* περιήλθε σε αχρησία, η *ὄνοσκελὶς* παρετυμολογήθηκε λόγω αδιαφάνειας και μετατράπηκε σε *ανασκελάς* (Κρήτη) με τον οποίο τύπο και έχει συνταχθεί στο δεύτερο τόμο του ΙΑΝΕ. Στον υπό προετοιμασία 7ο τόμο εμπεριέχεται το λήμμα *διάσκελας, διάσκελος* (Μύκονος) παρετυμολογημένο από το *ανασκελάς*, ξωτικό στο οποίο η λαϊκή φαντασία απέδωσε ιδιότητες όπως το να στέκεται με ανοιχτά πόδια και να αναγκάζει τους διαβάτες να περνούν από κάτω του.

Λιγότερο «εξωτικές» περιπτώσεις εναλλαγής προθημάτων αποτελούν λέξεις όπως *διαγής* (Ανδρος, Κύθνος κ.α.) αντί *καταγής*, *διαμύζω* 'αποστρέφω τα μάτια μου' (Απουλία) αντί *αναμύω, καταμύω, διαστατώνω* (Κύπρος) αντί *αναστατώνω, διάνεμος* (Κεφαλονιά) αντί *απάνεμος, διαπαίρνω* (Αχαΐα) αντί *αναπαίρνω* 'για καιρικό φαινόμενο, μειώνεται η ένταση'.

Παρόμοια σύγχυση απαντά ενίοτε και μεταξύ του προθήματος *δια-* και του *α'* συνθετικού *δι-* (< αριθμητικό *δύο*), π.χ. *διάσελο – δίσιλο* (Τήνος), *διάλεστρο* 'αλεύρι από διάφορα όσπρια' (μεσαιων.) – *δίλεστρο* (Κεφαλονιά), *διάλοζος* 'αλλήθωρος' (Κοζάνη) – *δίλοζος* 'δίνωμος' (Ρόδος).

3.3 Αναχρονολόγηση

Ακόμα ένα ζήτημα σχετικό με την ετυμολόγηση λέξεων παραγόμενων από το πρόθημα *δια-* αφορά την χρονολόγηση της πρώτης μαρτυρίας τους.

Η πρωτογενής ιστορική έρευνα σε πηγές και λεξικά που διεξάγεται για τη σύνταξη του ΙΑΝΕ οδήγησε στην διαπίστωση ότι πολλές λέξεις οι οποίες στα σύγχρονα δόκιμα λεξικά χαρακτηρίζονται νεόπλαστοι σχηματισμοί, μεταφραστικά δάνεια (συνήθως εκ της γαλλικής) είναι στην πραγματικότητα ήδη μεσαιωνικές ή και ελληνιστικές, καθώς απαντούν σε παλαιότερα κείμενα με την ίδια ακριβώς με τη σημερινή σημασία.

Τέτοιες περιπτώσεις είναι π.χ. η λέξη *διακόσμηση*, που απαντά ήδη από τον 10ο αι. με τη σημασία 'στολισμός, καλλωπισμός' και *διαζεγγμένος* 'χωρισμένος', το οποίο απαντά ήδη ως νομικός όρος στις Νεαρές του Ιουστινιανού (βλ. αναλυτικότερα στα Μανωλέσσου 2016, και Μανωλέσσου & Κατσούδα υπό έκδ.).

4. Συμπεράσματα

Ως πρώτο συμπέρασμα, θα πρέπει να αναφερθεί ότι οι λειτουργίες του προθήματος *δια-* μπορούν να περιγραφούν με βάση ένα σχήμα βασικών σημασιών, οι οποίες προκύπτουν λογικά (όχι χρονικά-εξελικτικά) η μία από την άλλη, και τεκμηριώνονται πλήρως μέσα από το διαθέσιμο υλικό.

Δεύτερον, σε διαχρονικό επίπεδο, μπορεί κανείς να διαπιστώσει ότι σχεδόν όλες οι σημασίες του *δια-* είναι κληρονομημένες από παλαιότερες περιόδους της ελληνικής, και χρησιμοποιούνται ακόμα σε σχηματισμούς με μεγαλύτερη ή μικρότερη παραγωγικότητα. Σε ελάχιστες περιπτώσεις παρατηρείται μεγαλύτερη επίδοση ενός σχηματισμού στη σύγχρονη εποχή από ό,τι σε παλαιότερες (αυτό συμβαίνει π.χ. στην περίπτωση των παραγώνων επιθέτων *διάμικρος, διάλοζος* κλπ.), ή εμφάνιση ενός νέου σχηματισμού (όπως π.χ. η περίπτωση των «χαλαρών» προθηματικών παραγώνων με το *δια-*, μεταφραστικά δάνεια από το *inter-*).

Ένα τρίτο και πολύ σημαντικό συμπέρασμα που προκύπτει από την παρούσα έρευνα είναι ότι η παραγωγικότητα του προθήματος *δια-* στη νέα ελληνική, όπως διαφαίνεται κυρίως από το διαλεκτικό υλικό, είναι μεγαλύτερη από ό,τι γενικά πιστεύεται. Αυτό

τεκμηριώνεται τόσο από τον αριθμό των νεότερων σχηματισμών με το δια-, όσο και από τα διάφορα μορφολογικά-ετυμολογικά φαινόμενα σχετιζόμενα με αυτό, όπως η αντικατάσταση προθημάτων, και η παρετυμολογική σύνδεση δανείων και ελληνικών λέξεων που αρχίζουν από για-, γε, βια-, δε- κλπ. με το πρόθημα δια-.

Όμως το γενικό συμπέρασμα που συνάγεται είναι ότι μια συνολική εικόνα για την μορφή, τη λειτουργία, την παραγωγικότητα και την ιστορία ενός οποιουδήποτε λεξήματος, ανάμεσα στα οποία και τα προθήματα, μπορεί να δοθεί μόνο μέσα από την εξαντλητική και συνολική διαχρονική και διατοπική έρευνα. Μόνο όταν η έρευνα στηρίζεται σε στοιχεία που προκύπτουν τόσο από διαλεκτικές μαρτυρίες διασταυρούμενες από πολλές περιοχές, όσο και από τις ιστορικές πηγές, μπορούν να συναχθούν αξιόπιστα συμπεράσματα.

Βιβλιογραφία

- Ευθυμίου Α. 2001. Το νεοελληνικό πρόθημα προ-. *Proceedings of the fourth international conference on Greek linguistics* (Λευκωσία, 17-19 Σεπτεμβρίου 1999). Θεσσαλονίκη: University Studio Press, 123-129.
- Giannaris, T. & N. Pantelidis 2017. Lexical archaisms in Modern Greek etymology. Στο Γ. Τζιτζιλής & Γ. Παπαναστασίου (επιμ.) *Ελληνική Ετυμολογία*. Ελληνική Γλώσσα-Συγχρονία και Διαχρονία. Θεσσαλονίκη: ΙΝΣ, 310-319.
- ΙΑΝΕ= Ακαδημία Αθηνών 1933 κ.έξ. *Ιστορικόν Λεξικόν τῆς Νέας Ἑλληνικῆς, τῆς τε κοινῶς ὀμιλουμένης καὶ τῶν ιδιωμάτων*). Αθήνα.
- Kaisse, E. 1977. *Hiatus in Modern Greek*. Αδημ. διδακτορική διατριβή. University of Harvard.
- Κανονισμός Συντάξεως= Ακαδημία Αθηνών. 2012. *Κανονισμός συντάξεως του Ιστορικού λεξικού της νέας ελληνικής*. Αθήνα: ΚΕΝΔΙ-ΙΑΝΕ.
- Κατσούδα, Γ. 2016. Ο νέος τόμος του Ιστορικού Λεξικού της Νέας Ελληνικής της Ακαδημίας Αθηνών: συγχρονικές προοπτικές. *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 36: 151-160. (http://ins.web.auth.gr/index.php?option=com_content&view=article&id=1050&Itemid=413&lang=el)
- Lejeune, M. 1972. *Phonétique historique du mycénien et du grec ancien*. Paris: Klincksieck.
- Λεξικογραφικόν Δελτίον 26 (2006-2012) = Μπασέα-Μπεζαντάκου, Χρ., Ι. Μανωλέσσου, Γ. Κατσούδα & Μ. Κωνσταντινίδου (επιμ.). 2012. *Λεξικογραφικόν Δελτίον* 26. Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών, ΚΕΝΔΙ-ΙΑΝΕ.
- Μανωλέσσου, Ι. 2016. Ο νέος τόμος του Ιστορικού Λεξικού της Νέας Ελληνικής της Ακαδημίας Αθηνών: διαχρονικές προοπτικές. *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 36: 239-250. (http://ins.web.auth.gr/index.php?option=com_content&view=article&id=1050&Itemid=413&lang=el)
- Μανωλέσσου Ι. & Γ. Κατσούδα υπό έκδ. *Ιστορικό Λεξικό και ετυμολογία*. Στα *Πρακτικά του 2ου Διεθνούς Συνεδρίου για την Ετυμολογία της Ελληνικής Γλώσσας: ελληνική και βαλκανική ετυμολογία (2-3 Νοεμβρίου 2018, Τελλόγλειο Ίδρυμα Τεχνών)*. Θεσσαλονίκη.
- Μπασέα-Μπεζαντάκου, Χρ. 1996. Η πρόθεση επί στα νεοελληνικά ιδιώματα. *Λεξικογραφικόν Δελτίον* 20: 165-220.
- Nespor, M. 1999. *Φωνολογία*. Προσαρμογή-μετάφραση Α. Ράλλη. Αθήνα: Πατάκης.
- Newton, B. 1972. *The Generative Interpretation of Dialect. A study of Modern Greek phonology*. Cambridge: CUP.
- Παπαδόπουλος, Α. Α. 1951. Γλωσσικά έρευνα. *Άρχεϊον Πόντου* 16: 3-61.
- Παπαναστασίου, Γ. 2003. Λέξεις σύνθετες με την πρόθεση ἐν ή με αθροιστικό πρόθημα:», *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 23: 418-429.
- Παπαναστασίου, Γ. 2012. Το πρόθημα από- στις νεοελληνικές διαλέκτους. *Νεοελληνική Διαλεκτολογία* 6: 383-411.

- Papanastasiou, G. 2017. Reconstructions and derivational models: inherited forms or recent formations? Στο Γ. Τζιτζιλής & Γ. Παπαναστασίου (επιμ.) *Ελληνική Ετυμολογία*. Ελληνική Γλώσσα-Συγχρονία και Διαχρονία. Θεσσαλονίκη: ΙΝΣ, 320-356.
- Ράλλη, Αγγ. 2005. *Μορφολογία*. Αθήνα: Πατάκης.
- Ryting, A.C. 2004. The listener's view of style and the lexicon: attitudes to /i/ and /j/ in lexical and social contexts. Στα *Πρακτικά του 6^{ου} Διεθνούς Συνεδρίου Ελληνικής Γλωσσολογίας (Ρέθυμνο, Σεπτέμβριο του 2003)* (<http://www.philology.uoc.gr/conferences/6thICGL/>)
- Ryting, A.C. 2005. An iota difference: attitudes to 'yod' in lexical and social contexts. *Journal of Greek Linguistics* 6: 151-185.
- Schwyzler, E. 1939. *Griechische Grammatik. Bd. 1, Allgemeiner Teil: Lautlehre, Wortbildung, Flexion*. München: Beck.
- Τζιτζιλής, Χρ. 2017. Εισαγωγή (στην Ελληνική Ετυμολογία). Στο Χρ. Τζιτζιλής & Γ. Παπαναστασίου (επιμ.), *Ελληνική Ετυμολογία*. Ελληνική Γλώσσα-Συγχρονία και Διαχρονία. Θεσσαλονίκη: ΙΝΣ, 33-83.
- Τριανταφυλλίδης, Μ. 1996 [1941]. *Νεοελληνική Γραμματική (της Δημοτικής)*. Ανατύπωση της έκδοσης του ΟΕΣΒ (1941) με διορθώσεις. Θεσσαλονίκη: ΙΝΣ.
- Φιλήντας, Μ. 1924-1927. *Γλωσσογνωσία και γλωσσολογία ελληνική*, τ. Α'-Γ'. Αθήνα.
- ΧΑΝΓ= Ακαδημία Αθηνών. 2014. *Χρηστικό Λεξικό της Νεοελληνικής Γλώσσας*. Αθήνα: Εθνικό Τυπογραφείο.
- Παντελίδης, Χ. 1929. *Φωνητική τῶν Νεοελληνικῶν Ἰδιωμάτων Κύπρου, Δωδεκανήσου καὶ Ἰκαρίας*, τεύχος 1^{ον}. Γλωσσική Ἐταιρεία. Ἐν Ἀθήναις: Τύποις Ἐταιρείας – Π.Δ. Σακελλάριος.

Τα οικογενειακά ονόματα των περιοχών Δρόπολης και Πωγωνίου

Κωστάντω Ξέρρα
Πανεπιστήμιο Αργυροκάστρου
Τμήμα Ελληνικής Γλώσσας,
Λογοτεχνίας και Ελληνικού Πολιτισμού

Ευανθία Μπαρούτα
Πανεπιστήμιο Αργυροκάστρου
Τμήμα Ελληνικής Γλώσσας,
Λογοτεχνίας και Ελληνικού Πολιτισμού

Περίληψη

Η μελέτη των οικογενειακών ονομάτων μιας περιοχής συμβάλει στην κατανόηση και ερμηνεία του τρόπου οργάνωσης της κοινωνίας και ταυτόχρονα μας παρέχει πληροφορίες για την ιστορία και τον ευρύτερο πολιτισμό της.

Στα πλαίσια της εισήγησης γίνεται αναφορά στα οικογενειακά ονόματα των περιοχών Δρόπολης και Πωγωνίου και κατηγοριοποίηση αυτών βάσει των κριτηρίων που θέτει η επιστήμη της Ονοματολογίας σε: πατρωνυμικά, μητρωνυμικά, εθνικά, επαγγελματικά και διάφορα. Στη συνέχεια γίνεται προσέγγιση και ετυμολογική ερμηνεία των επωνύμων με βάση τη γλώσσα προέλευσής τους.

Τέλος γίνεται σύγκριση των χαρακτηριστικών γνωρισμάτων των επωνύμων της κάθε περιοχής καθώς και αξιολόγηση των στατιστικών δεδομένων γύρω από τις κυριότερες κατηγορίες επωνύμων που συναντούμε στο χώρο μας.

Λέξεις-κλειδιά: οικογενειακά ονόματα, τυπολογία των οικογενειακών, κατηγοριοποίηση

1. Εισαγωγή

Η ενασχόληση με τα οικογενειακά ονόματα των περιοχών Δρόπολης και Πωγωνίου είναι μια ελάχιστη συμβολή στην καταγραφή και αρχειοθέτησή τους, καθώς και στην ένταξή τους στο μεγάλο κατάλογο των οικογενειακών ονομάτων της ελληνικής γλώσσας. Είναι η πρώτη φορά που κάποιος ασχολείται με το συγκεκριμένο θέμα πράγμα που κάνει δυσκολότερη την προσπάθεια προσέγγισης.

Σύμφωνα τον Τριανταφυλλίδη το όνομα και το επώνυμο είναι πολύ σημαντικά για κάθε άτομο «...είναι οι δύο λέξεις που μας προσδιορίζουν, μας συντροφεύουν σαν τη σκιά μας σε όλη μας τη ζωή, από τη στιγμή που μπαίνουμε σε αυτή ώσπου να πεθάνουμε. Με αυτά τοποθετούμαστε στην κοινωνία και στην ιστορία, και με αυτά ακόμη μπορεί να μας διατηρήσει η θύμηση των μεταγενεστέρων.»¹

Τα επώνυμα εκτός από το ότι χαρακτηρίζουν συγκεκριμένα άτομα παρουσιάζουν και μεγάλο ενδιαφέρον από γλωσσική, εθνολογική και ιστορική άποψη.

«Τα επώνυμα αποτελούν μια έκφραση της ιστορίας μας και είναι δεμένα μαζί της όπως και η γλώσσα. Κατοπτρίζουν συνήθειες, δοξασίες, θεσμούς, ασχολίες, επιμειξίες και ιδιώματα. Δια τούτο η έρευνα της σημασίας των ονομάτων έχει ενδιαφέρον.»²

Δείχνουν κατά πολύ την καταγωγή, την προέλευση της οικογένειας, είτε το επάγγελμα και κουβαλούν πάνω τους πολλές φορές τις περιπέτειες και τις ιστορίες της

¹ Τριανταφυλλίδης, Μ. *Τα οικογενειακά μας ονόματα*, Θεσσαλονίκη, 1995, σελ. 3

² Στον ίδιο, σελ. 201

ίδιας της οικογένειας. Η μελέτη τους προσφέρει πλήθος πληροφοριών σχετικά με: μετακίνηση πληθυσμών ή μεμονωμένων οικογενειών, δημογραφική κατάσταση μιας περιοχής, κ.ά.

Κάποια επώνυμα φανερώνουν αμέσως την σημασία που φέρει η λέξη και μπορούμε εύκολα να αντιληφθούμε τι σημαίνουν. Συμβαίνει όμως πολλές φορές τα επώνυμα να είναι ακαταλαβίστικα και να σου δίνουν την εντύπωση πως είναι μια τυχαία σειρά φθόγγων που δεν σημαίνουν κάτι. Σύμφωνα με τους ειδικούς μελετητές δεν συμβαίνει ποτέ κάτι τέτοιο. Τα επώνυμα κουβαλούν πάντα κάποια σημασία, η εύρεση της οποίας είναι μια περίπλοκη και πολυεπίπεδη διαδικασία και προϋποθέτει σίγουρα μια κάποια εμπειρία και γνώση των βασικών αρχών.

«Οι δυσκολίες στην ερμηνεία της σημασίας των ανθρωπωνύμων προέρχονται κυρίως από το γεγονός ότι συνηθέστατα αγνοούμε τις συνθήκες κάτω από τις οποίες δημιουργήθηκαν, καθώς και τα ιστορικά γεγονότα που συντέλεσαν στην ονοματοδοσία. [...] Για να είναι βέβαιη μια ετυμολογική πρόταση θα πρέπει να ανατρέξουμε στο ιστορικό της ονοματοδοσίας. Επειδή όμως συνήθως αγνοούμε το ιστορικό αυτό στοιχείο είμαστε αναγκασμένοι να δίνουμε πιθανές ερμηνείες με βάση μόνο γλωσσικά δεδομένα.»³ Οι ερμηνείες αυτές μπορεί να ισχύουν αλλά μπορεί και όχι.

Πολλά από τα επώνυμα έχουν δημιουργηθεί σε παλιότερες εποχές, άρα και σε μια παλιότερη μορφή γλώσσας, επομένως είναι λάθος να προσπαθούμε να τα ερμηνεύσουμε με τα σημερινά γλωσσικά δεδομένα.

Πρέπει να λαμβάνονται υπόψη κατ' αρχάς τα γλωσσικά στοιχεία του τοπικού ιδιώματος σε όλα τα επίπεδα. Πολλά από τα επώνυμα έχουν δημιουργηθεί σε ένα συγκεκριμένο γλωσσικό και πολιτισμικό - κοινωνικό περιβάλλον. Όταν οι φορείς του επώνυμου μετακινούνται και εγκαθίστανται σε ένα άλλο περιβάλλον γίνεται δυσκολότερη η διαδικασία εύρεσης της σημασίας του επωνύμου.

Οι γλωσσικές νησίδες που υπήρξαν ή υπάρχουν ακόμη και σήμερα ως δίγλωσσες νησίδες είναι ένας παράγοντας που πρέπει να ληφθεί υπόψη κατά τη διαδικασία ετυμολόγησης. Κάποια φαινόμενα θα πρέπει να εξερευνηθούν στα πλαίσια διαφόρων γλωσσών ή ακόμη και στα πλαίσια της ίδιας γλώσσας αλλά διαφορετικών ιδιοματικών χαρακτηριστικών και όχι μόνον ενός γλωσσικού συστήματος.

«Τα ανθρωπωνύμια έχουν ως βάση σχηματισμού τους πληθώρα λέξεων, πιθανών και εύλογων, αλλά και απίθανων και παράλογων, σε μερικές περιπτώσεις. Να σημειώσουμε όμως πως οι λέξεις αυτές δεν χρησιμοποιούνται πάντα με την κυριολεκτική σημασία τους, αλλά και με την μεταφορική.»⁴

Ο Οικονόμου τονίζει ακόμα πως πρέπει να έχουμε υπόψη και τα εξής⁵:

- Το ανθρωπωνύμιο μπορεί να προέρχεται από περισσότερες από μια πηγές. Π.χ. *Σούλης* = *Αθανασούλης* ή από το *Σούλι*.
- Κάποια επώνυμα προέρχονται από λέξεις οι φράσεις που χρησιμοποιούσε ο φορέας του και τον χαρακτήριζαν.
- Μπορεί να προέρχεται από την παιδική γλώσσα. *Τσατσούλης*, *Τσούφες*, κ.ά.
- Από προσηγορικές λέξεις που απαντούν σε περισσότερες της μιας γλώσσας.

³ Οικονόμου, Κ. Ευ., «*Ονομάτων επίσκεψις*» Νομού Ιωαννίνων, *Ονοματολογική έρευνα*, Ιωάννινα 2018, σελ. 849

⁴ Στον ίδιο. σελ. 850

⁵ Στον ίδιο. σελ. 851-852

Ο χώρος των οικογενειακών ονομάτων έχει μεγάλο εύρος θεματολογίας, γι' αυτό το λόγο στα πλαίσια της συγκεκριμένης ανακοίνωσης, προσπαθήσαμε να περιοριστούμε στους στόχους που έχουμε θέσει εξ αρχής, οι οποίοι είναι:

- αναφορά στα οικογενειακά ονόματα των περιοχών Δρόπολης και Πωγωνίου
- κατηγοριοποίηση αυτών βάσει των κριτηρίων που θέτει η επιστήμη της Ονοματολογίας σε: πατρωνυμικά, μητρωνυμικά, εθνικά, επαγγελματικά και παρατσούκλια.
- προσέγγιση και ετυμολογική ερμηνεία των επωνύμων με βάση τη γλώσσα προέλευσής τους.
- σύγκριση των χαρακτηριστικών γνωρισμάτων των επωνύμων της κάθε περιοχής
- καθώς και αξιολόγηση των στατιστικών δεδομένων γύρω από τις κυριότερες κατηγορίες επωνύμων που συναντούμε στο χώρο μας.

Με μια πρώτη ματιά που θα ρίξει κάποιος, ακόμη και μη ειδικός, στο Δημοτολόγιο του Δήμου Δρόπολης θα διαπιστώσει μια πολυμορφία και πολυτυπία στα επώνυμα, πράγμα σύνηθες για αυτή την κατηγορία κυρίων ονομάτων. Εκείνο όμως που ξενίζει είναι το γεγονός πως υπάρχει μια ανομοιομορφία. Υπάρχουν στο Δημοτολόγιο δύο κατηγορίες επωνύμων που γίνονται αμέσως αντιληπτές. Είναι τα επώνυμα ελληνικής προέλευσης, αλλά και εκείνα από άλλες γλώσσες που έχουν ενταχθεί πλήρως στο σύστημα της ελληνικής και ακόμη περισσότερο στο γλωσσικό αίσθημα των κατοίκων της περιοχής. Μια δεύτερη κατηγορία αποτελούν τα επώνυμα αλβανικής προέλευσης που είναι και γίνονται αισθητά ως ξένα.

Η Δρόπολη και το Πωγόνι αποτελούν γλωσσικές και εθνικές νησίδες στα πλαίσια του Αλβανικού κράτους. Κατά καιρούς συνέβησαν και συμβαίνουν μετακινήσεις πληθυσμού τότε μεθοδευμένες και τότε αυθόρμητες, οι οποίες μετακινήσεις έχουν διαμορφώσει την υπάρχουσα κατάσταση σε σχέση με τα οικογενειακά ονόματα.

Στα πλαίσια αυτής της ανακοίνωσης θεωρήσαμε σωστό να ασχοληθούμε κυρίως με τα επώνυμα των κατοίκων ελληνικής καταγωγής και αφήσαμε συνειδητά απ' έξω όλα εκείνα τα επώνυμα μέτοικων, που εγκαταστάθηκαν στην περιοχή τα τελευταία χρόνια μετά το 90 και επιλεκτικά και εκείνων που εγκατέστησε το δικτατορικό καθεστώς από το 1945 μέχρι το 1990. Οι φορείς των συγκεκριμένων επωνύμων έχουν αλβανική εθνικότητα και φέρουν επώνυμα καθαρά αλβανικά, τα οποία στο γλωσσικό αίσθημα των υπόλοιπων κατοίκων της περιοχής έμειναν απροσάρμοστα, ξένα όπως: π.χ. *Λάναϊ, Λιάμαϊ, Μεμούσι, Κιατίπι, Σείφο, Σάναϊ, Σόταϊ κ.ά.*

Οι λόγοι της επιλογής αυτής είναι καθαρά γλωσσολογικοί μιας και τα επώνυμα αυτά θα πρέπει να μελετηθούν στα πλαίσια της αλβανικής γλώσσας και είναι αντικείμενο της Ονοματολογίας της αλβανικής.

Πρόβλημα το οποίο πρέπει να αναφερθεί, αποτελεί το γεγονός πως οι νέες κοπέλες που παντρεύονται μετά το 90 κρατούν το πατρικό τους επώνυμο. Μέχρι το 1990, με το νόμο, δεν μπορούσε καμιά κοπέλα μετά το γάμο να κρατήσει το πατρικό της επώνυμο, θα έπαιρνε αναγκαστικά το επώνυμο του συζύγου. Το θετικό ήταν πως τα επώνυμα της περιοχής είχαν μια συγκεκριμένη κατανομή. Τώρα βρίσκεις σχεδόν όλα τα επώνυμα σε όλους τους καταλόγους των χωριών. Χρειάστηκε επιτόπια έρευνα και μια προεργασία για να καταλήξουμε στα επώνυμα του κάθε χωριού.

Μεγαλύτερο πρόβλημα αποτελούν οι νυφάδες που ήρθαν στην Δρόπολη και το Πωγόνι από άλλες περιοχές και κράτησαν το πατρικό τους επώνυμο. Σε αυτή την περίπτωση είναι πιο διακριτό το επώνυμο και έτσι το αποκλείσαμε εξ αρχής.

Θα πρέπει ακόμη να αναφέρουμε πως ασχοληθήκαμε μόνον με τους σύγχρονους καταλόγους και με τα επώνυμα που είναι εγγεγραμμένα σε αυτούς. Αυτό σημαίνει πως αφήσαμε εκτός τα επώνυμα της περιοχής, οι φορείς των οποίων έχουν μετακινηθεί και ζουν κάπου αλλού, δηλ. έχουν μεταφέρει τα ληξιαρχικά τους στοιχεία σε μια άλλη περιοχή και αυτό συμβαίνει κυρίως με όσους ζουν στην Αλβανία. Όσοι μετανάστευσαν στην Ελλάδα μετά το 1990 κράτησαν τα δικαιολογητικά τους στον πατρικό τους τόπο. Κάποιοι που για διάφορους λόγους έχουν διωχθεί από τη Δρόπολη και το Πωγώνι ή έμειναν σε διάφορα μέρη της Αλβανικής επικράτειας έφεραν πίσω στη γενέτειρα τα στοιχεία τους. Κάποιοι άλλοι όμως δεν το έκαναν, και είναι αρκετοί σκορπισμένοι κυριολεκτικά σε όλη τη χώρα.

Δεν συμπεριλαμβάνονται στην εισήγηση και ένας σημαντικός αριθμός οικογενειακών ονομάτων τα οποία χάθηκαν με το πέρασμα του χρόνου και δεν υπάρχουν στο σύγχρονο Δημοτολόγιο⁶. Οι αιτίες που τα επώνυμα αυτά έσβησαν είναι: α) η έλλειψη απογόνων ώστε να διατηρηθεί η συνέχεια του επωνύμου και β) η αλλαγή επωνύμου για διάφορους λόγους⁷.

1. Κατηγοριοποίηση των επωνύμων

Όπως προαναφέρθηκε βάση των κριτηρίων που θέτει η επιστήμη της Ονοματολογίας τα οικογενειακά ονόματα ταξινομούνται σε: **πατρωνυμικά, μητρωνυμικά, εθνικά, επαγγελματικά** και **παρατσούκλια**. Ας δούμε τι ακριβώς συμβαίνει στη δική μας περιοχή.

1.1. Πατρωνυμικά

Εύκολα διαπιστώσει κανείς ότι το μεγαλύτερο μέρος των επωνύμων ανήκουν στην κατηγορία των πατρωνυμικών δηλαδή στα επώνυμα που έχουν ως βάση το βαφτιστικό όνομα του πατέρα. «Χαρακτηριστικό γνώρισμα των πατρωνυμικών είναι η πολυτυπία τους, δηλ. το πλήθος των τύπων από την ίδια ρίζα που παρουσιάζουν τα αντίστοιχα βαφτιστικά.»⁸ Το κύριο όνομα του πατέρα, το βαφτιστικό, στον προφορικό λόγο έπαιρνε διάφορες και περιέργες μορφές. Στη συνέχεια οι μορφές αυτές γινόταν το επώνυμο της οικογένειας, γι' αυτό το λόγο συναντάμε σήμερα και αυτή την μεγάλη ποικιλία ή πολυτυπία των πατρωνυμικών. Π.χ.:

Δημήτρης: *Μήτσος, Μήτρος, Μήτσης, Δήμος, Μήτρης* κ.ά.

Γιάννης: *Νάκος, Γιαννάκης, Γιάννος, Γιανόπουλος, Γιανόρας, Γκίνης, Γκινόπουλης, Γιοβάνης*

Κώστας: *Κώστας, Κωστάκης, Κωσταντίνης, Κωσταντινίδης, Κώτσας, Κώτσης, Κώτσιας*

Χρήστος: *Κίτος, Κιτσάκης, Κίτσιος, Χρίστου* κ.ά.

Θανάσης: *Θανάτης, Θάνος*

⁶ Τα επώνυμα και των δύο παραπάνω κατηγοριών γίνεται προσπάθεια να καταγραφούν αλλά θα χρησιμοποιηθούν μια άλλη φορά.

⁷ Από επιτόπια έρευνα διαπιστώθηκε πως αρκετοί κάτοικοι της περιοχής είχαν άλλο επώνυμο και για κάποιο λόγο το άλλαξαν.

⁸ Τριανταφυλλίδης, Μ. *Τα οικογενειακά μας ονόματα*, Θεσσαλονίκη 1995, σελ. 12

Τα πατρωνυμικά είναι σχεδόν όλα στην ονομαστική πτώση. Κανονικά θα έπρεπε να είναι στη γενική π.χ. ο γιος του Γιώργου, του Νίκου, του Σπύρου αλλά στην περίπτωση μας έχει κάποια εξήγηση. Τα ονόματα στους καταλόγους του Ληξιαρχείου γράφονται στην αλβανική γλώσσα και δεν γράφονται ποτέ με το τελικό «ς» της ονομαστικής. Τα ονόματα που λήγουν σε **-ής, -ές και -ας** δεν έχουν αλλαγή του τελικού φθόγγου και έτσι δεν είναι ξεκάθαρο αν είναι σε ονομαστική η γενική πτώση.

Τα επώνυμα που λήγουν σε **-ος** είναι κυρίως στην ονομαστική πτώση όπως:

Αντρίκος, Βάσος, Γιώργος, Καραθάνος, Θάνος, Λάμπρος, κ.ά.

Τα λίγα επώνυμα που είναι στη γενική πτώση και χρησιμοποιούνται από όλους είναι το **Φωτίου, Ντρέου** και **Οικονόμου**. Στους πρόσφατους καταλόγους βρίσκουμε στη γενική και τα Λαζάρου, Μάρκου, Θεοδώρου, αλλά είναι ελάχιστα. Στον κατάλογο συνήθως όλα τα μέλη μιας οικογένειας είναι Μάρκος και ένα δύο άτομα είναι Μάρκου. Αυτό σημαίνει πως μπορεί και να είναι μια μεταγενέστερη αλλαγή του επωνύμου.

Αν προσπαθήσουμε να κάνουμε μια κατηγοριοποίηση των πατρωνυμικών με βάση τη γλώσσα προέλευσης του βαφτιστικού ή του κύριου ονόματος θα διαπιστώσουμε πώς η συντριπτική πλειοψηφία τους είναι **από την Ελληνική γλώσσα** και ανήκουν αποκλειστικά στα χριστιανικά ονόματα εκτός από το **Όμηρος** (το οποίο ίσως να είναι και παρατσούκλι) και το **Ιασωνίδης** (Ιάσων),

Υπάρχουν όμως και λίγα επώνυμα από:

την αλβανική: Γκίνης - Γιάννης, Γκιώκας - Γιώργος, Λέκας - Αλέκος, Κόλιας - Νίκος⁹

τη βλάχικη: Μίσιος - Μιχάλης, Σώκος - Αθανάσιος, Τσέλιος - Στέριος¹⁰

την τουρκική: Μουράτης, Κασέμης, Αμπάζης, Αντέμης, Μαμούτης, Χαλίλης

την εβραϊκή: Αβράμης (Αβραάμ)

την βουλγάρικη: Γκέργκης/ος < βουλγ. Gergi, Gergo εκδοχές του Γεώργιος (Weigand 123, Συμμεωνίδης 2001, 20 και 29, όπως στον Οικ. 868)

την ιταλική: Ζάνης < ιτ. (βεν.) Zuane = Γιάννης (Τριαντ. 15), Ρόκος < ιταλ. Rocco (Τριαντ. 15)

1.2. Μητρωνυμικά:

Μητρωνυμικά είναι τα επώνυμα που έχουν ως βάση το όνομα της μητέρας και όχι του πατέρα. Αυτό συμβαίνει σε ελάχιστες περιπτώσεις και οφείλεται στο γεγονός πως η μητέρα είχε μεγαλύτερο ρόλο στην οικογένεια αλλά και στην κοινωνία και αυτό είτε γιατί απουσίαζε ο πατέρας, είτε γιατί ήταν δυναμικότερη και επιβλήθηκε.

Βρίσκουμε ελάχιστα μητρωνυμικά, όπως άλλωστε και αναμένεται.

Αυτά τα λίγα προέρχονται από:

α) το βαφτιστικό όνομα της μητέρας όπως: **Μαρίνας, Μαργαρίτης, Ζινοβιός, Μάρως** ίσως το **Τσιέβης** από το Τσιέβη - Παρασκευή (είναι αρκετά συχνό βαφτιστικό) το ίδιο και το **Τάσιος**¹¹ από το Τάσια/ο (Αναστασία) είναι πολύ συχνό. **Βένος** < Βένω (Ευγενία), **Βήτος** < Βήτα - Βητορία (Βικτώρια) είναι πολύ συχνό όνομα στην περιοχή.

⁹ Τριανταφυλλίδης, Μ. *Τα οικογενειακά μας ονόματα*, Θεσσαλονίκη 1995, σελ. 14

¹⁰ Στον ίδιο, σελ. 14 (Μπουντόνας σελ. 68)

¹¹ Γιατί τα εντάσσουμε στα μητρωνυμικά; Θα μπορούσαν να είναι και πατρωνυμικά αλλά αν ήταν αρσενικού γένους θα ήταν ο *Τάσης*, ο *Μάρης* όπως συνηθίζεται στην περιοχή, αυτά όμως είναι της *Τάσιως*, της *Μάρως*, της *Βήτος*, της *Βένως*.

Στη Δρόπολη και το Παγώνι δεν συνηθίζεται το αντρικό όνομα Βίτοζ¹², στη Χιμάρα όμως παλιότερα ήταν πολύ συχνό.

β) το μοναδικό **Κώτσαινας** που είναι αντρωνυμικό δηλ. η γυναίκα του Κώτσια αποκαλείται Κώτσαινα και αυτό πέρασε ως οικογενειακό όνομα.

1.3. Εθνικά

Είναι τα επώνυμα που έχουν ως βάση το όνομα ενός τόπου, που μπορεί να είναι το όνομα του χωριού, της περιοχής, της πόλης ή και της χώρας απ' όπου κατάγεται κάποιος. Δίνεται συνήθως: α) σε κάποιον που κατάγεται από άλλον τόπο και μετακινήθηκε. Στο καινούριο μέρος που εγκαταστάθηκε τον φωνάζουν με το όνομα του τόπου καταγωγής, β) σε κάποιον που έφυγε από τον τόπο καταγωγής του και για κάποιο χρονικό διάστημα έζησε μακριά του. Όταν επέστρεψε τον αποκαλούσαν με το όνομα του τόπου που ζούσε. Π.χ. *Γερμανός, Τούρκος, κ.ά.*¹³

Μια άλλη περίπτωση είναι η ονοματοθεσία να έχει γίνει τελείως αυθαίρετα όπως συμβαίνει και τις περισσότερες περιπτώσεις, να αποκαλούν κάποιον με ένα εθνικό για διάφορους λόγους: επειδή φορούσε φράγκικα ρούχα, τον λένε Φράγκο, επειδή ήξερε 2 – 3 γερμανικές λέξεις ή είχε σκληρό χαρακτήρα τον λένε Γερμανό, ή ήταν τσιγκούνης και τον αποκαλούν Εβραίο, είτε ήταν ψηλός σαν Γκέγκας. κ.ά.

Τα εθνικά της περιοχής είναι σχετικά λίγα. Κάποια από αυτά έχουν να κάνουν με μετακινήσεις ατόμων από συγκεκριμένα εδάφη που ανήκουν στην Αλβανία αλλά και στην Ελλάδα.

Έχουν τις καταλήξεις που συνηθίζονται και στα εθνικά κοινά ουσιαστικά¹⁴.

Π.χ. **Βλάχος, Λιάζος** (Λιαζαράτι), **Λιάμπης** και **Λιάμπος** (από τη Λιαμπουριά), **Προγονάτης** (από το χωριό Προγονάτι/Αργυρόκαστρο), **Κολενιάρης** (από την Κολιόνια), **Σουλιώτης** (από το Σούλι), **Σελιώτης** (από το Σελιό ή Σελλειό), **Πατσάνης** (από την Πέστανη της Πρεμετής, προφορική μαρτυρία) **Καραμάνος** = ο κάτοικος της Καραμανίας (αλλά μπορεί να προέρχεται και από το Καρά + Μάνος (Τριαντ. σ.30), **Τσερκέζης** (Κιρκάσιος) (Τριαντ. 30), **Καζάκης** (Κοζάκος) ίσως και το **Φράγκος**¹⁵, **Τόσκας** (από την Νότια Αλβανία), **Γκέγκας** (από την Βόρεια Αλβανία), **Γερμανός, Λαμποβίτης** και **Λαμποβιτιάδης** (από το Λάμποβο/Αργυρόκαστρο), ίσως και το **Τσιάμης** (αλλά το βρίσκουμε και Τσιάμης < τουρκ. ζαμ = το πεύκο. Βογιατζ. 170) **Χασιώτης**: από τα Χάσια, βουνό της βόρειας Ελλάδας στα σύνορα του Νομού Τρικάλων με τον Νομό Γρεβενών (Τριαντ. 26). **Κούτσης**, από το Κούτσι (Κυς-ι) χωριό στον Νομό Αυλώνας/Αλβανία. **Κάριανης** (χωριό Κάριανη/ Αργυρόκαστρο).

1.4. Επαγγελματικά

Τα επαγγελματικά είναι η κατηγορία που ως επώνυμο της οικογένειας μπήκε το επάγγελμα του πατέρα. Το επάγγελμα ήταν κάτι που χαρακτήριζε τους ανθρώπους ίδια με το βαφτιστικό τους όνομα. Ιδίως σε κλειστές κοινωνίες το επάγγελμα που ασκούσε κάποιος διευκόλυνε τη διάκριση ατόμων με το ίδιο όνομα¹⁶. Τα επαγγελματικά είναι

¹² Βλέπε: Δέδε, Ν., Κώτσα, *Δρυμάδες Χειμάρρας*, 1976

¹³ Για περισσοτ. βλέπε. Τριανταφυλλίδης, Μ. *Τα οικογενειακά μας ονόματα*, Θεσσαλονίκη 1995

¹⁴ Στον ίδιο, σελ. 25

¹⁵ Ίσως να είναι και παρατσούκλι δηλ. αυτός που φόρεσε φράγκικα ρούχα. Τριανταφ. 30-31

¹⁶ Συμμεωνίδη, Χ. *Εισαγωγή στην Ελληνική Ονοματολογία*, Θεσσαλονίκη 1992, σελ. 100

μια κατηγορία επώνυμων που εξακολουθούν να δημιουργούνται ακόμη και σήμερα στην περιοχή μας και χρησιμοποιούνται ευρύτατα μόνον στον προφορικό λόγο μιας και τα επίσημα επώνυμα έχουν πλέον αποκρυσταλοποιηθεί¹⁷.

Τα περισσότερα δημιουργούνται με την προσθήκη της παραγωγικής κατάληξης **-άς** όπως σχηματίζονται και τα κοινά επαγγελματικά: **Βαλεράς, Λαχανάς, Κρασσάς, Σαμαράς, Καλαμάς, Καλυβάς, Καρφιάς, Μάγειρας, Μάστορας, Μπαρούτας Μπακάλας**.

Τα υπόλοιπα με διάφορες άλλες καταλήξεις: **Ράφτης, Υφαντής, Μάντης** (ίσως και Διαμάντης) **Μπάκαλος, Ιατρός, Μπακάλης, Καλαπόδης, Ζωγράφης κ.ά.**

Υπάρχουν επαγγελματικά που προήλθαν από αξιώματα¹⁸: **Δούκας, Έξαρχος** (εκκλησιαστικό αλλά συχνότερα κοσμικό αξίωμα) (Τριαντ. 46), **Δασκάλης, Δημάρχος, Σακελάρης**.

Καθώς και από το χώρο της εκκλησίας: **Παπάς, Γούμενος, Ηγουμενίδης, Κυρίτης**¹⁹ < μσν. υποκ. του κύρης = ο κύριος, άρχοντας/ αξιωματούχος του κλήρου (Οικ. 907), **Πρωτοψάλτης, Πρωτόπαπας, Οικονόμος, Κονόμης, Γραμματικός, Αναγνώστης** < *αναγνώστης* = κατώτατο εκκλησιαστικό αξίωμα (Οικ. 1991, 73).

Εκτός από τα επαγγελματικά που προήλθαν από λέξεις της ελληνικής γλώσσας υπάρχουν κι εκείνα από άλλες γλώσσες όπως:

i. Επαγγελματικά από την τουρκική γλώσσα:

Μόλλας < τουρκ. *mola* = ο σπουδαστής της ισλαμικής θεολογίας (*εξελλ.*: *μουλλάς*) προέρχ. το Μολάς. (Τζέμος. 146) **Κεχαγιάς** < τουρκ. *kâhya* = διαχειριστής, επιστάτης, αντιπρόσωπος, επίτροπος (Βογιατζ. 103), **Μπέης** < τουρκ. *bey* = μπέης, ηγεμόνας, **Νάκας** < τουρκ. *nakas* = ο βαφέας, ο ελαιοχρωματιστής, ο ζωγράφος (Τζέμος. 165), **Πασιάς** < τουρκ. *rasa* = πασιάς, τούρκικο αξίωμα (Οικονόμ. 2018, 958), **Σιάνος** < τουρκ. *sâni* = ο κατασκευαστής, ο τεχνίτης (Τζέμος. 192), **Σουτζίος** < τουρκ. *sütçü* = γαλατάς (Τομπ., 157; Σ. Μολίνος, 62)

ii. Από την Λατινική και Ιταλική γλώσσα:

Κόντης < ιτ. *conte* = κόντης (Οικ. 899), **Μίλιαρης** (Βρίσκουμε στον Τριαντ. σελ. 40 Μιλιαράς και Μηλιαράκης από την Κρήτη έρχεται από το λατ. *mil(l)iarium*, = *ψηλό χάλκινο καζάνι, στενό απάνω, όπου ζέσταιναν το νερό για τις θέρμες, τα θερμά λουτρά, ελλ. μιλιάριον, ήδη στον Αθήναιο και έπειτα μσν. μιλιάράς που κατασκευάζει χάλκινα καζάνια*)

1.5. Παρατσούκλια

Τα επώνυμα προερχόμενα από παρατσούκλια είναι πολλά τόσο στο πλαίσιο της δικής μας περιοχής όσο και γενικά ως φαινόμενο. «Τα οικογενειακά από παρατσούκλια εκφράζουν, όπως εκείνα, ορισμένες ιδιότητες σωματικές ή πνευματικές και ηθικές του

¹⁷ *ο Λάμπη Παναγιώτης – Λάμπη Βαλεράς, ο Σπύρο Γκούτζος ακόμη σήμερα λέγεται Σπύρο Μηλωνάς, ο Οδυσσεάς Ντάκος (γιος του παπά) – Οδυσσεάς Παπάς, ο Γιάννη Αίτσης – Γιάννη Μάστουρας, ο Σπύρο Διαμάντης – Σπύρο Ζωγράφος, η γυναίκα του γιατρού - η Τούλα του Γιατρού.*

¹⁸ Αξιώματα τα οποία δεν είναι πάντα δεδομένο ότι τα κατείχε κάποιος. Μπορεί να είναι και με μεταφορική έννοια.

¹⁹ Ίσως να είναι και πατρωνυμικό γιατί το Κυρίτσης το βρίσκουμε και σαν κύριο όνομα στο χώρο μας και στη Χιμάρα. Βλέπε: Δέδε, Ν., Κώτσα, *Δρυμάδες Χειμμάρας*, 1976.

παρονομασμένου ή έδωσαν αφορμή να γεννηθούν το ντύσιμό του, συνήθειες ή πράξεις του, λέξεις ή φράσεις που συνήθιζε.»²⁰.

Πρέπει να τονίσουμε πως τις περισσότερες φορές οι λέξεις που χρησιμοποιούνται για την ονοματοθεσία είναι μεταφορικές και όχι κυριολεκτικές. Σε καμιά περίπτωση δεν μπορούμε να χαρακτηρίσουμε κάποιον από τη σημασία που κουβαλάει το επώνυμό του. Μπορεί στον πρώτο που έδωσαν το όνομα αυτό να υπήρχε και μια αιτιακή σχέση λέξης ατόμου, αλλά από 'κει και πέρα η σχέση αυτή πρέπει να θεωρηθεί αυθαίρετη.

Σύμφωνα τον Τριανταφυλλίδη τα επώνυμα από παρατσούκλια εντάσσονται σε διάφορες κατηγορίες, μερικές από αυτές είναι:

Παρατσούκλια από σωματικές ιδιότητες: *Ζέρβας, Κοντός, Κοντούλης, Κόρδας, Κουρεμένος, Μακρής, Κάλης, Κάλλος, Καλούδης, Πρώμιος, Μουντζούρης*

Φυτά – *Πιπέρης, Ζουμπούλης, Κορκάρης*

Ζώα: - *Τσιόνης (σπίνος), Κολιός, Αηδόνης, Γάτος, Ψίλης, Μάστακας*

Καιρός και χρόνος: *Χρόνης, Καλημέρης, Πάσχος,*

Ντύσιμο: *Κούμπης, Κάλτσας,*

Αντικείμενα και εργαλεία: *Μπαστούνης, Ζαφείρης, Ζαχάρης, Ζιάκας, Ζιάκος, Τάγαρης*

Παρατσούκλια από άλλες γλώσσες:

1. **Αλβανικά:** **Ζώτος** < *Zot-i* = Κύριος, Θεός, **Λιάρος** < *liarë* = λιάρος, παρδαλός, **Μπίρης** < *bir-i* = παιδί, τέκνο, **Τσίκας** < *çik'ë* = λίγο. **Γκιάτης** < αλβ. *i gjatë* = ψηλός, μακρής.
2. **Τούρκικα:** **Τσελίκης** < *çelik* = χάλυβας, τσελίκι, **Ράμος** < τουρκ. *ram* = ο ήσυχος, ο μονότονος (Τζέμος, 186), **Τόζιος** < τουρκ. *toz* = η σκόνη, ο κονιορτός (Τζ. 221), **Λιάλιος** < τουρκ. *lâl* = μουγκός, άλαλος (Τομπ.108), **Μπόλης/ος** < τουρκ. *bol* = μπόλικος, άφθονος (Τομπ. 125), **Σαχίνης** < *şahin* = είδος γερακιού (Ανδριωτ. 318), **Ζέρης** < τουρκ. *zer* = χρυσός (Οικ. 879)
3. **Βλάχικα:** Γκίζας < *gizã* = μυζήθρα. (Τριαντ. 80), **Γκούντας** < [1. αρομ. *Gundu*, -dã = λιπόσαρκος, ισχνός (Paparhagi, 603), 2. τουρκ. *gudde* = νεύρο, αδένας (Paparhagi, 603, Οικ. 1991, 580, Steuerwald, 344)] (Οικ. 2018, 872), **Καράσας** < αρομ. επίθ. *caras*, -sã = μαύρο-πυρρόξανθος (Paparhagi, 315) (Οικ. 889)
4. **Σλάβικα:** **Μπέλος/Βέλιος** σλ. < *bel* = άσπρος, **Ζάρος** < σλ. < *žar* = αναμμένο κάρβουνο < θράκα, **Ντέτσικας** σλ. < *dečko* = παιδάκι, **Γκολέμης** < σλβ. *golem* = μεγάλος. **Λούτσης** < σλβ. *luč* = δαδί (Τρ. 79), **Βράνος** < σλβ. *vranь* -α, -ο = μαύρος, μαυρομάλλης (Οικ. 2018, 861).
5. **Ιταλικά:** **Βιδέλης** < *βιδέλο, το* = μοσχάρι, ιταλ. *vitello* (Ανδριώτης, 53).

2. Παραγωγή – σύνθεση οικογενειακών ονομάτων

«Τα οικογενειακά ονόματα δε συνηθίζονται μόνο με τον αρχικό τους τύπο. Πολλά σχηματίζουν παράγωγα με διάφορες παραγωγικές καταλήξεις καθώς και σύνθετα...»²¹

Π.χ. *Κώστας, Κωστάκης, Κωσταντίνης, Κωσταντινίδης, Κώτσας, Κώτσαινας, Κώτσης, Κώτσιας, Παπακώστας, Καρακώστας, Κωτσιαρέλης, Κωτσομάντης*

²⁰ Τριαντ. 53

²¹ Τριαντ. 99

Τα επώνυμα των περιοχών Δρόπολης και Πωγωνίου σχηματίζονται με την προσθήκη κυρίως των παρακάτω παραγωγικών καταλήξεων:

Ανθρωπωνυμικές καταλήξεις:

Α) Υποκοριστικές

-**άκης**: Γιαννάκης, Κωστάκης, Κολυβάκης, Γιωργάκης, Κιτσάκης, Κυριάκης

-**άκος**:

-**ούλης**: Μιτσούλης, Μαστακούλης, Κοντούλης, Ζουμπούλης

-**έλης**: Κωτσαρέλης, Κουμανέλης, Μπατζέλης, Γκουτζέλης, Κατσαρέλης, Πατσέλης,

Φωτέλης, Ματσέλης

-**ούδης**: Καλούδης

-**ίκος**: Αντρίκος

Άλλες καταλήξεις:

-**όπουλος**: Γιαννόπουλος, Γκινόπουλος, Ζαφειρόπουλος, Ηλιόπουλος, Καλυβόπουλος, Λαζόπουλος, Μπουζόπουλος, Νατσιόπουλος, Παπαδόπουλος, Πασκόπουλος, Στεριόπουλος, Χατζιόπουλος

-**ίτσης/ίτσας**: Κυρίτσης

-**ούτσος, -έτσος**: Ανδρούτσος, Καρέτσος

Ανήκουν εδώ και μερικές λόγιες καταλήξεις²²

-**ίδης**: Ιασωνίδης, Ηγουμενίδης, Ευαγγελίδης, Καψαλίδης, Κωνσταντινίδης, Νανίδης, Νοτίδης, Οικονομίδης, Στεφανίδης, Τσιαβίδης, Χριστίδης.

-**ιάδης**: Λαμποβιτιάδης, Μακαριάδης, Βασιλιάδης

Εκτός από τα παράγωγα βρίσκουμε και αρκετά σύνθετα ανθρωπωνύμια. Τα περισσότερα όπως είναι φυσιολογικό έχουν ως πρώτο συνθετικό το *παπάς*. Ανάλογα με το βαπτιστικό του παπά έπαιρνε το επώνυμο και η οικογένεια: Παπαγιάννης, Παπαγιώργης, Παπαγκίκας, Παπαδημήτρης, Παπαζήσης, Παπαηλίας, Παπαθοδώρης, Παπακώστας, Παπανικόλας, Παπαντώνης,

Τα επώνυμα: Πρωτόπαπας και Πρωτοψάλτης έχουν ως πρώτο συνθετικό το *πρώτο-*

Με *ά* συνθετικό τα: Κοντο-, Ντελή-, Πουλο-, Μπουκου- έχουν σχηματιστεί τα παρακάτω επώνυμα: Κοντολώλης, Ντεληγιώργης, Πουλογιάννης, Μπουκουβάλας.

Αρκετά παραγωγικό ως *ά* συνθετικό, στην περιοχή, είναι και το **καρά-**: Καραγιάννης, Καραγκιόζης, Καραδήμας, Καραθάνος, Καρακώστας, Καραλής, Καραμάνος, Καραμπίνας/ης.

Σύνθεση με απλή παράθεση δύο ονομάτων έχουμε στα παρακάτω: Θυμιογιάννης (Θύμιος + Γιάννης), Σπυρογιώτης (Σπύρος + Γιώτης), Κωτσομάντης (Κώτσιος + Μάντης), Κολιομήτρος (Κόλιας + Μήτρος)

Το Πανταζής είναι από το «πάντα + ζεις», Καλημέρης (καλή + μέρα).

Συμπεράσματα

Τα περισσότερα από τα οικογενειακά ονόματα που συναντάμε στην περιοχή της Δρόπολης και του Πωγωνίου τα βρίσκουμε και στον Ελλαδικό χώρο. Αυτό σχετίζεται με διάφορους λόγους οι οποίοι μπορεί να είναι:

Η φυσική συνέχεια

Η κοινή καταγωγή

Η τουρκική, αλβανική, βλάχικη, σλαβική και ιταλική επίδραση

²² «Οι καταλήξεις αυτές αρχαιότετες στη γλώσσα μας, αφού έχουμε είδη στον Όμηρο Μαστοριάδης, Πηλειδής, Τελαμωνιάδης κτλ.» Τριαντ. σελ. 100

Η μετακίνηση πληθυσμών
Κοινά επίθετα όμως υπάρχουν και με την αλβανική επικράτεια. Κάποιες από τις αιτίες είναι:

- Η ύπαρξη της ορθόδοξης χριστιανικής αλβανικής κοινότητας
- Η μετακίνηση πληθυσμών
- Η αλληλεπίδραση της ελληνικής με την αλβανική
- Η επίδραση από τα τούρκικα, τα σλαβικά και τα βλάχικα

Στην Δρόπολη και το Πωγώνι βρίσκουμε και αρκετά επώνυμα που είναι χαρακτηριστικά μόνον της περιοχής όπως: *Ράϊδος, Γκιντάνης, Γκίτζιος, Γκουζιούπας, Γκουζιούνας, Δράπας, Καρσέλας, Γκαζιάνης, Γκριμπίζης, Τσιαβίδης, Χαντζόλας, Βόγκος, Γκατζάρος, Καντένας, κ.ά.*

Η πλειοψηφία των οικογενειακών ονομάτων της περιοχής είναι λέξεις που προέρχονται από την ελληνική γλώσσα, στη συνέχεια έρχονται αυτές από την τούρκικη, την αλβανική, την σλάβικη, λίγες λέξεις βλάχικες και ιταλικές.

Σχεδόν τα μισά επώνυμα της περιοχής είναι δισύλλαβα διατηρώντας έτσι τον ηπειρωτικό χαρακτήρα. Στη συνέχεια έρχονται τα τρισύλλαβα. Υπάρχει μόνο ένα επώνυμο μονοσύλλαβο και αυτό είναι το *Τζιας*. Ο μέγιστος αριθμός συλλαβών είναι το 5 και αυτά είναι 3 - 4 επώνυμα.

Τα επώνυμα στην πλειοψηφία τους είναι παροξύτονα.

Ληκτικές κατάληξεις είναι το *-ος, -ης και -ας*. Σπάνια συναντάμε το *-ες* (*Κόρες, Ντούλες, Σιώρες, Γκόλες κ.ά*

Βιβλιογραφία

- Ανδριώτης, Ν. Π. *Ετυμολογικό Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής*, Θεσσαλονίκη, 2001
Βογιατζόγλου, Β. Η. *Επώνυμα της Μικρασίας*, Αθήνα, 1992
Δέδε, Κ. Ν., *Δρυμάδες Χειμάρας*, Αθήνα, 1976
Μολινός, Στρ. *Επώνυμα και συντεχνίες (εσνάφια)*, Αθήνα, 1992
Μπόγκας, Ευ., *Τα γλωσσικά ιδιώματα της Ηπείρου*, Ιωάννινα, 1966
Ντίνας, Κ. *Κοζανίτικα επώνυμα*, Κοζάνη, 1995 <http://users.uowm.gr/kdinas/wp-content/>
Οικονόμου, Ευ. Κ., «*Ονομάτων επίσκεψις*» *Νομού Ιωαννίνων, Ονοματολογική έρευνα*, Ιωάννινα 2018. Τόμος Ι-ΙΙΙ
Οικονόμου, Κ. Ευ., *Τοπωνυμικό της περιοχής Ζαγορίου*, Ιωάννινα, 1991
Ραχούτης, Κ. Π. *Τα επώνυμα των Ελλήνων και οι αρβανίτικες ρίζες τους*, Αθήνα, 2013/18
Σταμόπουλος, Γ. *Βόλτες ονοματολογικές*, Αθήνα 1929
Συμεωνίδης, Χ. *Εισαγωγή στην Ελληνική Ονοματολογία*, Θεσσαλονίκη 1992
Τζέμος, Γ. *Τα τουρκικής προέλευσης Ελληνικά επώνυμα*,
Τομπαΐδης, Δ., *Ελληνικά επώνυμα τουρκικής προέλευσης*, Αθήνα, 1990
Τριανταφυλλίδης, Μ. *Τα οικογενειακά μας ονόματα*, Θεσσαλονίκη 1995

Διατοπικότητα και διαχρονικότητα των νεοελληνικών γλωσσικών ιδιωμάτων της νότιας Αλβανίας

Δώρας Κ. Κυριαζής
kyrdoris@lit.auth.gr

Περίληψη

Η έλλειψη πρώιμων γραπτών μαρτυριών για τα νεοελληνικά γλωσσικά ιδιώματα της νότιας Αλβανίας δυσχεραίνει την προσπάθεια προσδιορισμού του χρόνου παρουσίας τους στο συγκεκριμένο χώρο. Η εξέταση των σχέσεών τους με τα υπόλοιπα ιδιώματα/διαλέκτους της ελληνόφωνης επικράτειας (*διατοπικότητα*) αλλά και με τα όμορα αλλόγλωσσα ιδιώματα (*γλωσσικές επαφές*), βοηθάει ώστε, με τη συνδρομή της *ιστορικής γλωσσολογίας*, να γεφυρώσουμε το σήμερα με το χθες (*διαχρονικότητα*). Η συνδυαστική αξιοποίηση στοιχείων που συγκροτούν την *ταυτότητα του χώρου* (τοπωνύμια) και τη *συλλογική μνήμη* του ντόπιου πληθυσμού (μυθικές παραδόσεις) επιβεβαιώνει όσα φέρνει στο φως η «σκαπάνη» του γλωσσολόγου και του αρχαιολόγου.

Λέξεις-κλειδιά: νεοελληνικά ιδιώματα της νότιας Αλβανίας, διατοπικότητα, γλωσσικές επαφές, διαχρονικότητά τους.

Εισαγωγικά

Από τις ανακοινώσεις που ακούστηκαν στην ειδική ημερίδα για τα νεοελληνικά ιδιώματα της νότιας Αλβανίας και που αποτελούν μέρος του παρόντος τόμου, αλλά και από τη σχετική βιβλιογραφία, σκιαγραφείται λίγο-πολύ ο χώρος της ελληνοφωνίας στη συγκεκριμένη γεωγραφική περιοχή. Τρεις εστίες, η καθεμιά τους με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά και διαφορετική έκταση. Αν πούμε ότι γνωρίζουμε σε ικανοποιητικό βαθμό την γεωγραφική εξάπλωση της ελληνοφωνίας στη νότια Αλβανία, μεγάλο ζητούμενο αλλά και επίμαχο ζήτημα παραμένει το βάθος χρόνου της. Είμαστε «ερχόμενοι/ερθούμενοι» χθες ή «ριζιμιοί» από αιώνες;¹

Η εισήγησή μας είναι μια πρώτη προσπάθεια να απαντηθεί το ερώτημα αυτό μέσω της συνδυαστικής προσέγγισης των γλωσσικών (και όχι μόνο) δεδομένων υπό το πρήσμα της διαλεκτολογίας, των γλωσσικών επαφών και της ιστορικής γλωσσολογίας. Να γιατί ο τίτλος της περιέχει τις λέξεις-κλειδιά *διατοπικότητα* και *διαχρονικότητα*.

Πριν περάσω σε λεπτομέρειες και επιχειρήσω τη σύνθεση των δεδομένων από επιμέρους εργασίες, θα ήθελα να πω ότι η πόλη που μας φιλοξενεί, το Αργυρόκαστρο, ανέδειξε προσωπικότητες ή σχετίζεται με μορφές που συνδέονται ποικιλοτρόπως με το αντικείμενο του συνεδρίου μας. Ο Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος Κωνσταντινούπολης, πρωτοπόρος της διαλεκτολογικής έρευνας στο δεύτερο ήμισυ του 19^{ου} αι., με στυλοβάτη του τον Χριστάκη Ζωγράφο από το Κεστοράτι Αργυροκάστρου, ο Αργυροκαστρίτης Γεώργιος Δημητρίου και ο Δροπολίτης Κοσμάς ο Θεσπρωτός, που

---

¹ *ερχόμενος* ‘μέτοικος, παρείσακτος’ (Σπύρου 2008: 356).

όπως θα δούμε κάνουν ενδιαφέρουσες επισημάνσεις για τις γλωσσικές επαφές στην περιοχή, και, τέλος, ο Γιάννης Ψυχάρης, που καμάρωνε για την αρβανίτικη², όπως την ονόμαζε, φλέβα του (Κριαράς 1954). Τον μεγάλωσε η γιαγιά Φροσύνη, κόρη του Μιχαήλ Βασιλείου, Αργυροκαστρίτη εμπόρου εγκατεστημένου στην Πόλη, και αδελφού του Αλέξανδρου Βασιλείου, δεξιού χεριού του Αδαμαντίου Κοραή. Έχει περάσει σχεδόν απαρατήρητο το ότι φέτος συμπληρώνονται 200 χρόνια από το θάνατο του Α. Βασιλείου. Το συνέδριό μας, από μια σπάνια και ευτυχή σύμπτωση, τιμά και τιμάται από αυτή την επέτειο.

Θυμίζω, επίσης, ότι γόνος της πέτρινης αυτής πόλης είναι ο μητροπολίτης Εύβοιας και μετέπειτα Αθηνών Γρηγόριος ο Αργυροκαστρίτης, που επιμελήθηκε την έκδοση της αλβανικής μετάφρασης της ΚΔ, στην Κέρκυρα, το 1827, την οποία είχε αναλάβει ο λαμποβίτης ιατρός Ευάγγελος Μέξης, συγχωριανός του Ευάγγελου Ζάππα³.

Το Πανεπιστήμιο Αργυροκάστρου φέρει το όνομα του νέστορα της αλβανικής γλωσσολογίας Eqrem Çabej, του «Χατζιδάκι της αλβανικής», όπως εύστοχα τον αποκαλούσε ο πρεσβύτερος συνάδελφός του Αλέξανδρος Τζουβάνι, συμπολίτης του Κωνταντίνου Χριστοφορίδη και απόφοιτος της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών.

Πριν από ακριβώς 100 χρόνια, τον Οκτώβρη του 1918, η Επιτροπεία Εθνικών Δημοσιευμάτων του Συλλόγου προς Διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων, πρόεδρος της οποίας ήταν ο Γ. Χατζιδάκις και μέλη, μεταξύ άλλων, οι Ν. Γ. Πολίτης και Δ. Γληνός, «ανέθηκεν εις τον κ. Δημήτριον Ευαγγελίδην την συγγραφήν βιβλίου» για το κομμάτι εκείνο του Ελληνισμού, που βρίσκεται σήμερα εντός των συνόρων της Αλβανίας.

Ερχόμαστε τώρα, έναν αιώνα μετά, να προσθέσουμε νέες σελίδες σε εκείνο το βιβλίο (Ευαγγελίδης 1919), κάτω από διαφορετικές περιστάσεις και όντας, πιστεύω, πιο ώριμοι και πιο έτοιμοι να μιλήσουμε στη γλώσσα της αλήθειας και της φιλίας.

1. Μνήμες

Πώς αποτυπώνεται στη μνήμη του λαού της ελληνικής μειονότητας η χρονική του σχέση με τον συγκεκριμένο χώρο; Θα αναφέρω αφενός το αποκαλούμενο *Χρονικό της Δρόπολης ή Αργυροκάστρου*, ένα λόγιο κατασκευάσμα, που αναπαράγοταν στη διάρκεια όλου του 19^{ου} αι. με τον ισχυρισμό ότι οι κάτοικοι της Δρόπολης ήρθαν εδώ από τα μέρη της Αττικής κατά το μεσαίωνα. Το περιεχόμενο του κατασκευάσματος αυτού εξελήφθη ως αληθές από τον γάλλο πρόξενο στα Γιάννενα Rouqueville και έκτοτε ανακυκλώνεται από τους νεοφώτιστους που το ανακαλύπτουν διαβάζοντάς το δημοσιευμένο στα «Ταξιδιωτικά» του (Rouqueville 1820, 1826-1827). Η τελευταία διασκευή που του έγινε ήταν εκείνη του δροβιανίτη λογίου Αθ. Πετρίδη, ο οποίος το ονόμασε *Χρονικόν Δρυόπιδος*, επειδή, όπως εξηγεί ο Λέανδρος Βρανούσης, «η

---

² Στο Ιστορικό Λεξικό της Ακαδημίας Αθηνών καταγράφεται η αμφισημία των όρων *Αρβανίτης* και *αρβανίτικος*, που σήμαιναν και *Ηπειρώτης* και *ηπειρώτικος*.

³ Για να προλάβω ενδεχόμενες αντιδράσεις, διευκρινίζω ότι θεωρώ δευτερεύουσας σημασίας για την εποχή εκείνη το αν ο Βασιλείου, ο Μέξης, ο Ζάππας και ο Ζωγράφος αισθάνονταν/ήταν Έλληνες, Αλβανοί ή Ελληνοαλβανοί. Το ουδιώδες είναι ότι συνέλαβαν τη σημασία της ελληνικής γλώσσας και του ελληνικού πολιτισμού και συνέβαλαν στη διάδοσή τους στο χώρο της Ηπείρου, που με τη σειρά της συνέδραμε στην αφύπνιση των ντόπιων αλλόγλωσσων πληθυσμών και στη μετέπειτα εθνική και συνειδησιακή συγκρότησή τους.

βυζαντινή Δρυϊνούπολις – η πολυτραγουδημένη Δρόπολη – έπρεπε να συνδεθεί με τους Δρύοπας της προκλασσικής αρχαιότητας.» (Βρανούσης 1962: 120).

Ποιος όμως ήταν ο λόγος παραγωγής τέτοιων χρονικών; Οι Βερνίκος και Δασκαλοπούλου (1999: 27), αναφερόμενοι στο *Χρονικό της Δρόπολης*, εξηγούν ότι «η ανάγνωση των αρχαίων πηγών και η αναφορά σε ένα απώτερο ηρωικό παρελθόν χρησιμοποιήθηκαν για τη διαμόρφωση μιας νέας ταυτότητας», και προσθέτουν ότι τέτοιου είδους κατασκευάσματα ήταν της μόδας στα τέλη του 18^{ου} αιώνα και ότι η εμφάνισή τους σχετίζεται και ερμηνεύεται με την πρόδρομη προσπάθεια αυτογνωσίας και αυτοπροσδιορισμού των διάφορων εθνοτικών ομάδων.

Ο Λ. Βρανούσης (1962: 119) επισημαίνει ότι

«Ο ευφάνταστος συντάκτης του Χρονικού καταπλήσσει τον αναγνώστη με την απarıθμησιν αγνώστων αρχαίων ιστορικών συγγραφέων και συγγραμμάτων, τα οποία απωλέσθησαν δήθεν, παρετυμολογεί και αξαρχαΐζει δεκάδας τοπωνυμίων της βόρειας Ηπείρου, διά να εφεύρη ηγεμόνας και οικιστάς πόλεων, κωμοπόλεων και φρουριών, φιλοδοξεί δε να συνδέσει την ιστορίαν του τόπου του με τα ενδοξότερα ονόματα της αρχαιότητας. Δεν πρόκειται καν περί λαϊκών παραδόσεων, αλλά περί ιστορικού μυθιστορήματος λογίας κατασκευής».

Δεν αξίζει να ασχοληθούμε σοβαρά με την φαιδρή άποψη περί εγκατάστασης στη σημερινή νότια Αλβανία ελληνόφωνων πληθυσμών την εποχή του Αλή Πασά, διότι δεν αντέχει σε κανενός είδους επιστημονική κριτική. Ούτε τα περί μετεγκατάστασης κατοίκων της Αττικής στη Δρόπολη βρίσκουν γλωσσική τεκμηρίωση. Πιο συγκεκριμένα, την εποχή της υποτιθέμενης μετοίκησης, στην Αττική μιλούσαν τα *παλιά αθηναϊκά*, που, σύμφωνα με τον Μ. Τριανταφυλλίδη (1938: 240), αλλά και με την πρόσφατη εργασία του Ν. Παντελίδη (2016), χαρακτηρίζονταν από την προφορά των **υ** και **οι** ως **υ** (ου) και ύστερα από ουρανικά σύμφωνα ως **-ιου**: *ανατσούκλιασμα* (ανακύκλισμα < ανακυκλώνω), *κιουρά* (κυρά), *λιούκος* (λύκος), από τη διάσωση ασυνίζητων **-ία**, **-έα**: *καρυδέα*, *κουτσία* (κουκιά), από την τροπή των **κ**, **γ** και του **τ** σε **τσ** (τσιτακισμός) όταν ακολουθούν τα φωνήεντα **ι** και **ε**: *ζόρτσι* (ζόρκι), *τσαίω* (καίω), *βουτσία* (βυτία) κτλ.

Παρόμοια περίπτωση αναζήτησης ηρωϊκής καταγωγής είναι και η άποψη που έχουν οι Χιμαριώτες περί στενής σχέσεως του ιδιώματός τους με εκείνο της Μάνης ή της Κρήτης. Σε ειδική εργασία μας (Κυριαζής 2007) έχουμε εξηγήσει ότι τα γλωσσικά δεδομένα δεν στοιχειοθετούν μια στενότερη σχέση του ελληνικού ιδιώματος της Χιμάρας με εκείνα της Μάνης και της Κρήτης, και ότι η λαϊκή αυτή πίστη καλλιεργήθηκε στη βάση μιας επιφανειακής γλωσσικής ομοιότητας (ασυνίζητο, τσιτακισμός) και κυρίως στη βάση της συνεισφοράς τους στον απελευθερωτικό αγώνα του 1821.

Γενικά, πέραν των όσων προαναφέρθηκαν, στους ελληνόφωνους πληθυσμούς της νότιας Αλβανίας δεν διασώζονται μνήμες μετεγκατάστασης από κάποιο άλλο σημείο της ελληνόφωνης επικράτειας, όπως θα ήταν αναμενόμενο αν πραγματικά είχε συμβεί κάτι τέτοιο⁴.

⁴ Το ίδιο ισχύει και για την Άρτα Αυλώνα, όπου, παρά τα λεγόμενα για μετεγκατάσταση από την Άρτα Ηπείρου (Αμβρακικό), η εικόνα είναι πιο σύνθετη και ο οικισμός προγενέστερος. (Κυριαζής 2012).

Οι μνήμες που υπάρχουν και που εκδηλώνονται υπό τη μορφή μυθικών παραδόσεων δείχνουν ότι ο ντόπιος πληθυσμός έχει βαθιές ρίζες στον τόπο που κατοικεί και σήμερα. Μεταξύ αυτών, ο θρύλος για το δράκοντα, ή το στοιχείο της Μπίστριτσας, ευρέως διαδομένος και σε διαφορετικές παραλλαγές, είναι, νομίζω, ενδεικτικός⁵. Καταγράφηκε από τον Αθ. Πετρίδη το 1893 και την ίδια χρονιά, από μια περιέργη σύμπτωση, το κατέγραψε στην αλβανική εκδοχή του ο Η. Pedersen. Ο θρύλος αυτός, γνωστός και από αλλού στα βασικά του στοιχεία, είναι ένα είδος «κοσμογονίας» της περιοχής καθώς αναφέρεται σε γεωμορφολογικές ιδιαιτερότητες της («Φιδόδρομος», «Θάλασσα της λάσπης» ή «Πινημένο»), αλλά και σε ιστορικά γεγονότα (ανέγερση της Μονής Αγίου Νικολάου στο Μεσοπόταμο, πάνω, κατά πάσα πιθανότητα, στα ερείπια αρχαίου ναού, βλ. εικόνες 1-4).

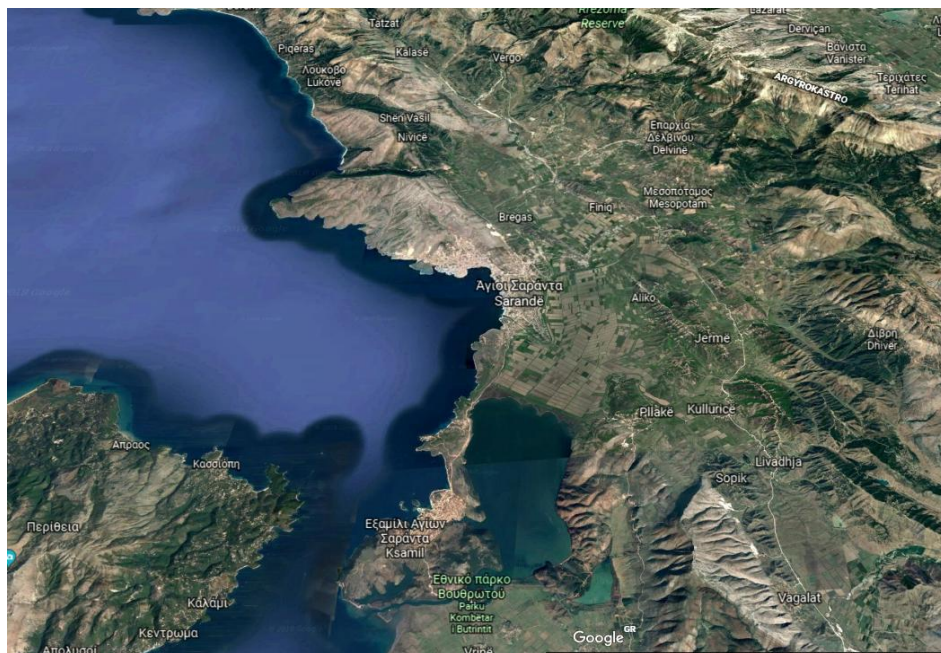

Εικόνα 1. Ο Φιδόδρομος. *«Πριν ψοφήσει, ο δράκος έτρεξε προς τη Μπίστριτσα και ξέρασε. Τα ξερατά του εκσφενδονίζονταν τόσο μακριά από το φύσημά του, που έφταναν στο βουνό Σοπότι και έγιναν δύο ζωνάρια στην πλαγιά του βουνού...».*

⁵ Το χιονισμένο Πλατοβούνι, / είναι τώρα σα μια κάτασπρη κόλλα χαρτί, / με τις δυο σειρές τα δέντρα, / όπως δυο στίχοι δεκαπεντασύλλαβοι. Δυο στίχοι, / μακρόσυρτοι, / όπως η κραυγή του στοιχειού, την ώρα που καίγονταν. (Ζαμπαλάς 1981, «Χιονισμένο Πλατοβούνι»).

Εικόνα 2. Το Πινήμενο. «Και έτρεξαν αμέσως· η θάλασσα έπνιξε τον κόμπο και έγινε τότε η θάλασσα της Λάσπης και η Μπίστριτσα φύσκωσε και έπνιξε τα χωριά, αλλά τον δράκο δεν πρόφτασαν να τον γλυτώσουν.»

Εικόνα 3. Η περιοχή του Βούρκου, όπως διαμορφώθηκε μετά την αποξήρανση του βάλτου («Πινημένου») το 1959.

Εικόνα 4. Το Μοναστήρι του Αγίου Νικολάου στο Μεσοπόταμο. *«Τα πλευρά του στοιχείου τα κάμαν ψαλίδες και κολόνες και έφτιαζαν ένα μοναστήρι».*

Αξιοσημείωτο είναι ότι τη μορφή του στοιχείου τη βρίσκουμε εντοιχισμένη στη Μονή Μεσοποτάμου, όπως φαίνεται στις εικόνες 5 και 6.

Εικόνες 5 και 6.

Όπως εγραφε το 1915 ο Φρ. Βερσάκης,

«Η ζωηρότης και το τρομακτικόν ύφος του τέρατος τούτου εγέννησαν παρά τοις κατοίκοις των πέριξ του Μεσοποτάμου και την φανταστικωτέραν έτι παράδοσιν. Τον μύθον περί του εκ του πλησίον όρους κατερχομένου δράκοντος προς καταβρόχθισιν μιας παρθένου καθ' εκάστην και φονευθέντος εν τέλει τη πανουργία οηλάτου. Το δε ανάγλυφον εικονίζει τον απολιθωθέντα δράκοντα!» (Βερσάκης 1915: 44).

Είναι συζητήσιμο πάντως αν η μορφή του δράκου γέννησε τον θρύλο ή αν ο θρύλος προϋπήρχε και αποτυπώθηκε στα θεμέλια του ναού. Σε αρχαίο νόμισμα που βρέθηκε στην διπλάνη πόλη της Φοινίκης, παριστάνεται ο κεραυνός, το όπλο με το οποίο ο Δίας εξόντωνε τους δράκους και που στη συνέχεια μετατράπηκε σε κοντάρι του Αγίου Γεωργίου ή σε σταυρό του Αγίου Δονάτου. Ο τελευταίος κατάφερε να θανατώσει τον δράκο της Σορωνιάς, όπως καταγράφει η ντόπια λαϊκή παράδοση. (Ζαφειράτης 2007).

Εικόνα 7. Νόμισμα που βρέθηκε στη Φοινίκη, με την παράσταση του κεραυνού.

Έτσι, το νόμισμα της Φοινίκης, ο ανάγλυφος δράκος στο βάθρο της Μονής Αγίου Νικολάου στο Μεσοπόταμο κ.ά., αλλά και επίθετα του τοπικού ιδιώματος όπως τα *φιδοζωσμένος, φιδοδαγκωμένος, θεοσκοτωμένος, πικοβαρεμένος, αστραποβαρεμένος* κ.ά. μαρτυρούν για μνήμες βαθιά ριζωμένες στα χώματα του Βούρκου, της Δρόπολης, ακόμη και της Χιμάρας⁶. Οι μνήμες αυτές κάνουν λόγο επιπλέον για τα πλούτη της αρχαίας Φοινίκης. *Κάστρο των Ελλήνων* (château des Hellènes) ονόμασε τα ερείπια της ένας ντόπιος βοσκός που ρωτήθηκε από τον Rouqueville κατά την εκεί επίσκεψή του το 1807 (Rouqueville 1826-1827: 30-31). Στη Δρόβιανη, «...παλαιοί τίνες έλληνες (διηγούνται) έχοντες σώμα μέγα, επίσης και χείρας και πόδας, συνεπισωρεύσαντες πολλήν γην ωκοδόμησαν τον λόφον τούτον...» (Μυστακίδης 1896: 62). Η ίδια εικόνα

⁶ Βλ. τοπωνύμιο *Ραχτοπγάδ* (Rahtopgadhí, Palasa 2006: 42) < *Στου Δράκου το Πηγάδι* (Δέδες 1978: 99).

σώζεται και στη Θεσπρωτία (Μουσελίμης 2001: 83), αλλά και σε πολλά άλλα μέρη της Ελλάδας.

«Ότι οι παραδόσεις αυτές στο σύνολό τους δεν είναι πλάσματα των τελευταίων αιώνων, το δείχνει πάνω απ' όλα το όνομα Έλληνες ακριβώς, που είχε στο μεταξύ αχρηστευθεί ως εθνικό, με την ποικιλία των τύπων που παρουσιάζει στις μαρτυρίες αυτές: Έλληνες, Γέλληνες, Ελλένηδες, Λήνηδες, Έλληνοι, Γέλληνοι, Έλλενοι, Λέλλενοι, Ελληνάδες, κτλ.», γράφει ο καθηγητής Ιωάννης Κακριδής (1979: 16).

Αξίζει να αναφερθεί επίσης ότι η λ. *jelin* απαντά και σε αλβανόφωνους πληθυσμούς της νότιας Αλβανίας, όπου (έτσι ονομάζονται) «οι πρώτοι άνθρωποι, για τους οποίους λέγεται ότι ήταν πανίσχυροι και πανύψηλοι», π.χ., *ky është sa një jelin* 'αυτός είναι ίσα με έναν Έλληνα', Nivicë-Bubar, και η έκφρ. *Në kohë të jelinëve* 'τον καιρό των Ελλήνων', Κυς (KLSH).

Πόσο συνάδουν τα γλωσσικά δεδομένα της περιοχής με την παραπάνω εικόνα; Έχουν αποτυπώσει τα ντόπια γλωσσικά ιδιώματα στοιχεία συγκρίσιμα με το βάθος χρόνου αυτών των παραδόσεων;

2. Διατοπικότητα

Δεδομένου ότι για τα υπό εξέταση ιδιώματα δεν διαθέτουμε γραπτές μαρτυρίες προγενέστερες από τα μέσα του 18^{ου} αι., ακολουθούμε τη μέθοδο της έμμεσης τεκμηρίωσης και χρονολόγησης με βάση την αρχή ότι φαινόμενα που είναι κοινά σε όμορα ιδιώματα, έχουν κατά κανόνα το ίδιο χρονικό βάθος. Αντλούμε δηλαδή στοιχεία από όμορα ιδιώματα της ίδιας γλώσσας (διαλεκτολογία) ή και από όμορα αλλόγλωσσα ιδιώματα (γλωσσικές επαφές) για να οδηγηθούμε, με τη βοήθεια της ιστορικής γλωσσολογίας, στην παράμετρο χρόνος, που είναι και το ζητούμενό μας.

Μεθοδολογικά κινούμαστε στα χνάρια του γνωστού γερμανού ελληνιστή και ρωμανιστή G. Rohlfs για μια διαχρονική προσέγγιση του ζητήματος⁷ και εγκαταλείποντας την αντίληψη περί ύπαρξης γλωσσικών νησίδων, εντάσσουμε τα ελληνικά ιδιώματα της νότιας Αλβανίας σε ένα ευρύτερο πλαίσιο. Με τον τρόπο αυτό η εικόνα που σχηματίζουμε είναι τελείως διαφορετική και επιβεβαιώνει την ύπαρξη ενός γλωσσικού continuum, με τις συνέχειες και ασυνέχειές του.

Το διαλεκτικό continuum νοείται ως ένα συνεχές, σε ορισμένα σημεία του οποίου πυκνώνουν και γενικεύονται γλωσσικά φαινόμενα που εμφανίζονται σποραδικά στον ευρύτερο χώρο. Έτσι, η τροπή *st – s*, γενικευμένη στα ελληνόφωνα χωριά της Χιμάρας (Κυριαζής 2007), απαντά και στην περιοχή Στερνατίας της Κ. Ιταλίας, σε περιορισμένη έκταση (Greco & Λαμπρογιώργου 2001: 421, 442 κ.ά.). Επίσης, οι υπερσυντέλικοι (και παρακείμενοι) του τύπου *είχε πάρω* (*έχει πάρω*), που αποτελούν γνώρισμα του ιδιώματος ΑΣΔΠΔ⁸, απαντάνε σε προηγούμενο στάδιό τους στα Επτάνησα, κοκ. Βλ. *είχα αρχηνίσω, είχα πέψω, είχα προσκυνήσω, είχες βαρεθείς, είχα ξεμακρύνω, είχες ιδείς, είχανε στοχαστούνε* (Kriki & Liossis, αδημοσίευτη εργ.).

⁷ Από την πλούσια σε σελίδες και ιδέες εργογραφία του θα ξεχωρίζα το γνωστό βιβλίο του Nuoni scavi linguistici nella antica Magna Grecia. Palermo 1972.

⁸ Αγίων Σαράντα, Δελβίνου, Πωγωνίου και Δρόπολης.

Πρόκειται για τρία διακριτά ιδιώματα, το καθένα τους με στοιχεία εντοπιότητας και χαρακτηριστικά ισόγλωσσα με την ενδοχώρα (Ηπειρο, Δυτική Μακεδονία), την Κέρκυρα, την Κεφαλονιά και την Κ. Ιταλία. Από την έως τώρα έρευνα (Τζιτζιλής, *Εισαγωγή*, κ.ά.) φαίνεται ότι έχουμε να κάνουμε στην ουσία με δυο διαλεκτικές ζώνες που κατά κάποιον τρόπο συντέμνονται στο ιδίωμα των ΑΣΔΠΔ: Την **ανατολική μακεδονο-ηπειρωτική** και την **δυτική**, που περιλαμβάνει τη Χιμάρα, την Κ. Ιταλία και τα Επτάνησα.

Η Άρτα Αυλώνα αποτελεί ειδική περίπτωση, λόγω κυρίως του βόρειου φωνηεντισμού και του ρηματικού της συστήματος. Όμως και εκεί, με δεδομένο το ελληνικό υπόστρωμα του αλβανικού ιδιώματος της Μουζακιάς (Tzitzilis 1997), παρατηρούνται αξιοσημείωτα γλωσσοπολιτισμικά ισόγλωσσα με την Κ. Ιταλία και τα Επτάνησα (Κυριαζής 2012).

Τα ν.ε. ιδιώματα της νότιας Αλβανίας δεν έχουν υποστεί τέτοια αλλίωση που θα μας επέτρεπε να μιλάμε για τη δημιουργία μιας ελληνοαλβανικής ποικιλίας, όπως συμβαίνει, λ.χ., στην περίπτωση των αρβανίτικων. Οι λόγοι είναι πολλοί αλλά σχετίζονται κυρίως με το γεγονός ότι τα ιδιώματα αυτά δεν έχασαν ποτέ την επαφή με τον κορμό της ελληνικής.

Στην εργασία μας εστιάζουμε κυρίως στη *δυτική ζώνη*, αφού με την ανατολική ασχολήθηκαν σε βάθος οι Μαργαρίτη-Ρόγκα και Παπαδάμου (βλ. την εργασία τους στον παρόντα τόμο). Η έρευνά μας βασίζεται σε στοιχεία που μας παρέχουν: α) το Πρακτικόν της Επισκοπής Κεφαλονιάς του 1264· β) τα νοταριακά έγγραφα της νήσου Κέρκυρας (από το 1472 και εξής)· γ) τα μεσαιωνικά έγγραφα της Κάτω Ιταλίας (Trinchera κ.ά., από τα τέλη του 9^{ου} αι.).

Η επαφή της Ηπείρου (Στεριάς) με τα Επτάνησα και την Κάτω Ιταλία επιβεβαιώνεται από διάφορες ιστορικές μαρτυρίες, αλλά και από τα δημοτικά τραγούδια της περιοχής.

Σε χρηστήριο έλασμα που βρέθηκε στο Μαντείο της Δωδώνης και που χρονολογείται στο α' μισό του δ' π.Χ. αι. (Δάκαρη et al. 2013: 468), διαβάζουμε:

περί τᾶς οἰκήσιος τᾶς
ἐγ Χεμαρίων πότερον
αὐτεῖ οἰκ[έ]ωντι;

ΠΕΡΙΤΑΣΙ ΚΗΚΕΙΟΣΤΑΣ
ΕΓΧΕΜΑΙ ΙΛΗΗΟΤΕΡΩΝ
ΑΥΤΕΙ ΟΙΚΕΛΝΤΙ

(*Σχετικά με την εγκατάσταση από τους κατοίκους της Χιμάρας, [υποβάλλουν το ερώτημα] εάν θα πρέπει (ή μπορούν) να εγκατασταθούν εδώ*).

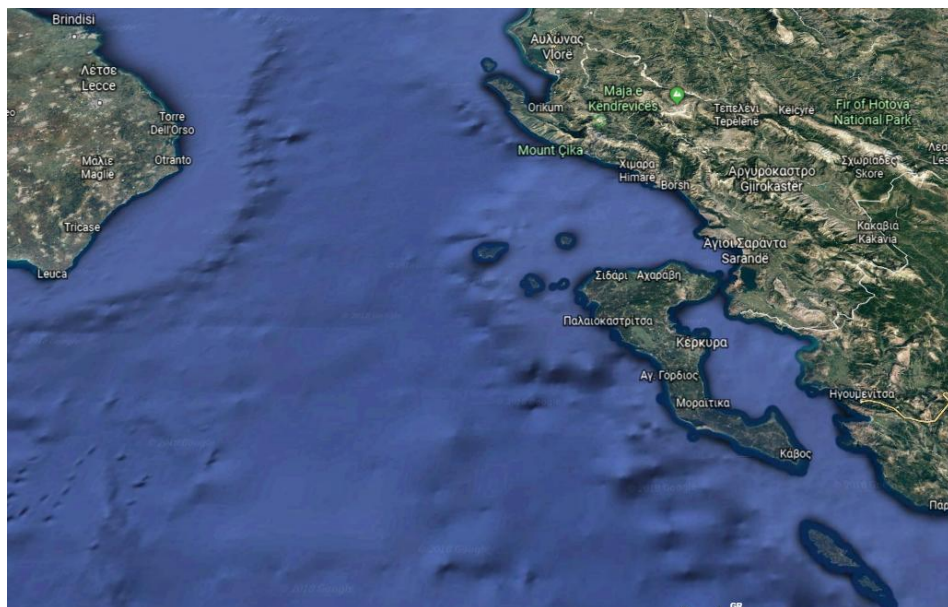
Στις νοταριακές πράξεις του Πέτρου Αγαπητού (Αγαπητός 1514-1515), που καλύπτουν τις αρχές του 16^{ου} αι., αναφέρονται οι *Γεώργιος ο Πικέρνης* (σ. 8) *Γεώργιος ο Μύρος από την Λοβήνα* (σ. 8), *κυρ Γγίνης ο Αργυροκαστρίτης* (σ. 22), *Μέζας ο Σάλεσης από την Στεριαν* (σ. 35), *Γγιόνης ο Μπούας, κυρ Δήμος ο Μουλουμάδης και Νικόλαος ο Αργυροκαστρίτης* (σ. 37), *Μάστρο Στίνης ο Μπάρδης* (σ. 57), *Πέτρος Λεκούρης* (σ. 201), *Γεώργιος ο Στεριότης ... και Ανδρέας ο Αλβανίτης* (σ. 225), *Λουρέντζος ο Δοβριανήτης* (σ. 227) και πολλοί άλλοι, η παρουσία των οποίων στην Κέρκυρα δικαιολογεί τη μεία του νοταρίου *εις την μονήν του Αγίου Νικολάου, ονομαζόμενον ξένον* (έγγρ. 30 Αυγ. 1514, σ. 196), αλλά και την ανέγερση στην πόλη της Κέρκυρας, στα τέλη του 17^{ου} αι., της *Παναγίας των Ξένων* (Στούπης 1960: 136). Από την ίδια πηγή μαθαίνουμε ότι ο *κυρ Γεώργιος Μπαλδουβήνος ... χρεωστή προς τον*

παρόντα κυρ Δούκαν τον Κουμερκιάρην, λεγόμενον Μουσταφάν Πασάν, από το Δέλβηνο άσπρα επακόσια (έγγρ. 13.4.1515, σ. 373), που σημαίνει ότι οι κάτοικοι της Στεριάς έχουν αρχίσει να εξισλαμίζονται. Επίσης, αν και δεν ισχύει πάντοτε, αξίζει να προσεχθεί η διάκριση Στεριώτης – Αλβανίτης, που γίνεται σε έγγραφο του Αγαπητού (σ. 225).

Είναι γνωστό ότι οι Χιμαριώτες ταξίδευαν στις απέναντι ακτές: *Mua ç' m'ë qëndroi rëndë, / ndaj vazë në Otrënt = Βαριά επικράθηκα, / και πήγα στον Τάραντα* (Veizi 1998: 41). Τόσο δεμένοι ήταν με την απέναντι ακτή, που η λέξη Rujë (Puglia, Απουλία) από τοπωνύμιο χρησιμοποιείται στο Κηπαρό (Qerago) και αλλού ως προσηγορικό και σημαίνει το βορειοδυτικό σημείο του ορίζοντα: *U nxi ruja, do bjerë shi. / Μαύρισε η πούγια, θα βρέξει*, ή ως επίρρημα με τη σημασία ‘συννεφιασμένα, συνοφρυωμένα’: *Ç'ke, moj, që rri rujë? / Τι έχεις, καλή, και κάθεται πούγια;* (Sotiri 2001: 227). Στους Καλαράτες (Kallarat), αλβανόφωνο χωριό στην ανατολική πλευρά των Ακροκεραυνίων, την ίδια ονομασία φέρει ο ψυχρός αέρας που έρχεται από τα μέρη της θάλασσας⁹.

«Έντευθεν [από Παλέρημον ή Πάνορμον Χιμάρας] ακούγονται οι πετεινοί των χωριών Οτράντου της Ιταλίας», έγραφε ο Β. Ζώτος Μολοσσός (1878: 78), ενώ ο Δ. Λουκάτος κατέγραφε ότι «Οι Αργυροί (επόνυμον) είναι οι πρώτοι κάτοικοι. Ήρθαν από τους Παζούς (είχαν πάει εκεί από το Αργυρόκαστρο). Δεν τους χωρούσαν τότε οι Παζοί, ..., και ήρθαν στους Οθωνούς.» (2012: 137).

Αυτά τα συχνά «πηγαιέλα» και «πάρε-δώσε» έχουν δημιουργήσει σημαίνοντα ισόγλωσσα ανάμεσα στην Ήπειρο και τις απέναντι ακτές της. Σε προηγούμενες εργασίες, δικές μας και άλλων συναδέλφων (βλ. βιβλιογραφία), έχουν γίνει σχετικές αναφορές και επομένως εδώ θα παρουσιάσουμε νεότερα στοιχεία και διαπιστώσεις.

⁹ Πληροφορία του prof. R. Memushaj.

Εικόνα 8. Χάρτης με τις περιοχές Ηπείρου/Νότιας Αλβανίας και τις απέναντι ακτές Ιταλίας και Ελλάδας.

Για παράδειγμα, με βάση την παρατήρηση ότι στην Κέρκυρα

«τα συνηρημένα και τα αποσυνηρημένα ασυναίρετα σχηματίζουν τον παρατατικό με τροπή της αρχαίας κατάληξης από –ων σε –ουν και με την προσθήκη τελικού α: *αγάπουννα, εμίλουννα, ετίμουννα.*» (Χυτήρης 1987: 34)

διαπιστώνουμε ότι παρόμοιοι τύποι, και γενικότερα μη σιγματικοί παρατατικοί, απαντάνε συχνά στα Διαπόντια νησιά: *ενόγα* 294, *εδείπνα* 74, *επρεβάτουνε* 79, *εχτύπουνε* 131, *αγάπα* 324, *εκελάδουνε* 323, *επέρνουνε* 176, *προβάτουνε* 223, *διακόνου* 223, *ερώτουνε* 223, *βάρουννα* (θα σε βάρουννα) 245, *τράβουνε* 287, *αγάπα την κι αγάπα τον* 350, *εμοιρολόγα* 323, *κοιμότουνε* 272, *εγκρεμιζότουν* 335, *εδιάζοτου* 331, *εγενόντουνε* 187, *εκρυβότουνε* 225, *ασκονώτουν* 227 (οι παραπομπές από Λουκάτο 2012): στη Χιμάρα: *εβάρει, αγάπα, εγάμει, εμίλουννα, απετούρα*· και στην Κ. Ιταλία: *εβάρωννα, εβάρωννε, αγάπωννα* (Απουλία), *εγάπω* (Καλαβρία) Andriotis 1974: 613, (βλ. και άλλα στο Rohlf 1964).

Σε εργασία μας για το ελληνικό ιδίωμα της Χιμάρας (Κυριαζής 2007) είχαμε γράψει ότι η περιεκτική τοπωνυμική κατάληξη –*έος* απαντά αποκλειστικά στα τρία ελληνόφωνα χωριά της περιοχής και αποτελεί ένα από τα ιδιάζοντα χαρακτηριστικά του τοπικού ιδιώματος. Σε συγχρονική θεώρηση, τοπωνύμια περιεκτικά όπως *Δραλέος, Ελατέος, Κασανέος, Παπρέος* ‘μέρος, αντίστοιχα, με δρυάρια, έλατα, καστανιές, παπύρους’ κτλ. εκλαμβάνονται ως ονομαστικές και απαντούν συνήθως στην αιτιατική πτώση: *σον Κασανέο, σον Δραλέο*, που με τη σειρά τους αποτέλεσαν τη βάση σχηματισμού των τύπων *Kastané* και *Dhralé* του τοπικού αλβανικού ιδιώματος. Η ερμηνεία αυτή θα πρέπει να αναθεωρηθεί υπό το φως νέων δεδομένων, που μας προσφέρει το «Πρακτικόν της αγιωτάτης επισκοπής Κεφαλληνίας...» του 1264 (Τζαννετάτου 1965), με το οποίο ο Comes Palatinus Ricardus Orsini dominus Cephaloniae, Zakynthi’ et Ithacae confirmat possessiones ecclesiae Zacynthi ad instantia episcopi Henrici.

Στο κείμενο του Πρακτικού εμφανίζονται με ασυνήθιστη συχνότητα¹⁰ (κυρίως) φυτο-τοπωνύμια στη γενική πτώση, όπως *του Σπαρτέως, του Δαφνέως* κι απ’ ό,τι φαίνεται το ασυνίζητον ήταν διαδομένο σε όλα τα Επτάνησα και στη συνέχεια υποχώρησε σταδιακά και διατηρήθηκε σε περιφερειακές εστίες (Κ.Ιταλία, Χιμάρα). Μπορούμε να υποθέσουμε ότι από χρήσεις *του Δραλέως, του Κασανέως, του Παπ(υ)ρέως, του Μυρτέως* προέκυψαν μέσω επανάλυσης οι τύποι *σον Δραλέο, σον Κασανέο, σον Παπρέο, σο Μυρτέο* και στη συνέχεια σχηματίστηκαν οι ονομαστικές τους σε –*έος*. Διαφορετική άποψη έχει ο καθηγητής Χρ. Τζιτζιλής, ο οποίος πιστεύει ότι από πληθυντικούς σε –*έοι* ουσιαστικών σε –*εύς* σχηματίστηκαν υποχωρητικά ενικοί σε –*έος*, πάνω στο μοντέλο *ο βασιλεύς – οι βασιλέοι – ο βασιλέος* (προφορική ανακοίνωση). Το ότι τα σε –*έως* τοπωνύμια είναι τόσο διαδομένα στα μέσα του 13^{ου} αι.

¹⁰ Βλ., για παράδειγμα, *το μεν αρμάκιν καλείται του Δαφνέως, εν τη θέσει του Θρομβέως, του Μαρανθέως, του Μυρτινέως, του Πρινέως, του Πτερέως* κτλ. (Τζαννετάτου 1965: 144, 146, 152, 153, 156, 157).

σημαίνει ότι πρέπει να είχαν πρωτοεμφανιστεί πριν από καιρό κι αυτό είναι μια ισχυρή χρονολογική ένδειξη για το ελληνικό ιδίωμα της Χιμάρας.

Μια άλλη περιεκτική τοπωνυμική κατάληξη είναι η **-ίλας**, που μαρτυρείται από τα μέσα του 14^{ου} αι. (Ασωνίτης 1999: 50) και απαντά αποκλειστικά στην Κέρκυρα και στις απέναντι ακτές της Ηπείρου: Βούρκος Δελβίνου: *Κοκκίλας, Γραβίλας, Σπαρτίλας* (Κρανιά, Αναγνώστης 2007: 209, 210), *Γραβίλας, Κοκκίλας, Μποτσιλάς* (Δίβρη, Κίτσιος 2006: 186), *Αγρίλας* (Δίβρη, ό.π. 125), *Ετίλας* ‘μέρος με ιτιές’ (Γέρμα Αγ. Σαρ.). Βλ. και *Αρίλας, Σπαρτίλας* (Κέρκυρα, Amantos 1903: 7). Σημειώνουμε ότι τοπωνύμια σε **-ίλας** (γεν. **-ίλα** αλλά και **-ίλος**) απαντάνε με μεγάλη συχνότητα σε κερκυραϊκά νοταριακά κείμενα του 15^{ου} και 16^{ου} αι. και εξακολουθούν να χρησιμοποιούνται και σήμερα¹¹. Το επίθημα **-ίλας** εμφανίζεται με βάσεις που δηλώνουν φυτά και σπάνια με άλλες βάσεις, όπως στο *Στρηνίλας* (Κέρκ.), όπου το *στρήνα* (η) ‘είδος εδάφους με σκληρή, χαλικώδη σύσταση’ (Χυτήρης 1987: 180). Ο τύπος *Αγριλίλας*, που μαρτυρείται σε έγγραφο του νοταρίου Κατωμέρη (1503-1507)¹², είναι αποτέλεσμα ανομοίωσης του *Αγριλίλας*, στο οποίο ανάγεται και το τοπωνύμιο *Αγρίλας*. Για την ετυμολογία του επιθήματος, που παραμένει προβληματική, βλ. Συμεωνίδη 2005.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει και

«...το μόρφημα **-αμιά** [που] απαντά, κυρίως στις διαλέκτους της Ηπείρου και λιγότερο συχνά της Δ. Μακεδονίας και της Κάτω Ιταλίας, σε μια σειρά από λέξεις, με διαφανή και εύκολα αναγνωρίσιμη βάση, που δηλώνουν μέρος σώματος, κάλυμμα μέρους σώματος και, πιο συχνά, στέλεχος δημητριακών ή χωράφι σπαρμένο με δημητριακά, πρβ. εκτός από το *νεφραμιά*, τις λ. *βριζαμιά* ... *κριθαραμιά* ... *αραποσιταμιά* ... *σιταραμιά* ... κ.ά. Το **-αμιά** είναι σύνθετο μόρφημα από το **-άμος** ή **-άμι** + **-ιά**: πρβ. *στηθάμι* (< *στήθος* + **-άμι**) ‘στήθος (πουλιού), στηθούρι’ > *στησαμέα* ‘δερμάτινη ποδιά που καλύπτει το στήθος του θεριστή’ (Απουλία: Καραναστάσης 1984-1992, λ. *στησαμαία*), *καρπάμι* (< *καρπός* + **-άμι**) ‘άχυρο κριθαριού’ (Απουλία). Στα *βριζαμιά*, *κριθαραμιά*, *αραποσιταμιά*, *σιταραμιά* κτλ. δεν αποκλείεται να λειτούργησε ως πρότυπο το *καλαμιά* < *κάλαμος* ή *καλάμι* + **-ιά**.» (Τζιτζιλής 2017: 65).

Το μόρφημα αυτό το βρίσκουμε σε προσηγορικά στην Κέρκυρα: *ριζαμιά* (*πέτρα*) ‘βράχος ριζαμιάς’ (Χυτήρης 1987: 162), στην Ήπειρο: *σσουραμιά* η ‘συσσώρευση χαλικιών σε κοίτη χαράδρας υψηλού βουνού’ (Μπόγκας 1964: Α’ 357), στη Θεσπρωτία: *αντεραμιά* η ‘το σύνολο των εντέρων σφαγίου’, *αχεραμιά* η ‘ο σωρός αχύρων’, *βριζαμιά* η ‘το άχυρο της βρίζας’, ‘χωράφι καλλιεργημένο με βρίζα’ (Πασιάκος & Ράφτης, Θεσπρ.Λεξ.). Ως τοπωνυμικό επίθημα μαρτυρείται στην Κέρκυρα από τις αρχές του 16^{ου} αι: *χωράφια τής Κουκαμιάς* (Φαρμάκης 1515-1525: 210), *Αμπέλιον* ... *στες Ληνομαεΐας* (Αγαπητός 2015: 324), αλλά απαντά και σε Χιμάρα,

¹¹ Ο Χυτήρης (1987) σημειώνει τα *αρίλας, ασφακίλας, βουρλίλας, γανυρίλας, δαφνίλας, καλαμίλας, καρδαμίλας, κοκκιλίλας, κουραμίλας, κρουζίλας, ψαθίλας, μαλαθρίλας, πρινίλας, ροπακίλας, φαίλας*.

¹² εις τον *Αγριλίρα* (Κατωμέρης 1503-1507: 263).

Αγ. Σαράντα, Δέλβινο: *Φακιδαμέα* (Δρυμάδες, Δέδες 1978: 211), *Κουκαμιά* (Λιβαδιά) < *Κουκαμέα* > αλβ. *Kakomë* (Nivicë-Bubar).

Το βρίσκουμε και στα αλβανικά ιδιώματα της νότιας Αλβανίας (τσάμικα), που το δανείστηκαν μάλλον από το ελληνικό θεσπρωτικό ιδίωμα: αποσυνδέθηκε από τα ελλ. δάνεια (πβ. *shtaramë* < σταραμιά) και συνδέθηκε με αλβ. θέματα: *bathamë* ‘κουκαμιά’ (bathë ‘κουκκί’), *zallamë* ‘χαλκαριά’ (zall ‘χαλίκι’) κ.ά. (Janjar-Konisp.) Τοπων.: *Drizamë* (drizë ‘παλιούρι’), *Rizamë* (riz ‘ρύζι’), *Guramë* (gur ‘πέτρα’) (Τσαμ.) Rrapaj 1995: 129, 140, 106, 79, 341 αντιστοίχως.

Το επίθημα *-ωνιά, -ωνιά*, με ευρεία διάδοση σε πολλά μέρη της Ελλάδας (Andriotis 1974: 613) και της Κ. Ιταλίας (Rohlf 1964: 582), και γνωστό από την αρχαιότητα, απαντά περιορισμένα στην περιοχή Δελβίνου, Αγ. Σαράντα και Αργυροκάστρου: *Μελισσωνιά* στη Δρόβιανη (Κορώση χ.χ. 228), στη Σωτήρα (Κουλίδας 2005: 219) και στη δυτική πλευρά του όρους Μηλιά. Βλ. επίσης *Βατωνιά* στην Κέρκυρα και *Ροδωνιά* στην Κεφαλονιά κτλ. (Andriotis ό.π.) και προσηγορικό *θρακωνιά* η ‘θράκα’ στο Βούρκο (Σπύρου 2008:363).

Παραπάνω, κάνοντας λόγο για τα κοινά περιεκτικά τοπωνυμικά επιθήματα, αναφερθήκαμε σε σειρά τοπωνυμίων. Στη συνέχεια παρουσιάζουμε και ορισμένα άλλα που σχετίζονται με βασικά γνωρίσματα του εδάφους.

Νερά και ιδιότητες εδάφους. Στους δυτικούς πρόποδες του όρους Μπουρέτο, που αποτελεί το ανατολικό φυσικό όριο της Δρόπολης με το Πωγώνι, μαρτυρείται τοπωνύμιο *Ουέλλα* ‘ονομασία της δεύτερης πηγής του μεταλλικού νερού και του τόπου γύρω της, βόρεια του χωριού’ (Κουλίδας 2005: 57), ενώ στην ανατολική πλευρά του Μπουρέτου υπήρχε κάποτε το πλούσιο σε νερά χωριό *Οψάδα* (Σωπική). Τα τοπωνύμια αυτά σχετίζονται μάλλον με τις ονομασίες κι άλλων πηγών του ευρύτερου χώρου: *Κάκοπος* και *Κάλωπος* (Θεολόγος Αγ. Σαράντα), *Κάλωπον* και *Κάκοπον* (Χιμάρια, Βαγιακάκος 1983: 19, χωρίς να διευκρινίζει αν πρόκειται για πηγές ή χωράφια), αλλά και *Σανερό* (πηγή στην Παλιάσα), *Εφτάβρυσος* (Βαγιακάκος ό.π.) και *Αφτάς* (σον *Αφτά*). Τοπωνύμιο *Καλόψανο* μαρτυρείται και στην Κεφαλονιά (Αμάραντος 1548-1562: 111, 151).

Οι προαναφερθείσες ονομασίες ανάγονται πιθανότατα στα ρ. *ἔψω* και *ὄπτω*, και πιο συγκεκριμένα στα αρχ. επίθ. *κάλωπος (καλός + ἔψω, Andriotis 1974: 292), *κάκοπος, και *ὄπτός* (Andriotis 1974: 413), που μαρτυρούνται σε ν.ε. ιδιώματα. Έτσι, στην Κεφαλονιά χρησιμοποιούνται τα επίθ. *κάκοπος* ‘δύσβραστος’ και *κάλωπος* (τόπος) ‘το έδαφος το παράγων εύβραστα όσπρια και λάχανα’ (Τσιτσέλης 1875: 211, 214 αντίστοιχα), ενώ στην Κέρκυρα το *κάλωπος* έχει τις σημ. ‘εύγευστος, εύθρυπτος’, και το ουσ. *κάκοπος* σημαίνει ‘ξηρός καρπός με άγευστο εσωκάρπιο και σκληρό τσόφλι’ (Χυτήρης 1992: 69, 71 αντίστ.). Για την ερμηνεία του τοπων. *Σανερό* (<*οψανερό) μας βοηθάει το επίθ. *ψανός* ‘ευκολόβραστος, τρυφερός, καλής ποιότητας’ (Λευκάδα, Λάζαρη 1970: 206). Η λ. *οφτός* (πτ > φτ) μαρτυρείται σε μεσαιωνικά κείμενα (Κριαράς Λεξικό ΙΔ’ 21), όπως και σε νεοελληνικά ιδιώματα (Andriotis 1974, λ. *ὄπτός*). Όσο για τη σημασία των ριζών *οψ-* και *οφτ-* στα προαναφερμένα τοπωνύμια, είναι πολύ πιθανόν να αφορά το ‘σκληρόν’ του νερού μιας πηγής ή το ‘βραστερόν’ των προϊόντων καλλιεργήσιμων εκτάσεων. Προκειμένου για νερά, στις περιοχές Αγ. Σαράντα και Δελβίνου χρησιμοποιείται συχνά και η λ. *χωνευτικός*: *Καλλιστάς* ‘βρύση με άριστο χωνευτικό νερό’ (Δίβρη, Κίτσιος 2006: 20). Για διάφορες ιδιοματικές λέξεις που σχετίζονται με τη ρίζα *ὄψ-* και απαντάνε σε Ήπειρο, Μακεδονία και Πόντο βλ. και Δουγά-Παπαδοπούλου 1984, καθώς και το ρ. *ψανίζω* ‘μισοξεραίνομαι’ (Σμίνετσι,

Σπύρου 2008: 482), τη φρ. *ψάνισαν τα σάρια* ‘πήραν όνη’ (Λόγγος Δρόπολης, Γκατζώνη 2003: 213) και τη λ. *γαλόμιμος* ο ‘είδος χόρτου του βουνού, που τρώγεται’ (Χιμάρα, Μπόγκας 1966: Β’ 83).

Φυτά. Τη λ. *βράχλο* (< *βλάχρον*, Ησύχιος) τη βρίσκουμε είτε ως προσηγορικό είτε ως τοπωνύμιο στην Κ. Ιταλία: *to lãhri, Lahrito* (Rohlf’s 1964: 87, λ. *βλάχριον*, και *λάχριον 291)· στην Άρτα Αυλώνα: *βράχους ο*· στη Χχ: *βράχνα η* (Μπόγκας 1966: Β’ 82)· στην Κέρκυρα: *βράχλο το, βλάχλα η, βράχλα η*· στους Παξούς: *βράχλος ο* (Andriotis 1974: 177, λ. *βλάχρον*)· στην Πολίτσιανη Πωγωνίου και τη Δούβιανη Δρόπολης: *Βράχλα* (Κουλίδας 2005 : 73, 168)· στη Δρόβιανη: *Βλαχούρια* (Κουλίδας 2005: 264)· στη Δίβρη: *Βλάχουρας* (Κίτσιος 2006: 186)· στο Κακοδίκι Δελβίνου: *βλάχαρος* (Shiko 2006: 116).

Η λ. *κνύζα*, επίσης, εντοπίζεται στο συγκεκριμένο χώρο με τύπους που ανάγονται στο αρχ. διαλ. *κνύζα* ‘Flöhkraut’ (Rohlf’s 1964: 257, λ. *κόνυζα*), όπως *kliza, kriza, klisa* (Κ. Ιταλία, Rohlf’s ό.π.), *γρούζο, γρούζα* στην Ήπειρο και *κρούζα* στην Κέρκυρα (Tzitzilis 1997: 204), μαρτυρείται μάλιστα και σε διπλανά με τη Χιμάρα αλβανόφωνα χωριά ως *grúzë -a* και *krúzë -a* (Κηπαρό) αλλά και ως *ονογρούζë-a* (<*ονογρούζα < *ονοκνύζα, Κυριαζής 2007: 208).

Το τοπωνύμιο *Σορωνιά*, που απαντά στη Δρόπολη και το Βούρκο, μαρτυρείται και στην Κέρκυρα (Χρυσικόπουλος 2009: 281¹³) αλλά και στη Ρόδο (*Σορωνή, η*) με τη σημασία ‘δάσος από βαλανιδιές’ (Παπαχριστοδούλου 1951: 66), και συνδέεται με το αρχ. *σορωνίς, ή, και σαρωνίς, -ίδος, ή*, ‘γέρινη βαλανιδιά με κουφάλα’, πβ. Ησύχ. *σαρωνίδες· πέτραι. ή αί διά παλαιότητα κεχυννίαι δρύες, σορωνίς· έλάτη παλαιά*, καθώς και με το αρχ. τοπωνύμιο *Σόρων, -ωνος, ό* ‘δάσος δρυών στην Αρκαδία’ (Συμεωνίδης 2010: Β’ 1292-93, που παραπέμπει στους Pape – Benseler 1911).

Είναι αξιοσημείωτο το μικροτοπωνύμιο *Σορωνιά* στη Δούβιανη Δρόπολης δεδομένου ότι το οικονύμιο *Δούβιανη* ανάγεται στο σλαβ. *Dobjane ‘κάτοικοι τόπου και βαλανιδιές’ < *σλαβ. doбъ* ‘βαλανιδιά’, πβ. οικονύμιο *Δούβιανα* Νικοπόλεως και Πάργας (Συμεωνίδης 2010: Α’ 487). Προσθέτουμε ότι και το διπλανό στη Δούβιανη οικονύμιο *Φράστανη* ανάγεται στη σλαβ.ρίζα *chnrastino ‘με βαλανιδιές’ (Συμεωνίδης 1992: 47), ενώ για τη *Σορωνιά* της περιοχής Δελβίνου είναι γνωστό ότι εκεί υπήρχε δάσος με τεράστιες βαλανιδιές¹⁴. Η λαϊκή ετυμολογία και φαντασία συνέδεσε το τοπωνύμιο αυτό με τους εννιά σωρούς (*σωροί εννιά*) που δημιουργήθηκαν από το σώριασμα του δράκου που φύλαγε την πηγή και δέχτηκε θανατηφόρο χτύπημα από το σταυρό του Αϊ-Δονάτου.

Όσο για τη δεύτερη σημασία της λ. *σορωνίς*, που μας παραδίδει ο Ησύχιος, αυτή διασώζεται μάλλον στην Κεφαλονιά, όπου

¹³ Σε έγγραφο του 1557 διαβάζουμε ότι ‘έδωσεν ένα κομμάτι τόπον άγριον και λογκώδη ... εις την περιοχίν χωρίου Σπαρτερού εις τόπον λεγάμενον εις το Σορωνιά...’ (Χρυσικόπουλος 2009: 280).

¹⁴ «*Μπροστά απ’ την εκκλησία είναι ένας σαν δρόμος, δηλαδή άδειο από δέντρα. Τα δέντρα όμως που βρίσκονται από δω κι από κει, σκεπάζουν τον ήλιο κι έτσι φαίνεται σαν ψιλή στοά με κίονες τα δέντρα.*» (Η ωραιότερη Πανήγυρης του χωριού μου, Λευτέρη Τάλλιου, μαθητή Γ τάξης, γύρω στα 1930).

«η υψίστη κορυφή του Αίνου λέγεται *Μέγας Σωρός*. Το όρος έχει τας πλευράς βραχώδεις και αποτόμους κεκαλυμμένας υπό δάσους ... συγκειμένους ... εξ ελάτων ίδιου είδους, μη φυομένου αλλού.». (Μηλιαράκης 1890: 15).

Περίπτωση διάσωσης του τοπωνυμίου στη μία ακτή και του προσηγορικού στην άλλη (βλ. παραπάνω την λ. *καλόψος*) είναι και η εξής. Νοταριακό έγγραφο των αρχών του 16^{ου} αι. από την Κέρκυρα αναφέρεται *εις την περιοχὴν χωρίου των Αγραφών, εις τον Αγραπιδίλα* (Κατωϊμέρης 1503-1507: 310). Λαμβάνοντας υπόψη ότι στη Χιμάρα μαρτυρείται ακόμη και σήμερα προσηγορικό *αγραφουλέα* ‘αχλαδιά’ (Κουκαβέση 2010) και *αγραφούλι* ‘το πρώτο αχλάδι κατά τον Μάιον’ (Βαγιακάκος 195: 69), με βάση και το ότι στο Μεσολόγγι υπάρχει τοπωνύμιο *Αγραφόρραχη* για λόφο με αγριαχλαδιές, μπορούμε να υποθέσουμε την εξέλιξη αρχ. *ἀχράς* > *αχράδα* > *αγράθα > *αγράφα* με αντιμετάθεση της θέσης άρθρωσης, όπως φαίνεται από την τροπή *βοηθάω* > *αφουδάω* και *σ[τ]ήβω* > *ζήφω* (Βαγιακάκος 1951: 63) στο ιδίωμα της Χιμάρας, ή και *σαλαγώ* > *ζαλαγώ* στα περίχωρα Δελβίνου (Σπύρου 2008: 357). Ο συλλογισμός αυτός ενισχύεται και από το γεγονός ότι στο *Χωρίον των Αγραφών* υπάρχει μέρος αποκαλούμενο *Αγραπιδίλας*¹⁵.

Ίδια σχέση προσηγορικού και τοπωνυμίου χαρακτηρίζει και τα *Petastó* (Πεταστό), όνομα βουνού κοντά στην *Κακομά* (Kakomé), που, όπως δείχνει και η σχετική φωτογραφία, ανυψώνεται απότομα, και το επίθετο *πεταστός*, που μαρτυρείται στη *Sternatia* του Salento ως *apetastó* ‘volante, capace di volare’ (Greco & Λαμπρογιώργου 2001: 339).

---

¹⁵ Δεν αποκλείεται όμως, το τοπωνύμιο αυτό να σχετίζεται και με τους *άγραφους*, «μισθωτούς εργάτες που δεν ήταν γραμμένοι στους φορολογικούς καταλόγους, όπως συνέβαινε και στο Βυζάντιο.» (Ασωνίτης 1999: 182)

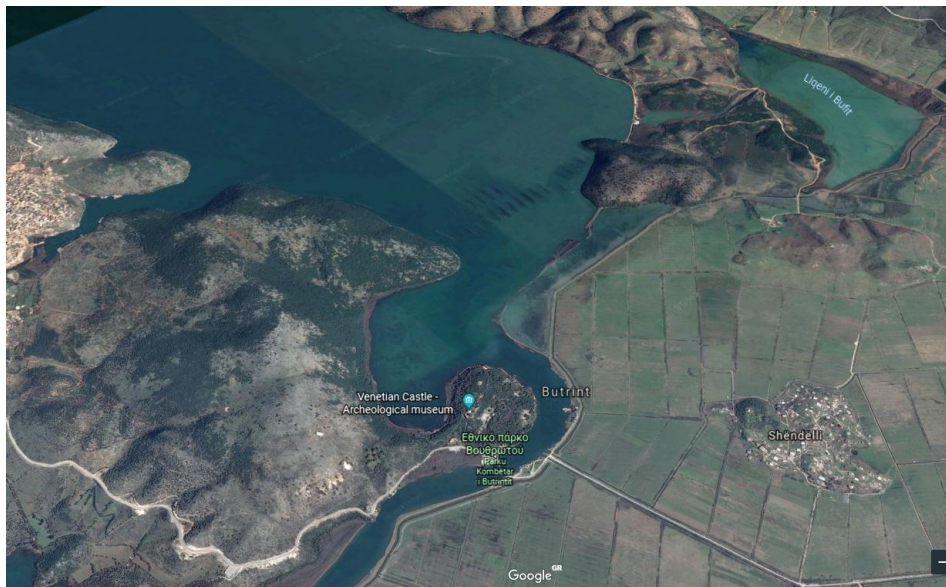

Εικόνα 9. Το Petastó - Πεταστό, βουνό κοντά στην Κουκαίμα.

Και το τοπωνύμιο *Διαπόρι*, που απαντά κοντά στο Βουθρωτό με σημ. 'λιμάνι' (βλ. φωτογραφία), καθώς και στην Παλιάσα 'πέρασμα', είναι ένδειξη του ότι στα ιδιώματα αυτά διασώζονται στοιχεία που ανήκουν σε παλαιότερα λεξιλογικά στρώματα της ελληνικής. Όπως παρατηρεί ο Τζιτζιλής (2017: 52),

«Κατά πάσα πιθανότητα το διά- έπαψε να είναι παραγωγικό ήδη από τη μεσαιωνική περίοδο, άρα οι λέξεις με α' συνθετικό το μόρφημα αυτό ή με αποκατάσταση αυτού στην πλήρη μορφή του, θα πρέπει να θεωρηθούν αρχαϊσμοί».

Δίπλα στο Διαπόρι ως τοπωνύμιο, στο ιδίωμα Αγ. Σαράντα και Δελβίνου μαρτυρείται και η λ. *διάρραχο* ως προσηγορικό και τοπωνύμιο, ενώ στην Παλιάσα σώζεται η λ. *διάσελα (τα)* 'το άβατον της εκκλησίας', που ανάγεται στην αρχαία λ. *διάστυλον* 'Abstand zwischen den Säulen', που επιβιώνει και στη Μακεδονία ως *διάστ'λου* (Andriotis 1974: 208).

Εικόνα 10. Το Διαπόρι επάνω δεξιά, στη λευκή κουκκίδα. Από εκεί ξεκινούσε ο δρόμος που οδηγούσε είτε προς Τζάρα και Μουρσί είτε προς τα χωριά του Βούρκου και των Ριζών, μέσω Σορωνιάς.

Από το διαπόρι περνάμε τώρα και σε τοπωνύμια που ανάγονται σε αρχαίες διαλέκτους, όπως το *Παγά* που απαντά σε τρία διαφορετικά σημεία της Χιμάρας, αλλά και στην Κεφαλονιά (Μιλιάρκης 1890: 19), δωρικός τύπος του προσηγορικού *πηγή*. Το ίδιο ισχύει και για τα τοπωνύμια *Πουντά του Χαλίου* στη Χιμάρα και *τους βουνούς του Σκαβδολιθίου, του Ζόλα, του Χαλιού...* στην Κεφαλονιά (Μηλιάρκης 1890: 21), που ανάγονται στον δωρικό τύπο *χαλά* του αρχ. ουσ. *χηλή* ‘breakwater, spur of a mountain or ridge of rocks’ (Liddle & Scott, βλ. και Andriotis 1974: 597).

Ειδική κατηγορία τοπωνυμίων αποτελούν όσα ανάγονται σε κύρια ονόματα ή επώνυμα και δηλώνουν συνήθως σχέσεις ιδιοκτησίας. Για παράδειγμα, το τοπωνύμιο *Λογαράς (του Λογαρά)* στην Παλιάσα Χιμάρας ανάγεται στο αντίστοιχο επώνυμο, το οποίο μαρτυρείται σε Κεφαλονιά, Κέρκυρα και Κ. Ιταλία. Γενικά, για τα τοπωνύμια σε -άς της περιοχής Χιμάρας (*Καραβάς, Σκουταράς* κ.ά.) μπορούμε να υποθέσουμε ότι αντικατοπτρίζουν τον βυζαντινό θεσμό των προνοιών, που φαίνεται ότι ήταν αρκετά διαδοσμένοι στις περιοχές της σημερινής νότιας Αλβανίας, με αποτέλεσμα η λ. *pronë* (< πρόνοια) της αλβανικής να έχει λάβει τη σημασία της εν γένει ιδιοκτησίας.

Σε διαθήκη του έτους 1192 από την Κ. Ιταλία αναφέρεται το χωράφιον των *[υιών]* του *Χρισιλίου* (Trinchera 1865: 308). Το ίδιο όνομα ιδιοκτήτη εμφανίζεται και στην απέναντι ακτή, στην περιοχή δικαιοδοσίας του μοναστηρίου Καννίνων, σε χρυσόβουλλο του 1307: *και γην μοδίον χιλίων διακειμένην εις τον κάμπον τον ούτω πως επονομαζόμενον του Χρυσηλίου* (Alexander 1941: 179) και διασώζεται και σήμερα στο οικονύμιο Risilí της περιοχής Αυλώνα.

Το επώνυμο *Δριμής* που μαρτυρείται στην Κέρκυρα (*αυλότοπον του Δριμή// αμπέλιον του Δριμή*, Κατωμέρης 1503-1507: 240) μπορεί να βρίσκεται πίσω από το

αλβ. οικονύμιο *Dhërmi*, που ανάγεται στο ελληνικό *Δριμή (του Δριμή)*, το οποίο σχημάτισε πληθυντικό *Δριμάδες*. Σε δημοτικό τραγούδι της περιοχής (Bajrami 2004: 209) μαρτυρείται και πληθ. *Dhërmítë*, σχηματισμένο μάλλον κατά το Δριμάδες.

Από το υλικό που παρουσιάσαμε μέχρι εδώ διαφάνηκε ήδη ο πλούτος λεξιλογικών αρχαϊσμών που διαθέτουν τα νεοελληνικά ιδιώματα της νότιας Αλβανίας. Σε ένα άρθρο του του 1858, ο Α. Πάλλης, αφού θεωρούσε τις λέξεις αυτές «την αρχαίαν μάλιστα καταγωγήν του ενοικούντος φύλου επιμαρτυρούσαι», έγραφε ότι

«εν Ιωαννίνους και εν τοις Μολοσσίας χωρίοις *μάστακα* καλούμεν την υπό πάντων και των καθ' ημάς Ελλήνων *ακρίδα* καλουμένην· αλλά και προ δύο περίπου χιλιάδων ετών περί την χώραν ταύτην ούτως εκαλείτο το έντομον τούτον· διότι 'Κλείταρχος φησίν, ότι κατά Αμβρακιώτας *μάσταξ* καλείται η *ακρίς*'» (Πάλλης 1858: 180).

Η ονομασία αυτή είναι γνωστή και στο ιδίωμα ΑΣΔΠΔ (Μπόγκας 1966: Β' 37), ενώ στην ΑΑ χρησιμοποιείται η λ. *βρούκουλος* 'ακρίδα' (*βροῦκος*· *ἀκρίδων* είδος. Ησύχιος), που μαρτυρείται ως υποκοριστικό μόνο στην Απουλία (Andriotis 1974: 188, λ. *βρούκος*).

Με βάση την παρατήρηση του Tzitzilis ότι οι λεξιλογικοί αρχαϊσμοί¹⁶ αφορούν κυρίως τομείς όπως η γεωργία και η κτηνοτροφία¹⁷, θα περιοριστώ¹⁸ στην ενδεικτική περίπτωση της λ. *έπαρση*, για την οποία διαθέτουμε τις εξής πληροφορίες:

Στην Κ. Ιταλία: *έπαρσις* 'derivazione, presa d'acqua': *ποιήσαι μίλους δύο... εις την ποταμίαν του Έσερι...*, *ποιήσαι έπαρσιν και οχετόν και μυλοστάσια δύο*, που χρονολογείται το 1083 (Caracausi 1990: 203).

Στην Κέρκυρα: *αν χαλάση η έπαρση του μύλου από ποταμοφοριάν ... να την επιένουν [οι μυλωνάδες]* (Κατωμέρης 1503-1507: 145).

Στην περιοχή ΑΣΔΠΔ: *έρπαση* 'φράγμα σε ρυάκι'. *Εφτιάσαμε την έρπαση για να ποτίσμε τα χωράφια*. (Σπύρου 2008: 356). Μαρτυρείται και τ. *έπαρση* (Α. Ζαρμπαλάς).

Σύμφωνα με τα στοιχεία που διαθέτει το Αρχείο του ΙΑ της Ακαδημίας Αθηνών¹⁹, η λ. αυτή (< αρχ. *έπ-αίρω* 'σηκώνω, υψώνω') έχει καταγραφεί στο Πωγώνι Ηπείρου με τη σημ. 'σημείο αυλακίου που το νερό αλλάζει κατεύθυνση'.

2.1. Η διατοπικότητα ως γλωσσική επαφή

Οι γραπτές μαρτυρίες από γειτνιαζουσες, κοντινές και μακρινές, περιοχές χρονολογούνται, όπως είδαμε, από τα τέλη του 11^{ου} αιώνα. Τι γινόταν όμως σε προγενέστερους χρόνους; Η σλαβική εποίκηση των Βαλκανίων δημιούργησε ένα σχεδόν αδιαπέραστο παραπέτασμα, που δυσκολεύει την ομαλή μετάβασή μας στον πρώιμο μεσαίωνα και την αρχαιότητα.

¹⁶ Βλ. γενικότερα για το θέμα Tzitzilis 2014.

¹⁷ "Taking a fresh approach to the ancient material requires an understanding of the essential continuity of the language at the level of vocabulary, especially in fields such as agriculture and animal husbandry, where archaisms would be expected." (Tzitzilis 2017: 169).

¹⁸ Για άλλους αρχαϊσμούς των υπό εξέταση ιδιωμάτων βλ. τα άρθρα μας για Άρτα Αυλώνα και Χιμάρα.

¹⁹ Ευχαριστώ τους συναδέλφους Ιω Μανολέσσου, Γ. Κατσούδα και Σ. Μπέη για την προθυμία τους να απαντήσουν στα ερωτήματά μου.

Το τείχος αυτό, ο σκοτεινός μεσαίωνα της Ηπείρου, αφήνει περιθώρια προσέγγισης μέσω της αξιοποίησης του δικτύου γλωσσικών επαφών της περιοχής στη διαχρονία και την πολλαπλότητά του.

Από τις πληροφορίες που μας διασώζουν οι αρχαίοι συγγραφείς αξίζει να θυμηθούμε τον Στράβωνα, ο οποίος έγραφε για τους Μακεδόνες και Ηπειρώτες ότι *ἀναμέμκται δὲ τούτοις τὰ Ἰλλυρικὰ ἔθνη* και προσέθετε πως απ' αυτούς *ἔνιοι δὲ δίγλωττοι εἴσι* (Γεωγραφικά ζ' σ 327). Αν και υπάρχει μια νεότερη ερμηνεία του όρου *δίγλωττοι*, που θεωρεί ότι πρόκειται για πληθυσμούς που μίλούσαν την εγχώρια προφορική ελληνική διάλεκτο και την ελληνιστική κοινή²⁰, η άλλη πληροφορία για «ανάμιξη εθνών» αφήνει περιθώρια και για ενδεχόμενη γλωσσική ανάμιξη, άρα για ένα είδος διγλωσσίας και πολυγλωσσίας που αποτελεί τη βάση της γλωσσικής επαφής. Η ρωμαϊκή κατάκτηση των Βαλκανίων και η κάθοδος των Σλάβων αναστάτωσαν γλωσσικά και πληθυσμιακά την περιοχή μας σε βαθμό που, αιώνες αργότερα, γύρω στα 1400, να εμφανιστεί ο *Πογκόης ο σερβαρβανιτοβουλγαροβλάχος* (Bekker 1849: 238).

Παρότι μένει ανοιχτό το θέμα της ιλλυρικής καταγωγής των Αλβανών και επομένως της πρώτης κοιτίδας και του χρόνου παρουσίας τους στα δυτικά Βαλκάνια (Matzinger 2009), τα στοιχεία που αντλούμε από τις γλωσσικές επαφές ελληνικής και αλβανικής μιλάνε, όπως θα δούμε, για πρώιμες επαφές των φορέων τους. Είναι χαρακτηριστικό να αναφέρουμε τα όσα έγραφε στα τέλη του 18^{ου} αι. ο Αργυροκαστρίτης λόγιος Γ. Δημητρίου, μιλώντας για την Ήπειρο, όπου υπάρχουν

«Γένη δε δύο, των Ελλήνων, και Αλβανών, και τούτο αποδεικνύεται, επει τοσαύτα ἔθνη κατ' αυτούς ορμήσαντα, και τίνα τούτων και εν τη αυτών γη χρόνον ουκ ὀλίγον διαμείναντα, την Ηπειρωτικήν εκείνων πολιτείαν καθυστερήσαι ουκ ἐδυνήθησαν, ἢ μάλλον αυτοί εν τη αυτών μετεβλήθησαν, εν τούτῳ αυτούς τούτους τους Αλβανούς ἔχομεν. Ὡν την αρχαίαν πολιτείαν εἰδότες, και τας παλαιάς των Μολοσσών, και Ηπειρωτῶν πράξεις ουκ αγνοούντες, ευκόλως, εκ τε των πράξεων, και εκ των εκστρατειῶν, δηλαδὴ και ονομάτων των προκρίτων, και εκ της προς τους πάλαι βασιλεῖς της Ηπείρου μνήμης, ἄπερ ἐξηγείν ου του παρόντος μου σκοπού, συνίδοιμεν τους Αλβανούς Ηπειρώτας, και ουχί τους Ηπειρώτας Αλβανούς γεγεννημένους. Ἀμφότερα ταύτα τα γένη και των ειρημένων θρησκευίων μετέχουσι, και το εν του ετέρου την διάλεκτον ομιλεῖ, ἤτοι οι Αλβανοί την απλήν Ελληνικήν, και οι Ἕλληνες την Αλβανικήν... » (Δημητρίου 1785: 14-15, υποσημ. 6).

Για να κατανοήσουμε το πώς δημιουργούνταν και πώς λειτουργούσαν τα δίκτυα γλωσσικών επαφών στην περιοχή²¹, αξίζει να ρίζουμε μια ματιά στα κείμενα «Τα πανηγύρια της Πατρίδας» του Δ. Σάρρου («Φωνή της Ηπείρου», 13.09.1896) και «Η ωραιότερη Πανήγυρης του χωριού μου» του Λ. Τάλλιου, γραμμένο γύρω στα 1930.

²⁰ Crespo 2015: 87. Διαφορετική άποψη έχει όμως ο Cabanes: Strabon évoque meme l' existence d'un bi-linguisme entre Epirotes et Illyriens. (1988 : 99).

²¹ «Η πολυκαιρία, ως φαίνεται, και η επιμειξία με τους άλλους λαούς, μετέβαλε την αρχαίαν των γλώσσαν [των Αλβανών], ως έπαθαν και πάσχουν ὅλαι αι γλώσσαι των εθνών.» (Θεσπρωτού 1964: 9^β).

Ήταν τόποι συνάντησης του κόσμου από τις γύρω περιοχές, όπου μαζί με τα προϊόντα ανταλλάσσονταν και γλωσσικές εμπειρίες και γίνονταν συνοικέσια²².

Προκειμένου να φανεί το βάθος χρόνου των επαφών αυτών, θα αναφερθώ αρχικά σε τρία ελληνικά δάνεια της αλβανικής:

Η λέξη *shpellë* ‘1.σπηλιά· 2. κοτρώνα’ ετυμολογείται από το αρχ. ελλ. *σπήλαιον* (Topalli 2018: 1409). Όμως η δεύτερη σημασία της μπορεί να αναχθεί πειστικότερα στη λ. *πέλλα· λίθος* (ΗΣύχιος) με την προσθήκη ενός επιτατικού *σ-* ή από συμμορφορτάς *πέλλας*. Το γεγονός ότι μόνο στην Ήπειρο ή στον περίγυρό της απαντάνε σήμερα τ. *σπέλα* ‘βράχος, μεγάλη πέτρα’ Δερβιτσιάνη Δρόπολης (Μπόγκας 1964: Α’ 359): *σπέλα* ‘απότομος κρημνώδης βράχος’ Καλαμπάκα (Αρχείο ΙΛ): *σπέλα* ‘πολύ σκληρή, φαιά πέτρα’ Ξηρόμερο Αιτωλοακαρνανίας (Αρχείο ΙΛ), κτλ. ενισχύει την άποψη ότι η λ. πέρασε πρώτα στην αλβανική κατά τον πρώιμο μεσαίωνα και στη συνέχεια επέστρεψε ως αντιδάνειο. (Η τροπή *s – š* της αλβανικής χρονολογείται γύρω στον 10^ο αι., αλλά και πιο πριν. Πρβ. λατ. *spina* > αλβ. *shpinë* ‘πλάτη, ράχη’).

Στην περιοχή Κουρβελεσιού της νότιας Αλβανίας σε ορισμένα τοπωνύμια ανιχνεύουμε το προσηγορικό **leskë*, οριστ. τύπος *leska*. Αναφέρουμε ενδεικτικά τα *Lisi i Leske* ‘το δέντρο της Λ.’ (Κολονjë – Αργυρόκαστρο), όπου «στάλιζαν τα μικρά κοπάδια του χωριού». Στο διπλανό χωριό Golem υπάρχει βοσκότοπος στο *Leska*, όπου και τα μαντριά τριών οικογενειών: *kullotat në Leska ku gjenden nometë e Isufe, të Hyse, të Kërre etj, (2,5 km në veriperëndim të Golemit në mes të majave të Malit Thatë, Malit Haurit dhe të Qafë-Gomarshit*. Εδώ πρόκειται για βοσκότοπο που βρίσκεται «ανάμεσα σε βουνοκορφές». Πβ. και παρακάτω *kullotat në Honet me nometë e Sejdiqajve, të Roshe etj.*, όπως και τη χρήση του ελλ. δανείου *nomé* (< *νομή*), που διατηρεί τη σημ. ‘βοσκότοπος’, αλλά σημαίνει και ‘τόπος απάνεμος, μαντρί’ (Τοσί 2009: 183, 224). Η υπόθεσή μας ενίσχυεται από το γεγονός ότι η λ. *λέσκα* απαντά στην Ήπειρο με σημ. ‘κοπάδι’ (Έγγρ. 1356 Αρχείων Αλή Πασά, Παναγιωτόπουλος 2007) και στην Κρήτη με σημ. ‘τόπος απόκρημνος και βαθύς, ως χαράδρα, εις τον οποίον, αι αίγες ... κατέρχονται και έπειτα δεν δύνανται να ανέλθουν’ (Πάγκαλος 1997: 480).

Στα ελληνικά ιδιώματα της νότιας Αλβανίας, κυρίως σε εκείνο της περιοχής ΑΣΔΠΔ, χρησιμοποιείται η λ. *χάρτσαλο* ‘μέρος με βράχια και πέτρες’, που βρίσκει τα αντίστοιχά της στα αλβανικά ιδιώματα της περιοχής: *harcë-a* ‘αιχμηρός βράχος ή πέτρα’ και *harcë -ia* ‘μέρος με αιχμηρά βράχια’, βλ. και τοπωνύμια *Maj’ e Harcës* (Piqeras) και *Harcë* (Çorraj). Σε προηγούμενη εργασία μας (Kyriazis 2018) θεωρήσαμε ότι η λ. *χάρτσαλο* < **χάρτσο* + πρόθ. *-αλο* (βλ. και Ανδριώτης 1983 : 14), ενώ το αλβ. *harcë* και το μαρτυρημένο από το 1141 σικελικό *χαρσία* [ή *χάρσια*] ‘*terreno roccioso, non coltivabile*’ τα συνδέσαμε με το αραβ. *haraš* ‘scabrosita’, *harš* ‘bosco, foresta’ (Caracausi 1990 : 618). Διαφορετικά ετυμολογεί ο Çabej (1996 : 355), που σχετίζει το *harcë* με το αλβ. ρ. *harr, har* ‘βοτανίζω, ξεχορταριάζω’. Ο Τζίτζιλής (προφορική ανακοίνωση) σχετίζει τις λ. αυτές με την ελληνική λ. *χαράκιν*, που στην

²² Δυο αδερφές της γιαγιάς μου από τον πατέρα, Αγγελικής, που μεγάλωσε στο Χαντίραγα (σήμερα «Λεφτέρης Τάλλιος»), παντρεύτηκαν η Γιαννούλα στο Σοπικί και η Λένω στη Τζάρα, αλβανόφωνα χωριά που δεν απέχουν και πολύ απ’ τη Σορώνια. Αυτό σημαίνει ότι έχω σήμερα καμιά εικοσαριά δευτεροξάδερφα που μεγάλωσαν σε ένα μικτό γλωσσολογικό περιβάλλον. Με την ώσμωση αυτή ερμηνεύεται πειστικά το γιατί μοιάζουν τόσο πολύ η εγχώρα ελληνική και αλβανική εκδοχή του θρούλου της Μπίστριτσας. Πολύ σπάνια ήταν τα συνοικέσια των Ελλήνων της περιοχής με τα αλβανοχώρια που εξισλαμίστηκαν.

Κάρπαθο σημαίνει ‘αιχμηρός βράχος (της ακτής)’ (Μηνάς 2006: 990). Βλ. στη Ρόδο και τοπωνύμιο *Χαράκ’ι* ‘τόπος γεμάτος υψηλούς βράχους ανάμεσα στους οποίους σχηματίζονται ανοίγματα’, που ο Παπαχριστοδούλου (1951: 127) το σχετίζει με το *χάρακες· τάφροι* του Ησύχιου. Η εξέλιξη *χάρακ-* > *χαρκ-* είναι δυνατή με βάση το νόμο του Kretschmer.

Ενδιαφέρουσα πτυχή των γλωσσικών επαφών στην περιοχή είναι και τα πολυάριθμα μεταφραστικά δάνεια που εντοπίζουμε σε διάφορους τομείς. Η ύπαρξη της λ. *onogruzë* σε αλβανόφωνο χωριό της Χιμάρας (Κυριαζής 2007) προϋποθέτει την ύπαρξη ελληνικής λ. *ονογρούζα < *ονοκνύζα < *ονοκόνυζα, ενώ η λ. *gruzëgomare* (Κηπαρό) μπορεί να θεωρηθεί μεταφραστικό δάνειο. Επίσης, το κερκυραϊκό φυτωνύμιο *γουνιόπο[ρ]δας* < αρχ.ελλ. *κορωνόπους* (Κρεκούκας 1982: 100) υπήρξε μάλλον μήτρα του αλβ. μεταφρ. δανείου *fëndëdosë* (πορδή + γουρούνα²³).

Το γεγονός ότι, όπως γράφουν οι Memushaj και Grillo (2009: 42), στο αλβανικό ιδίωμα της Χιμάρας η λ. *jeta* ‘ζωή, βίος’ χρησιμοποιείται –μόνο εδώ– επιρρηματικά: *ishnë jeta* (=ήταν πλήθος), *mbushur jeta* (=γεμάτο τίγκα) παραπέμπει σε παρόμοια χρήση της λ. *το βίο* στη Χιμάρα (*έκαμα λάδι το βίο* Παλιάσα, Βαγιακάκος 1951: 303) και τα Επτάνησα (Χυτήρης 1992, συμπλήρωμα).

Το ότι το σύνταγμα *λάδ(ι) καλό* ‘ελαιόλαδο’ απαντά μόνο στα υπό εξέταση ελληνικά ιδιώματα, καθώς και στην αρωμουνική της περιοχής ως *utulem*²⁴ *bun*, αφήνει ανοιχτό το ενδεχόμενο ενός *calque* από το αντίστοιχο αλβ. *vaj i mirë* ‘*vaj ulliri*’ (Fjalor 1980: 2104). Σύμφωνα με τον Çabej (SE V 346) το επίθετο *i mirë* ‘καλός’ φαίνεται να διασώζει την παλαιότερη σημασία ‘ιερός, άγιος’ της λέξης, η οποία δικαιολογείται με τη χρήση του ελαιόλαδου ως συστατικού ή/και υποκατάστατου του *χρίσματος*, το οποίο στην εκκλησιαστική γλώσσα ονομάζεται *άγιον μύρον*. Μπορούμε λοιπόν να υποθέσουμε ότι το σύνταγμα *άγιον μύρον* συνέδραμε στη γέννηση του συντάγματος *vaj i mirë*²⁵, που στη συνέχεια το προσάρμοσαν στη γλώσσα τους οι ελληνόφωνοι και βλαχόφωνοι της περιοχής. Οι διαδικασίες αυτές βέβαια προϋποθέτουν ένα βάθος χρόνου, το οποίο αγγίζει σίγουρα το μεσαίωνα, πράγμα που φαίνεται και από το γεγονός ότι τα υπό εξέταση νεοελληνικά ιδιώματα, ερχόμενα σε επαφή με την αλβανική και την αρωμουνική, έχουν αποκτήσει επιπλέον κοινά χαρακτηριστικά, καθώς βρίσκονται πιο κοντά στον «πυρήνα» της Βαλκανικής Ένωσης Γλωσσών (Κυριαζής 2016).

Η σύνθετη γλωσσική κατάσταση της περιοχής φαίνεται από τη διαστρωμάτωση του γλωσσικού υλικού. Στη Δρόπολη συνυπάρχουν τα ποτάμια *Σούχα* (< σλαβ. *suchъ* ‘άνυδρος’) και *Ξεριάς* (Κουλίδας 2005: 157), καθώς και χωράφια με τις ονομασίες *Κοκκάλα*, *Κόκκαλη* (Κουλίδας 2005: 100, 101) και *Καστανίκοβες* (πρβ. ελλ. *κόκκαλο* και σλαβ. *kostъ* ‘οστό’).

Στα παράλια της νότιας Αλβανίας η έννοια ‘προεξοχή της στεριάς στη θάλασσα’ εκφράζεται με τα τοπωνύμια *Gjuhëza*, *Hunda*, *Hostoni*, *Kortiri*, *Χαλί*, *Narta*, *Karaburuni*, κ.ά. Στην ίδια περιοχή, ειδική περίπτωση αποτελούν οι διμελείς

²³ Στη Χιμάρα υπάρχει φυτό με την ονομασία *γουρούνα*.

²⁴ Πβ. και αρωμουν. λ. *untulémnu*, ρουμ. *untdelemn* “huile (d’olive)” (< ? lat. *unctum de ligno*) Prahagi 1974: 1238.

²⁵ Άρα η σημασία ‘ιερός, άγιος’ του επιθ. *i mirë*, που αναφέρει ο Çabej, μπορεί να προέκυψε μέσω αυτής της διαδικασίας, με δεδομένο ότι ο χριστιανισμός διαδόθηκε από πολύ νωρίς στα εδάφη της σημερινής Αλβανίας.

ταυτολογικές τοπωνυμικές δομές, που απαντάνε συνήθως ως όνομα στην ονομαστική + όνομα στη γενική και σπανιότερα ως ακολουθία δύο ουσιαστικών στην ονομαστική/αιτιατική πτώση. Για παράδειγμα, *Keri i Gjuhë(zë)s*, *Πούδα του Χαλίου*, *Hunda e Hostonit*, *Kapo Qefali*, κτλ. Με τον τρόπο αυτό, βλέπουμε να συναντιούνται διαχρονικά η ελληνική (κεφάλι, κωρτήρι, δωρική διάλ. χαλίον, χωστόν)· η αλβανική (*gjuhëz* ‘γλώσσα’, *hundë* ‘μύτη’)· η σλαβική (*Nartë / Artë / ελλ. Άρτα < γτβ ‘κάβος, προεξοχή, ύψωμα’*)· η ιταλική (*punta* ‘μύτη’, *capo* ‘κεφάλι’), και η τουρκική (*kara-burun* ‘μεγάλη μύτη’) Κυριαζής 2016.

Άλλα παραδείγματα της ίδιας κατηγορίας είναι επίσης τα *Πόρτο Παλέρμιο*, *Shën Ajo Nikolla*, *Lëmi i Allonaqit*, *Burimi i Pigadhit* (Bixhili 2007: 128), *Gryka e Bogazit*, *Kala e Kastrisë*, *Kala e Qytezës*, *Shkëmb’ i Radhoit* (αλλά και *Radhej’ e Shkëmthit*, *Muçaj dsh*), *Çuk’e Viglës* (*Muçaj dsh Ninat*), *Lisi i Dbicës* (Παλιάσα) *Çaçi* 2015, *Rrapi në Pllatanidhë* (αλλά και *Πλάτανος του Ράπη*, τοποθεσία του Λαμπόβου Θεσπρωτίας, καταστρεμμένου βυζαντινού χωριού (Μουσελίμης 2001α: 312) κ.ά.

3. Απόπειρα σύνθεσης: στα ίχνη της διαχρονικότητας

Από τα τοπωνυμικά ζεύγη που παραθέσαμε αντικατοπτρίζεται με καταπληκτικό τρόπο μια γλωσσική διαστρωμάτωση, την οποία δύσκολα μπορεί να αμφισβητήσει κανείς. Υπάρχει ένα τοπωνύμιο, που ανήκει σε μια χ γλώσσα, και στη συνέχεια, δίπλα του, εμφανίζεται ένα δεύτερο, της γλώσσας που προστίθεται στο υφιστάμενο γλωσσικό τοπίο: *Hunda e Hostonit*, *Burimi i Pigadhit*, *Kapo Qefali*.

Προσπαθώντας να ανακτήσουμε τα «εδάφη» της μνήμης μας, οφείλουμε στα αυθαιρέτηματα να αντιτάξουμε επιχειρήματα. Στα σπλάχνα του τόπου μας διασώθηκαν λέξεις και τοπωνύμια μπροστά στα οποία καταρρέουν η αυθαιρέσια και η «αμνησία».

«...οι κάτοικοι της περιοχής δεν απώλεσαν ποτέ τη μνήμη του ένδοξου παρελθόντος της ελληνικής πόλης. Η επιβίωση της αρχαίας ονομασίας, που φαίνεται ότι έχει μεταδοθεί αδιάλειπτα στον οικισμό που εξακολουθούσε να υπάρχει στους πρόποδες του λόφου μέχρι και τις μέρες μας, αποτελούσε ένα επιπλέον εχέγγυο μνήμης...»²⁶.

Τα λόγια αυτά ανήκουν σε ιταλό συνάδελφο και αφορούν την αρχαία *Φοινίκη* της Ηπείρου, αλλά και το σημερινό *Φοινίκι*, στο λόφο του οποίου υπάρχει το *Κάστρο των Ελλήνων*, όπως το ονόμασε ο ντόπιος γεροβοσκός απαντώντας σε ερώτημα του Rouqueville στα 1807.

Οικισμός *Finiki* καταγράφεται και σε οθωμανικό κατάστιχο του 1431, που αφορά την περιοχή αυτή (Inalcik 1987: 137), άρα η ονομασία *Φοινίκι* δεν είναι λόγια αναβίωση του αρχαίου οικωνυμίου. Γλωσσολογικά, εάν το όνομα *Φοινίκη* είχε

²⁶ «... gli abitanti della zona non avevano mai perduto il ricordo del passato glorioso della città greca. La sopravvivenza del nome antico, che pare essersi trasmesso senza soluzione di continuità all’ insediamento che ha proseguito la sua esistenza ai piedi della collina fino ai nostri giorni, costituiva poi un’ ulteriore garanzia di memoria...». Rambaldi 2007: 178.

διασωθεί μέσω της αλβανικής, θα ήταν αναμενόμενος ένας ρωτακισμένος²⁷ τύπος *Firiqi* ή *Friqi*, αλλά πουθενά δεν μαρτυρείται τέτοιο οικωνύμιο.

Αν συνεχίσουμε την «τοπωνυμίων ανατομία» και ανέβουμε «στης Δερόπολης τον κάμπο», θα διαπιστώσουμε ότι η ύπαρξη σήμερα, στον ίδιο χώρο, των ερειπίων της αρχαίας *Αδριανούπολης*, που ιδρύεται τον 2 αι. μ.Χ. από τον ρωμαίο αυτοκράτορα Αδριανό, δίνει αφορμή να συσχετίσουμε την ονομασία της με το όνομα *Δρόπολη*. Έτσι, σύμφωνα με όσα γράφει σχετικά ο R. Perna (2012: 256), σε επιστολή του αυτοκράτορα Λέων Γ' (714-741 μ.Χ.) προς τον μητροπολίτη Νικοπόλεως, αναφέρεται και ο *Αδριανουπόλεως*, ενώ σε πηγή του τέλους του 12^{ου} αι. γίνεται μνεία για τον *Δρινουπόλεως*. Στις σχετικές μαρτυρίες συγκαταλέγεται και το όνομα *Adernoboli*, όπως το έχει καταγράψει ο άραβας περιηγητής Al-Idrisi στα τέλη του 12^{ου} αι. (Perna, ό.π.). Επίσης, στο «Χρονικό των Τόκκων», που γράφηκε γύρω στο 1400, μαρτυρείται τύπος *Δερνόπολιν* (μεσότιτλος πριν από τον στ. 3185, Schirò 1975). Η τροπή *ρν - ρ* είναι γνωστή στα ελληνικά ιδιώματα Χιμάρας και ΑΣΔΠΔ (Kyriazis 2016), οπότε η εξέλιξη *Αδριανούπολη > Adernoboli > Δερνόπολη > Δερόπολη/Δρόπολη* είναι καθ' όλα πειστική και τεκμηριωμένη. Κατά τη γνώμη μας, ο τύπος *Δρινουπόλις* φαίνεται να είναι λόγιο κατασκευάσμα, ενώ οι άλλες ετυμολογίες είναι λιγότερο πειστικές²⁸.

Όσα ειπώθηκαν παραπάνω αποδεικνύουν ότι είναι εφικτή η διείδυση πέρα από τους σκοτεινούς αιώνες της ιστορίας της Ηπείρου, που σχετίζονται με την κάθοδο των Σλάβων²⁹. Για την αποκατάσταση και τεκμηρίωση της ιστορικής συνέχειας του Ελληνισμού στις υπό εξέταση περιοχές της σημερινής νότιας Αλβανίας και της Ηπείρου, είναι διαφωτιστική η μελέτη του Μ. Χατζόπουλου με τίτλο «Τα όρια του Ελληνισμού στην Ήπειρο», γραμμένη πριν από δυο δεκαετίες. Εκεί αποδεικνύεται ποικιλοτρόπως ότι τα ηπειρωτικά φύλα, σε σχέση με τους υπόλοιπους Έλληνες, χαρακτηρίζονταν από αυτό που ο Ηρόδοτος ονόμαζε «όμαιμον», «ομόγλωσσον», «κοινά ιδρύματα θεών και θυσία» και «ομότροπα ήθεα» (Χατζόπουλος 1997: 141). Ήδη, από το 1988, ο γάλλος P. Cabanes είχε υποστηρίξει ότι, τελικά, με τον όρο «βάρβαροι» οι αρχαίοι συγγραφείς δεν εννοούσαν το «αλλόφυλον» ή το

²⁷ Στην τοσκική διάλεκτο της αλβανικής, το μεσοφωνηεντικό -n- τρέπεται σε -r- και η διαδικασία αυτή εκτιμάται ότι ολοκληρώθηκε γύρω στο 10^ο αι. μ.Χ.

²⁸ Ο Çabej (SE III 319) το συνδέει με την ονομασία *Drin* (Δρίνος) του ποταμού που διασχίζει την πεδιάδα: “*Drinorull, *Drnorull, *Drigorull, ελλ. *Δρινόπολις*” και δεν αναφέρεται καθόλου στην *Αδριανούπολη*! Ο Κουλίδας (2014: 227-232) σχετίζει τη *Δρόπολη* με την αρχαία πόλη *Δρινουπόλις*, η ύπαρξη της οποίας δεν τεκμηριώνεται, ή με το σλαβ. *Dobro-pole, που δεν μπορεί να αγνοήσει την ύπαρξη της *Αδριανουπόλεως* και δεν συνάδει με τη μαρτυρία του Al-Idrisi.

²⁹ Υπάρχουν στοιχεία και ενδείξεις που μαρτυρούν ότι οι σλαβόφωνοι πληθυσμοί που εγκαταστάθηκαν στα μέρη μας βρήκαν εδώ ντόπιους ελληνόφωνους και (πιθανόν) αλβανόφωνους πληθυσμούς, από τους οποίους και αφομοιώθηκαν. Τα ίχνη της σλαβικής στα τοπικά ιδιώματα, αλλά και το τοπωνυμικό υλικό επιβεβαιώνουν την προσέγγιση αυτή. Μπορεί τα τοπωνύμια *Δίβρη*, *Δούβιανη*, *Δερβιτσιάνη* κτλ. να ανάγονται στη σλαβική, αλλά πώς έλαβαν την φωνητική μορφή που έχουν σήμερα; Γιατί λέμε *Δίβρη/Dhivër* και όχι *Dibër*, όπως στην αλβανική; Είναι πολύ πιθανόν οι επήλυδες να μετέφρασαν στη γλώσσα τους τα ήδη υπάρχοντα ελληνικά τοπωνύμια. Έτσι, δίπλα στο *Βόθωνα* εμφανίστηκε η *Δίβρη* και δίπλα στη *Σορωνιά* εμφανίστηκε η *Δούβιανη*.

«αλλόγλωσσον» των Ηπειρωτών³⁰, αλλά αναφέρονταν στο «άξεστον και απολίτιστον» του βίου τους, που εντυπωσίαζε τους «αστούς» Αθηναίους ή Κορίνθιους.

Άλλωστε, η χρήση (και κατάχρηση) από τους νεοέλληνες των λέξεων «βλάχος» και «βλάχικα» είναι μια ισχυρή απόδειξη του σήμερα για το τι συνέβαινε τότε.

Αναφορές

- Αγαπητός 1514-1515: Βλάχου, Ν. & Δ. Μητουλάκης, Μ. Μπαλού, Σ.-Αι. Πανταζή, Α. Παπαϊωάννου, Κ. Πιλιλή, Σ. Πουλή. 2015. *Πέτρος Αγαπητός νοτάριος Κέρκυρας. Πρωτόκολλο (1514-1515)*. Αθήνα.
- Αλεξάκης 1513-1516: Καραμπούλα, Δ. & Λ. Παπαρρήγα-Αρτεμιάδη. 1998. Οι πράξεις του νοταρίου Δουκάδων Κερκύρας Αρσένιου Αλεξάκη (1513–1516). *Επετηρίς του Κέντρου Ερευνής της Ιστορίας του Ελληνικού Δικαίου* 34: 9–126.
- Αλεξάκης, Ν. 2005. Παρατηρήσεις στη φωνητική, τη μορφολογία και τη σύνταξη του κερκυραϊκού ιδιώματος. Στο *Πρακτικά της 25^{ης} Ετήσιας Συνάντησης του Τομέα Γλωσσολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής Α.Π.Θ.* Θεσσαλονίκη, 19-30.
- Alexander, P.J. 1940-1941. A Chrisobull of the Emperor Andronicus II Palaeologus in favor of the See of Kanina in Albania. *Byzantion*, Boston, XV: 167-207.
- Amantos, K. 1903. *Die suffixe der neugriechischen Ortsnamen*. München: Verlag von Louis Finsterlin.
- Αμάραντος 1548-1562: Μοσχονάς, Ν. Γ. & Χ. Βαγιωνάκης, Ο. Κατσιβελα, Δ. Μιχάλαγα, Β. Μπελαβγήνη, Μ. Μπλέτας. 2001. *Ανδρέας Αμάραντος: νοταριακές πράξεις : Αράκλι Κεφαλονιάς (1548-1562)*. Αθήνα: Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών (Ε.Ι.Ε.).
- Αναγνώστης, Γ. 2007. *Η Κρανιά Αγίων Σαράντα*. Άγιοι Σαράντα: Milosao.
- Andriotis, N. 1974. *Lexikon der Archaismen in neugriechischen Dialekten*. Wien: Verlag der ÖAW.
- Ασωνίτης, Σ. 1999. *Ανθηγαδική Κέρκυρα (13^{ος}-14^{ος} αι.)*. Κέρκυρα: Απόστροφος.
- Βαγιακάκος, Δ. 1951. *Γλωσσικά εκ Βορείου Ηπείρου*, χφ.
- Βαγιακάκος, Δ. 1983. Γλωσσικά και λαογραφικά Χιμάρας Β. Ηπείρου και Μάνης. Στο *Πρακτικά Β΄ Συμποσίου γλωσσολογίας βορειοελλαδικού χώρου*. Θεσσαλονίκη: ΙΜΧΑ, 9-26.
- Βαγιακάκος, Δ. 1988. Συμβολή εις την μελέτην του γλωσσικού ιδιώματος της Χιμάρας Βορείου Ηπείρου. Στο *Πρακτικά Α΄ Πανελληνίου Επιστημονικού Συνεδρίου «Βόρειος Ήπειρος - Άγιος Κοσμάς ο Αιτωλός»*. Αθήνα: Ι.Μ. Δρυινοπούλεως-Πωγωνιανής και Κονίτσης, 303-337.
- Bajrami, E. 2004. *Pas gjurmëve të këngës*. Tiranë: Albulena.
- Bekker, I. (ed.). 1849. *Historia politica et patriarchica Constantinopoleos. Epirotica*. Bonnae: Impensis E. Weberi.
- Βερνίκος, Ν. & Σ. Δασκαλοπούλου. 1999. *Στις απαρχές της νεοελληνικής ιδεολογίας – Το Χρονικό της Δρόπολης*. Αθήνα: Αφοί Τολιδή.
- Βερσάκης, Φ. 1915. Βυζαντινάκος ναός εν Δελβίνω. *Αρχαιολογικόν Δελτίον Υπουργείου των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδύσεως* 1: 28 – 44.
- Bixhili, F. 2007. *Dhërtiu – Dhritadhet e Akrokerauneve*. Tiranë: Toena.
- Βρανούσης, Λ. 1962. *Χρονικά της Μεσαιωνικής και Τουρκοκρατούμενης Ηπείρου – Εκδόσεις και χειρόγραφα*. Ιωάννινα: Εταιρεία Ηπειρωτικών Μελετών.
- Cabanes, P. 1988. Les habitants des régions situées au Nord-Ouest de la Grèce étaient-ils des étrangers aus yeux des gens de Grèce centrale et méridionale? Στο R. Lonis (επιμ.), *l'Étranger dans le monde grec*. Nancy: Presses Universitaires de Nancy, 89-112.

³⁰ Η εν γένει εργογραφία του κινείται πάνω ακριβώς σε αυτή τη λογική.

- Caracausi, G. 1990. *Lessico Greco della Sicilia e Dell' Italia Meridionale (secoli X-XIV)*. Palermo: Centro di Studi Filologici e Linguistici Siciliani.
- Crespo, E. 2015. Γλώσσες και διάλεκτοι στην αρχαία Μακεδονία. Στο Γ. Γιαννάκης (επιμ.), *Ο γλωσσικός χάρτης της κεντρικής και βόρειας Ελλάδας κατά την αρχαιότητα*. Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, 75-90.
- Çabej, E. 1976-. *Studime etimologjike në fushë të shqipes*. Tiranë: Akademia e Shkencave.
- Çaçi, O. 2015. Kulturi i detit, ullirit dhe i diellit. Si kanë mbijetuar në shekuj në brigjet e Jonit palasikot. *Buletin Shkencor* 3. Vlorë: Universiteti "Ismail Qemali".
- Δάκαρα, Σ. & Ι. Βοκοτοπούλου, Α.-Φ. Χριστίδη. 2013. *Τα χρηστήρια ελάσματα της Δωδώνης των ανασκαφών Δ. Ευαγγελίδη, ΙΙ. Επιγραφές 1-2220*. Αθήνα: Η εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία.
- Δέδε, Κ. Ν. 1978. *Δρυμάδες Χειμάρρας*. Αθήνα: Σείριος.
- Δημητρίου, Γ. 1785. *Γραμματική Ελληνολατινής*. Εν Βιέννη της Αουστρίας: παρά Ιωσήπω του Βαουμαυστέρου.
- Δουγά-Παπαδοπούλου, Ε. 1984. Ετυμολογικά της περιοχής Πιερίας. *Μακεδονικά* 24: 214-233.
- Ευαγγελίδης, Δ. 1919. *Η Βόρειος Ήπειρος*. Αθήνα: Σύλλογος προς Διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων.
- Ζαριμπαλάς, Α. 1981. *Επιμένομε. Ποιήματα*. Αργυρόκαστρο.
- Ζαφειράτης, Β. 2007. *Αστέρια, άγιοι, αντάρτες*. Άγιοι Σαράντα: Milosao.
- Ζώτος Μολοσσός, Β. 1878. *Δρομολόγιον της Ελληνικής Χερσονήσου*. Αθήνα.
- Θεσπρωτού, Κ. 1964. *Γεωγραφία Αλβανίας και Ηπείρου εξ ανεκδότου χειρογράφου του Κοσμά Θεσπρωτού με τοπογραφικά σχεδιογραφήματα και γεωγραφικούς χάρτας του ιδίου*. Ιωάννινα: Εταιρεία Ηπειρωτικών Μελετών.
- Fjalor 1980. *Fjalor i Gjuhës së Sotme Shqipe*. Tiranë: Akademia e Shkencave e RPS të Shqipërisë.
- Γκατζώνη, Κ. 2003. *Ο Λόγγος της Πάνω Δρόπολης*. Αθήνα.
- Greco, C. & Γ. Λαμπρογιώργου. 2001. *Lessico di Sternatia (Paese della Grecia Salentina)*. Lecce: Edizioni del Grifo.
- ΙΛ. 1933-. *Ιστορικών λεξικόν της νέας ελληνικής της τε κοινώς ομιλουμένης και των ιδιωμάτων*. Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών.
- Inalcik, H. 1997. *Hicri 835 Tarihli Süret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basimevi. İkinci baskı.
- Κακριδής, Ι. 1979. *Οι αρχαίοι Έλληνες στη νεοελληνική παράδοση*. Αθήνα: ΜΙΕΤ.
- Κατσαλίδας, Γ. 1994. *Η περιοχή Θεολόγου Αγίων Σαράντα. Λαογραφικά-Εθνογραφικά-Ηθογραφικά*. Ιωάννινα: ΙΒΕ.
- Κατωμέρης 1503-1507: Λ. Παπαρρήγα-Αρτεμιάδη, Γ. Ροδολάκης & Δ. Καραμπούλα. 1997. Οι πράξεις του νοταρίου Καρουσάδων Κερκύρας πρωτοπαπά Φίλιππου Κατωμέρη (1503–1507). *Επετηρίς του Κέντρου Ερεύνης της Ιστορίας του Ελληνικού Δικαίου* 33, 9–436
- Κίτσιος, Χ. 2006. *Λαογραφικά θησαυρίσματα της Δίβρης Β. Ηπείρου*. Άγιοι Σαράντα: Εκδόσεις Ήπειρος.
- KLSH. *Kartoteka e Leksikut të Shqipes*. Instituti i Gjuhësisë Tiranë.
- Κοκαβέση, Ελεονώρα-Ελένη. 2010. Η επιβίωση της χιμαραίας διαλέκτου στον 21^ο αιώνα. *Βορειοηπειρωτικά*. Ιωάννινα. Α': 95-130.
- Κουλίδας, Κ. 2005. (επιμ.) *Τα τοπωνύμια των πανάρχαιων ελληνικών χωριών του νομού Αργυροκάστρου*. Ιωάννινα: Σύνδεσμος Συνταξιούχων Ελληνοδασκάλων Εθνικής Ελληνικής Μειονότητας Νομού Αργυροκάστρου.
- Κουλίδας, Κ. 2014. 'Χρονικά' της Β. Ηπείρου. *Βορειοηπειρωτικά*. Ιωάννινα. Δ': 199-234.
- Κρεκούκιας, Δ. 1982. Αρχαιοπινή στοιχεία από το φυτικό λεξιλόγιο της Κέρκυρας. *Κερκυραϊκά Χρονικά*, XXVI.
- Χρυσικόπουλος, Μ. 2009. «...πρακτορίας λέξιμου...». *Έρευνα περί των τοπωνυμίων της Νότιας Κέρκυρας*. Λευκίμμη.
- Kriki, E & N. Liosis. Remarks on the medieval form of the Ionian Dialects. (unpubl. paper).

- Κριαράς, Ε. 1954. Βιολογικοί και πνευματικοί δεσμοί του Ψυχάρη με την Ήπειρο. Στο *Αφιέρωμα εις την Ήπειρον εις μνήμην Χρίστου Σούλη*. Αθήνα, 16-24.
- Κριαράς, Ε. 1969 – . *Λεξικό της μεσαιωνικής ελληνικής δημόδου γραμματείας*. Θεσσαλονίκη.
- Κυριαζής, Δ. 2007. Η σχέση του ελληνικού γλωσσικού ιδιώματος της Χιμάρας με τα άλλα νεοελληνικά γλωσσικά ιδιώματα. Στο *Πρακτικά της 27^{ης} Συνάντησης Εργασίας του Τομέα Γλωσσολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής Α.Π.Θ.* Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών, 198-209.
- Κυριαζής, Δ. & Α. Σπύρου, Α. 2011. Τα ελληνικά γλωσσικά ιδιώματα της Αλβανίας. *Νεοελληνική διαλεκτολογία* 6 Αθήνα: ΚΕΝΔΙ– Ι.Α.Ν.Ε., 175-199.
- Κυριαζής, Δ. 2012. Το ελληνικό γλωσσικό ιδίωμα της Αρτας Αυλώνα. Στο *Πρακτικά του 10^{ου} Διεθνούς Συνεδρίου Ελληνικής Γλωσσολογίας* (Κομοτηνή 2011). <http://www.icgl.gr/files/greek/85-890-898.pdf>
- Kyriazis, D. 2012a. Kontakte gjuhësore në pashallëkun e Janinës, përmes dokumenteve të Arkivit të Ali Pashë Tepelenës. Στο V. Maldjievej & K.Taczyńskiej (επιμ.) *Poznań Balkany* III. Toruń: Zakład Języków Słowiańskich i Bałkanistyki UMK, 21-38.
- Kyriazis, D. 2012b. Slavic elements in the Greek idioms of South Albania. *Philologica Jassyensia* VII 1 (15): 151-166.
- Kyriazis, D. 2012c. Aspects of interlinguistic isosemy in pastoral terminology of Pindos region. Στο Th. Kahl, M. Metzeltin & H. Schaller (επιμ.), *Balkanisms Today*. Wien – Berlin: LIT VERLAG GmbH & Co. KG & LIT VERLAG Dr. W. Hopf, 137-150.
- Κυριαζής, Δ. 2013. Γεωγραφική κατανομή των αλβανικών στοιχείων στα νεοελληνικά ιδιώματα. Στο M. Janse, B. D. Joseph, A. Ralli & M. Bagriacik (επιμ.), *Proceedings of 5th International Conference on Modern Greek Dialects & Linguistic Theory*. Patras: University of Patras, 162-183. http://imgd.philology.upatras.gr/files/MGDLT5_proceedings.pdf
- Κυριαζής, Δ. 2016. Γλωσσικές επαφές και διαστρωματώσεις στην περιοχή Χιμάρας. *Βορειοηπειρωτικά* Ιωάννινα Ε': 29-49.
- Κυριαζής, Δ. 2016α. Τα ελληνικά ιδιώματα της νότιας Αλβανίας υπό το φως της βαλκανικής γλωσσολογίας. Προφορική ανακοίνωση στο *Διεθνές Συνέδριο για τις Γλωσσικές Επαφές στα Βαλκάνια και τη Μικρά Ασία. Νοέμβρης 2016, Θεσσαλονίκη*.
- Kyriazis, D. 2018. Lexical and Onomasiological Concordances among Greek Dialects of Magna Grecia, Ionian Islands, Epirus and South Albania. Στο Th. Kahl, Il. Krapova & G. Turano (επιμ.) *Balkan and South Slavic Enclaves in Italy: Languages, Dialects and Identities*. Cambridge: Cambridge Scholars Publishing, 165-176.
- Λάζαρη, Χρ. 1970. *Τα Λευκαδίτικα*. Ιωάννινα.
- Liddell & Scott. 1968. *Greek-English Lexicon*. Oxford.
- Λουκάτου, Δ. 2012. *Λαογραφική αποστολή στα Διαπόντια Νησιά (Ερείκουσα – Μαθράκι – Οθωνοί)*. Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών.
- Matzinger, J. 2009. Die albanische Autochthoniehypothese aus der Sicht der Sprachwissenschaft. https://www.albanologie.uni-muenchen.de/downloads/meldungen/gastvortrag_matzinger_nov_2016/muenchen_2_ethnogene.pdf
- Memushaj, R. & H. Grillo. 2009. Vendi i së folmes së Himarës në dialektin jugor të shqipes. *Studime Filologjike* 1-2: 29-62.
- Μηλιάρκης, Α. 1890. *Γεωγραφία πολιτική νέα και αρχαία του νομού Κεφαλληνίας*. Αθήνα: Αφοί Πετρή.
- Μηνάς, Κ. 2006. *Λεξικό των ιδιωμάτων της Καρπάθου*. Κάρπαθος: Τυπωθήτω – Γ. Δαρδανός.
- Μουσελίμης, Σ. 2001. *Το Πόποβο*. Ιωάννινα.
- Μουσελίμης, Σ. 2001α. *Αρχαιότητες της Θεσπρωτίας*. Ιωάννινα.
- Μπόγκας, Ε. 1964-1966. *Τα γλωσσικά ιδιώματα της Ηπείρου (Βορείου, Κεντρικής και Νοτίου)*. Τ. Α' - Β'. Ιωάννινα: Εταιρεία Ηπειρωτικών Μελετών.
- Μυζαγ, F. 1987. E folmja e krahinës së Konispolit. *Dialektologjia shqiptare* V: 281-362.
- Μυζαγ, F. E folmja dhe toponimia e zonës së Konispolit (χφ).

- Μυστακίδης, Ν. 1896. Πραγματεία περί Δρόβιανης. Στο Β. Κορώση (επιμ.), *Μελέτες για τη Δρόβιανη*. (χ.τ. και χρ. έκδ.).
- Πάγκαλος, Γ. 1997. *Περί του Γλωσσικού Ιδιώματος της Κρήτης*. τ. Γ', β' έκδ. Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών.
- Palasa 2006. *Palasa në shekuj*. Revistë periodike historike, shoqërore, letrare. Viti I, nr. 1.
- Πάλλης, Α. 1858. Μελέται επί της αρχαίας χωρογραφίας και ιστορίας της Ηπείρου. *Πανδώρα*, 15.7.1858, τ. Θ', φυλλάδιον 200.
- Παναγιωτόπουλος, Β. 2007, 2009: *Αρχείο Αλή Πασά (Γενναδείου Βιβλιοθήκης)*. Έκδοση – Σχολιασμός – Ευρετήρια Β. Παναγιωτόπουλος με τη συνεργασία των Δ. Δημητρόπουλου και Π. Μιχαηλάρη. Τόμοι Α' (1747-1808), Β' (1809-1817), Γ' (1818-1821) 2007, Δ' Εισαγωγή – Ευρετήρια – Γλωσσάρι. 2009. Αθήνα: Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών.
- Παντελίδη, Ν. 2016. Το παλαιοαθηναϊκό ιδίωμα: πηγές, μαρτυρίες, χαρακτηριστικά. *Γλωσσολογία/Glossologia* 24: 103-146.
- Παπαγεωργίου, Λ. 1994. Γλωσσική σύγκριση Ηπείρου και Κέρκυρας. *Νεοελληνική Διαλεκτολογία* Α': 326-370.
- Παπαχριστοδούλου, Χ. 1951. *Τοπωνυμικό της Ρόδου*. Ρόδος.
- Pape, W. & G. E. Benseler. 1911. *Wörterbuch der griechischen Eigennamen*. Braunschweig³: Verlag von Friedrich Vieweg und Sohn.
- Πασιάκος, Μ. & Σ. Ράφτης. *Θεσπρωτικό Λεξικό*.
- Pedersen, H. 1895. *Albanesische Texte mit Glossar*. Leipzig: S. Hirzel.
- Perna, R. 2012. Conclusioni. Στο R. Perna & Dh. Condi (επιμ.), *Adrianopolis II – Risultati delle indagini archeologiche 2005-2010*. Bari: Edipuglia, 235-256.
- Πετρίδης, Α. 1893. «Λάμποβον» [=Το στοιχείο της Μπίστριτσας] *Φωνή της Ηπείρου*, 27.8. και 3.9.
- Rouqueville, F. 1820. *Voyage dans la Grèce*. Paris: Firmin Didot, père et fils.
- Rouqueville, F. 1826-1827. *Voyage de la Grèce*. Paris: Firmin Didot, père et fils.
- Qirjazi, Dh. 2004: “Gërqishten e dinje, / s'më the kalimera”. Bilinguizmi dhe marrëdhëniet e shqipes me greqishten në veprën e prof. Çabejt. Στο Th.Dhima & V.Bici (επιμ.), *Eqrem Çabej dhe kultura shqiptare*. Gjirokastër: Universiteti “Eqrem Çabej”, 303-325.
- Rambaldi, S. 2007. Testimonia Urbis Phoenices, III. Στο S. De Maria & Sh. Gjongecaj (επιμ.), *Phoenike IV – rapporto preliminare sulle campagne di scavi e ricerche 2004-2006*. Bologna: Ante Quem, 223-234.
- Rohlf, G. 1964. *Lexicon Graecanicum Italiae Inferioris*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Rohlf, G. 1972. *Nuovi Scavi Linguistici nella Antica Magna Grecia*. Palermo: Istituto Siciliano di Studi Bizantini e Neellenici.
- Rrapaj, F. M. 1995. *Fjalor Onomastik i Epirit*. Tiranë: Eurorilindja.
- Schiro, G. 1975. *Chronaca dei Tocco di Cefalonia di Anonymo. Prolegomeni, testo critico e traduzione*. Rome: Accademia Nazionale dei Lincei.
- Shiko, Th. 2006. *Kakodhiq. Ballkon legjendar mbi Delvinë*. Tiranë.
- Sotiri, N. 2001. *E folmja dhe toponimia e Qeparoit*. Tiranë: Konica.
- Σπύρου, Α. 2008. *Το ελληνικό γλωσσικό ιδίωμα της περιοχής Δελβίνου και Αγίων Σαράντα*. Αθήνα: Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών.
- Στούπης, Σ. 1960. *Οι “ξένοι” εν Κερκύρα*. Κέρκυρα.
- Συμεωνίδης, Χ. 1992. *Εισαγωγή στην ελληνική ονοματολογία*. Θεσσαλονίκη: Αφοί Κυριακίδη.
- Συμεωνίδης, Χ. 2005. Μια νέα θεώρηση του νεοελληνικού επιθέματος -ίλα. Στο *Όσο κρατάει η ανάγνωση. Μια έκδοση αφιερωμένη στη μνήμη της Αντωνίας Κατσιαντόνη-Πίστα*. Θεσσαλονίκη, 234-241.
- Συμεωνίδης, Χ. 2010. *Ετυμολογικό Λεξικό των Νεοελληνικών Οικονυμίων*. τ. Α'-Β', Λευκωσία-Θεσσαλονίκη: Κέντρο Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου.
- Τοξότης 1500-1503: Ε. Αγγελολάτη-Τσουγκαράκη & Γ. Μαυρομάτης (επιμ.). 2007. *Εμμανουήλ Τοξότης, νοτάριος Κερκύρας (πράξεις 1500-1503)*. Κέρκυρα: Εκδόσεις Ιονίου Πανεπιστημίου.

- Τοçi, F. 2009. *Enciklopedi e Kurveleshit*. Tiranë: Toena.
- Topalli, K. 2018. *Fjalor Etimologjik i Gjuhës Shqipe*. Tiranë: Qendra e Studimeve Albanologjike.
- Τριανταφυλλίδη, Μ. 1938. *Νεοελληνική Γραμματική - Ιστορική Εισαγωγή*. Αθήνα.
- Trincherà, F. 1865. *Syllabus Graecarum Membranarum*. Neapoli: Typis Josephi Cataneo.
- Τσιτσέλης, Η. 1875. *Γλωσσάριον Κεφαλληνίας*. Νεοελληνικά Ανάλεκτα Παρνασσού Β', φυλλάδ. Γ', Δ' και Ε', 145-368.
- Τζαννετάτου, Θ. 1965. *Το Πρακτικόν της Λατινικής Επισκοπής Κεφαλληνίας του 1264 και η Επιτομή αυτού*. Αθήνα.
- Tzitzilis, Chr. 1997. Zur Problematik der griechischen Lehnwörter im Albanischen. *Zeitschrift für Balkanologie* 33/2: 200-214.
- Tzitzilis, Chr. 2014. Archaisms in Modern Dialects. Στο G. Giannakis (επιμ.), *Encyclopedia of Ancient Greek Language and Linguistics*. vol. 1, Leiden – Boston: Brill, 158-171.
- Tzitzilis, Chr. 2017. Ancient Greek Etymology: ex presente lux. Στο Χρ. Τζιτζιλής & Γ. Παπαναστασίου (επιμ.), *Ελληνική Ετυμολογία*. Θεσσαλονίκη: ΙΝΣ, 168-197.
- Τζιτζιλής, Χρ. (υπό έκδοση). *Νεοελληνικές διάλεκτοι. Εισαγωγή*. Θεσσαλονίκη: ΙΝΣ.
- Veizi, F. 1998. *Bregu i detit në këngë*. Tiranë: Arbri.
- Vido, V. 2000. *Helenizëm që nuk u shua. Narta e Vlorës – Një essë në fushën e etnografisë*. Athinë.
- Vido, V. 2009. *Mbi origjinën e banorëve të Nartës*. Vlorë: Europrint.
- Φαρμάκης 1515-1525: Λίτσας, Ε. & Ε. Λεοντιάδου. 2011. *Δημήτριος Φαρμάκης, νοτάριος και πρωτοπαπάς Αγίου Ματθαίου Κερκύρας. Πρωτόκολλο των ετών 1515–1525*. Θεσσαλονίκη: University Studio Press.
- Χατζόπουλος, Μ. 1997. Τα όρια του Ελληνισμού στην Ήπειρο. Στο Μ. Σακελλαρίου (επιμ.), *Ήπειρος – 4000 χρόνια ελληνικής ιστορίας και πολιτισμού*. Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, 140-145.
- Χυτήρης, Γ. 1987. *Κερκυραϊκό γλωσσάρι*. Κέρκυρα.
- Χυτήρης, Γ. 1992. *Κερκυραϊκό γλωσσάρι*. Β' έκδοση (με συμπλήρωμα). Κέρκυρα.

Macedonian-Epirote isoglosses

Marianna Margariti-Ronga, Eleni Papadamou
Institute of Modern Greek Studies (Manolis Triandaphyllidis Foundation)

Abstract

Intra-dialect relations in wider dialectal regions have hardly been studied. The main reason for this is the lack of a linguistic atlas, that is, the mapping of isoglosses in a way that would allow us to accurately monitor the direction of their spread as well as their extent.

Macedonian-Epirote isoglosses can be divided into two basic groups: (i) those that have wider distribution in Epirus (first-person plural suffixes in the active past tense, special forms of palatalization, forms of consonant assimilation, etc.) and smaller distribution in Macedonia, limited to the Macedonian dialects neighbouring on Epirus; these dialects can be considered as the tip of wider Epirote isoglosses, (ii) those that have wider distribution in a large part of the Northern dialects (evaluative morphemes, formation of comparatives, columnar stress in verbal forms, etc.) and play a significant role in the general division of this dialectal group.

Given that Epirus is considered a relatively isolated region, it is necessary to examine the circumstances that led to the appearance of isoglosses (the product of direct language contact between neighbouring dialects, the end result of recent population movements or the remnants of older, broader isoglosses that split up due to historical reasons?).

Key-words: northern Greek dialects, dialect contact, language contact, Macedonian-Epirote isoglosses

1. Introduction

As noted by Dyer (2002: 99)¹, while contact at the level of languages has been the subject of study for decades (Weinreich 1953), research on contact between dialects as a mechanism of dialect change and formation has only been conducted in recent years following Trudgill's book *Dialects in contact* (1986). It goes without saying that this also applies to research on relations between Modern Greek dialects. Intra-dialect relations in wider dialectal regions have hardly been studied. The main reason for this is the lack of a linguistic atlas, that is, the mapping of isoglosses in a way that would allow us to accurately monitor the direction of their spread and their extent.

As stated by Tzitzilis in the *Introduction* to the volume on Modern Greek dialects (see also Papadamou 2018), the dialects we study in the framework of Modern Greek dialects should be integrated in overlapping circles. They should first be integrated into broader dialectal groups representing the basic zones into which the Greek language is divided, according to proposals on the classification of Modern Greek dialects based on specific isoglosses; they should then be integrated into smaller zones resulting from the further division or divisions of basic dialectal zones.

¹ «While research on languages in contact has been underway for half a century, (Weinreich 1953), it is only in the last decade, following Trudgill's *Dialects in contact* (1986) that sociolinguists have begun to work intensively on dialect contact as a mechanism of dialect change and new dialect formation».

During the comparative study of dialects of Macedonia and Epirus (which include the Greek dialects of southern Albania), the position of the compared dialects is studied based on the model of overlapping circles. Based on Tzitzilis' proposal (*Introduction*), which we have adopted, Modern Greek dialects are basically divided into Asia Minor dialects and non-Asia Minor dialects (or continental Greece and Greek-island dialects). The non-Asia Minor dialects are divided into southern and northern dialects, and the northern dialects are further divided into north-eastern and south-western dialects. Both the dialects of Macedonia and those of Epirus, which are the subject of our article, fall under the non-Asia Minor dialects; however they have intra-dialect differences that affect their further integration into dialectal groups.

As a whole, the dialects of Macedonia belong to the group of northern dialects with the exception of the dialects of Kastoria and Naousa, which belong to the semi-northern dialects of the narrowing type (Tzitzilis & Margariti-Ronga, *forth.*). Based on the subdivision of northern dialects into north-eastern and south-western dialects, the first group includes dialects of Eastern Macedonia and the eastern part of Central Macedonia, while the second group includes dialects of Western Macedonia and the western part of Central Macedonia. The dialects of Epirus present a more complex image. Most of the Epirote dialects belong to the northern dialects and, in particular, to the south-western zone of this group; another part belongs to the semi-northern dialects of the eliminative type and a third part belongs to the southern dialects (Kyriazis & Spyrou 2011). In our study of the Macedonian-Epirote isoglosses, we will focus mainly on the similarities between the dialects of Western Macedonia and the neighbouring northern and semi-northern Epirote dialects which, as we have stated, come within the south-western zone of northern dialects.

When looking into the relations between dialects, we must distinguish the common elements that arise from the contact between them, from the elements resulting from the fact that the dialects belong to a dialectal continuum (i.e. the common elements are attributed to genetic relations and not to contact). In particular, when studying Macedonian-Epirote isoglosses, we must examine whether they form part of a Macedonian-Epirote continuum or whether they are the result of language contact, as well as the direction of these contacts.

Given that Epirus is considered a relatively isolated region, it is necessary to examine the circumstances that led to the appearance of Macedonian-Epirote isoglosses (the product of direct language contact between neighbouring dialects, the result of recent population movements or the remnants of older, wider isoglosses that split up due to historical reasons?).

Isoglosses will first be studied based on the twenty-four basic characteristics proposed by Tzitzilis, and then based on certain other characteristics that reflect a particular relationship between Western Macedonia and Epirus.

2. Isoglosses based on the 24 characteristics

In the *Introduction*, Tzitzilis selects twenty-four key characteristics that belong to all levels of language analysis in order to outline and classify Modern Greek dialects. These criteria, which have also been adopted by other researchers, will form the basis of the comparative study of Macedonian-Epirote isoglosses. At the same time, as previously stated, a second group of isoglosses will be used, which includes characteristics that do

not come under the twenty-four key characteristics. They have been selected on the basis of their significance to the creation of micro-dialectal groups and reflect a particular relationship between Western Macedonia and Epirus².

According to Tzitzilis and Margariti-Ronga (forth.), the twenty-four key characteristics used for the dialectal division of northern dialects can be divided into two groups: the first group includes characteristics which occur with or without exception in all Northern dialects, and the second includes characteristics that are differentiated by regions. We rely on a similar division of the phenomena into two groups when examining the isoglosses that occur in the northern and semi-northern dialects of Macedonia and Epirus, as well as in southern dialects of Epirus.

2.1 Characteristics of the first group

- (i) The lack of discrimination between simple and double consonants. Double consonants are unknown to all northern dialects, including those of Macedonia and Epirus.
- (ii) The retention, as a rule, of /k/ and /x/ before front vowels.
- (iii) The lack of a tendency towards open syllables, which is enhanced in northern dialects by the regular elimination of the unstressed endings /i/ and /u/.
- (iv) The elimination of the final -v in neuter nouns; the elimination of -v in this position is universal.
- (v) The lack of epenthesis (anaptyxis) of -γ- in verbs ending in -εύω, e.g. χορεύω 'to dance', as well as in other labial verbs, e.g. κόβω 'to cut'.
- (vi) the use of τί as the neuter interrogative pronoun (Contossopoulos 1983-1984).
- (vii) The formation of passive aorist with the -κα extension, e.g. λύθηκα 'I untied myself'.
- (viii) The use of the suffixes -ουν(ε) and -αν(ε) in the third-person plural present active and past tenses respectively, e.g. γράφ(ου)ν and έγραφαν 'they are writing' and 'they were writing'. The suffixes -ουσι and -ασι are completely unknown to the dialects in the regions we are researching.
- (ix) The preposing of the weak forms of personal pronouns in specific syntactical environments, e.g. σι είδα, elsewhere είδα σε 'I saw you' (Cyprus, Crete, etc.).
- (x) The elimination of the unstressed augment ε-: εγνώριζα > γνώρ'ζα 'I knew'.
- (xi) The use of semantically diminutive forms in the place of older, original ones, e.g. κηφάλλ', but cf. κεφαλή 'head' in part of the southern dialects.

2.2 Characteristics of the second group

² The data is mainly based on Tzitzilis and Margariti-Ronga (forth.), other published works and our personal fieldwork.

The second group includes characteristics that differ in the individual dialects, thus contributing to the identification of subdialects; the characteristics of this group lead us to the identification of specific Macedonian-Epirote isoglosses:

- (i) The narrowing or raising of the unstressed /e/ and /o/ to /i/ and /u/ respectively, and the loss of the unstressed /i/ and /u/, these characteristics constituting basic features of the northern dialects. Contrary to the dialects of Macedonia, which are relatively homogeneous since they all belong to the northern dialects (with the exception of the dialects of Kastoria and Naousa, in which a semi-northern dialect is spoken), the dialects of Epirus are divided, as we have already stated, into three zones: northern dialects, semi-northern dialects of the eliminative type and southern dialects or rather dialects with southern vocalism.
- (ii) The retention or the elimination of the nasal element in the nasal clusters /mb/, /nd/, /ng/. The nasal element is preserved in all dialects of Western Macedonia and Epirus (with a few rare exceptions). The situation is different in Central and Eastern Macedonia, where the majority of nasal clusters lose the nasal element.
- (iii) synzesis of the sequences /ia/, /io/ and /ea/, /eo/. The /ea/, /eo/ sequences evolve differently than the /ia/, /io/ sequences in Western Macedonia (Siatista, Kozani, Katafygi, Velventos, etc.), Thessaly and in other northern dialects (Pylaia, Kavakli, Monastiri, Mountainous Pieria, etc.) (see Katsanis 1984· Margariti-Ronga 1986· Newton 1972: 33). The evolution of these sequences is the same throughout Epirus.
- (iv) The existence or non-existence of palatoalveolar consonants: the dialects of Macedonia have a series of palatoalveolar fricatives and affricates with phonological value (/ʃ/, /ʒ/, /tʃ/, /dʒ/). On the contrary, the dialects of Epirus present a relative incongruity that mainly relates to the environments in which these phonemes occur.
- (v) The presence of a columnar verbal stress, with the exception of the region of Himara, e.g. *έφαγαμαν* ‘we ate’(Sarakatsans), *έφαγάμι* (Western Macedonia), *εφαγάτε* ‘you ate’ (Konitsa).
- (vi) The expression of the indirect object in the accusative case in all Macedonian dialects with certain exceptions (Siatista, Katafygi, Eptachori, Chrysi, etc.), and in the genitive case in all Epirote dialects.
  - (vii) The absence of a distinction between the nominative and the accusative plural in masculine nouns ending in -ος/-ός, with the nominative form prevailing in the dialects of Western Macedonia and generally in Macedonia, e.g. nom. *οι λαγοί*, acc. *τ’ς λαγοί* ‘rabbits’, while the distinction is maintained in the largest part of Epirus.
- (viii) The use of the sigmatic imperfect of oxytone verbs in the dialects of Western Macedonia and Macedonia in general, and in a part of Epirus (Konitsa, Zagori), but not in Ioannina, where the suffix -αγα is used (see Tzitzilis & Ronga, forth.).
- (ix) The use of the second-person plural suffix -ετε (> -ιτι) or -ατε in the active past tense; the suffix -ετε (> -έτι/-ιτι), e.g. *έτριψέτι* ‘you rubbed’, is dominant in the dialects of Western Macedonia and of Macedonia in general. In Epirus, the suffix -ετε is used in the regions of Konitsa, e.g.

- εφαγέτε ‘you ate’, and Ioannina. The suffix –ατε prevails in the remaining regions (Thesprotia, Greek dialects of Southern Albania).
- (x) The presence of vocalic extensions in the third-person singular in oxytone verbs in the dialects of Western Macedonia and of Macedonia in general, e.g. αγαπώ, αγαπάς, αγαπάει ‘I love, you love, he/she/it loves’ and their extension to first-person singular in the dialects of Epirus, e.g. αγαπάου, αγαπάς, αγαπάει. Thesprotia: καρτεράω, ‘to wait’ (Mitsis 2002: 14).
- (xi) The use of privative adjectives in -στος in the dialects of Western Macedonia and Macedonia in general, e.g. αξούρ’στος ‘unshaven’, and in -γος and less frequently in -στος in the dialects of Epirus, e.g. αξ’ούρ’γους, αγύρ’γους ‘not returned’ (Ioannina, Bongas 1964: 18), ανμοίραγους ‘undistributed’ (Western Xerovouni, Sevis 1997: 18), απέραστους, απέραγους ‘impassable’(Zagori), απέραγο (Vissani, Stoupis 2003: 309).
- (xii) The use of a system with two or three demonstrative pronouns; a non-functional system of three demonstrative pronouns is used in Western Macedonia, that is, without a clear distinction between the pronouns αυτός and ιτούτους ‘this one’, both denoting near deixis, while in part of Epirus and Germa, use is made of a functional system of three demonstrative pronouns. On the contrary, the tripartite distinction is clear in demonstrative adverbs: ιδώ ‘here’, κεί ‘there’, αφτού ‘there’ (close to the listener’).
- (xiii) The irrealis is expressed in Macedonia (Kastoria, Kozani, Grevena, Siatista, Galatini, Blatsi) by the markers χανα (see Kalinderis 1982: 368), χαλα, χαλια, and less frequently by χαλ’να, which are past tense markers, e.g. άμα δεν έβριχιν, χανα πάου στου χουράφ ‘if it weren’t raining, I would go to the field’. In Epirus, however, it is common to express past tense through the main verb, e.g. να ’χετ’ έρθ’ λίγο γλήγορα, να κάναμ’ τούτο το μouxαμπέτ’ ‘if you had come a little earlier, we would have had this conversation’ (Arta Avlona, Himara) Kyriazis, D. & A. Spyrou 2011: 183- Kyriazis 2012: 892).

3. Isoglosses based on common characteristics that do not come under the twenty-four key characteristics

3.1 Morphological characteristics:

- (i) Double-gender nouns. One of the key characteristics of western northern dialects is the presence of double gender nouns of a specific form. The most common form of double-gender nouns is that of nouns occurring as masculine in singular and as neuter in plural. These nouns belong to [-animates] and usually to [-humans], and express parts of the body, geographical terms, etc., e.g. γρόθους, pl. γρόθια ‘fist(s)’, γόφους, pl. γόφια ‘hip(s)’. These occur in Western Macedonia, Epirus and Thessaly.
- (ii) Synthetic comparatives. The dialects of Western Macedonia, as well as the dialects of Epirus, present synthetic comparatives, e.g. μαυρότιρους ‘blacker’. In the Greek dialects of Southern Albania, the comparative form

- is usually accompanied by the particle *πιο* ‘more’, e.g. *πιο μαυρότερος* ‘more blacker’.
- (iii) The suffixes in first and second-person plural in active past tense. The suffixes *-αμε* and *-ατε*, which are used in Standard Modern Greek and in most dialects, correspond to the suffixes *-αμαν* and *-αταν* in several Epirote and neighbouring Western Macedonian and Thessalian dialects. These suffixes were evidently formed by analogy with the third-person plural suffix *-αν* (see Tzitzilis *Introduction* and Papadamou 2018).
  - (iv) The forms of second-person plural imperative in the mediopassive voice ending in *-σας*. One of the most typical features of the verbal system used in the dialects of Western Macedonia, which can also be found in certain Epirote dialects (Molista, Ioannina, etc.), is the formation of the second-person plural imperative in the mediopassive voice with the inflectional morpheme *-σας*, e.g. *λούσας* = *λουστείτε* ‘wash your hair’, *ντύσας* = *ντυθείτε* ‘get dressed’. With regard to the origin of the morpheme, see Thavoris 1977 and Papadamou 2018.
  - (v) Aorist in *-κα*. The formation of the active aorist in *-κα* appears in a specific group of verbs ending in *-άνω*, such as *φτάνω* ‘to reach’, *φτιάνω* ‘to make’, *πιάνω* ‘to catch’ (aorist: *έφτακα*, *έφτειακα*, *έπιακα*), etc., which are found in Western Macedonian dialects (Grammochoria in Kastoria Prefecture), in Epirus and extend to the Heptanese (Ionian Islands) and Southern Italy (see Tzitzilis *Introduction*· Spyrou 2011· Papadamou 2018).
  - (vi) Negative pronouns. Negative pronouns are formed on the basis of elements of negative polarity, which are enhanced by the implicative marker *καν* and thus become clearly negative pronouns, e.g. *κανένας* ‘somebody’ - *κάγκανένας* ‘nobody’, *κανκαμία* ‘nobody’. They occur in Epirus, in Western Macedonia and in Thessaly, e.g. *κάγγαένας*, *καγγάνας*, *καγγαμινιά* ‘nobody’ (Kozani).
  - (vii) Gerunds in *-ιούντας*. According to Tzitzilis (*Introduction*), one of the consequences of turning an active participle into an adverb is the elimination of the distinction between the participles of oxytone verbs in the first and second class. In Standard Modern Greek and in most Modern Greek dialects, the elimination of the distinction is achieved through the prevalence of the participles of the oxytones in the first class, e.g. *χτυπό* ‘to hit’ *χτυπώντας*, as well as *μπορώ* ‘can’ *μπορόντας*. However, in certain dialects it appears that the participles of the second class have prevailed, which refer to the suffix *-ούντα*. The suffix of the gerund in these dialects has the form *-ιούντα* and *-ιούντας*, in other words, the semivowel is inserted before the suffix *-ούντα*. These gerund forms seem to be centred around Macedonia (see *γλιούντας* ‘laughing’, *πρινιούντας* ‘passing’, Kostarazi, Livadero, etc.), however they also extend to Epirus (see *περβατιούντας* ‘walking’, *ρωτιούντας* ‘asking’, *τραγωδιούντας* ‘singing’ (Konitsa) and Thrace).
  - (viii) Vocative interjection [o] *ώ!* Andriotis (Andriotis 1974, 611) considers that the vocative interjection [o] *ώ!* belongs to the category of archaisms and tells us that it has survived in the dialects of Lesbos, Naxos and Siatista. However, as stated by Tzitzilis in the *Introduction*, this interjection is used in many more Modern Greek dialects. We should consider the core of its

geographic distribution to be Epirus (Sarakatsans, Delvino, Ioannina, etc.), Western Macedonia (Germa, Kotyli, Katafygi, Siatista, Galatini, Western Voio, Avgerinos, etc.) and the western part of Central Macedonia (Roumlouki, Mountainous Pieria, etc.). With regard to the Balkan aspect of the morpheme, see Papadamou 2018. For the importance of the study of the Balkan aspect of Greek dialectal elements, see Joseph 2007)

- (ix) The vocative morpheme *μω!* The dialects of Epirus and Western Macedonia use the vocative morpheme *μω* instead of *μωρή*, e.g. *μω νύφη!* ‘hey, bride’.

3.2 Derivational characteristics:

- (i) Derivational morpheme *-αμιά*. The morpheme is mainly found in the dialects of Epirus, and less frequently in those of Western Macedonia and Southern Italy, in a series of words that usually denote a grain stem or a field sowed with grains, e.g. *βριζαμιά*, *σιταραμιά*, *κριθαραμιά* (Thesprotia, etc.) (Tzitzilis 2017).
- (ii) Derivational morpheme *-αβους*. The suffix *-αβους* is one of the very few morphemes of Slavic origin in the Greek language. It occurs only in Modern Greek dialects (Macedonia, Thessaly and less frequently in Epirus). An interesting point to note is that in certain dialects, in a small group of adjectives that indicate colour or properties that are usually related to colour, apart from the Slavic derivational morpheme *-av*, the loan of a specific Slavic derivational model is attested, which leads to the appearance of the enlarged derivational morpheme *-ούλιαβους*; the morpheme is a rendering of the diminutive morpheme *-ik-* and of the morpheme *-av*, and is used to express undertone colour adjectives. Thus, based on the Slavic model *zelen* ‘green’ > *zelen-ik* ‘greeny’ > *zelen-ik-av* ‘greenish’, the dialectal *πρασ’νούλιαβους* ‘greenish’ < *πρασινούλης* ‘greeny’ (< *πράσινος* ‘green’ + diminutive *-ούλης*) + *-αβους*) was formed (see Tzitzilis 1997-1998: 22, Papadamou 2017). This derivational model is only found in certain dialects of Western Macedonia (Grammochoria in Kastoria Prefecture, Galatini, etc.) and Epirus (Konitsa), where the morpheme indicates also the diminution of a property, e.g. *ασπρούλαβος* ‘slightly white’, *κοκκινούλαβος* ‘slightly red’, *μαυρούλαβος* ‘slightly black’, *ξινούλαβο* ‘slightly souer’, *πικρούλαβος* ‘slightly bitter’ (Konitsa, Rempelis 1953: 251).
- (iii) The prefixoid *καμου-*. It is the most typical prefixoid in the areas we are studying. This particular element belongs to the category of morphemes that express emotional involvement, affection and compassion: having the meaning of ‘poor soul’: *καμουκώστας* ‘poor Kostas’, *καμουπαίδ* ‘poor child’, *καμουνικοκυρά* ‘poor housewife’ (Chrysi), *καμουβασίλου* ‘poor Vasilou’, *καμουκόρη* ‘poor daughter’ (Kotyli), *καμουπιδί* ‘poor child’, *καμουμαρία* ‘poor Maria’, *καμουπαπά* ‘poor priest’, *καμουγιάνν* ‘poor Giannis’, *καμουπατέρα* ‘poor father’, *καμουμάνα* ‘poor mother’ (Germa), *καμουπαίδ* ‘poor child’ (Siatista). The morpheme is usually used with words that have a vocative function, but is also found – albeit less

frequently – with words having other functions, e.g. των είδα των καγουνπατέρα μ’ ‘I saw my poor father’ (Kotyli), ήρθι ου καγουνγιώργους απ’ του χουράφ’ ‘Poor Giorgos came from the field’ (Kotyli), etc. In Epirus it is found as the first component of nouns, e.g. καγουνμάνα ‘poor mother’, καγουνπαϊδ’ ‘poor child’, καγουν-Ηπειρους ‘poor Epirus’, καγουνπαστράδα ‘basic cleanliness’, and also of verbs, e.g. τί να καγουνκάν’ κι αυτή! ‘There’s nothing much the poor woman can do’ (Bongas 1964: 171).

3.3 Phonological characteristics:

- (i) A special form of velar softening (tsitacism), which is recorded in the northern dialects of Kastoria, Western Voio and Epirus, is the evolution of /k/ in the second position of the primary or secondary cluster /sk/ into /štš/, e.g. σκούβω > στῆῦβου [stʃivʌ] ‘to bend’.
- (ii) Assimilation of the cluster /rn/ > /r/. The assimilation of /rn/ > /r/ is encountered in the Epirote and neighbouring western Macedonian dialects, e.g. σβάρνα > σβάρα ‘harrow’, φούρνος > φούρος ‘oven’ This phenomenon is also common in Albanian and Aromanian. With regard to the Balkan aspect of the phenomenon, see Tzitzilis (2018).

3.4 Phonological particularities of individual lexemes:

- (i) Form of the adverb of place αποπάνω ‘on, over, top’. The adverb αποπάνω has a variety of forms in Modern Greek dialects (see IANE). We will focus on the forms of αχ’πάν’, which is found in Epirus (Bongas 1964, presenting also the αγπάν’ form), in Central Greece (Evrytania) (IANE) and in Western Macedonia (Grammochoria, see Papadamou 2018), and αποπάνω (Kastoria, Paxoi Sifnos. Symi.), αουπάνω, αουπάνου, αουπάν’, αγοπάνω, αγουπάνω (Epirus) (IANE). According to IANE, in the forms beginning with αχ- and αγ-, the χ/γ is attributed to blending with the preposition εκ. According to Tzitzilis (*Introduction*), the following interpretation is more likely: αποπάνω > απουπάνω > αουπάνου, with the dissimilatory loss of /p/ > *αφπάνου, with glide consonantalization, (cf. τα ωτία > ταουτία > ταυτία [taftia] ‘ears’) > αγπάν(ου) with labial dissimilation. The αγοπάνω and αγουπάνω forms derive from αοπάνω and αουπάνω, respectively, with the regular epenthesis of the intervocalic /γ/. The analysis of data on the geographic distribution of forms beginning with αχ- and αγ- leads us to a western isogloss of the northern dialects, which includes Evrytania, Epirus and Western Macedonia. A more or less similar distribution also applies to dissimilatory forms (αουπάνω) which, as previously mentioned, constitute the directly preceding phonological stage of αγπάν’. These forms, with the exception of their presence on certain remote islands, are found in Aetolia, Epirus and Macedonia.
- (ii) Both in Western Macedonia and in Epirus, the initial consonant of the verb κυλιέμαι ‘to roll’ is voiced: γκυλιέμι (Kastoria), γκ’λιέμι (Epirus), γκύλ’σμα ‘κύλισμα’ etc. (Bongas 1964, 101), γκ’λώ (Siatista), γκ’λιούμι (Kozani).

3.5 Lexical isoglosses

Below is a short list of words limited to the regions in our research:

- (i) κάχτα ‘walnut’, Western Macedonia (Kozani, Kastoria), Epirus (Konitsa, Delvino)
- (ii) νταίνω ‘to meet’, Western Macedonia (Kozani, Kastoria), Epirus (Konitsa, Delvino)
- (iii) ζάρκος ‘naked’, Western Macedonia (Kozani, Kastoria), Epirus (Konitsa, Delvino); it is used together with γκόλιος, which is of Slavic origin, and is mainly used in reference to humans.

4. Remarks on the common characteristics that do not come under the twenty-four key characteristics

Based on their distribution across Macedonian-Epirote isoglosses, they are divided into three categories:

- (i) Those that are widespread across Epirus and are rarely found, and indeed only in dialects neighbouring on Epirote dialects, in Macedonia: the suffixes *-αμαν* and *-αταν* in first and second-person plural in the active past tense and the evolution of /rn/ > /r/.
- (ii) Those that are widespread across Macedonia and are rarely found, and indeed only in dialects neighbouring on Macedonian dialects, in Epirus: The forms of second-person plural imperative in the mediopassive voice ending in *-σας* and the suffix *-αβους*.
- (iii) Those that have a balanced distribution in Macedonia and Epirus: double-gender nouns, gerunds in *-ιούντας*, negative pronouns, the evaluative prefix *καψου-* and others.

In the first two cases, one can say that they are the tip of Epirote and Macedonian isoglosses, without the term ‘tip’ hiding any indirect references to Epirote and Macedonian influences, respectively. It should be noted that these phenomena are unknown outside the regions on which we are focusing our research.

The third case involves phenomena that are also found outside of these regions; however they occur more frequently in these regions. Particularly with regard to the phenomena in this category, it is difficult to determine the direction of their spread.

Based on the criterion of origin, we can divide the Macedonian and Epirote isoglosses into two categories:

- (i) Those resulting from internal developments: the forms of the second-person plural imperative in the mediopassive voice ending in *-σας*, the suffixes *-αμαν* and *-αταν* in first and second-person plural in the active past tense, etc. This concerns the majority of isoglosses.

- (ii) Those resulting from language contact: the derivational morpheme -αβους and the evolution of /rn/ > /r/.

It is certainly not easy to answer the question of whether certain phenomena are the result of intra-dialect relations. Based on the data we have at our disposal, it is difficult to decide whether the phenomena with widespread distribution in one of the two regions being researched, which are exclusively found in neighbouring dialects of the other region, constitute part of pre-existing dialectal continuums or are attributed to population movements or intra-dialect influences.

5. Conclusions

The dialects of Macedonia, and particularly of Western Macedonia, form part of a dialectal continuum, which also includes the dialects of Epirus. The Greek dialects of Albania constitute part of this continuum.

Dialects with a semi-northern and southern vocalism appear in the western zone of the continuum, thus rendering Epirus a transitional region in terms of this characteristic. The isoglosses which, regardless of the form of vocalism (northern, semi-northern, southern), connect Epirote dialects to Western Macedonian dialects, and which are unknown to southern Greek dialects, include: columnar verbal stress, synthetic formation of the comparative, double-gender nouns, which evolve further in these dialects as their plural becomes singular, e.g. *πλούτος* ‘wealth’, pl. *πλούτια* > sing. *πλούτι*, the vocative morphemes *ω* (ο) and *μω*, common lexical elements such as *κάχτα* ‘walnut’, etc.

According to Tzitzilis (*Introduction*), two dialectal continuums can be found in Epirus, an eastern one, namely the Macedonian-Epirote dialectal continuum, which is the subject of this paper, as well as a western one, which includes the dialects of Himara and extends to the Heptanese and Southern Italy (see Kyriazis in this volume).

Bibliography

- Andriotis, N. 1974. *Lexikon der Archaismen in neugriechischen Dialekten*. Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften.
- Bongas, E. 1964 & 1966. *Τα γλωσσικά ιδιώματα της Ηπείρου (Βορείου, Κεντρικής και Νοτίου)* [Modern Greek dialects of Epirus (northern, central and south)], vol. 2. Ιωάννινα: Εταιρεία Ηπειρωτικών Μελετών.
- Contossopoulos, N. 1983–1984. La Grèce du τί et la Grèce du είντα, *Γλωσσολογία / Glossologia* 2–3, 149–162.
- Dyer, J. 2002. We all speak the same round here: dialect levelling in a Scottish-English community. *Journal of sociolinguistics* 6: 99–116.
- Joseph, Br. 2007. Broad vs. Localistic Dialectology, Standard vs. Dialect: The Case of the Balkans and the Drawing of Linguistic Boundaries. In: *Papers from INCLAVE 4* (International Conference on Language Variation in Europe), Nicosia, 119–134.
- ΙΑΝΕ = *Ιστορικό λεξικό της νέας ελληνικής, της τε κοινώς ομιλουμένης και των ιδιωμάτων* [The Historical Lexicon of Modern Greek], 6 volumes, 1933–2016. Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών.
- Kalinderis, M. 1982. *Ο Βίος της κοινότητας Βλάτσης επί τουρκοκρατίας εις το πλαίσιον του δυτικομακεδονικού περιβάλλοντος* [The Life in the Community of Blatsi during the Ottoman rule in the framework of the West-Macedonian environment]. Θεσσαλονίκη: Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών.

- Katsanis, N. A. 1984. Διαλεκτικά Ι. Οι καταλήξεις -Σιά και -Υγά στα χωριά Δρυμός και Μελισσοχώρι [The endings -Cia and -Cya in Drymos and Melissochori]. Στο *Αντίχαρη. Αφιέρωμα στον καθηγητή Στ. Καρατζά*. Αθήνα: Ελληνικό λογοτεχνικό και ιστορικό αρχείο, 219-226.
- Kyriazis, D. 2012. Το ελληνικό γλωσσικό ιδίωμα της Άρτας Αυλώνα [The Greek dialect of Arta Avlona]. In: Z. Gavriilidou, A. Efthymiou E. Thomadaki & P. Kambakis-Vougiouklis (Eds.). *Selected papers of the 10th International Conference of Greek Linguistics*. Komotini, 890-898.
- Kyriazis, D. & A. Spyrou. 2011. Τα ελληνικά γλωσσικά ιδιώματα της Αλβανίας [Modern Greek dialects of Albania], *Νεοελληνική διαλεκτολογία* 6, Αθήνα: ΚΕΝΔΙ- I.A.N.E., 175-199.
- Margariti-Ronga, M. 1986. Η εξέλιξη των ακολουθιών ΣεΦ και ΣίΦ στο καταφυγιώτικο ιδίωμα [The evolution of the sequences CeV and CiV in the dialect of Katafygi]. *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 7: 11-19.
- Mitsis, P. 2002. *Θεσπρωτικό γλωσσικό ιδίωμα* [The dialect of Thesprotia]. Φοινίκι.
- Newton, Br. 1972. *The generative Interpretation of Dialect. A study of Modern Greek Phonology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Papadamou, E. 2017. Το διαλεκτικό παραγωγικό μόρφημα -αβους ως παραγωγικός βαλκανισμός [The suffix -αβους as a derivational Balcanism]. *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 37: 577-587.
- Papadamou, E. 2018. Το μορφολογικό σύστημα των βορείων ιδιωμάτων της Καστοριάς στο φως των σχέσεων διαλεκτολογίας και βαλκανικής γλωσσολογίας [The morphological system of the northern dialects of Kastoria in the light of the relationship between dialectology and balkan linguistics]. Ανέκδοτη Διδακτορική Διατριβή, Θεσσαλονίκη: ΑΠΘ.
- Papadamou, E. & G. Papanastassiou. 2013. The Position of the Northern Greek Dialects of Kastoria among the Modern Greek Dialects. In M. Janse, B. D. Joseph, A. Ralli & M. Bagricak (Eds.), *Proceedings of the 5th International Conference on Modern Greek Dialects and Linguistic Theory (MGDLT5)*. Patras: University of Patras, 389-400.
- Rempelis Ch. 1953. *Κονιτσιώτικα* [The dialect of Konitsa]. Αθήνα: Εκδόσεις Ηπειρωτικής Εστίας Αθηνών.
- Sevis, A. 1997. *Ιδιωματικό λεξιλόγιο περιοχής Δυτικού Ξεροβουνίου Ηπείρου* [A glossary of the region of western Xerovouni (Epirus)]. Ιωάννινα: Θεοδωρίδη.
- Spyrou, A. 2011. *Το ελληνικό γλωσσικό ιδίωμα της περιοχής Δελβίνου και Αγίων Σαραντα* [The Greek dialect of the region of Delvino and Agii Saranda]. Αθήνα: Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Φιλοσοφική Σχολή, Βιβλιοθήκη Ν. Σαριπόλου.
- Stouris, S. 2003. *Πογωνισιακά και Βησσανιώτικα* [The dialect of Pogoni and Vissani]. Αθήνα: Δωδώνη.
- Thavoris A. I. 1977. Μορφολογικά μερικών ιδιωμάτων της δυτικής Μακεδονίας [Morphological features of some western Macedonian dialects] . *Πρακτικά Α Συμποσίου Γλωσσολογίας του Βορειοελληνικού Χώρου*. Θεσσαλονίκη: Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου, 75-95.
- Trudgill, P. 1986. *Dialects in Contact*. Oxford-New York: Basil Blackwell.
- Tzitzilis, Chr. 1997–1998. Griechisch, ein wenig bekanntes Mitglied des Balkansprachbundes. *Linguistique Balkanique* 39 (1-2): 17–27.
- Tzitzilis, Chr. 2017. Introduction to Greek etymology. In: Chr. Tzitzilis & G. Papanastassiou (Eds.) *Greek etymology*. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών.
- Tzitzilis (Introduction) = Tzitzilis, Chr. Οι Νεοελληνικές Διάλεκτοι: Εισαγωγή [Modern Greek dialects: Introduction]. In: Chr. Tzitzilis (Ed.). *Οι Νεοελληνικές Διάλεκτοι* [Modern Greek dialects] (forth.). Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών.
- Tzitzilis, Chr. 2018. Balkan and Anatolian Sprachbund. In: Chr. Tzitzilis & G. Papanastassiou (Eds.) *Language contact in the Balkans and Asia Minor* (forth.). Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών.
- Tzitzilis, Chr. & M. Margariti-Ronga. (forth.). Βόρεια Ελληνικά Ιδιώματα [Northern Greek dialects]. In: Chr. Tzitzilis (Ed.). *Οι Νεοελληνικές Διάλεκτοι* [Modern Greek dialects]. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών.
- Weinreich, U. 1953. *Languages in Contact*. New York: Linguistic Circle of New York.

Οι υπερθετικές παραθετικές δομές στη διαλεκτική ποικιλία της Ελληνικής

Μελισσαροπούλου Δήμητρα, Παπαναγιώτου Χρήστος
Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο, Πανεπιστήμιο Πατρών

Περίληψη

Το συγκεκριμένο άρθρο διερευνά και συστηματοποιεί την ποικιλότητα στην πραγμάτωση των υπερθετικών παραθετικών δομών που διέπει τις νεοελληνικές διαλέκτους εστιάζοντας στην κατανομή των διαφορετικών δομών σε σχέση με τη λειτουργία που επιτελούν ως σχετικά ή απόλυτα παραθετικά. Τα δεδομένα μας αποκαλύπτουν ότι οι αναλυτικές δομές αποτελούν την κυρίαρχη στρατηγική για το σχηματισμό των σχετικών υπερθετικών, ενώ στην περίπτωση των απόλυτων κυριαρχούν οι μορφολογικές πραγματώσεις. Υποστηρίζουμε ότι η αναλυτικότητα των σχετικών υπερθετικών δομών ευθυγραμμίζεται με την ισχυρή τάση που παρατηρείται σε διαχτυκές γλώσσες, όπως η ελληνική, όταν η σύνταξη και η μορφολογία ‘ανταγωνίζονται’ για την πραγμάτωση της ίδιας μορφολογικής κατηγορίας, να επικρατεί η σύνταξη. Επιπλέον, προτείνουμε ότι η ισχυρή αντίσταση στην αναλυτικότητα που προβάλλεται από τις απόλυτες υπερθετικές δομές οφείλεται σε συγκεκριμένους ενδο-γλωσσικούς μηχανισμούς που συνδέονται με την υψηλή συνάφεια και τη στενή σχέση που εμφανίζουν αυτές με τη μεγέθυνση και πιο συγκεκριμένα με την αξιολογική λειτουργία της επίτασης. Τα συγκεκριμένα ευρήματα θεωρούμε ότι εγείρουν σημαντικά ζητήματα με επιπτώσεις στην όργανωση της γραμματικής, εστιάζοντας στη διάκριση μεταξύ απόλυτων και σχετικών παραθετικών δομών ως διαφορετικών διαδικασιών που χρήζουν αυτόνομη και διαφοροποιημένη ανάλυση.

Λέξεις-κλειδιά: παραθετικά, υπερθετικές δομές, απόλυτος υπερθετικός, σχετικός υπερθετικός, νεοελληνικές διάλεκτοι

1. Εισαγωγή

Οι παραθετικές δομές και η ποιλότητά τους έχουν βρεθεί στο επίκεντρο της σύγχρονης γλωσσολογικής έρευνας τις τελευταίες δεκαετίες κυρίως από τυπολογική άποψη (βλ. Stassen 1985, 2008· Xerberman 1999· Cuzzolin & Lehmann 2004· Stolz 2013 και τις εκεί αναφορές) αλλά και από μορφο-σημασιολογική (βλ. Andersen 1983· Crookston 1994) οδηγώντας σε ταξινομήσεις σχετικά με τους διαφορετικούς τύπους στρατηγικών σε χρήση αλλά και στη διατύπωση καθολικών. Παρολαυτά, η ποικιλότητα στο σχηματισμό παραθετικών δομών στην Ελληνική δεν έχει τύχει ακόμα ενδελεχούς και συστηματικής διερεύνησης (βλ. όμως Χείλα-Μαρκοπούλου 1991· Markopoulos 2012, 2015), κενό το οποίο φιλοδοξεί να ξεκινήσει να καλύψει αυτή η συμβολή.

Στόχος του συγκεκριμένου άρθρου είναι να διερευνήσει και να συστηματοποιήσει την ποικιλότητα στην πραγμάτωση των παραθετικών δομών στις νεοελληνικές διαλέκτους, της κοινής νέας ελληνικής συμπεριλαμβανομένης, εστιάζοντας:

- (i) στην ποικιλότητα πραγμάτωσης των υπερθετικών παραθετικών δομών στο μικρο-διαλεκτικό επίπεδο
- (ii) στην κατανομή των διαφορετικών δομών σε σχέση με τη λειτουργία που επιτελούν ως σχετικά ή απόλυτα παραθετικά

Η συγκεκριμένη συμβολή είναι οργανωμένη ως εξής: στη δεύτερη ενότητα συνοψίζονται βασικές παραδοχές σχετικά με τις έννοιες της παράθεσης και τα επιμέρους στοιχεία των παραθετικών δομών. Στην τρίτη ενότητα παρουσιάζονται τα διαλεκτικά δεδομένα, οργανωμένα βάσει της διαφοροποίησης στη μορφή τους σε συνδυασμό και με τη λειτουργία που επιτελούν. Στην τελευταία ενότητα, αναπτύσσονται συγκεκριμένες θέσεις και προτάσεις ερμηνείας της διαφοροποίησης ανάμεσα σε μορφολογικές και συντακτικές παραθετικές δομές αλλά και οι πιθανές επιπτώσεις αυτής της ερμηνείας στην οργάνωση της γραμματικής.

2. Βασικές παραδοχές

Τα παραθετικά ορίζονται γενικά ως η μορφική τροποποίηση μιας λέξης ως προς μια συγκεκριμένη παράμετρο βάσει της οποίας συγκρίνεται με ένα άλλο όρισμα το οποίο αποτελεί τη βάση της σύγκρισης (Cuzzolin & Lehmann 2004: 1212). Η πλέον τυπική κατηγορία λέξεων που επιδέχεται συγκριτική παράθεση είναι τα επίθετα, αναγνωρίζοντας τρεις επιμέρους διαβαθμίσεις, οι οποίες αποκαλούνται με παραδοσιακούς όρους *βαθμοί* και είναι οι εξής: θετικός, συγκριτικός, υπερθετικός.

Οι παραθετικές δομές γενικά αναλύονται συνήθως (βλ. Cuzzolin & Lehmann 2004: 1213; Stolz 2013: 16; Μελισσαροπούλου προσεχώς) στα εξής επιμέρους συστατικά:

- (α) Στο στοιχείο το οποίο συγκρίνεται, δηλαδή το αντικείμενο της σύγκρισης (*comparee* ή *topic of comparison*)
- (β) Στη βάση της σύγκρισης (*standard of comparison*)
- (γ) Στο δεσμό (*pivot* ή *tie*), το στοιχείο δηλαδή που εισάγει τη βάση της σύγκρισης
- (δ) Στο όρισμα που εισάγει την παράμετρο της σύγκρισης (*predicate-CMPR*¹).

Η αντιστοίχιση φαίνεται στο παράδειγμα (1).

- (1) *Ο Νεφέλη είναι πιο ψηλή/ψηλ-ότερη από τη Δανάη*
 (α) (δ) (γ) (β)

Οι παραθετικές δομές διακρίνονται γενικά σε δύο επιμέρους κατηγορίες: πρώτον στις παραθετικές δομές ανισότητας, οι οποίες αποδίδουν στο αντικείμενο σύγκρισης μια ιδιότητα σε διαφορετικό βαθμό από τη βάση σύγκρισης και επιμερίζονται σε παραθετικές δομές πλειοψηφίας ή ανωτερότητας ‘*comparison of superiority*’ (2α) και παραθετικές δομές μειοψηφίας ή κατωτερότητας ‘*comparison of inferiority*’ (2β) και

¹ CMPR < COMPARISON ‘σύγκριση’. Το όρισμα συνήθως επιμερίζεται σε *quality* και *degree marker* (βλ. Stolz 2013: 13).

δεύτερον στις παραθετικές δομές ισότητας οι οποίες αποδίδουν μια ιδιότητα στον ίδιο βαθμό με τη βάση σύγκρισης (2γ), όπως φαίνεται στα παραδείγματα που ακολουθούν:

- (2) α. *Η Γεωργία είναι καλύτερη / πιο καλή από τον Ελένη*
β. *Η Γεωργία είναι λιγότερο καλή από την Ελένη*
γ. *Η Γεωργία είναι τόσο καλή όσο η Ελένη / Η Γεωργία είναι το ίδιο καλή με την Ελένη*

Ανάμεσά τους οι παραθετικές δομές πλειοψηφίας κατέχουν την πρώτη θέση και πραγματώνονται συνήθως μορφολογικά στην πλειοψηφία των γλωσσών του κόσμου, καθώς η απόδοση χαρακτηριστικών/ιδιοτήτων σε μεγαλύτερο βαθμό είναι περισσότερο εξέχουσα (*salient*) γνωστικά από ό,τι αυτή της απόδοσης ιδιοτήτων σε μικρότερο βαθμό (βλ. Cuzzolin & Lehmann 2004).

Όταν η ιδιότητα/χαρακτηριστικό που εκφράζει το επίθετο πραγματώνεται στο μέγιστο βαθμό, μιλάμε για υπερθετικές δομές. Στις παραδοσιακές γραμματικές περιγραφές οι υπερθετικές δομές ταξινομούνται σε δύο επιμέρους κατηγορίες.

- (i) *σχετικές υπερθετικές δομές στις οποίες η ιδιότητα εφαρμόζεται σε ένα όρισμα στο μέγιστο βαθμό (συγκρινόμενο με μια ομάδα ή με άλλα μέλη μιας ομάδας, τα οποία αποτελούν τη βάση της σύγκρισης).*
- (3) *Η Ευάνθη είναι η πιο ψηλή από όλα τα κορίτσια στην τάξη της*
- (ii) *απόλυτες παραθετικές δομές στις οποίες η ιδιότητα εφαρμόζεται σε ένα όρισμα στο μέγιστο βαθμό χωρίς να υπάρχει κάποια βάση σύγκρισης.*
- (4) *Η Μαρία είναι ικανότατη*

Ακόμα και στην περίπτωση των σχετικών υπερθετικών δομών, η βάση της σύγκρισης συχνά παραλείπεται ειδικά όταν συνάγεται εύκολα στη βάση λογικών παραδοχών ή πραγματολογικών συνθηκών. Αυτή η παράλειψη είναι αξιοσημείωτη καθώς συνδέεται εν μέρει με το γεγονός ότι σε αρκετές γραμματικές περιγραφές οι δύο όροι (σχετικά - απόλυτα παραθετικά) δεν διακρίνονται πάντα και ο ένας όρος χρησιμοποιείται συχνά στη θέση του άλλου. Στην περίπτωση της Ελληνικής, όπως και άλλων ευρωπαϊκών γλωσσών, μια τυπική στρατηγική η οποία συνδέεται με τις σχετικές αλλά όχι με τις απόλυτες παραθετικές δομές, αφορά στην παρουσία του οριστικού άρθρου το οποίο συνοδεύει το όρισμα (στην περίπτωση της Ελληνικής προηγείται του επίθετου, όπως π.χ. το θηλυκό άρθρο *η* στο παράδειγμα *η πιο ψηλή*).

Οι υπερθετικές δομές της Κοινής Νέας Ελληνικής πραγματώνονται είτε μορφολογικά με την προσθήκη του επιθέματος *-οτατος* (*~εστατος*, *~τατος*)² στην επιθετική βάση (5α) είτε λεξικά με τη χρήση των στοιχείων *πολύ/ παρά πολύ/* στην περίπτωση των απόλυτων υπερθετικών (5β) ή του στοιχείου *πιο* και του οριστικού άρθρου στην περίπτωση των σχετικών υπερθετικών δομών (5γ). Εναλλακτικά, οι

² Το υπερθετικό *-τα(ος)* κατατάσσεται μεταξύ των χαρακτηριστικών νεωτερισμών που οριοθετούν την Αρχαία Ελληνική ως μια ξεχωριστή γλώσσα μέσα στην Ινδοευρωπαϊκή οικογένεια γλωσσών (βλ. Horrocks 2010: 10).

σχετικές υπερθετικές δομές μπορεί να πραγματώνονται μορφολογικά με τη χρήση του επιθήματος *-στερος* (~*εστερος*, ~*τερος*), (5δ).

- (5) α. *Ο Γιάννης είναι ικανότατος υπάλληλος*
β. *Ο Γιάννης είναι πολύ/πάρα πολύ ικανός υπάλληλος*
γ. *Ο Γιάννης είναι ο πιο ικανός υπάλληλος στην εταιρεία*
δ. *Ο Γιάννης είναι ο εξυπνότερος μαθητής στην τάξη*

Σε αυτή την περίπτωση, όπως εύστοχα σημειώνεται από τους Holton, Mackridge και Φιλίππική-Warburton (2004: 63-64), τίθενται σε εφαρμογή συγκεκριμένοι περιορισμοί, καθώς συγκεκριμένες κατηγορίες επιθετικών στοιχείων (π.χ. οι μετοχές ή τα επίθετα που τελειώνουν σε *-ικο*) επιδέχονται μόνο αναλυτικό και όχι συνθετικό σχηματισμό παραθετικών. Η γενική τάση πάντως που διέπει την Κοινή Νέα Ελληνική είναι η τάση για σχηματισμό των σχετικών παραθετικών δομών με συντακτικά μέσα, μια τάση που θεωρείται ιδιαίτερα ισχυρή και για τη συντριπτική πλειοψηφία των ευρωπαϊκών γλωσσών (βλ. Stassen 2008: 993-995).

3. Τα δεδομένα

Τα δια-διαλεκτικά δεδομένα εμφανίζουν μεγάλη ποικιλία στο σχηματισμό των σχετικών και απόλυτων υπερθετικών δομών. Στην παρούσα ενότητα παρουσιάζεται ο τρόπος σχηματισμού των σχετικών και των απόλυτων υπερθετικών δομών σε διαλεκτικές ποικιλίες και επιχειρείται η ομαδοποίησή τους βάσει των κοινών στρατηγικών σχηματισμού τους σε συνδυασμό με τη λειτουργία τους.

3.1 Σχηματισμός σχετικών υπερθετικών δομών

Τα σχετικά παραθετικά εμφανίζουν διαφοροποίηση μεταξύ αναλυτικών και συνθετικών δομών. Όσον αφορά τις αναλυτικές δομές, ιδιαίτερη έμφαση θα δοθεί στο στοιχείο το οποίο εισάγει την παράμετρο της σύγκρισης, στους ποσοδείκτες και σε άλλους αναλυτικούς σχηματισμούς.

3.1.1 Ποικιλότητα στο στοιχείο το οποίο εισάγει την παράμετρο της σύγκρισης

- (i) **Πιο, πλέον, πλιο, πλον, πλέα, πχιο, πγιο, πλεμ**

Το *πιο* και οι ποικίλες μορφές του είναι το πιο κοινό όρισμα το οποίο εισάγει την παράμετρο της σύγκρισης σε διαδιαλεκτικό επίπεδο. Στο (6) παρουσιάζονται κάποια χαρακτηριστικά παραδείγματα.

- (6) α. *ι πιο κοντός* (Ολυμπος, Μπασλής 2010: 90)
ου πιο μικρός (Κοζάνη, Ντίνας 2005: 121)
ο πιο μέγας (Ρόδος, Παπαχριστοδούλου 1986: 46)
(ο) πιο καλύτερος (Σκόπελος, Παπαδόπουλος 1926: 72)
- β. *ου πχιο μιγάλους* (Σάμος, Παπαδόπουλος 1926: 72)
ο πγιο νέος (Πάρος, Καστανιάς 2004: 107)

η *πια καλός* (Λιβίσι, Ανδριώτης 1961: 87)
ο *πκιο όμορφος* (Κύπρος, Newton 1973: 61)

Εκτός από το *πιο*, στα διαλεκτικά δεδομένα εντοπίζεται ποικιλία στοιχείων προερχόμενα από το αρχαιοελληνικό *πλέον* ή το μεσαιωνικό *πλιο*³ (Λεξικό Τριανταφυλλίδη) τα οποία συνδέονται με το σχηματισμό των σχετικών υπερθετικών δομών. Ενδεκτικά είναι τα παραδείγματα που ακολουθούν στο (7).

- (7) ο *πλεμ βλοόσο*, το *πλε μ-μέγα* (Καλαβρία, Karanastasis 1997: 64)
ο *πλεν άσ-σημο* (Απουλία, Karanastasis 1997: 64)
ο *πλον ώριο* (Γκρίκο, Λαμπρογιώργου 2001: 71-76)
ο *πλέο/πλέα παλαιός* (Κύθηρα, Κατσούδα 2016: 120)
i plem mani (Γκρεκάνικο, Rholfis 2001: 87,187)
ο *pleon orrio*, το *plom mea* (Γκρίκο, Tomasi 1995-1996: 209)

Ιδιαίτερη είναι η περίπτωση του σχηματισμού της σχετικής υπερθετικής δομής στην Κεφαλλονιά. Σύμφωνα με τη Γιακουμάκη (2012: 175), η σχετική υπερθετική δομή σχηματίζεται με τη χρήση του επιρρήματος *πολυσσότερο* και του επιθέτου (π.χ. *πολυσσότερο καλός*, *πολυσσότερο φόρτε*). Σε αυτή την περίπτωση το επιρρηματικό στοιχείο *πολυσσότερο* εισάγει την παράμετρο της σύγκρισης⁴.

Είναι σαφές πως σε αρκετές γεωγραφικές περιοχές το στοιχείο εισαγωγής της σύγκρισης στις σχετικές υπερθετικές δομές σχετίζεται με τα προγενέστερα στοιχεία *πλέον* και *πλιο*. Ακόμη, σε όλες τις υπό εξέταση ποικιλίες το οριστικό άρθρο χρησιμοποιείται σε κάθε περίπτωση για την πραγμάτωση αυτών των δομών ενώ οι μορφές του μπορεί να διαφέρουν σε διαδιαλεκτικό επίπεδο (8).

- (8) ι *πιο κουντός* (Όλυμπος, Μπασλής 2010: 90)
ου *πχιο μιγάλους* (Σάμος, Παπαδόπουλος 1926: 72)
ο *πλον ώριο* (Γκρίκο, Λαμπρογιώργου 2001: 71-76)

Στις περισσότερες περιπτώσεις το *πιο* και οι ποικίλες μορφές του φαίνεται να συνδυάζονται με επίθετα στην απλή τους μορφή (δηλαδή χωρίς το μόρφημα *-τερ(ος)*) (π.χ. *ο πιο μεάλος* (Ρόδος)). Ωστόσο, στη Σκόπελο το *πιο* φαίνεται να συνδυάζεται με επίθετα στη συγκριτική τους μορφή (δηλαδή με το μόρφημα *-τερ(ος)*) (π.χ. *πιο καλύτερους*). Στην πρώτη περίπτωση η βάση του σχηματισμού είναι το επίθετο χωρίς το επίθημα *-τερ(ος)* ενώ στη δεύτερη το επίθετο με το στοιχείο *-τερ(ος)*. Είναι ενδιαφέρον πως, ενώ το δεύτερο σχήμα δεν εντοπίζεται καταγεγραμμένο στην πλειοψηφία των διαλεκτικών δεδομένων, αποτελεί μια κοινή στρατηγική στον προφορικό λόγο της γλώσσας μας.

³ Το μεσαιωνικό *πλιο* προέρχεται από το αρχαιοελληνικό *πλέον*, δηλαδή το ουδέτερο του επιθέτου *πολύς* με συνίτηση.

⁴ Εντάσσουμε την περίπτωση αυτή σε αυτή την ενότητα καθώς υπάρχει ετυμολογική σχέση με το *πιο* και τις ποικίλες μορφές του αλλά και δομική ομοιότητα σχετικά με τον τρόπο σχηματισμού των υπερθετικών δομών, αν και στη σχετική πηγή (Γιακουμάκη 2012) δεν αποσαφηνίζεται η χρήση ή μη του οριστικού άρθρου σε αυτές τις δομές.

(ii) Άλλο(-)

Ένα δεύτερο όρισμα εισαγωγής της παραμέτρου της σύγκρισης στις σχετικές υπερθετικές δομές είναι το μόρφημα *άλλο* (βλ. Παπαναγιώτου (προσεχώς)). Πρόκειται για το ουδέτερο της αόριστης αντωνυμίας και φέρει τη σημασία ‘επιπλέον’, η οποία απαντάται σε διαλεκτικές ποικιλίες της ελληνικής γλώσσας (μεταξύ άλλων Ιστορικών Λεξικών 1933-1989, Παπαδόπουλος 1959).

- (9) *αλλουκαλύτιρους* (Θεσσαλία, Ιστορικών Λεξικών (1933-1989:465-468))
αλλουμικρότιρους (Κεντρική Ελλάδα)
άλλου καλύτιρους (Ηπειρος)
άλλου χειρότιρους (Αιτωλοακαρνανία)
αλλογερότερος (Νεοχώρι Υπάτης, Παπαναγιώτου 2012, 2018)
άλλου παχειότιρους (Βόρεια Εύβοια, Παπαδόπουλος 1926: 72)
αλλού χειρότερος (Εύβοια, Σέττας 1960: 94)
άλλου ασπρότιρους (Αιτωλοακαρνανία, Παπαδόπουλος 1926: 72)

Το μόρφημα *άλλο* φαίνεται να παρουσιάζει μια ενδιαφέρουσα κατανομή στο σχηματισμό των σχετικών υπερθετικών δομών. Σε ορισμένες περιπτώσεις συμμετέχει ως ανεξάρτητο λεξικό στοιχείο (π.χ. *αλλού καλύτερος*) ενώ σε άλλες ως δεσμευμένο (π.χ. *αλλουμιγαλύτιρους*). Στην πρώτη περίπτωση ο τρόπος σχηματισμού των σχετικών υπερθετικών δομών είναι περιφραστικός. Στη δεύτερη περίπτωση το ελεύθερο λεξικό στοιχείο *άλλο* φαίνεται να έχει αποσυντακτικοποιηθεί και λειτουργεί ως προθηματοειδές σε μορφολογικούς σχηματισμούς (π.χ. *αλλουμιγαλύτιρους*). Η περίπτωση αυτή είναι εξαιρετικά ενδιαφέρουσα καθώς αποτελεί τη μοναδική περίπτωση σχηματισμού της σχετικής υπερθετικής δομής ενός επιθέτου με συνθετικό τρόπο τόσο σε διαλεκτικό επίπεδο όσο και σε σύγκριση με την ΚΝΕ.

Αντίθετα με τις περιπτώσεις των ορισμάτων οι οποίες παρουσιάστηκαν στην προηγούμενη ενότητα, οι υπερθετικές δομές οι οποίες σχηματίζονται με τη χρήση του μορφήματος *άλλο(-)* δεν εμφανίζουν το οριστικό άρθρο στη δομή τους. Για παράδειγμα, ενώ στην περίπτωση του σχετικού υπερθετικού με τη χρήση του *πλεμ* στην Καλαβρία (π.χ. *ο πλέμ βλουσο χριστιανό*) το οριστικό άρθρο προηγείται του *πλεμ*, στις περιπτώσεις όπου το στοιχείο εισαγωγής της παράμετρου της σύγκρισης είναι το *άλλο(-)* δεν εμφανίζεται. Ωστόσο, στις περιπτώσεις όπου το *άλλο(-)* είναι το στοιχείο εισαγωγής της σύγκρισης, το επίθετο φέρει το μόρφημα *-τερ(ος)* (π.χ. *αλλουμιγαλύτιρους, άλλου καλύτιρους*).

(iii) Κομ

Στη Θράκη εντοπίζεται το μόρφημα *κομ* σε σχετικές υπερθετικές δομές επιθέτων. Το *κομ* πιθανότατα προέρχεται από το μεσαιωνικό *ακομήν* ή το νεοελληνικό *ακόμη* και με φωνολογικές αποκοπές δημιουργήθηκε ο εν λόγω τύπος.

- (10) *ο κομ' καλός* (Σαράντα Εκκλησιές, Παπαδόπουλος 1926: 72)
ο κόμ άτσαλος (Θράκη, Ψάλτης 1905: 66-67)

Το μόρφημα *κομ* προηγείται του επιθέτου και έπεται του οριστικού άρθρου όπως και στην περίπτωση του *πιο* (και των διαφορετικών μορφών του). Πιο συγκεκριμένα,

στις δομές όπου εμφανίζεται το *κομ* το οριστικό άρθρο προηγείται του επιθέτου και δεν συνδυάζεται με το μόρφημα *-τερ(ος)*.

(iv) **Επιρρήματα και μόρια**

Οι νεοελληνικές διάλεκτοι εμφανίζουν σημαντική ποικιλία επιρρημάτων και μορίων σε χρήση για το σχηματισμό των σχετικών υπερθετικών δομών. Για παράδειγμα, στην Ανατολική Ρωμυλία, και πιο συγκεκριμένα στο Καβακλί, εντοπίζεται το *ντιπ*, το οποίο προέρχεται από το τουρκικό *dip* ‘πάτος’. Ενδεικτικά είναι τα παραδείγματα από τον Αλμπανούδη (2014: 160-161, 190) που ακολουθούν:

- (11) *ντιπ του καό του χουριό είναι του φκο μας*
ι Χούτας είναι ντιπ ι τρανός

Σε αυτές τις περιπτώσεις το οριστικό άρθρο έπεται του *ντιπ*, το οποίο λειτουργεί ως το στοιχείο εισαγωγής της σύγκρισης. Το φαινόμενο αυτό είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρον καθώς είναι το μοναδικό στα δεδομένα μας όπου το *ντιπ* εμφανίζεται σε σχετικές υπερθετικές δομές και όχι σε απόλυτες.

Στην Κύπρο τα επιρρήματα *περίτου* και *παραπάνω* εμφανίζονται σε σχετικές υπερθετικές δομές όπως στο (12).

- (12) *ο περίτου όμορφος* (Χατζηιωάννου 1999: 42)
ο παραπάνω όμορφος

Τα επιρρήματα *περίτου* και *παραπάνω* προηγούνται του επιθέτου το οποίο δεν φέρει μόρφημα σύγκρισης, ενώ παράλληλα το οριστικό άρθρο προηγείται των επιρρημάτων.

Στα Τσακωνικά ο Λιόσης (2007) αναφέρει το επίρρημα *τελεία* για το σχηματισμό των σχετικών υπερθετικών δομών (π.χ. *ο τελεία καλέ*). Όπως στην περίπτωση της Κυπριακής, και εδώ το επίρρημα προηγείται του επιθέτου ενώ το οριστικό άρθρο προηγείται του επιρρήματος.

Ο Dawkins (1916: 170) παρατηρεί πως στα Φάρασα το στοιχείο *ζαλ* είναι το όρισμα εισαγωγής της σύγκρισης στις σχετικές υπερθετικές δομές (π.χ. *το ζαλ ψεό*). Σύμφωνα με τον ίδιο, το *ζαλ* προέρχεται από την ένωση των στοιχείων *ας* (από) και *άλλος*. Το *ζαλ* προηγείται του επιθέτου το οποίο δε φέρει μόρφημα σύγκρισης ενώ παράλληλα το οριστικό άρθρο προηγείται του στοιχείου *ζαλ*. Ο Dawkins (1916: 170) παρατηρεί ακόμη έναν ιδιαίτερο τρόπο σχηματισμού σχετικών υπερθετικών δομών στα Καππαδοκικά. Οι δομές πραγματώνονται με τη χρήση του στοιχείου *εν/αν* το οποίο προέρχεται από το τουρκικό μόριο *en* (13).

- (13) *εν do μέα* (Ούλαγατς)
αν το μικρό το κορίτς (Αξός)

3.1.2 Ποσοδείκτες

Η χρήση ποσοδεικτών αποτελεί μία επιπλέον στρατηγική για το σχηματισμό των σχετικών υπερθετικών δομών στα διαλεκτικά δεδομένα μας. Για παράδειγμα:

- (14) *λων μικρός, λων μέγα* (Μαριούπολη, Συμεωνίδης & Τομπαΐδης 1999: 55)
ουλών τρανός (Φιλιπούπολη, Παπαδόπουλος 1926: 72)

Στα παραδείγματα του (14) οι καθολικοί ποσοδείκτες (*λων, ουλών*) σε γενική προηγούνται των επιθέτων, ενώ δεν εμφανίζεται κάποιο όρισμα το οποίο να εισάγει την παράμετρο της σύγκρισης. Παρόμοιες, όσον αφορά την εμφάνιση του *όλων*, αλλά όχι πανομοιότυπες, είναι οι δομές του (15) στις οποίες οι ποσοδείκτες (*ουλ', ούλ-λουνου, ούλ-λα*) σε αιτιατική πτώση έπονται ενός *δείκτη σύγκρισης* (*ας, απ'*).

- (15) *απ' ουλ' πιο μικρός* (Κυδωνίες, Παπαδόπουλος 1926: 72)
ας τ'ούλ-λουνου καλό
 (Καπαδοκία, Mavrochalyvidis & Kesisoglou 1960: 44)
ίτο απ-ούλ-λα καλό 'ναι (Ούλαγατς, Kesisoglou 1951: 54)

Εδώ, το όρισμα το οποίο εισάγει την παράμετρο της σύγκρισης προηγείται της βάσης της σύγκρισης, ενώ η βάση της σύγκρισης προηγείται του επιθέτου.

3.1.3 Οριστικό άρθρο και το μόρφημα -τερ(ος)

Ο συνδυασμός του οριστικού άρθρου και του επιθέτου με το επίθημα *-τερ(ος)* είναι άλλη μια κοινή στρατηγική για το σχηματισμό της σχετικής υπερθετικής δομής (16).

- (16) *ι κοντύτιρους* (Ολυμπος, Μπασλής 2010: 90)
ου μικρότιρους (Κοζάνη, Ντίνας 2005: 121)
ο πιο χαμ'λός (Πάρος, Καστανιάς 2004: 107)
ο ομορφότερος (Κύπρος, Χατζηιωάννου 1999: 42)
ο καλύτερε άθρωπο (Τσακωνιά, Κωστάκης 1999: 76-77)

3.1.4 Ολικός Αναδιπλασιασμός / Επανάληψη επιθέτου

Σύμφωνα με τον Ανδριώτη (1961), στο Λιβίσι (Λυκίας) ο σχηματισμός της σχετικής υπερθετικής δομής περιλαμβάνει τη χρήση του οριστικού άρθρου και την επανάληψη του επιθέτου (π.χ. *απόμεινιν η μικρός μικρός*). Στην περίπτωση αυτή το οριστικό άρθρο προηγείται του επιθέτου το οποίο επαναλαμβάνεται και με τον τρόπο αυτό σχηματίζεται η σχετική υπερθετική δομή. Η περίπτωση αυτή είναι μοναδική καθώς η στρατηγική της επανάληψης του επιθέτου είναι συχνή στο σχηματισμό των απόλυτων αλλά όχι των σχετικών υπερθετικών.

3.1.5 Συνύπαρξη στρατηγικών

Σε αρκετές διαλεκτικές ποικιλίες εντοπίζεται συνύπαρξη στρατηγικών σχηματισμού των σχετικών υπερθετικών δομών. Σε κάποιες βόρειες διαλεκτικές ποικιλίες, στην Πάρο και στην Κύπρο παρατηρείται συνύπαρξη συνθετικών και αναλυτικών δομών όπως στις περιπτώσεις του (17).

- (17) *ι πιο κουντός - ι κοντύτιρους* (Ολυμπος, Μπασλής 2010:90)
ου πιο μικρός - ου μικρότιρους (Κοζάνη, Ντίνας 2005:121)
ο χαμ'λότερος - ο πιο χαμ'λός (Πάρος, Καστανιάς 2004:107)

ο ομορφότερος - ο πκιο όμορφος - ο περίτου όμορφος

(Κύπρος, Χατζηγιάννου 1999:42)

3.2 Σχηματισμός απόλυτων υπερθετικών δομών

Στην ενότητα που ακολουθεί συστηματοποιείται η ποικιλότητα στο σχηματισμό των απόλυτων υπερθετικών δομών δίνοντας έμφαση στη συνθετική και αναλυτική φύση των στρατηγικών σχηματισμού αλλά και στη συνύπαρξη διαφορετικών σχημάτων. Πιο συγκεκριμένα, οι απόλυτες υπερθετικές δομές πραγματώνονται μορφολογικά με προθήματα, προθηματοειδή ή α' συστατικά αλλά και επιθήματα όπως το *-τατ(ος)*. Σε ορισμένες διαλέκτους εντοπίζονται αναλυτικοί σχηματισμοί με επιρρηματικά στοιχεία αλλά και δομές με αναδιπλασιασμό του επιθέτου.

3.2.1 Προθήματα, προθηματοειδή και πρώτα συστατικά σε σχηματισμούς απόλυτων υπερθετικών δομών

Μια ιδιαίτερα παραγωγική στρατηγική σχηματισμού των απόλυτων υπερθετικών δομών σε πολλές νεοελληνικές διαλέκτους περιλαμβάνει τον συνδυασμό ενός επιθέτου και ενός πρώτου συστατικού (προθήματος/προθηματοειδούς) όπως στις περιπτώσεις του (18).

- (18) *ουλουμόναχους, κατακάθαρους, πιντάρφαννους*
(Όλυμπος, Μπασλής 2010: 90-93)
κάτασπρος, κατάμανρος, ολόρθος, τρισκατάρατος, παντάζενος, χιλιόρημος
(Κόνιτσα, Ρεμπέλης 1953: 243-244)
κατάκαλους, παντέρμους, πιντακάθαρους
(Νεοχώρι Υπάτης, Παπαναγιώτου 2018: 18-19)
εφτακαθαρισμένος, πεντάγνωμος, κατάστερνος
(Κύθηρα, Κατσούδα 2016: 120)
πανάκρ'βος, ολόασπρος, κατάμανρος, τετράπαχος
(Πάρος, Καστανιάς 2004: 107)
τρिसαναθ-θεματισμένος, πεντάμορφη
(Νάξος, Καραναστάσης 1974: 129)
εφτακοίλης, πεντάγνωμος, σεραντάβραστος
(Πόντος, Παπαδόπουλος 1959/2007: 332)
κατάκαλος
(Μέγαρο, Μπεναρδής 2006: 66)
κατάμανρος
(Σίλλη, Κωστάκης 1968: 102)
paraplyso, paramega
(Γκρεκάνικο, Rholfs 2001: 87, 187)
κατακούβανε
(Γσακωνιά, Λιόσης 2007: 545)

3.2.2 Χρήση επιρρημάτων

Η χρήση επιρρημάτων για το σχηματισμό των απόλυτων υπερθετικών δομών αποτελεί εξαιρετικά συχνή στρατηγική και εντοπίζεται σε αρκετές νεοελληνικές διαλεκτικές ποικιλίες. Τα επιρρηματικά πολύ και πολλά έχουν την πιο ευρεία γεωγραφική κατανομή. Ενδεικτικά είναι τα παραδείγματα που ακολουθούν στο (19):

- (19) *πολύ κουντός* (Όλυμπος, Μπασλής 2010: 90)
πολύ καλός (Δέλβινο και Άγιοι Σαράντα, Σπύρου 2008: 197)
πολύ σκληρή (Δεσφίνα, Tsaknidas 2000: 346)
πολύ μικρός (Κοζάνη, Ντίνας 2005: 121)
ποδδύ κκαλό (Γκρίκο, Λαμπρογιώργου 2001: 71-76)
roddhi orio (Γκρίκο, Tomasi 1995-1996: 209)
roddim mega (Γκρεκάνικο, Rholfis 2001: 87, 187)
πολλά μισιαλή (Κρήτη, Ξανθινάκης 2001: 37)
πολλά καλός (Πόντος, Παπαδόπουλος 1955/1997: 56)
πουλλά φρένιμους (Λιβίσι, Μουσαίος 1884: 8)
πολλά όμορφος (Κύπρος, Ανδριώτης 1961)

Σε κάποιες ποικιλίες εντοπίζονται άλλα στοιχεία τα οποία πραγματώνουν αυτή τη λειτουργία. Για παράδειγμα, στην Κρήτη και τα Κύθηρα χρησιμοποιείται το επίρρημα *καλά* (Ξανθινάκης (2001: 37) (20α), Κατσούδα (2006: 120) (20β)).

- (20) α. *καλά καλός, καλά πλούσιος*
 β. *καλά παλαιός*

Δάνεια επιρρηματικά στοιχεία εντοπίζονται στο σχηματισμό απόλυτων υπερθετικών δομών όπως το *ντιπ* (βλ. 3.1.1) (21α) και το επίσης τουρκικό *μιπι* (<*bit* ‘τελείωνε!’) (21β).

- (21) α. *ντιπ φτωχός* (Γρεβενά, Αναστασιάδης 1998: 15)
ντιπ μουρός (Καστοριά, Αναστασιάδης 1998: 15)
ντιπ χαζός (Σιάτιστα Σερών, Αναστασιάδης 1998: 15)
ντιπ μικρός (Κοζάνη, Ντίνας 2005: 121)
 β. *μιπι μουρλή* (Κοζάνη, Αναστασιάδης 1998: 15)

Όπως και στις περιπτώσεις των (19) και (20) τα επιρρήματα *ντιπ* και *μιπι* προηγούνται του επιθέτου. Τα συγκεκριμένα επιρρήματα παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον καθώς φαίνεται να συνδυάζονται κυρίως με επίθετα τα οποία φέρουν αρνητικές συνδηλώσεις, με βάση τουλάχιστον τις διαθέσιμες πηγές.

Τέλος, στα Ελληνικά της Μαριούπολης (Ουκρανία) το στοιχείο *άλα'χ* (<Τουρκ. *Allah*) μετέχει στο σχηματισμό της απόλυτης υπερθετικής δομής (π.χ. *άλα'χ άσκημους* (Συμεωνίδης & Τομπιάδης 1999: 55)).

3.2.3 Ολικός Αναδιπλασιασμός / Επανάληψη επιθέτου

Μία άλλη αναλυτική στρατηγική για το σχηματισμό των απόλυτων υπερθετικών είναι η αναδιπλασιασμός/επανάληψη του επιθέτου. Σε αυτή την περίπτωση το επίθετο επαναλαμβάνεται χωρίς τον συνδυασμό του με επιρρήματα ή προσφύματα, όπως φαίνεται στα παραδείγματα που ακολουθούν:

- (22) *παλαιός-παλαιός* (Κύθηρα, Κατσούδα 2016: 120)
καλός-καλός, γερός-γερός (Μέγαρα, Μπεναρδής 2006: 66)
καλός καλός (Πόντος, Παπαδόπουλος 1959/2007 :332)

μαύρα μαύρα είναι τα μάτια τ' (Ανακού, Costakis 1964: 40)
rosso rosso (Γκρεκάνικο, Rholfs 2001: 87,187)
ασηλό ασηλό (Γκρίκο, Λαμπρογιώργου 2001: 71-76)

Στα Μέγαρα, σύμφωνα με τον Μπεναρδή (2006: 66), παρατηρείται μια ιδιαίτερη περίπτωση επανάληψης/αναδιπλασιασμού. Η στρατηγική αυτή συνδυάζει ένα επίθετο και την επανάληψη του επιθέτου αυτού στην γενική πληθυντικού, η οποία θυμίζει τη γενική συγκριτική, όπως στο (23).

(23) *καλός-τωγαλώνε*
σοφός-τω σοφώνε
κουτός-τωγουτώνε

Η εμφάνιση της γενικής πτώσης σε αυτή την περίπτωση είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα και πιθανώς σχετίζεται με παλιότερα στάδια εξέλιξης της ελληνικής γλώσσας.

3.2.4 Το επίθημα *-τατ(ος)*

Μία κοινή στρατηγική συνθετικού σχηματισμού απόλυτων υπερθετικών αποτελεί η χρήση του επιθήματος *-τατ(ος)*. Αν και η παραγωγικότητά του δεν είναι εξαιρετικά μεγάλη ούτε στην ΚΝΕ ούτε σε διαλέκτους, έχει ενδιαφέρον η εμφάνισή του σε κάποιες διαλεκτικές ποικιλίες⁵.

(24) *καλώτατος άνθρωπος* (Ρόδος, Παπαχριστοδούλου 1986: 46-47)
κακότατος (Δέλβινο, Άγιοι Σαράντα, Σπύρου 2008: 197-199)
καλότατος (Κόνιτσα, Ρεμπέλης 1953: 243-244)
ψ'λότατος (Πάρος, Καστανιάς 2004: 107)

3.2.5 Συνύπαρξη στρατηγικών

Σε αρκετές διαλεκτικές ποικιλίες παρατηρείται συνύπαρξη στρατηγικών για το σχηματισμό των απόλυτων υπερθετικών. Ενδεικτικά είναι τα παραδείγματα στο (25).

(25) α. *πολύ καλός, καλώτατος* (Δέλβινο, Άγιοι Σαράντα, Σπύρου 2008: 197-199)
β. *άλλου τιλιφταίους, κατάκαλους*
(Νεοχώρι Υπάτης, Παπαναγιώτου 2018: 18-19)
γ. *πουλί μικρος, ντιπ μικρος* (Κοζάνη, Ντίνας 2005: 121)
δ. *ποδδύ κκαλό, ασηλό ασηλό* (Γκρίκο, Λαμπρογιώργου 2001: 71-76)
ε. *καλά παλαιός, παλαιός-παλαιός, κατάστερνος*
(Κύθηρα, Κατσούδα 2016: 120)

Όπως φαίνεται από τα παραδείγματα, συνθετικές και αναλυτικές στρατηγικές μπορούν να συνυπάρχουν (25α), (25β), (25ε) ενώ σε κάποιες περιπτώσεις οι αναλυτικές δομές φαίνεται να προτιμώνται (25γ), (25δ).

⁵ Η Γιακουμάκη (2012: 175) αναφέρει πως στην Κεφαλονιά εντοπίζεται το επίθημα *-τατ(ος)* σε απόλυτες υπερθετικές δομές χωρίς, ωστόσο, να παραθέτει παραδείγματα.

4. Συζήτηση

Η διαλεκτική ποικιλότητα στο σχηματισμό υπερθετικών δομών αποκαλύπτει συγκεκριμένες τάσεις, τόσο ομοιότητες όσο και αποκλίσεις, οι οποίες χρήζουν περαιτέρω διερεύνησης, με επιβεβλημένη την ξεχωριστή θεώρηση των σχετικών και των απολύτων υπερθετικών δομών.

Ξεκινώντας με τις σχετικές παραθετικές δομές, τα δεδομένα μας φαίνεται να επιβεβαιώνουν τη γενική διάκριση ανάμεσα σε α. διαλέκτους με συνθετικά παραθετικά, β. διαλέκτους με αναλυτικά παραθετικά και γ. διαλέκτους με μεικτούς σχηματισμούς που έχει προταθεί από τον Τζιτζιλή (προσεχώς, όπ. αναφ. Λιόσης 2007).

Παρολαυτά, στην πλειοψηφία των νεοελληνικών διαλέκτων, οι αναλυτικές δομές φαίνεται να αποτελούν την κυρίαρχη στρατηγική για το σχηματισμό των σχετικών υπερθετικών τύπων. Σε λιγότερες περιπτώσεις, φαίνεται να δίνεται προτεραιότητα στο μορφολογικό τομέα (π.χ. Κοζάνη, Κύπρο, Τσακωνιά) και οι σχετικοί υπερθετικοί πραγματώνονται είτε μέσω της επιθηματοποίησης (με την προσθήκη του κοινού δια-διαλεκτικά *-τερος*), είτε μέσω της προθηματοποίησης ή/και σύνθεσης (με την προσθήκη του στοιχείου *άλλο-* (π.χ. Στερεά Ελλάδα, Θεσσαλία)). Το στοιχείο αυτό χρησιμοποιείται άλλοτε ελεύθερο και άλλοτε δεσμευμένο ανάλογα με το βαθμό μορφολογοποίησής (ή αποσυντακτικοποίησής (βλ. Joseph 2003) του σε κάθε διαλεκτικό σύστημα.

Στις αναλυτικές υπερθετικές δομές, μεγάλη ποικιλία παρατηρείται και όσον αφορά την επιλογή του δείκτη σύγκρισης.

- (i) Τα στοιχεία *πιο* (στις διάφορες μορφές του) και *κοι* είναι οι πλέον συχνοί δείκτες σύγκρισης για το σχηματισμό υπερθετικών.
- (ii) Το στοιχείο *άλλο(-)* αποτελεί έναν κατεχοξήν διαλεκτικό νεωτερισμό.
- (iii) Η χρήση του ποσοδείκτη *όλων* (σε γενική πτώση και πριν το όρισμα) απαντάται σε μικρό αριθμό διαλεκτικών ποικιλιών. Σε άλλες μικρασιατικές διαλέκτους ο ποσοδείκτης βρίσκεται σε αιτιατική πτώση και ως μέρος προθετικής φράσης (π.χ. *απ' ουλ' 'από όλους'*).

Αξίζει να σημειωθεί ότι στην περίπτωση των στοιχείων *άλλο(-)* και *όλων*, τα σχετικά παραθετικά πραγματώνονται ως μη οριστικές δομές, δηλαδή χωρίς την παρουσία του οριστικού άρθρου, στοιχείο το οποίο θεωρείται οργανικό για το σχηματισμό των σχετικών υπερθετικών (βλ. Ultan 1972).

Τα δεδομένα μας από τις νεοελληνικές διαλέκτους δείχνουν ότι όταν ένας καθολικός ποσοδείκτης όπως το *όλων*, ή ένα στοιχείο που λειτουργεί σαν καθολικός ποσοδείκτης, όπως το *άλλο(-)*, έχοντας είτε μορφολογική είτε συντακτική υπόσταση, προηγείται του ορίσματος, το οριστικό άρθρο δεν είναι απαραίτητο να είναι παρόν. Σε όλες αυτές τις περιπτώσεις το μορφολοποιημένο στοιχείο (Joseph 2003: 473), το οποίο προέρχεται από τη βάση της σύγκρισης δεν βρίσκεται στην τυπική, την αμαρκαρίστη για τα Ελληνικά θέση του, ακολουθώντας δηλαδή το όρισμα (π.χ. *ο καλύτερος από όλους / όλων*). Αντίθετα, παρατηρείται πως οι καθολικοί ποσοδείκτες προηγούνται και αναλαμβάνουν την οριστική λειτουργία του άρθρου παίρνοντας τη θέση του. Το φαινόμενο αυτό είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρον καθώς αποκλίνει από τις κοινές διαγλωσσικές παραδοχές (βλ. Jensen 1934: 111· Ultan 1972: 124, 142), με βάση τις

οποίες οι υπερθετικές δομές τείνουν να είναι οριστικές⁶ καθώς σε αρκετές γλώσσες του κοσμού η οριστικότητα αποτελεί τη μοναδική στρατηγική πραγμάτωσης των υπερθετικών. Παρολαυτά, τα δεδομένα μας δείχνουν ότι αυτή τη συγκεκριμένη λειτουργία, μπορεί να την αναλαμβάνουν και άλλα στοιχεία, όπως π.χ. οι καθολικοί ποσοδείκτες, προσφέροντας επιπλέον στήριξη στον ισχυρισμό ότι υπάρχει στενή σχέση ανάμεσα στις δύο κατηγορίες (βλ. μεταξύ άλλων Zamparelli (2000) για μια ιεραρχημένη ανάλυση σε επίπεδα των δύο κατηγοριών στο πεδίο της φράσης άρθρου).

Σε κάποιες άλλες διαλεκτικές ποικιλίες τη λειτουργία του δείκτη σύγκρισης, φαίνεται να αναλαμβάνουν άλλα επιρρηματικά στοιχεία είτε γηγενή (π.χ. *περίτου* και *παραπάνω* στην Κύπρο, *τέλεια* στην Τσακωνιά) είτε δάνεια (π.χ. *ντιπ* στην Ανατολική Ρωμυλία ή *εν/αν* (< Τουρκικό *en*) στη Νότια Καππαδοκία).

Τέλος, ο αναδιπλασιασμός/επανάληψη, ως στρατηγική σχηματισμού σχετικών υπερθετικών δομών απαντάται μόνο σε μια διαλεκτική ποικιλία, αυτή του Λιβισίου (Λυκία) συνοδευόμενο από το οριστικό άρθρο σε αρκτική θέση. Η συγκεκριμένη στρατηγική είναι πολύ πιο συχνη στο σχηματισμό των απολύτων υπερθετικών δομών, όπως θα δούμε αμέσως παρακάτω.

Περνώντας τώρα στις απόλυτες παραθετικές δομές, και εδώ παρατηρείται εναλλαγή ανάμεσα σε διαφορετικές στρατηγικές, είτε μεταξύ μορφολογικών και συντακτικών δομών αλλά και εναλλαγή μορφολογικών δομών ή συντακτικών δομών μεταξύ τους. Παρολαυτά, γενικεύοντας, θα λέγαμε ότι στην περίπτωση των απόλυτων παραθετικών, η μορφολογική αποτελεί την κυρίαρχη στρατηγική, αντίθετα με ο,τι διαπιστώθηκε για τα σχετικά υπερθετικά, με τη χρήση πρώτων συστατικών (*τρις- τέτρα-όλο-*), προθημάτων ή προθηματοειδών (*κατά-, παρά-, άλλο-*) και επιθημάτων (π.χ. *-ότατος*).

Αναλυτικές δομές με επιρρηματικά στοιχεία (όπως το *πολύ* και οι διάφορες μορφές του, το *ντιπ* κ.α.) βρίσκονται σε χρήση και για τις απόλυτες παραθετικές δομές. Χρειάζεται όμως ιδιαίτερη προσοχή στην μελέτη των επιρρηματικών δομών με το *πολύ* και την αξιολόγησή τους ως απόλυτων παραθετικών, καθώς κάθε διαφορετική στρατηγική απόλυτου παραθετικού θα μπορούσε να επαναδιατυπωθεί/παραφραστεί ως επιρρηματική φράση με το στοιχείο *πολύ*.

Τέλος, η στρατηγική του ολικού αναδιπλασιασμού απαντάται σε αρκετές διαλέκτους περιφερειακές -όπως τα Καππαδοκικά, τα Ποντιακά, οι διάλεκτοι της Κάτω Ιταλίας- αλλά και σε διαλέκτους της κυρίως Ελλάδας, όπως αυτή των Μεγάρων.

Εκτός από τις αναλυτικές δομές με τη χρήση του δείκτη *πολύ* και τους μορφολογικούς σχηματισμούς με το επίθημα *-στερ(ος)*, αυτό που πραγματικά τραβά την προσοχή στις απόλυτες παραθετικές δομές, ειδικά στις μορφολογικές τους πραγματώσεις, είναι το γεγονός ότι φαίνεται να προσιδιάζουν, τόσο από πλευράς μορφής όσο και από πλευράς λειτουργίας, με μια άλλη γραμματική κατηγορία, αυτή της μεγέθυνσης και πιο συγκεκριμένα με την αξιολογική λειτουργία της επίτασης (*evaluative reading of intensification*).

Αυτή η ταύτιση θα μπορούσε κατά τη γνώμη μας να ερμηνεύσει την ισχυρή τάση των απόλυτων υπερθετικών για μορφολογικές κυρίως πραγματώσεις σε αντίθεση με τις σχετικές υπερθετικές δομές στις οποίες κυριαρχούν οι αναλυτικές πραγματώσεις. Στην μια περίπτωση, η αναλυτικότητα των σχετικών υπερθετικών δομών ευθυγραμμίζεται με

⁶ Επιπλέον στήριξη προς αυτή την κατεύθυνση παρέχεται από διαγλωσσικά δεδομένα (π.χ. Δανέζικα, Γαλλικά) στα οποία ο υπερθετικός σχηματίζεται με την προσθήκη του οριστικού άρθρου στη συγκριτική δομή (βλ. Ultan, 1972: 124, 142).

την ισχυρή τάση που παρατηρείται σε διαχυτικές γλώσσες, όπως η ελληνική, όταν η σύνταξη και η μορφολογία ‘ανταγωνίζονται’ για την πραγμάτωση της ίδιας μορφολογικής κατηγορίας, η σύνταξη είναι αυτή που επικρατεί (Ackema & Neeleman 2004). Αυτή η θέση δίνει μια ικανοποιητική και επαρκή ερμηνεία / εναρμονίζεται απολύτα με το γεγονός ότι στις σχετικές υπερθετικές δομές, όπως άλλωστε και στις συγκριτικές (βλ. Hoopocks 2010), η γενική τάση της ελληνικής γλώσσας ήταν πάντοτε αυτή της αντικατάσταση των δεσμευμένων στοιχείων από ελεύθερα (με κάποιες διαλεκτικές ποικιλίες να αντιστέκονται περισσότερο σθεναρά και άλλες να μεταβαίνουν σε αναλυτικές κυρίως δομές). Παρολαυτά, προτείνουμε ότι η ισχυρή αντίσταση στην αναλυτικότητα που προβάλλεται από τις απόλυτες υπερθετικές δομές οφείλεται σε συγκεκριμένους ενδο-γλωσσικούς μηχανισμούς που συνδέονται με την υψηλή συνάφεια και τη στενή σχέση που εμφανίζουν αυτές με την μεγέθυνση και πιο συγκεκριμένα την αξιολογική λειτουργία της επίτασης (ή και της υπερβολής). Αυτές οι αξιολογικές αναγνώσεις και χρήσεις πραγματώνονται στα επίθετα της Ελληνικής κυρίως μέσω της μορφολογικής διαδικασίας της σύνθεσης ή/και της προθηματοποίησης (βλ. Ευθυμίου 2003· Eythimiou 2015). Ενδεικτικά είναι τα παραδείγματα που ακολουθούν στο (26) τα οποία θα μπορούσαν ορθά να ερμηνευθούν είτε ως απόλυτοι υπερθετικοί είτε ως μεγεθυντικοί-επιτατικοί σχηματισμοί.

- (26) *θεόκουφος τρισάθλιος τετράπαχος* (KNE)
παντέρημος χιλιόρημος (Κόνιτσα, Ρεμπέλης 1953: 243-244)
πεντάγωνμος, κατάστερνος (Κύθηρα, Κατσούδα 2016: 120)

Επιπλέον στήριξη στο συγκεκριμένο ισχυρισμό προσφέρει και η παρουσία μιας άλλης στρατηγικής που απαντάται στις νεοελληνικές διαλέκτους για το σχηματισμό των υπερθετικών δομών και αφορά στον ολικό αναδιπλασιασμό. Η συγκεκριμένη στρατηγική ήταν εντελώς σποραδική στα Αρχαία Ελληνικά και την Ελληνιστική Κοινή, επεκτάθηκε όμως σημαντικά κατά τους μεσαιωνικούς χρόνους. Ερμηνεύεται είτε ως αποτέλεσμα γλωσσικής επαφής (βλ. Ράλλη 2007) είτε ως αποτέλεσμα ενδογλωσσικών αλλαγών (λόγω επανάληψης ή από συντακτικές φράσεις στην πλήρη τους μορφή (βλ. Σετάτος 1994· Κατσιμαλή 2005). Ασχέτως της προέλευσής της, η συγκεκριμένη στρατηγική συνδέεται στενά με την επίταση και κατ’ επέκταση με την ευρύτερη λειτουργία της μέγεθυνσης, εισχωρώντας και στο πεδίο των απολύτων κυρίως υπερθετικών δομών ακριβώς λόγω της έννοιας της διαβάθμισης (gradation) που μοιράζονται και οι δύο κατηγορίες.

Κλείνοντας, θα λέγαμε ότι η παρούσα συμβολή αποτελεί μια πρώτη προσέγγιση μόνο του συγκεκριμένου φαινομένου. Τα συγκεκριμένα ευρήματα θεωρούμε ότι αξίζουν περαιτέρω διερεύνηση καθώς εγείρουν σημαντικά ζητήματα τα οποία μπορεί να έχουν σημαντικές επιπτώσεις στην όργανωση της γραμματικής, όπως π.χ. η διάκριση μεταξύ απόλυτων και σχετικών παραθετικών δομών ως διαφορετικών διαδικασιών που χρήζουν αυτόνομη και διαφοροποιημένη ανάλυση, η σχέση μεταξύ παραθετικών και αξιολογικών λειτουργιών της γραμματικής αλλά και το status των συγκεκριμένων κατηγοριών ως μέρους της κλίσης ή των διαδικασιών σχηματισμού λέξεων, το οποίο μπορεί να ποικίλλει διαγλωσσικά.

Βιβλιογραφία

- Ackema, P. & A. Neeleman. 2001. Competition between Syntax and Morphology. Στο G. Legendre, J. Grimshaw and S. Vikner (επιμ.), *Optimality Theoretic Syntax*,. Cambridge Mass.: MIT Press, 29-60.
- Αλμπανούδης, Π. 2014. *Το γλωσσικό ιδίωμα των Μοναστηριακών Ανατολικής Ρωμυλίας*. Θεσσαλονίκη: Κυριακίδης.
- Αναστασιάδης, Β. 1998. Μερικοί γραμματικοσυντακτικοί ιδιοματισμοί στο Γρεβενιώτικο νεοελληνικό γλωσσικό ιδίωμα. Στο *Νεοελληνική Διαλεκτολογία. Πρακτικά 2ου διεθνούς συνεδρίου νεοελληνικής διαλεκτολογίας* (τομ. 2^{ος}). Αθήνα: Ελληνική Διαλεκτολογική Εταιρία.
- Andersen, P. K. 1983. *Word order typology and comparative constructions*. Amsterdam: Benjamins.
- Ανδρώτης, Ν. Π. 1961. *Το Ιδίωμα του Λιβισίου της Λυκίας*.
- Αραβαντινός, Π. 1909. *Ηπειρώτικον Γλωσσάριον*. Αθήνα: Πετράκος.
- Costakis, A. 1964. *Le parler Grec d'Anakou*.
- Crookston, I. 1994. Comparative constructions. Στο R. E. Asher & J. M. Y. Simpson (επιμ.), *The encyclopedia of language and linguistics, Vol. II*. Oxford etc.: Pergamon Press, 624-629.
- Cuzzolin, P. & C. Lehmann. 2004. *Comparison and gradation*. Στο G. Booij, C. Lehmann, J. Mugdan, S. Skopeteas in collaboration with W. Kesselheim (επιμ.), *Morphologie / Morphology, Eininternationales Handbuch zur Flexion und Wortbildung / An International Handbook on Inflection and Word-Formation, 2. Halbband / Volume 2*. Berlin, New York: de Gruyter, 1211-1219.
- Dawkins, R. M. 1916. *Modern Greek in Asia Minor: a Study of the Dialects of Silli, Cappadocia and Phárasa with Grammar, Texts, Translations and Glossary*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ευθυμίου, Α. 2003. Προθήματα ή α' συνθετικά που δηλώνουν επίταση στη νέα ελληνική, *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα*, 519-528.
- Efthymiou, A. 2015. Modern Greek diminutive and augmentative adjectives (in a cross-linguistic perspective). *Skase Journal of Theoretical Linguistics* 12, 1: 57-71.
- Γιακουμάκη, Ε. 2012. Μορφολογικές παρατηρήσεις στο Κεφαλονίτικο ιδίωμα. Στο Π. Πετράκος (επιμ.) *Το Κεφαλονίτικο Γλωσσικό Ιδίωμα*. Αργοστόλι: Σύνδεσμος Φιλολόγων Κεφαλονιάς-Ιθάκης.
- Horrocks, G. 2010. *Greek: A history of the language and its speakers* (Second Edition). Oxford: Wiley- Blackwell.
- Ιστορικό Λεξικό της Νέας Ελληνικής (τομ. 1^{ος}). 1933. Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών.
- Jensen, H. 1934. Der steigende Vergleich und sein sprachlicher Ausdruck. *Indogermanische Forschungen* 52: 108-139.
- Joseph, B. 2003. Morphologization from Syntax. Στο B. Joseph, & J. D. Richard (επιμ.), *The Handbook of Historical Linguistics*. Oxford: Blackwell, 529-551.
- Καραναστάσης, Α. 1974. Μερικά συντακτικά φαινόμενα του Συμαϊκού ιδιώματος. Στο *Τα Συμαϊκά* (τομ. 2ος). Αθήνα: Επιτροπή Συμαϊκών Εκδόσεων.
- Καραναστάσης, Α. 1997. *Γραμματική των ελληνικών ιδιωμάτων της Κάτω Ιταλίας*. Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών.
- Κατσαμάλι, Γ. 2005. Αναδιπλασιασμός συστατικών στα Νέα Ελληνικά. Προφορική Ανακοίνωση στο 7^ο Διεθνές Συνέδριο Ελληνικής Γλωσσολογίας, York 8-10 Σεπτεμβρίου 2005.
- Καστανιάς, Ε. 2004. *Το γλωσσικό ιδίωμα των Λευκών Πάρου*. Αθήνα: Προοδευτικός σύλλογος Λευκιανών Πάρου στην Αθήνα.
- Κατσούδα, Γ. 2016. *Το ιδίωμα των Κυθήρων. Περιγραφή και ανάλυση*. Αθήνα: Εταιρία Κυθηραϊκών μελετών.
- Kesisoglou, I. I. 1951. *Τὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα τοῦ Οὐλαγάτς (Le dialecte d'Oulagatch)*. Athens: Institut Français d'Athènes.
- Κοιμίσογλου, Σ. 2006. *Μιστί Καππαδοκίας. Η Μάνη των Ελλήνων της Μικράς Ασίας*. Θεσσαλονίκη: Ναυς.

- Κωστάκης, Θ. 1968. *Το γλωσσικό ιδίωμα της Σίλλης*. Αθήνα: Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών.
- Κωστάκης, Θ. 1999. Γραμματική της Τσακωνικής Διαλέκτου (Περιφέρεια Λεωνιδίου - Πραστού). *Χρονικά των Τσακόνων* 15.
- Λαμπρογιώργου, Γ. 2001. *Γραμματική του Ελληνικού ιδιώματος της Στερνατίας (Γκρατσιά Σαλεντίνια-Κάτω Ιταλίας)*. Gongedo Editore.
- Λιώσης, Ν. 2007. *Γλωσσικές επαφές στην Νοτιο-ανατολική Πελοπόννησο*. Αδημοσίευτη Διδακτορική Διατριβή. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.
- Markopoulos, T. 2012. Language contact in the middle Ages: Rhodes under the Hospitallers. Στο Z. Gavriilidou, A. Efthymiou, E. Thomadaki & P. Kambakis-Vougiouklis (επιμ.), *Selected Papers of the 10th International Conference of Greek Linguistics*. Κομοτηνή: Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, 425-431.
- Markopoulos, T. 2015. Contact-induced grammaticalization in older texts. The Medieval Greek analytic comparatives. Στο A. D. M. Smith, G. Trousdale & R. Waltherit (επιμ.), *New Directions in grammaticalization research*. Amsterdam: John Benjamins, 209-229.
- Mavrochalyvidis, G. & I. Kesisoglou. 1960. *Τὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα τῆς Ἀζοῦ (Le dialecte d'Axos)*. Athens: Institut Français d'Athènes.
- Μελισσαροπούλου, Δ. προσεχώς. Γλωσσική ποικιλία και γλωσσική αλλαγή στο σχηματισμό συγκριτικών παραθετικών δομών: δεδομένα από την Καπαδοκική. *Τιμητικός τόμος αφιερωμένος στην καθηγήτρια Αγγελική Ράλλη*
- Μουσαίος, Μ. 1884. *Βαπτισμοί, ἤτοι Λεξιλόγιον τῆς Λειβησιανῆς διαλέκτου*. Αθήνα: Παρνασσός.
- Μπασλής, Γ. 2010. *Το γλωσσικό ιδίωμα του Ολύμπου*. Αθήνα: Έναστρον.
- Μπεναρθής, Μ. 2006. *Γραμματική και λεξικό του Μεγαρικού ιδιώματος*. Αθήνα: Λύκειο των Ελληνίδων παράρτημα Μεγάρων.
- Newton, B. 1972. *Cypriot Greek: Its Phonology and Inflections*. The Hague: Mouton.
- Ντίνας, Κ. 2005. *Το γλωσσικό ιδίωμα της Κοζάνης* (τομ. 1^{ος}). Κοζάνη: Ινστιτούτο βιβλίου και Ανάγνωσης.
- Ξανθινάκης, Α. 2001. *Λεξικό ερμηνευτικό και ετυμολογικό του Δυτικοκρητικού γλωσσικού ιδιώματος* (2^η εκδ.). Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.
- Παπαδόπουλος, Α. (1959/2007). *Γλωσσική Δείνωση*. Στο Αρχαίον Πόντου. Σύγγραμμα Περιοδικόν (τομ. 23^{ος}) (εκδ. 2^η). Αθήνα: Επιτροπή Ποντιακών Μελετών.
- Παπαδόπουλος, Α. 1926. *Γραμματική των Βορείων Ιδιωμάτων της Νέας Ελληνικής Γλώσσης*. Αθήνα: Σακελλάριος,.
- Παπαδόπουλος, Α. 1955/1997. *Ιστορική Γραμματική της Ποντιακής Διαλέκτου*. Αθήνα: Επιτροπή Ποντιακών Μελετών.
- Παπαναγιώτου, Δ. 2012. *Η Βουνίσια σκέψη. Γλώσσα-Λογογραφία-Ιστορία*. Θεσσαλονίκη: Σύλλογος Νεοχωριτών Υπάτης.
- Παπαναγιώτου, Δ. 2018. *Νεχώρ' Υπάτης. Το γλωσσικό ιδίωμα*. Θεσσαλονίκη.
- Παπαναγιώτου, Χ. προσεχώς. Η περίπτωση του μορφήματος αλλο- στο σχηματισμό των παραθετικών των επιθέτων και των επιρρημάτων: Περιπτώσεις από τη χρήση του σε διαλεκτικές ποικιλίες. *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 39.
- Παπαχριστοδούλου, Χ. 1986. *Μορφολογία των Ροδίτικων ιδιωμάτων*. Αθήνα: Στέγη Γραμμάτων και Τεχνών Δωδεκανήσου.
- Ράλλη, Α. 2007. *Η Σύνθεση των Λέξεων: Διαγλωσσική Μορφολογική Προσέγγιση*. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκης
- Ρεμπέλης, Χ. 1953. *Κοντισότικα*. Αθήνα: Εκδόσεις Ηπειρωτικής Εταιρείας.
- Rhols, G. 2001. *Grammatica Storica dei Dialetti Italogreci*. Torino: Einaudi.
- Σεάτος, Μ. 1994. *Γλωσσολογικές Μελέτες*. Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.
- Σέττας, Δ. 1960. *Γλώσσα και λογογραφία της Εύβοιας*. Αθήνα: Αρχαίο Ευβοϊκών μελετών.
- Σπύρου, Α. 2008. *Το ελληνικό γλωσσικό ιδίωμα της περιοχής Δέλβινου και Αγίων Σαράντα*. Αθήνα: Πανεπιστήμιο Αθηνών.
- Stassen, L. 1985. *Comparison and Universal Grammar*. Oxford, Blackwell.

- Stassen, L. 2008. *Comparative constructions*. Στο Haspelmath, M., E. König, W. Oesterreicher, and W. Raible (επιμ.), *Language Typology and Language Universals, An International Handbook*, vol. 2. Berlin: de Gruyter, 993-997.
- Stolz, Th. 2013. *Competing Comparative Constructions in Europe*. Studia Typologica. Akademie Verlag.
- Συμεωνίδης, Χ. & Δ. Τομπαΐδης. 1999. *Η σημερινή ελληνική διάλεκτος της Ουκρανίας (περιοχή Μαριούπολης)*. Αθήνα: Επιτροπή Ποντιακών Μελετών
- Τζιτζιλής, Χ. προσεχώς. Η τσακωνική διάλεκτος. Στο Χ. Τζιτζιλής (επιμ.), *Νεοελληνικές Διάλεκτοι*. Θεσσαλονίκη: ΙΝΣ.
- Tomasi, S. 1996. *Katalisti o Kosmo*. Ghetonia: Kalimera.
- Τσουκνίδας, Γ. 2000. Δεσφινιώτικα. Στο *Νεοελληνική Διαλεκτολογία. Πρακτικά 3ου διεθνούς συνεδρίου νεοελληνικής διαλεκτολογίας* (τομ. 3^{ος}). Αθήνα: Ελληνική Διαλεκτολογική Εταιρεία.
- Ullan, R. 1972. Some Features of Basic Comparative Constructions. *Working Papers on Language Universals (Stanford)* 9: 117-162.
- Χατζηιωάννου, Κ. 1999. *Γραμματική της ομιλούμενης κυπριακής διαλέκτου με ετυμολογικό προσάρτημα*. Λευκωσία: Εκδόσεις Ταμασός.
- Χειλά-Μαρκοπούλου, Δ. 1991. Περίφραση και γραμματικοποίηση: Η εξέλιξη του περιφραστικού συγκριτικού της Ελληνικής. *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 11, 159-72.
- Xerberman, K. R. 1999. Komparativnye konstrukcii v sravnenii: K voprosu obotnosanii grammatiki k ètimologii i ja zykonoj tipologii. *Voprosy jazykoznanija* 2: 92-107.
- Ψάλτης, Σ. Θρακικά. 1905. *Μελέτη περί του γλωσσικού ιδιώματος της πόλεως Σαράντα Εκκλησιών*. Αθήνα: Σακελλαρίου.
- Zamparelli, R. 2000. *Layers in the Determiner Phrase*. New York: Garland.

Defective genitives of ι-neuter nouns in Modern Greek: the role of synizesis

---

Dionysios Mertyris
Ulster University

Περίληψη

Παρότι η γενική πτώση είναι παραγωγική στα περισσότερα παραδείγματα της ονοματικής κλίσης της κοινής νέας ελληνικής, μία από τις κυριότερες περιπτώσεις όπου εμφανίζει παραδειγματικά κενά και αδυναμία σχηματισμού είναι τα ουδέτερα ονόματα που σχηματίζονται με υποκοριστικά και άλλα παραγωγικά επιθήματα σε *-ι*, π.χ. *παιδ-άκι* “little child”/ γεν.εν. *παιδακιού/ γεν.πλ. *παιδακιών. Η μελέτη αυτών των ελλειμματικών γενικών παρουσιάζει μεγάλο ενδιαφέρον, δεδομένου ότι διαχρονικά καταγράφεται η παρουσία τους στη μεσαιωνική ελληνική, ενώ σε διαλεκτολογικό επίπεδο υπάρχει μεγάλη ποικιλία στην απώλεια και τη διατήρησή τους. Το παρόν άρθρο στοχεύει εκτός από τη διαχρονική και διαλεκτολογική καταγραφή του φαινομένου στην αναζήτηση των παραγόντων που οδήγησαν στην απώλεια αυτών των γενικών. Σύμφωνα με την ανάλυση που ακολουθείται, ο κυριότερος παράγοντας της αντιγραμματικότητας της γενικής αυτών των υποκοριστικών και άλλων παράγωγων *i*-ουδετέρων είναι η αδυναμία καταβιβασμού του τόνου από το παραγωγικό στο κλιτικό μόρφημα, άποψη που έχει υποστηριχθεί και από άλλες μελέτες (Καρρά 2008, Katramadou 2012) και που ενισχύεται από τη μεγαλύτερη συχνότητα παραγωγικότητας της γενικής σε διαλέκτους στις οποίες η έλλειψη συνίζησης δεν απαιτεί τον καταβιβασμό του τόνου στην πτωτική κατάληξη.

Keywords: morphology, dialectology, defectivity, genitive, case loss, inflection

1. Introduction

Despite the fact that the genitive is productive in the majority of paradigms in the nominal inflection of Common Modern Greek, diminutive neuter nouns that end in *-ι* have genitive gaps in both numbers¹ as opposed to the majority of the rest of *i*-neuters, e.g.:

- (1) a. *παιδί* “child” / gen.sg *παιδι-ού* / gen.pl *παιδι-ών*
b. *παιδ-άκι* “little child” / gen.sg. *παιδ-ακι-ού / gen.pl *παιδ-ακι-ών

Apart from the suffix *-άκι* in the above example, there is a wide range of diminutive and other derivational suffixes with either completely ungrammatical or at least questionable genitive forms:

¹ As opposed to other defective paradigms which only have genitive plural gaps, e.g. *α-/η-* feminine nouns like *μπάλα* “ball” / gen.sg *μπάλα-ς* / gen.pl *μπαλ-ών (see Mertyris 2014).

SUFFIX	EXAMPLE
-άδι	κοκκινάδι (“red make-up”): ?κοκκιναδιού/ -ων (<κόκκινος “red”)
-άκι	παιδάκι (“little child”): *παιδακιού/ -ων (<παιδί “child”)
-άρι	κατοστάρι (“100 meters”): ?κατοσταριού/ -ων (<εκατό “one hundred”)
-έλι	κοκκινέλι (“red wine”): ?κοκκινελιού/ -ων (<κόκκινος “red”)
-ίδι	βρισίδι (“tirade/ swearing”): ?βρισιδιού/ -ων (<βρισιά “swearword”)
-ίκι	αρχονταρίκι (“monastery dorm”): ?αρχονταρικιού/ -ων (<αρχοντάρης)
-λίκι	αρχηγιλίκι (“chieftainship”): *αρχηγιλικιού/ -ων (<αρχηγός “chief”)
-ούδι	αγγελούδι (“little angel”): *αγγελουδιού/ -ων (<άγγελος “angel”)
-ούλι	μικρούλι (“littlesie”): ?μικρουλιού/ -ων (<μικρός “little”)

Table 1: Defective ι-derivatives in Common Modern Greek

The questionable nature of some of these genitives is best reflected in the fact that the two major dictionaries of (Standard) Common Modern Greek, the *Dictionary of Standard Modern Greek* (Triantafyllidis Institute 1998) and the *Dictionary of Modern Greek* (Babiniotis 1998), do not always agree with regards to the defectivity of some of these nouns, as the genitives of a noun could be listed as defective in the former, but as productive in the latter and vice versa, which is an indication that speakers may disagree on the grammaticality of some of these forms.

To complicate things even further, defective ι-neuters are not limited to derivatives, but they can also include compound and simplex (monomorphemic) nouns, even though the former type will be the main focus in this study due to its higher frequency and attestation diachronically and dialectally:

- (2) σταυροδρόμι² “crossroad”/ *σταυροδρομού/ *σταυροδρομιών
 (3) κολύμπι “swimming”/ *κολυμπιού/ *κολυμπιών

Thus, the overall number of defective ι-derivatives seems to be quite high in the greater paradigm of ι-neuters, as they make up 13.7% according to the *Dictionary of Standard Modern Greek* (1998) of the Triantafyllidis Institute.

Speakers of Common Modern Greek employ two major strategies to avoid the use of these defective genitive forms. The first strategy involves suppletion, namely the use of the genitive of the root noun, while the second strategy, which is less frequent with animate nouns, features the use of the preposition *από* “from” as a possessive marker:

- (4) το παιδάκι έχει ένα παιχνίδι “the little child has a toy” →
 a. το παιχνίδι του παιδιού “the child’s toy”
 b. το παιχνίδι από το παιδάκι “the little child’s toy (lit. from the little child)”

Given the fact that this paper aims to provide an analysis of the diachronic course, the dialectal variation and also the factors that led to the defectivity of these genitives, it is important to clarify some useful terms before carrying on with the examination of these issues. Although Karlsson (2000: 647) considers paradigmatic gaps to be related to “natural” semantic restrictions, the defectivity of diminutives like *παιδάκι* “little child” could not be justified by this explanation due to the animacy of the noun and the

² <σταυρός “cross” + δρόμος “road”.

productivity of other diminutive genitives in Common Modern Greek, e.g. *πορτούλα* “little door” / gen.sg *πορτούλα-ς*. As Sims (2006: 3) draws a line between semantically driven and inflectional defectivity, it is clear that the latter is the one that applies to this study, which is a challenging task given the fact that paradigmatic gaps were essentially non-existent in Ancient Greek except for a handful of nouns like *ὄναρ* “dream” which lacked all plural and genitive and dative singular forms. Furthermore, it is necessary to make a clear distinction between the (sometimes theoretical) productivity of a form and its actual use in spoken language, which is something that is remarked by Symeonidis (2006: 202) in his discussion of productive genitive plurals of feminine nouns in Cypriot Greek, which are typically defective in Common Modern Greek, e.g. *κοπέλ(λ)α* “young woman”: Cypriot gen.pl *κοπέλλων* # CMG gen.pl *κοπελών.

2. Diachronic data

The major question that arises from what has been mentioned so far is the following: given the fact that most of the suffixes in Table 1 were developed during Medieval Greek, did *ι*-neuter diminutives and other derivatives have productive genitive forms in earlier periods of the language or were they always defective? In order to provide a detailed answer to this question, it is essential to examine the exact origin of these suffixes and the possible attestation of *ι*-diminutive genitives in medieval texts.

2.1 The origin of defective *ι*-suffixes

The productivity of some the suffixes in Table 1 becomes more complicated if we take into consideration that they seem to involve two distinct diachronic paths. As can be seen in the following table, early diminutives essentially replaced ancient lexemes and as they do not longer constitute derivatives, they have fully productive genitive forms, as opposed to later formations:

SUFFIX	EARLY FORMATIONS	LATER FORMATIONS
-άδι	<i>σημάδι</i> : <i>σημαδι-ού/ σημαδι-ών</i> “sign” <AG <i>σήμα</i> “sign”	<i>μαυρ-άδι</i> ³ : <i>?μαυρ-αδι-ού/ ?μαυρ-αδι-ών</i> “black spot” < <i>μαύρος</i> “black”
-άκι	<i>λαβράκι</i> : <i>λαβρακι-ού/ λαβρακι-ών</i> “sea bass” <AG <i>λάβραξ</i> “sea bass”	<i>παιδ-άκι</i> : * <i>παιδ-ακι-ού/ *παιδ-ακι-ών</i> “little child” < <i>παιδί</i> “child”
-άρι	<i>ζευγάρι</i> : <i>ζευγαρι-ού/ ζευγαρι-ών</i> “pair” <AG <i>ζεύγος</i> “pair”	<i>τετρακοσ-άρι</i> : * <i>τετρακοσ-αρι-ού/ *-ών</i> “400 meters” < <i>τετρακόσια</i> “400”
-ίδι	<i>παιχνίδι</i> : <i>παιχνιδι-ού/ παιχνιδι-ών</i> “game” <AG <i>παίγνιον</i> “game”	<i>βρισ-ίδι</i> : <i>?βρισ-ιδι-ού/ ?βρισ-ιδι-ών</i> “swearing” < <i>βρισιά</i> “swearword”
-ούδι	<i>αρκούδι</i> : <i>αρκουδι-ού/ αρκουδι-ών</i> “bear” <AG <i>ἄρκ(τ)ος</i> “bear”	<i>μαθητ-ούδι</i> : * <i>μαθητ-ουδι-ού/ *-ών</i> “little student” < <i>μαθητής</i> “student”
-ούλι	<i>πεζούλι</i> : <i>πεζουλι-ού/ πεζουλι-ών</i> “stone bench” <MedG <i>πέζα</i>	<i>γατ-ούλι</i> : * <i>γατ-ουλι-ού/ *-ών</i> “little cat” < <i>γάτα</i> “cat”

Table 2: Productive and defective *ι*-derivatives

³ According to Triantafyllidis (1998), this noun is defective, but Babiniotis (1998) gives grammatical genitive forms.

As can be seen, these early formations date back to either the late Hellenistic or the early Medieval Greek period and they are quite indicative of the large-scale replacement of a great number of Ancient Greek nouns - especially those from the third declension -, while their development was largely based on the use of the diminutive suffix *-ιον* (Medieval Greek *-ιν*, Modern Greek *-ι*), e.g.: *ἀστήρ* (gen.sg *ἀστέρ-ος*) “star” → *ἀστέριον* (MG *αστέρι*). From such early diminutives, new diminutive suffixes were formed, while others were acquired at a later point, as can be summarized in the following table:

Ancient Greek suffixes	
<i>-άρι</i>	<AG <i>-άριον</i> , e.g. <i>πλοι-άριον</i> “skiff” < <i>πλοῖον</i> “floating vessel”
<i>-ίδι</i>	<AG <i>-ίδιον</i> , e.g. <i>σαρκ-ίδιον</i> “bit of flesh” < <i>σάρξ</i> “flesh”
Medieval Greek reanalyses of ι-diminutives	
<i>-άδι</i>	< <i>λιβάδ-ιον</i> “little spring” (later “meadow”) [< <i>λιβάς</i> “creek” (stem <i>λιβάδ-</i>)] e.g. <i>περιβολ-άδιον</i> “little yard” P.Bon 21, 12 (1 st c. AD) [< <i>περίβολος</i> “yard”]
<i>-άκι</i>	< <i>κοράκ-ιον</i> “small crow” [< <i>κόραξ</i> “crow” (stem <i>κορακ-</i>)] e.g. <i>στεν-άκιον</i> “little strait” Const. Porph., <i>De cer.</i> (1.1-92), 2. 40. 11 (10 th c.) [< <i>στενόν</i> “strait”]
<i>-ίκι</i>	< <i>περδίκ-ιον</i> “small partridge” [< <i>πέρδιξ</i> “partridge” (stem <i>περδικ-</i>)] e.g. <i>δελματ-ίκιν</i> “type of tunic” P.Oxy VII 1051, 10 (3 rd c. AD) [< <i>δέρμα</i> “leather”]
<i>-ούδι</i>	< <i>βού-διον</i> “small ox” [< <i>βουίδιον</i> < <i>βούς</i> + <i>-ίδιον</i>] e.g. <i>σακκ-ούδι-α</i> “little bags” P.Oxy VI 937, 29 (3 rd c. AD) [< <i>σάκκος</i> “bag”]
Medieval/ Early Modern Greek loans	
<i>-έλι</i>	Latin loanwords such as <i>τριβέλλιον</i> (< <i>terebellium</i> “drill”) e.g. <i>πανιτσ-έλιν</i> “the little clout” <i>War of Troy</i> 992 (13 th -14 th c.) < <i>παν(ίτσο-)ιν</i>
<i>-λίκι</i>	<Turkish <i>-lik</i> , e.g. <i>bekrilik</i> “drunkenness” (< <i>bekri</i> “drunk”) e.g. <i>πρωτομαστορ-λίκιν</i> “profession of master builder” Papa-Synadinus, <i>Chronicle of Serres</i> 3.8.8 (17 th c.) [< <i>πρωτομάστορας</i> “master builder”]
<i>-ούλι</i>	<Latin <i>-ula</i> , e.g. <i>lunula</i> “little moon” (< <i>luna</i>) → Hell/MedG <i>-ούλα</i> → <i>ούλι(ο)ν</i> e.g. <i>πεζ-ουλί-ω</i> “stone bench” Const.Porph., <i>De cer.</i> (1.1-92), 1.27.19 (10 th c.)

Table 3: The origin of defective derivational suffixes in *-ι*

2.2 The productivity of derivative ι-genitives in Medieval Greek

The early introduction of many of these suffixes into the language is a strong indicator of their ability to form the genitive in both numbers, which can be corroborated by the attestation of many such genitives in vernacular Medieval texts and also texts of archaic language that contain vernacular lexemes or phrases:

- (5) *τοῦ καστελλ-ακί-ου* “of the small castle” [<*καστέλλι(ν)* “castle”]
Southern Italy, 1141 AD (Minas 1994: 151)
- (6) *τοῦ καστελλ-ατζί-ου*⁴ “of the small castle” [<*καστέλλι(ν)* “castle”]
Southern Italy, 1143 AD (Minas 1994: 151)

⁴ It is possible that this form exhibits affrication (tsitacism; [c] → [ts]/ [tʃ]/ [tʃe]) found in Italiot varieties and other dialects in discussion here, e.g. Kymi and Megara.

- (7) *δέρμα κατ-ουδί-ου* “leather of a small cat” <κάτ(τ)ος (<Latin *cattus* “cat”)
Bartholomaeus Edessenus, *Confutatio Agareni*, 32.22 (8th c. AD)

3. Dialectal data

Most Modern Greek dialects behave similarly to Common Modern Greek, as they have paradigmatic gaps for the genitive of ι-derivatives. However, the fact that a large number of dialects from a diverse range of areas of the Greek-speaking world form these genitives does not leave any doubt regarding the grammaticality of these genitives in earlier periods of the language, as mentioned earlier in 2.2.

3.1 Maintenance of the genitive of ι-derivatives

As the following example show, the majority of the dialects that have grammatical genitives of ι-derivatives are found in the Southern Aegean, where the use of the genitive as an indirect object and in various other archaic functions (cf. Mertyris 2014: 81) is quite strong:

- (8) a. *των κοπελλοδγκιών*⁵ <κοπελλ-ούδι <κοπέλλα “young girl”
Kos, Dodecanese (Dieterich 1908: 297)
b. *παιδ-ακ-ιούνε*⁶ <παιδ-άκι <παιδί “child”
Tenaro, Mani, Peloponnese (Koutsilieris 1962: 332)
c. *σκυλλ-ακ-ακι-ού* <σκυλλ-ακ-άκι⁷ <σκυλλ-άκι <σκυλί “dog”
Cythera, south-western Aegean (Kontosopoulos 1981: 132)
d. *του χωρι-ουλ-ακι-ού* <χωρι-ουλ-άκι <χωριό “village”
Mykonos, Cyclades (Veroni-Kammi 1992: 97)
e. *του κοπελλ-ουκι-ού*⁸ <κοπελλ-ούιν⁹ <κοπέλλιν “boy”
Cyprus (Symeonidis 2006: 383)
f. *μαντηλ-ακι-ού* <μαντηλ-άκιν <μαντήλι “kerchief”
Livisi, south-western Asia Minor (Andriotis 1961: 62)

Variation within the same dialect should also be taken into account, as can be shown in the case of the varieties of Crete and Rhodes. In the former, Pangalos (1955: 354) mentions that ι-neuter diminutives are defective, even though the following example shows that in some varieties diminutive genitives can be productive:

- (9) *στη βάφτιση του εγγον-ακι-ού μου* <εγγον-άκι <εγγόνι “grandchild”
“at the baptism of my little grandchild”
Paleochora, Chania, Crete (ILNE 1290: 268)

⁵ The cluster [ðj] is the result of the dissimilation of the original [ðj]. The form is not *κοπελλουδγκιών possibly due to a typographical error.

⁶ Gen.pl form with analogical -ού- by analogy to the gen.sg -ού and the development of -ε to avoid the closed syllable.

⁷ Note the double diminutive suffixes on that noun.

⁸ <κοπελλουθκιού (<*κοπελλουδιού) with simplification of the consonant cluster.

⁹ <*κοπελλ-ούδιν with deletion of intervocalic fricatives commonly found in Cyprus and the Dodecanese.

In the latter, Papachristodoulou (1958: 38) states that these genitives are ungrammatical in Rhodes (in contrast to most other Dodecanesian varieties, e.g. Symi, Chalki, Kos, Leros etc), but in the areas of Malona and Lindos these genitives are in full use. Furthermore, in Salakos, only place names formed with diminutive suffixes are able to form the genitive, e.g. *Καμινάκια* → gen.pl *Καμινακιών*, but *καμινάκι* “little kiln” (<*καμίνι*) / gen.pl *καμινακιών. This element is very significant, as it shows the different treatment of toponyms to common nouns.

3.2 Loss of the genitive of ι-derivatives

Similarly to Common Modern Greek (examples 4a and 4b), the majority of modern dialects exhibit paradigmatic gaps in the genitives of ι-derivatives and the two commonest strategies of avoidance of defective genitives involve suppletion and the possessive use of the preposition *από* “from”. In the first example below, the genitive of the root noun is used instead that of the actual diminutive, while in the second example *από* is used as a last resort strategy in order to avoid the ungrammatical diminutive genitive:

- (10) a. *ένα γουρουν-άκι* [...] *ουρά του γουρουνι-ού*
 “a little pig [...] tail of the pig”
 Kythnos, Cyclades (Venetoulas 1995: 213)
- b. *το λουλούδι από το καλογερ-άκι*
 “the flower of the ‘little monk’ (=type of plant)”
 north-eastern Corfu (ILNE 807: 266)

Apart from these two strategies, a less common, but extremely interesting, strategy involves the indeclinable use of the nominative/accusative singular form of the diminutive with the genitive singular of the definite article, as can be seen in the following examples from Lesbos (Kretschmer 1905: 527 and Triantafyllidis 1963: 185 respectively):

- (11) a. *η γυναίκα τ' αχλιούπτ-αρ-έλ-Ø*¹⁰
 the:NOM.sg.f woman:N/A.sg.f the:GEN.sg.m/n name-DIM-N/A.sg.n
 “The woman of Achliuptareli”
- b. *του ρούχου τ' π'δ-ελ'-Ø*¹¹
 the:N/A.sg.n clothing:N/A.sg.n the:GEN.sg.m/n child-DIM-N/A.sg.n
 “the clothing of the little child”

The same pattern is used in Rhodes; as mentioned earlier, the use of neuter diminutive genitives is restricted to a small number of areas on the island, while the indeclinable strategy is more common elsewhere (Papachristodoulou 1958: 38):

¹⁰ This bizarre diminutive probably comes from the Lesbian surname *Αχλιόπτας* formed with the diminutive suffix *-αρέλ'* (<*-άρι* + *-έλι*). In the entire narrative from which this example is taken, the diminutive is neuter and never masculine (*του αχλιουπταρέλ'* and not **σου αχλιουπταρέλ'ς*), which shows that it is a clear example of the indeclinability of a neuter ι-diminutive.

¹¹ <*παιδ-έλι <*παιδί*.

- (12) *τον ριφ-άκι-Ø*
“of the little goat”

It should be clarified that the term indeclinable is used here for case and not for number, as these neuter diminutives can form the plural like in every other variety. However, the indeclinable use of a nominative/accusative plural is never attested, e.g. *των ριφάκια.

4. The origin of the genitive gaps in the paradigm of ι-derivatives

4.1 Extant analyses

The genitive gaps in the paradigm of ι-diminutives have been a point of debate between two of the most prominent Greek linguists and philologists of the early 20th c., Manolis Triantafyllidis and Georgios Hatzidakis. According to the analysis of the former (1926), it is the incompatibility between the notions of diminution and possession that led to the genitive gaps, thus claiming that this is a case of semantic restriction. Hatzidakis (1928) refuted this clearly false claim, since other diminutives are perfectly able to form the genitive form in either earlier periods of the language or even in Common Modern Greek, e.g. *πορτούλα/ gen.sg πορτούλα-ς*. Instead, Hatzidakis (1928) emphasized the general defectivity of the genitive in Modern Greek, as can be seen with a great number of α-/η-feminines that lack the genitive plural. Nonetheless, Hatzidakis seems to exaggerate the unproductive status of the genitive, as in some occasions he lists nouns with fully grammatical genitives as defective, e.g. *ποτάμι* “river”/ *gen.sg ποταμιού/ gen.pl ποταμιών*. What is more, even if the genitive has a few gaps in the nominal inflection of (most) dialectal and Common Modern Greek, each paradigm needs to be examined on its own, as there are significant differences between them, which can be simply shown by the fact that ι-derivatives constitute the only (sub)paradigm that lacks the genitive in both numbers.

On the contrary, more recent studies have focused on the obvious factor of stress position. More specifically, Karra (2008) and Katramadou (2012) propose that there is a conflict between the stress properties of ι-neuter derivational suffixes (-άκι-) and the genitive suffixes -ου and -ων, which are introduced to the lexicon with the feature of stress postposing, since every noun of the ι-neuter paradigm has genitives stressed in the ultimate syllable regardless of the initial position of the stress in the nominative/accusative, e.g. *n/a.sg παιδί* “child”/ *gen.sg παιδι-ού/ n/a.pl παιδι-ά* - *gen.pl παιδι-ών*, *n/a.sg αγόρι* “boy”/ *gen.sg αγορι-ού/ n.a/sg αγόρι-α/ gen.pl αγορι-ών*.

This approach is very interesting, as the problematic feature of stress movement from the diminutive to the inflectional suffix can be confirmed by the productivity of diminutive genitives of other paradigms in various dialects where the stress does not need to be moved, as can be seen in the following examples:

use of a diminutive genitive prove that at least in its modern state the dialect has paradigmatic gaps:

- (16) *το γουρουν-άτσι [...] του γουρουνί-ου*
“the little pig [...] of the little pig”
Syrkou (2006: 343)

If the premise that dialects where synizesis has not taken place are more likely to allow the formation of ι-diminutive genitives, the explanation of their defectivity in Megara could be sought in two areas. First, it is likely that the dialect could form these genitives at an earlier stage, but eventually lost them due to contact with Common Modern Greek, to which the speakers of this dialect have been exposed for over a century and quite clearly to a much higher degree than most dialects in discussion here due to the close position of Megara to Athens, the capital of the Greek state since 1833. A possible remnant of these forms could be the genitive plural *Πλακ-ατσ-ίω* of the place name *Πλακάτσια*.

Second, it could be argued that similarly to a few Modern Greek varieties (cf. Karatsareas 2011: 229-230; Mertyris 2014: 98-101) the inflectional suffixes of ι-neuters may have been reanalyzed as follows:

- (17) a. n/a.sg *παιδί-Ø*/ gen.sg *παιδι-ού*/ n/a.pl *παιδι-ά*/ gen.pl *παιδι-ών* →
b. n/a.sg *παιδ-ί*/ gen.sg *παιδ-ιού*/ n/a.pl *παιδ-ιά*/ gen.pl *παιδ-ιών*

If this is accurate, then the problem of stress movement from the derivational to the inflectional suffix could not have been avoided despite the lack of synizesis, as the genitives **παιδ-ατσ-ίου*/ **παιδ-ατσ-ίων* would still require the movement of stress from the penultimate syllable of the nominative/accusative singular **παιδ-άτσ-ι* to the case ending.

4.2.3 Mani

Even though Maniot does not have consistent lack of synizesis, it is extremely useful in determining the relationship between synizesis and the defectivity of ι-diminutive genitives. More precisely, all Maniot varieties seem to exhibit maintenance of these genitives in both numbers (cf. example 8b):

- (18) *σταμν-άκι* → gen.sg *σταμν-ακι-ού* / gen.pl *σταμν-ακι-ούνε* (<*στάμνα* “urn”)
(Koutsilieris 1962: 332)

Quite surprisingly, in some Maniot varieties the development of genitives without stress movement seems to have developed, e.g. *το παιδάκι* / gen.sg *του παιδάκιου* (personal communication with the relative of a speaker). The extreme rarity of this leveling phenomenon can be attributed to the fact that it would cause a major lack of balance with the much broader paradigm of productive ι-neuters, e.g. *κεφάλι* “head”/ gen.sg **κεφάλιου* instead of *κεφαλιού*. Moreover, it should be noted that in *Achilleis* (N) (l. 1241, 15th c.) the penult-stressed genitive *αθ-ίτσι-ων* is attested, instead of **αθ-ιτσι-ών*/ **αθ-ιτσι-ων* (<*αθ-ίτσι* <*ά(ν)θος* “flower”), most likely for metrical reasons.

4.2.4 Pontic Greek

Pontic shows an intermediate stage between maintenance and loss, as Koutita-Kaimaki (1984: 121-2) mentions that diminutives that end in *-ίδι* and *-ούδι* are productive, while those that end in *-ίτσι* and *-άκι* are defective. The most peculiar case, however, is that of the suffix *-όπον*¹³, which is also the most frequent diminutive suffix in the dialect. More clearly, Oeconomides (1958: 195) mentions that *όπον*-diminutives are defective¹⁴ and Koutita-Kaimaki states that the genitive **παιδοπί*¹⁵ of *παιδόπον* would be ungrammatical.

This analysis needs to be reexamined for two main reasons. First, synzesis does not play a role here, as due to the reanalysis of the inflectional morphemes of ι-neuters in this dialect movement from the derivational to the inflectional suffix would still be required, as was mentioned earlier: *παιδ-όπ-ον* → **παιδ-οπ-ί*. Second, the defectivity could be explained by the unpredictability of what genitive suffix the *όπον*-neuters should get, given the morphological competition in nouns ending in *-όπουλλον*, from which *-όπον* is derived:

- (19) a. *βασιλόπουλλον* “offspring of a king” / gen.sg *βασιλοπούλλ’-(ου)*
(original suffix)
b. *βασιλόπουλλον* / gen.sg *βασιλοπουλλ-ί(ου)*
(Oeconomides 1958: 195; extension of *-ί(ου)/-ί(ου)* to most paradigms)
c. *βασιλόπουλλον* / gen.sg *βασιλοπούλλον-ος*¹⁶
(Lianidis 1962: 190)

Quite surprisingly, a productive genitive with the suffix *-ος* is attested, which shows once again the role of stress movement in the development of defective diminutive genitives:

- (20) *το κεφάλόπον ατ’ πα πουλ-όπον-ος ομοιάζε* (<*πουλ-όπον* <*πουλίν*)
“its head looked like that of a little bird”
(Selidou-Theodoulidou 2012)

4.2.5 Southern Italy

The ι-neuter diminutive suffixes are not as frequent in Italiot possibly due to the use of Italian Romance suffixes. The only example of a possessive use of an ι-neuter diminutive that I have encountered in narratives and studies is the following:

¹³ <-*όπλον <*όπουλλον*, which is normally used for offsprings or young individuals, e.g. *βασιλόπουλλον* “king’s son” (<*βασιλέας*).

¹⁴ The researcher clarifies that nouns that end in *-όπουλλον* (<*πουλίν* “bird”) are not diminutives, but compound nouns that denote a separate entity, namely the offspring of humans or animals, and thus are not defective.

¹⁵ <*-ί(ου)* due to the extension of the ending *-ί(ου)* of ι-neuters to most masculine and neuter paradigms.

¹⁶ Cf. *λύκον* / gen.sg *λύκον-ος* in the dialect and the extension of the third declension *-ος* to o-masculines.

- (21) *του μουνν-άτσι-Ø* (<*μουνν-ατσι-ου, n/a.sg μουνν-άτσι <μουννί “vagina”)
(Rohlf 1971: 153)

This is indirect evidence of the productivity of ι-diminutive genitives, as this type of indeclinable genitive can be found with most ι-neuter nouns and not just diminutives:

- (22) *ο τσιούρη-Ø του παιτί-Ø* “the father’s child”
Sternatía, Salento (Stomeo 1980: 120)

The absence of the expected genitive *παιτί-ου* here can be attributed to the frequent merger between the nominative forms of the masculine and the neuter article, e.g. *ο τσιούρη* (<*ο κύρης) “the father”/ *το παιτί* “the child” (N) → *ο παιτί*.

4.2.6 Zakynthos and Kefalonia

The lack of synizesis in Zakynthos and Kefalonia is quite limited compared to the rest of the dialects in discussion, thus they constitute indirect evidence. Nonetheless, some signs of maintenance of diminutive genitives are attested:

- (23) a. *το σκοινί μανού καμπαν-ελι-ού* (<καμπαν-έλι <καμπάνα)
“the rope of a small bell”
Kefalonia, Heptanese (Skiadaresis 1959: 128)
b. *του Λυκουδιού* (place name <λύκος “wolf” + -ούδι)
Zakynthos, Heptanese (Minotou 1933: 27)

5. Conclusions

The examination of data from these dialects which show little or no synizesis at all in the vowel sequences /'iu/, /'io/ indicate that the lack of movement from the derivational to the inflectional suffix does facilitate a greater degree of ι-diminutive genitive maintenance. However, as has been shown, the morphophonological ease of a case form does not guarantee its productivity, as various other factors like suffix reanalysis or language and dialect contact could also lead to the opposite direction (cf. 4.2.3, 4.2.4, 4.2.5).

Similarly, the lack of morphophonological ease does not guarantee the defectivity of a form, as was shown clearly in the case of many insular Southern Greek dialects in which the maintenance of ι-diminutive genitives can be attributed to their generally higher degree of use of the genitive.

Turning to the majority of the varieties in the Greek-speaking worlds and Common Modern Greek, ι-diminutive genitives were quite possibly in use until the establishment of synizesis (c. 13th-14th c.). After this period, the diminutive genitives did not undergo synizesis, as speakers preferred to avoid their use because of their marked stress position, in favor of morphologically unmarked alternatives (suppletion). This is supported by Karlsson (2000), who notes that the creation of a form is blocked if an already available item has the same meaning or function; for example, *stealer was never formed from the verb *steal* and the derivational suffix *-er* (cf. *receive* - *receiver*)

because it was blocked by the already available noun *thief* that covered the need to express that meaning.

	-SYNIZESIS (before 13 th c.)		+/-SYNIZESIS (around 13 th c.)		+SYNIZESIS (after 13 th c.)	
n./a.sg	<i>παιδί(-ν)</i>	<i>παιδ-άκι(-ν)</i>	<i>παιδί</i>	<i>παιδ-άκι</i>	<i>παιδί</i>	<i>παιδ-άκι</i>
gen.sg	<i>παιδί-ου</i>	<i>παιδ-ακί-ου</i>	<i>παιδί-ου/ παιδι-ού</i>	<i>παιδ-ακί-ου /-∅</i>	<i>παιδί-ου</i>	<i>-∅</i>
n./a.pl	<i>παιδί-α</i>	<i>παιδ-άκι-α</i>	<i>παιδί-α/ παιδι-ά</i>	<i>παιδ-άκι-α</i>	<i>παιδι-ά</i>	<i>παιδ-άκι-α</i>
gen.pl	<i>παιδί-ων</i>	<i>παιδ-ακί-ων</i>	<i>παιδί-ων/ παιδι-ών</i>	<i>παιδ-ακί-ων /-∅</i>	<i>παιδι-ών</i>	<i>-∅</i>

Table 4: The process of defectivity

Finally, this analysis can also explain the defectivity of compound nouns, as they would also require stress movement from the second element to the inflectional suffix, e.g. *σταυρο-δρόμι* “crossroad”/ gen.sg *σταυρο-δρομι-ού*. As regards the defectivity of a very small number of simplex nouns, it can be observed that they have very low possessive functionality, as they are all inanimate, and limited morphological status (a few of them are *pluralia tantum*, e.g. *παρακάλια* “begging”), while a few of them are recent loanwords of low frequency, e.g. *αντέτι* “habit” (<Turkish *adet*). In contrast, loans of higher frequency were able to acquire productive genitive forms, e.g. *γκάζι/γκαζί-ού/γκαζί-ών* “gas”.

Acknowledgements

I would like to thank the following speakers of the dialect of Megara for providing me with information on the topic: Ioannis Ginis (whom I especially thank for giving me a great number of books and materials), Spyros Sountis and Nikola Jagulovic. I would also like to thank Fotis Tsakiroglou for telling me about the rare use of the penult-stressed *παιδάκιου* in his grandmother’s village Krokees, Laconia.

Primary sources

- Achilleis* [N] = Agapitos, P., K. Hult & O. L. Smith (1999) *The byzantine Achilleid. The Naples Version*. Vienna: Österreichische Akademie der Wissenschaften.
- Bartholomaeus Edessenus = Todt, K.-P. (1988) *Bartholomaios von Edessa. Confutatio Agareni*. Würzburg-Altenberge: Echter Verlag-Telos Verlag.
- Constantinus Porphyrogenitus = Reiske, J. J. (1829) *Constantini Porphyrogeniti imperatoris de cerimonii aulæ Byzantinae libri duo*. Bonn: Weber.
- ILNE 807: Krekoukias, D. (1962) *Συλλογή γλωσσικού υλικού από τη βορειοανατολική Κέρκυρα*.
- ILNE 1290: Giakoumaki, E. (1986) *Συλλογή γλωσσικού υλικού από Γαύδο και Παλαιόχωρα Χανίων*.
- P.Oxy. = Hunt, A.S. (1910) *The Oxyrhynchus Papyri. vol. 1-68*. London 1898-2003.
- P.Bon. = Montevocchi, O. (ed.) (1953) *Papyri Bononienses*. Milan.
- Papa-Synadinus = Odorico, P. (1996) *Conseils et mémoires de Synadinos, prêtre de Serrès en Macedoine (XVIe siècle)*. Paris; Athens: Editions de l' Association "Pierre Belon".
- War of Troy* = Jeffreys, E. & M. Parathomáopoulos (1996) *Ο Πόλεμος της Τρωάδος*. Athens: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης..

References

- Andriotis, N. (1961) *Το ιδίωμα του Λιβισίου της Λυκίας*. Athens: Centre for Asia Minor Studies.
- Babinotiis G. (1998) *Λεξικό της νέας ελληνικής γλώσσας*. Athens: Centre for Lexicology. [second edition, 2005]
- Dawkins, R. M. (1955) The Boy's Dream. *Μικρασιατικά Χρονικά* 6: 268–282.
- Dieterich, K. (1908) *Sprach und Volksüberlieferungen der Südlichen Sporaden: im vergleich mit denen der übrigen Inseln des Ägaischen Meeres*. Wien: Alfred Holder.
- Hatzidakis, G. (1928) Συμβολή εις την ιστορίαν της ελληνικής γλώσσας: περί της γενικής. *Αθηνά* 40: 56-71.
- Karatzas, S. (1954) *Υποκοριστικά του ιδιώματος Κύμης και περιχώρων*. Athens: [n.p.].
- Karatsareas, P. (2011) *A study of Cappadocian Greek nominal morphology from a diachronic and dialectological perspective*. Ph.D. dissertation, University of Cambridge.
- Karra, A. (2006) *Προβλήματα κλίσης και υποκορισμού στην ελληνική και στα ευρωπαϊκά συστήματα*. Unpublished MA Thesis, University of Patras.
- Katramadou, K. (2012) *The Greek diminutive*. Ph.D. dissertation. University of Patras.
- Koutita-Kaimaki, M. (1984) *Ο υποκορισμός στην Ποντιακή διάλεκτο*. Thessaloniki: Aristotle University of Thessaloniki.
- Karlsson, F. (2000) Defectivity. In G. Booij, C. Lehmann, J. Mugdan in collaboration with W. Kesselheim and S. Skopeteas (eds.), *Morphology. An International Handbook on Inflection and Word Formation*: 647-654. Berlin; New York: Mouton de Gruyter.
- Kontosopoulos, N. (1981) Το γλωσσικόν ιδίωμα των Κυθήρων. *Αθηνά* 78: 125-145.
- Koutsilieris, A. (1962) Επιστάσεις επί της φωνητικής και μορφολογίας του Ταινariού ιδιώματος. *Πλάτων* 14: 321-349.
- Kretschmer, P. (1905) *Der heutige Lesbische Dialekt verglichen mit den übrigen nordgriechischen Mundarten*. Wien: [n.p.].
- Lianidis, S. (1962) *Τα παραμύθια του ποντιακού λαού: κείμενα - νεοελληνική μετάφραση - κατάταξη*. Athens: Myrtidis.
- Mertyris, D. (2014) *The loss of the genitive in Greek: a diachronic and dialectological analysis*. Ph.D. thesis. Melbourne: La Trobe University.
- Minas, K. (1994) *Η γλώσσα των δημοσιευμένων μεσαιωνικών ελληνικών εγγράφων της Κάτω Ιταλίας και της Σικελίας*. Athens: Academy of Athens.
- Minotou, M. (1933) Παραμύθια από τη Ζάκυνθο. *Λαογραφία* 11. 415–531.
- Oeconomides, D. (1958) *Γραμματική της ελληνικής διαλέκτου του Πόντου*. Athens: Academy of Athens.
- Pangalos, G. (1955) *Περί του γλωσσικού ιδιώματος της Κρήτης: Τόμος 1*. Athens: M. & K. Tsevdós.
- Papachristodoulou, C. (1958) *Μορφολογία των ροδίτικων ιδιωμάτων*. Athens: [n.p.].
- Rohlf, G. (1971) *Italogriechische Sprichwörter in linguistischer konfrontation mit neugriechischen dialekten*. Munich: Bayerische Akademie der Wissenschaften.
- Selidou-Theodoulidou, M. (2012) <https://anemokalitsa.wordpress.com/2012/10/14/εκάτσα-σε-ένα-λιθάρι-και-ενοούνιξα/> Accessed on 10/12/2018.
- Sims, A. (2006) *Minding the gaps: Inflectional defectiveness in a paradigmatic theory*. PhD dissertation; Ohio State University.
- Skiaðaresis, S. (1959) *Κεφαλλονίτικες Ιστορίες*. Athens: Diphros.
- Stamouli-Saranti, E. (1941) Παραμύθια της Θράκης. *Θρακικά* 16: 89-190.
- Stomeo, P. (1980) *Racconti greci inediti di Sternatia*. Matino (Lecce): La Nuova Ellade.
- Symeonidis, C. (1967) Τα υποκοριστικά σε -κκο και -κκος της Καππαδοκικής. *Αρχαίον Πόντου* 29: 11-15.
- Symeonidis, C. (2006) *Ιστορία της κυπριακής διαλέκτου: από τον 7^ο αιώνα π.Χ. έως σήμερα*. Nicosia: Holy Monastery of Kykkos Study Centre.

- Syrkou, A. (2006) Το μεγαρικό γλωσσικό ιδίωμα. Athens: Νήσος.
- Triantafyllidis, M. (1926) Η γενική των υποκοριστικών σε -άκι και το ονοματικό κλιτικό σύστημα. *Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher* V: 273-322.
- Triantafyllidis, M. (1963) *Άπαντα Μανόλη Τριανταφυλλίδη, Τόμος Β΄: Έρευνητικά*. Thessaloniki: Aristotle University of Thessaloniki; Institute of Modern Greek Studies.
- Triantafyllidis Institute (1998) *Λεξικό της κοινής νεοελληνικής*. Thessaloniki: Aristotle University of Thessaloniki.
- Venetoulis, G. (1995) *Παραμύθια της Κύθνου*. Athens: Σύνδεσμος Δρυοπιδέων Κύθνου.
- Veroni-Kammi, E. (1992) *Παλιά μυκονιάτικα παραμύθια*. Μύκονος: [n.p.].

Η συμβολή της ελληνικής στην Τόσκινη διάλεκτο της αλβανικής και η πολύτροπη διγλωσσία στο σημερινό Νότο της Αλβανίας

Παναγιώτης Μπάρκας

Τμήμα Ελληνικής Γλώσσας, Λογοτεχνίας και Ελληνικού Πολιτισμού, Πανεπιστήμιο Αργυροκάστρου – Αλβανία.

Περίληψη

Η αλβανική γλώσσα αποτελείται από δύο διαλέκτους, την Γκέγκικη και την Τόσκινη, διαχωριστικά γεωγραφικά όρια των οποίων είναι ο ποταμός Σκουμπίν. (Γενούσο)

Ξένοι και ντόπιοι Αλβανοί επιστήμονες συμφωνούν ότι η Τόσκινη διάλεκτος εμφανίστηκε κάπου στις αρχές του δεύτερου μισού της Οθωμανικής κατοχής της σημερινής Αλβανίας. Επισμαίνονται επίσης ότι τα ενεργά γλωσσικά φαινόμενα στην Τόσκινη διάλεκτο έπαψαν να δρουν στα τέλη του 19-ου αιώνα.

Ο γνωστός Αλβανός εθνολόγος και γλωσσολόγος Εκρέμ Τσαμπέι αναγνωρίζει την φυγοκεντρική τάση των Αλβανών σημειώνοντας, όπως και άλλοι Αλβανοί και ξένοι επιστήμονες, ότι η Οθωμανική Αυτοκρατορία συνέβαλε στην αποκορύφωση της φυγοκεντρικής αυτής τάσης των Αλβανών με κέντρο το σημερινό Βορά της Αλβανίας.

Κατά τη «Γραμμή Jireček», οι επιρροές της ελληνικής και λατινικής γλώσσας μέχρι τον τέταρτο αιώνα μ. Χρ είχαν κοινή γραμμή επαφής στα βόρεια σύνορα της Νέας Ηπείρου, κοντά στην σημερινή πόλη Λαζί της Αλβανίας.

Κατά τον Κροάτη Αλβανολόγο M. Sufflay, (χάρτη Sufflay) την μεταβυζαντινή περίοδο παρατηρείται η παρουσία αλβανικού στοιχείου μέχρι το πάνω μέρος του Αώου ποταμού. Η γεωγραφική υποχώρηση του επηρεασμού της ελληνικής γλώσσας οφείλεται στην διείσδυση μεγάλων όγκων αλβανικού στοιχείου, επηρεάζοντας ωστόσο τη γλώσσα τους μέχρι και τη διαμόρφωση της Τόσκινης διαλέκτου.

Η πολύτροπη παρουσία ελληνοαλβανικής διγλωσσίας στο Νότο της κοίτης του Αώου ποταμού αποτελεί επιχείρημα υπέρ της άποψης αυτής.

Λέξεις-κλειδιά: Τόσκινη διάλεκτος, φυγοκεντρική τάση, ελληνοαλβανικής διγλωσσίας, γραμμή επαφής

1. Γενική προσέγγιση

Είναι γνωστό ότι την αλβανική γλώσσα αποτελούν δύο διάλεκτοι: Η Γκέγκικη και η τόσκινη, με φυσικό όριο διαχωρισμού του Γενούσο ποταμό που διασχίζει από Ανατολή προς Δύση την σημερινή Αλβανία σε δύο σχεδόν ισότιμα τμήματα, το Βόρειο και το Νότιο.

Αντικείμενο της παρούσας εισήγησης αποτελεί η ιστορικο-ανθρωπολογική προσπάθεια για την διερεύνηση της συμβολής της ελληνικής γλώσσας στην Τόσκινη διάλεκτο. Ξεκινάει από την απαίτηση για απάντηση στα λογικά και θεμελιώδη ερωτήματα: «πότε», «που» και «πώς» δημιουργήθηκαν οι δύο διάλεκτοι της αλβανικής γλώσσας. Δλδ είχαμε κάποτε μια ενιαία αλβανική γλώσσα και μετά διασπάστηκε, ή διαχωρίστηκε και εξελίχθηκε σε δύο διαλέκτους; Είχαμε εξαρχής παράλληλα δύο

διαλέκτους; Ποια ήταν διαχρονικά η γεωγραφική φύση της αλβανικής ή των διαλέκτων της; Είχαν διαχρονικά η αλβανική και οι διάλεκτοί της την σημερινή γεωγραφία τους. Αν υπήρξαν μεταβολές και εξελίξεις, τότε, πού και πώς συνέβησαν;

Οι απαντήσεις στα ερωτήματα αυτά έχουν οδηγήσει διαχρονικά σε διαφορετικές, αλληλοαμφισβητούμενες μέχρι αντίθετες και συγκρουόμενες θέσεις.

Από τις πιο σημαντικές, η μία συγκεντρώνει γύρω της τους υποστηρικτές ότι οι διάλεκτοι αποτελούν ένα αρκετά πρώιμο φαινόμενο, τουλάχιστον πριν από τον 5^ο-6^ο αιώνα μ. Χρ και στον ίδιο με το σημερινό γεωγραφικό γλωσσικό χώρο. Στηρίζουν τη θέση αυτή Αλβανοί γλωσσολόγοι, όπως ο Μπαχρί Μπέτσι και Σαμπάν Ντεμίραϊ. Τοποθετούν την καλλιέργεια των δύο διαλέκτων στην μεταρωμαϊκή περίοδο και πριν την εμφάνιση των Σλάβων. Αντλούν επιχειρήματα από τη γνωστή θέση του J.G.Hahn (Hahn: 1854 219), που αποδίδει την ίδρυση των δύο διαλέκτων της αλβανικής, ως εξέλιξη της ηπειρωτικής και της ιλλυρικής γλώσσας, με γεωγραφικό διαχωριστικό όριο, ή όριο επαφής, το Γενούσο ποταμό. Αποφεύγουν όμως ένα σημαντικό τρωτό σημείο της θέσης αυτής. Την ίδια στιγμή που ο Hahn αφαιρεί την ελληνικότητα της ηπειρωτικής γλώσσα, η διαδοχή της ιλλυρικής στην αλβανική δεν επιβεβαιώνεται. Ο ίδιος σημείωνε το 1854 ότι την περίοδο διατύπωσης της συγκεκριμένης θέσης, η Τόσκικη διάλεκτος εκτεινόταν στο Νότο του Γενούσου ποταμού μέχρι το Μπεράτι και ότι συναντούσε σ' αυτή αρκετά στοιχεία της Βόρειας διαλέκτου, της Γκέγκικης.

Παρά όμως το γεγονός ότι οι υποστηρικτές της αποτελούν μειοψηφία, τελευταία η θέση αυτή αποχτάει εύρος στο εσωτερικό της Αλβανίας. Δικαιώνεται ο αυστριακός ακαδημαϊκός Όλιβερ Σμιτ, ο οποίος αναφέρει ότι γενικώς πρόκειται για ερμηνείες που ανταποκρίνονται στο νέο κλίμα εθνικιστικού λόγου στη χώρα, που δεν απαλλάσσεται από την εθνικιστική κομμουνιστική παράδοση, η οποία επίσης, αντλεί τη δομή της στα πρότυπα του αλβανικού ρομαντισμού του 19^{ου} αιώνα.

Στο πλαίσιο αυτό, η αλβανική εθνική ιδεολογία η οποία τροφοδοτεί γενικώς την αλβανική εθνική βιβλιογραφία, αποδίδει την αφετηρία καταγωγής και εθνογέννησης των σημερινών Αλβανών σε ευθεία γραμμή από τους Πελασγούς με ενδιάμεση συνέχεια τους Ιλλυριούς. Γεωγραφικά ανταποκρίνεται στη σημερινή εδαφική επικράτεια των Αλβανών. Μάλιστα το βασικό επιχείρημα των Αλβανών εθνολόγων, γλωσσολόγων και ιστορικών για την επιβεβαίωση της συνέχειας των Αλβανών από τους Ιλλυριούς, δεν είναι η γλώσσα, όσο το γεγονός ότι οι σημερινοί Αλβανοί κατοικούν στα εδάφη που κατοικούσαν οι Ιλλυριοί, μεταφέροντας μάλιστα τα νότια σύνορα των Ιλλυριών μέχρι το Νότο της Ηπείρου. Συνεπώς, οι υποστηρικτές της αρχής αυτής ξεκινούν την έρευνά τους από τη σημερινή πραγματικότητα, ανατρέχουν στο παρελθόν αναζητώντας εκεί τα επιχειρήματα για να στεριώσουν τους δεδομένους στόχους. Στην περίπτωση μας ότι οι διάλεκτοι στην αλβανική γλώσσα είναι ένα αρκετά πρώιμο ιστορικά φαινόμενο.

Συμβάλλει συχνά σ' αυτό και η σύγχυση που προκαλεί ο συντηρητικός χαρακτήρας της αλβανικής, υπό την έννοια ότι στη δομή της και μάλιστα στην πιο ευάλωτη στους επηρεασμούς, όπως είναι το λεξικό, διατηρεί σχεδόν ατόφια και ανεξέλικτα δάνεια από άλλες γλώσσες, όπως την ελληνική, δάνεια τα οποία στις δανειοδότες γλώσσες δεν υφίστανται πλέον στην ίδια μορφή, επιτρέποντας έτσι την επιβράβευση της αλβανικής ως αρχαιότερη γλώσσα και δανειοδότρια.

Η δεύτερη κατηγορία επιστημόνων, υποστηρίζει την θέση ότι το φαινόμενο των δύο διαλέκτων στην Αλβανία είναι αρκετά όψιμο, μάλιστα στο δεύτερο μισό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Δεν έχουν όμως άμεση απάντηση αναφορικά με την εξέλιξη και τους παράγοντες που επηρέασαν. «Ένα σημαντικό μέρος των

χαρακτηριστικών, που διακρίνουν σήμερα την μία από την άλλη, τις δύο βασικές διαλέκτους, προέρχονται από την εξέλιξη της περιόδου της λόγιας γλώσσας, η οποία, βάση των μέχρι τώρα γνώσεων μας, αρχίζει τον 15^ο αιώνα» (Çabej: 1963, 69-70). Ο εθνολόγος Rrok Zojzi σημειώνει: «Σε περίπτωση που ο 19^{ος} αιώνας είναι γνωστός, ως ο αιώνας ίδρυσης του αλβανικού έθνους, ως μια κοινή ενότητα, ο 18^{ος} αιώνας μπορεί να θεωρηθεί ως ο αιώνας καλλιέργειας των δύο μεγάλων εθνολογικών περιοχών που ονομάστηκαν Γκεκερία και Τοσκερία» (Zojzi:1962, 20). Ο Jorgji Gjinarí σημειώνει ότι «...η διάκριση σε διαλέκτους της αλβανικής γλώσσας και αυτός ο τοπικός χωρισμός του λαού μας, που είναι επακόλουθο των κατά καιρούς αλλαγών και εξελίξεων, πήραν την σημερινή μορφή, κατά το τέλος του 18^{ου} αρχές του 19^{ου} αιώνα, πριν από το εθνικό μας κίνημα» (Gjinarí:152). Ο ίδιος παρατηρεί ότι τα διακριτικά χαρακτηριστικά ανάμεσα στις δύο διαλέκτους σημειώθηκαν την περίοδο του πρώτου μισού της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, ενώ σήμερα δεν διαφαίνονται ιδιόμορφες εξελίξεις στη μία ή την άλλη διάλεκτο (Gjinarí: 219, 222). Την ίδια άποψη συμμερίζονται και οι Alexander Rosetti, Gustav Mayer, Norbert Jokli κ.λπ.

2. Καταγωγή της αλβανική γλώσσας.

Θα πρέπει πρώτα να εξηγηθεί πότε εμφανίζεται η αλβανική γλώσσα στη σημερινή γεωγραφία, αν αυτή αποτελεί συνέχεια της ιλλυρικής και ποιες ήταν διαχρονικά οι επαφές με τις άλλες γλώσσες στην ίδια γεωγραφία.

Για τις απαντήσεις αυτές, σημείο αναφοράς αποτελεί η «Γραμμή Jireček», η οποία χωρίζει στην αρχαία χερσόνησο του Αίμου τις επιρροές, της λατινικής και ελληνικής γλώσσας, μέχρι και τον 4^ο μ. Χ αιώνα. Πήρε το επιστημονικό όνομα από τον Τσέχο ερευνητή Konstantin Josef Jireček (1854-1918), ο οποίος στα 1911, έλαβε για λογαριασμό του Πανεπιστημίου της Βιέννης, την επιστημονική αυτή ιστορική εργασία. Η «Γραμμή Jireček» περνάει στα βόρεια σύνορα της Νέας Ηπείρου, κοντά στην σημερινή πόλη Λαζί της Αλβανίας, φθάνει στη Serdica, τωρινή Σόφια, της Βουλγαρίας, για να καταλήξει στη Βάρνα, στη Μαύρη Θάλασσα. Μαρτυρεί ότι στο Βορά της γραμμής επικρατούσε η λατινική γλώσσα και στο Νότο της η ελληνική. Άρα και την παντελή απουσία της αλβανικής.

Ενισχύει την άποψη αυτή η διαπίστωση του Ιταλού επιστήμονα γλωσσολόγου, Giuliano Bonfante. Σε ομιλία του στο Α' Διεθνές Συνέδριο για τους Ιλλυριούς στα Τίρανα, (Bonfante:1974,103) αναφέρεται σε χάρτη του A. Rossetti, σχεδιασμένου βάση των επιγραφών στο Βόρειο τμήμα της Αλβανίας. Συμπεραίνει ότι, την περίοδο μετά το τέλος της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, η σημερινή βόρεια Αλβανία έγραφε λατινικά, ενώ η νότια ελληνικά. Και σημειώνει ο Bonfante, ότι κατά τη συγκεκριμένη περίοδο «δεν γράφονταν ποτέ στα αλβανικά». Το ίδιο επιβεβαιώνει και ο καθηγητής John Wilkes (Wilkes:1999, 353) ο οποίος υπογραμμίζει ότι «Ως όριο μεταξύ λατινόφωνων και ελληνόφωνων περιοχών, γύρω στον 5^ο αιώνα μπορούμε να ορίσουμε σχηματικά την κοιλάδα του Σκούμπι».

Συνεπώς, όπως ξεκαθαρίζει ο σύγχρονος αυστριακός γλωσσολόγος Joachim Matzinger, δεν πρόκειται για συνέχιση των Αλβανών από τους Ιλλυριούς. (Matzinger: 2012, 34) παρά για μετέπειτα έποικους. Ο Matzinger εξηγεί επίσης ότι οι νέοι έποικοι δανείστηκαν το υπάρχον τοπωνύμιο Αλβανόπολις για να αποκαλέσουν τον εαυτόν τους ως Αλβανούς» (Matzinger: 2012, 34)

Συμπληρώνει καλύτερα την εικόνα αυτή ο ελάχιστος αριθμός δανείων στην αλβανική από την αρχαία ελληνική γλώσσα. «Είναι ολιγοστά και περιορισμένα σε συγκεκριμένες κατηγορίες λέξεων... Σε περίπτωση που οι Πρωτοαλβανοί θα ζούσαν την περίοδο εκείνη στην (σημερινή) Αλβανία και κυρίως στις παραθαλάσσιες ακτές γύρω από τις ελληνικές αποικίες, τότε από τις κοντινές επαφές μαζί τους θα πρέπει να είχαμε πολύ περισσότερα δάνεια από την αρχαία ελληνική και πρώτα απ' όλα από πολύ περισσότερες κατηγορίες λέξεων... (Matzinger: 2012, 30). Το ίδιο επισημαίνει και ο Giuliano Bonfante ότι «σε μια χώρα, επίσημη γλώσσα της οποίας είναι η ελληνική, θα ήταν παράξενο ώστε μια γλωσσική επίδραση (στην αλβανική) να εξαφανίζονταν πλήρως» (Bonfante:1974,102).

Καταλυτικό είναι το συμπέρασμα του Weigand (Weigand: 1927, 227-251) κατά τον οποίο η ορολογία ψαρέματος και θαλασσοπλοΐας στην αλβανική δεν έχει ιλλυρική προέλευση. Οι Ιλλυριοί ήταν θαλασσοπόροι, με πλούσια ορολογία ψαρέματος και θαλασσοπλοΐας. Αν πράγματι οι Αλβανοί ήταν απόγονοι των Ιλλυριών και κατοικούσαν μονίμως στα ιλλυρικά εδάφη, στα παραλία της Αδριατικής, θα έπρεπε να διατηρούσαν στην αλβανική, έστω και εν μέρει την ορολογία ψαρέματος και θαλασσοπλοΐας των Ιλλυριών, διότι εκείνοι ήταν θαλασσοπόροι, με πλούσια την ορολογία αυτή. Αντιθέτως όλα τα ονόματα θαλασσοπλοΐας, των ψαριών και των μέσων ψαρέματος στην αλβανική είναι ξένης προέλευσης: Ελληνικά, ενετικά, σλαβικά, ή τουρκικά και είναι εντελώς νέα. Εμμέσως, στηρίζουν την ίδια άποψη και Αλβανοί επιστήμονες. Μιλώντας για τις ιστορικές φάσεις της αλβανικής γλώσσας, ο γνωστός Αλβανός γλωσσολόγος Mahir Domi δέχεται ότι χρονικά η αλβανική εμφανίζεται όταν είχε λήξει ο εκρωμαϊσμός των Ιλλυριών και η ιλλυρική είχε χαθεί κάτω και από τις πιέσεις των νεοφερθέντων (σλαβικών λαών) (Domi:1988, 176).

2.1 Οι κεντρόφυγες τάσεις των Αλβανών προς το Νότο και οι γλωσσικές τους επαφές με ελληνική και λατινική.

Η περιοχή εμφάνισης των Αλβανών στα σημερινά εδάφη σύμφωνα με όλα τα στοιχεία βρίσκεται πάνω στη γραμμή Jireček. Κατά τον Georg Stadtmüller ως αρχαιότερη περιοχή που έχουν κατοικήσει οι Αλβανοί πρέπει να θεωρηθεί η περιοχή του Μάτι [Stadtmüller:1966]. Η μπορεί να θεωρηθούν τέτοια μέρη, οι δύσβατες κοιλάδες μεταξύ των οροσειρών του Βορά της Αλβανίας, απροσπέλαστες από τους Σλάβους.

Στην κοιτίδα αυτή θα εμφανιστούν οι κεντρόφυγες τάσεις των Αλβανών προς το Νότο, οι οποίοι γλωσσικά θα ήταν σε επαφή με την λατινική και την ελληνική. Ο Eqrem Çabej αλλά και λοιποί γλωσσολόγοι, σημειώνουν ότι τα δάνεια από την ελληνική σ' αυτή την περίοδο, συναντιούνται στη Γκέγκικη (Βόρεια) διάλεκτο. Επίσης, κατά τον Çabej, (Çabej:1994, 20) η γλώσσα των Αρβανιτών στον Ελλαδικό χώρο με καταγωγή από το σημερινό βόρειο τμήμα της Αλβανίας, διατήρησε χαρακτηριστικά κυρίως της Γκέγκικης διαλέκτου, επιβεβαιώνοντας έτσι την ταύτιση της πρώιμης αλβανικής, 12^ο-13^ο αιώνα, με τη σημερινή Γκέγκικη διάλεκτο.

Εντωμεταξύ, οι σημερινές διαπιστώσεις, Ελλήνων και ξένων γλωσσολόγων ότι στην αρβανίτικη γλώσσα στην Ελλάδα εντοπίζονται και στοιχεία της Τόσκικης διαλέκτου, αποτελεί τεκμήριο, όπως θα εξεταστεί και πιο κάτω, ότι η διάλεκτος αυτή της αλβανικής είναι η διαφοροποιημένη Γκέγκικη διάλεκτος λόγω των επιρροών της ελληνικής γλώσσας.

Στους μετέπειτα αιώνες οι κυρίαρχες γλώσσες στην περιοχή, η λατινική όπως και η ελληνική, θα υποχωρήσουν στη διόγκωση και επέκταση του αλβανικού στοιχείου. Η ελληνική στην Ήπειρο ως γηγενή γλώσσα, διαφορετικά από τη λατινική, θα διατηρήσει την ανωτερότητά της προς την αλβανική. «Σε ό, τι αφορά τον πολιτισμό οι Έλληνες ήταν ισχυρότεροι δότες, από πλευράς ράτσας ήταν οι Αλβανοί», σημειώνει σχετικά ο Çabej (Çabej:1994, 93).

Από τις παραπάνω αναφορές προκύπτουν μερικά σημαντικά συμπεράσματα. Ότι ο εκλατινισμός των Ιλλυριών στο Βορά συνοδεύτηκε στην Ήπειρο με τον εξελληνισμό των Ιλλυριών και την αφομοίωση των όποιων ιλλυρικών φύλων είχαν διεισδύσει εκεί. Ότι οι λατινοελληνικές επιρροές ενώνονταν στη γραμμή, που περνάει κοντά στην σημερινή πόλη Κρούγια–Λιάτσι, όπου ο Πτολεμαίος στην εποχή του έχει τοποθετήσει την Αλβανόπολις και ότι αυτή η γραμμή δεν αφήνει περιθώρια παρουσίας της αλβανικής, πριν τουλάχιστον από τον 5^ο αιώνα μ. Χρ. Ενισχύει το συμπέρασμα το γεγονός ότι η λατινική και η ελληνική ήταν τότε γλώσσες «εξουσίας» αντίστοιχα στη διοίκηση και τον πολιτισμό γεγονός που τους εξασφάλιζε σε εκείνες τις συνθήκες επιρροές σε όλες τις δομές της γλώσσας.

3. Οι τρεις φάσεις καθόδου σε Ήπειρο και Ελλάδα, τα γλωσσικά φαινόμενα.

Είναι σχεδόν αποδεκτό ότι αρχικά, η βασική αιτία προώθησης προς το Νότο των Αλβανών ήταν η εμπόλεμη πίεση των Σλάβων. Από την άλλη, τους προσέλκυε ο Νότος, η Ήπειρος και ο απώτερος ελληνικός Νότος, με την γνωστή ειρηνική υποδοχή των Ελλήνων που εξασφάλιζε και την καλύτερη αφομοίωση και τον εξελληνισμό τους. Υπό διάφορες μορφές οι κάθοδος των Αλβανών προς το Νότο, την Ήπειρο θα συνεχιστεί σε όλη την υστεροβυζαντινή περίοδο και ιδίως κατά την Τουρκοκρατία. Η κάθοδός τους στον ευρύτερο ηπειρωτικό χώρο θα συνοδευτεί από γλωσσικές και εθνολογικές μεταβολές. Η ελληνική θα δεχτεί γεωγραφική συρρίκνωση. Δεν χάνει όμως την ισχύ και το ρόλο της όσον αφορά τις επιδράσεις.

Σε γενικά πλαίσια η κάθοδος των Αλβανών προς την Ήπειρο και την Ελλάδα έγινε σε τρεις φάσεις. Η τύχη των μετακινήθων πληθυσμών, σε κάθε μία από τις φάσεις αυτές, έχει τα δικά της κίνητρα και χαρακτηριστικά. Η πρώτη κάθοδος θα πρέπει να υπολογιστεί μετά τον 6^ο αιώνα. Η δεύτερη θα ξεκινήσει γύρω στον 11^ο αιώνα μέχρι την ύστερη Βυζαντινή περίοδο και την πρώιμη οθωμανική κατοχή. Η αφετηρία της τρίτης καθόδου εντοπίζεται κατά την εκστρατεία του Στέφανου Ντουςάν στην Ήπειρο, τον 14^ο αιώνα. Θα συνεχιστεί στους αιώνες της Οθωμανοκρατίας μέχρι τις ημέρες μας. Η πρώτη, που όπως αναφέρθηκε, φαίνεται ότι είχε βασικό αίτιο την πίεση των Σλάβων. Είναι η φάση του πλήρους εξελληνισμού των Αλβανών (Αρβανών, ή Αρβανιτών), που καταφθάνουν στην Ήπειρο και τον υπόλοιπο ελλαδικό χώρο. Για το λόγο αυτό είναι δύσκολο να βρεθούν διακριτικά στοιχεία μεταξύ αυτών και των Ελλήνων. Δεν διαπιστώνεται ούτε η διαφοροποίηση στη γλώσσα.

Οι Αλβανοί θα αναφερθούν σε ιστορικά έγγραφα μετά από τουλάχιστον 6 αιώνες, συγκεκριμένα στον 11^ο αιώνα από την Άννα Κομνηνού (Κομνηνού: Αλεξιάδα) και τον Μιχάλη Ατταλιάτη (Attalioetae, 1853), αλλά σε νοτιότερες περιοχές που αγγίζουν και τη σημερινή μέση Αλβανία, δλδ από Αλβανόπολις στο σημερινό Μάτι, σε περιοχές Δυρράχιο, Ελμπασάν και Αυλώνα, όπως και γενικότερα στον ελλαδικό χώρο. Καταγράφονται διάφορες αιτίες. Κυρίως καλούνται σε στρατιωτική συνδρομή υπέρ των

Βυζαντινών αρχόντων στον ελλαδικό χώρο. Το ίδιο κάνουν και οι δυτικοί σταυροφόροι. «Η ιστορία των Αλβανών αρχίζει τον 13^ο-14^ο αιώνα. Η επαφή τους με τους Έλληνες τους κάνει ιστορικά γνωστούς», αναφέρει ο E. Çabej (Çabej:1976, 27).

«Στην ουσία, αναφέρει η Γαλλίδα κοινωνιολόγος Nathalie Clayer, (Clayer : 2007, 119), από τα τέλη του 13^{ου} αιώνα, αλλά περισσότερο κατά τον 14^ο και 15^ο αιώνα, οι Βυζαντινοί, Βενετικοί και άλλοι ευνόησαν την εγκατάσταση αρβανίτικων πληθυσμών, ταυτόχρονα πολεμιστών και αγροτών στη Θεσσαλία, Αιτωλοακαρνανία, Βοιωτία, Αττική και Εύβοια».

Έτσι, στο πλαίσιο της πολυεθνικής Βυζαντινής αυτοκρατορίας, όπου η ελευθερία γλωσσών άγγιζε ακόμα και την εκκλησιαστική γλώσσα, υπό το δόγμα μια θρησκεία-πολλές γλώσσες, καλλιεργήθηκαν, από την μία η έλληνοαρβανίτικη διγλωσσία με πολύ ανώτερη την ελληνική και εντελώς περιφερειακή και διακοσμητική την αρβανίτικη και, από την άλλη το εθνολογικό μείγμα των Ελλήνοαρβανιτών. Η παρουσία τους στην Ήπειρο και την υπόλοιπη Ελλάδα, δεν είχε καμιά αρνητική επίδραση στην ελληνική εθνική και πολιτική ιδιοσυγκρασία των Ελλήνων. Απεναντίας, στερέωναν περισσότερο το ελληνικό ανάστημα. Μάλιστα, οι Ελληνοαρβανίτες, λόγω του πολεμικού τους χαρακτήρα, διεκδικούσαν και διεκδικούν ελληνική δωρική καταγωγή.

3.1 Τρίτη φάση: Διεκδίκηση πολιτικού ρόλου στην Ήπειρο

Διαφορετική υφή έλαβαν οι εξελίξεις στην Ήπειρο, κατά την περίοδο του Δεσποτάτου της Ηπείρου. Μετά το 1330, οι Αλβανοί, σε στρατιωτική υπηρεσία του Σέρβου Στέφανου Δουσάν θα διεκδικήσουν καθαρά πολιτικό ρόλο, εξουσία και φέουδα. Στην Ήπειρο σημειώνεται για πρώτη φορά η αντίστροφη εθνολογική μέτρηση. Από ελληνογενή ώσμωση του αρβανίτικου στοιχείου, σε αλβανική διαφοροποίηση. Επιβεβαίωση αποτελεί η Γενεαλογία του Οίκου Μουζάκη, που έγραψε στα λατινικά το 1510, ο απόγονος του, Ιωάννης Μουζάκης. (Βερνίκος & Δασκαλοπούλου: 1999, 262-170)

Το τέλος του 25-χρονου κύκλου αντίστασης του Γεώργιου Καστριώτη Σκεντέρμπεη κατά της Ο. Αυτοκρατορίας προκάλεσε ένα τεράστιο κύμα φυγής Αλ(ρ)βανών προς Ελλάδα και Ιταλία. Πρόκειται για καθαρή προσφυγιά. Στην κατηγορία αυτή των Αρβανιτών εντάσσεται και το αντισομανικό ρεύμα των Μιρδιτόρων και άλλων βόρειων Αλβανών, οι οποίοι μετά το θάνατο του Σκεντέρμπεη, εισάκουσαν στις εκκλήσεις της Βενετίας και με αρχηγό το γιο του Σκεντέρμπεη εγκαταστάθηκαν στη Χιμάρα ως μόνιμη δύναμη αντίστασης κατά της Τουρκοκρατίας μέχρι το τέλος της. Η περίπτωση της Χιμάρας αποδεικνύει, από την μία ότι στην Ήπειρο οι μυλόπετρες εξελληνισμού αλλογενών πληθυσμών ήταν ακόμα ισχυρές. Από την άλλη ότι οι γλωσσικές και εθνολογικές σχέσεις των Βόρειων Αρ(λ)βανιτών με τους Ηπειρώτες, ήταν ακόμα υπαρκτές. Επιβεβαιώνονταν ταυτόχρονα ότι ενώ το αλβανόφωνο στοιχείο στην Ήπειρο, είτε ειρηνικά, είτε πολεμικά, είτε ως δύναμη κατοχής πλήθαινε ασφυκτικά, ο ελληνικός πολιτισμός εμφανίζονταν κυρίαρχος.

Σημειώνεται έτσι η αφετηρία της τρίτης φάσης καθόδου των Αλβανών στην Ήπειρο, η οποία πέτυχε την ολοκλήρωσή της με τους Αλβανούς στο πλευρό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. «Στο εξής η ιστορία και η δημογραφία της Ηπείρου επρόκειτο να υποστεί την μόνιμη επιρροή των αλβανικών εισβολών και εγκαταστάσεων» (Hobhouse: 1971). «Η πίστη μου είναι, αναφέρει ο N.G.L Hamond, ότι οι αλβανόγλωσσοι χωρικοί της Ηπείρου είναι απόγονοι των Αλβανών παρείσακτων, που ήλθαν στα νότια κατά την

εποχή της Τουρκικής Αυτοκρατορίας κι αποίκισαν κυρίως τις παραλιακές πεδιάδες» Hamond:1971, 27]. Ο Çabej, χωρίς κανένα ενδοιασμό καυχιέται ότι, οι Τούρκοι ολοκλήρωσαν την κεντρόφυγη τάση των Αλβανών στην Ήπειρο, (Çabej:1994)

Στην ουσία, η Οθωμανική Αυτοκρατορία προκάλεσε στον ελλαδικό χώρο, ένα διπλό αντίρροπο κίνημα με το αλβανικό στοιχείο. Από την μία πλευρά τροφοδότησε με νέο αίμα τους Έλληνες-Αρβανίτες στην Ελλάδα. Από την άλλη καλλιέργησε τις προϋποθέσεις απαλλαγής του νεοφερθέντου αλβανικού στοιχείου από τις διεργασίες εξελληνισμού, συμβάλλοντας στη γνωστή διαφοροποίησή τους σε: Αλβανούς μουσουλμάνους, βάση του νέου θρησκευματος και σε Αλβανούς χριστιανούς, βάση υιοθέτησης της γλώσσας (της αλβανικής). Στους Αλβανούς χριστιανούς, εκτός από τους γηγενείς Αλβανούς, συμπεριλήφθησαν και οι Έλληνες Ηπειρώτες, οι οποίοι για να μη εξισλαμιστούν, υιοθέτησαν την αλβανική, ως γλώσσα εξουσίας και στη συνέχεια με βάση τη γλώσσα και τα εξουσιαστικά προνόμια, που εξασφάλιζε η Τουρκοκρατία στους Αλβανούς, εξαλβανίστηκαν. «Οι αλβανόγλωσσοι χωρικοί στην Ήπειρο ήσαν αρχικά ελληνόγλωσσοι και υιοθέτησαν την Αλβανική ομιλία μόνον όταν άλλαξαν τη θρησκεία τους από το Χριστιανισμό στο Μωαμεθανισμό κάτω από την Τουρκική πίεση»,(Hamond:1971, 27).

3.2 Άλλοι λόγοι.

Ο ιδιαίτερος ρόλος που η Υψηλή Πύλη εμπιστεύτηκε στο αλβανικό εξισλαμισμένο στοιχείο μέχρι την καλλιέργεια κοινότητας συμφερόντων μεταξύ τους. Οθωμανική αυτοκρατορία στα Βαλκάνια, σημειώνει ο γνωστός Αλβανός συγγραφέας Ισμαήλ Κανταρέ, είμασταν εμείς οι Αλβανοί και οι Βόσνιοι. Πρόκειται για το φαινόμενο της επιβολής της κουλτούρας της εξουσίας. Στο πλαίσιο αυτό είναι ιστορικά γνωστό ότι οι ντόπιοι Ηπειρώτες ασπάζονταν την αλβανική, δηλ την πραγματική γλώσσα εξουσίας ως αποτελεσματικό τρόπο για την προστασία του θρησκευματος ταυτισμένου τότε με την εθνότητα.

Συνέβαλαν επίσης, οι απαγορεύσεις στη χρήση της ελληνικής από την ίδια την οθωμανική αυτοκρατορία.

Ένας άλλος σημαντικός παράγοντας υπήρξε η επένδυση της Δύσης και των μεγάλων δυνάμεων της εποχής και της ίδιας της Ο. Αυτοκρατορίας για την μεταβίβαση της αλβανικής από γλωσσικό, πολιτισμικό στοιχείο σε θεμελιώδες στήριγμα για την καλλιέργεια της αλβανικής εθνικής ιδεολογίας. Όπως σημειώνει η N.Clayer, «μια άλλη ιδιαιτερότητα του αλβανικού εθνικισμού είναι ότι θα επεξεργαστεί στηριζόμενος κυρίως στη γλώσσα και όχι στο θρήσκευμα, όπως στην περίπτωση των άλλων εθνικισμών στην περιοχή...» (Clayer : 2007, 11)

4. Οι δύο αλβανικοί διάλεκτοι μιλούν για διαφοροποίηση και όχι για το αντίθετο

Αναφερόμενος στις δύο διαλέκτους (την Γκέγκικη και Τόσκινη) ο Çabej θα αποδεχτεί ότι «Η νότια, η Τόσκινη στο τέλος του Μεσαίωνα μοιάζει με τη βόρεια γκέγκικη του 16^{ου}-17^{ου} αιώνα» (Çabej:1994, 20). Η υπεραυξημένη παρουσία αλβανικού στοιχείου στην Ήπειρο, από κοινού με τον απροκάλυπτο ρόλο πολιτικού εκφραστή της Υψηλής Πύλης (Çabej: 1994,17), γονάτισε τη φορομοιωτική δύναμη ελληνικής της Ηπείρου. Αυτό δε σημαίνει ότι η ελληνικότητα της Ηπείρου έπαψε να επηρεάζει πολιτισμικά,

γλωσσικά και εθνολογικά το αλβανικό στοιχείο. Οι συγκεκριμένες διεργασίες στο βόρειο τμήμα της Ηπείρου, συνέβαλλαν σταδιακά στην καλλιέργεια της Τόσκινης διαλέκτου. «Σε ό, τι αφορά τον πολιτισμό οι Έλληνες ήταν ισχυρότεροι δότες, από πλευράς ράτσας ήταν οι Αλβανοί», σημειώνει σχετικά ο Çabej, (Çabej: 1994).

Θα πρέπει εδώ να προσεχτεί και μια ακόμη διάσταση, η εθνοπολιτιστική διαφοροποίηση ανάμεσα στους Γκέγκηδες στο Βορά της Αλβανίας και τους Τόσκηδες στο Νότο της (γενικώς στην Ήπειρο). Η λαϊκή πολιτιστική συνείδηση, υιοθέτησε δύο διαμετρικά αντίθετα εθνοπολιτιστικά σύμβολα. Αντίστοιχα τη γέφυρα και το κάστρο.

«Γύρω στα μέσα του 19^{ου} αιώνα, παρατηρούσε ο Johann Georg von Hahn, μεταξύ Γκέγκηδων και Τόσκηδων διαφαίνονταν ένας ανταγωνισμός κληρονομημένος από τους προγόνους τους, (Clayer: 2007, 30). Η αντιπαλότητα και διάκριση αυτή θα επιμείνει μέχρι τις ημέρες μας. Φάνηκε ιδιαίτερα στο δημοψήφισμα για το σύνταγμα του 1994, όπως και τρία χρόνια αργότερα, στις ταραχές του 1997

Την εθνολογική διάκριση μεταξύ Γκέγκιδων και Τόσκιδων υπογραμμίζουν και οι Τούρκοι στις επετηρίδες τους, στις οποίες αναφέρεται η διάκριση σε Γκέγκηδες και Τόσκιδες, μεταξύ των οποίων οι ορεσίβιοι Αλβανοί Γκέγκηδες αποτελούσαν την κεντρική εικόνα των Αλβανών, επειδή και τα μουσουλμανικά θρησκευτικά πιστεύω τους ήταν ισχυρότερα (Clayer :2007, 238).

Αυτό σημαίνει ότι δεν πρόκειται για ενιαίο αλβανικό χώρο, όπου κατά την Οθωμανική Αυτοκρατορία διαφοροποιήθηκε γλωσσικά και πολιτιστικά ο Νότος, αλλά για μετακινήσεις βόρειων αλβανικών πληθυσμών, η βόρεια γκέγκηκη γλώσσα των οποίων, υπό την επιρροή της ελληνικής και άλλων γλωσσικών και πολιτιστικών υποστρωμάτων διαφοροποιήθηκε σε μορφή ξεχωριστής διαλέκτου. Η σύγκριση γλωσσικών παραμέτρων στεριώνει καλύτερα την άποψη αυτή.

5. Από γλώσσα παρείσακτων, σε γλώσσα εξουσίας.

Στην ενίσχυση της αλβανικής στην Ήπειρο βοήθουσε ιδιαίτερα η παρουσία μεγάλων όγκων αλβανικού στοιχείου. Πρόκειται από τη μία, για τη διαχρονική διείσδυση Αλβανών, που αποκορυφώθηκε με την διαχρονική στήριξη της Ο. Αυτοκρατορίας. Από την άλλη, για τον εξισλαμισμό ντόπιου ελληνικού χριστιανικού στοιχείου, το οποίο στη συνέχεια εξάλβανίστηκε. Στις συνθήκες επιβολής της αλβανοκρατίας στην Ήπειρο, ως η πλέον αυτοκρατορική πραγματικότητα, ο αυτόχθων Ηπειρώτης, για να απόφυγε τον εξισλαμισμό, που κατέληγε σε εξαλβανισμό, επέλεξε ως εναλλακτική την τήρηση της ορθοδοξίας μιμούμενος την αλβανική γλώσσα και νοοτροπία. Λογικό για την εποχή ήταν ώστε στο δίλημμα μεταξύ εθνότητας-ελληνισμού vs πίστης-ορθοδοξίας, να επέλεγε τη θρησκεία- την ορθοδοξία, η οποία, όχι μόνο αποτελούσε ουσιαστικό μέρος του εθνικού αυτοπροσδιορισμού, αλλά ασκούσαν ταυτόχρονα στην ελληνική. Η διαδικασία κορυφώνεται κατά τα μέσα του δεύτερου μισού της Τουρκοκρατίας στην περιοχή. Ωφέλησε την συγκεκριμένη εξέλιξη το γεγονός ότι η Πύλη «στην Ευρώπη, ακόμα και εκεί που το Ισλάμ εισχώρησε στην ύπαιθρο σπάνια έφερε μαζί του και την τουρκική γλώσσα ... Ο μουσουλμάνος Αλή Πασά, μιλούσε Αλβανικά και ελληνικά μα όχι τούρκικα» (Μαζαουερ: 2008).

Παράλληλα η Οθωμανική αυτοκρατορία δε δίσταζε να θέσει σε απαγόρευση τη χρήση της ελληνικής με στόχο την ενίσχυση της αλβανικής. Στις αρχές του 17^{ου} αιώνα «σε πολλά χωριά και κωμοπόλεις είχε απαγορευτεί η καμπάνα και, ιδιαίτερα σε περιοχές όπου υπήρχαν συμπαγείς μουσουλμανικοί πληθυσμοί, δεν επιτρέπονταν η

ελεύθερη χρήση της ελληνικής γλώσσας»(Βακαλόπουλος:2003,115]. Ο V.H.Caillard, που συνόδευε την επιτροπή, η οποία είχε αποσταλεί στην Ήπειρο μετά το Συνέδριο του Βερολίνου για να διαπιστώσει επί τόπου τα αισθήματα του ηπειρωτικού πληθυσμού, αναφέρει ότι η χρήση της αλβανικής ως ομιλούμενης είχε επιβληθεί στον πληθυσμό από το 1800. Από την εποχή εκείνη, προσθέτει ο Caillard, αρχίζει ο εξαλβανισμός της Ηπείρου, ο δε ελληνικός πληθυσμός της υφίσταται πραγματική σκλαβιά (Πατσέλη: 1946).

Η εξέλιξη αυτή θα πάρει μια οργανωμένη μορφή στην υπηρεσία της εξουσίας της Ο. Αυτοκρατορίας, όταν η καλλιέργεια της κοινότητας συμφερόντων μεταξύ της Πύλης και του αλβανικού στοιχείου μετατράπηκε σε βάση της αλβανικής εθνικής υπόστασης, όπου η Ήπειρος αποτέλεσε την κατεξοχήν διεκδίκηση ως διαχρονική αλβανική εθνική επικράτεια. Με το σκεπτικό του διαδόχου των συμφερόντων της στην περιοχή, η Πύλη ευνόησε ιδιαίτερα την ανάπτυξη της αλβανικής γλώσσας και πολιτισμού. Επίσης η Πύλη στις επίσημες θέσεις εκφραζόμενων στις επετηρίδες του τέλους του 19^{ου} αι. έκρινε ότι «την ενότητα της Αλβανίας αποτελούσε η γλώσσα»,(Clayer : 2007, 243). Οι συντάκτες των επετηρίδων επιδίωκαν να υπογραμμίσουν τον ισχυρισμό «περί αλβανικού χαρακτήρα της περιοχής (της Ηπείρου) και του πληθυσμού της, αρνούμενοι κάθε ελληνικό χαρακτήρα» και ότι «όλος ο πληθυσμός της άνηκε στο αλβανικό έθνος»,(Clayer: 2007, 240).

Εκεί που η αλβανική δεν λειτουργούσε ως γλώσσα κατοχής και εξουσίας, στους Αρβανίτες και Αλβανούς, οι οποίοι ενώθηκαν με τους Έλληνες και αντιτάχτηκαν από κοινού κατά της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, δεν προκύπτει καλλιέργεια αλβανικής εθνικής συνείδησης ή εθνότητας, αλλά η ελληνική.

5.1. Η αλβανική-γλώσσα εθνικού αλβανικού αυτοπροσδιορισμού.

Κατά το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα σημειώνεται και μια επόμενη ουσιαστική εξέλιξη. Η μεταβίβαση της αλβανικής από γλωσσικό, πολιτισμικό στοιχείο σε θεμελιώδη στήριγμα για την καλλιέργεια της αλβανικής εθνικής ιδεολογίας. Όπως σημειώνει η N.Clayer, «μια άλλη ιδιαιτερότητα του αλβανικού εθνικισμού είναι ότι θα επεξεργαστεί στηριζόμενος κυρίως στη γλώσσα και όχι στο θρήσκευμα, όπως στην περίπτωση των άλλων εθνικισμών στην περιοχή...», (Clayer : 2007,11)

Με επιχείρημα τη γλώσσα η αλβανική εθνική ιδεολογία διεκδίκησε αρχαία καταγωγή για τους Αλβανούς. Ξεκινώντας από την εγκατάσταση στην Ήπειρο λόγω της κοινότητας συμφερόντων με την Οθωμανική Αυτοκρατορία και την ανάληψη διαδοχής των συμφερόντων της εδώ, οικειοποίησε την ιστορία, τον πολιτισμό και τη γεωγραφία της.

Μοιραία στην ελληνικότητα της Ηπείρου στάθηκε η απόφαση της Επιτροπής Οροθέτησης των συνόρων του αλβανικού κράτους κατά τη δεύτερη δεκαετία του 20^{ου} αι. «Δεν έλαβε υπόψη την εθνική ταυτότητα του ντόπιου πληθυσμιακού στοιχείου, αλλά μόνο τη γλωσσική του σύνθεση», (Βακαλόπουλος: 2003, 647), με αποτέλεσμα την γνωστή διχοτόμηση της ενιαίας Ηπείρου.

5.2. Οι γκρίζες ζώνες

Στο νέο αυτό πολιτικό-κοινωνικό και πολιτιστικό γίνεσθαι η μετατροπή της αλβανικής σε γλώσσα εξουσίας, έφερε ως αποτέλεσμα τη δημιουργία και ενίσχυση ενός δεύτερου

γλωσσικού πόλου στην περιοχή, ο οποίος απέκτησε και συγκεκριμένο γεωγραφικό χώρο: Το βορά του βόρειου τμήματος της Ηπείρου.

Ανάμεσα στους δύο αυτούς πόλους, δηλαδή της ελληνικής γλώσσας (ελληνικής εθνικής συνείδησης) και αλβανικής γλώσσας (αλβανικής εθνικής συνείδησης υπό διαμόρφωση), υπήρξαν σχέσεις αμοιβαίας άμπωτης και παλίρροιας, που αποφασίζονταν αντίστοιχα από την ισχύ του κάθε πόλου και εθνικού φρονήματος. Εκεί που οι κύκλοι επιρροής διακόπτονταν δημιουργούνταν γλωσσικά και εθνικά οι γκρίζες ζώνες. Εδώ ακριβώς εντοπίζεται ένα φαινόμενο διγλωσσίας, το οποίο έχει καθαρά εθνολογική και όχι απλώς γλωσσική υφή.

Οι γκρίζες ζώνες σε κάποια χρονική περίοδο, τέλος 19^{ου} αρχές του 20^{ου} αι., στερέωσαν την γεωγραφική οντότητα. Όπως, μπορεί εύκολα, όμως, να κατανοηθεί η ισχύ της διγλωσσίας δεν ήταν σταθερή, όχι μόνο σε σχέση με τη γεωγραφική επέκταση, αλλά, περισσότερο σε ότι αφορά τα συστατικά της στοιχεία, όπως είναι η προέλευση, η ικανότητα, η λειτουργία και η στάση, (Elias, Scotson: 1996).

Το εύρος του προβλήματος φάνηκε συγκεκριμένα στο έργο της Διεθνούς Επιτροπής Οριοθέτησης των Ελληνο-Αλβανικών συνόρων, το 1913. Επειδή η Επιτροπή πίστευε ότι το εθνικό φρόνημα ευνοούσε γενικώς την Ελλάδα, επέλεξε ως κριτήριο την γλώσσα των κατοίκων. Βρέθηκε όμως μπροστά σε ένα ετερογενές γλωσσικό φαινόμενο, μάλιστα και εντός της οικογένειας, εφόσον τα μέλη της μιλούσαν είτε αλβανικά και ελληνικά, είτε μόνο ελληνικά.

6. Ίδρυση του αλβανικού κράτους και η πολιτιστική αλλοίωσης των εθνικών ομάδων

Με τη χάραξη των συνόρων και μέχρι σχεδόν το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο στην περιοχή του βορείου τμήματος της Ηπείρου είχαμε τον ακόλουθο, γλωσσικό «γεωπολιτικό χάρτη». Γύρω από τον πόλο αλβανικής γλώσσας, (Λιαμπουριά) διαφαίνονταν η αλβανο-ελληνική διγλωσσία με γλώσσα προέλευσης, ή υψηλού επιπέδου, την αλβανική στο επίκεντρο του πόλου και αμφίπλευρα, δηλαδή την αλβανική ή την ελληνική, αντίστοιχα με την απομάκρυνση από τον ισχυρό πυρήνα. Ταυτόχρονα την απώλεια «εδάφους» της ελληνικής και τη μετακίνηση προς τον πόλο ελληνικότητας των γκρίζων ζωνών. Στη διπλή αυτή ταχύτητα διαμορφώνονταν και μια τρίτη επίσης σημαντική. Πρόκειται για τη σμίκρυνση των γκρίζων ζωνών σε όφελος της αλβανικής καθαρότητας.

Χαρακτηριστική περίπτωση η περιοχή της Λιούντζης στο νομό Αργυροκάστρου, γενέτειρα των μεγάλων ευεργετών Ευάγγελου Ζάππα και Χριστάκη Ζωγράφου. Τονίζουμε ότι στην εποχή του Ζάππα η διγλωσσία είχε δώσει το παρόν της στη συγκεκριμένη περιοχή με γλώσσα προέλευσης ή ταυτότητας την ελληνική. Η αλβανική έγινε δεκτή ως γλώσσα εξουσίας και ταυτόχρονα ως γλώσσας διατήρησης της ορθόδοξης θρησκείας. Κατά την Αλβανική Αναγέννηση (μέσα του δεύτερου μισού του 19^{ου} αιώνα), παράλληλα με την ελληνική διαμορφώθηκε εδώ και η αλβανική εθνική ταυτότητα. Ωστόσο, πριν και μετά το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο όσοι κάτοικοι της περιοχής πρόλαβαν και διατήρησαν την επαφή με την Ελλάδα, διατήρησαν και ενίσχυσαν την ελληνική εθνικότητα. Μέλη της ίδιας οικογένειας τα οποία έχασαν την επαφή αυτή, αναδείχτηκαν σταθεροί Αλβανοί με αυτόβουλη την απόθεση ακόμα και της ελληνικής γλώσσας. Το φαινόμενο βάθυνε από γενιά σε γενιά με αποτέλεσμα η ελληνική γλώσσα να έχει υποχωρήσει εντελώς.

Στην ίδια περιοχή το κομμουνιστικό καθεστώς εγκατέστησε βίαια Ελληνόβλαχους από την παραθαλάσσια περιοχή των Αγίων Σαράντα. Το ντόπιο λιουντζώτικο στοιχείο είχε αραιωθεί, ή διότι είχε μεταναστεύσει από νωρίς στην Ελλάδα, ή είχε απορροφηθεί από τον αλβανικό κρατικό μηχανισμό λόγω του ανωτέρου μορφωτικού επιπέδου του. Οι Ελληνόβλαχοι, οι οποίοι δεν γνώριζαν την αλβανική ούτε για απλή επικοινωνία, απώθησαν εντελώς την ελληνική αντικαθιστώντας την με την αλβανική και τήρησαν την βλάχικη ως εσωτερικό ιδίωμα. Έτσι, η Λιουντζεριά από κάποτε γκρίζα ζώνη μετατράπηκε σε μια καθαρά αλβανόφωνη και εθνικά αλβανική περιοχή. Το φαινόμενο διήρκεσε μέχρι το 1990, χρόνος πτώσης του κομμουνιστικού καθεστώτος και ανοίγματος της Αλβανίας. Με το άνοιγμα των συνόρων η ελληνική θα αποχτήσει στην συγκεκριμένη περιοχή έδαφος, αποκαθιστώντας το νέο προς το παρόν καθεστώς διγλωσσίας, ως πολιτιστικό φαινόμενο, δηλαδή επαναφορά του καθεστώτος γκρίζας ζώνης, η οποία διακρίνεται για τη διγλωσσία, αλλά η ελληνική εθνική συνείδηση δεν ακολουθεί τον βηματισμό της γλώσσας.

Στον ελληνικό πόλο με την υποχώρηση της Ο.Αυτοκρατορίας και την ίδρυση του Αλβανικού κράτους, είχαμε την υποχώρηση της αλβανικής γλώσσας και τη δημιουργία καθαρών ελληνικών περιοχών. Όπως «εξουδετερώθηκε» η ελληνική στην ευρύτερη περιοχή του βόρειου τμήματος της Ηπείρου και ως εμπορική και πολιτιστική γλώσσα. Καθαρές ελληνικές περιοχές, απαλλαγμένες από το αλβανικό στοιχείο, διατηρήθηκαν και εντός του νεοσύστατου αλβανικού κράτους, πάντα στο σημερινό βόρειο τμήμα της Ηπείρου. Η καθαρότητά τους οφείλεται άμεσα στη συνέχιση των σχέσεων με τον υπόλοιπο εθνικό κορμό.

Στο διάστημα του Μεσοπολέμου η ύπαρξη και λειτουργία του αλβανικού κράτους απειλούνταν από πολλαπλής φύσεως εσωτερικών παραγόντων η αντιμετώπιση των οποίων οδηγούσε σε διαδοχικές, συχνές και πολυποικίλες πολιτικές ηγεσίες. Για την αποφυγή όμως των σχισμάτων εθνικού περιεχομένου, κυρίως ελληνικής φύσεως, όλες οι πολιτικές ηγεσίες των Τυράνων καταπιέστηκαν από την ίδια ιδέα, εκείνη της εθνικής αλλοίωσης των εθνικών διαφορετικών ομάδων με ισχυρό μέσο την κουλτούρα της κυριαρχίας. Η συγκεκριμένη πολιτική και η αναγκαστική ένταξη των μελών των εθνικών και πολιτιστικών ομάδων στο αλβανικό κράτος και την αλβανική κοινωνία έφερε ως αποτέλεσμα την επέκταση και διείσδυση της αλβανικής στις περιοχές με αμιγή ελληνικό πληθυσμό. Το γεγονός πάντως, σημαδεύει τη μετατροπή των αμιγώς ελληνικών μειονοτικών περιοχών σε δίγλωσσες. Πρόκειται για τις αναγνωρισμένες ελληνικές μειονοτικές περιοχές στο αλβανικό κράτος, με βάση τη χρήση της ελληνικής γλώσσας και του καθάρου ελληνικού εθνικού φρονήματος. Η συγκεκριμένη διγλωσσία αναπτύσσεται όχι με την εθνολογική, αλλά την πολιτιστική έννοια, χωρίς να αποκλείονται στοιχεία απώλειας της ελληνικής εθνικής συνείδησης.

Εντωμεταξύ οι δυσμενείς σχέσεις με την Ελλάδα και ιδιαίτερα η ταύτισή της με «τον εχθρό, που πασχίζει το διαμελισμό της Αλβανίας», έθετε τους Έλληνες, τους ελληνομαθείς και εκείνους με ελληνίζουσα συνείδηση σε καθεστώς ενοχής και ομηρίας. Η επιβαλλόμενη αυτή κατάσταση απαιτούσε από τους φορείς του Ελληνισμού την αυτόβουλη αποβολή και απαλλαγή τους από καθετί ελληνικό μέχρι και την εθνική συνείδηση. Όλα από κοινού συνέβαλαν στη γρήγορη υποχώρηση της ελληνικής γλώσσας ακόμα και από το ελληνικό στοιχείο και στη μετατροπή τους σε κρυπτοέλληνες. Συνεπώς, οι πόλεις αυτές μετατράπηκαν σε κέντρα του Αλβανισμού στο Νότο της Αλβανίας.

Κατά την κομμουνιστική περίοδο, διαπιστώνεται η συνέχιση του ίδιου φαινομένου. Μάλιστα, λόγω της γνωστής κομμουνιστικής πολιτικής οδηγείται στα άκρα.

Βιβλιογραφία.

Αλεξιάδα 1148

Βακαλόπουλος Κ., 2003, Η ιστορία της Ηπείρου, Θεσσαλονίκη

Βερνίκος Ν. & Δασκαλοπούλου Σ., 1999, Στις απαρχές της νεοελληνικής ιδεολογίας, το Χρονικό της Δρόπολης, Αθήνα.

Μαζουέρ Μ., 2008, Τα Βαλκάνια, Αθήνα, μετάφρ. Κουρεμένος Κ.Ν.

Πατσέλη Β.Ν., 1946, Η Βόρειος Ήπειρος και τα φυσικά της σύνορα, Αθήνα.

Bonfante G., 1974, Ilirët dhe Shqiptarët, σ.98-107, στο Kuvendi I i studimeve Ilire, Tiranë, επιμ. Buda A.

Clayer N. 2009, Aux origines du nationalisme albanais, La naissance d' une nation majoritairement musulmane en Europe, Tiranë (Puto A, αλβανική μετάφρ).

Çabej E., 1976, Hyrje në historinë e gjuhës shqipe, том.Ι, Tiranë.

Çabej E., 1994, Shqiptarët midis Perëndimit e Lindjes, Tiranë.

Domi M., 1988, Probleme te historise se formimit te gjuhës shqipe, arritje dhe detyra, στο Konferenca Kombëtare për formimin e popullit shqiptar, të gjuhës dhe të kulturës së tij, Tiranë, επιμ. Buda A.

Elias N., Scotson J. 1996, Etablierte und Aussenseiter, Frankfurt.

Gjinari J., 1977, Struktura dialektore e Shqipes e parë në lidhje me historinë e popullit. Konferenca kombëtare e studimeve etnografike, Tiranë.

Gjinari J., 1988, Akademia e Shkencave e RPS të Shqipërisë, Konferenca Kombëtare për formimin e popullit shqiptar, të gjuhës dhe të kulturës së tij, Tiranë.

Hamond. N.G.L., 1971 ΗΠΕΙΡΟΣ, τόμος Α, Αθήνα, (μεταφρ. Γιάγκα Αθ.Χρ.)

Hobhouse J.C., 1971, A Journey Through Albania, Travels in South Albania and Epirus 1809-1910, New York.

Matzinger J., 2012, Shqiptaret si pasardhes te ilireve nga kendveshtrimi i gjuhesise historike, στο Historia e shqiptarëve, gjendja dhe perspektivat e studimit, Tiranë, επιμ. Shmitt O.J.

Michaelis Attalioetae, 1853, Historia, Βόννη. Ελληνική-λατινική έκδοση.

Stadmüller G. 1966, Forschungen zur albanischen Frühgeschichte, 2nd edn, Wiesbaden (Albanische Forschungen 2).

Zozji Rr., 1962, Ndamja krahinore e popullit shqiptar, Etnografia Shqiptare, τ.Ι, Tiranë

Wilkes J., 1999, Οι Ιλλυριοί, Αθήνα, (Έβα Πέππα, μετάφρ.)

Παρατηρήσεις στα τοπικά ιδιώματα των Απολλώνων και Σαλάκου Ρόδου

Καλομοίρα Νικολού   Κατερίνα Θ. Φραντζή   Σεβαστή Λογοθέτη
Πανεπιστήμιο Αιγαίου – Τμήμα Μεσογειακών Σπουδών

Περίληψη

Η παρούσα εργασία επικεντρώνεται στην περιγραφή των διαλεκτικών χαρακτηριστικών δύο τοπικών ποικιλιών που μιλιούνται στα χωριά των Απολλώνων και της Σαλάκου Ρόδου. Η έντονη διατήρηση διαλεκτικών στοιχείων και η μη συστηματική συγχρονική μελέτη τους αποτέλεσαν το έναυσμα για την επιλογή και εξέταση των συγκεκριμένων ιδιωμάτων. Για τους σκοπούς αυτής της εργασίας, διενεργήθηκε (επιτόπια) έρευνα πεδίου στα δύο χωριά της Ρόδου για τη συλλογή και καταγραφή διαλεκτικού προφορικού λόγου και, σε δεύτερη φάση, δημιουργήθηκε ένα διαλεκτικό σώμα κειμένων, στο οποίο στηρίζονται οι γλωσσικές μας παρατηρήσεις για τα υπό εξέταση ιδιώματα. Ειδικότερα, περιγράφονται διάφορα φωνολογικά φαινόμενα που απαντούν στις δύο ροδιακές ποικιλίες, όπως η ουρανικοποίηση και προστριβοποίηση των υπερικών συμφώνων σε περιβάλλον προσθίων φωνηέντων, η διατήρηση των διπλών (μακρών) συμφώνων, η διατήρηση/επέκταση του τελικού /n/ και η αφομοίωσή του με το επόμενο σύμφωνο, οι ανομοιώσεις εξακολουθητικότητας σε συμφωνικά συμπλέγματα και η εμφάνιση του επενθητικού /e/ στα όρια λέξεων, τα οποία είναι επίσης διαδεδομένα στην ευρύτερη νοτιοανατολική ζώνη των νεοελληνικών διαλέκτων. Η παρούσα μελέτη εντάσσεται στο συνεχώς αναπτυσσόμενο σώμα των εργασιών που χρησιμοποιούν τα μεθοδολογικά εργαλεία των σωμάτων κειμένων για τη μελέτη των διαλεκτικών γεωγραφικών ποικιλιών (Kolbe 2012).

Λέξεις-κλειδιά: δωδεκανησιακά ιδιώματα, Ρόδος, Σάλακος, Απόλλωνα, φωνολογικά φαινόμενα

1 Εισαγωγή

Παραδοσιακά τα δωδεκανησιακά ιδιώματα κατατάσσονται στην ευρύτερη νοτιοανατολική ζώνη των νεοελληνικών διαλέκτων (βλ. Trudgill 2003, μ.ά.). Η νησιωτική φύση της περιοχής των Δωδεκανήσων επηρέασε θετικά τη διατήρηση των ιδιωμάτων τους, οι ομιλητές των οποίων εντάχθηκαν στην επικράτεια του ελληνικού κράτους μετά τον Β' παγκόσμιο πόλεμο [1947/1948] (Παπαναστασίου 2015). Η Ρόδος, το μεγαλύτερο και πολυπληθέστερο νησί της Δωδεκανήσου, αριθμεί συνολικά 45 χωριά, τα οποία παρουσιάζουν αποκλίσεις ως προς τα τοπικά τους ιδιώματα ή αλλιώς τις κατά τόπους «ντοπιολαλιές» τους (Tsoranakis 1940· Τσοπανάκης 1992· Κοντοσόπουλος 2008). Παρά την έντονη τουριστική ανάπτυξη του νησιού, τα τοπικά ιδιώματα των λιγότερο αναπτυγμένων τουριστικά χωριών φαίνεται να αντιστέκονται περισσότερο στη διεύδυση της κοινής νεοελληνικής. Στην παρούσα εργασία επιλέχθηκαν προς εξέταση δύο τοπικά ιδιώματα της Ρόδου τα οποία ομιλούνται στα χωριά της Σαλάκου και των Απολλώνων. Τα συγκεκριμένα χωριά είναι γειτονικά και βρίσκονται στην ενδοχώρα του νησιού, περίπου στο γεωγραφικό κέντρο του (βλ. Εικόνα 1). Οι μελέτες που αφορούν τις εν λόγω τοπικές ποικιλίες της ροδιακής περιορίζονται στην εργασία του Tsoranakis (1940), η οποία αποτελεί το έργο αναφοράς για τα φωνητικά/φωνολογικά χαρακτηριστικά της ροδιακής διαλέκτου και των επιμέρους τοπικών ιδιωμάτων και στη

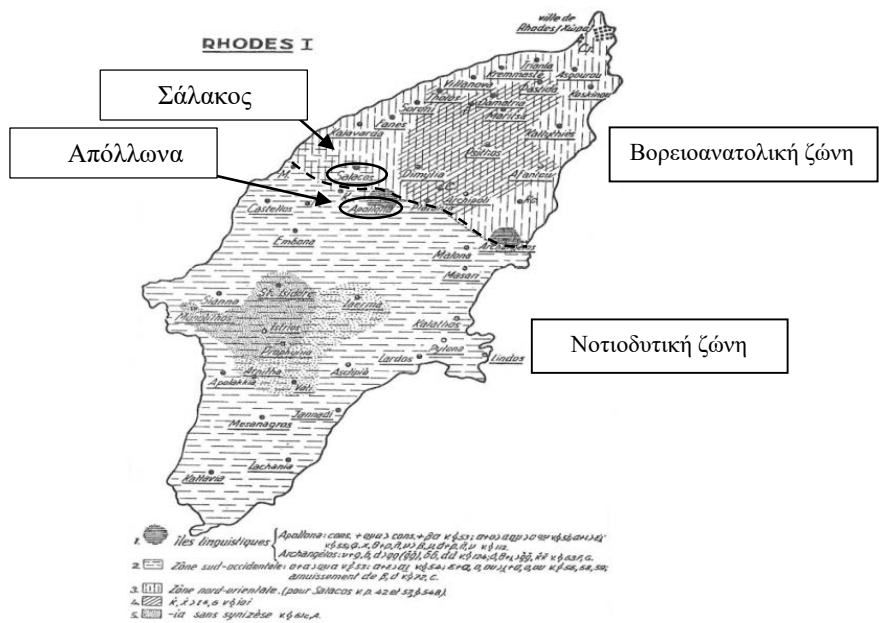

διδασκαρική διατριβή του Phillips (1957) σε ό,τι αφορά τα γλωσσικά/λεξιλογικά χαρακτηριστικά του ιδιώματος των Απολλώνων. Ωστόσο, κοινό γνώρισμα των δύο προαναφερθέντων μελετών είναι ότι δημοσιεύθηκαν πολλά χρόνια πριν -πάνω από μισό αιώνα- με αποτέλεσμα να εγείρονται εύλογα ερωτήματα, όπως το αν οι περιγραφές των διαλεκτικών φαινομένων που προσφέρουν αντανακλούν τη σημερινή κατάσταση των τοπικών ιδιωμάτων και σε τι βαθμό. Ως εκ τούτου, ο στόχος της παρούσας εργασίας είναι διττός: αφενός να διερευνήσει το κατά πόσο τα τοπικά ιδιώματα της Ρόδου διασώζονται στη συγχρονική τους μορφή τα τυπικά χαρακτηριστικά της ροδιακής που μαρτυρούνται σε παλαιότερες περιγραφές της διαλέκτου, αφετέρου να καταγράψει αυτά τα τοπικά ιδιώματα προσφέροντας νέα γλωσσικά δεδομένα στη βάση των οποίων περιγράφονται τα φωνολογικά φαινόμενα τα οποία τα διαφοροποιούν από την κοινή νέα ελληνική. Για τους σκοπούς της εργασίας, κρίθηκε επομένως επιτακτική η ανάγκη επιτόπιας έρευνας στον γεωγραφικό χώρο των δύο τοπικών ιδιωμάτων με στόχο τη συλλογή αυθεντικού διαλεκτικού υλικού και, σε δεύτερη φάση, συγκροτήθηκε διαλεκτικό σώμα κειμένων βασισμένο στο απομαγνητοφωνημένο προφορικό υλικό.

Το υπόλοιπο μέρος του άρθρου οργανώνεται ως εξής: στην ενότητα 2 δίνονται συνοπτικές πληροφορίες για τα χωριά στα οποία διατηρούνται οι υπό εξέταση διαλεκτικές ποικιλίες και συζητείται η γλωσσογεωγραφική τους ταξινόμηση. Στην ενότητα 3 περιγράφεται η μεθοδολογία συλλογής του διαλεκτικού υλικού, η κατασκευή σώματος κειμένων και η επεξεργασία των γλωσσικών δεδομένων με στόχο την ανίχνευση των διαλεκτικών δομών. Η ενότητα 4 περιλαμβάνει τη (συγκριτική) παρουσίαση των τυπικών φωνολογικών γνωρισμάτων που επιβιώνουν στη σημερινή μορφή των ιδιωμάτων συνοδευόμενη με πλούσια παραδείγματα από το corpus. Το άρθρο ολοκληρώνεται με την ενότητα 5.

2 Γεωγραφική τοποθέτηση των δύο ιδιωμάτων στον διαλεκτικό χάρτη της Ρόδου

Στην ενότητα αυτή παρατίθενται αρχικά γενικές γεωγραφικές πληροφορίες για τα χωριά στα οποία διατηρούνται σήμερα τα υπό εξέταση ιδιώματα και, στη συνέχεια, παρουσιάζεται η γλωσσογεωγραφική κατάταξη των ιδιωμάτων με βάση την ταξινόμηση του Tsorpanakis (1940) για τις τοπικές παραλλαγές της ροδιακής διαλέκτου.

Εικόνα 1: Η θέση των ροδιακών τοπικών ιδιωμάτων σύμφωνα με τον χάρτη του Tsorpanakis (1940)

Η Σάλακος βρίσκεται σε απόσταση περίπου 40 χλμ. από την πόλη της Ρόδου και είναι χτισμένη στους πρόποδες του βουνού Προφήτης Ηλίας. Πρόκειται για ένα μικρό ημιορεινό χωριό 350 περίπου κατοίκων, το οποίο συνορεύει με τα χωριά Απόλλωνα, Έμπωνα και Διμυλιά. Το τοπωνύμιο του χωριού ανάγεται, σύμφωνα με τον Παπαχριστοδούλου (1958), στο οικογενειακό επώνυμο 'Σαλάκος, (ο)' – οικογένεια η οποία δέσποζε στην περιοχή και είχε στην κατοχή της μεγάλες εκτάσεις γης. Ο Μηνάς (2004: 220, 221), από την άλλη, αναφέρει μια διαφορετική εκδοχή για την προέλευση του ονόματος του χωριού, η οποία προκύπτει από την εξέλιξη του επιθέτου 'σιαλικός' (σίαλον+-ικός) / 'σιαλιακός' > 'σαλίγκαρος' / 'σάλιαγκας', καθώς ονομασίες με παραπλήσιο περιεχόμενο απαντούν επίσης σε τοπωνύμια της Χίου, της Πάρου και της Αντιπάρου. Η Σάλακος είναι επίσης γνωστή στη βιβλιογραφία ως γενέτειρα και ιδιαίτερη πατρίδα του κυριότερου μελετητή των ροδιακών ιδιωμάτων, Αγαπητού Τσοπανάκη.

Το δεύτερο χωριό, τα Απόλλωνα ή αλλιώς «Πόλλ(ντ)ωνα», απέχει περίπου 55 χλμ. από την πόλη της Ρόδου και βρίσκεται στη νοτιοανατολική πλευρά του βουνού Προφήτης Ηλίας σε υψόμετρο 400μ. Το χωριό των Απολλώνων είναι ένα από τα ψηλότερα του νησιού και συνορεύει με τα χωριά Σάλακος, Έμπωνα και Πλατάνια. Στο παρελθόν υπήρξε ένα από τα σημαντικότερα αγροτικά κέντρα του νησιού (Τσοπανάκης 1992). Σήμερα διαθέτει συνολικό πληθυσμό 1000 περίπου κατοίκων. Η προέλευση της ονομασίας του χωριού συνδέεται άμεσα με το όνομα του θεού Απόλλωνα, προστάτη των Ροδίων, μια ερμηνεία που επίσης ενισχύεται από την ύπαρξη ιερού στο χωριό προς τιμήν του ομώνυμου θεού (Παπαχριστοδούλου¹ 1996: 13).

¹ Ο Παπαχριστοδούλου (1996) αναφέρει μια επιγραφή που βρέθηκε κοντά στην περιοχή των Απολλώνων, η οποία αποδίδεται σε έναν ιερέα του «Απόλλωνος εις Κάμυνδον», δείχνοντας έτσι πιθανή εγγύτητα με την αρχαία πόλη της «Καμύνδου» - κέντρου του αρχαίου «Δήμου Καμυνδίων».

Σχετικά με τη γλωσσογεωγραφική κατάταξη των δύο ιδιωμάτων, είναι αρκετά δύσκολο να τοποθετηθούν με ακρίβεια στον διαλεκτικό χάρτη της Ρόδου. Λαμβάνοντας υπόψη τη διαίρεση του νησιού από τον Τσορανάκη (1940) σε δύο μεγάλες διαλεκτικές ζώνες, τη *νοτιοδυτική* (νότια) και τη *βορειοανατολική* (βόρεια), παρατηρούμε ότι και τα δύο χωριά βρίσκονται στο σημείο εκείνο όπου η μία ζώνη συναντά την άλλη (βλ. Εικόνα 1). Οι Τσορανάκης (1940) και Παπαχριστοδούλου (1958) αναφέρουν χαρακτηριστικά ότι το χωριό της Σαλάκου βρίσκεται σε τέτοια θέση ώστε αποτελεί τον συνδετικό κρίκο μεταξύ της βόρειας και της νότιας ζώνης, καθώς το «σαλακενός»² ιδίωμα εμφανίζει γλωσσικά στοιχεία και δομές που άλλοτε προσιδιάζουν στη βόρεια και άλλοτε στη νότια ζώνη του νησιού. Από την άλλη, το ιδίωμα των Απολλώνων χαρακτηρίζεται από τους Τσορανάκη (1940) και Κοντοσόπουλο (2008) ως «γλωσσική νησίδα» (όπως και η περίπτωση του ιδιώματος της Αρχαγγέλου), καθώς διαθέτει ιδιαίτερη γλωσσική φυσιολογία. Αν και τυπικά βρίσκεται στη νοτιοδυτική διαλεκτική ζώνη σύμφωνα με την ταξινόμηση του Τσορανάκη (1940), εν τούτοις συνδυάζει γλωσσικά στοιχεία από τη νότια αλλά και από τη βόρεια ζώνη, όπως θα δούμε και στη συνέχεια. Επίσης, η ιδιαιτερότητα του εν λόγω ιδιώματος έγκειται στο γεγονός ότι διαθέτει κάποιες ιδιάζουσες φωνολογικές δομές που δεν απαντούν στις υπόλοιπες ποικιλίες της ροδιακής, όπως η τροπή των φωνηεντικών ακολουθιών $a+e$ και $a+i$ σε ej σε περιβάλλον χασμωδίας που δημιουργείται από την αποβολή του μεσοφωνηεντικού τριβόμενου /ð/, π.χ. *λάδι* [láði] > *λάϊ* [láj] > *λέϊ* [lej], *παπάδες* [papádes] > *παπάϊς* [papájs] > *παπέϊς* [papéjs] (Τσοπανάκης 1992: 33). Παρά το ενδιαφέρον που παρουσιάζουν οι συγκεκριμένες δομές, στην παρούσα έρευνα δε διερευνήθηκαν τα φωνηεντικά φαινόμενα του ιδιώματος (αφήνουμε το θέμα αυτό ανοιχτό για μελλοντική έρευνα), αλλά εστίασαμε σε εκείνα τα φωνολογικά φαινόμενα που είναι κοινά με το γειτονικό ιδίωμα της Σαλάκου και είναι τα πλέον χαρακτηριστικά της φυσιολογίας μιας τυπικής ροδιακής ποικιλίας.

3 Μεθοδολογία έρευνας

Αφετηρία για την παρούσα μελέτη υπήρξε η συλλογή προφορικού διαλεκτικού λόγου με στόχο τη συγκρότηση σώματος διαλεκτικών κειμένων στο οποίο στηρίζεται η περιγραφή των συγχρονικών χαρακτηριστικών των δύο όμορων τοπικών ιδιωμάτων. Πιο συγκεκριμένα, το υπό μελέτη υλικό προέρχεται από 13 συνολικά φυσικούς ομιλητές/τριες των ιδιωμάτων και συλλέχθηκε με (επιτόπιες) έρευνες πεδίου και ηχογραφήσεις στα εν λόγω χωριά από την τρίτη συγγραφέα του άρθρου. Οι επισκέψεις στο χωριό των Απολλώνων πραγματοποιήθηκαν τον Απρίλιο του 2016 και στη Σάλακο τον Απρίλιο του 2016 και τον Φεβρουάριο του 2017. Αναφορικά με την κατανομή των πληροφορητών στα δύο χωριά, επτά ομιλητές προέρχονται από τη Σάλακο με ηλικιακό εύρος 65-84 ετών (δύο γυναίκες και πέντε άνδρες) και οκτώ ομιλητές από το χωριό των Απολλώνων. Οι πληροφορητές από το δεύτερο χωριό ανήκουν σε δύο ηλικιακές ομάδες: (α) 50-75 ετών (τρεις γυναίκες και δύο άνδρες) και (β) 18-30 ετών (δύο γυναίκες και ένας άνδρας).

² Επίθημα τοπικού εθνικού σε -ενός για το χωριό της Σαλάκου (Σαλακενός/Σαλατσεινός) και -ιάτης για το χωριό των Απολλώνων ((Α)πολλ(ν)ωνιάτης).

Μέθοδος άντλησης του υλικού και διεξαγωγής της έρευνας υπήρξε η ελεύθερη συνέντευξη. Το περιεχόμενο των ελεύθερων συνεντεύξεων βασίστηκε σε ερωτήματα που τέθηκαν από την ερευνήτρια σχετικά με διάφορα θέματα που ενδιέφεραν τους συνεντευξιαζόμενους/πληροφορητές και περιελάμβανε προσωπικές αφηγήσεις ή/και συνομιλίες μεταξύ των πληροφορητών. Ειδικότερα, τα θέματα τα οποία αναδείχθηκαν από τις συνεντεύξεις αφορούσαν (α) ιστορίες από την καθημερινότητα των κατοίκων του χωριού στο παρελθόν, (β) την παιδική και σχολική ζωή και τα παιχνίδια των παιδιών (γ) τα έθιμα των Χριστουγέννων και του Πάσχα, καθώς και τα έθιμα άλλων τοπικών εορτών ή σημαντικών κοινωνικών γεγονότων όπως ο γάμος και η βάφτιση, (δ) την περίοδο της ιταλικής κατοχής του νησιού, (ε) την περιγραφή παραδοσιακών συνταγών, κλπ. Για την παραγωγή καθημερινού και αυθόρμητου φυσικού λόγου από τους πληροφορητές μας θετικό ρόλο έπαιξε το γεγονός ότι η τρίτη συγγραφέας είναι φυσική ομιλήτρια του τοπικού ιδιώματος της Σαλάκου, μειώνοντας σε μεγάλο βαθμό την επίδραση του φαινομένου του παράδοξου του παρατηρητή (Αρχάκης & Κονδύλη 2002).

Μετά την ηχογράφιση ακολούθησε η απομαγνητοφώνηση και η αρχειοθέτηση του προφορικού υλικού. Τα διαλεκτικά δεδομένα μεταγράφηκαν σύμφωνα με το Διεθνές Φωνητικό Αλφάβητο (IPA) από την τρίτη συγγραφέα, φυσική ομιλήτρια της ροδιακής διαλέκτου, στο πλαίσιο της εκπόνησης της πτυχιακής της εργασίας (Λογοθέτη 2017). Στη συνέχεια, δημιουργήθηκαν αρχεία σε μορφή doc και txt με στόχο την οργάνωση του υλικού για την κατασκευή διαλεκτικού σώματος κειμένων. Ειδικότερα, δημιουργήθηκαν δύο (2) αρχεία για το χωριό των Απολλώνων συνολικής έκτασης 10.682 λέξεων και τρία (3) για το χωριό της Σαλάκου συνολικής έκτασης 10.800 λέξεων. Οι παρατηρήσεις μας σχετικά με την παρουσία των διαλεκτικών φωνολογικών χαρακτηριστικών που διέπουν τα δύο ιδιώματα στηρίζονται σε μεγάλο βαθμό στο διαλεκτικό σώμα κειμένων και παρουσιάζονται αναλυτικά στην ενότητα που ακολουθεί.

4 Φωνολογικά χαρακτηριστικά

4.1 Ουρανικοποίηση και προστριβοποίηση υπερωικών πριν από πρόσθια φωνήεντα

Η *ουρανικοποίηση/ουράνωση* (palatalization) ή αλλιώς *προσθίωση* (fronting) των υπερωικών συμφώνων αποτελεί διαδεδομένο φωνολογικό φαινόμενο που χαρακτηρίζει όλες τις νεοελληνικές διαλεκτικές ποικιλίες, συμπεριλαμβανομένης της κοινής νεοελληνικής (Arvaniti 2007· Holton et al. 1997· Newton 1972· Trudgill 2003). Στις ενότητες που ακολουθούν θα περιορίσουμε τη μελέτη μας στις τροποποιήσεις που υφίστανται το υπερωικό κλειστό /k/ και το υπερωικό τριβόμενο /x/ σε περιβάλλον προσθίων φωνηέντων στα υπό εξέταση τοπικά ιδιώματα της Ρόδου.

4.1.1 Τροπή του k

Το φαινόμενο της ουρανικοποίησης και της ταυτόχρονης προστριβοποίησης του υπερωικού κλειστού /k/ πριν από τα πρόσθια φωνήεντα /i, e/ είναι γνωστό στην ελληνική διαλεκτολογική βιβλιογραφία με τον όρο *τσιτακισμός*. Στις νότιες διαλεκτικές ποικιλίες το /k/ τρέπεται είτε στο ουρανο-φατνιακό προστριβόμενο [tʃ] είτε στο φατνο-ουρανικό προστριβόμενο [te]. Η πρώτη πραγμάτωση απαντά στην κυπριακή διάλεκτο, ενώ η δεύτερη στην κρητική (Trudgill 2003· Manolessou and Pantelidis 2013). Ομοίως, στη

ροδιακή διάλεκτο και, κυρίως στα τοπικά ιδιώματα της βόρειας ζώνης του νησιού, παρατηρείται η προσθίωση και η προστριβοποίηση του υπερωικού κλειστού /k/, χωρίς όμως να είναι σαφής η ακριβής φωνητική του τοποθέτηση. Σύμφωνα με τον Tsorpanakis (1940: 111), το προστριβόμενο σύμφωνο της ροδιακής μοιάζει με το αντίστοιχο κρητικό, αλλά πραγματώνεται σε πιο πρόσθια θέση μέσα στη στοματική κοιλότητα. Από την άλλη, ο Παπαχριστοδούλου (1959, 1960) σημειώνει μια πιο ουρανικοποιημένη προφορά του φθόγγου /k/, παρομοιάζοντάς τον περισσότερο με το ιταλικό σύμφωνο [tʃ] (Παπαχριστοδούλου, 1959-1960: 259). Λόγω της ασάφειας που προκαλούν οι μπρεσσιονιστικές περιγραφές του συγκεκριμένου φθόγγου και ελλείπει φωνητικών μελετών και ενόργανων μετρήσεων της πραγμάτωσής του, θα αναφερόμαστε συμβατικά στο ουρανικοποιημένο προστριβόμενο σύμφωνο της ροδιακής χρησιμοποιώντας το σύμβολο [tʃ].

Η τροπή του /k/ σε [tʃ] εφαρμόζεται τόσο εντός του θέματος (1, 2) όσο και σε μορφολογικά δομημένο περιβάλλον (3), όπως μαρτυρούν τα ακόλουθα δεδομένα από το corpus.

- (1) /e'kinos/ [e'tʃinos] 'εκείνος' (Σάλακος)
- (2) /kiria'kes/ [tʃirja'tʃes] 'Κυριακές' (Απόλλωνα)
- (3) /ke'raki+a/ [tʃe'ratʃa] 'κεράκια' (Απόλλωνα)

Από την υπολογιστική επεξεργασία του υλικού προέκυψε ότι τα ποσοστά εμφάνισης του προστριβόμενου συμφώνου σε περιβάλλον προσθίων φωνηέντων είναι ίδια και στα δύο ιδιώματα (84,42% για το ιδίωμα Σαλάκου και 84,83% για το ιδίωμα των Απόλλωνων, βλ. Γράφημα 1). Η εντυπωσιακή αυτή ομοιότητα και τα υψηλά ποσοστά εμφάνισης της ουρανικοποίησης/προστριβοποίησης στο corpus συνιστά το πρώτο κοινό διαλεκτικό στοιχείο των δύο ιδιωμάτων, το οποίο κατατάσσεται γενικότερα στα γνωρίσματα της βόρειας διαλεκτικής ζώνης του νησιού.

4.1.2 Τροπή του x

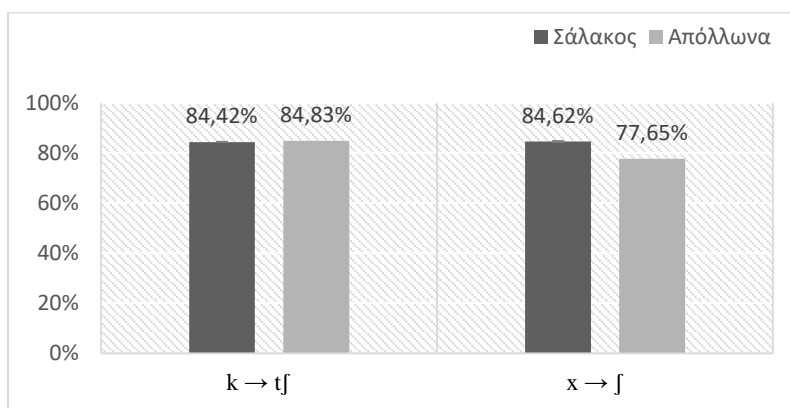
Αντίστοιχο είδος προσθίωσης που πυροδοτείται από το ίδιο φωνολογικό περιβάλλον συνιστά η περίπτωση της τροπής του άηχου υπερωικού τριβόμενου /x/ στο μεταφατνιακό τριβόμενο [ʃ] (Manolessou & Pantelidis, 2012: 274, 275). Και σε αυτή την περίπτωση χρησιμοποιούμε συμβατικά το συγκεκριμένο σύμβολο για να αναφερθούμε στον υπό εξέταση φθόγγο ως προϊόν της φωνολογικής διεργασίας της προσθίωσης, καθώς δεν έχει προσδιοριστεί από φωνητικές μελέτες ο βαθμός ουρανικοποίησης κατά την προφορά του από τους φυσικούς ομιλητές της ροδιακής. Σύμφωνα με τον Tsorpanakis (1940), ο εν λόγω φθόγγος θεωρείται παρόμοιος με το αντίστοιχο συριστικό σύμφωνο της κοινής νεοελληνικής [s] αλλά συνοδεύεται επιπλέον από μια «ελαφριά» 'ουράνωση' κατά την προφορά του. Αντίθετα, ο Παπαχριστοδούλου (1959, 1960) σημειώνει μια πιο έντονη/ουρανικοποιημένη προφορά, παρομοιάζοντάς τον με το μεταφατνιακό σύμφωνο [ʃ] της γαλλικής. Ο Tsorpanakis (1940) αναφέρει επίσης ότι το φαινόμενο της τροπής του /x/ σε [ʃ] αποτελεί χαρακτηριστικό της κεντρικής περιοχής της βόρειας ζώνης των ροδιακών διαλεκτικών ποικιλιών.

Η ανάλυση των διαλεκτικών δεδομένων κατέδειξε ότι η παρουσία του [ʃ] ως αποτέλεσμα της ουρανικοποίησης είναι εμφανής και στα δύο υπό εξέταση ιδιώματα.

Σύμφωνα με τα ακόλουθα παραδείγματα, ο εν λόγω μεταφωτισμός φθόγγος εμφανίζεται στο ίδιο φωνολογικό περιβάλλον, δηλαδή πριν από τα πρόσθια φωνήεντα /i, e/.

- (4) ['iʃen] 'είχε(ν)' (Σάλακος, Απόλλωνα)
 (5) [i'paɹʃi] 'υπάρχει' (Σάλακος)
 (6) ['toʃi] 'τό'χει (το έχει)' (Απόλλωνα)

Σε σχέση με τη συχνότητα εμφάνισης των ουρανικοποιημένων πραγματώσεων του /x/ αξίζει να σημειώσουμε ότι είναι αρκετά υψηλή και στα δύο ιδιώματα. Ελαφρώς υψηλότερα ποσοστά ουρανικοποιημένων πραγματώσεων του /x/ εμφανίζονται στο ιδίωμα της Σάλακος (84,62%) σε σύγκριση με το ιδίωμα των Απολλώνων (77,65%). Στο Γράφημα 1 αποτυπώνονται τα ποσοστά των διαλεκτικών πραγματώσεων των ραχιαίων συμφώνων /k, x/ στα δύο ιδιώματα.

Γράφημα 1: Σύγκριση των ποσοστών εμφάνισης της ουρανικοποίησης και προστριβόποιησης στα ιδιώματα Σάλακος και Απόλλωνα.

4.2 Διπλά (μακρά) σύμφωνα

4.2.1 Διατήρηση διπλών (μακρών) συμφώνων

Αναμφίβολα η διατήρηση και η πραγμάτωση των διπλών (μακρών) συμφώνων αποτελεί ένα από τα διαγνωστικά χαρακτηριστικά των νοτιοανατολικών διαλέκτων της νέας ελληνικής. Πέρα από την περιοχή της Κύπρου και των Δωδεκανήσων, η δίπλωση των συμφώνων απαντά επίσης στην Κάτω Ιταλία, σε ορισμένα νησιά των Κυκλάδων, στην Κύμη Ευβοίας, στην Χίο, στην Ικαρία, στην Αλικαρνασσό και στο Λιβύτσι (Μανωλέσσου & Μπασέα-Μπεζαντάκου 2012: 952) και χαρακτηρίζει τη συντηρητικότητα των διαλεκτικών τους ποικιλιών. Σε ό,τι αφορά τις ροδιακές ποικιλίες, τα σύμφωνα που κατά κύριο λόγο διπλασιάζονται είναι τα εξακολουθητικά -ανεξαρτήτως τιμής ηχηρότητας- (π.χ. s, z, f, v, θ, δ), τα έρρινα (π.χ. n, m) και τα υγρά (π.χ. l, r). Τα σύμφωνα αυτά, όταν εμφανίζονται ως μακρά, προφέρονται με μεγαλύτερη διάρκεια

(Παντελίδης 1929· Tsorpanakis 1940· Phillips 1957· Παπαχριστοδούλου 1959, 1960· Seiler 1978· Κοντοσόπουλος 2008). Αναφορικά με την κατανομή των διπλών συμφώνων στα υπό εξέταση ιδιώματα, παρατηρούμε ότι απαντούν τόσο ενδολεξικά (7, 8, 9) όσο και στα όρια δύο λέξεων, ως αποτέλεσμα της ολικής αφομοίωσης του έρρινου συμφώνου που προηγείται (10) (βλ. επίσης υποενότητα 4.5.2).

- (7) [ˈsimmera] ‘σήμερα’ (Σάλακος)
- (8) [paˈlles] ‘παλιές’ (Σάλακος)
- (9) [simbeˈθθera] ‘συμπεθέρα’ (Απόλλωνα)
- (10) [mim me koroɪˈðenvun] ‘μη(ν) με κοροϊδεύουν’ (Απόλλωνα)

4.2.2 Δάσυνση των άηχων κλειστών/ προστριβόμενων

Τα μη εξακολουθητικά σύμφωνα (κλειστά και προστριβόμενα) που υπόκεινται στη διαδικασία του διπλασιασμού συχνά συνοδεύονται και από δασύτητα κατά την πραγμάτωσή τους στην πλειονότητα των διπλωτικών διαλέκτων (Μανωλέσσου & Μπασέα-Μπεζαντάκου 2012: 954). Έτσι τα άηχα κλειστά /k, p, t/ και ενίοτε το προστριβόμενο /ts/ (Παπαχριστοδούλου, 1959, 1960: 259-260· Κοντοσόπουλος, 2008: 43), εκτός από την παρατεταμένη σε διάρκεια προφορά τους παρουσιάζουν ταυτόχρονα και δασύτητα στη διάλεκτο της Ρόδου, δηλαδή προφέρονται ως /pːʰ, kːʰ, tːʰ, tsːʰ/, γεγονός που επαληθεύεται από τα διαλεκτικά δεδομένα του corpus.

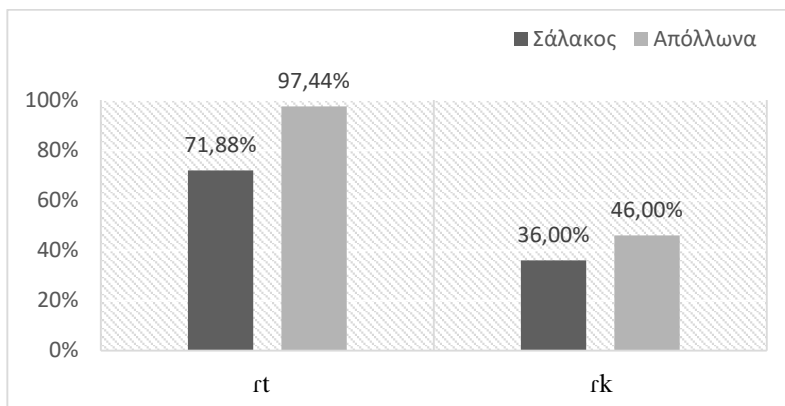
- (11) [ˈpa:pːʰus] ‘παπούς’ (Σάλακος)
- (12) [ˈkokːʰala] ‘κόκκαλα’ (Σάλακος)
- (13) [makːʰaˈgoɾa] ‘μακαρόνια’ (Απόλλωνα)
- (14) [tsːʰaˈɣgaɾis] ‘τσαγκάρης’ (Απόλλωνα)

4.3 Ανομοιώσεις εξακολουθητικότητας στα συμπλέγματα με /r/

Η ανομοίωση εξακολουθητικότητας που συμβαίνει ανάμεσα στα δύο μέλη ενός συμφωνικού συμπλέγματος συνιστά ένα πάγιο φωνολογικό χαρακτηριστικό που μοιράζονται οι διάλεκτοι της Δωδεκανήσου και της Κύπρου (Tzorpanakis 1940· Χριστοδούλου 2015, μ.ά.). Στην παρούσα εργασία θα επικεντρωθούμε στην ανομοίωση που εφαρμόζεται στα συμφωνικά συμπλέγματα με πρώτο σύμφωνο το ρωτικό /r/ και δεύτερο μέλος ένα φρακτικό σύμφωνο και, συγκεκριμένα, (α) το μεσοδοντικό τριβόμενο /θ/, δηλαδή /rθ/ και (β) το υπερωικό τριβόμενο /x/, δηλαδή /rx/. Αποτέλεσμα της διαδικασίας της ανομοίωσης είναι η τροπή των τριβόμενων /θ/ και /x/ που έπονται του ρωτικού στα αντίστοιχά τους κλειστά [t] και [k] σχηματίζοντας έτσι τα συμπλέγματα [rt] και [rk]. Τα συγκεκριμένα συμπλέγματα απαντούν στα υπό εξέταση ιδιώματα, όπως αποδεικνύεται από τα παραδείγματα στο (15-17).

- (15) [ˈirtes] ‘ήρθες’ (Σάλακος)
- (16) [ˈerkundo] ‘έρχονταν’ (Σάλακος)
- (17) [ˈerkume] ‘έρχομαι’ (Απόλλωνα)

Στο σύνολο των διαλεκτικών δεδομένων, το πρώτο σχήμα ανομοιώσης ([rt]) αναδεικνύεται ως το επικρατέστερο, καθώς εμφανίζεται με υψηλά ποσοστά και στα δύο ιδιώματα (97,44% στο ιδίωμα των Απολλώνων και 71,88% στο ιδίωμα της Σαλάκου). Από την άλλη, το σύμπλεγμα [rk] δεν απαντά το ίδιο συχνά στο corpus (46% στα Απόλλωνα και 36% στη Σάλακο), σύμφωνα με το Γράφημα 2.

Γράφημα 2: Ποσοστά κατανομής των συμφωνικών συμπλεγμάτων [rt] και [rk] στα ιδιώματα Σαλάκου και Απόλλωνα.

Στο σημείο αυτό αξίζει να αναφέρουμε ότι τα χαμηλότερα ποσοστά εμφάνισης του συμπλέγματος [rk] σε σχέση με το [rt] δεν πρέπει να αποδοθούν στην πιθανή επικράτηση του μη ανομοιωτικού σχήματος [rx] λόγω επίδρασης της κοινής νεοελληνικής. Μια τέτοια υπόθεση θα ήταν παραπλανητική και θα μας οδηγούσε σε λανθασμένα συμπεράσματα. Απεναντίας, η προσεκτική εξέταση των διαλεκτικών δεδομένων δείχνει ότι το σύμπλεγμα /rx/ δύναται να πραγματοποιηθεί με περισσότερα του ενός διαλεκτικά σχήματα. Για να γίνουμε πιο σαφείς, στο corpus καταγράφονται οι εξής έξι πραγματώσεις, [rx], [rɕ], [rk], [rc], [rʃ] και [rtʃ], οι οποίες συνδέονται με το σύμπλεγμα /rx/. Οι διαφορετικές πραγματώσεις του συμπλέγματος /rx/ οφείλονται στην επίδραση του φωνήεντος που ακολουθεί (πισινό/μπροστινό) που με τη σειρά του ενεργοποιεί τις φωνολογικές διεργασίες της ουρανικοποίησης και της προστριβοποίησης που στοχεύουν στο δεύτερο μέλος του συμπλέγματος, δηλ. στο υπερωικό σύμφωνο /x/. Συνεπώς, τα συμπλέγματα [rɕ], [rc], [rʃ] και [rtʃ] εμφανίζονται μόνο όταν ακολουθούν τα πρόσθια φωνήεντα [i, e], ενώ τα [rx] και [rk] πραγματώνονται όταν μετά ακολουθούν πισινά φωνήεντα, όπως βλέπουμε στα παρακάτω παραδείγματα.

- (18) [ˈercete] ‘έρχεται’ (Απόλλωνα)
- (19) [iˈpaɾʃi] ‘υπάρχει’ (Απόλλωνα)
- (20) [eɾˈxumasto] ‘ερχόμασταν’ (Απόλλωνα)
- (21) [aɾtʃeˈta] ‘αρκετά’ (Σάλακος)
- (22) [eɾˈkotan] ‘ερχόταν’ (Σάλακος)
- (23) [aɾʃiˈɣos] ‘αρχηγός’ (Σάλακος)

Με άλλα λόγια, τα εξαγόμενα συμπλέγματα [ɾɕ] και [ɾtʃ] έχουν προκύψει από την εφαρμογή διαδοχικών φωνολογικών διεργασιών, εκ των οποίων η πρώτη είναι η ανομοίωση εξακολουθητικότητας (ɾx → ɾk). Στη συνέχεια, για την παραγωγή του [ɾɕ] υπεύθυνη είναι η ουρανικοποίηση, ενώ για την εκφορά του [ɾtʃ] ευθύνονται η ουρανικοποίηση και η προστριβοποίηση του δεύτερου συμφωνικού μέλους του συμπλέγματος. Σε κάθε περίπτωση η ανομοίωση υφίσταται αλλά έχει εφαρμοστεί σε προηγούμενο στάδιο της παραγωγής των συγκεκριμένων συμπλεγμάτων. Αντίθετα, η ανομοίωση δεν εφαρμόζεται στα συμπλέγματα [ɾʃ] και [ɾç], καθώς μπλοκάρεται από την εφαρμογή της ουρανικοποίησης (x → ʃ ή ç) που έχει προηγηθεί.

4.4 Επένθεση του /e/

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον στις διαλεκτικές ποικιλίες της ροδιακής παρουσιάζει το φαινόμενο της επένθεσης του φωνήεντος /e/ στα όρια δύο γραμματικών λέξεων, το οποίο είναι γνωστό στη διαλεκτολογική βιβλιογραφία ως *ευφωνικό ε* (Παντελίδης 1929· Tsorpanakis 1940· Παπαχριστοδούλου 1958). Σύμφωνα με τον Τσοπανάκη (1992: 37), το εν λόγω φωνολογικό φαινόμενο δε συνιστά αποκλειστικό διαλεκτικό γνώρισμα της ροδιακής, αλλά απαντά επίσης και σε άλλες δωδεκανησιακές ποικιλίες, όπως στη διάλεκτο της Σύμης.

Η επένθεση του /e/ λαμβάνει χώρα ως διαδικασία στο μεταλεξικό επίπεδο, όταν συναντιούνται φωνοτακτικά μη αποδεκτές ακολουθίες συμφώνων στο πλαίσιο της ίδιας φωνολογικής λέξης. Όπως σημειώνουν οι Παντελίδης (1929: 20, 21), Tsorpanakis (1940: 79-81) και Παπαχριστοδούλου (1958: 91-2), το /e/ αναπτύσσεται στον αρμό δύο λέξεων, από τις οποίες η πρώτη είναι ουσιαστικό, μόριο, αντωνυμία κ.ο.κ. και λήγει σε ένα από τα δύο κορονιδικά σύμφωνα /n/ ή /s/, ενώ η δεύτερη είναι ρήμα που ξεκινά από μακρό σύμφωνο ή συμφωνικό σύμπλεγμα, π.χ. *θα τους ε-σκάσεις, μην ε-σκάς* (Tzorpanakis (1940: 80). Σπανιότερο είναι το σχήμα κατά το οποίο το ρήμα που λήγει σε /n/ ή /s/ προηγείται του ουσιαστικού, μορίου, αντωνυμίας κ.ο.κ., που ξεκινά από μακρό σύμφωνο ή συμφωνικό σύμπλεγμα, π.χ. *ήρτεν ε-ψές* (Tzorpanakis (1940: 81). Τα παραδείγματα που ακολουθούν είναι ενδεικτικά του πρώτου σχήματος, σύμφωνα με το οποίο η επένθεση του /e/ επιτελείται στα όρια του μορίου της άρνησης /en/ ‘δεν’ και των ρημάτων που προσδιορίζει.

- (24) [en eðja'vazzun vi'vliɑ] ‘δεν διαβάζουν βιβλία’ (Σάλακος)
 (25) [en ˈdon e'kseris] ‘δεν τον ξέρεις’ (Σάλακος)
 (26) [en eθθi'mume tʃe 'ɣo] ‘δε θυμούμαι κι εγώ’ (Απόλλωνα)

Με άλλα λόγια, ο μηχανισμός της επένθεσης επιστρατεύεται από τις ροδιακές ποικιλίες για την αποκατάσταση της συλλαβικής δομής, στην περίπτωση που δημιουργούνται μη αποδεκτές τρισυμφωνικές ακολουθίες στα όρια των λέξεων. Αξίζει να σημειώσουμε ότι σε φωνοτακτικό επίπεδο τα διπλά σύμφωνα συμπεριφέρονται ως δισυμφωνικά συμπλέγματα και όχι ως απλά τεμάχια, γεγονός που εξηγεί την ενεργοποίηση της διαδικασίας της επένθεσης του /e/ (26).

4.5 Το ληκτικό -ν

4.5.1 Διατήρηση/ επέκταση του ληκτικού -ν

Η διατήρηση του ληκτικού -ν /n/ αποτελεί ένα ακόμη αρχαϊκό στοιχείο που διασώζουν οι διάλεκτοι των Δωδεκανήσων, της Κύπρου, του Πόντου, της Κάτω Ιταλίας (Browning 1969· Τριανταφυλλίδης 1993· Τζιτζιλής 2000). Το φαινόμενο αυτό είναι αρκετά διαδεδομένο στη διάλεκτο της Ρόδου. Συγκεκριμένα, ο Tsoranakis (1940: 126) αναφέρει τις εξής μορφοσυντακτικές κατηγορίες λέξεων στις οποίες διατηρείται ή επεκτείνεται κατ' αναλογία μορφολογικών σχημάτων το ληκτικό /n/: (α) στην αιτιατική ενικού του αρσενικού και του θηλυκού γένους των άρθρων, (β) στην αιτιατική ενικού των ουσιαστικών (ανεξαρτήτως γένους), (γ) στην ονομαστική ενικού των ουδετέρων, (δ) στην αιτιατική ενικού των επιθέτων, αντωνυμιών και αριθμητικών, (ε) στο τέλος των ρηματικών καταλήξεων α' και γ' προσώπου ενικού και πληθυντικού αριθμού, (στ) σε αρκετά επιρρήματα, προθέσεις, μόρια και συνδέσμους (*μαζίν, σαν, μην, κ.ά.*) και (ζ) σε διάφορες λέξεις που έχουν σχηματιστεί με την προσάρτηση παραγωγικών επιθημάτων, όπως *-ακιν, -ιδιν κ.ά.*

Η εξέταση των διαλεκτικών δεδομένων ανέδειξε πληθώρα μορφολογικών δομών με το ληκτικό /n/ στον λόγο των διαλεκτόφωνων ομιλητών/ομιλητριών. Τα ακόλουθα παραδείγματα είναι αντιπροσωπευτικά της διατήρησής του σε ονοματικούς (28, 29) και σε ρηματικούς τύπους (27, 30).

- (27) [eka'lusen] 'καλούσε(ν)' (Σάλακος)
- (28) [stra'ton] 'στρατό(ν)' (Σάλακος)
- (29) [a'levrin] 'αλεύρι(ν)' (Απόλλωνα)
- (30) ['ifen] 'είχε(ν)' (Σάλακος, Απόλλωνα)

4.5.2 Πλήρης/ολική αφομοίωση του ληκτικού -ν

Απόρροια της διατήρησης και της αναλογικής επέκτασης του ληκτικού /n/ είναι η πλήρης/ολική αφομοίωσή του με το επόμενο σύμφωνο. Εκτός Δωδεκανήσου, το συγκεκριμένο φωνολογικό φαινόμενο απαντά επίσης στην Κύπρο, την Ικαρία και τη Χίο (Παντελίδης 1929· Tsoranakis 1940· Newton 1972· Κοντοσόπουλος 2008). Πιο συγκεκριμένα, στο σώμα κειμένων καταγράφονται αρκετές περιπτώσεις στις οποίες η πλήρης (υποχωρητική) αφομοίωση του /n/ λαμβάνει χώρα στα όρια δύο γραμματικών λέξεων (βλ. 31-36). Πρόκειται για μια αυτόματη φωνολογική διαδικασία που ενεργοποιείται όταν το αρκτικό σύμφωνο της λέξης που ακολουθεί το ληκτικό /n/ είναι εξακολουθητικό (π.χ. s, z, f, v, γ, θ, δ) ή έρρινο (π.χ. m) ή υγρά (π.χ. l, r). Στην ουσία, αυτή η φωνολογική μεταβολή του ληκτικού /n/ συνιστά μια σημαντική πηγή παραγωγής διπλών συμφώνων στις διαλεκτικές ποικιλίες της ροδιακής, αλλά και γενικότερα στις διπλωτικές διαλέκτους. Η ολική αφομοίωση του έρρινου εφαρμόζεται σε μεταλεξικό επίπεδο στο πεδίο της φωνολογικής λέξης (βλ. 31, 34, 35), όπως επίσης και στα όρια δύο φωνολογικών λέξεων που απαρτίζουν την ευρύτερη προσωδιακή ενότητα της φωνολογικής φράσης (βλ. 32, 33, 36).

- (31) [efo'nazzam mas] 'μας φώναζαν' (Σάλακος)

- (32) [en eðja'vazzun vi'vliɑ] 'δεν διαβάζουν βιβλία' (Σάλακος)
(33) [e'kanɑð 'ðromus] 'έκαναν δρόμους'(Σάλακος)
(34) [stof 'furno] 'στον φούρνο'(Απόλλωνα)
(35) [tið de'fteran] 'την Δευτέραν'(Απόλλωνα)
(36) ['itɑγ gli'kon] 'ήταν γλυκό(ν)' (Απόλλωνα)

5 Αντί επιλόγου

Στην παρούσα εργασία επιχειρήσαμε μια πρώτη συγχρονική καταγραφή των βασικότερων φωνολογικών χαρακτηριστικών δύο όμορων τοπικών ιδιωμάτων, της Σαλάκου και των Απολλώνων Ρόδου, όπως αυτά διατηρούνται στη σημερινή τους μορφή. Οι παρατηρήσεις μας για τη φωνολογική συμπεριφορά των δύο ιδιωμάτων βασίστηκαν σε πρωτογενές διαλεκτικό υλικό, το οποίο συλλέχθηκε στο πλαίσιο έρευνας πεδίου στον γεωγραφικό χώρο των ομώνυμων χωριών. Ειδικότερα, η επεξεργασία του διαλεκτικού σώματος κειμένων έφερε στο φως πολλές φωνολογικές ομοιότητες μεταξύ των δύο τοπικών ποικιλιών της ροδιακής, μολοντί ανήκουν σε διαφορετικές διαλεκτικές ζώνες. Αναφορικά με το ιδίωμα των Απολλώνων, τα δεδομένα μας επιβεβαιώνουν ότι διαθέτει φαινόμενα που προσιδιάζουν -σε φωνολογικό τουλάχιστον επίπεδο- στη βόρεια ζώνη του νησιού (π.χ. ουρανικοποίηση και προστριβοποίηση του υπερωικού /k/), γεγονός που μας οδηγεί στην υπόθεση ότι υπάρχει πιθανή μετατόπιση των ορίων των ισογλώσσων σε σχέση με τα συγκεκριμένα διαλεκτικά φαινόμενα. Αποτιμώντας συνολικά τα δύο ιδιώματα θα λέγαμε ότι διατηρούν σε μεγάλο βαθμό τα βασικά φωνολογικά χαρακτηριστικά που συνθέτουν τη φυσιγνωμία της ροδιακής διαλέκτου και τα οποία τη διαχωρίζουν ποιοτικά από την κοινή νέα ελληνική.

Η έρευνά μας, σίγουρα, δε σταματάει εδώ, καθώς υφίστανται επιπλέον φαινόμενα τα οποία χρήζουν περαιτέρω διερεύνησης και ανάλυσης, όπως για παράδειγμα, οι ιδιάζουσες φωνηεντικές τροπές που απαντούν στο ιδίωμα των Απολλώνων. Μελλοντικοί στόχοι της εργασίας είναι η συνέχιση της ποσοτικής επεξεργασίας των δεδομένων για την ανάδειξη περισσότερων διαλεκτικών σχημάτων, η ποιοτική ανάλυση των αποτελεσμάτων, καθώς και ο εμπλουτισμός του διαλεκτικού σώματος κειμένων με υλικό από περισσότερους διαλεκτόφωνους ομιλητές. Εν κατακλείδι, ευελπιστούμε ότι η απόπειρα της συγχρονικής καταγραφής των δύο ιδιωμάτων στο πλαίσιο της παρούσας εργασίας μπορεί να αποτελέσει τη βάση για τη δημιουργία ενός πιο διευρυμένου σώματος κειμένων με περισσότερο διαλεκτικό υλικό από τα χωριά της Σαλάκου και των Απολλώνων Ρόδου.

6 Βιβλιογραφία

- Arvaniti, A. 2007. Greek phonetics: State of the Art. *Journal of Greek Linguistics* 8: 97-208.
Αρχάκης, Α. & Μ. Κονδύλη. 2002. *Εισαγωγή σε ζητήματα κοινωνιογλωσσολογίας*. Αθήνα: Νήσος.
Browning, R. 1969. *Medieval and Modern Greek*. Cambridge: Cambridge University Press.
Holton, D, P. Mackridge & I. Philippaki-Warbuton. 1997. *A Comprehensive Grammar of the Modern Greek Language*. London: Routledge.

- Kolbe, D. 2012. Corpus analysis in dialectology. In C. A. Chappelle (ed.), *Encyclopedia of Applied Linguistics*. Blackwell Publishing.
- Κοντοσόπουλος, Ν. 2008. *Διάλεκτοι και ιδιώματα της νέας ελληνικής*. 5^η έκδ. Αθήνα: Εκδόσεις Γρηγόρη.
- Λογοθέτη, Σ. 2017. *Παρατηρήσεις διαλεκτικών φαινομένων στα ροδιακά γλωσσικά ιδιώματα της Σαλάκου και των Απολλώνων*. Αδημοσίευτη πτυχιακή εργασία. Πανεπιστήμιο Αιγαίου. Ρόδος.
- Μανωλέσσου Ι. & Χρ. Μπασέα-Μπεζαντάκου. 2012. Τα διπλά σύμφωνα στις Νεοελληνικές διαλέκτους: συγχρονική και διαχρονική προσέγγιση, *Proceedings of the 10th International Conference of Greek Linguistics*, Democritus University of Thrace, Komotini, 01-04 September 2011.
- Manolessou I. & N. Pantelidis. 2013. Velar fronting in Modern Greek dialects. In: M. Janse, A. Ralli, B. Joseph and M. Bagriacik (Eds.), *Proceedings of the fifth International Conference on Modern Greek Dialects and Linguistic Theory*. Patras: University of Patras, 272-286.
- Μηνάς, Κ. 2004. *Μελέτες Νεοελληνικής Διαλεκτολογίας*. Αθήνα: Τυπωθήτω.
- Newton, B. 1972. *The generative interpretation of dialect: A study of Modern Greek phonology*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Παντελίδης, Χ. 1929. Η φωνητική των ιδιωμάτων της Κύπρου, Δωδεκανήσων και Ικαρίας. Αθήνα.
- Παπαναστασίου, Γ. 2015. Η σημερινή κατάσταση των νεοελληνικών διαλέκτων. Στο Η διδασκαλία των νεοελληνικών γλωσσικών ποικιλιών και διαλέκτων στην πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση: θεωρητικές προσεγγίσεις και διδακτικές εφαρμογές, επίμ. Μ. Τζακώστα, 23-48. Αθήνα: Gutenberg.
- Παπαχριστοδούλου, Χρ. 1958. *Μορφολογία των ροδίτικων ιδιωμάτων*. ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΙΑΚΟΝ ΑΡΧΕΙΟΝ Σύγγραμμα Περιοδικόν, εκδιδόμενον υπό της εν Αθήναις Δωδεκανησιακής Ιστορικής και Λαογραφικής Εταιρείας. Τόμος Γ'. Εν Αθήναις.
- Παπαχριστοδούλου, Χ. Ι. 1959 και 1960. *Δημοτικά Τραγούδια της Ρόδου*. Ανάτυπον εκ της «Λαογραφίας», Τόμος ΙΗ' και ΙΘ'.
- Παπαχριστοδούλου, Χρ. Ι. 1996 [1951]. *Τοπωνυμικό της Ρόδου*. Έκδοση Γραφείου Μεσαιωνικής Πόλης Ρόδου.
- Phillips, D.W. 1957. *The dialect of Rhodes (with special reference to Apollona) and its place in Modern Greek*. Ph.D. thesis. Oxford: University of Oxford.
- Seiler, H. 1978. Το πρόβλημα των λεγομένων διπλών με ιδιαίτερη αναφορά σε μερικές δωδεκανησιακές διαλέκτους. *Δωδεκανησιακά Χρονικά*, Στέγη Γραμμάτων και Τεχνών Δωδεκανήσου, Ετήσια Περιοδική Έκδοσις, Τόμος Ε' – 1976, Αθήνα.
- Τζιτζιλής, Χ. 2000. *Νεοελληνικές διάλεκτοι και νεοελληνική διαλεκτολογία*. Στο Η ελληνική γλώσσα και οι διάλεκτοί της, επίμ. Α.-Φ. Χριστίδης et al., 15-22. Αθήνα: ΥΠΕΠΘ & Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας.
- Τριανταφυλλίδης, Μ. 1993 [1938]. *Απαντα*, 3ος τόμ.: *Νεοελληνική γραμματική: ιστορική εισαγωγή*. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών (Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη).
- Trudgill, P. 2003. Modern Greek dialects: A preliminary classification. *Journal of Greek Linguistics* 4, 45-64.
- Tsopanakis, A. 1940. *Essai sur la phonétique des parlars de Rhodes*. Αθήνα: Verlag der Byzantinisch - Neugriechischen Jahrbücher.
- Τσοπανάκης Α. 1992. *Ροδιακά γλωσσιστορικά μελέτηματα*. Αθήνα, Εκδόσεις Δημόσιας Βιβλιοθήκης Ρόδου.
- Χριστοδούλου, Χ. 2015. *Το γλωσσικό ιδίωμα της βορειοδυτικής Πάφου: φωνολογική περιγραφή*. (Διδακτορική διατριβή). Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη.

Το επίθημα *-αβ(ος)* στα βόρεια ιδιώματα

Νικόλαος Ντάγκας

Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

Abstract

This paper deals with the Northern Modern Greek derivational suffix *-αβ(ος)*, which is of Slavic origin and forms denominal adjectives e.g. *λούν(η)* ‘mire’ → *λούναβ(ος)* ‘miry’. The data come from metalinguistic sources about several Northern Modern Greek varieties, as well as from personal fieldwork. Our primary goal is to provide a thorough synchronic analysis within an associative morphological framework. First, we define our research scope by classifying the data. Then, we examine the surface suffix forms, specifying a unique underlying form. Next, we investigate the morphosyntactic and semantic features of the derivatives and their bases. Furthermore, we compare *-αβ(ος)* with the Modern Greek derivational suffixes *-ίσι(ος)*, *-άπ(ος)*, *-(ι)άρη(ς)*, which are of Latin origin and belong to the same lexeme construction rule. Finally, from the diachronic point of view, we refer to some aspects (conditions, processes, motives) regarding the borrowing of the suffix *-αβ(ος)*.

Λέξεις-κλειδιά: βόρεια ιδιώματα, κατασκευαστική μορφολογία, επιθηματοποίηση, συγχρονία, δανεισμός προσφυμάτων

1. Εισαγωγή

Η παρούσα εργασία έχει ως θέμα το σλαβικής ετυμολογίας κατασκευαστικό επίθημα *-αβ(ος)*, που επιχωριάζει στα βόρεια ιδιώματα (ΒΙ) της νέας ελληνικής. Το γλωσσικό υλικό αντλήθηκε από (α) προηγούμενες μονογραφίες για το επίθημα *-αβ(ος)* (Μάνεσης 1986· Προμπονάς 1989· Παπαδάμου 2017), (β) γενικότερες ιστορικοσυγκριτικές μελέτες (Georgakas 1982· Tzitzilis 1997-1998· Papadamou & Papanastassiou 2013), (γ) γραμματικές και λεξιλογικές περιγραφές για επιμέρους ΒΙ (Τσοπανάκης 1953· Καλινδέρης 1982· Τσότσος 1998· Ντίνας 2005· Δουγά-Παπαδοπούλου & Τζιτζιλής 2006), (δ) προσωπική έρευνα πεδίου για το ΒΙ των Βεντζίων Γρεβενών (Ντάγκας 2012, 2016).¹ Το επίθημα εξετάζεται συγχρονικά, με βάση το μοντέλο κατασκευαστικής μορφολογίας της Corbin (Corbin 1987/1991· Αναστασιάδη-Συμεωνίδη 1992, 1995, 2000, 2009, 2014), κύρια γνωρίσματα του οποίου είναι η συζευκτικότητα, η διαστρωμάτωση και η υπεργενετικότητα. Σε αυτό το πλαίσιο, καταρχάς ταξινομούμε τα δεδομένα και οριοθετούμε την προτεινόμενη ανάλυση. Έπειτα, ασχολούμαστε με τις μορφές του επιθήματος. Στη συνέχεια, διερευνούμε τα μορφοσυντακτικά και σημασιολογικά χαρακτηριστικά των κατασκευασμένων λεξικών μονάδων (ΚΛΜ) και των βάσεων, ακολουθώντας την ανάλυση της Αναστασιάδη-Συμεωνίδη για το επίθημα *-(ι)άρη(ς)* (Αναστασιάδη-Συμεωνίδη 2000· Anastasiadis-Symeonidis 2010). Επιπλέον, αντιπαραβάλλουμε το επίθημα *-αβ(ος)* με τα επιθήματα *-ίσι(ος)*, *-άπ(ος)*, *-(ι)άρη(ς)*, τα οποία ανήκουν στον ίδιο κανόνα κατασκευής λεξικών μονάδων (ΚΚΛΜ), είναι δάνεια από τη λατινική και απαντούν τόσο στα ΒΙ όσο και στην κοινή νεοελληνική (ΚΝΕ).

¹ Η προσέγγιση είναι διασυστηματική, εφόσον τα δεδομένα προέρχονται από διαφορετικά ΒΙ.

Τέλος, από διαχρονική σκοπιά, αναφερόμαστε στις συνθήκες, τις διαδικασίες και τις αιτίες που εμπλέκονται στον δανεισμό του επιθήματος.

2. Ταξινόμηση - οριοθέτηση

Από το σύνολο των λεξικών μονάδων (ΛΜ) που λήγουν σε *-αβ(ος)*, μας αφορούν οι ΚΛΜ με το επίθημα *-αβ(ος)* π.χ. *λούν(η)* ‘λάσπη’ → *λούναβ(ος)* ‘λασπώδης’ (165 παράγωγα με επιθηματοποίηση, βλ. Παράρτημα 1).² Στην προτεινόμενη ανάλυση δεν εμπίπτουν:

- (i) ΛΜ [-κατασκευασμένες], [+περίπλοκες], όπου αναγνωρίζουμε το επίθημα *-αβ(ος)* και ένα τεμάχιο που συγχρονικά δεν έχει στάτους μορφήματος, εφόσον στερείται σημασιολογίας,³ π.χ. *λάμπαβ(ος)* ‘χαλαρός’, *μόλαβ(ος)* ‘ήπιος’, *μπουρτζάλαβ(ος)* ‘άγαρμος’.⁴ Διαχρονικά, πρόκειται για άμεσα λεξικά δάνεια (*λάμπαβ(ος)* < βουλγ. *laban*), «βαλκανικές» λέξεις (*μόλαβ(ος)*) ή άλλες λέξεις άγνωστης ετυμολογίας (*μπουρτζάλαβ(ος)*).⁵
- (ii) ΚΛΜ όπου η τελευταία κατασκευαστική πράξη δεν είναι η επιθηματοποίηση με το *-αβ(ος)* π.χ. *ξιασπρούλ(ι)αβ(ος)* ‘ξιασπρουλιάρης’ ← *ασπρούλ(ι)αβ(ος)* ‘ασπρουλιάρης’ (προθηματοποίηση με το επιτατικό *ξε-*).
- (iii) ΛΜ όπου το *-αβ(ος)* λειτουργεί ως ταξικός σηματοδότης π.χ. *ανεχόρταβ(ος)* ‘αχόρταγος’ ← *χορτ(αίνω)* (προθηματοποίηση με το στερητικό *ανε-* και ταξική σηματοδότηση με το *-αβ(ος)*, πβ. ΔΚΝ 1998: λήμμα *ανεχόρταγος*).
- (iv) ΛΜ όπου το *-αβ(ος)* είναι τυχαίο τέρμα και το *-αβ-* αποτελεί μέρος του θέματος π.χ. *γκαβ-ο-κούταβ(ος)* ‘τυφλός’ ← *γκαβ(ό) κουτάβ(ι)* (σύνθεση).
- (v) Αντωνυμίες σε *-αβ(ος)* π.χ. *πόταβ(ος)* ‘τι είδους’, *καπόταβ(ος)*, *καγκαπόταβ(ος)* ‘κανενός είδους’, διότι δεν υπάγονται στην ονοματική κατασκευαστική μορφολογία αλλά στο αντωνυμικό σύστημα.⁶

3. Μορφές του επιθήματος

² Χρησιμοποιούμε τα εξής σύμβολα: > διαχρονική πράξη (ετυμολογία) → συγχρονική κατασκευαστική ή φωνολογική πράξη ⇒ πράξη στο μεταπαραγωγικό υποσυστατικό ->> σημασιολογική πράξη ( ) κλιτικό μόρφημα ή στοιχείο που δεν μετέχει σε κατασκευαστική πράξη + υποχρεωτική εισαγωγή στο μεταπαραγωγικό υποσυστατικό * αντιγραμματικός τύπος. Για τις ΛΜ που είναι άγνωστες στην ΚΝΕ, παρατίθενται ενδεικτικά ερμηνεύματα.

³ Πβ. το τεμάχιο *φεμιν* στο ΚΝΕ *φεμινισμ(ός)* (Αναστασιάδη-Συμεωνίδη & Γαλανή 1995). Βέβαια, δεν αποκλείεται κάποιες από τις [-κατασκευασμένες], [+περίπλοκες] ΛΜ να είναι στην πραγματικότητα ΚΛΜ των οποίων οι βάσεις δεν καταγράφονται στις πηγές μας.

⁴ Τα *λάμπαβ(ος)*, *μόλαβ(ος)* δεν έχουν μορφολογική σχέση (αλλά μόνο επιφανειακή μορφική ομοιότητα) με τα *λάμπ(α)*, *μόλ(ος)*, αντίστοιχα.

⁵ Ως προς την ετυμολογία, ακολουθούμε κατά κανόνα τους Δουγά-Παπαδοπούλου και Τζιτζιλί (2006).

⁶ Εξάλλου, από συγχρονική σκοπιά, το *πόταβ(ος)* δεν έχει βάση, ενώ τα *καπόταβ(ος)*, *καγκαπόταβ(ος)* είναι προθηματοποιημένα.

Το επίθημα εμφανίζεται με τις μορφές -αβ(ος), -ιαβ(ος), -β(ος). Καταρχάς, φαίνεται ότι η υποκείμενη μορφή του επιθήματος στη βαθιά δομή είναι η μορφή -αβ(ος) π.χ. *σκριούμπ(ος)* ‘καμένη μάζα’ → *σκριούμπαβ(ος)* ‘καημένος’, *στάχτ(η)* → *στάχταβ(ος)* ‘σταχτής’, *σοκάκ(ι)* → *σοκάκαβ(ος)* ‘σοκακιάρης’, ενώ το -ι- των ΚΛΜ σε -ιαβ(ος) είναι μέρος της βάσης π.χ. *λόζι(ος)* ‘μπερδεμένος σωρός’ → *λόζιαβ(ος)* ‘μπερδεμένος’, *μαλλι(ά)* → *μάλλιαβ(ος)* ‘μαλλιάρος’, *μούι(ας)* ‘κοιμισμένος’ → *μούιαβ(ος)* ‘νωθρός’. Οι διπλότυπες ΚΛΜ σε -αβ(ος)/ -ιαβ(ος) ερμηνεύονται με:

- (i) Λεξική διπλοτυπία της βάσης π.χ. *γλίτσ(α)* → *γλίτσαβ(ος)* ‘γλιτσίαρης’, *γλίτσι(α)* → *γλίτσιαβ(ος)*.
- (ii) Θεματική αλλομορφία της βάσης π.χ. *παρτάλ(ι)* ‘κουρέλι’ → *παρτάλαβ(ος)* ‘κουρελιάρης’ (το επίθημα εφαρμόζεται σε θέμα βάσης *παρτάλ*), *παρτάλι* → *παρτάλιαβ(ος)* (το επίθημα εφαρμόζεται σε θέμα βάσης *παρτάλι*).⁷
- (iii) Διαδικασίες απαλοιφής π.χ. *γκριμοτσ(ιά)* ‘λαίμαργία’ → *γκριμότσαβ(ος)* ‘λαίμαργος’ (απαλοιφή του ταξικού σηματοδότη), *γκριμοτσι(ά)* → *γκριμότσιαβ(ος)* (διατήρηση του ταξικού σηματοδότη).⁸
- (iv) Φωνολογικές διαδικασίες π.χ. *ζιούλ(α)* ‘ώριμο φρούτο’ → *ζιούλαβ(ος)* /ζύλανος/ ‘παραγινωμένος’ → *ζιούλιαβ(ος)* /ζύλανος/ (προχωρητική αφομοίωση ουρανικότητας), *νερουλ(ός)* → *νερούλαβ(ος)* /nerúlanos/ ‘νερουλιάρης’ → *νερούλιαβ(ος)* /nerúlianos/ (εκφραστική ουράνωση).

Επομένως, δεν είναι απαραίτητο να τοποθετήσουμε τη μορφή -ιαβ(ος) στη βαθιά δομή.⁹ Επιπλέον, είναι περιττό να προσδιορίσουμε στη βαθιά δομή μια ξεχωριστή μορφή -β(ος) για θέμα βάσης που λήγει σε -α (Χα) π.χ. *πρέκνα* ‘φακίδα’ → *πρέκναβ(ος)* ‘φακιδιάρης’, εφόσον η εφαρμογή της μορφής -αβ(ος) δίνει το ίδιο εξαγόμενο είτε με θέμα βάσης που λήγει σε σύμφωνο (X) π.χ. *πρέκν(α)* → *πρέκναβ(ος)* είτε με θέμα βάσης Χα π.χ. *πρέκνα* → *+πρέκνααβ(ος)* => *πρέκναβ(ος)* (υποχρεωτική απλολογία). Κατά συνέπεια, αναγνωρίζουμε μόνο τη μορφή -αβ(ος) ως υποκείμενη μορφή του επιθήματος στη βαθιά δομή.

Όσον αφορά τον τονισμό, οι ΚΛΜ τονίζονται πάντα στην προπαραλήγουσα, ασχέτως του τονισμού της βάσης π.χ. *νουρ(ά)* ‘ουρά’ → *νούραβ(ος)* ‘με ουρά’, *μπέγκ(α)* ‘κηλίδα’ → *μπέγκαβ(ος)* ‘κηλιδωτός’, *μούτλιαγκ(ας)* ‘βλάκας’ → *μουτλιαγκαβ(ος)* ‘βλακώδης’. Άρα, το επίθημα -αβ(ος) μπορεί να χαρακτηριστεί είτε ως άτονο είτε ως προτονικό (πβ. Revithiadou 1999).

4. Μορφοσυντακτική ανάλυση

Ως προς τα είδη των ΛΜ, η βάση μπορεί να προέρχεται από:

⁷ Για τη θεματική αλλομορφία στη μορφολογία της ΚΝΕ πβ. Ράλλη (2005).

⁸ Η ταξική σηματοδότηση με το -ιά αποσκοπεί στην προσαρμογή του δανείου (Αναστασιάδη-Συμεωνίδη 1994: 205, 1995).

⁹ Εναλλακτικά, παράλληλα με την επικρατούσα υποκείμενη μορφή -αβ(ος), θα μπορούσαμε να υποθέσουμε και μια υποκείμενη μορφή -ιαβ(ος), η οποία έχει περιορισμένη εφαρμογή και δεν είναι συγχρονικά διαθέσιμη. Για το πρόβλημα της μορφηματικής υπόστασης του -ιαβ(ος) πβ. και Παπαδάμου (2017).

- (i) ΛΜ [-κατασκευασμένη] π.χ. *γκούρμπ(α)* ‘καμπούρα’ → *γκούρμπαβ(ος)* ‘καμπούρης’.
- (ii) ΛΜ [-κατασκευασμένη], [+περίπλοκη] π.χ. *ντραχείλ(ι)* ‘χοντροκομμένο χεϊλός’ → *ντραχείλαβ(ος)* ‘χεϊλάς’.
- (iii) ΚΛΜ παράγωγη π.χ. *πράσιν(ος)* → *πρασινί(α)ς* ‘αρρωστιάρης’ → *πρασινίκαβ(ος)* ‘αρρωστιάριος’.
- (iv) ΚΛΜ σύνθετη π.χ. *φαρδ(ιά) μύτ(η)* → *φαρδομύτ(ης)* → *φαρδομύταβ(ος)* ‘φαρδομύτικος’.
- (v) ΚΛΜ ουσιαστικοποιημένη με μετατροπή ή έλλειψη π.χ. *κούτσικ(ο)Ε* → *κούτσικ(ο)Ο* → *κούτσαβ(ος)* ‘μικρούτσικος’, *κωσταντίνικ(ο)Ε* *καρύδιΟ* ‘σκληρό καρύδι’ → *κωσταντίνικ(ο)Ο* → *κωσταντίγκαβ(ος)* ‘σκληρός’.

Ως προς τη γραμματική κατηγορία της βάσης, έχει υποστηριχθεί ότι το επίθημα εφαρμόζεται σε ουσιαστικά, επίθετα, ρήματα και αντωνυμίες (Τσοπανάκης 1953· Καλινδέρης 1982· Μάνεσης 1986· Ντίνας 2005· Παπαδάμου 2017). Επιδιώκοντας την ενοποίηση της γραμματικής κατηγορίας της βάσης και τον προσδιορισμό της στη βαθιά δομή, προτείνουμε ότι η βάση ανήκει στη γραμματική κατηγορία του ουσιαστικού. Καταρχάς, η συντριπτική πλειονότητα των ΚΛΜ με το *-β(ος)* ανάγεται αναμφισβήτητα σε ουσιαστική βάση (125/165, περίπου 75,8%). Έπειτα, οι φαινομενικά επιθετικές βάσεις (34/165, περίπου 20,6%) ερμηνεύονται ως ουσιαστικοποιημένες, είτε με μετατροπή είτε με έλλειψη (Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Ευθυμίου & Φλιάτουρας 2012) π.χ. *μούτ(ος)Ε* ‘μουγγός’ → *μούτ(ος)Ο* → *μούταβ(ος)* ‘ολιγόλογος’, *καλέσι(ο)Ε* *ζώ(ο)Ο* ‘ζώο με στίγματα’ → *καλέσι(ο)Ο* → *καλέσιαβ(ος)* ‘διάστικτος’, *κοκκινούλιΕ* *χρώμαΟ* → *κοκκινούλι(ο)Ο* → *κοκκινούλι(ι)αβ(ος)* ‘κοκκινωπός’.¹⁰ Επιπλέον, οι ΚΛΜ από υποτιθέμενες ρηματικές βάσεις (5/165, περίπου 3%) στην πραγματικότητα κατασκευάζονται από μεταρρηματικά ουσιαστικά (Αναστασιάδη-Συμεωνίδη 2000) π.χ. *κλάψ(α)* → *κλάψαβ(ος)* ‘κλαψιάρης’, *χέσ(α)* ‘χέσιμο’ → *χέσαβ(ος)* ‘χέστης’, *αγλείψ(ιά)* → *αγλείψαβ(ος)* ‘που ξερογλείφεται’, *αριζ(ιά)* → *αρίζαβ(ος)* ‘ερωτιάρης, που «ρίχνεται» ερωτικά’,¹¹ ενώ το *μαράγκ(ι)αβ(ος)* ‘αρρωστιάρης’ ανάγεται μαζί με τα *μαραγκιάς(ω)*, *μαραγκιάρη(ς)* στο δεσμευμένο λεξικό μόρφωμα *μαράγκο* ‘μαράζι’. Τέλος, το παράγωγο επίθετο *καγκάναβ(ος)* ‘τιποτένιος’ έχει ως βάση την ουσιαστικοποιημένη με μετατροπή αντωνυμία *καγκάνα(ς)* ‘κανένας’ (*καγκάνα(ς)ΑΝΤ* → *καγκάν(α)ςΟ* → *καγκάναβ(ος)*).¹²

Ως προς το γραμματικό γένος και το κλιτικό παράδειγμα της βάσης, δεν υπάρχουν περιορισμοί. Η βάση μπορεί να φέρει αρσενικό, θηλυκό ή ουδέτερο γένος π.χ. αρσ. *αρίτσι(ος)* ‘σκαντζόχοιρος’ → *αρίτσιαβ(ος)* ‘τσιτωμένος’, θηλ. *σγκούρ(α)* ‘βρομιά’ → *σγκούραβ(ος)* ‘βρομιάρης’, ουδ. *σουργκούν(ι)* ‘παλιάνθρωπος’ → *σουργκούναβ(ος)* ‘κακός’ και να σχηματίζει πλήρη ή ελλειπτικά κλιτικά παραδείγματα π.χ. *κόντ(α)* (θηλ., πλήρες) ‘κόνιδα’ → *κόνταβ(ος)* ‘κονιδιάρης’, *αζούρ(α)* (θηλ., μόνο ενικ.) ‘προσμείξεις’ → *αζούραβ(ος)* ‘νοθευμένος’, *πίσκ(ες)* (θηλ., μόνο πληθ.) ‘ούρα’ → *πίσκαβ(ος)* ‘κατουρημένος’.

Η εφαρμογή του επιθήματος *-β(ος)* μεταβάλλει τη γραμματική κατηγορία της βάσης. Συγκεκριμένα, το επίθημα ανήκει στο μορφολογικό παράδειγμα του

¹⁰ Το *κοκκινούλι* ως δηλωτικό χρώματος είναι υποκοριστικό ουσιαστικό (Αναστασιάδη-Συμεωνίδη 1987).

¹¹ Τα δύο τελευταία με απαλοιφή του επιθήματος *-ιά* της βάσης.

¹² Πβ. *καντίποτα*ΑΝΤ ‘εντελώς τίποτα’ → *καντίποτ(α)Ο* → *καντιποτένι(ος)* ‘εντελώς τιποτένιος’.

συσχετιστικού ΚΚΛΜ που κατασκευάζει επίθετα από ουσιαστικά. Τα μετονοματικά επίθετα με το -αβ(ος) είναι τριγενή και τρικατάληκτα, και εντάσσονται στο πλήρες κλιτικό παράδειγμα των επιθέτων σε -ος, -η, -ο. Συχνά, μάλιστα, το ουδέτερο του κατασκευασμένου επιθέτου σε -αβ(ος) συμπληρώνει το κενό του ουδέτερου στο ελλειπτικό κλιτικό παράδειγμα της βάσης (Παράδειγμα 1).

- (1) α. *μουσμούτα(ς)*, -ω ‘ψαχουλιάρης, -άρα’
β. *μουσμούτ(α)ς* → *μουσμούταβ(ος)*, -αβη, -αβ(ο) ‘ψαχουλιάρικος, -ικη, -ικο’
γ. *μουσμούτα(ς)*, -ω, -αβ(ο) ‘ψαχουλιάρης, -άρα, -άρικο’¹³

5. Σημασιολογική ανάλυση

5.1 [ιδιότητα]

Οι βάσεις και οι ΚΛΜ κατανέμονται σε ποικίλα σημασιολογικά πεδία. Ενδεικτικά αναφέρουμε:

- (i) Εμφάνιση π.χ. *λίγκ(α)* ‘ακαθαρσία’ → *λίγκαβ(ος)* ‘ακάθαρτος’, *πατσιούρ(α)* ‘πλακουτσωτή μύτη’ → *πατσιούραβ(ος)* ‘πλακουτσομύτης, δύσμορφος’, *πέτσ(α)* → *πέτσαβ(ος)* ‘με πέτσες’, *τζερτζέλι(ι)* ‘κουρέλι’ → *τζερτζέλαβ(ος)* ‘ρακένδυτος’.
(ii) Συμπεριφορά π.χ. *γκριζιάλ(α)* ‘γκρίνια’ → *γκριζιάλαβ(ος)* ‘γκρινιάρης’, *λειζούρ(α)* ‘λαιμαργία’ → *λειζούραβ(ος)* ‘λαιμαργός’, *γκουρμπέτ(ι)* ‘ζητιανιά’ → *γκουρμπέταβ(ος)* ‘ζητιάνικος’.
(iii) Ασθένεια π.χ. *κασίδ(α)* → *κασίδαβ(ος)* ‘κασιδιάρης’, *κουλιανίτ(α)* ‘παραλυσία’ → *κουλιανίτσαβ(ος)* ‘παράλυτος’.
(iv) Χρώμα π.χ. *μπάλι(ο)* ‘άσπρο ζώο’ → *μπάλιαβ(ος)* ‘άσπρουλιάρης’.
(v) Γεύση π.χ. *ζινούλ(η)ς* → *ζινούλ(ι)αβ(ος)* ‘ζινούτσικος’.

Η ποικιλία αυτή αντανακλάται στις προηγούμενες απόπειρες σημασιολογικής περιγραφής του επιθήματος, το οποίο θεωρείται ότι δηλώνει:

- (i) Πλησμονή (Τσοπανάκης 1953).
(ii) Πλησμονή ή αποκλίνουσα ιδιότητα (Καλινδέρης 1982).
(iii) Έμφαση, σκληρότητα, αντοχή, κακή ποιότητα/ ιδιότητα/ έξη, κοινωνική εμφάνιση, σωματικό/ ψυχοπνευματικό ελάττωμα/ αναπηρία/ ανωμαλία, υπότονο χρώμα, περιορισμένη γεύση (Μάνεσης 1986).
(iv) Μειωτική σημασία (Προμπονάς 1989).
(v) Αρνητική ιδιότητα/ συνυποδήλωση, υπότονο χρώμα (Tzitzilis 1997-1998).

Κατά τη γνώμη μας, όλα τα παραπάνω μπορούν να υπαχθούν στο σημασιολογικό χαρακτηριστικό [+ιδιότητα]. Ειδικότερα, το επίθημα εγκαθιστά μια μόνιμη σχέση

¹³ Το *μουσμούτα(ς)*, -ω μπορεί να θεωρηθεί εγγενώς ως ουσιαστικό με δύο γένη ή ως ελλειπτικό επίθετο. Πβ. το ΚΝΕ *σπυριάρη(ς)*, -άρα, -άρικ(ο) (Αναστασιάδη-Συμεωνίδη 2000).

ανάμεσα στο ουσιαστικό βάση (Οβ) και στο προσδιοριζόμενο ουσιαστικό (ΠΟ) στο πλαίσιο της ονοματικής φράσης. Η σχέση αυτή νοείται ως σχέση κτήσης, καθώς το κατασκευασμένο επίθετο σημαίνει ‘που έχει το αντικείμενο αναφοράς (ΑΑ) του Οβ’, και ειδικότερα ως σχέση μερωνυμίας, όπου το Οβ είναι μερώνυμο και το ΠΟ ολώνυμο (Αναστασιάδη-Συμεωνίδη 2000, 2014). Λ.χ. *ένα σκουλήκαβο δαμάσκηνο* αφενός έχει σκουλήκια (κτήση), αφετέρου αντιδιαστέλλεται προς τα «υγιή» δαμάσκηνα που δεν έχουν σκουλήκια (μερωνυμία).

Αξίζει να σημειωθεί ότι η ιδιότητα που αποδίδει το επίθετο στο ΠΟ γίνεται άμεσα αντιληπτή με τις αισθήσεις: όραση (*σκοτίδαβ(ος)* ‘σκοτεινός’), ακοή (*κλάψαβ(ος)* ‘κλαυιάρης’), όσφρηση (*τσίκναβ(ος)* ‘τσικνισμένος’), γεύση (*γλυκαντζούραβ(ος)* ‘υπόγλυκος’), αφή (*κωσταντίνκαβ(ος)* ‘σκληρός’), συνδυασμός αισθήσεων (*πόρδαβ(ος)* ‘κλαυιάρης’). Επιπλέον, η ιδιότητα θεωρείται ως μόνιμη/ σταθερή, πράγμα που διαφοροποιεί σημασιολογικά τα κατασκευασμένα επίθετα σε *-αβ(ος)* από αντίστοιχες παθητικές μετοχές σε *-μέν(ος)*, οι οποίες δηλώνουν προτερόχρονη παροδική/ επίκτητη ιδιότητα/ κατάσταση (Σετάτος 1985), π.χ. *αγλείψαβ(ος)* ‘που (έχει την τάση να) ξερογλείφεται’ vs *αγλειμμέν(ος)* ‘που έχει γλειφτεί’, *κλάψαβ(ος)* ‘κλαυιάρης, που (έχει την τάση να) κλαίγεται’ vs *κλαμμέν(ος)* ‘που έχει κλάψει’, *τρύπαβ(ος)* ‘διάτρητος, που έχει τρύπες’ vs *τρυπημέν(ος)* ‘που έχει τρυπηθεί’.

Βέβαια, εκτός από τα επίθετα που ερμηνεύονται κατ’ έκταση (δηλαδή το ΠΟ έχει το ΑΑ του Οβ) π.χ. *ντάμκ(α)* ‘λεκές’ → *ντάμκαβ(ος)* ‘που έχει λεκέδες’, υπάρχουν και αυτά που ερμηνεύονται κατ’ ένταση (δηλαδή το ΠΟ έχει μια εξέχουσα ιδιότητα του ΑΑ του Οβ λ.χ. *χρώμα, σχήμα, μέγεθος*) π.χ. *λαψάν(α)* ‘θάμνος με κίτρινα άνθη’ → *λαψάναβ(ος)* ‘κίτρινιάρης’, *γκουσί(α)* ‘οισοφάγος’ → *γκουσίαβ(ος)* ‘μακρουλός’, *ξύλ(ο)* → *ξύλαβ(ος)* ‘άκαμπτος’, *πλαστάρ(ι)* ‘μεγάλο κομμάτι ζύμης’ → *πλαστάραβ(ος)* ‘χονδροειδής’. Ακόμη, ορισμένα επίθετα επιδέχονται διττή (κατ’ έκταση/ ένταση) ερμηνεία, η οποία καθορίζεται από τα γλωσσικά και εξωγλωσσικά συμφραζόμενα, π.χ. *ψείραβα μαλλιά* ‘μαλλιά με ψείρες’ vs *ψείραβα γράμματα* ‘πολύ μικρά γράμματα’, *μούχλιαβο ντουβάρι* ‘ντουβάρι με μούχλα’ vs *μούχλιαβο παιδί* ‘νωθρό παιδί’.

Τέλος, σε κάποιες περιπτώσεις, η μαρτυρημένη σημασία των ΚΛΜ με το *-αβ(ος)* φαίνεται να αποκλίνει –σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό– από την προβλεπτή σημασία, όπως αυτή έχει αναλυθεί παραπάνω. Θεωρούμε ότι δεν πρόκειται για πραγματικές εξαιρέσεις, αλλά ότι η επιφανόμενη απόκλιση είναι αποτέλεσμα επενέργειας σημασιολογικών κανόνων (λ.χ. μεταφορά, μετωνυμία, κατάχρηση) επί της προβλεπτής σημασίας της ΚΛΜ ή επί της σημασίας της βάσης (Παραδείγματα 2α, β, γ). Κάποτε, μάλιστα, μαρτυρείται συγχρόνως μια περισσότερο και μια λιγότερο προβλεπτή σημασία της ίδιας ΚΛΜ (Παράδειγμα 2δ).

- (2) α. *κατράν(ι)* ‘κατράμι’ → *κατράναβ(ος)* ‘κατάμαυρος’ ->> ‘δυστυχής’ (πβ. *μαύρος* ‘δυστυχής’)
- β. *σκριούμπ(ος)* ‘καμένη μάζα’ → *σκριούμπαβ(ος)* ‘καμένος’ ->> ‘καημένος’
- γ. *ζούρ(α)* ‘ξύρισμα’ ->> ‘ανοησία’ (πβ. *τρίχες* ‘ανοησίες’) → *ζούραβ(ος)* ‘ανόητος’
- δ. *πατσιούρ(α)* ‘πλακουτσωτή μύτη’ → *πατσιούραβ(ος)* ‘πλακουτσομύτης’ ->> ‘δύσμορφος, άσχημος’

5.2 [έμψυχο], [συγκεκριμένο], [ανθρώπινο]

Όσον αφορά τις βάσεις, δεν υπάρχουν περιορισμοί στην τιμή των χαρακτηριστικών [έμψυχο], [συγκεκριμένο], [ανθρώπινο] (Παραδείγματα 3α, β, γ, δ). Το ίδιο ισχύει και για τα ΠΟ των κατασκευασμένων επιθέτων (Παραδείγματα 4α, β, γ, δ).

- (3) α. *λίμ(α)* ‘πέινα’ [-έμψυχο], [-συγκεκριμένο] → *λίμαβ(ος)* ‘λιμάρης’
 β. *γκαγκάνι* ‘εξόγκωμα’ [-έμψυχο], [+συγκεκριμένο] → *γκαγκάνιαβ(ος)* ‘ανώμαλος’
 γ. *ζιάμπ(α)* ‘βάτραχος’ [+έμψυχο], [-ανθρώπινο] → *ζιάμπαβ(ος)* ‘πλαδαρός’
 δ. *γκούβρ(ος)* ‘αγριάνθρωπος’ [+έμψυχο], [+ανθρώπινο] → *γκούβραβ(ος)* ‘σκυθρωπός’
- (4) α. *αντάραβος καιρός* ‘ομιχλώδης καιρός’ [-έμψυχο], [-συγκεκριμένο]
 β. *πλιούμπαβη φούστα* ‘φούστα με πούλιες’ [-έμψυχο], [+συγκεκριμένο]
 γ. *ταίπαβη γίδα* ‘γίδα με μικρές ρώγες’ [+έμψυχο], [-ανθρώπινο]
 δ. *σοκάκαβη γυναίκα* ‘σοκακιάρα γυναίκα’ [+έμψυχο], [+ανθρώπινο]

5.3 [υποκειμενικό], [αξιολογικό]¹⁴

Οι βάσεις μπορεί να είναι είτε [-υποκειμενικές], με περιγραφική σημασία π.χ. *ξύλ(ο)*, *πλασάρ(ι)* ‘μεγάλο κομμάτι ζύμης’, *σκοτίδ(α)* ‘σκοτάδι’, *σοκάκ(ι)*, είτε [+υποκειμενικές], [αρνητικά αξιολογικές], με αρνητική εκφραστική σημασία (μειωτική, προσβλητική, υβριστική) π.χ. *γκριζιάλ(α)* ‘γκρίνια’, *λιάγκρ(α)* ‘βρομιά’, *μούι(ας)* ‘κοιμισμένος’, *ντραχείλ(ι)* ‘χοντροκομμένο χείλος’, *σουργκούν(ι)* ‘παλιάνθρωπος’, *σουρτούκ(ι)* ‘αλήτης’. Οι ΚΑΜ είναι πάντα [+υποκειμενικές], [αρνητικά αξιολογικές] (Μάνεσης 1986· Προμπονάς 1989· Tzitzilis 1997-1998· Παπαδάμου 2017). Ειδικότερα, δηλώνουν μια παρέκκλιση από την κοινωνική νόρμα, από το κοινά αποδεκτό, η οποία αξιολογείται αρνητικά από τον ομιλητή ή τον ακροατή. Το γεγονός αυτό επιτρέπει στις ΚΑΜ να λειτουργούν σε ορισμένες περιστάσεις ως ύβρεις (Αναστασιάδη-Συμεωνίδη 2000) π.χ. *πόρδαβ(ος)* ‘κλιανιάρης’, *χέσαβ(ος)* ‘χέστης’ ή να παγιώνονται ως παρωνύμια, επώνυμα, τοπωνύμια (Καλινδέρης 1982· Μάνεσης 1986) π.χ. τοπωνύμιο *Γκούσιαβος* (*γκούσι(α)* ‘οισοφάγος’ → *γκούσιαβ(ος)* ‘μακρουλός’), επώνυμο *Κόραβος* (*κόρ(α)* → *κόραβ(ος)* ‘σκληρός’).

Θεωρούμε ότι το επίθημα -αβ(ος) φέρει εγγενώς στη σημασιολογική του οδηγία το χαρακτηριστικό [+υποκειμενικό], [αρνητικά αξιολογικό]. Έτσι, το επίθημα:

- (i) Εφαρμόζεται σε [-υποκειμενική] βάση, επιβάλλοντας το χαρακτηριστικό [+υποκειμενικό], [αρνητικά αξιολογικό] στην ΚΑΜ, το οποίο αναδεικνύει από αρνητική οπτική πρωτοτυπικές ή λανθάνουσες στερεοτυπικές ιδιότητες της βάσης κατά τον λαϊκό ορισμό (Taylor 2003· Αναστασιάδη-Συμεωνίδη 2009), π.χ. *ξύλαβ(ος)* ‘άκαμπτος’,

¹⁴ Εκλαμβάνουμε το χαρακτηριστικό [υποκειμενικό] ως υπερώνυμο του χαρακτηριστικού [αξιολογικό] και το χαρακτηριστικό [αξιολογικό] ως υπερώνυμο των χαρακτηριστικών [θετικά αξιολογικό] και [αρνητικά αξιολογικό]. Θεωρούμε ότι πρόκειται για συνεχή/ διαβαθμισμένα χαρακτηριστικά (Kerbrat-Orecchioni 2009), τα οποία εντοπίζονται στη διεπαφή του σημασιολογικού και του χρηστικού επιπέδου.

- πλαστιάραβ(ος) ‘χονδροειδής’, σκοτίδαβ(ος) ‘σκοτεινός’, σοκάκαβ(ος) ‘σοκακιάρης’.
- (ii) Εφαρμόζεται σε [+υποκειμενική], [αρνητικά αξιολογική] βάση, οπότε βάση και επίθημα συμφωνούν ως προς το χαρακτηριστικό [+υποκειμενικό], [αρνητικά αξιολογικό], το οποίο μεταβιβάζεται στην ΚΛΜ, π.χ. γκριζιάλαβ(ος) ‘γκρινιάρης’, λιάγκραβ(ος) ‘βρομιάρης’, μούιαβ(ος) ‘νωθρός’, ντραχείλαβ(ος) ‘χειλάς’, σουργκούναβ(ος) ‘κακός’, σουρτούκαβ(ος) ‘αλήτικος’.
- (iii) Είναι ασύμβατο με [+υποκειμενική], [θετικά αξιολογική] βάση, καθώς η [θετικά αξιολογική] σημασία της βάσης συγκρούεται με την [αρνητικά αξιολογική] οδηγία του επιθήματος, απαγορεύοντας την εφαρμογή του, π.χ. λεβέντ(ης) → λεβέντικ(ος) vs *λεβένταβ(ος).

Συνεπώς, το επίθημα -αβ(ος) μπορεί να ενταχθεί στην αξιολογική κατασκευαστική μορφολογία (πβ. Körtvélyessy 2014). Ως προς αυτό, είναι ενδεικτικό ότι το -αβ(ος) συνδυάζεται με άλλα –περισσότερο ή λιγότερο πρωτοτυπικά– αξιολογικά επιθήματα όπως το υποκοριστικό -ούλη(ς) και το [αρνητικά αξιολογικό] -(ι)άρη(ς), π.χ. πικρούλ(ης) → πικρούλ(ι)αβ(ος) ‘πικρούτσικος’, πρασινούλ(ι) → πρασινούλ(ι)αβ(ος) ‘πρασινωπός, αρρωστιάρης’, μουχλιάρ(ης) ‘τεμπέλης’ → μουχλιάραβ(ος) ‘τεμπέλικος’, ψώραβ(ος) → ψωραβιάρη(ς) ‘ψωριάρης’.

6. -αβ(ος) vs -ίσι(ος), -άτ(ος), -(ι)άρη(ς)

Στο σημείο αυτό, κρίνεται σκόπιμη η αντιπαράβολή του επιθήματος -αβ(ος) με τα επιθήματα -ίσι(ος), -άτ(ος), -(ι)άρη(ς), τα οποία συμπεριλαμβάνονται στον ίδιο συσχετιστικό ΚΚΛΜ, προκειμένου να αναδειχθούν οι ομοιότητες και οι διαφορές τους.¹⁵ Επιπλέον, η συνεξέταση των συγκεκριμένων επιθημάτων παρουσιάζει ενδιαφέρον και από διαχρονική σκοπιά, αφού πρόκειται για δάνεια επιθήματα: το -αβ(ος) είναι σλαβικής προέλευσης (σλαβ. -an [Tzitzilis 1997-1998· Παπαδάμου 2017]), ενώ τα -ίσι(ος), -άτ(ος), -(ι)άρη(ς) προέρχονται από τη λατινική (Αναστασιάδη-Συμεωνίδη 2000, 2009, 2014).

Το επίθημα -ίσι(ος) (Αναστασιάδη-Συμεωνίδη 2009), παρόμοια με το -αβ(ος), εγκαθιστά μια σχέση μερωνυμίας μεταξύ του Οβ και του ΠΟ, αντλώντας πρωτοτυπικές/στερεοτυπικές ιδιότητες από τον λαϊκό ορισμό του ΑΑ του Οβ. Επιπλέον, οι ΚΛΜ με το -ίσι(ος) ερμηνεύονται τόσο κατ’έκταση, όσο και κατ’ένταση. Ωστόσο, οι βάσεις όπου εφαρμόζεται το -ίσι(ος) είναι κατά κανόνα [+συγκεκριμένες] και η σημασιολογική οδηγία του επιθήματος ορίζεται ως σχέση προέλευσης με την ευρεία έννοια, χωρίς αξιολογικό χαρακτήρα ([-αξιολογικό] επίθημα). Γι’ αυτό και οι περισσότερες ΚΛΜ με το -ίσι(ος) στα ΒΙ είναι [-αξιολογικές] π.χ. αρνίσι(ος), βουνίσι(ος), μαΐσι(ος) ‘μαγιάτικος’, ενώ οι λιγότερες [+αξιολογικές] ΚΛΜ κληρονομούν το αντίστοιχο χαρακτηριστικό από τη βάση π.χ. μερακλή(ς) → μερακλίσι(ος) [θετικά αξιολογικό], (από) κάναν καιρ(ό) ‘από ξεπερασμένη εποχή’ → καναγκαιρίσι(ος) ‘παλιομοδίτικος’ [αρνητικά αξιολογικό].

Παρόμοια, το επίθημα -άτ(ος) (Αναστασιάδη-Συμεωνίδη 2014) εγκαθιστά μια μερωνυμική σχέση κτήσης/ περιεχομένου μεταξύ του Οβ και του ΠΟ, φωτίζοντας

¹⁵ Για τη συνεξέταση του -αβ(ος) με το επίθημα -ιάη(ς) στα ΒΙ πβ. Ντάγκας (2018).

πρωτοτυπικές/ στερεοτυπικές ιδιότητες από τον λαϊκό ορισμό του ΑΑ του Οβ. Επίσης, οι ΚΛΜ με το -άτ(ος) δηλώνουν ιδιότητα άμεσα αντιληπτή με τις αισθήσεις και ερμηνεύονται κατ' έκταση ή κατ' ένταση. Από την άλλη, το επίθημα -άτ(ος) στα ΒΙ είναι [-αξιολογικό], με αποτέλεσμα οι ΚΛΜ να είναι στην πλειονότητά τους [-αξιολογικές] π.χ. *κολοκυθάτ(ος)*, *λουλουδάτ(ος)*, *πρασάτ(ος)*. Οι λιγότερες [+αξιολογικές] ΚΛΜ, όπως και στην περίπτωση του -ίσι(ος), αντλούν το σχετικό χαρακτηριστικό από τη βάση π.χ. *σπαθ(ί) → σπαθάτ(ος)* [θετικά αξιολογικό], *λόξ(α) → λοξάτ(ος)* 'ιδιόρρυθμος' [αρνητικά αξιολογικό].

Το επίθημα -(ι)άρη(ς) (Αναστασιάδη-Συμεωνίδη 2000· Anastassiadis-Symeonidis 2010) εγκαθιστά μια μόνιμη σχέση (κτήσης/ μερωνυμίας) μεταξύ του Οβ και του ΠΟ. Οι ΚΛΜ με το -(ι)άρη(ς) δηλώνουν μια απαξιοτική ιδιότητα, παρεκκλίνουσα από την κοινωνική νόρμα και άμεσα αντιληπτή με τις αισθήσεις, ενώ επιδέχονται κατ' έκταση αλλά και κατ' ένταση ερμηνεία. Επιπλέον, το επίθημα -(ι)άρη(ς) είναι εγγενώς [+υποκειμενικό], [αρνητικά αξιολογικό]. Από την άλλη, το -(ι)άρη(ς), σε αντίθεση με το -αβ(ος), έχει τη δυνατότητα να κατασκευάζει επίθετα που εμφανίζονται ως επαγγελματικά ουσιαστικά π.χ. *σκουπιδιάρη(ς)*. Ακόμη, ορισμένες ΚΛΜ με το -(ι)άρη(ς) είναι [θετικά αξιολογικές] λόγω της θετικής σημασίας της βάσης π.χ. *χαδιάρη(ς)*, *παιχνιδιάρη(ς)* (Αναστασιάδη-Συμεωνίδη 2000), πράγμα που δεν ισχύει για τις ΚΛΜ με το -αβ(ος), οι βάσεις των οποίων δεν είναι ποτέ [θετικά αξιολογικές].

Μια ουσιαστική διαφορά μεταξύ των -ίσι(ος), -άτ(ος), -(ι)άρη(ς) αφενός και του -αβ(ος) αφετέρου έγκειται στον κοινό χαρακτήρα των πρώτων και τον αμιγώς ιδιοματικό χαρακτήρα του δεύτερου. Εάν υποθέσουμε ένα συνεχές διπλογλωσσίας ΚΝΕ/ ΒΙ,¹⁶ όπου στο ένα άκρο υπάρχουν τα [+κοινά], [-ιδιοματικά] στοιχεία, στο άλλο άκρο τα [-κοινά], [+ιδιοματικά] στοιχεία και στο μέσο τα [+κοινά], [+ιδιοματικά] στοιχεία, θα πρέπει να τοποθετήσουμε τα -ίσι(ος), -άτ(ος), -(ι)άρη(ς) στο κέντρο, εφόσον απαντούν τόσο στην ΚΝΕ όσο και στα ΒΙ, ενώ το -αβ(ος) στο ένα από τα δύο άκρα, εφόσον είναι άγνωστο στην ΚΝΕ (Σχήμα 1).¹⁷ Η διαφοροποίηση αυτή είναι σημαντική, διότι αφορά τόσο το διασύστημα ΚΝΕ/ ΒΙ, όσο και τη γλωσσική χρήση των διπλόγλωσσων ομιλητών.

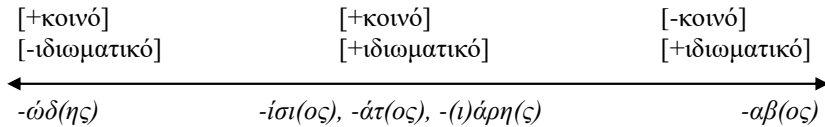
Συνεπώς, τα επίθημα -(ι)άρη(ς) και -αβ(ος) δεν ταυτίζονται, παρότι οι σημασιολογικές οδηγίες τους επικαλύπτονται σε πολύ μεγάλο βαθμό,¹⁸ αφού οι ΚΛΜ με το -(ι)άρη(ς) είναι [+κοινές], [+ιδιοματικές], ενώ οι ΚΛΜ με το -αβ(ος) [-κοινές], [+ιδιοματικές]. Το γεγονός αυτό ερμηνεύει αφενός τον μεγάλο αριθμό διπλότυπων ΚΛΜ σε -(ι)άρη(ς)/ -αβ(ος) από την ίδια βάση π.χ. *κασιδιάρη(ς)/ κασιδάβ(ος)*, *κλαψιάρη(ς)/ κλάψαβ(ος)*, *λεριάρη(ς)/ λέραβ(ος)*, *μουχλιάρη(ς)/ μούχλιαβ(ος)*, *μυξιάρη(ς)/ μύξαβ(ος)*, *σβαρνιάρη(ς)/ σβάρναβ(ος)*, *σγκουριάρη(ς)/ σγκούραβ(ος)*, *σοκακιάρη(ς)/ σοκάκαβ(ος)*, *ψειριάρη(ς)/ ψείραβ(ος)*, *ψωριάρη(ς)/ ψώραβ(ος)*, αφετέρου τη συνδυαστικότητα των επιθημάτων -(ι)άρη(ς) και -αβ(ος), τα οποία γειτνιάζουν στο

¹⁶ Διακρίνουμε τους όρους *διπλογλωσσία* (*diglossia*) και *διγλωσσία* (*bilingualism*) (Ferguson 1959· Lyons 1995: 309-315).

¹⁷ Πβ. το συνεχές λογιότητα (Αναστασιάδη-Συμεωνίδη & Φλιάτουρας 2005). Στα ΒΙ η αντίθεση [λόγιο]/ [λαϊκό] αντιστοιχεί, χωρίς όμως να ταυτίζεται, με την αντίθεση [κοινό]/ [ιδιοματικό]. Έτσι, τα -ίσι(ος), -άτ(ος), -(ι)άρη(ς) είναι [-λόγια] στην ΚΝΕ, αλλά [+κοινά], [+ιδιοματικά] στα ΒΙ.

¹⁸ Τον μεγάλο βαθμό σημασιολογικής ομοιότητας του -αβ(ος) με το -(ι)άρη(ς) επισημαίνει και η Παπαδάμου (2017), χωρίς ωστόσο να προβαίνει σε μια διεξοδικότερη σημασιολογική αντιπαραβολή των δύο επιθημάτων.

συνεχές διπλογλωσσίας, π.χ. *μουχλιάρ(ης)* → *μουχλιάραβ(ος)*, *ψώραβ(ος)* → *ψωραβιάρη(ς)*.

Σχήμα 1: Το συνεχές διπλογλωσσίας

7. Ερμηνεία του δανεισμού

Όσον αφορά την εισαγωγή του επιθήματος *-αβ(ος)* από τη σλαβική στα ΒΙ, θα πρέπει να εξεταστούν οι συνθήκες, οι διαδικασίες και τα αίτια/κίνητρα του δανεισμού.

Ως προς τις συνθήκες, η μακράιωνη συνύπαρξη των ΒΙ με σλαβικές γλώσσες και διαλέκτους, και μάλιστα στον πυρήνα της βαλκανικής γλωσσικής ένωσης, προσφέρει ένα ευνοϊκό γλωσσικό και εξωγλωσσικό πλαίσιο για τον δανεισμό του επιθήματος (πολιτισμικές επαφές, γλωσσικές επαφές, τυπολογική σύγκλιση, διγλωσσία). Ειδικότερα, αφενός τα ΒΙ είναι ιδιαίτερα βαλκανοποιημένα (Tzitzilis 1997-1998), αφετέρου το επίθημα *-αβ(ος)* μπορεί να χαρακτηριστεί ως μορφολογικός βαλκανισμός, αφού απαντά –με μεγαλύτερη ή μικρότερη διαθεσιμότητα– στη ρουμανική, την αρωμουνική και την αλβανική (Παπαδάμου 2017), ενώ εντοπίζεται και σε αρκετές «βαλκανικές» λέξεις (Δουγά-Παπαδοπούλου & Τζιτζιλής 2006).

Ως προς τις διαδικασίες, διακρίνουμε τον έμμεσο και τον άμεσο δανεισμό προσφυσμάτων (Seifart 2015). Ο έμμεσος δανεισμός του *-αβ(ος)* προϋποθέτει μαζικό λεξικό δανεισμό επιθηματοποιημένων λέξεων από τη σλαβική (*κόραβ(ος)* ‘σκληρός’ < σλαβ. *korav*) όσο και των βάσεων τους (*κόρ(α)* < σλαβ. *kora*),¹⁹ προκειμένου τα δάνεια να καταστούν μορφολογικά αναλύσιμα στα ΒΙ (*κόρ(α)* → *κόραβ(ος)*), ώστε το επίθημα να αυτονομηθεί και να είναι διαθέσιμο για βάσεις ελληνικής ή άλλης δάνειας προέλευσης (*λίμ(α)* [< μσν. *λιμάζ(ω)*] → *λίμαβ(ος)* ‘λιμάρης’, *μασλάτ(ι)* ‘φλουαρία’ [< τουρκ. *maslahat*] → *μασλάταβ(ος)* ‘φλύαρος’, *μούτ(ος)* ‘μονγγός’ [< αρωμ. *mut* < λατ. *mutus*] → *μούταβ(ος)* ‘ολιγόλογος’).²⁰ Από την άλλη, ο άμεσος δανεισμός του *-αβ(ος)* δεν προϋποθέτει μαζικό λεξικό δανεισμό, αλλά επαρκή γνώση της σλαβικής, προκειμένου το επίθημα να αναγνωριστεί από τους δίγλωσσους ομιλητές, ώστε να εφαρμόζεται απευθείας σε βάσεις ελληνικής ή άλλης μη σλαβικής προέλευσης. Ως μια μορφή άμεσου δανεισμού προσφυσμάτων μπορεί να θεωρηθεί και ο μερικός μεταφραστικός δανεισμός (Tzitzilis 2001), όπου μεταφράζεται η βάση και διατηρείται το επίθημα π.χ. σλαβ. *krastav* > *ψώραβ(ος)* (σλαβ. *krasta* ‘ψώρα’) (Παπαδάμου 2017).²¹ Πιστεύουμε ότι όλες αυτές οι διαδικασίες, οι οποίες διαβαθμίζονται σε μια κλίμακα αμεσότητας δανεισμού προσφυσμάτων (Seifart 2015), συνεισέφεραν στον δανεισμό του επιθήματος *-αβ(ος)*.

¹⁹ Σε ορισμένες περιπτώσεις, η βάση προϋπάρχει στα ΒΙ π.χ. *σούφρ(α)* > σλαβ. διαλ. *šúfra* → *šúfran* > *σ(ι)ούφραβ(ος)* ‘σουφρωμένος’ (Papadamou & Papanastassiou 2013: 398).

²⁰ Η διαθεσιμότητα του *-αβ(ος)* είναι υψηλή, αφού και ο αριθμός των ΚΑΜ είναι αρκετά μεγάλος και οι βάσεις ποικίλουν ως προς την ετυμολογική τους προέλευση.

²¹ Συγχρονικά *κράστ(α)* → *κράσταβ(ος)*, *ψώρα(α)* → *ψώραβ(ος)*.

Ως προς τα αίτια/ κίνητρα, είναι γνωστό ότι οι γλώσσες δανειζονται για να εκφράσουν λεπτές σημασιολογικές και πραγματολογικές αποχρώσεις (Anastassiadis-Symeonidis & Chatzopoulou 2011· Αναστασιάδη-Συμεωνίδη 2014). Επομένως, λαμβάνοντας υπόψη τη διαφοροποίηση του *-αβ(ος)* από τα ιστορικά προγενέστερα δάνεια επιθήματα λατινικής προέλευσης του ίδιου ΚΚΛΜ (βλ. Ενότητα 6), ο δανεισμός του *-αβ(ος)* στα ΒΙ είναι αιτιολογημένος. Μπορούμε, μάλιστα, να ισχυριστούμε ότι με τον δανεισμό του *-αβ(ος)* επαναλαμβάνεται σε διαλεκτικό επίπεδο η ιστορία του *-(ι)άρη(ς)*. Δηλαδή, η ελληνική δανείζεται από τη λατινική το *-(ι)άρη(ς)* και το σημαδεύει ως [-λόγιο], [+υποκειμενικό], [αρνητικά αξιολογικό], σε αντιδιαστολή προς τα [+λόγια], [-υποκειμενικά] επιθήματα ελληνικής ετυμολογίας (Anastassiadis-Symeonidis 2010· Anastassiadis-Symeonidis & Chatzopoulou 2011). Παρόμοια, τα ΒΙ δανειζονται από τη σλαβική το *-αβ(ος)* και το σημαδεύουν ως [+ιδιωματικό], [-κοινό], σε αντιδιαστολή προς το [+ιδιωματικό], [+κοινό] *-(ι)άρη(ς)*, που για τα ΒΙ αποτελεί κληρονομημένο στοιχείο από τη μεσαιωνική κοινή (όπως και τα *-ίσι(ος)*, *-άτ(ος)*). Επιπλέον, εάν αναλογιστούμε τον [+υποκειμενικό], [αρνητικά αξιολογικό] χαρακτήρα του *-αβ(ος)*, ο δανεισμός του σχετίζεται και με τη διαχρονική τάση για ανανέωση της αξιολογικής μορφολογίας στις ινδοευρωπαϊκές γλώσσες (Grandi 2011), καθώς και με τον γενικότερο ρόλο της εκφραστικότητας και της υποκειμενικότητας στη γλωσσική αλλαγή (McMahon 1994: 164-171, 187-190). Από αυτήν τη σκοπιά, το *-αβ(ος)* εισέρχεται στα ΒΙ, για να ικανοποιήσει τις αυξημένες ανάγκες των ομιλητών για εκφραστικότητα. Έτσι, πλάι στις παλαιότερες ΚΛΜ με το *-(ι)άρη(ς)* εμφανίζονται αντίστοιχες νεότερες με το *-αβ(ος)* (βλ. Ενότητα 6), ενώ παρατηρούνται και περιπτώσεις πολλαπλής εκφραστικής επιθηματοποίησης π.χ. *ψώρα(α)* → *ψώραβ(ος)* → *ψωραβιάρ(ης)* → *ψωραβιάρικ(ος)*.

Από τα παραπάνω, γίνεται φανερή η πολυπαραγοντικότητα του δανεισμού.

8. Επίλογος

Συνοψίζοντας, εξετάσαμε το σλαβικής προέλευσης επίθημα *-αβ(ος)* στα ΒΙ, υπό το πρίσμα της κατασκευαστικής μορφολογίας της Corbin (1987/1991), βάσει ενός corpus 165 ΚΛΜ από μεταγλωσσικές πηγές και προσωπική συλλογή ιδιωματικού υλικού.

Από την εξέταση προκύπτει ότι οι επιφανειακές επιθηματικές μορφές *-αβ(ος)*, *-ιαβ(ος)*, *-β(ος)* ανάγονται σε μία ενιαία υποκείμενη μορφή *-αβ(ος)* και ότι το επίθημα είναι άτονο/ προτονικό. Το *-αβ(ος)* εντάσσεται στο μορφολογικό παράδειγμα του συσχετιστικού ΚΚΛΜ που κατασκευάζει μετονοματικά επίθετα. Οι βάσεις όπου εφαρμόζεται ανήκουν πρωτογενώς ή δευτερογενώς στη γραμματική κατηγορία του ουσιαστικού, μπορούν να φέρουν οποιαδήποτε τιμή ως προς τα χαρακτηριστικά [έμψυχο], [συγκεκριμένο], [ανθρώπινο] και είναι [-υποκειμενικές] ή [+υποκειμενικές], [αρνητικά αξιολογικές], ποτέ όμως [+υποκειμενικές], [θετικά αξιολογικές]. Οι ΚΛΜ ανήκουν στη γραμματική κατηγορία του επιθέτου και δηλώνουν μόνιμη ιδιότητα (σχέση κτήσης/ μερωνυμίας), άμεσα αντιληπτή με τις αισθήσεις, πρωτοτυπική/ στερεοτυπική κατά τον λαϊκό ορισμό, η οποία παρεκκλίνει από την κοινωνική νόρμα και αξιολογείται αρνητικά. Το επίθημα φέρει εγγενώς το χαρακτηριστικό [+υποκειμενικό], [αρνητικά αξιολογικό], το οποίο επιβάλλεται στις [-υποκειμενικές] βάσεις ή συμφωνεί με τις [+υποκειμενικές], [αρνητικά αξιολογικές] βάσεις.

Από τη συνεξέταση του *-αβ(ος)* με τα λατινικής προέλευσης επιθήματα *-ίσι(ος)*, *-άτ(ος)*, *-(ι)άρη(ς)* του ίδιου ΚΚΛΜ, συμπεραίνουμε ότι το *-αβ(ος)* διαφοροποιείται από

τα υπόλοιπα επιθήματα σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό ως προς τα χαρακτηριστικά των βάσεων και τη σημασιολογική οδηγία. Επιπλέον, το *-αβ(ος)* ως [-κοινό], [+ιδιωματικό] αντιδιαστέλλεται προς τα [+κοινά], [+ιδιωματικά] *-ίσι(ος)*, *-άτ(ος)*, *-(ι)άρη(ς)*. Ο δανεισμός του επιθήματος *-αβ(ος)* διευκολύνθηκε από τη συνύπαρξη της σλαβικής και των ΒΙ στο περιβάλλον της βαλκανικής γλωσσικής ένωσης και πραγματοποιήθηκε μέσω της συνεισφοράς έμμεσων και άμεσων διαδικασιών δανεισμού προσφυμάτων. Η αιτιολόγηση του δανεισμού στηρίζεται στη σημασιολογική-πραγματολογική διαφοροποίηση του *-αβ(ος)* από τα προγενέστερα δάνεια επιθήματα *-ίσι(ος)*, *-άτ(ος)*, *-(ι)άρη(ς)*, με έμφαση στον αμιγώς ιδιωματικό του χαρακτήρα και στην εκφραστική, υποκειμενική, αξιολογική σημασία του.

Συμπερασματικά, η παρούσα συμβολή συμπληρώνει την προηγούμενη διαχρονικά προσανατολισμένη βιβλιογραφία σχετικά με το επίθημα *-αβ(ος)* (Μάνεσης 1986· Προμπονάς 1989· Tzitzilis 1997-1998· Παπαδάμου 2017), προσφέροντας (α) νέα δεδομένα από το ΒΙ των Βεντζίων Γρεβενών· (β) μια συγχρονική εξέταση με συζευκτική, διαστρωματωμένη και υπεργενετική οπτική, που αποκαλύπτει την «κρυμμένη» ενότητα και κανονικότητα πίσω από τη φαινομενική πολλαπλότητα και ανωμαλία· (γ) μια διασυστηματική συνεξέταση, που συλλαμβάνει ομοιότητες αλλά και λεπτές σημασιολογικές-πραγματολογικές διαφορές· (δ) μια πολυπαραγοντική ερμηνεία του δανεισμού.

Ευχαριστίες

Ευχαριστώ θερμά την ομότιμη καθηγήτρια Άννα Αναστασιάδη-Συμεωνίδη για τα εύστοχα σχόλια επί του κειμένου.

Βιβλιογραφία

- Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Α. 1987. Ονόματα δηλωτικά χρώματος της κοινής ΝΕ: συμβολή λεξικολογική. *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 8: 391-413.
- Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Α. 1992. Η νεοελληνική παραγωγή κατά το μοντέλο της D. Corbin. *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 13: 505-526.
- Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Α. 1994. *Νεολογικός δανεισμός της νεοελληνικής. Άμεσα δάνεια από τη γαλλική και αγγλοαμερικανική: μορφολογική ανάλυση*. Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.
- Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Α. 1995. Το τεμάχιο *-τος* στα ρηματικά επίθετα της νεοελληνικής. *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 15: 473-484.
- Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Α. 2000. Το επίθημα *-(ι)άρη(ς)* στη νεοελληνική. *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 20: 65-74.
- Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Α. 2009. Το επίθημα *-ίσι(ος)* στη νέα ελληνική. *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 29: 58-73.
- Anastasiadis-Symeonidis, A. 2010. Pourquoi une langue emprunte-t-elle des suffixes? L'exemple du grec et du latin. *Meta* 55(1): 147-157.
- Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Α. 2014. Το επίθημα *-άτο(ς)* στο λεξιλόγιο της ελληνικής κουζίνας. *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 34: 62-72.
- Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Α. & Σ. Γαλανή. 1995. Το επίθημα *-ισμός* στη νεοελληνική. *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 15: 519-529.
- Anastasiadis-Symeonidis, A. & K. Chatzopoulou. 2011. Why does a language borrow suffixes? The case of Greek and Latin. Στο K. Chatzopoulou, A. Ioannidou & S. Yoon (επιμ.), *Proceedings of the 9th International Conference on Greek Linguistics (ICGL9)*. Chicago: University of Chicago, 505-516.

- Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Α., Α. Ευθυμίου & Α. Φλιάτουρας. 2012. Τα ουσιαστικοποιημένα επίθετα της νέας ελληνικής. *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 32: 38-51.
- Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Α. & Α. Φλιάτουρας. 2005. Η διάκριση [λόγιο] και [λαϊκό] στην ελληνική γλώσσα: ορισμός και ταξινόμηση. Στο Γ. Κατσιμαλή, Α. Καλοκαιρινός, Έ. Αναγνωστοπούλου & Ι. Κάππα (επιμ.), *Πρακτικά 6^{ου} Διεθνούς Συνεδρίου Ελληνικής Γλωσσολογίας*. Ρέθυμνο: Πανεπιστήμιο Κρήτης, τόμ. 1, 110-120.
- Corbin, D. 1987/1991. *Morphologie dérivationnelle et structuration du lexique*, 2 τόμοι. Tübingen/ Villeneuve d'Ascq: Max Niemeyer Verlag/ Presses Universitaires de Lille.
- Δουγά-Παπαδοπούλου, Ε. & Χ. Τζίτζιλής. 2006. *Το γλωσσικό ιδίωμα της ορεινής Πιερίας: λεξιλόγιο-παραγωγικό*. Θεσσαλονίκη: Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών.
- Ferguson, C. A. 1959. Diglossia. *Word* 15(2): 325-340.
- Georgakas, D. 1982. *A Graeco-Slavic controversial problem reexamined: the -ιτς- suffixes*. Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών.
- Grandi, N. 2011. Renewal and innovation in the emergence of Indo-European evaluative morphology. *Lexis* 6: 5-25.
- Καλινδέρης, Μ. 1982. *Ο βίος της κοινότητας Βλάτσης επί τουρκοκρατίας εις το πλαίσιον του δυτικομακεδονικού περιβάλλοντος*. Θεσσαλονίκη: Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών.
- Kerbrat-Orecchioni, C. 2009. *L'énonciation: de la subjectivité dans le langage*. Paris: Armand Colin.
- Körtvélyessy, L. 2014. Evaluative derivation. Στο R. Lieber & P. Štekauer (επιμ.), *The Oxford handbook of derivational morphology*. Oxford: Oxford University Press, 296-316.
- ΛΚΝ. 1998. *Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής*. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών.
- Lyons, J. 1995. *Εισαγωγή στη γλωσσολογία* (μτφρ. Μ. Αραποπούλου, Α. Αρχάκης, Μ. Βραχιονίδου & Α. Καρρά, επιμ. Γ. Καρανάσιος). Αθήνα: Πατάκης.
- Μάνεσης, Σ. 1986. Η παραγωγική κατάληξη -αβος. *Λεξικογραφικών Δελτίων* 16: 321-357.
- McMahon, A. M. S. 1994. *Understanding language change*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ντάγκας, Ν. 2012. *Το ιδίωμα της Σαρακήνας Βεντζίων (Γρεβενών): φωνητική-φωνολογία*. Διπλωματική μεταπτυχιακή εργασία, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.
- Ντάγκας, Ν. 2016. Μορφολογικές-μορφοσυντακτικές παρατηρήσεις στο ιδίωμα των Βεντζίων Γρεβενών. *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 36: 497-508.
- Ντάγκας, Ν. 2018. Το επίθημα -ιά(ς) στα βόρεια ιδιώματα. Στο *Πρακτικά 9^{ου} συνεδρίου μεταπτυχιακών φοιτητών και υποψηφίων διδασκτόρων του Τμήματος Φιλολογίας Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών: γλωσσολογία*. Αθήνα: Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, 26-43.
- Ντίνας, Κ. 2005. *Το γλωσσικό ιδίωμα της Κοζάνης*, 2 τόμοι. Κοζάνη: Ινστιτούτο Βιβλίου και Ανάγνωσης Κοζάνης.
- Παπαδάμου, Ε. 2017. Το διαλεκτικό παραγωγικό μόρφημα -αβους ως παραγωγικός βαλκανισμός. *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 37: 577-587.
- Papadamou, E. & G. Papanastassiou. 2013. The position of the Northern Greek dialects of Kastoria among the Modern Greek dialects. Στο M. Janse, B. D. Joseph, A. Ralli & M. Bagriacik (επιμ.), *Proceedings of the 5th International Conference on Modern Greek Dialects and Linguistic Theory (MGDLT5)*. Patras: University of Patras, 389-400.
- Προμπονάς, Ι. 1989. Είναι σλαβική η κατάληξη -αβος; *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 9: 87-98.
- Ράλλη, Α. 2005. *Μορφολογία*. Αθήνα: Πατάκης.
- Revithiadou, A. 1999. *Headmost accent wins: head dominance and ideal prosodic form in lexical accent systems*. The Hague: Holland Academic Graphics.
- Seifart, F. 2015. Direct and indirect affix borrowing. *Language* 91(3): 511-532.
- Σεάτος, Μ. 1985. Παρατηρήσεις στα ρηματικά επίθετα σε -μένος και -τος της κοινής νεοελληνικής. *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 5: 73-87.
- Taylor, J. R. 2003. *Linguistic categorization*. Oxford: Oxford University Press.
- Τσοπανάκης, Α. 1953. Το σιατιστινικό ιδίωμα. *Μακεδονικά* 2: 266-298.

- Τσότσος, Γ. 1998. *Γαλατινή Βοΐου Κοζάνης: ανθρωπογεωγραφική-λαογραφική προσέγγιση δυτικομακεδονικού χώρου*. Θεσσαλονίκη: University Studio Press.
- Tzitzilis, Ch. 1997-1998. Griechisch, ein wenig bekanntes Mitglied des Balkansprachbundes. *Linguistique Balkanique* 39(1-2): 17-27.
- Tzitzilis, Ch. 2001. Methodische Bemerkungen zu den Lehnübertragungen in den Balkansprachen. *Linguistique Balkanique* 41(1): 41-53.

Παράρτημα 1: Οι 165 ΚΑΜ με το επίθημα **-αβ(ος)** και οι βάσεις τους

(α)γλείψαβος 'που ξερογλείφεται', (α)γλειψιά: αζούραβος 'νοθευμένος', αζούρα 'προσμείξεις'· αντάραβος 'ομιχλώδης', αντάρα (α)ράχνιαβος 'αρχινασμένος', αράχνη (α)ρίζαβος 'ερωτιάρης', (α)ριζιά: αρίτσιαβος 'τσιτωμένος', αρίτσιοι 'σκαντζόχοιροι'· ασπρούλ(ι)αβος 'ασπρουλιάρης', ασπρούλι 'βαρτανικάβος' ασυμμαξέυτος', βαρτανικός 'ακατάστατος'· βρόμαβος 'βρομιάρης', βρόμα 'γκαβασιλιόραβος' γκαβός', γκαβασιλιόρας 'γκαβούλιακας'· γκαβλιόκαβος 'γκαβός', γκαβλιόκας 'γκαβούλιακας'· γκαγκάνιαβος 'ανώμαλος', γκαγκάνι 'εξόγκωμα'· γκαργκαλαίμαβος 'ψηλολαίμικος', γκαργκαλαίμης 'ψηλολαίμης'· γκαργκάναβος 'ψηλολαίμικος', γκαργκάνας 'ψηλολαίμης'· γκλιμάτσαβος 'νιανιά', γκλιμάτσα 'νιανιά φαγητό'· γκόλιαβος 'ξεβράκωτος', γκόλιος 'γυμνός'· γκούβραβος 'σκυθρωπός', γκούβρος 'αγριάνθρωπος'· γκουγκουράγκαβος 'χονδροειδής', γκουγκουράγκα 'περίττωμα'· (γ)κούρμαβος 'καμπούρης', (γ)κούρμα 'καμπούρα'· γκουρμπέταβος 'ζητιάνικος', γκουρμπέτι 'ζητιανιά'· γκούσιαβος 'μακρούλος', γκούσια 'οισοφάγος'· γκριζ(ι)άλαβος 'γκρινιάρης', γκριζ(ι)άλα 'γκρίνια'· γκριμότ(ι)αβος 'λαίμαργος', γκριμοτσιά 'λαιμαργία'· γκρι(τ)ζ(ι)αβος 'δύστροπος', γκρι(τ)ζ(ι)α 'γκρίνια'· γλίτ(ι)αβος 'γλιτσίρης', γλίτ(ι)α 'γλυκαντζούραβος' 'υπόγλυκος', γλυκαντζούρι 'γλύκισμα'· γρέντζαβος 'με εξογκώματα', γρέντζος 'τραχύς'· ζαδόχαβος/ ζαντούχαβος 'χλωμός', ζαδούχας/ ζαντούχας 'που τρώει/ ντύνεται βαριά'· ζαμπούνκαβος 'καχεκτικός', ζαμπούνκας 'αδύνατος'· ζάραβος 'ζαρωμένος', ζάρα: ζιάμπαβος 'πλαδαρός', ζιάμπα 'βάτραχος'· ζίγραβος 'αχτένιστος', ζίγρα 'βάτος'· ζίλαβος 'ελαστικός', ζίλα 'λάστιχο'· ζιούλ(ι)αβος 'παραγινωμένος', ζιούλα 'ώριμο φρούτο'· ζιούνταβος 'κρουσλιάρικος, ζαρωμένος', ζιούνταρης/ ζιούντα 'αδύνατος/ -η, κρουσλιάρης/ -α'· καγκάναβος 'τιποτένιος', καγκάνας 'κανέννας'· καλέσιαβος 'διάστικτος', καλέσιο 'ζώο με στίγματα'· κάσιαβος 'μούσκεμένος', κάσια 'μούσκεμα'· κασιδάβος 'κασιδιάρης', κασιδά: κατράναβος 'δυστυχής', κατράνι 'κατράμι'· κλάμπαβος 'κλαψιάρης', κλάμπα: κλαψούτσαβος 'κλαψιάρης', κλαψούτσα 'κλάμπα'· κλιαμούτσαβος 'κλαψιάρης', κλιαμούτσα 'κλάμπα'· κοκκινούλ(ι)αβος 'κοκκινωπός', κοκκινούλι 'κολλιτσιδάβος' 'κολλιτσιδας', κολλιτσιδά: κόνταβος 'κονιδιάρης', κόντα 'κόνιδα'· κόπριαβος 'κοπρίτης', κοπριά: κόραβος 'σκληρής', κόρα: κότσαβος 'κοκαλωμένος', κότσα 'κόκαλο'· κότσαβος 'κοκκινωπός, καφετής', κότσι 'καφέ ζώο'· κουκούδαβος 'με κουκούδια', κουκούδι: κούλαβος 'αδέξιος', κουλόγ: κουλιανίτσαβος 'παράλυτος', κουλιανίτσα 'παραλυσία'· κουλιάσιαβος 'πηχτός', κουλιάσια 'πηχτό μείγμα'· κουρκούταβος 'ανόητος', κουρκούτι: κούτσαβος 'πιασμένος', κουτσός: κούτσαβος 'μικρούτσικος, κούτσικο'· κράσταβος 'ψωριάρης', κράστα 'ψώρα'· κωσταντίνκαβος 'σκληρός', κωσταντίνικο 'σκληρό καρύδι'· λαμάναβος 'κιτρινιάρης', λαμάνα 'θάμνος με κίτρινα άνθη'· λειζούραβος 'λαίμαργος', λειζούρα 'λαιμαργία'· λέγκραβος/ λιάγκραβος 'βρομιάρης', λέγκρα/ λιάγκρα 'βρομιά'· λέραβος/ λιάραβος 'λερωμένος', λέρα/ λιάρα 'λέρα'· λιανούραβος 'ευτελής', λιανούρια 'ψυλοπράγματα'· λήγκαβος 'ακάθαρτος', λήγκα 'ακαθαρσία'· λιμαβος 'λιμάρης', λιμα 'πέινα'· λιχούδαβος 'λιχουδιάρης', λιχουδιά: λόζιαβος 'μπερδεμένος', λόζιος 'μπερδεμένος σωρός'· λούναβος 'λασπώδης', λούνη 'λάσπη'· λούστραβος 'γυαλιστερός', λούστρο: μάλλιαβος 'μαλλιάρης', μαλλιά: μαλλιάραβος 'μακρυμάλλης', μαλλιάρης: μαράγκ(ι)αβος 'αρρωστιάρης', μαραγκ- (δεσμευμένο θέμα πβ. μαραγκιάζω, μαραγκιάρης)· μαρτζέλαβος 'με μαρτζέλια', μαρτζέλι 'σαρκώδης υπόφυση στο λαϊκό κατσίκας'· μασλάταβος 'φλύαρος', μασλάτι 'φλυαρία'· μαυρούλ(ι)αβος 'μαυριδερός', μαυρούλι: μούιαβος/ μούμιαβος/ μούμπλιαβος/ μουμούιαβος 'νωθρός', μούιας/ μούμιας/ μούμπλιας/ μουμούιας 'κοιμισμένος'· μούργκαβος 'βλοσυρός', μούργκας 'μούργος'· μούρτζ(ι)αβος 'βρομιάρης', μούρτζ(ι)ος 'βρόμικος'· μουρτζούλαβος 'λερωμένος', μουρτζούλα 'κηλίδα'· μούσγκαβος 'κοκκινωπός', μούσγκα 'κοκκινόχωμα'·

μουσμούταβος 'ψαχουλιάρικος', μουσμούτας 'ψαχουλιάρης'. μούταβος 'ολιγόλογος', μούτος 'μουγγός'. μούτκαβος 'ολιγόλογος', μούτικος 'μουλωχτός'. μούτλιαγκάβος 'βλακώδης', μούτλιαγκας 'βλάκας'. μούχλιαβ(ος) 'μουχλιασμένος', μούχλα/ μούχλιές 'μουχλιάραβος' 'τεμπέλικος', μούχλιάρης 'τεμπέλης'. μπαϊμάκαβος 'στραβοπόδαρος', μπαϊμάκας 'στραβοπόδης'. μπάλιαβος 'ασπρουλιάρης, ασπρόμαυρος', μπάλιο 'άσπρο/ ασπρόμαυρο ζώο'. (μ)πέγκαβος 'κηλιδωτός', (μ)πέγκα 'κηλίδα'. μπιτζέραβος 'δυσκολομάσητος', μπιτζέρα 'κρέας με πέτσες'. μπλάτσαβος 'με λευκή', μπλάτσα 'λευκή'. μύξαβος 'μυξιάρης', μύξα: νερομπλιά(γ)καβος 'νερουλός, άγευστος', νερομπλιά(γ)κας 'που πίνει πολύ νερό'. νερούλι(ι)αβος 'νερουλιάρης', νερουλός: νούραβος 'με ουρά', νουρά 'ουρά'. ντάμακας 'με λεκέδες', ντάμα 'λεκές'. (ν)τούμπαβος 'καμπούρης', (ν)τούμπα 'καμπούρα'. (ν)τραχειλάβος 'χειλάς', (ν)τραχείλι 'χοντροκομμένο χέιλος'. ζινούλι(ι)αβος 'ζινούτσικος', ζινούλης: ζούραβος 'άνοητος', ζούρα 'ξύρισμα, ανοησία'. ζύλαβος 'άκαμπτος', ζύλο: οχτίκαβος 'χτικιάρικος', όχτικας 'χτικιό' (οχτίκας 'χτικιάρης'): παρτάλι(ι)αβος 'κουρελιάρης', παρτάλι 'κουρέλι'. πάτιαβος 'ελαττωματικός', πατι- (δεσμευμένο θέμα πβ. πατι-έλας 'κουτσός'): πάτσιαβ(ος) 'πλακουτσομύτης', πατσιά 'πατησιά'. πατσιούραβος 'πλακουτσομύτης, δύσμορφος', πατσιούρα 'πλακουτσωτή μύτη'. πέτσαβος 'με πέτσες', πέτσα: πικρούλι(ι)αβος 'πικρούτσικος', πικρούλης: πίσκαβος 'κατουρημένος', πίσκας 'ούρα'. πλασάραβος 'χονδροειδής', πλασάρι 'μεγάλο κομμάτι ζύμης'. πλιούμπαβος 'πιτσωτός', πλιούμπα 'στολίδι'. πόρδαβος 'κλιανιάρης', πορδίη: πρασινίκαβος 'αρρωστιάρικος', πρασινίκας 'αρρωστιάρης'. πρασινούλι(ι)αβος 'πρασινωπός, αρρωστιάρης', πρασινούλι: πρέκναβος 'φακιδιάρης', πρέκνα 'φακίδα'. ρίζαβος 'με ρίζες', ρίζα: σάλιαβος 'σαλιάρης', σάλια: σβάρναβος 'ατσούμπαλος', σβάρνα: σέγκαβος 'διάστικτος', σέγκα 'στίγμα'. σγκούραβος 'βρομιάρης', σγκούρα 'βρομιά'. σιούρδαβος 'χαζούλικος', σιούρδος 'αφηρημένος'. σιούσκαβος 'αργοκίνητος', σιούσκα 'καρούμπαλο'. σ(ι)ούφραβος 'σουφρωμένος', σ(ι)ούφρα: σκοτίδαβος 'σκοτεινός', σκοτίδα 'σκοτίδι'. σκουλήκαβος 'σκουληκιασμένος', σκουλήκι: σκρ(ι)ούμπαβος 'καμμένος', σκρ(ι)ούμπος 'καμένη μάζα'. σοκάκαβος 'σοκακιάρης', σοκάκι: σουργκούναβος 'κακός', σουργκούνι 'παλιάνθρωπος'. σουρτούκαβος 'αλήτικος', σουρτούκι 'αλήτης'. στάχταβος 'σταχτής', στάχτη: τζερτζέλαβος 'ρακένδωτος', τζερτζέλι 'κουρέλι'. τζιαμάλαβος 'αναμαλλιασμένος', τζιαμάλω 'αναμαλλιασμένη γυναίκα'. τζ(ι)ούγκρ(ι)αβος 'κατσαρός, αχτένιστος', τζ(ι)ούγκρια 'μπερδεμένη μάζα'. τρίχαβ(ος) 'τριχωτός', τρίχα: τρύπαβος 'διάτρητος', τρύπα: τάγκραβος 'με μακριά κοκαλιάρικα άκρα', τάγκρο 'κλαδί, μακρύ κοκαλιάρικο άκρο'. τσάπαβος 'άσχημος (για δόντια)', τσάπα: τσ(ι)ακίραβος 'τσακίρικός', τσ(ι)ακίρης 'γαλανομάτης'. τσίγκραβος 'τσιγκούνικός', τσιγκρός 'τσιγκούνης'. τσίγκραβος 'άγονος', τσίγκρος 'άγονο χώμα'. τσίκναβος 'τσικνισμένος', τσίκνα: τσίλιαβος/ τσίρλι(ι)αβος 'τσιρλιάρης', τσίλια/ τσίρλα/ τσιρλιά: τσίμπλαβος 'τσιμπλιάρης', τσίμπλα: τσιμπούραβος 'με τσιμπούρια', τσιμπούρι: τσιούγκαβος 'κουλοχέρης', τσιούγκο 'κούλο χέρι'. τσιουλίκαβος 'γερός, σκληρός', τσιουλίκι 'γερός άνθρωπος'. τσιούπραβος 'με μικρά αυτιά/ ρώγες', τσιούπρα 'κατσίκα με μικρές ρώγες'. τσιούρλαβος 'νερουλός', τσιούρλα 'τσίρλα'. τσίπαβος 'με κάποιο μικρό μέλος του σώματος', τσίπα 'οτιδήποτε μικρό'. τσίπαβος 'μυτερός', τσίπη 'αχμή'. τσιτούραβος 'χοντροκέφαλος', τσιτούρα/ τσιτούρι 'στενόμακρο δοχείο' (τσιτούρας 'κεφάλας'). τσουνάβος 'τραχύς', τσουνκίδα: φαρδομούταβος 'φαρδομύτικος', φαρδομύτης: φαρμάκαβος 'φαρμακερός', φαρμάκι: φαρμακούσαβος 'φαρμακερός', φαρμακούσα 'φαρμακερή'. χάμκαβος 'καχεκτικός', χάμικος 'πλαδαρός'. χέσαβος 'χέστης', χέσα 'χέσιμο'. χλεμπόναβος 'κιτρινιάρης', χλεμπόνα 'κιτρινάδα'. χνουδάβος 'χνουδωτός', χνουδί: χοντροπέτσαβος 'χοντροπέτσικος', χοντρόπετσο: χοντροπέτσακας 'χοντροπέτσικος', χοντροπέτσικος: χρούπαβος 'σπυριάρης', χρούπα 'σπυριά'. ψείρι(ι)αβος 'ψειριάρης', ψείρα: ψώραβος 'ψωριάρης', ψώρα.

Διαλεκτικές Νεοελληνικές Επιδράσεις στα Αρβανίτικα

Νίκος Παντελίδης¹, Νίκος Λιόσης²

Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών¹, Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη, Α.Π.Θ.²

Περίληψη

Μέσα από την εξέταση παλιότερου δημοσιευμένου αλλά και πρόσφατου αδημοσίετου υλικού από επιτόπιες καταγραφές επιχειρούμε να ανιχνεύσουμε την παρουσία διαλεκτικού νεοελληνικού υποστρώματος στις αρβανίτικες διαλέκτους. Συγκεκριμένα εξετάζονται φαινόμενα από τα επίπεδα της φωνητικής / φωνολογίας και της μορφολογίας με ζητούμενο να καταδειχθεί ότι το αρβανίτικο υλικό, λόγω της μακράς και έντονης επαφής με την ελληνική, διασώζει αρκετά στοιχεία που συμπληρώνουν κενά στην καταγραφή των νεοελληνικών διαλέκτων και μάλιστα στη διαχρονία τους. Τα στοιχεία αυτά μπορούν επομένως να συμβάλουν στη συμπλήρωση του διαλεκτικού χάρτη της νότιας Ελλάδας.

Λέξεις-κλειδιά: αρβανίτικα, υπόστρωμα, γλωσσική μετακίνηση / μετατόπιση, λεξικός δανεισμός, τσιτακισμός, απουσία συνίζησης, διατήρηση προφοράς των <u> και <oi>

1. Εισαγωγή

1.1 Ιστορικό και γεωγραφικό πλαίσιο

Οι Αρβανίτες στην Ελλάδα σήμερα είναι απόγονοι μεταναστών η αρχική κοιτίδα των οποίων ήταν η σημερινή νότια Αλβανία. Η πρώτη πληροφορία για την παρουσία τους στη νότια Ελλάδα ανάγεται στον 14ο αι. κατά την περίοδο της Ενετοκρατίας. Εμφανίζονται σε διαδοχικά κύματα και με κατεύθυνση από βορρά προς νότο στη Βοιωτία, στην Αττική και στη νότια Εύβοια, σε νησιά του Αργοσαρωνικού κόλπου και των Κυκλάδων. Στην Πελοπόννησο περνούν από την Αχαΐα και την Κορινθία και γρήγορα εξαπλώνονται ως τα νοτιότερα άκρα της χερσονήσου. Θεωρείται γενικά ότι η μετανάστευσή τους προμυθοτήθηκε από ηγεμόνες της Βενετίας και του Βυζαντίου, τόσο γιατί αποτελούσαν για αυτούς ένα χρήσιμο μισθοφορικό εργαλείο, όσο και γιατί σε καιρό ειρήνης ήταν απαραίτητοι για γεωργικές και κτηνοτροφικές εργασίες στην ύπαιθρο, ειδικά από τη στιγμή που ο υπάρχων ελληνικός πληθυσμός είτε είχε αποδεκατιστεί είτε είχε αποσυρθεί σε ορεινές ή αστικές περιοχές για λόγους ασφαλείας.¹

1.2 Θεωρητικό πλαίσιο, υποθέσεις εργασίας, μεθοδολογία

¹ Για τις ιστορικές πληροφορίες της ενότητας αυτής βλ. Βακαλόπουλος 1961:27· Μπίρης 1960· Ducellier 1968· Jochalas 1971· Χατζησωτηρίου 1973· Xhufi 1991, ανάμεσα σε άλλους.

Στο άρθρο αυτό, το οποίο κινείται στον χώρο της ιστορικής γλωσσολογίας επαφών, είναι χρήσιμες οι παρακάτω θεωρητικές επισημάνσεις (Goebel et al. 1997· Thomason 2001, 2008· Winford 2002· Hickey 2010, ανάμεσα σε άλλους):

α) Ως γλωσσικές αλλαγές που οφείλονται σε επαφή θεωρούνται οι αλλαγές που θα ήταν λιγότερο πιθανό να προκύψουν σε καθεστώς μη επαφής. Ασχολούμαστε επομένως με αλλαγές που δεν θεωρούμε ότι ερμηνεύονται επαρκώς ως εσωτερικές στα Αρβανίτικα ή/και στα υπό εξέταση νεοελληνικά ιδιώματα.

β) Οι αλλαγές λόγω επαφής διακρίνονται σε αλλαγές που οφείλονται σε δανεισμό και σε αλλαγές που οφείλονται σε γλωσσική μετακίνηση. Πρόκειται για διαφορετικά φαινόμενα, με την έννοια ότι οι πρώτες ξεκινούν από το επίπεδο του λεξιλογίου και κατόπιν κλιμακώνονται στα υπόλοιπα επίπεδα. Επίσης εμφανίζονται σε ποικιλίες που μιλιούνται επαρκώς. Οι δεύτερες επηρεάζουν πρώτα τη φωνολογία και τη σύνταξη και εμφανίζονται κυρίως σε ποικιλίες που έχουν κατακτηθεί ατελώς, μεταφέρονται όμως στους ομιλητές των επόμενων γενεών ως χαρακτηριστικά ενός κώδικα που είναι πλέον ο μητρικός τους. Και οι δύο κατηγορίες αλλαγών αφορούν τις ποικιλίες που εξετάζονται στην εργασία αυτή. Η αναφορά στην παρουσία υποστρωματικών στοιχείων πρέπει να εκλαμβάνεται ως αναφορά στη μετακίνηση μιας ομάδας ομιλητών από τη δική τους ποικιλία προς την ποικιλία μιας άλλης ομάδας, όταν κατά τη μετακίνηση διατηρούνται στοιχεία από την πρώτη ποικιλία. Η μελέτη του υποστρωματικών επιδράσεων είναι ιδιαίτερα χρήσιμη για την ιστορική αποτίμηση των επαφών μεταξύ των αρβανιτικών και ορισμένων νότιων νεοελληνικών ιδιωμάτων. Επισημαίνεται όμως ότι έξι αιώνες συνύπαρξης και έντονης επαφής ανάμεσα στις δύο ομάδες πληθυσμών έχουν θολώσει τα όρια μεταξύ δανεισμού και μετακίνησης, κάτι που έχει άλλωστε επισημανθεί θεωρητικά και στη σχετική βιβλιογραφία (πρβ. Thomason 2001: 75-6): Τίποτε δεν αποκλείει την παρουσία δανείων από την τοπικά υποκείμενη γλώσσα στην υπερκείμενη (στην περίπτωση μας, από τα νότια νεοελληνικά ιδιώματα στα Αρβανίτικα), παράλληλα προς την παρουσία παρεμβολών που οφείλονται σε γλωσσική μετακίνηση των ομιλητών της τοπικά υποκείμενης γλώσσας στην υπερκείμενη (στην περίπτωση μας, των ομιλητών των νότιων νεοελληνικών ιδιωμάτων προς τα Αρβανίτικα).

Οι υποθέσεις εργασίας που κάνουμε εδώ είναι ότι: α) Εστίες ελληνοφωνίας που απέμειναν στις περιοχές εγκατάστασης των Αρβανιτών διατήρησαν μετά τη γλωσσική τους μετακίνηση σε αρβανίτικα ιδιώματα φωνητικά και μορφολογικά νεοελληνικά διαλεκτικά χαρακτηριστικά που εμφανίζονται ακόμη και σήμερα σε αυτά τα αρβανίτικα ιδιώματα. β) Η στενή επαφή με παρακείμενα ελληνόφωνα κέντρα οδήγησε στο δανεισμό στα Αρβανίτικα πληθώρας λέξεων που επίσης φέρουν ανάλογα νεοελληνικά διαλεκτικά χαρακτηριστικά.

Με αυτή την οπτική τα Αρβανίτικα δεν είναι υποχρεωτικό να ιδωθούν αποκλειστικά ως παράγοντας που συνέτεινε στη διάσπαση της γεωγραφικής συνέχειας νεοελληνικών διαλέκτων όπως, για παράδειγμα, της ομάδας των Ευβοϊκών-Αθηναϊκών-Μεγαρίτικων-Αιγινήτικων (στο εξής: ΕΑΜΑ) και της Πελοποννησιακής ή στη γεωγραφική συρρίκνωση άλλων όπως, για παράδειγμα, της Τσακωνικής.² Αντίθετα, μπορεί να

² Για την περίπτωση της Τσακωνικής βλ. Λιόσης 2007:33-48 και Liosis 2014:890-1, όπου διατυπώνεται η υπόθεση ότι η διάλεκτος καταλάμβανε στο παρελθόν πολύ μεγαλύτερη έκταση από τη σημερινή, εκτεινόταν δηλαδή νότια ως το ακρωτήριο του Μαλέα. Η υπόθεση αυτή στηρίζεται στη βάση γλωσσικών καταλοίπων (υποστρωματικών στοιχείων, μικροτοπωνυμίων κτλ.) και ιστορικών και λαογραφικών μαρτυριών.

θεωρηθούν και ως γέφυρες που μας επιτρέπουν να αποκαταστήσουμε την προηγούμενη ενότητα ή ευρύτερη έκταση σημερινών νεοελληνικών διαλεκτικών θυλάκων. Εστιάζουμε περισσότερο στα ΕΑΜΑ και εξετάζουμε, υπό το φως του αρβανίτικου υλικού, μια δέση φαινομένων που θεωρούνται χαρακτηριστικά για αυτή την ομάδα ιδιωμάτων (Παντελίδης 2016α, 2016β):

- (i) Η τροπή /e/ > [ɛ] στα Παλαιά Αθηναϊκά και στο ιδίωμα της Καρύστου και η διατήρηση του /e/ στα υπόλοιπα ΕΑΜΑ
- (ii) Ο τσιτακισμός
- (iii) Η πραγμάτωση των <v> και <oi> ως [(j)u]
- (iv) Η διατήρηση των φωνηεντικών ακολουθιών /-έα/ και /-ία/ σε θηλυκά ουσιαστικά

Τα κριτήρια επιλογής των παραπάνω φαινομένων είναι τα εξής: α) Θεωρούνται βασικά ισόγλωσσα που βοηθούν στην κατάταξη πολλών από τα νεοελληνικά ιδιώματα που μας απασχολούν εδώ. β) Εκπροσωπούνται επαρκώς στο δάνειο νεοελληνικό υλικό των Αρβανίτικων. Σημειώνεται όμως ότι κατά τη διάρκεια της έρευνάς μας ανιχνεύτηκαν στα Αρβανίτικα, κυρίως της Αττικής, πολλά ακόμη φωνητικά χαρακτηριστικά νεοελληνικών ιδιωμάτων, που η σχετικά μικρότερη διάχυσή τους και ο περιορισμένος χώρος αυτής της εργασίας δεν μας επιτρέπουν να αναλύσουμε διεξοδικά. Αναφέρουμε ενδεικτικά τροπές όπως /skV/ > [(j)V] ή [eV] (όπου V = μπροστινό φωνήεν), π.χ. [áfiṃə] = *άσκημος* (Φουρίκης 1932: 47 [Παντελίδης 2016β: 123-4]), και το κληρονομημένο [ʃəmp] < *shkëmb* (Κουλουριώτης 1882: 126), /f/ > /v/, π.χ. [civisé] = *Κηφισιά*, /χ/ > /l/, π.χ. [líkorítsə] = *γλυκόρριζα*. Οι τροπές αυτές αποτελούσαν γνωρίσματα του παλαιοαθηναϊκού ιδιώματος (Παντελίδης 2016β). Πρβ. και τύπο [líkáθ] < *γλυκάδι* στα Αρβανίτικα της Εύβοιας.

Η μέθοδος που ακολουθήσαμε ήταν να αναλύσουμε ποιοτικά το διαθέσιμο αρβανίτικο υλικό το οποίο χωρίσαμε σε τρεις ομάδες: τις παλιότερες πρωτογενείς και δευτερογενείς πηγές, του 19ου και των αρχών του 20ου αιώνα (Reinhold [Klosi 2005]· Meyer 1896· Weigand 1925· Φουρίκης 1932, 1933), τις νεότερες πηγές (Πέτρου-Μεσογείτης 1940, Φιλίππου-Αγγέλου 1984, 2017· Καραντής 1997· Γιοχάλας 2000, 2001, 2006, 2011· Τσοπάνης 2014), και ένα corpus προφορικού δίγλωσσου αρβανίτικου και ελληνικού λόγου, το οποίο καταρτίστηκε από την απομαγνητοφώνηση προσωπικών καταγραφών από αρβανιτόφωνες περιοχές της Αχαΐας, της Λακωνίας, της Ύδρας και της Αττικής. Το υλικό αυτό συνδυάστηκε με αντίστοιχες καταγραφές σε αποκλειστικά ελληνόφωνες περιοχές και με συλλογές του Κέντρου Ερεύνης των Νεοελληνικών Διαλέκτων και Ιδιωμάτων (ΚΕΝΔΙ, πρώην ΙΛΝΕ) καθώς και του Σπουδαστηρίου Λαογραφίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών.

2. Η ανάλυση του υλικού

2.1 Η τροπή [e] > [ɛ] στα Αρβανίτικα και στα ΕΑΜΑ

2.1.1 Η εξέλιξη του /l/ στην ιστορία της Αλβανικής και των Αρβανίτικων

Προτού αναφερθούμε στη μερική παρουσία του φαινομένου σε αρβανίτικα ιδιώματα και για να γίνει κατανοητό ότι πρόκειται για ένα μάλλον σύνθετο ζήτημα, είναι αναγκαία μια διευκρινιστική ματιά στην εξέλιξη του πλευρικού /l/ στην ιστορία της Αλβανικής:

Σύμφωνα με τον Demiraj (1996: 169-175, 224), όταν το κληρονομημένο /l/ της Αλβανικής ακολουθούνταν από το ημίφωνο /j/, τότε ουρανώνονταν, π.χ. [málə] ‘κορυφή’ < Παλβ. *malia (Orel 1998: 243), ενώ το ίδιο συνέβη μεταγενέστερα στα συμπλέγματα με υπερωικό σύμφωνο, και ακόμη μεταγενέστερα στα συμπλέγματα με χειλικό σύμφωνο, ανεξάρτητα από τη σχετική τους θέση, π.χ. [klarj] ‘κλαίω’ και [ulkj] ‘λύκος’, [bɛrj] ‘αγοράζω’ και [ɛlb] ‘κριθάρι’ κτλ. Θεωρούμε ότι η ουράνωση του φατνιακού πλευρικού στα Αρβανίτικα ξεκίνησε κατά πάσα πιθανότητα από τα περιβάλλοντα αυτά, δηλαδή σε τύπους όπου η ιστορική παρουσία του ημιφώνου που ακολουθούσε είχε συσκοτισθεί (οπότε το /l/ εμφανιζόταν πλέον ως μεσοφωνηεντικό, π.χ. [málə], [bílə] ‘κόρη’, [gólə] ‘στόμα’ κτλ.) και σε τύπους που περιελάμβαναν συμπλέγματα με υπερωικό και χειλικό σύμφωνο. Στη συνέχεια όμως η ουράνωση γενικεύθηκε σε όλα τα περιβάλλοντα, π.χ. [daɫ] ‘βγαίνω’, βάλτə ‘λάσπη’ κτλ. Με άλλα λόγια ισχύει ότι το αρχαϊκό σύστημα των συμφωνικών φωνημάτων στα Αρβανίτικα διαθέτει δύο πλευρικά, ένα ουρανικό /l/ που προέρχεται ιστορικά από το πλευρικό /l/ (σε μερικές περιπτώσεις σε σύμπλεγμα με [j]) και ένα υπερωισμένο /l/ που είναι κληρονομημένο από παλιότερη φάση της γλώσσας και υπάρχει και στην κοινή Αλβανική (για την παρουσία των δύο αυτών φωνημάτων στο αρχαϊκό σύστημα των Αρβανίτικων της νοτιοανατολικής Αττικοβοιωτίας βλ. Sasse 1991: 35). Τη σαφή διάκριση μεταξύ των δύο πλευρικών ήρθε να συσκοτίσει η επανεμφάνιση του απλού φατνιακού /l/, προφανώς μέσω των νεότερων, κυρίως νεοελληνικών, δανείων που το περιείχαν (πρβ. Haebler 1965: 36, ο οποίος αναφέρεται στην παρουσία και των τριών πλευρικών συμφωνικών φωνημάτων στα Αρβανίτικα της Σαλαμίνας).

Ότι η παλιά ουράνωση του φατνιακού δεν είναι πια λειτουργική στα Αρβανίτικα αλλά ισχύουν νέες κανονικότητες φαίνεται από την πληθώρα νεότερων Ελληνικών (και όχι μόνο) δανείων στα οποία το πλευρικό διατηρεί τον φατνιακό τόπο άρθρωσης, δηλαδή δεν τρέπεται πλέον σε ουρανικό, π.χ. [u apɔvál] ‘απέβαλε’, [ɣlɔsə] ‘κρότσι’ κτλ. Μάλιστα πριν από μη μπροστινό φωνήεν ([a], [o], [u]) το φατνιακό πλευρικό της Ελληνικής μπορεί να υπερωικοποιείται, π.χ. [hað] ‘λαός’, [aɫɔnár] ‘Αλωνάρης’, [saɫátə] ‘σαλάτα’ κτλ., παράλληλα προς τα [lað], [aɫɔnár] κτλ. Η παρουσία αυτού του δευτερογενούς [ɫ], το οποίο εναλλάσσεται ελεύθερα με το [l] στις παραπάνω θέσεις, αφορά αποκλειστικά τα Αρβανίτικα στο βαθμό που δεχόμαστε ότι τα νότια νεοελληνικά ιδιώματα δεν διαθέτουν την υπερωική ποικιλία του πλευρικού.

Διαφορετική είναι όμως η κατάσταση πριν από τα μπροστινά φωνήεντα ([i], [e]) στα δάνεια από τα Ελληνικά: σε αυτό το περιβάλλον το πλευρικό μπορεί να ουρανώνεται και το ερώτημα που τίθεται στην εργασία αυτή είναι αν πρέπει να θεωρηθεί ότι η ουράνωση είναι ένα νεότερο, εσωτερικό φαινόμενο των Αρβανίτικων (όπως και η υπερωικοποίηση πριν από πιασινό φωνήεν) ή ότι ο αρβανίτικος τύπος αντικατοπτρίζει το αντίστοιχο νεοελληνικό φαινόμενο: για παράδειγμα, στη διπλοτυπία [litáre]/[liɫáre] ‘είδος σκοινιού’ ο τύπος με το ουρανικό παραπέμπει στο αντίστοιχο φαινόμενο της ουράνωσης του [ɫ] πριν από [i] σε πελοποννησιακά και άλλα ιδιώματα ή πρόκειται για ανεξάρτητες, παράλληλες εξελίξεις; Φυσικά τίποτα δεν εμποδίζει την καταρχήν ενδιάμεση απάντηση: μια προϋπάρχουσα τάση που ενισχύθηκε, ενδεχομένως αμφίδρομα, σε καθεστώς επαφής.

Συμπερασματικά, τα νεοελληνικά λεξικά δάνεια των Αρβανίτικων περιλαμβάνουν πιθανότατα ένα παλαιότερο στρώμα λέξεων όπου η ουράνωση του φατνιακού είναι καθολική (ακόμη και πριν από μη μπροστινά φωνήεντα, π.χ. [λανός] ‘λαβώνω’ κ.ά.) και ολοκληρωμένη, και ένα νεότερο στο οποίο προκύπτουν οι εξής δύο ελεύθερες εναλλαγές: όταν ακολουθεί ένα μπροστινό φωνήεν ([i], [e]) εμφανίζεται η φατνιακή ή η ουρανική ποικιλία του πλευρικού ([l] ή [ʎ]), ενώ σε κάθε άλλη περίπτωση (όταν δηλαδή ακολουθεί ένα μη μπροστινό φωνήεν ή ένα σύμφωνο) εμφανίζεται γενικά η φατνιακή ή η υπερωισμένη ποικιλία του πλευρικού ([l] ή [ʎ]). Είναι προφανές ότι ένα τέτοιο δια-διαλεκτικό συμπέρασμα, που επιχειρεί να καλύψει το σύνολο των Αρβανίτικων, επιδέχεται αρκετών τροποποιήσεων και, κυρίως, ερμηνειών, αν εστιάσουμε σε συγκεκριμένα αρβανίτικα ιδιώματα ή σε ομάδες ιδιωμάτων, ειδικά στην περίπτωση της τροπής /le/ > [ʎe], που εξετάζεται σε αυτή την εργασία.

2.1.2 Συγκριτική εξέταση της γεωγραφικής κατανομής της τροπής /le/ > [ʎe] σε όμορα ή αλληλοεπικαλυπτόμενα ελληνικά και αρβανίτικα ιδιώματα

Σε αρκετά νότια νεοελληνικά ιδιώματα καταγράφονται κυρίως μεμονωμένα δείγματα. Δεδομένων όμως των μεγάλων ελλείψεων στην καταγραφή των πελοποννησιακών ιδιωμάτων αλλά και των ιδιωμάτων της ανατολικής Στερεάς, καθώς και των ατελειών των καταγραφών, δεν μπορούμε να είμαστε σε κάθε περίπτωση βέβαιοι για τη γεωγραφική εξάπλωση και τη συστηματικότητα του φαινομένου. Παρ’ όλα αυτά μπορούν να γίνουν μερικές παρατηρήσεις:

α) Στο ελληνόφωνο τμήμα της ανατολικής Στερεάς το φαινόμενο φαίνεται να υπήρξε συστηματικό.³ Υπάρχουν αρκετές καταγραφές και μαρτυρίες από οικισμούς της Βοιωτίας (Άγιος Γεώργιος, Θήβα κτλ.) και του ανατολικού τμήματος της Λοκρίδας, π.χ. *έπλιεναν, αλιεύρι, κάλιενε ‘καλούσε’* κτλ.

β) Στην Πελοπόννησο υπάρχουν επίσης μαρτυρίες και καταγραφές του φαινομένου από περιοχές της Αργολίδας: Είτε από την ελληνική ποικιλία αρβανίτικων οικισμών όπως π.χ. η Πρόσφυμα (πρώην Μπερμπάτι), είτε από ελληνόφωνους οικισμούς της περιοχής του Ναυπλίου οι οποίοι γειτνιάζουν όμως με αρβανιτόφωνες ζώνες (π.χ. *αλιεύρι, λιέω, λιεφτά* κτλ.).

γ) Στην Εύβοια οι περισσότερες καταγραφές προέρχονται από την ελληνόφωνη περιοχή της Καρύστου (π.χ. *λιέω, κλιέβω*), η οποία γειτνιάζει με την αρβανιτόφωνη ζώνη της Εύβοιας (π.χ. χωριά του Καβοντόρου, Στύρα κτλ.) και με το αρβανιτόφωνο τμήμα της Άνδρου. Από την υπόλοιπη, νοτίου ιδιώματος, ελληνόφωνη Εύβοια (περιοχή Κύμης, Αυλωναρίου, Αλιβερίου) απουσιάζουν καταγραφές και μαρτυρίες.

δ) Σε ό,τι αφορά την Αττική:

Η συστηματικότητα του φαινομένου στο ελληνικό παλαιοαθηναϊκό ιδίωμα τεκμηριώνεται από πληθώρα παραδειγμάτων σε κείμενα του ιδιώματος και το υλικό του Καμπούρογλου, αλλά επισημαίνεται ρητά και από παλαιότερους (π.χ. Deville 1866: 92-93, Μπέλλος 1902: 14). Αντίθετα, στα συγγενικά του παλαιοαθηναϊκού ιδιώματα των Μεγάρων και της Αίγινας το φαινόμενο απουσίαζε.

Στους αρβανίτικους οικισμούς της Αττικής παρουσιάζεται η εξής κατάσταση: Το φαινόμενο μαρτυρείται σαφώς τόσο σε δάνεια από την Ελληνική στα Αρβανίτικα ιδιώματα της βορειοανατολικής Αττικής και των Μεσογείων (Μάζι, Συκάμινο,

³ Στο σημείο αυτό πρέπει να τονιστεί ότι αναφερόμαστε στον παλαιό ελληνόφωνο πληθυσμό της περιοχής και όχι σε μεταγενέστερες εγκαταστάσεις Σαρακατσάνων και προσφύγων του 1922.

Μαρκόπουλο Ωρωπού, Μαρκόπουλο Μεσογείων, Κερατέα, Καλύβια, Χασιά κτλ.), όσο και ως γνώρισμα της ελληνικής ποικιλίας των Αρβανιτών των Μεσογείων:

(1) /le/ > [λε] στη βορειοανατολική Αττική και τα Μεσόγεια

α. Σε ελληνικά δάνεια

αγρίλιέ ‘αγριελιά’ (αγριλαία)
 αλέksi, λέko ‘Αλέξης’
 αροτέλεsma ‘αποτελεσμα’
 μπλε ‘μπλε’
 γαριφαλέ-a ‘γαρουφαλιά’ (γαρουφαλέ- α)
 δjαλέks ‘διαλέγω’
 δjολέτα-a ‘βιολέτα’ (διολέτα)
 δραγκολέ ‘δεντρογαλιά’ (δραγκολέα)
 διλέγραfo-j ‘τηλέγραφος’
 εγλέnd-i, γλέndis ‘γλέντι, γλεντάω’
 ελέfthero ‘ελεύθερος’, λέfterí, leftér ‘Ελευθερία, Λευτέρης’
 ελέni, λέna, λέngo ‘Ελένη’
 φίλέps ‘φιλεύω’
 φολέ-a ‘φωλιά’ (φωλέα)
 καλέs ‘καλώ’
 λέfandína ‘ανυφάντρα’ (αλεφαντίνα)
 λέjμόna ‘λεμόνι’ (λεϊμόνι)
 λέkáne-a ‘λεκάνη’
 λέhόna, -a ‘λεχώνα’
 λεondára ‘λιοντάρι’ (λεοντάρι)
 λέvénd-i ‘λεβέντης’
 μπλέks ‘μπλέκω’
 μελέtis ‘μελετώ’, Μελέti ‘Μελέτης’
 μιδαλέ-a ‘αμυγδαλιά’ (μι(γ)δαλέα)
 παλέθiρε ‘παράθυρο’ (παλεθύρι)
 πανδόfλε ‘παντόφλες’
 παρακαλέs ‘παρακαλώ’
 περγυλέ-a ‘πέργκολα’ (περγουλέα)
 πλέks ‘πλέκω’, πλέksída ‘πλεξίδα’,
 πόλεmo-j ‘πόλεμος’, πολεmis ‘πολεμάω’
 ποτοκαλέ-a ‘πορτοκαλιά’ (πορτοκαλέα)
 ρεζιλέps ‘ρεζιλεύω’
 σικλέt-i ‘σεκλέτι, στεναχώρια’
 τηλεfoηís ‘τηλεφωνώ’
 τελέftέα ‘τελευταία’
 νασιλέ-a ‘βασιλιάς’ (βασιλέας)
 νιλέfti ‘βουλευτής’
 ζιλέps ‘ζηλεύω’

β. Στην ελληνική ποικιλία αρβανιτόφωνων οικισμών

ελεύθερος
 (Ε)λιένη

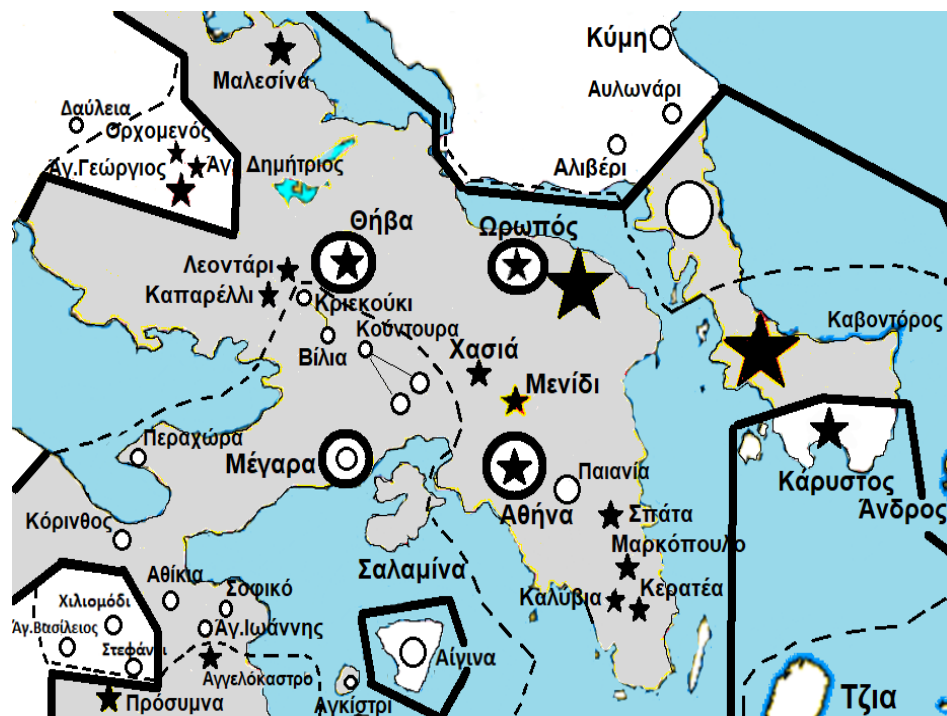
πλιέχνω ‘πλέκω’, πλιεζίδα
πόλιεμος, πολιεμάω
αλιέθω, αλιεύρι
άλλιεζ
βασίλιεμα
γλιέπω
δουλιεύω
έβαλιε
ήθειλιε
κασέλιεζ
κοπέλιεζ
λιαιμός
λιεύκη (ασθένεια)
λιεφτά
λιέω
μεγάλιεζ
παλιεύω
παρακάλιεσε
πλιένω
πλιευρά
τουαλιέτεζ

ε) Στο λίγο διαθέσιμο αρβανίτικο υλικό από τη δυτική Αττική (κυρίως τα Βίλια και τις «αποικίες» τους, όπως η Μάνδρα και το Κριεκούκι), περιοχή η οποία διατηρούσε έντονη επαφή κυρίως με τα Μέγαρα, είναι χαρακτηριστική η απουσία γενικά του φαινομένου τόσο σε αρβανίτικους τύπους όσο και στα δάνεια από την Ελληνική, π.χ. στα Βίλια [lehóɲə] ‘λεχώνα’ έναντι [lehóɲə] στα Μεσόγεια Αττικής. Το ίδιο φαίνεται ότι ισχύει και για παρακείμενα χωριά βόρεια του Ισθμού (Περαχώρα, Πίσια -ανήκουν διοικητικά στην Κορινθία-) αλλά και νοτιότερα σε μια ζώνη που περιλαμβάνει περιοχές της ανατολικής Κορινθίας (π.χ. Σοφικό) και ανατολικής Αργολίδας (Μέθανα, Ερμιονίδα) μαζί με τον Πόρο, την Ύδρα και τις Σπέτσες. Συγκεκριμένη είναι η κατάσταση στα αρβανίτικα της Σαλαμίνας: ενώ ο Φουρίκης (1933) δίνει αποκλειστικά τύπους χωρίς ουράνωση, ο Haebler (1965: 38-9) αναφέρει παραδείγματα με ελεύθερη εναλλαγή μεταξύ φατνιακού και ουρανικού, π.χ. [lehóɲə]~[lehóɲə].

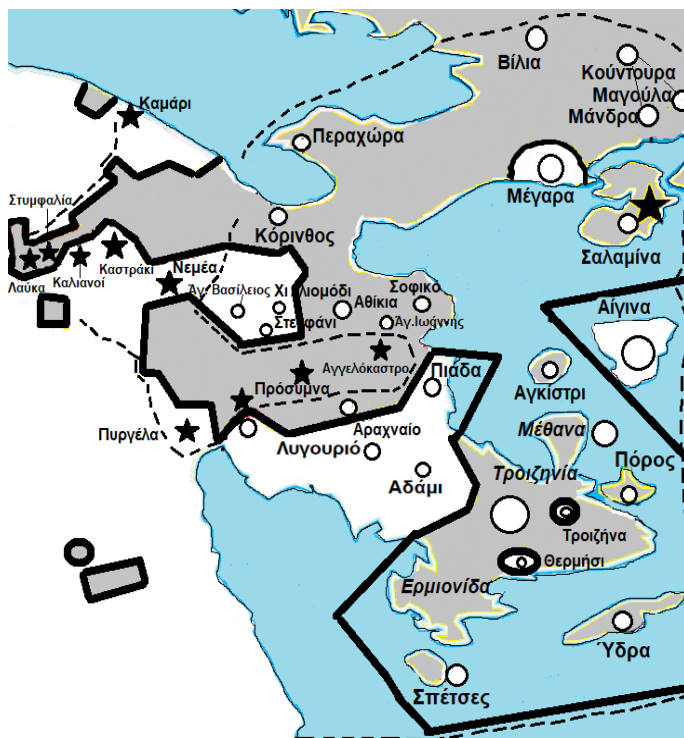
Μεταβατικό μεταξύ της ανατολικής και δυτικής ομάδας των αρβανίτικων ιδιωμάτων της Αττικής φαίνεται ότι είναι και το Μενίδι (Αχαρνές), τουλάχιστον με βάση το υλικό που παραδίδει ο Φουρίκης. Αξιοσημείωτο είναι ότι σε αυτές ακριβώς τις αρβανίτικες περιοχές (βορειοδυτική Αττική, ανατολική Κορινθία, ανατολική Αργολίδα, νησιά Αργοσαρωνικού) και σε ό,τι αφορά το παλαιό, κληρονομημένο αρβανίτικο υλικό, ουράνωση εμφανίζεται συνήθως μόνο στο μεσοφωνηεντικό /l/ των παλαιών λέξεων του τύπου [bílə], [máɫə], [gólə] και στα συμπλέγματα με υπερωικό, π.χ. [gɫíhə], [úɫk] κτλ. Κατά τα άλλα καταγράφονται μόνο τύποι χωρίς ουράνωση, π.χ. [ɫum], [elb], [mbleð], [leð] κτλ.

Ομοίως στο βόρειο τμήμα της αρβανιτόφωνης Εύβοιας (Βέλος, Ραπταίοι, Κουτουμουλά, Ζάρακες κ.ά.) καταγράφεται στα ελληνικά δάνεια γενικά το [le]: [lekáɲə] ‘λεκάνη’, [lekútʃ] ‘λιοκούκι’ (< ελαιοκούκι) κ.ά. Αντίθετα στα νοτιότερα χωριά, πάνω από την Κάρυστο, επικρατεί το /le/, π.χ. /mídaɫé/, /kenofát/ ‘Λενοσαίοι’ (όνομα χωριού) κ.ά.

Στους δύο παρακάτω χάρτες απεικονίζεται η συνολική κατανομή του του [λε] και του [le] στην ανατολική Στερεά (Χάρτης 1) και στη βορειοανατολική Πελοπόννησο (Χάρτης 2). Με γκρι η ζώνη της αρβανιτοφωνίας, τα όρια της οποίας σημειώνονται με έντονη μαύρη γραμμή. Διακεκομμένη γραμμή: το ισόγλωσσο που διαχωρίζει τις περιοχές επικράτησης του [λε] (με μαύρο αστέρι οι ελληνόφωνοι και αρβανιτόφωνοι οικισμοί όπου εμφανίζεται το [λε]) από τις περιοχές όπου γενικά επικρατεί το [le] (με λευκό κύκλο οι ελληνόφωνοι και αρβανιτόφωνοι οικισμοί με [le]):

Χάρτης 1: Η κατανομή του [λε] και του [le] στην ανατολική Στερεά

Χάρτης 2: Η κατανομή του [le] και του [le] στη βορειοανατολική Πελοπόννησο

Με βάση τις παραπάνω παρατηρήσεις για την κατανομή του [le] στα ελληνικά ιδιώματα της ομάδας των ΕΑΜΑ και στα Αρβανίτικα των αντίστοιχων περιοχών μπορούμε να είμαστε σχεδόν βέβαιοι ότι η ουράνωση του πλευρικού είναι ένα φαινόμενο που εμφανίστηκε σε καθεστώς επαφής μεταξύ των δύο γλωσσών: δηλαδή το [le] καταγράφεται στις ελληνικές ποικιλίες της Καρύστου και της Αθήνας, αλλά όχι των Μεγάρων και της Αίγινας. Καταγράφεται επίσης στα Αρβανίτικα του νότιου τμήματος της νότιας Εύβοιας και στα Αρβανίτικα της βόρειας Ανδρου και της κεντρικής και ανατολικής Αττικής όχι όμως γύρω από τα Μέγαρα, ούτε στη βορειοανατολική Κορινθία γενικά, ούτε στα νησιά του Αργολοσαρωνικού, ούτε στο βορειότερο τμήμα της νότιας Εύβοιας. Θα μπορούσε κανείς πολύ εύκολα να υποθέσει ότι πρόκειται για αρβανίτικη επίδραση στα ΕΑΜΑ επειδή το φαινόμενο της ουράνωσης του /l/, όπως αναφέρθηκε στην ενότητα 2.1.1, είναι ένα βασικό χαρακτηριστικό των αρβανίτικων που διατρέχει όλη την ιστορία τους και αποτελεί ειδοποιό διαφορά τους σε σχέση με την κοινή Αλβανική. Από την άλλη όμως υπάρχουν τα εξής αντεπιχειρήματα: α) Δεν απαντά σε ελληνικά ιδιώματα άλλων περιοχών που βρίσκονταν επίσης σε άμεση επαφή και γειτνίαση με Αρβανίτικα (π.χ. στη Μεσσηνία, στη Λακωνία κ.α.). β) Όπως προαναφέρθηκε, πρόκειται για ένα πιο πρόσφατο φαινόμενο παραμετροποιημένο με βάση το περιβάλλον (ουράνωση πριν από /i/ και /e/, και υπερωικοποίηση πριν από /a/, /u/, /o/) οπότε, αν επρόκειτο για αρβανίτικη επίδραση στα ΕΑΜΑ, πιθανόν θα είχε υιοθετηθεί μαζί και η υπερωρισμένη προφορά του πλευρικού, όχι μόνο η ουρανική. γ) Το [le] δεν απαντά στα ελληνικά δάνεια, αλλά ούτε και στο κληρονομημένο υλικό σε εκείνα ακριβώς τα αρβανίτικα ιδιώματα τα οποία γειτνιάζουν με τις ποικιλίες των

ΕΑΜΑ όπου επίσης το φαινόμενο είναι άγνωστο (π.χ. Μέγαρο, Αίγινα). Η έρευνά μας βρίσκεται ακόμη σε προκαταρκτικό στάδιο και επειδή το υλικό από κάποιες κρίσιμες περιοχές είναι πενιχρό δεν μπορούμε προς το παρόν να καταλήξουμε σε οριστικά συμπεράσματα για τη φορά της επίδρασης. Φαίνεται όμως, με βάση τα τρία αυτά επιχειρήματα, ότι είναι από τα Ελληνικά προς τα Αρβανίτικα και στοιχειοθετεί επίδραση που δεν περιορίζεται στο λεξιλόγιο αλλά εκτείνεται και σε βασικά στοιχεία της δομής των Αρβανίτικων, και συγκεκριμένα στο φωνολογικό σύστημα.

Αντίθετα τα φαινόμενα που συζητούνται στη συνέχεια δεν εισάγουν τέτοιου είδους επιδράσεις, εμφανίζονται στα Αρβανίτικα μόνο μέσω των δάνειων λέξεων που τα φέρουν, συμβάλλουν όμως στη χρονολόγηση μεταβολών της Ελληνικής και στην αποσαφήνιση της παλαιότερης γεωγραφικής έκτασης που είχαν τα φαινόμενα αυτά. Κατ' επέκταση συμβάλλουν στον καλύτερο καθορισμό παλαιότερων διαλεκτικών ζωνών.

2.2 Ο τσιτακισμός

Πρόκειται για χαρακτηριστικό όλης της ομάδας των ΕΑΜΑ και αφορά στην τροπή των /k/ και /g/ στα φατνιακά προστριβόμενα [ts] και [dz] πριν από τα μπροστινά φωνήεντα (/i/, /e/) ή το ημίφωνο (/j/). Το αρβανίτικο υλικό είναι εδώ διπλά χρήσιμο: αφενός δείχνει ότι η γεωγραφική κατανομή του τσιτακισμού ήταν ευρύτερη και αφετέρου η παρουσία των ουρανοφατνιακών προστριβών στο υλικό αυτό πιθανότατα παραπέμπει στο είδος της προστριβοποίησης που χαρακτήριζε τις ελληνικές γλωσσικές ποικιλίες της περιοχής κατά το παρελθόν. Τα παραδείγματα του παρακάτω καταλόγου είναι από τον Πέτρου-Μεσογείτη για την ομάδα της νοτιοανατολικής Αττικής, συνοδεύονται όμως από τη ρητή διαβεβαίωση του συγγραφέα ότι οι τύποι που παραθέτει επιβεβαιώνονται και στα υπόλοιπα Αρβανίτικα της Αττικής (Πέτρου-Μεσογείτης 1940: 224). Αντίστοιχα παραδείγματα τσιτακισμού (με διατήρηση του ουρανοφατνιακού/φατνοουρανικού) παραθέτει ο Sasse (1991: 25) για την ομάδα των Αρβανίτικων της βορειοανατολικής Αττικοβοιωτίας και ο Γιοχάλας (2011) για την ομάδα των Αρβανίτικων της Αργολίδας:

(2) Παραδείγματα τσιτακισμού σε ελληνικά δάνεια:

- α. /k/ + /j/
tʃítə 'κοίτη, φωλιά'
farmakotʃulás 'φαρμακοκοιλιάζω' (sic)
ksanatʃulís 'ξανακυλώ'
ksetʃulás 'ξεκοιλιάζω'
- β. /k/ + /i/
agapitʃie 'αγαπητικά'
tʃimilé 'κιμηλιά'
tʃindríks 'κεντρίζω'
tʃiní 'κυνήγι'
tʃipojáhi 'κηπογιάννης, είδος πτηνού'
tʃitrihásurə 'κιτριτισμένος'
hamotʃiláðə 'χαμοκυλάδα, είδος πτηνού'

katʃiroði ‘κακοποδιά’
koʃinárɕe ‘κοκκινάπια, κόκκινα απίδια’
mandilátʃ ‘μαντιλάκι’
skrotʃis ‘ξορκίζω’
vreθítʃa ‘βρετικά, εύρετρα’
katʃí náɕis ‘κακή να έχεις’
vasilúʃʃe ‘Βασιλική’
brif ‘μπρίκι’
karátʃ ‘καπάκι’
tʃínis ‘κίνηση’ / *tʃínif* ‘διάρροια’
lokóʃtʃ ‘λιοκόκκι’

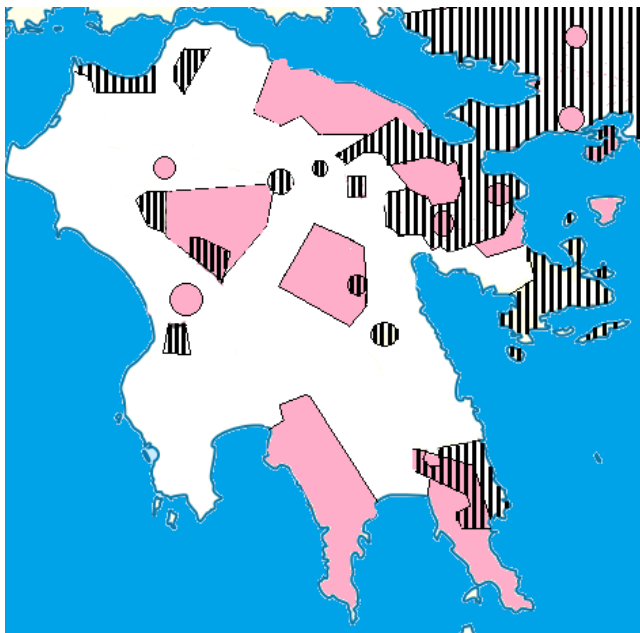
- γ. /k/ + /e/
aʃéɾɟo ‘ακέραιος’
(hamo)tʃéʃtə ‘χαμοκέλλα’
psihotʃér ‘ψυχοκέρι’
- δ. /g/ + /i/
andʒijnás ‘εγκαινιάζω’ (;)
- ε. /g/ + /e/
tsindzél ‘τσιγκέλι’

Η έκταση του τσιτακισμού στις παραπάνω περιοχές φαίνεται και από την αυτονόμηση του δάνειου υποκοριστικού επιθήματος [-átʃ] (στην οριστική μορφή [-átʃi]), που μπορεί να συνδυάζεται και με κληρονομημένες βάσεις, π.χ. πλάι στα [skaθarátʃ] ‘σκαθαράκι’, [kokaʃátʃ] ‘κοκαλάκι’ μαρτυρούνται τύποι όπως [kaʃ-átʃ] ‘αλογάκι’, [djaʃ-átʃ] ‘παιδάκι’.

Η παρουσία του φαινομένου σε ελληνικά δάνεια στα αρβανίτικα ιδιώματα της Αργολίδας, αν συνδυαστεί με το διαθέσιμο υλικό από ελληνόφωνες περιοχές της ανατολικής Κορινθίας (π.χ. *αχιουράσια* ‘αχυράκια’, *κολοτσύθια*, *σουτσά* ‘συκιά’, *σσουνί* ‘σκοινί’, *τσουρούλα* ‘γιαγιά’) και του ανατολικού τμήματος της επαρχίας Ναυπλίας (Πιάδα, Λυγουριό) (π.χ. *αβγουλάτσι*, *τσερί*, *απάντζιο* ‘απάγκιο’), δείχνει σαφώς ότι ο τσιτακισμός ήταν διαδεδομένος στην ευρύτερη περιοχή πριν από την έλευση των Αρβανιτών και θα πρέπει να συνδεθεί με τον τσιτακισμό των ΕΑΜΑ (πρβ. Adams 1981· Κωνσταντινίδου 2014: 834-835, 839· Παντελίδης 2016α: 307-308, 319-312), όπου γίνονται αντίστοιχες παρατηρήσεις). Το ίδιο φαίνεται ότι ισχύει και για βορειότερες περιοχές, όπως η Βοιωτία και η Λοκρίδα, όπου επίσης απαντούν δείγματα του φαινομένου, π.χ. *ταίτρινος*, *τσεχρί*, *τσυδωνιά* κτλ.

Ο χάρτης 3 απεικονίζει τις περιοχές της αρβανιτοφωνίας με βάση κυρίως τον παλιό χάρτη του Philippson 1890 (κάθετες γραμμές). Σημειώνονται επιπλέον οι περιοχές που εμφανίζουν τσιτακισμό (με γκρι). Η επικάλυψη μέσα στα αρβανίτικα όρια δείχνει την παρουσία τσιτακισμού ακριβώς εκεί που θα τον περίμενε κανείς αν η συνέχεια των πελοποννησιακών ιδιωμάτων μεταξύ τους και με τα ΕΑΜΑ δεν είχε διακοπεί από τη διείσδυση των Αρβανιτικών, αλλά και άλλων ελληνικών ποικιλιών χωρίς τσιτακισμό (Παντελίδης 2016α: 311).

Χάρτης 3: Οι περιοχές με τσιτακισμό σε σχέση με τις περιοχές αρβανίτικης εξάπλωσης στην Πελοπόννησο και στα όρια με την Αττική

2.3 Η πραγμάτωση των <υ>, <οι> ως [(j)u]

Η εξέλιξη του παλαιού /y/ (Αρχ.Ελλ. <υ>, <οι>) σε /ju/ είναι από τα βασικά χαρακτηριστικά γνωρίσματα της ομάδας των ΕΑΜΑ, ενώ έχει καταγραφεί και στην ελληνόφωνη Βοιωτία και Λοκρίδα, π.χ. *χιούνω*, *γιούρω* κτλ. αλλά και στο μεγαλύτερο μέρος της ελληνόφωνης Κορινθίας (Στεφάνι, Χιλιομόδι, Άγιος Βασίλειος, Κλένια) καθώς και στην παλιά ελληνόφωνη Αργολίδα (Λυγουριό κτλ.), συνοδεύει δε σχεδόν πάντοτε τον τσιτακισμό (Παντελίδης 2009: 1083).

Στα Αρβανίτικα, εκτός από τα παραδείγματα με τσιτακισμό από τον Πέτρου-Μεσογειτή που ήδη αναφέρθηκαν ([tʃítə], [farmakotʃylás], [ksanatʃylís], [ksetʃylás]) ο ίδιος δίνει και τον τύπο [çus] ‘χύνω’ που κατέγραψε και ο Sasse (1991: 25). Παράλληλα ο Reinhold παραδίδει τον τύπο: [furnóksuʃ] ‘φουρνόξυλο’ από τα αρβανίτικα της νοτιοανατολικής Αργολίδας και των γύρω νησιών (Τροιζηνία, Ερμιονίδα, Πόρος-Ύδρα-Σπέτσες).

Όλες οι ενδείξεις λοιπόν συνηγορούν και εδώ υπέρ της ευρύτερης παλαιάς έκτασης του φαινομένου που διατηρήθηκε υποστρωματικά σε ελληνικά δάνεια στα κατά τόπους αρβανίτικα ιδιώματα.

2.4 Η διατήρηση των φωνηεντικών ακολουθιών /-έα/ και /-ία/

Το τέταρτο και τελευταίο φωνητικό χαρακτηριστικό, που έχει όμως μορφολογικές συνέπειες, είναι τα ασυνίζητα σε /-ία/ και /-έα/: Η απουσία συνίζησης αποτελεί βασικό χαρακτηριστικό των ΕΑΜΑ και συνίσταται στη διατήρηση της παροξυτονίας και της

συλλαβικής ακεραιότητας φωνηεντικών ακολουθιών με πρώτο μέλος τονισμένο /e/ ή /i/ σε καταλήξεις ουσιαστικών, π.χ. *η καρδία, τα κουτσία, η μουρέα* κτλ. (βλ. Χατζιδάκις 1893, Τριανταφυλλίδης 1993: 241). Τα Αρβανίτικα της ευρύτερης περιοχής έχουν δανειστεί έναν πολύ μεγάλο αριθμό τέτοιων ασυνίζητων τύπων που προσαρμόζονται πάντοτε ως οξύτονα θηλυκά στην αόριστη μορφή (-ί, -έ) καθώς το ληκτικό -a επανερμηνεύεται ως οριστικό μόρφημα, π.χ. *ποδέα* > [roðéa] (οριστ. μορφή) → [roðé] (αόρ. μορφή), *βασιλέα* (αιτ.) > [vasiléa] (θηλ., οριστ. μορφή) → [vasilé] (αόρ. μορφή), *πονηρία* > [roniṛía] → [roniṛí] (θηλ., οριστ. μορφή) → [roniṛí] → [nisí] → [nisí]. Όπως φαίνεται από τα παραδείγματα, τα Αρβανίτικα διατηρούν σε σημαντικό βαθμό τη χαρακτηριστική σημασιολογική διάκριση των ελληνικών δανείων σε -έα (συγκεκριμένα, μετρήσιμα, φυτώνωμα, χτυπήματα, κ.ά.) και -ία (αφηρημένα, περιληπτικά, ονόματα ασθενειών κ.ά., βλ. Χατζιδάκις 1893) και είναι άφθονα, ειδικά στα παλιότερα κείμενα του 19ου αι., όπως του Reinhold και του Meyer. Μάλιστα στοιχείο -έα εμφανίζεται ιδιαίτερα συχνά καθώς επεκτείνεται και σε τύπους που δεν δικαιολογείται ετυμολογικά. Αυτό δείχνει και η παρουσία του στο επίθημα -αρέα που μπορεί να σχηματίζει παράγωγα και από μη δάνειες βάσεις. Ότι πρόκειται για ένα χαρακτηριστικό φαινόμενο των ΕΑΜΑ (ειδικά τα ασυνίζητα σε -έα) που διατηρείται στα Αρβανίτικα της περιοχής, αναφέρεται για πρώτη φορά από τον Φουρική (1933). Την άποψη αυτή υιοθετεί πρώτα ο Πέτρου-Μεσογειτής (1940) και εν συνεχεία ο Sasse (1991: 268-287), ο οποίος αφιερώνει κεφάλαιο στη μορφολογική προσαρμογή των ελληνικών δανείων στα Αρβανίτικα της Αττικοβοιωτίας.

Το σημαντικό για την παρούσα συμβολή είναι ότι η απουσία συνίζησης και ειδικά οι τύποι σε -έα φαίνεται ότι απαντούσαν στην παλαιότερη Πελοποννησιακή, όπως αποδεικνύει η υπολειμματική διατήρηση τέτοιων τύπων έως σήμερα σε πελοποννησιακά ιδιώματα. Την άποψη αυτή ενισχύει η παρουσία όλων αυτών των ασυνίζητων τύπων που αναφέραμε στα ελληνικά δάνεια των αρβανίτικων ιδιωμάτων ολόκληρης της Πελοποννήσου.

Η παρουσία του φαινομένου στα Αρβανίτικα ολόκληρης της νότιας Ελλάδας μας παρέχει σοβαρές ενδείξεις για το *terminus post quem* (14ος-15ος αι.) της εξάπλωσης της συνίζησης στα ελληνικά ιδιώματα της περιοχής. Ωστόσο η απουσία συνίζησης σε ελληνικά ιδιώματα της σημερινής νότιας Αλβανίας καθώς και η παρουσία δανείων σε -έα και -ία σε τσάμικα ιδιώματα αλλά και ως ένα βαθμό στην κοινή Αλβανική (πρβλ. Κυριαζής 2000, Κυριαζής *προσωπική επικοινωνία*) δεν μας επιτρέπει να είμαστε απόλυτα βέβαιοι ότι η ασυνίζηση στα Αρβανίτικα είναι φαινόμενο που ανάγεται στην επαφή με ελληνικές ποικιλίες της νότιας Ελλάδας, όπως π.χ. τα ΕΑΜΑ ή οι παλιότερες φάσεις της Πελοποννησιακής. Ενδεχομένως ένα παλιότερο λεξικό στρώμα τέτοιων δανείων (π.χ. [folé] ‘φωλιά’, [yoné] ‘γωνιά’, [steré] ‘στεριά’ κ.ά) είχε ήδη περάσει στα Πρωτοαρβανίτικα και διευκόλυνε αργότερα τη μορφολογική προσαρμογή των υπόλοιπων χωρίς συνίζηση δανείων από τις ελληνόφωνες διαλεκτικές περιοχές που συνάντησαν οι αρβανίτες στις περιοχές της τελικής τους εγκατάστασης στην ανατολική Στερέα και στην Πελοπόννησο (π.χ. καθαρά διαλεκτικοί τύποι όπως [erɣasé] ‘όργωμα’, [noṛé] ‘όριο μεταξύ χωραφιών’ κτλ.).

3. Συμπεράσματα

Στη εξετάστηκε μια δέσμη φαινομένων, όπως ο τσιτακισμός, η εξέλιξη των <v> και <oi> σε /ju/, η ασυνίζηση, και η τροπή /e/ > [le] έτσι όπως απαντούν σε παλιότερες

και πρόσφατες καταγραφές των αρβανίτικων ιδιωμάτων. Πιο συγκεκριμένα όλο αυτό το δάνειο και υποστρωματικό / παραστρωματικό υλικό από τα ΕΑΜΑ στα Αρβανίτικα της Αττικής και της νότιας Εύβοιας αλλά και της Βοιωτίας, της Κορινθίας και της Αργολίδας έρχεται να προστεθεί στις ήδη γνωστές σοβαρές ενδείξεις ότι οι ομοιότητες μεταξύ των επιμέρους ελληνικών ιδιωμάτων της ομάδας αυτής δεν οφείλονται σε μετακινήσεις πληθυσμών, όπως είχε διατυπωθεί συχνά στο παρελθόν (Thumb 1891: 119, Φάβης 1911: 110-1 κ.ά., αντίθετα βλ. Καρατζάς 1940: 259-263). Τα ελληνικά αυτά ιδιώματα είναι οι εναπομείναντες θύλακες από μια προγενέστερη ευρύτερη και συνεχή γλωσσική ζώνη που διασπάστηκε με την άφιξη του αλβανικού στοιχείου κατά τον 14ο-15ο αι. Η ευρύτερη αυτή ζώνη περιλάμβανε πιθανότατα και την Πελοπόννησο ή τουλάχιστον ένα εκτεταμένο τμήμα της (πρβ. Dawkins 1940, Newton 1972, Adams 1981, Horrocks 2010, Παντελίδης 2016α).

Σε αυτό το πλαίσιο τα Αρβανίτικα αναδεικνύονται όχι απλώς ως μια αρχαϊκή νοτιοτοσκιική διάλεκτος, που είναι προφανώς σημαντική για την ιστορία της αλβανικής γλώσσας και διαλεκτολογίας, αλλά και ως πολύτιμος μάρτυρας της παρουσίας γνωστών ή λιγότερο γνωστών νεοελληνικών διαλεκτικών χαρακτηριστικών, τα οποία συμβάλλουν στη συμπλήρωση του διαλεκτικού χάρτη της νότιας Ελλάδας.

Ευχαριστίες

Θερμές ευχαριστίες οφείλονται στο ακροατήριο του 8ου Διεθνούς Συνεδρίου Νεοελληνικών Διαλέκτων και Γλωσσολογικής Θεωρίας, ειδικά στους Μ. Kisilier και Δ. Κυριαζή για τις γόνιμες παρατηρήσεις τους. Ιδιαίτερη ευγνωμοσύνη χρωστάμε στους πληροφορητές μας στην Αχαΐα, τη Λακωνία, την Ύδρα και την Αττική, χωρίς την πολύτιμη συμβολή των οποίων η μελέτη αυτή θα παρουσίαζε δυσαναπλήρωτα κενά.

Βιβλιογραφία

- Adams, D. 1981. On the history and position of “old Athenian” dialects of Modern Greek. *Folia Slavica* 4: 181-187.
- Βακαλόπουλος, Α. Ε. 1961. *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού: Α' Αρχές και διαμόρφωσις του*. [History of Modern Hellenism: A. Beginning and formation]. Θεσσαλονίκη: Εκδοτικός Οίκος Αντ. Σταμούλη.
- Χατζησωτηρίου, Γ. 1973. *Ιστορία της Παιανίας και των ανατολικά του Υμηττού περιοχών (1205-1973)*. [History of Paiania and the areas east of Hymettus (1205-1973)]. Αθήνα.
- Dawkins, R. 1940. The dialects of Modern Greek. *Transactions of the Philological Society* 39: 1-38.
- Demiraj, Sh. 1996. *Fonologjia historike e gjuhës shqipe*. Tiranë: Akademia e Shkencave e RPS së Shqipërisë. Instituti i Gjuhësisë dhe i Letërisë.
- Deville, G. 1866. *Étude du dialecte tzaconien*. Paris: Lainé et J. Havard.
- Ducellier, A. 1968. Les Albanais dans les colonies venitiennes au XVe siècle. *Studi Veneziani* 10: 47-64.
- Φάβης, Β. Ι. 1911. *Γλωσσικά επισκέψεις αναφερόμενα εις το ιδίωμα Αυλοναρίου και Κονιστρών*. [Linguistic visits regarding the dialects of Avlonari and Konistres]. Αθήνα: Τυπογραφείο Παρασκευά Λεωνή.
- Φίλιππου-Αγγέλου, Π. 1984. *Άπαντα Χρίστου Ν. Πέτρου-Μεσογειτή (1909–1944)*. [Complete works of Christos N. Petrou-Mesogeitis (1909–1944)]. Καλύβια: Έκδοση Επιμορφωτικού Συλλόγου Καλυβίων.

- Φιλίππου-Αγγέλου, Π. 2017. *Ο Σαλαμίνιος αρχαιολόγος, ιστορικός, λαογράφος, γλωσσολόγος Πέτρος Αν. Φουρίκης (1878–1936). Ανάλεκτα*. [The Salaminian archaeologist, historian, folklorist, linguist Petros An. Fourikis (1878-1936). *Analekta*]. Καλύβια: Εκδόσεις ΑΩ.
- Φουρίκης, Π. 1932. Ἡ ἐν Ἀττικῇ Ἑλληνοαλβανικὴ διάλεκτος. [The Greek-Albanian dialect of Attica]. *Αθηνά* 44: 28-76.
- Φουρίκης, Π. 1933. Ἡ ἐν Ἀττικῇ Ἑλληνοαλβανικὴ διάλεκτος. [The Greek-Albanian dialect of Attica]. *Αθηνά* 45: 49-181.
- Goebel, H., P. H. Nelde & Z. Stary. 1997. *Contact Linguistics. An International Handbook of Contemporary Research*. Berlin: Walter de Gruyter.
- Haebler, C. 1965. *Grammatik der albanischen Mundart von Salamis*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Hamp, E. 1961. On the Arvanitika dialects of Attica and Megarid. *Balkansko Ezikoznanie* 3: 101-106.
- Hamp, E. 1989. On signs of health and death. Στο C. Dorian (επιμ.), *Investigating obsolescence. Studies in language contraction and death*. Cambridge: Cambridge University Press, 197-210.
- Hatzidakis, G.N. 1893. Zur Wortbildungslehre des Mittel- und Neugriechischen. *Byzantinische Zeitschrift* 2: 235-286.
- Hickey, R. 2010. *The Handbook of Language Contact*. Malden, MA: Wiley-Blackwell.
- Horrocks, G. 2010 [1997]. *Greek: A history of the language and its speakers*. Oxford, UK: Wiley-Blackwell.
- Jochalas, T. 1971. Die Einwanderung der Albaner in Griechenland. Eine zusammenfassende Betrachtung. *Dissertationes Albanicae* 13: 89-106.
- Γιοχάλας, Τ. 2000. *Ἀνδρος, Αρβανίτες και Αρβανίτικα*. [Andros, Arvanites and Arvanitika]. Αθήνα: Πατάκης.
- Γιοχάλας, Τ. 2002. *Εύβοια. Τα Αρβανίτικα*. [Euboea. Arvanitika]. Αθήνα: Πατάκης
- Γιοχάλας, Τ. 2006. *Υδρα. Αησιμονημένη Γλώσσα*. [Hydra. Forgotten language]. Τόμ. I-II. Αθήνα: Πατάκης.
- Γιοχάλας, Τ. 2011. *Η Αρβανιτιά στο Μοριά*. [The Arvanites of Morea]. Τόμ. I-II. Αθήνα: Πατάκης.
- Καρατζάς, Σ. 1940. Συμβολή εις την ευβοϊκήν διαλεκτολογίαν. [Contribution to the dialectology of Euboea. *Αφιέρωμα εις Κ. Ι. Ἄμαντον*. Αθήνα: Κυριακούλης, 253-286.
- Καραντής, Τ. 1997. *Παραμύθια από τη Σαλαμίνα*. [Fairy tales from Salamis]. Αθήνα: Θάμυρις.
- Klosi, A. 2005. *Netëi Pellazgjike të Karl Reinholdit*. Tiranë: K&B.
- Κουλουριώτης, Α. 1882. *Αλβανικόν αλφαβητάριον*. [Albanian primer]. Αθήνα: Η Φωνή της Αλβανίας.
- Κουπιτόρης, Π. 1879. *Διατριβή περί της παρ' Αλβανοῖς αντωνυμίας του τρίτου προσώπου: Κατά την διάλεκτον των εν Ελλάδι Αλβανών, μάλιστα την των Υδραίων*. [A study on the Albanian third person pronouns: According to the dialect of the Albanians in Greece, especially of Hydra]. Αθήνα: Τυπογραφείον του Μέλλοντος.
- Κυριαζής, Δ. *Ελληνικές επιδράσεις στην Αλβανική*. [Greek influences on Albanian]. Διδακτορική διατριβή. Θεσσαλονίκη: Α.Π.Θ.
- Κωνσταντινίδου, Μ. Στοιχεία για το ιδίωμα της επαρχίας Ἄργους (Δυτική Αργολίδα). [Evidence on the dialect of the Argos province (Western Argolis)]. Στο G. Kotzoglou, K. Nikolou, E. Karantzola, K. Frantzi, I. Galantomos, M. Georgalidou, V. Kourti-Kazoullis, Ch. Papadopoulou & E. Vlachou (επιμ.), *Selected papers of the 11th International Conference on Greek Linguistics (Rhodes, 26-29 September, 2013)*. Rhodes: Laboratory of Linguistics of the Southeastern Mediterranean, 830-842.
- Λιόσης, Ν. 2007. *Γλωσσικές επαφές στη νοτιοανατολική Πελοπόννησο*. [Language Contact in southeastern Peloponnese]. Διδακτορική διατριβή. Θεσσαλονίκη: Α.Π.Θ.
- Λιόσης, Ν. 2008. Μερικά βασικά χαρακτηριστικά του αρβανίτικου ιδιώματος της Λακωνίας. Συγκριτική εξέταση με άλλα αρβανίτικα ιδιώματα και τα νότια Τοσκικά. [Some basic features

- of the Arvanitika dialect of Laconia. Comparative examination with other Arvanitika dialects and southern Tosk]. *Albanohellenica* 3: 7-34.
- Liosis, N. 2014. Language varieties of the Peloponnese: Contact in diachrony. Στο G. Kotzoglou, K. Nikolou, E. Karantzola, K. Frantzi, I. Galantomos, M. Georgalidou, V. Kourti-Kazoullis, Ch. Papadopoulou & E. Vlachou (επιμ.), *Selected papers of the 11th International Conference on Greek Linguistics (Rhodes, 26–29 September, 2013)*. Rhodes: Laboratory of Linguistics of the Southeastern Mediterranean, 884-894.
- Meyer, G. 1896. *Albanesische Studien VII*. Wien: Carl Gerold's Sohn.
- Μπέλλος, Α. Γ. 1902. *Αλβανικά ή οι τρεις ζώσαι διάλεκτοι της ελληνικής γλώσσης*. [Albanian, or the three living dialects of the Greek language]. Αθήνα.
- Μπίρης, Κ. Η. 1960. *Αρβανίτες, οι Δωριείς του νεώτερου Ελληνισμού*. [Arvanites, the Dorians of Modern Hellenism]. Αθήνα.
- Newton, B. 1972. *The generative interpretation of dialect: a study of modern Greek phonology*. Cambridge: The University Press.
- Orel, V. 1998. *Albanian Etymological Dictionary*. Leiden: Brill.
- Παντελίδης, Ν. 2009. Το φαινόμενο του τσιτακισμού στα πελοποννησιακά ιδιώματα. [The phenomenon of tsitakismos in the Peloponnesian dialects]. Στο Γ. Γιαννάκης, Μ. Μπαλτατζάνη, Γ. Ξυδόπουλος, Α. Τσαγγαλίδης (επιμ.), *Πρακτικά του 8ου Διεθνούς Συνεδρίου Ελληνικής Γλωσσολογίας (Ιωάννινα 30.8–2.9.2007)*, 1078-1093.
- Παντελίδης, Ν. 2016α. Μια νοτιοελλαδική διαλεκτική ζώνη; [A southern Greek dialect zone?]. *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 36: 303-313.
- Παντελίδης, Ν. 2016β. Το παλαιοαθηναϊκό ιδίωμα: Πηγές, μαρτυρίες, χαρακτηριστικά [The Modern Greek variety of Old Athens: Sources, attestations, characteristics]. *Γλωσσολογία* 24: 103-146.
- Πέτρου-Μεσογείτης, Χ. Ν. 1940. Έλληνικαι λέξεις εν τῷ ιδιώματι τῶν Ἀλβανοφόνων τῆς Ἀττικῆς. [Greek words in the dialect of the albanophones of Attica]. *Ἀφιέρωμα εἰς Κ. Ἰ. Ἀμαντον*. Αθήνα: Κυριακούλης, 221-252.
- Philippson, A. 1890. *Zur Ethnographie des Peloponnes (Mit Karte)*. Τόμ. I-II. Abdruck aus Petermanns Mitteilungen.
- Sasse, H. J. 1991. *Arvanitika. Die albanischen Sprachreste in Griechenland*, Teil 1. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Thomason, S. 2001. *Language contact: An introduction*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Thomason, S. 2008. Social and linguistic factors as predictors of contact-induced change. *Journal of language contact* 2: 42-56.
- Thumb, A. 1891. Μελέτη περί τῆς σημερινῆς ἐν Αἰγίνῃ λαλουμένης διαλέκτου. [A study on the contemporary dialect of Aigina]. *Αθηνά* 3: 95-128.
- Τριανταφυλλίδης, Μ. 1993 [1938]. *Νεοελληνική γραμματική. Ιστορική Εισαγωγή*. [Modern Greek Grammar. A historical Introduction]. 3ος τόμος. Θεσσαλονίκη: ΙΝΣ.
- Τσοπάνης, Κ. 2014. *Αρβανίτικο λεξικό*. [Arvanitika dictionary]. Αθήνα: Εκδόσεις Omni Publishing.
- Xhufi, P. 1991. Migrimet shqiptare në Greqi në shek. XIV. *Studime Historike* 3-4: 3-32.
- Weigand, G. 1925. Das Albanische in Attika. *Balkan-Archiv* II: 167-225.
- Winford, D. 2002. *An Introduction to Contact Linguistics*. Oxford. Blackwell.

Η Κλίση των Ουσιαστικών της Τσακόνικης Διαλέκτου

Νίκη Παπαδάτου
Πανεπιστήμιο Πατρών

Περίληψη

Στο πλαίσιο του ενδιαφέροντος για την εξέταση των νεοελληνικών διαλέκτων εντάσσεται το παρόν άρθρο με θέμα: «Η κλίση των ουσιαστικών της Τσακόνικης διαλέκτου», που εκπονήθηκε στον Τομέα της Γλωσσολογίας του Τμήματος της Φιλολογίας στο Πανεπιστήμιο της Πάτρας. Η έρευνα, που κινείται στους κλάδους της Μορφολογίας και Διαλεκτολογίας, έχει ως αντικείμενό της την ενδελεχή μελέτη και περιγραφή της κλίσης των ουσιαστικών της Τσακόνικης διαλέκτου, την παρουσίαση των επιμέρους χαρακτηριστικών τους και την ομαδοποίησή τους σε κλιτικές τάξεις (εφεξής Κ.Τ.)

Αρχικά, θα αναφερθώ στον τρόπο με τον οποίο συνελέγη το υλικό για την διεξαγωγή της έρευνας, προχωρώντας σε μια σύντομη επισκόπηση του οκταμερούς συστήματος κλιτικών τάξεων που προτείνει η Ράλλη Α. για τα ουσιαστικά της ΚΝΕ (2005). Ιδιαίτερη έμφαση θα δοθεί στους παράγοντες που καθιστούν καταλυτική την επίδραση της παραδειγματικής ομοιομορφίας στο ονοματικό σύστημα της διαλέκτου, ενώ παράλληλα θα αναφερθώ στην περιγραφή της τελευταίας από προγενέστερες προσπάθειες (Λιόσης 2007), προτείνοντας την κατηγοριοποίηση των ουσιαστικών σε Κ.Τ. και εξετάζοντας τα επιμέρους χαρακτηριστικά που τα διέπουν. Τέλος, θα αναφερθώ στην τάση εξάλειψης της γενικής του πληθυντικού αριθμού των ονομάτων και τους τρόπους αντικατάστασής της.

Είναι γεγονός ότι οι διάλεκτοι στην Ελλάδα αντιμετωπίζονται μειωτικά και στερούνται πρέπουσας σημασίας ως πολύτιμη συμβολή στην πρόοδο της επιστήμης της γλώσσας. Άλλωστε «*ντοπιολαλιά δεν σημαίνει γλωσσική έκφραση κατώτερου επιπέδου. Ντοπιολαλιά σημαίνει γλωσσικός πλούτος και έκφραση μιας ιδιαίτερης ταυτότητας των ομιλητών ενός τόπου.*» όπως επισημαίνει η Ράλλη Α. (2016)

Λέξεις-κλειδιά: έρευνα, παραδειγματική ομοιομορφία, ονοματικό κλιτικό σύστημα, κλιτικές τάξεις

1. Πηγή έρευνας και έρευνα πεδίου

Στο παρόν κεφάλαιο επισημαίνεται ο τρόπος με τον οποίο διεξήχθη η έρευνα. Πιο συγκεκριμένα παρουσιάζονται: η πηγή της έρευνας και η έρευνα πεδίου.

1.1 Πηγή έρευνας

Σε μία πρώτη φάση γνωριμίας μου με τη διάλεκτο επικεντρώθηκα στον εντοπισμό του βιβλιογραφικού πόρου, από το οποίο αντλήθηκε το υλικό για την διεξαγωγή της παρούσας εργασίας και επιτεύχθηκε η μελέτη της διαλέκτου διαχρονικά. Έτσι μελετήθηκαν μεταξύ και άλλων: «Η Γραμματική της Τσακόνικης Διαλέκτου (Περιφέρεια Λεωνιδίου - Πραστού) 1999» του Θ. Κωστάκη, η «Γραμματική της Τσακόνικης Διαλέκτου (1870)» του Θ. Οικονόμου, το «Λεξικό της Τσακόνικης Διαλέκτου (1923)» του Μιχαήλ Δέφνερ, καθώς επίσης βιβλία από τη συλλογή «Χρονικά των Τσακόνων».

1.2 Έρευνα πεδίου

Η ποιοτική έρευνα, δίνοντας τη δυνατότητα στον ερευνητή να παρατηρεί το αντικείμενο της έρευνας του στο περιβάλλον που αυτό πραγματοποιείται, συνέβαλε σημαντικά στη διεξαγωγή της παρούσας εργασίας. Συνεπώς, η έρευνα στράφηκε σε φυσικούς ομιλητές, προκειμένου να καταγραφεί και να μελετηθεί το ονοματικό σύστημα της Τσακόνικης διαλέκτου και σε συγχρονικό επίπεδο.

Η πλειοψηφία των φυσικών ομιλητών που συμμετείχαν στην έρευνα πεδίου είχε συμπληρώσει το 60 έτος της ηλικίας τους και μιλούσαν τα Τσακόνικα από την παιδική τους ηλικία. Με τη μέθοδο του ερευνητή-παρατηρητή αρχικά και στη συνέχεια και συμμετέχοντος, λόγω της προσωπικής μου τριβής με τη διάλεκτο και έχοντας γνωστοποιήσει την ταυτότητά μου ως προπτυχιακού, σχημάτισα προτάσεις στα νέα ελληνικά ζητώντας τους να αποδώσουν οι ίδιοι τις προτάσεις στα Τσακόνικα και να επιβεβαιώσουν μέσω ερωτηματολογίων αν συγκεκριμένοι τύποι απαντώνται στη διάλεκτο. Σε ό,τι αφορά τη συλλογή δεδομένων χρησιμοποιήθηκε η εφαρμογή της ηχογράφησης του κινητού μου.

Επίκεντρο της έρευνας αποτέλεσε ο σχηματισμός της γενικής του ενικού αριθμού των ονομάτων, καθώς παίζει καθοριστικό ρόλο στην ταξινόμηση των ουσιαστικών σε κλιτικές τάξεις και ο αντίστοιχος του πληθυντικού αριθμού για την περαιτέρω διερεύνηση της μορφολογικής απώλειας της γενικής του πληθυντικού αριθμού, όπως θα δούμε παρακάτω.

Ενδεικτικά αναφέρω κάποια παραδείγματα:

- i. Ερ. – Πώς λέμε στα Τσακωνικά «τα πόδια της κότας»;
Απ. – *Οι πούε τα κότα.*
(προκειμένου να εξεταστεί το πτωτικό μόρφημα της γενικής πτώσης των ουσιαστικών)
- ii. Ερ. – Πώς θα λέγατε καΐκια και καράβια;
Απ. – *Καΐτζα τζαι καράδια.*
(προκειμένου να εξεταστεί ο σχηματισμός του πληθυντικού)

Η έρευνα ξεκίνησε από το Λεωνίδιο, όπου κατεγράφησαν πέντε φυσικοί ομιλητές ηλικίας άνω των 60 χρονών. Στη συνέχεια, επισκέφθηκα την Καστάνιτσα, όπου κατέγραψα τρεις φυσικούς ομιλητές ηλικίας άνω των 55 και τέλος τον Πραστό, που κατεγράφησαν άλλοι τρεις ηλικίας άνω των 70 ετών. Στο σημείο αυτό αξίζει να αναφέρω ότι οι παραπάνω αριθμοί των φυσικών ομιλητών δεν είναι σε καμία περίπτωση ενδεικτικοί του συνολικού αριθμού των φυσικών ομιλητών της διαλέκτου. Είναι γεγονός, πως ακόμη και σήμερα τα υποκείμενα τα έρευνας χαρακτηρίζονται πολλές φορές από αντιδραστικότητα και την τάση απόκρυψης στοιχείων, με αποτέλεσμα να εναντιώνονται στον ερευνητή αλλάζοντας τη συμπεριφορά τους.

Εντούτοις, οφείλω να επισημάνω πως μέσω της προσωπικής μου επαφής με τους φυσικούς ομιλητές της Τσακωνικής διαλέκτου, διαπίστωσα αφενός την έντονη επιθυμία τους για διάσωση «της γλώσσας τους», όπως οι ίδιοι τονίζουν, η οποία οδήγησε σε μία εποικοδομητική συνεργασία και αβίαστη μεταλαμπάδευση των γνώσεών τους πάνω στη διάλεκτο και αφετέρου το φόβο ενός πιθανού ολοκληρωτικού αφανισμού της, με αποτέλεσμα να αυξηθεί ο βαθμός του αυθορμητισμού τους.

2. Μοντέλο της Ράλλη Α. (2005)

Η Ράλλη (2005) προτείνει ένα οκταμερές σύστημα κλιτικών τάξεων για τα ουσιαστικά, σύμφωνα με το οποίο υπάρχουν δύο κλιτικές τάξεις για τα αρσενικά, άλλες δύο για τα θηλυκά και τέσσερις για τα ουδέτερα. Ο διαχωρισμός σε ΚΤ γίνεται σύμφωνα με τον συνδυασμό των κριτηρίων της “συστηματικής αλλομορφικής ποικιλίας των θεμάτων” και της “μορφής του συνόλου των κλιτικών επιθημάτων που συνδέονται με αυτά” (Ράλλη 2005, 118). Παράλληλα, η διαφορά στη μορφή των επιθημάτων οφείλεται στη διαφορά τιμών του χαρακτηριστικού της κλιτικής τάξης, που αποτυπώνει τον τρόπο κλίσης των λέξεων. Στην περίπτωση των ονομάτων, η κλιτική τάξη χαρακτηρίζει τόσο το θέμα όσο και το κλιτικό επίθημα και η εναρμόνιση των τιμών της καταλήγει στον ορθό συνδυασμό αυτών των δύο (Ράλλη 2005: 109).

Έτσι, στην ΚΤ1 περιλαμβάνονται τα ουσιαστικά (αρσενικά και θηλυκά) σε-ος, π.χ. άνθρωπ-ος_{ΑΡΣ}, ψήφ-ος_{ΘΗΛ}, με πληθυντικό σε -οι, που δεν εμφανίζουν θεματική αλλομορφία. Στη ΚΤ2 ανήκουν τα ουσιαστικά (όλα τα αρσενικά) του τύπου ταμίας (πληθ. ταμίες), μπακάλης (πληθ. μπακάληδες) κ.α. που εμφανίζουν θεματική αλλομορφία ανάμεσα στον ενικό και τον πληθυντικό, Χ_α/η ~ Χ, όπου Χ = μεταβλητή (π.χ. ταμια-σ / μπακαλ- στον ενικό, τα αντίστοιχα αλλόμορφα τους ταμι- / μπακαληδ- στον πληθυντικό) και ίδιους τύπους κλιτικών επιθημάτων (-ς, -σ, -ες, -ων). Η ΚΤ3 απαρτίζεται από ουσιαστικά (θηλυκά) που εμφανίζουν παρόμοια κατανομή του θέματος ανά αριθμό Χ_α/η ~ Χ π.χ. μητέρα-σ / μητέρ-ες, αυλή-σ / αυλ-ές. Παράλληλα, στη ΚΤ4 συγκαταλέγονται αρχαιοπρεπή θηλυκά ουσιαστικά, των οποίων η γενική ποικίλει ανάμεσα στη μορφή -ης της Κοινής Νεοελληνικής και στην αρχαία μορφή -εως (π.χ. πόλη) παρουσιάζοντας τριπλοθεμία π.χ. πόλη- (π.χ. ον. εν. πόλη-σ) / πόλε- (π.χ. γεν. εν. πόλε-ως) / πολ- (π.χ. ον. πλ. πόλ-εις) και εμφανίζουν τάσεις σύμπτωσης με τα λοιπά θηλυκά της ΚΤ3, αλλά στον πληθυντικό αριθμό εξακολουθούν να διαφέρουν. Οι υπόλοιπες τέσσερις τάξεις περιέχουν την κατανομή των ουδέτερων. Η πέμπτη, έκτη και έβδομη τάξη περιλαμβάνουν τα (μονόθεμα) ουδέτερα, χωρίς αλλομορφία αλλά με διαφορά στην κλίση. Πιο συγκεκριμένα, στην πέμπτη και στην έκτη εντάσσονται τα ουσιαστικά σε -ο (π.χ. βουνό) και -ι (π.χ. παιδί) αντίστοιχα, τα οποία διαφοροποιούνται ως προς την ονομαστική, την αιτιατική και την κλητική του ενικού αριθμού, ενώ στην ΚΤ7 ανήκουν τα αρχαιοπρεπή ουσιαστικά σε -ος (π.χ. κράτος). Τέλος, (διπλόθεμα) ουδέτερα με συστηματική θεματική αλλομορφία (π.χ. σωμα- στον ενικό πλην της γενικής και σωματ- στην γενική ενικού και σε όλο τον πληθυντικό αριθμό) διαχωρίζονται από τα υπόλοιπα και συμβατικά εντάσσονται στην ΚΤ8.

Ωστόσο παρατηρήθηκε πως δεν είναι εφικτή η αναγωγή του μοντέλου της Ράλλη (2005), όπως παρουσιάστηκε παραπάνω, στη Τσακωνική διάλεκτο, καθώς θα οδηγούσε σε μια μη αποτελεσματική περιγραφή του Τσακωνικού ονομαστικού κλιτικού συστήματος, αν λάβουμε υπόψη τη διαφορά και απόκλιση του τελευταίου από τη ΚΝΕ (βλ. για παράδειγμα απουσία ληκτικών συμφώνων). Εντούτοις, τα κριτήρια της συστηματικής αλλομορφικής ποικιλίας των θεμάτων και της μορφής του συνόλου των κλιτικών επιθημάτων που συνδέονται με αυτά, αξιοποιούνται συστηματικά και εν τέλει συμβάλουν στην τελική του μορφή.

3. Το φαινόμενο της παραδειγματικής ομοιομορφίας στη Τσακωνική διάλεκτο

Από τα βασικότερα μορφολογικά χαρακτηριστικά της διαλέκτου θεωρείται το φαινόμενο της παραδειγματικής ομοιομορφίας (ή αλλιώς συγκρητισμού πτώσεων) που παρατηρείται στην ονομαστική και αιτιατική του ενικού και πληθυντικού αριθμού των ονομάτων, συμβάλλοντας καταλυτικά στην τελική διαμόρφωση του ονοματικού συστήματος (βλ. Πίνακας 1). Κατά τη διαδικασία εξέτασης του φαινομένου της παραδειγματικής ομοιομορφίας, η δράση της οποίας, διαλεκτικά, εμφανίζεται περισσότερο συστηματική συγκριτικά με την ΚΝΕ, παρατηρούμε ότι το υποπαράδειγμα του πληθυντικού αριθμού επηρεάζεται σε μεγαλύτερο βαθμό από το εν λόγω φαινόμενο σε σχέση με το υποπαράδειγμα του ενικού. Όπως αναφέρει ο Κωστάκης (1951: 65), ένας τύπος, σε κάθε αριθμό των περισσότερων ονομάτων είναι αρκετός προκειμένου να εκφράσει όλες τις πτώσεις του. Συμπεραίνουμε λοιπόν, την τάση για μείωση του αριθμού των ονοματικών κλιτικών τάξεων ή και συγκρητισμού των πτώσεων στον πληθυντικό αριθμό. Σε κάθε περίπτωση πάντως, το φαινόμενο αυτό συνηγορεί υπέρ της οικονομίας που μπορεί να παρουσιάζει η διάλεκτος, της αποφυγής της παραδειγματικής πολυπλοκότητας και της απλοποίησης του Τσακωνικού ονοματικού συστήματος, μέσω της εμφάνισης μιας θεματικής αλλομορφίας, διαφορετικής όμως από αυτή της ΚΝΕ όπως θα δούμε παρακάτω.

	Ενικός	Πληθυντικός
Ονομ.	ο γείτο να	οι γετό νοι
Γεν.	του γείτο να	-
Αιτ.	το γείτο να	του γειτό νοι

Πίνακας 1: Το φαινόμενο της παραδειγματικής ομοιομορφίας στα Τσακωνικά

Παρατηρήσεις:

Στο φαινόμενο της ενδοπαραδειγματικής ομοιομορφίας (ή αλλιώς συγκρητισμού) που παρουσιάζουν τα ουσιαστικά της Τσακωνικής διαλέκτου, τα οποία έχουν μονάχα έναν τύπο για τον σχηματισμό του ενικού και του πληθυντικού φαίνεται να συμβάλλει καθοριστικά:

- i. Η εξάλειψη του τελικού [s] <ς>, που ως κατεξοχήν δωρικό στοιχείο, χαρακτηρίζει την Τσακωνική διάλεκτο, με την τελευταία να μην διαθέτει ληκτικά σύμφωνα π.χ. λιούκο_{ΟΝ} ‘λύκος’
- ii. Το φαινόμενο της μορφολογικής απώλειας της γενικής πτώσης, η τάση εξαφάνισής της στον πληθυντικό αριθμό (πλην ελαχίστων περιπτώσεων) και η αντικατάστασή της από άλλες δομές. Πιο συχνά στη θέση της γενικής χρησιμοποιείται η αιτιατική π.χ. τα κότα ‘της κότας’ ενώ εκφράζεται και περιφραστικά π.χ. από τα καμπζία ‘των παιδιών’.
- iii. Η σύμπτωση ονομαστικής και αιτιατικής πληθυντικού αλλά με δύο κατευθύνσεις, είτε προς το μοντέλο της ονομαστικής, είτε προς το μοντέλο της αιτιατικής. Όπως τονίζει ο Χατζιδάκης (1905, καθώς αναφέρεται στον Κωστάκη 1951: 68) άλλοτε επεκτείνεται αναλογικά ο τύπος της αιτιατικής και στην ονομαστική (π.χ. όντου) και άλλοτε επεκτείνεται ο τύπος της ονομαστικής και στην αιτιατική (π.χ. αθρίποι). Το δεύτερο είδος αναλογικής επέκτασης είναι, κατά τον Κωστάκη, νεώτερο και συμβαίνει λόγω της επίδρασης από την κοινή.

4. Ταξινόμηση των ουσιαστικών της Τσακωνικής διαλέκτου σύμφωνα με τον Λιόση Ν. (2007)

Ο Λιόσης χρησιμοποιεί τον παραδοσιακό τριμερή τρόπο μορφολογικής ανάλυσης του ουσιαστικού, ο οποίος στηρίζεται στο παράγοντα γραμματικό γένος, σε συνδυασμό με δύο ειδικότερα κριτήρια κατηγοριοποίησης των ουσιαστικών σε υποομάδες: α) το πτωτικό μόρφημα της ονομαστικής ενικού και β) το πτωτικό μόρφημα της ονομαστικής του πληθυντικού αριθμού. Έτσι τα αρσενικά ομαδοποιούνται και αναλύονται ως εξής: Κ.Τ.1: ισοσύλλαβα αρσενικά σε -α με πληθυντικό -ε π.χ. [ˈrua]-[ˈrue] ‘πόδι’ και περιττοσύλλαβα αρσενικά σε -(ί)α, -ε, -ου, -η π.χ. [foˈnia]-[foˈraðe], Κ.Τ.2: ισοσύλλαβα αρσενικά σε -α, -ε και -η με πληθυντικό -οι π.χ. [ˈkrefta]-[ˈkrefti] ‘κλέφτης’,

Κ.Τ.3: ισοσύλλαβα αρσενικά σε -α, -ε, με πληθυντικό -ου π.χ. [ˈoda]-[ˈodu] ‘δόντι’, Κ.Τ.4: [ˈuθi]-[uˈθiune] ‘φίδι’, Κ.Τ.5: αρσενικά σε -ο με γεν. ενικού -ου και ανισοσύλλαβο πληθυντικό σε -ούδε, -ούνε π.χ. [ˈtʃiɾo]-[ˈtʃiɾune] ‘κήπος’, Κ.Τ.6: [ˈvu]-[ˈvue] ‘βόδι’, Κ.Τ.7: ισοσύλλαβα αρσενικά σε -κα με πληθ. -κου π.χ. [ˈpetaka]-[peˈtaku], Κ.Τ.8: ισοσύλλαβα αρσενικά σε -ο με γεν. ενικού -ου και πληθ. -οι π.χ. [ˈluko]-[ˈlutsi] ‘λύκος’, Κ.Τ. 9: [ˈmina]-[ˈmini] ‘μήνας’ και Κ.Τ. 10 [ˈkue]-[ˈkuni] ‘σκύλος’.

Έχει ασκηθεί κριτική από τον Λιόση (2007: 357) για την μη αναγωγή του μοντέλου της Ράλλης στη Τσακωνική διάλεκτο, για δύο κυρίως μεθοδολογικούς λόγους. Ο πρώτος αφορά στο γεγονός ότι ο συνδυασμός των κριτηρίων της θεματικής αλλομορφίας και της διαφοροποίησης του συνόλου των κλιτικών επιθημάτων καταλήγει σε μια «μη οικονομική παρουσίαση» για τα Τσακωνικά, ενώ ο δεύτερος αφορά την προτίμηση του μοντέλου ανάλυσης κατά γένη και από προγενέστερες προσπάθειες ταξινόμησης του τσακωνικού ονοματικού συστήματος από τους Δέφνερ, Αναγνωστόπουλος, Pernot και Κωστάκη.

Εντούτοις, με τη συγκεκριμένη μέθοδο ενδέχεται να λειτουργούν κλιτικές τάξεις με ένα μονάχα ουσιαστικό, όπως συμβαίνει με τις Κ.Τ. 4, 6, 9 και 10, ενώ δεν έχουν συμπεριληφθεί στο ονοματικό σύστημα τα θηλυκά και τα ουδέτερα. Παράλληλα, λειτουργούν κλιτικές τάξεις με ουσιαστικά που διατηρούν την αρχαιοπρεπή κατάληξη του πληθυντικού σε [-u] <ου> και [-une] <ουνε> π.χ. *πέτακα* ‘είδος σκουληκιού’/ *πετάκου* (Κ.Τ.7) και *τσήπο* ‘κήπος’ / *τσήπουνε* (Κ.Τ.5). οι οποίες όμως, λόγω επίδρασης από την κοινή, αντικαθίστανται από την κατάληξη [i], <οι> με τους φυσικούς ομιλητές να επιβεβαιώνουν τύπους όπως *πετάκοι* και *τσήποι* αντίστοιχα.

5. Ομαδοποίηση και ανάλυση των ουσιαστικών

Στην παρούσα εργασία έχει επιχειρηθεί η ενδελεχής μελέτη και παρουσίαση των χαρακτηριστικών που διέπουν τα ουσιαστικά της Τσακωνικής διαλέκτου και η ταξινόμηση τους σε κλιτικές τάξεις σύμφωνα με το μοντέλο της Ράλλης (2005), σε συνδυασμό με ένα ειδικότερο κριτήριο κατηγοριοποίησης των ουσιαστικών σε υποομάδες. Συγκεκριμένα, ο διαχωρισμός των κλιτικών τάξεων γίνεται σύμφωνα με τρία κριτήρια: α) τη συστηματική αλλομορφική ποικιλία του θέματος, β) τη μορφή του συνόλου των κλιτικών επιθημάτων που συνδέονται με αυτό και γ) το πτωτικό μόρφημα της γενικής του ενικού αριθμού.

Συνοπτικά λοιπόν αναφέρω, πως στην Κ.Τ.1 ανήκουν μονόπρωτα αρσενικά σε -α, -ε με πληθ. -οι π.χ. [ˈɣitona] - [ɣiˈtoni], [ˈkʰule] ‘αγκάθι’ - [ˈkʰuli], στην Κ.Τ.2, αρσενικά σε -ο με γεν. ενικού -ου και πληθ. -οι π.χ. [ˈmɔkʰo] ‘μόσχος’ - [ˈmɔtsi], ενώ η Κ.Τ.3 απαρτίζεται από αρσενικά και θηλυκά σε -(ι)α, -η με πληθ. -ε, με ή χωρίς την

εμφάνιση θεματικής αλλομορφίας ανάμεσα στον ενικό και τον πληθυντικό π.χ. [no'mia] 'βοσκός'- [no'mie], [mio'na] - [mio'naðe]. Στην Κ.Τ.4 περιλαμβάνονται θηλυκά σε -α με ιδιότυπη γεν. ενικού σε -ί/-έ και πληθ. -ε π.χ. [tse'a] 'σπίτι' -[tse'li] / [tsele]. Οι υπόλοιπες τρεις που ακολουθούν περιέχουν την κατανομή των ουδέτερων. Έτσι, στην Κ.Τ.5 συγκαταλέγονται ουδέτερα ισοσύλλαβα σε -ε, -ο, -ι με γεν. ενικού -ου και πληθ. σε -α π.χ. [alite] 'αλεύρι' - [alita], ενώ στην Κ.Τ.6 ανήκουν περιττοσύλλαβα ουδέτερα σε -μα με γενική ενικού -ματου και πληθ. -ματα π.χ. [artuma] - [artumata]. Τέλος, η Κ.Τ.7 διακρίνεται σε δύο υπομάδες: την Κ.Τ.7.Α που περιλαμβάνει ουδέτερα σε -ι με γενική ενικού -ιου και πληθ. -ια/-ία π.χ. [kambi] 'παιδί' - [kambia] και την Κ.Τ.7.Β στην οποία ανήκουν ουδέτερα σε -ι με γενική ενικού -ιου και πληθ. -α π.χ. [fu'ci] 'φυτόλι' - [fu'cia].

Στο σημείο αυτό να επισημάνω ότι παρατηρείται σύμπτωση των καταλήξεων στον πληθυντικό αριθμό, με την κατάληξη -οι για τα αρσενικά, -ε για τα θηλυκά και -α για τα ουδέτερα.

4.1 Ονομαστικό Κλιτικό Σύστημα της Τσακόνικης διαλέκτου

Κ.Τ. 1: Μονόπρωτα αρσενικά σε -α, -ε πληθ. σε -οι

		Ενικός	
		[γίτονα] 'γείτονας'	[k ^h ule] 'αγκάθι'
Όνομ.		ο γείτονα	ο κούλε
Γεν.		του γείτονα	του κούλε
Αιτ.		το γείτονα	το κούλε
		Πληθυντικός	
Όνομ.		οι γειτόνοι	οι κούλοι
Αιτ.		του γειτόνοι	του κούλοι

Πίνακας 2: Αναλυτικός τρόπος κλίσης Κ.Τ.1

1) Αντίστοιχα με το ουσιαστικό [´γίτονα] κλίνονται :

A) Ουσιαστικά που τονίζονται στην παραλήγουσα και λήγουν σε -τα π.χ. [e´rgata] - [e´rgati], [´rsefta] ‘ψεύτης’ - [´rsefti], [apa´ðota] ‘βοηθός χτίστη’ - [apa´ðoti], [ko´leγα] ‘φίλος’ - [ko´leji] κ.α.

B) Αρχαία τριτόκλιτα ανισοσύλλαβα που μεταπλάστηκαν σε προπαροξύτονα σε -α π.χ. [´arxoda] ‘άρχων’ - [a´rxodi], [´ðemona] ‘δαίμων’ - [ðe´moni], [´martira] ‘μάρτυς’ - [ma´rtiri] κ.α.

Γ) Παλαιά προπαροξύτονα δευτερόκλιτα σε -ος που μεταπλάστηκαν σε -α π.χ. [´majera] (μάγειρος) - [ma´jeri], [´ebora] (έμπορος) - [e´bori]

Δ) Άλλα ουσιαστικά π.χ. [ko´leγα] ‘φίλος’ - [ko´legi], [´jina] ‘βουνό’ - [´jini] κ.α.

2) Αντίστοιχα με το ουσιαστικό [´k^hule] κλίνονται:

A) Οξύτονοι τύποι σε -ε π.χ. [i´ze] ‘γίος’ - [i´zi], [va´ste] ‘βλαστός’ - [va´sti], [ai´te] (αετός) - [ai´ti], [a´fre] ‘αφρός’ - [a´fri], [sta´vre] (σταυρός) - [sta´vri]

B) Παροξύτονα σε -ε π.χ. [´furne] - [´furni], [´vule] ‘πετεινός’ - [´vuli], [´zile] ‘το ψάρι ζύλος’ - [´zili], [´θile] ‘φίλος’ - [´θili], [´γrile] ‘άκρη χωραφίου’ - [´γrili], [´ðile] ‘σαλιγκάρι’ - [´ðili], [´vane] ‘αρνί’ - [´vani] κ.α.

Γ) Προπαροξύτονα σε -ε: [a´navole] - [ana´voli], [´ðjavole] - [ðja´voli], [´egone] - [e´goni] [´kutule] ‘σκεύος τυροκόμου’ - [ku´tuli], [ka´ojere] ‘καλόγερος’ - [kao´jeri], [´kuvele] ‘σκάφη’ - [ku´veli] κ.α.

- Όπως παρατηρούμε παραπάνω ο πληθυντικός των ονομάτων αυτών εμφανίζει παραδειγματικό τονισμό στην παραλήγουσα (βλ. γείτονα - γειτόνοι και ανάβoλε - αναβόλοι)

Κ.Τ. 2: Αρσενικά σε -ο(-ό) με γεν. ενικού -ου(-ού) και πληθ. -οι(-οί).

Ενικός		
	[vo'ɾno] 'βολβός'	['mɔk ^h o] 'μόσχος'
Όνομ.	ο βορβό	ο μόκο
Γεν.	του βορβού	του μόκου
Αιτ.	το βορβό	το μόκο
Πληθυντικός		
Όνομ.	οι βορβοί	οι μότσοι
Αιτ.	του βορβοί	του μότσοι

Πίνακας 3: Αναλυτικός τρόπος κλίσης Κ.Τ.2

Αντίστοιχα κλίνονται:

Α) Οξύτονα ουσιαστικά π.χ. [le'mo] (λαιμός) - [le'mi], [a'ɾmo] - [a'ɾmi], [gre'mo] 'γκρεμός' - [gre'mi], [o'ɾmo] 'άκρη του χωραφιού' - [o'ɾmi], [k^ho'bo] 'κόμπος' - [k^ho'bi], [dzo'go] 'ζοχός' - [dzo'tzi], [ca'mo] 'ελονοσία' - [ca'mi], [p^hoɾi'ko] 'ποντικός' - [p^hoɾi'tsi] κ.α.

Β) Παροξύτονα ουσιαστικά π.χ. ['lyko] - 'λύκος' ['lytsi], ['tixɔ] 'τοίχος' - ['tixi], ['stubo] 'πέτρα' - ['stubi], [kliɾo'noɱo] 'κληρονόμος' - [kliɾo'noɱi], [ka'ɾpo] 'κάμπος' - [ka'ɾpi] κ.α.

Γ) Προπαροξύτονα ουσιαστικά π.χ. ['aθɾoɾo] (άνθρωπος) - [a'θɾiɾi], [a'tʃoɾo] 'άνδρας' - [a'tʃiɾi], ['erifo] (κατσίκι) - [e'ɾifi] κ.α.

- Στον πληθυντικό των ουσιαστικών: *λιούκο, μόκο, πογγικό* και *ζογγό* παρατηρείται το φαινόμενο του σιτακισμού σύμφωνα με το οποίο το [k] <κ> τρέπεται σε [ts], πριν από το μπροστινό φωνήεν [i] <ο> της κατάληξης του πληθυντικού αριθμού.
- Ομοίως με την Κ.Τ. 1, τα προπαροξύτονα ουσιαστικά στον πληθυντικό αριθμό κατεβάζουν τον τόνο στην παραλήγουσα (βλ. *άτσωπο* - *ατσίπο*)

Κ.Τ. 3: Αρσενικά και θηλυκά σε -(ι)α, -η και πληθ. σε -ε, με ή χωρίς την εμφάνιση θεματικής αλλομορφίας ανάμεσα στον ενικό και τον πληθυντικό αριθμό.

Ενικός		
	[me'tʃia] 'πατριός'	[ðe'spoci] 'δεσπότης'
Όνομ.	ο μετσΐα	ο δεσπόκη
Γεν.	του μετσΐα	του δεσπόκη
Αιτ.	το μετσΐα	το δεσπόκη
Πληθυντικός		
Όνομ.	οι μετσΐε	οι δεσπόκηδε
Αιτ.	του μετσΐε	του δεσπόκηδε

Πίνακας 4

Ενικός		
	[kotsi'tʰia] 'κολοκυθιά'	[ali'ti] 'αλοιφή'
Όνομ.	α κοτσυτΐα	α αλοιθή
Γεν.	τα κοτσυτΐα	ταρ αλοιθή
Αιτ.	τα κοτσυτΐα	ταν αλοιθή
Πληθυντικός		
Όνομ.	οι κοτσυτΐε	οι αλοιθέ
Αιτ.	του κοτσυτΐε	τουρ αλοιθέ

Πίνακας 5 (και 4): Αναλυτικός τρόπος κλίσης Κ.Τ.3

Επισήμανση:

Στην συγκεκριμένη Κ.Τ. εντάσσονται αρσενικά και θηλυκά σε -(ι)α, -η και πληθ. -ε, με ή χωρίς την εμφάνιση θεματικής αλλομορφίας στο κλιτικό τους παράδειγμα. Οι λόγοι που με οδήγησαν στην παραπάνω ομαδοποίηση των ουσιαστικών ήταν οι εξής:

- i. Προσπάθεια για την δημιουργία ενός οικονομικού κλιτικού συστήματος.
- ii. Αποβολή του τελικού <ς> στην ονομαστική των αρσενικών και γενικής ενικού των θηλυκών. Το γεγονός αυτό, που αποτελεί βασικό χαρακτηριστικό της Τσακόνικης διαλέκτου, έχει ως αποτέλεσμα π.χ. το αρσενικό *φονία* ‘φονιάς’ και το θηλυκό *ελία* ‘ελιά’ να έχουν ίδια μορφή και κλίση.
- iii. Απουσία απόλυτης αντιστοιχίας στην απόδοση του γένους από τα Νέα Ελληνικά στα Τσακόνικα π.χ. ο βρούχο ‘η βροχή’, ο σίνα ‘το βουνό’, α τσέα ‘το κεφάλι’, ο βάννε ‘το αρνί’, ο κοντοσέρκη ‘η οχιά’, το βάσι ‘η φτέρη’, α χούρε ‘το χωράφι’ κ.α.

Στην ίδια Κ.Τ. εντάσσονται :

A) Ισοσύλλαβα αρσενικά σε -(ι)α π.χ. [no'nia] (βοσκός) - [no'mie], [r'ua] ‘πόδι’ - [r'ue], [fo'nia] - [fo'nie]/ (και [fo'naðe] (φονιάδες) κατά την ΚΝΕ), [bo'ria] ‘βοριάς’ - [bo'rie] (και [boɾjaðe]), [ɣo'nia] - [ɣo'nie] (και [ɣoniðe]), [no'cia] ‘νοτιάς’ [nocie] (και [nocaðe]), [a'era] αέρας - [a'ere] (και [a'eriðe]) κ.α.

B) Περιττοσύλλαβα αρσενικά σε -α που εμφανίζουν θεματική αλλομορφία στον πληθυντικό αριθμό π.χ. [tsera'ta] ‘κερατάς’ - [tsera'taðe], [mio'na] ‘μυλωνάς’ - [mio'naðe], [psa'ra] ‘ψαράς’ - [psa'raðe], [psoma] ‘ψωμάς’ - [psomaðe], [ta'va] ‘ταγί’ - [ta'vaðe] κ.α.

- Η ανισοσυλλαβία του πληθυντικού, όπως αυτή εκφράζεται με τη προσθήκη του επιθήματος -άδε, είναι σύμφωνα με το Pernot (1934: 161) νεότερη και υποδηλώνει την επιρροή της διαλέκτου από τη γλώσσα πηγή, δηλαδή τα Νέα Ελληνικά.

Γ) Περιττοσύλλαβα αρσενικά σε -η π.χ. [aka'maci] ‘ακαμάτης’ - [aka'maciðe], [a'feji] ‘αφέντης’ - [a'fejiðe], [ðe'spoci] ‘δεσπότης’ - [ðe'spociðe], [ɣa'nosi] - [ɣa'nosiðe], [merokama'tzi] - [merokama'tziðe], [te'loni] - [te'loniðe], [sitze'ni] - [sitze'niðe], [pragmate'fci] ‘πραγματευτής’ - [pragmate'fciðe] κ.α.

Δ) Περιττοσύλλαβα αρσενικά σε -ου, -ε π.χ. [pa'ru] - [pa'ruðe], [ka(r)na'be] ‘καναπές’ - [ka(r)a'beðe], [ka'fe] - [ka'feðe], [tse'be] ‘πανωφόρι’ - [tse'beðe] κ.α.

Ε) Παροξύτονα θηλυκά σε -ία π.χ. [γε'nia] - [γε'nie], [ku'nia] 'καλάθι' - [ku'nie], [e'tia] 'τιτά' - [e'tie], [mu'ria] 'μουριά' - [mu'rie], [efko'lia] - [efko'lie], [γίτο'nia] - [γίτο'nie], [niγδα'lia] 'αμυγδαλιά' - [niγδα'lie], [pari'nia] 'παροιμία' - [pari'nie], [ka'rðia] - [ka'rðie], [po'ria] 'δρόμος' - [po'rie], [vu'nia] 'βοιδοκοπριά' - [vu'nie] κ.α.

➤ Πολλά παροξύτονα θηλυκά σε -ία εμφανίζουν ένα [I] στον σχηματισμό του πληθυντικού, χωρίς όμως αυτό να ερμηνεύεται ετυμολογικά π.χ. *αμαρκία* - *αμαρκίλε*. Αντίστοιχα κλίνονται: [eri'nia] 'ερημιά' - [eri'nile] / [eri'nie], [spo'ria] 'στάχτη' - [spo'ile] / [spo'ie], [kra'ria] 'τρύπα' - [kra'ile] / [kra'ie], [zi'nia] 'ζημιά' - [zi'nile] / [zi'nie], [kro'ria] 'κοπριά' - [kro'pile] / [kro'rie], [ku'nia] 'στάμνα' - [ku'nile] / [ku'nie] κ.α.

Στ) Οξύτονοι τύποι σε -ά: [vo'la] 'φορά' - [vo'le], [fo'na] 'φωνή' - [fo'ne], [astra'pa] 'αστραπή' - [astra'pe], [ko'na] 'κλαδί' - [ko'ne], [xa'ra] - [xa're] κ.α.

Ζ) Παροξύτονοι τύποι σε -α: [anara'ida] 'νεράιδα' - [anara'ide], [krisa] 'κριθάρι' - [krisa], [γyurna] - [γyurne], [a'pama] 'παλάμη' - [a'pame], [sida] 'ρίζα' - [side] κ.α.

Η) Παροξύτονα θηλυκά σε -α με πτώση του μεσοφωνηεντικού [I] στον ενικό και ανάπτυξη του στον πληθυντικό αριθμό: [vðela] 'βδέλλα' - [vðele], [mu'kaa] 'ρεματιά' - [mu'kale], [anatri'çia] 'ανατριχίλα' - [anatri'çie], [sa'rdea] 'σαρδέλα' - [sa'rdele], [fu'skaa] 'φουσκάλα' - [fu'skale] κ.α.

➤ Τα ουσιαστικά αυτά τείνουν να αποβάλλουν το μεσοφωνηεντικό [I] πριν από το φωνήεν [a] του ενικού αλλά να το διατηρούν μπροστά από το μπροστινό [i] της γενικής του ενικού αριθμού και [e] του πληθυντικού (βλ. και Κ.Τ. 4 *σουφά* 'κεφάλι' - *σουφαλή* - *σουφάλε*)

Θ) Παροξύτονα θηλυκά σε -α με πτώση του μεσοφωνηεντικού [ð] στον ενικό και ανάπτυξη μεσοφωνηεντικού [I] στον πληθυντικό π.χ. [fɾua] 'φρούδα' - [fɾule], [sa'nia] 'σανίδα' - [sa'nile] κ.α.

Ι) Ολιγάριθμα ισοσύλλαβα θηλυκά σε -η: [a'gaci] 'αγάπη' - [a'gace], [a'natzi] 'ανάγκη' - [a'natze], [anavo'li] 'πίδακας νερού' [anavo'le], [a'raxni] - [a'raxne], [tsepi] - [tsepe], [e'ftzi] 'ευχή' - [e'ftze] κ.α.

➤ Στην ίδια Κ.Τ. ανήκουν και παλαιά τριτόκλιτα θηλυκά σε -ις (>-η στην κοινή νεοελληνική) που κατεβάζουν τον τόνο στην παραλήγουσα του πληθυντικού αριθμού π.χ. [e'ksetasi] 'εξέταση' - [ekse'tase], [a'rokrisi] 'απόκριση' - [apo'krise]

Κ) Περιρτοσύλλαβα θηλύκα σε -ου, -α: [ma'mu] 'γιαγιά' - [ma'muðe], [ale'ru] - [ale'ruðe], [mai'mu] - [mai'muðe], [jo'rti] - [jo'rtaðe], [o'ka] - [o'kaðe], [gri'a] - [g'raðe] (και [g'rie]), [tsia] 'θεία' - [tsaðe] (και [tsie])

Λ) Ολιγάριθμα οξύτονα περιρτοσύλλαβα σε -α με πληθυντικό -άε: [alox'rae] - [alox'rae], [meli'sa] - [meli'sae], [vdi'ma] 'εβδομάδα' - [vdi'mae], [a'xra] - [a'xrae].

- Παρατηρείται πτώση του [ð] στο σχηματισμό του πληθυντικού αριθμού -άδε>-άε (Κωστάκης 1999: 54). Ο Λιόσης επισημαίνει πως η ανισοσυλλαβία με το συγκεκριμένο κλιτικό επίθημα, ως μέσο διάκρισης του πληθυντικού από τον ενικό αριθμό είναι σχετικά παλιά στη Τσακωνική διάλεκτο αν και ίχνη της παρατηρούνται ως και σήμερα. Από τα παραπάνω προκύπτει πως τα θηλυκά με το μόρφημα -άε είναι σχετικά νεότερα και έχουν εισαχθεί από τη στιγμή που ολοκληρώθηκε η αποβολή του μεσοφωνηεντικού [ð] και μετά (Λιόσης 2007: 380-381)

K.T. 4: Θηλυκά σε -α με γεν. ενικού -έ, -ί και πληθ. -ε

		Ενικός	
		[ɲu ^h a] 'νόχτα'	[ɣuneka] 'γυναίκα'
Ονομ.		α νιούτ α	α γουναί α
Γεν.		τα νιουτέ	τα γουναιτσ ί
Αιτ.		τα νιούτ α	τα γουναίτσ α
		Πληθυντικός	
Ονομ.		οι νιούτ ε	οι γουναίτσ ε
Αιτ.		του νιούτ ε	του γουναίτσ ε

Πίνακας 6: Αναλυτικός τρόπος κλίσης K.T.4

A) Άλλα θηλυκά που σχηματίζουν οξύτονη γενική ενικού σε **-έ**:

[ˈskupa]_{ON} - [skuˈpe]_{GEN}, [ˈçure]_{ON} ‘χωράφι’ - [çuˈre]_{GEN}, [ˈɣyusa]_{ON} ‘γλώσσα’ - [ɣyuˈse]_{GEN}, [ˈɣiða]_{ON} - [ɣiˈðe]_{GEN}, [avotana]_{ON} ‘αφτί’ - [avotaˈne]_{GEN}, [ˈɣyua]_{ON} ‘στομάχι πτηνού’ - [ɣyuˈle]_{GEN}, [ˈmuza]_{ON} ‘μύγα’ - [muˈze]_{GEN}, [ˈkraka]_{ON} ‘κλειδί’ - [kraˈtse]_{GEN}, [ˈθasa]_{ON} ‘θάλασσα’ - [θaˈse]_{GEN}, [ˈkʰara]_{ON} ‘φωτιά’ - [kʰaˈre]_{GEN} κ.α.

B) Άλλα θηλυκά που σχηματίζουν οξύτονη γενική ενικού με κλιτικό μόρφωμα **-ί**:

[aˈmera]_{ON} ‘ημέρα’ - [ameˈri]_{GEN}, [koˈpea]_{ON} ‘κοπέλα’ - [koreˈli]_{GEN}, [ˈtsea]_{ON} ‘σπίτι’ - [tseˈli]_{GEN}, [ˈçera]_{ON} ‘χέρι’ - [çeˈri]_{GEN} κ.α.

- Τριτόκλιτα του τύπου νυξ ~ νυκτός, θυγάτηρ ~ θυγατρός αποτέλεσαν για τον Χατζηδάκι τη βάση για το σχηματισμό της γενικής σε **-έ**, ενώ παράλληλα αφετηρία της κατάληξης σε **-ι** αποτέλεσε η γενική του ενικού των αντωνυμιών π.χ. *άβα* ‘άλλη’ – *αλλι* (1907: 113-114).
- Στα παροξύτονα θηλυκά *γούα* / *γούλε* - *γούλε*, *τσέα* / *τσέλι* - *τσέλε*, *κοπέα* / *κοπελί* - *κοπέλε*, *κίαούα* ‘σταγόνα’ / *κίαουλέ* - *κίαούλε*, *κατσούα* ‘γάτα’ / *κατσουλέ* - *κατσούλε*, παρατηρείται πτώση του μεσοφωνηεντικού [l] μπροστά από το [a] της ονομαστικής του ενικού αριθμού, αλλά ανάπτυξή του μπροστά από τα προστινά [e] και [i] της γενικής του ενικού και από το [e] του πληθυντικού αριθμού.

Γ) Ο παροξύτονος τύπος [ˈabele] (< άμπελος) / [abeˈli] - [aˈbele]

K.T. 5: Ουδέτερα ισοσύλλαβα σε **-ε**, **-ο**, **-ι** με γεν. ενικού **-ου** και πληθ. αριθμό **-α**.

		Ενικός		
		[alite] ‘αλεύρι’	[ʃoˈmo] ‘φαγητό’	[ˈxodi] ‘χόρτο’
Ονομ.		το <i>άλητε</i>	το <i>σόμο</i>	το <i>χόντι</i>
Γεν.		του <i>αλήτου</i>	του <i>σόμου</i>	του <i>χόντου</i>
Αιτ.		το <i>άλητε</i>	το <i>σόμο</i>	το <i>χόντι</i>

	Πληθυντικός		
Όνομ.	τα άλητα	τα σόμά	τα χόντα
Αιτ.	τα άλητα	τα σόμά	τα χόντα

Πίνακας 7: Αναλυτικός τρόπος κλίσης Κ.Τ. 5

Κατά το [alite] κλίνονται: [ˈkanestre] ‘πανέρι’ - [ˈkanestra], [ˈtʃoxane] ‘κέρατο’ - [ˈtʃoxana], [ˈaxane] ‘λάχανο’ - [ˈaxana], [ˈkacure] ‘κάτουρο’ - [ˈkacura], [p^{hi}ˈtokale] ‘πλάστης’ - [p^{hi}ˈtokala], [ˈayane] ‘άγανο’ - [ˈayana], [tziˈnurtze] ‘νέο’ - [tziˈnurtza], [dameˈre] ‘δοχείο με μαγιά’ - [dameˈra], [ˈkadre] ‘κάδρο’ - [ˈkadra], [ˈidite] ‘ρουχισμός’ - [ˈidita] κ.α.

Κατά το [ʃoˈmo] κλίνονται: [ˈʃuk^ho] ‘σύκο’ - [ˈʃuk^ha], [merkiˈko] ‘μερτικό’ - [merkiˈka], [ˈkaro] - [ˈkara], [ˈsuko] ‘ρύγχος’ - [ˈsuka], [axaniˈko] - [axaniˈka], [pɔdʒiˈko] ‘φρούτο’ - [pɔdʒiˈka] κ.α.

Κατά το [ˈxodi] κλίνονται: [ˈðori] ‘δώρο’ - [ˈðora], [ˈradi] ‘σπαρτό’ - [ˈpada], [ˈvasi] ‘φτέρη’ - [ˈvasa], [ˈkastri] ‘κάστρο’ - [ˈkastra], [ˈmusti] ‘μούστος’ - [ˈmusta], [ˈðasi] ‘δάσος’ - [ˈðasa] κ.α.

Κ.Τ. 6: Ουδέτερα σε -μα με γεν. ενικού -μάτου και πληθ. -ματα

	Ενικός
	[ˈartuma] ‘τυρί’
Όνομ.	το άρτουμα
Γεν.	του αρτουμάτου
Αιτ.	το άρτουμα

	Πληθυντικός
Όνομ.	τα αρτούματα
Αιτ.	τα αρτούματα

Πίνακας 8: Αναλυτικός τρόπος κλίσης Κ.Τ. 6

Πολυπληθής ομάδα ουσιαστικών, στην οποία ανήκουν ουδέτερα με συστηματική θεματική αλλομορφία (π.χ. *αρτουμα*~ στον ενικό αριθμό, πλην της γενικής και *αρτουματ*~ στην γενική του ενικού και όλο τον πληθυντικό).

- 1) Στην ίδια Κ.Τ. ανήκουν: [ˈɾuma] ‘πόμα’, [ˈtsuma] ‘ξύσμα’, [ˈkaɣuma] ‘νύχτωμα’, [ˈkatsima] ‘δάγκωμα’, [ˈzɪmuma] ‘ζύμωμα’, [ˈkʰɟuma] ‘τίναγμα’, [ˈpʰɾama] ‘σπόρος’, [ˈoɟuma] ‘πουκάμισο’, [ˈpʰuntɛma] ‘σβήσιμο’, [ˈduma] ‘χτύπημα’, [ˈvɾodama] ‘γκρέμισμα’, [ksiˈmɛɾuma] ‘ξημέρωμα’, [ˈzvaizma] ‘διάβασμα’, [ˈkʰakʰuma] ‘χώσιμο’, [ˈʃonizma] ‘ζέσταμα’, [ˈduma] ‘χτύπημα’, [ˈkrama] ‘κλάμα’, [ˈmozama] ‘πόνος’ κ.α.
- 2) Ολιγάριθμα περιττοσύλλαβα ουδέτερα σε -α π.χ. [ɣa] ‘γάλα’ - [ˈɣatu] / [ˈɣata], [ˈɣuna] ‘γόνατο’ - [ɣuˈnatu] / [ˈɣunata]
- 3) Το ουδέτερο [ˈkɾie] ‘κρέας’ - [kɾiˈatu] / [ˈkɾiata]
- 4) Το ουδέτερο [ˈio] ‘νερό’ - [iˈbatu] / [iˈbata]

Υπάρχει και το ουδέτερο *βούκιουρε* ‘βούτυρο’ με γεν. ενικού *βούκιουρε* και περιττοσύλλαβο πληθυντικό *βουκιούρατα*

Κ.Τ.74: Ουδέτερα σε -ι με γεν. εν. -ιου και πληθ. -ια/-ία

	Ενικός
	[ðoˈxiɾi] ‘γεφύρι’
Όνομ.	το δοχόρι

Γεν.	του δοχυρίου
Αιτ.	το δοχύρι
	Πληθυντικός
Ονομ.	τα δοχύρια
Αιτ.	τα δοχύρια

Πίνακας 9: Αναλυτικό τρόποσ κλίσης Κ.Τ.7Α

Αντίστοιχα κλίνονται: [ˈxɾami] - [xɾaˈmiu] / [ˈxɾamia], [eˈɱoni] ‘εγγόνι’ - [eɱoˈɱu] / [eˈɱona], [ɾuˈli] ‘πουλί’ - [ɾuˈlu] / [ɾuˈla], [kaˈmbzi] ‘παιδί’ - [kaˈmbziu] / [kaˈmbzia], [skamni] - [skaˈmniu] / [skaˈmnia], [kreˈbaci] ‘κρεβάτι’ - [krebaˈciu] / [kreˈbaca] κ.α.

Κ.Τ.7Β: Ουδέτερα σε -ι με γεν. εν. -ιου και πληθ. -α

	Ενικός
	[fuˈciːli] ‘φυτίλι’
Ονομ.	το φουκίλι
Γεν.	του φουκίλιου
Αιτ.	το φουκίλι
	Πληθυντικός
Ονομ.	τα φουκίλια
Αιτ.	τα φουκίλια

Πίνακας 10: Αναλυτικός τρόποσ κλίσης Κ.Τ.7Β

Αντίστοιχα κλίνονται: [a'guzi] 'αγγούρι' - [a'guza], [pa'pori] - [pa'pora], [malí] 'μήλο' - [maβa], [kali] 'ξύλο' - [kava], [ze'nyazi] - [ze'nyaza], [ka'uni] 'γεφύρι' - [ka'una], [mu'ari] 'μουλάρι' - [mu'ara], [ka'itzi] - [ka'itza], [vo'tani] - [vo'tana] κ.α.

- Στα παραπάνω ουδέτερα θεωρούμε πως η προφορά του πληθυντικού αγγούζα / παπόρα, με συνίζηση του ημιφώνου j, οφείλεται στην απορρόφησή του κατά τα ουσιαστικά: αμάξα (αμάξια), παπούτσα (παπούτσια) στην κοινή.

5. Ανάλυση των ουσιαστικών που δεν ομαδοποιούνται στις Κ.Τ.

Στο παρόν κεφάλαιο θα εξεταστούν ουσιαστικά που δεν κατατάσσονται στις παραπάνω κλιτικές τάξεις, είτε γιατί σχηματίζουν τον πληθυντικό με αναλογική επέκταση της αιτιατικής στην ονομαστική π.χ. [tziγi'ko] (κόφα) - [tziγi'ku] και [tʃi'po] (κήπος) - [tʃi'pune], είτε γιατί παρουσιάζουν κλιτικό παράδειγμα, διαφορετικό από τα υπόλοιπα π.χ. [θari] 'θάρος' - [θarita]. Σε κάθε περίπτωση, παρατηρούμε ότι συντελούν στην αποσυστηματοποίηση και αναδιάταξη του κλιτικού υποπαράδειγματος του ενικού ή του πληθυντικού αριθμού. Εντούτοις, θεωρούμε πως βρίσκονται σε ένα πρώιμο στάδιο ομαλής ενσωμάτωσης και εναρμόνισης με το παραπάνω ονομαστικό σύστημα, καθώς λόγω της επίδρασης από την κοινή, οι καταλήξεις του πληθυντικού αριθμού [-u] και [-une] έχουν δώσει τη θέση τους στην κατάληξη [i] <oi>, με αποτέλεσμα να μαρτυρούνται από τους φυσικούς ομιλητές τύποι όπως: τζυγκικοί, τσήποι κ.α.

5.1 Αρσενικά σε ο (-ό), -ε (-έ) και -α με πληθ. -ου (-ού)

	Ενικός		
	[sakh] 'σάκος'	[voʃe] 'σταφύλι'	[petaka] 'είδος σκουληκιού'
Ονομ.	ο σάκο	ο βότσε	ο πέτακα
Γεν.	του σάκο, σάκου	του βότσε, βότσου	του πέτακα, πετάκου
Αιτ.	το σάκο	το βότσε	το πέτακα

	Πληθυντικός		
Όνομ.	οι σάκου	οι βότσου	οι πετάκου
Αιτ.	του σάκου	του βότσου	του πετάκου

Πίνακας 11: Αναλυτικός τρόπος κλίσης αρσενικών με κλιτικό μόρφημα -ου στον πληθυντικό

A) Κατά το ουσιαστικό [ˈsakʰo] κλίνονται:

[aˈkʰo] ‘ασκός’ - [aˈkʰu], [tziɣiˈko] ‘κόφα’ - [tziɣiˈku], [aˈɣo] ‘λαγός’ - [aˈɣu] κ.α.

B) Κατά το ουσιαστικό [ˈvoʃe] κλίνονται:

1) Οξύτονοι τύποι σε -ε: [cuˈre] ‘τυρός’ - [cuˈru], [kuiˈte] ‘σκούξιμο’ - [kuiˈtu], [vaiˈte] ‘κλάμα’ - [vaiˈtu] κ.α.

2) Παροξύτονοι τύποι σε -ε: [ˈone] ‘όνος’ - [ˈonu], [ˈkalie] ‘καλύβα’ - [ˈkaliu], [ˈpore] ‘πόρτα’ - [ˈporu], [ˈade] ‘ψωμί’ - [ˈadu] κ.α.

3) Προπαροξύτονα σε -ε: [aˈrkovate] ‘βάτο’ - [arkoˈvatu], [ˈeate] ‘έλατο’ - [eˈatu], [aˈnifore] - [aniˈforu], [aˈtzinare] ‘αγκινάρα’ - [atziˈnaru], [aˈtʰsimtane] ‘σφένδαμος’ - [atʰsiˈmtanu] κ.α.

Γ) Κατά το ουσιαστικό [ˈpetaka] κλίνονται:

1) Παλαιά προπαροξύτονα ουσιαστικά σε -αξ, -ακος που μεταπλάστηκαν κατά τα αρσενικά σε -α π.χ. [ˈkoraka] ‘κόρακας’ (< κόραξ) - [koˈraku], [ˈkʰoaka] ‘σκουλήκι’ (< σκώλαξ) - [kʰoˈaku], [ˈarnaka] ‘νερόλακος’ (< λάρναξ) - [aˈrnaku] κ.α.

2) Παράγωγα με μεγενθυτική κατάληξη -ακα π.χ. [ˈuθaka] ‘μεγάλο φίδι’ - [uˈθaku],

5.2 Αρσενικά σε -ο, -ε και πληθ. -ουνε

		Ένικός	
		[ˈtsɪpo] ‘κήπος’	[ˈpetʃe] ‘πέτρα’
Όνομ.		ο τσήπο	ο πέτσε
Γεν.		του τσήπο, τσήπου	του πέτσε, πέτσου
Αιτ.		το τσήπο	το πέτσε
		Πληθυντικός	
Όνομ.		οι τσήπουνε	οι πέτσουνε
Αιτ.		του τσήπουνε	του πέτσουνε

Πίνακας 12: Αναλυτικός τρόπος κλίσης αρσενικών με κλητικό μόρφημα -ουνε στον πληθυντικό

A) Αντίστοιχα κλίνονται: [ˈkʰoko] ‘κουκί’ - [ˈkʰokune], [ˈɪlie] ‘ήλιος’ - [ilˈiune], [iˈtʰe] ‘ιστός’ - [iˈtʰiune], [koˈɾio] ‘κοριός’ - [koˈɾiune], [ˈtʃao] ‘τράγος’ - [ˈtʃaune], [ˈvreo] ‘βρυωνιά’ - [ˈvrene], [axiˈneo] ‘αχινός’ - [axiˈneune], [ˈajje] - [aˈjiune], [kʰoˈbio] ‘αράχνη’ - [kʰoˈbiune] κ.α.

6.3 Ουδέτερα σε -ι με πληθυντικό -ήτα

Στη κατηγορία αυτή ανήκουν ουδέτερα με θεματική αλλομορφία στο κλιτικό υποπαράδειγμα του πληθυντικού αριθμού (βλ. *θάρητ- / ˈθarit-/*), παρουσιάζουν το φαινόμενο της ετερόκλισης¹ και ακολουθούν το πρότυπο κλίσης των ουσιαστικών της Κ.Τ.6 ~ *αρτούματα* [aˈrtumat-].

Όμοια με το [ˈθari] - [ˈθarita] κλίνονται ολιγάριθμα ουδέτερα: [ˈprati] ‘πλάτος’, [ˈrʰui] ‘πύον’, [ˈraxi] ‘πάχος’, [ˈmakri] ‘μάκρος’ κ.α.

¹ Ως ετερόκλιση ορίζεται η ιδιότητα ενός λεξήματος να περιλαμβάνει στο κλιτικό του παράδειγμα δύο ή περισσότερες κλιτικές τάξεις.

7.2. Η γενική του πληθυντικού των ουσιαστικών στα Τσακόνικα

Στη διάλεκτο παρατηρείται μια τάση μείωσης, αν όχι εξάλειψης, της γενικής του πληθυντικού αριθμού των ονομάτων. Όπως φανερώνουν τα παραδείγματα που παραθέτει ο Kisilier M. & Mertyris D. (2013) αναφερόμενοι στον Κωστάκη (1999: 61), η γενική του πληθυντικού είναι δυνατόν να εκφράζει:

A) την ηλικία ή την διάρκεια:

- i. *Το φεγγάρι σάμερε ένι τσέιρ αμερού.* ‘Το φεγγάρι είναι σήμερα τριών ημερών.’
- ii. *Δύ’ μηνού καμπζί.* ‘Δυό μηνών παιδί.’
- iii. *Δέκα χρονού καμπζί.* ‘Δέκα χρονών παιδί’
- iv. *Τσέι ψαλιδού τσάο.* ‘Τριών ψαλιδιών, τρεις φορές κουρεμένος, άρα τριών χρονών τράγος’

B) την αξία ή την ποσότητα:

- i. *Ενέτζε δέκα δραχουμού πράματα.* ‘Έφερε πράγματα αξίας δέκα δραχμών.’
- ii. *Δύ’ εριφού γίδα.* ‘Δύο κατσικιών γίδα’

7.2 Τρόποι έκφρασης της γενικής

A) Η πιο συχνή αντικατάσταση της γενικής στη διάλεκτο είναι από την αιτιατική:

- i. *α τσάα του γονήδε νάμου ‘το σπίτι των γονιών μου’*
- ii. *ταν πενηκεία τουρ άλοι ‘τη φτώχεια των άλλων’*

B) Πιο σπάνια γίνεται απόδοση της γενικής με εμπρόθετη εκφορά π.χ. από + αιτιατική ή σε + αιτιατική:

- i. *οι πούε από τα καμπζία ‘τα πόδια των παιδιών’* (Kisilier 2013: 426)
- ii. *οι ψίλοι σ’ έτανη τα γουναίκα ‘τα μάτια αυτής της γυναίκας’* (Kisilier 2013: 426)

Γ) Κατά την επιτόπια έρευνα πολλοί φυσικοί ομιλητές απέδωσαν την γενική πτώση με ανάπτυξη ολόκληρης πρότασης και το ρήμα έχω:

Π.χ. Ερ. -Πώς θα λέγατε τα παράθυρα των σπιτιών;

Απ. - 'Οι τσέλε είν' έχοντε πανεθύρια' [i' tsele 'in' 'exude pane'thurja]

(τα σπίτια έχουν παράθυρα).

Επιλεγμένη Βιβλιογραφία:

- Ράλλη Α. 2016. Η Τσακωνική διάλεκτος. Προφορική ανακοίνωση στο *Σύλλογο Αρκαδών*.
- Ράλλη, Α. 2005. *Μορφολογία*. Αθήνα: Πατάκης
- Λιώσης, Ν. 2007. Γλωσσικές Επαφές στην Νοτιοανατολική Πελοπόννησο. Διδακτορική Διατριβή. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.
- Δέφνερ, Μ. 1923. *Λεξικόν της Τσακωνικής διαλέκτου*. Αθήνα: Εστία.
- Deffner, M., *Zakonische Grammatik*. Berlin 1881.
- Κωστάκης, Θ.Π. 1951. *Σύντομη Γραμματική της Τσακωνικής Διαλέκτου*. Αθήνα: Institut Français d'Athènes.
- Κωστάκης, Θ.Π. 1989. *Λεξικό της Τσακωνικής Διαλέκτου*. Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών.
- Κωστάκης, Θ.Π. 1999. *Γραμματική της Τσακωνικής Διαλέκτου (ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΛΕΩΝΙΔΙΟΥ-ΠΡΑΣΤΟΥ)*. Αθήνα.
- Κωστάκης, Θ.Π. 1989. *Λεξικό της Τσακωνικής Διαλέκτου*. Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών.
- Οικονόμου, Θ. 1870. *Γραμματική της τσακωνικής διαλέκτου*. Αθήνα.
- Perrot, H. 1934. *Introduction a l' etude du dialecte tsaconien*. Paris.
- Χατζιδάκης, Γ. 1905. Μεσαιωνικά και Νέα Ελληνικά, τόμ. Α'. Αθήνα.
- Χατζιδάκης, Γ. 1907. Μεσαιωνικά και Νέα Ελληνικά, τόμ. Β'. Αθήνα.
- Κισίλιερ Μαζίμ, Μερτύρης Διονύσιος. 2013. Περί της γενικής στα Τσακωνικά ουσιαστικά.

Τα χαρακτηριστικά της γλώσσας της εφημερίδας «Λαϊκό Βήμα» της Εθνικής Ελληνικής Μειονότητας στην Αλβανία κατά τη χρονική περίοδο 1945 – 1991

Ολιέτα Πόλιου
Πανεπιστήμιο Αργυροκάστρου
Τμήμα Ελληνικής Γλώσσας
Λογοτεχνίας και Ελληνικού Πολιτισμού

Μανιόλια Σούλαϊ
Πανεπιστήμιο Αργυροκάστρου
Τμήμα Ξένων Γλωσσών

Περίληψη

Η δύναμη του Τύπου και η ικανότητά του να διαμορφώνει στάσεις, ιδεολογίες και συμπεριφορές, χρησιμοποιώντας το πανίσχυρο εργαλείο της γλώσσας, στάθηκε η αφορμή για την επιλογή του θέματος αυτής της εισήγησης που στόχο έχει την προσέγγιση της γλώσσας της εφημερίδας της Εθνικής Ελληνικής Μειονότητας στην Αλβανία, «Λαϊκό Βήμα» (1945-2017->), εφημερίδα η οποία από το 1945 έως το 1991 αποτελούσε το μοναδικό έντυπο στην ελληνική γλώσσα κατά την περίοδο του δικτατορικού καθεστώτος στην Αλβανία.

Αντικείμενο μελέτης είναι η γλώσσα της εφημερίδας σε μορφολογικό, συντακτικό, σημασιολογικό – λεξιλογικό επίπεδο μέσα από τυχαία επιλογή άρθρων της, που δημοσιεύτηκαν την περίοδο 1945 – 1991.

Λέξεις-κλειδιά: ελληνικό έντυπο της Ε.Ε.Μ. στην Αλβανία, η γλώσσα της εφημερίδας «Λαϊκό Βήμα», η γλώσσα όπως αντανακλάται μέσα απ' τις σελίδες της εφημερίδας

1. Εισαγωγή

Σκοπός της εισήγησης αυτής είναι η γενική περιγραφή και ανάλυση της γλώσσας του δημοσιογραφικού οργάνου της Ε.Ε.Μ. «Λαϊκό Βήμα». Η εισήγηση στηρίχθηκε εξ' ολοκλήρου στο αρχείο της εφημερίδας «Λαϊκό Βήμα» από το 1945 έως το 1991, και συγκεκριμένα:

- α) στα κείμενα που κάλυπταν το χώρο του κύριου άρθρου
- β) στις ανταποκρίσεις που εντάσσονταν σε ειδικές στήλες (μόνιμες, περιστασιακές και έκτακτες),
- γ) στα ανεξάρτητα άρθρα,
- ε) στις ανταποκρίσεις που κάλυπταν τη θέση του κύριου άρθρου, όπως κείμενα (ομιλίες) των ανώτερων διευθυντικών στελεχών, κομματικές αποφάσεις του ηγέτη Ενβέρ Χότζα, αποφάσεις των τοπικών κομματικών οργάνων, πολιτικά κείμενα συνεργατών της εφημερίδας, ανταποκρίσεις και ρεπορτάζ από την ζωή της Ε.Ε.Μ., ποιήματα φιλολογικών συνεργατών κ.ά. και
- δ) ελάχιστα στα φιλολογικά δημοσιεύματα (ποιήματα, σκίτσα, διηγήματα, χρονογραφήματα, αποσπάσματα από νουβέλες και μυθιστορήματα, μελέτες κ.ά.).

1. Σύντομη ιστορική αναφορά της εφημερίδας «Λαϊκό Βήμα» (1945-1991->)

Η εφημερίδα «Λαϊκό Βήμα» (1945-1991->), αρχικά εβδομαδιαία κι αργότερα δισεβδομαδιαία, πρωτοκυκλοφόρησε στις 25 Μαΐου 1945 ως «Όργανο του Συμβουλίου του Εθνικο-Απελευθερωτικού Μετώπου του Νομού Αργυροκάστρου».¹ Ενώ από τις 23 Ιουνίου του 1945 ως «Όργανο του Συμ(ου) του Εθνικο – Απελευθερωτικού Μετώπου του Νομού Αργυροκάστρου για την Ελληνική Μειονότητα». Έπειτα, ως «Όργανο του Συμ(ου) του Δημοκρατικού Μετώπου του Νομού Αργυροκάστρου για την Ελληνική Μειονότητα»² κι αργότερα ως «Όργανο του Δημοκρατικού Μετώπου Αργυροκάστρου». Στην πορεία, ως «Όργανο του Δημοκρατικού Μετώπου Περιφέρειας Αργυροκάστρου για την Ελληνική Μειονότητα»³ κι από την 1^η Ιανουαρίου 1970 μέχρι τον Ιανουάριο του 1991 ως «Όργανο του Δημοκρατικού Μετώπου Επαρχίας Αργυροκάστρου για την Ελληνική Μειονότητα», υπότιτλος ο οποίος δίνει καθαρά το στίγμα της μορφής και της ύλης, καθώς και το εύρος των περιεχομένων της εφημερίδας σύμφωνα με το κομμουνιστικό πρότυπο.

Πρόκειται για το μοναδικό ελληνικό έντυπο μέσο της Εθνικής Ελληνικής Μειονότητας κατά τη χρονική περίοδο 1945-1988, όπου το Σεπτέμβριο του 1988 ήρθε στο φως της δημοσιότητας η οκτασέλιδη εφημερίδα με τίτλο «Λογοτεχνικό Λαϊκό Βήμα» (1988-1991) και υπότιτλο «Όργανο του Δημοκρατικού Μετώπου Επαρχίας Αργυροκάστρου για την Ελληνική Μειονότητα», ως μηνιαίο και δεκαπενθήμερο ένθετο της εφημερίδας «Λαϊκό Βήμα».

Η εφημερίδα «Λαϊκό Βήμα», αρχικά ως δισέλιδη, στην πορεία τετρασέλιδη, κάποια στιγμή εξασέλιδη και πάλι τετρασέλιδη, τυπωνόταν στο τυπογραφείο «Αργύρω» της πόλης του Αργυροκάστρου και έφερε ως έδρα της το Αργυροκάστρο, ενώ από το 1949 τα Τίρανα. Κατά τη χρονική περίοδο 1949-1953 η έδρα της μεταφέρονταν πότε στο Αργυροκάστρο και πότε στα Τίρανα, ενώ από το 1954 μεταφέρθηκε οριστικά στην πόλη του Αργυροκάστρου.

Η κυκλοφορία της περιοριζόταν στα χωριά της Εθνικής Ελληνικής Μειονότητας, αλλά πήγαινε τακτικά και σε πολλά σημαντικά γραφεία και θεσμούς της εποχής

Το πρώτο φύλλο της εφημερίδας «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος 1^{ος}, 25 Μάη 1945, Αριθ. φύλλου 1.

¹ Εφημερίδα «Λαϊκό Βήμα» Χρόνος Βος, Αριθ. 213, Τίρανα Σάββατο 5 Φλεβάρη 1949, σελ.1.

² «Λαϊκό Βήμα» Χρόνος 1^{ος}, 20 Αυγούστου 1945, σελ. 1.

³ «Λαϊκό Βήμα», 1 Γενάρη 1955 σελ. 1.

εκείνης. Όσον αφορά την εμβέλεια της κυκλοφορίας της έφθανε «σε μερικές δεκάδες φύλλα σε κάθε μειονοτικό χωριό»⁴ και διανεμόταν στους συνδρομητές της, μέλη της Εθνικής Ελληνικής Μειονότητας.

Η εφημερίδα «Λαϊκό Βήμα», η οποία αποτέλεσε σταθμό ως η μοναδική εφημερίδα της Ε.Ε.Μ. στην ελληνική γλώσσα κατά τη χρονική περίοδο 1945-1991, εκδόθηκε με απόφαση του Κομμουνιστικού Κόμματος με σκοπό την προώθηση της πολιτικής του και υπήρξε ισχυρός μοχλός του Κόμματος Εργασίας της Αλβανίας στον καθημερινό αγώνα της μαρξιστικής – λενινιστικής εκπαίδευσης των μαζών. Η σχέση αυτή δεν ήταν μονοσήμαντη, μιας και με την εφημερίδα αυτή, η Εθνική Ελληνική Μειονότητα βρήκε ένα εκφραστικό μέσο της εθνότητάς της, γραμμένο στη δική της γλώσσα, την ελληνική.

Στην εφημερίδα αυτή καθρεφτίζονταν τα κύρια χαρακτηριστικά του τύπου της εποχής εκείνης (του κομμουνιστικού καθεστώτος) και εξυπηρετούσε άμεσα τους σκοπούς της κομμουνιστικής προπαγάνδας.

Η φυσιογνωμία της εφημερίδας, όσον αφορά την εικόνα και το περιεχόμενό της δεν διέφερε από τις υπόλοιπες κομμουνιστικές αλβανικές ή ελληνικές εφημερίδες της εποχής εκείνης, οι οποίες ακολουθούσαν την ίδια κομμουνιστική γραμμή.

Το «Λαϊκό Βήμα» υπήρξε μαχητικό όργανο του κόμματος με κυρίαρχο ρόλο τη συμβολή του στη σοσιαλιστική οικοδόμηση της κοινωνίας, και ως καθεστωτική εφημερίδα, τα άρθρα και οι ανταποκρίσεις που δημοσιεύονταν ήταν απόλυτα εναρμονισμένα με τις απόψεις και τις επιθυμίες της κομμουνιστικής ηγεσίας.

Η εφημερίδα κάλυπτε ειδησεογραφικά την Εθνική Ελληνική Μειονότητα και μερικά απ' τα ζητήματα που πραγματευόνταν στις σελίδες της ήταν τα ιστορικά θέματα, τα αρχαιολογικά, η τακτικότετη βιβλιογραφική ενημερωτική στήλη, οι αναδρομές στην ιστορία, στην κοινωνική οργάνωση και τον πολιτισμό άλλων λαών, οι εγκυκλοπαιδικές γνώσεις, τα «τυπικά» λαογραφικά της θέματα, η γενικότερη κατηγορία της λογοτεχνίας (λαϊκή ποίηση, διήγημα, μυθιστόρημα κ.ά.), τα εκλαϊκευμένα φιλοσοφικά ζητήματα κ.ά.

Η μορφή της εφημερίδας και η επιλογή της ύλης έπρεπε να τηρούν κάποιους γενικούς κανόνες που έθετε το Κόμμα. Η εφημερίδα ήταν υποχρεωμένη να δημοσιεύει σε κάθε φύλλο της άρθρα που συντελούσαν στη διαπαιδαγώγηση των εργαζομένων, καθώς και ανταποκρίσεις που αναδείκνυαν τη δουλειά των κομμουνιστών στους χώρους εργασίας τους.

Είναι σημαντικό να αναφέρουμε εδώ πως για μια συγκεκριμένη χρονική περίοδο στα φύλλα της εφημερίδας, η λέξη «δουλειά» γραφόταν επιτηδευμένα με 'ι' αντί με 'ει', διότι η ορθογραφία της λέξης 'δουλειάς' με 'ει' παρέπεμπε στη σημασία της λέξης 'δουλειάς', σκλαβιάς. Και για να αποφύγουν την ταύτιση της 'εθελοντικής δουλειάς', όπως πρέσβευε το κομμουνιστικό καθεστώς, με την αρνητική σημασία της 'δουλειάς, σκλαβιάς και 'υποχρεωτικής' δουλειάς', άλλαξαν την ορθογραφία της λέξης αυτής, έτσι ώστε να μην τις συγχέουν οι αναγνώστες της εφημερίδας και συνδυάσουν την 'εθελοντική δουλειά' με την καταναγκαστική δουλειά, αντί με την ευχαρίστηση και τη χαρά. Κι ενώ η λέξη 'δουλειά' αρχικά γράφονταν με 'ει' στην εφημερίδα «Λαϊκό

⁴ Άρθρο με τίτλο «Για μια πιο πλατιά διάδοση και εκμετάλλευση του τύπου», εφημερίδα «Λαϊκό Βήμα», 20 Δεκεμβρίου 1953, σελ. 1.

Βήμα» από το 1945 έως το 1955, π.χ. *‘Με εθελοντική δουλειά’*⁵ κ.ά., στην πορεία, από το 1955 περίπου έως το 1986, γραφόταν συνειδητά με ‘ι’, έτσι, ώστε να μην παρερμηνεύονταν η σημασία της, π.χ. *‘εθελοντική δουλιά’*⁶, *‘μετάλλιο δουλιάς’*,⁷ *‘της ειρηνικής δουλιάς του λαού μας’*,⁸ *‘στην καθημερινή του δουλιά’*⁹ κ.ά. και από το 1986 κι έπειτα άρχισε να γράφεται ξανά με ‘ει’, π.χ. *‘δουλειάς’*,¹⁰ *‘που εργάζονται στις ίδιες συνθήκες δουλειάς’*¹¹ κ.ά.

1. Η γλώσσα της εφημερίδας «Λαϊκό Βήμα» (1945-1991)

Η Σύνταξη της μοναδικής ελληνικής εφημερίδας της Ε.Ε.Μ. «Λαϊκό Βήμα» (1945-1991), σύμφωνα με τις ιδεολογικές πεποιθήσεις του Κόμματος, είχε υιοθετήσει εξ αρχής τη δημοτική γλώσσα με το πολυτονικό σύστημα να επικρατεί από τις 25 Μαΐου 1945 έως τις 24 Ιουνίου 1984 και από τις 27 Δεκεμβρίου 1984 περίπου, καθιερώθηκε το μονοτονικό σύστημα.

Στα πρώτα φύλλα της εφημερίδας, γίνονταν αισθητή η παρουσία της καθαρεύουσας, όπου διατηρήθηκαν πολλά αρχαϊκά στοιχεία, τα οποία εξαλείφθηκαν στην πορεία, καθώς επίσης και άπλετα τοπικά διαλεκτικά στοιχεία ή ντοπιολαλιές.

Στη συνέχεια, η εφημερίδα αυτή χρησιμοποιούσε την απλή και ευκολονόητη δημοτική γλώσσα, που μεταχειρίζονταν και συμπεριλάμβανε τις λέξεις που δημιουργήθηκαν στην πορεία της σοσιαλιστικής οικοδόμησης.

Η γλώσσα της εφημερίδας «Λαϊκό Βήμα» χαρακτηρίζονταν από την έλλειψη ευκαμψίας, από το έντονο πολιτικό χρώμα, από το επαναστατικό λεξιλόγιο, από την μεγάλη προπαγανδιστική διάθεση και από την κυριαρχία συνθημάτων. Π.χ. Από το 1945 έως το 1949, η εφημερίδα έφερε, στο πάνω μέρος του τίτλου της, το τυποποιημένο σύνθημα «Θάνατος στο Φασισμό Λευτεριά στο Λαό»¹² κι αργότερα συνθήματα όπως το σύνθημα: «Κάτω από την καθοδήγηση του Κόμματος Εργασίας Αλβανίας με επικεφαλής το σύντροφο Ενβέρ Χότζια, ο λαός μας θα δρέψει νέες μεγαλύτερες επιτυχίες στην οικοδόμηση του σοσιαλισμού και στην άμυνα της Πατρίδας που συνάμα μπαίνει στο ένδοξο ιωβηλαίο των 40-χρόνων της απελευθέρωσης.»¹³ κ.ά.

Μερικά από τα πιο χαρακτηριστικά στοιχεία της γλώσσας της εφημερίδας «Λαϊκό Βήμα» ήταν το φαινόμενο εμφάνισης νέων λέξεων, η αλλαγή της σημασίας κάποιων καθιερωμένων όρων, η ύπαρξη νεολογισμών και η χρήση ξένων λέξεων, αυτούσιων ή εξελληνισμένων, ενώ υπήρχε γραμμή να εισάγονται στην ελληνική γλώσσα αυτούσιες οι νέες «επαναστατικές» λέξεις.

Παρατίθενται αυτά τα φαινόμενα ανά κατηγορίες:

(1) Νέες λέξεις που έχουν αλβανική ή άλλη ξενική ρίζα και κλίνονται κανονικά όπως:

⁵ «Λαϊκό Βήμα», 19 Μάη 1949.

⁶ «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος XI, Αρ. φύλλου 1 (766), Σάββατο 1 Γενάρη 1955, σελ. 1.

⁷ «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος XI, Αρ. φύλλου 22 (787), Κυριακή 20 Μάρτη 1955, σελ. 3.

⁸ «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος XI, Αρ. φύλλου 33 (798), Κυριακή 24 Απρίλη 1955, σελ. 2.

⁹ «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος 42^{ος}, Αριθ. φύλλου 4 (4008), Κυριακή 12 Γενάρη 1986, σελ. 3.

¹⁰ «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος 42^{ος}, Πέμπτη 23 Γενάρη 1986, σελ. 2.

¹¹ «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος 42^{ος}, Κυριακή 29 Ιούνη 1986, σελ. 3.

¹² «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος 1^{ος}, Αριθ. 1, Αργυρόκαστρο Παρασκευή 25 Μαΐου 1945, σελ. 1.

¹³ «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος 39^{ος}, Αριθ. φύλλου 95 (3785), Κυριακή 27 Νοέμβρη 1983, σελ. 1.

αλβανικές λέξεις: *‘Μπάλ Κομπετάρ’*¹⁴ < αλβ. Ball Kombëtar ‘Εθνικό Μέτωπο’ = ένοπλη στρατιωτική μονάδα, και στη συνέχεια παρουσιάζεται στην εφημερίδα χωρίς τόνο *‘Μπαλ Κομπετάρ’*¹⁵, *‘μπαλίστες’*¹⁶ < αλβ. ballistet ‘αντάρτες’ = (Αλβανοί αντάρτες), ‘την οργή των *μπάληδων’*¹⁷ (Αλβανοί αντάρτες), ‘γερμανο-μπαλίστικες»,¹⁸ ‘τρυγικόν οξύ (*λεμοντόξ’*)¹⁹ < αλβ. limontoz (toz limoni, acidi i limonit, acid citrik ‘κιτρικό οξύ’ = (τρυγικό οξύ), ‘Οι ταράτσες’ *Πεϊσάζ’*²⁰ < αλβ. peisazh ‘τοπίο, θέα’, *‘μπέσα’*²¹ < αλβ. besë ‘τιμή, λόγω τιμής’, ‘είχε δώσει τη *μπέσα* του στο Κόμμα’²² κ.ά.

ιταλικές λέξεις: *‘σάλα’*²³ < ιταλ. sala = (μεγάλη αίθουσα),²⁵ *‘τζίρος’*²⁶ < ιταλ. giro < λατ. gyrus < μεταγενέστερη ελλην. γύρος (*αντιδάνειο*) = (είσπραξη), *‘κομμουνιστικό μανιφέστο’*²⁷ < ιταλ. manifesto < λατ. manifestare = έντυπη προώθηση των ιδεών, *‘νέες φόρμουλες’*²⁸ < ιταλ. formula < λατ. forma και formula = (μορφές, καλούπια, μέθοδοι), *‘καραμπινιέροι’*²⁹ < ιταλ. carabinieri < γαλλ. carabinier < carabine < carabin = Ιταλοί αστυνομικοί, *‘μάρκας’*³⁰ < ιταλ. marca < πρωτογερμανικά *markō < ινδοευρωπαϊκή (ρίζα) *marǵ- ‘άκρη, σύνορο’, = (επώνυμο, αναγνωρισμένο προϊόν ή εταιρεία), *‘κονσέρτα’*³¹ < ιταλ. concerto < λατ. concerto < con- + certo < certus, μετοχή παθητικού παρακειμένου του ρήματος cerno < πρωτοϊταλικά *krinō < ινδοευρωπαϊκή (ρίζα) *kreu- ‘κινώ, χωρίζω, διαιρώ’, = (συναυλίες, *‘κονσέρτο’*),³² *‘ντεπόζιτα’*³³ < ιταλ. deposito = (δεξαμενές), *‘ιστορικά αυτά ντοκουμέντα’*³⁴ < ιταλ. documento < λατ. documentum < λατ. docere, ‘διδάσκω’ = (τεκμήρια, αρχεία), *‘γκαρδαρόμπα’*³⁵ < ιταλ. guardaroba < γαλλ. garde-robe = (βεστιαρίο), *‘η πραγματοποίηση όλων των ασορτιμέντων’*³⁶ < ιταλ. assortimento ‘συλλογή’ =

¹⁴ «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος XX, Αρ. φύλλου 97 (1806), Πέμπτη 3 Δεκέμβρη 1964, σελ. 1.

¹⁵ «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος 44^{ος}, Κυριακή 29 Μάη 1988, σελ. 3.

¹⁶ «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος XXXVI I, Κυριακή 26 Απρίλη 1981 σελ. 4.

¹⁷ «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος 46^{ος}, Κυριακή 27 Μάη 1990, σελ. 3.

¹⁸ «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος 40^{ος}, Αριθ. φύλλου 42 (3837), Πέμπτη 24 Μάη 1984, σελ. 1.

¹⁹ «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος XX, Κυριακή 19 Ιούλη 1964, σελ. 3.

²⁰ «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος 39^{ος}, Πέμπτη 3 Μάρτη 1983, σελ. 4.

²¹ «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος 44^{ος}, Πέμπτη 29 Δεκέμβρη 1988, σελ. 2.

²² «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος 45^{ος}, Πέμπτη 8 Ιούνη 1989, σελ. 3.

²³ «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος 1^{ος}, Αριθ. 1, Αργυρόκαστρο Παρασκευή 25 Μαΐου 1945, σελ. 1.

²⁴ «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος XII, Πέμπτη 16 Φλεβάρη 1956, σελ. 4.

²⁵ «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος 46^{ος}, Αριθ. φύλλου 57 (4480), Πέμπτη 19 Ιούλη 1990, σελ. 1.

²⁶ «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος XIII, Αρ. φύλλου 92 (1066), Πέμπτη 7 Νοέμβρη 1957, σελ. 1.

²⁷ «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος XIX, Κυριακή 5 Μάη 1963, σελ. 3.

²⁸ «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος XX, Κυριακή 19 Ιούλη 1964, σελ. 3.

²⁹ «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος XXI, Κυριακή 14 Νοέμβρη 1965, σελ. 4.

³⁰ «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος XIX, Κυριακή 15 Δεκέμβρη 1963, σελ. 5.

³¹ «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος XX, Πέμπτη 4 Ιούνη 1964, σελ. 3.

³² «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος XXXIX, Πέμπτη 3 Μάρτη 1983.

³³ «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος XXX, Κυριακή 6 Απρίλη 1975 σελ. 2.

³⁴ «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος XXX, Πέμπτη 10 Ιούλη 1975 σελ. 3.

³⁵ «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος XXXIII, Πέμπτη 4 Αυγούστου 1977 σελ. 3.

³⁶ «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος XXIX, Κυριακή 1 Γενάρη 1978 σελ. 3.

(ομαδοποιημένων αγαθών, αντικειμένων), **‘ρεπερτόριο’**³⁷ < ιταλ. repertorio = (θεματολογία, δραματολογία), **‘τραχτέρ δουλεύουνε τη γη, κομπάιν’**³⁸ **τη θερίζουν’** < ιταλ. *compragnia* < λατ. *compranium* ‘συντροφιά, συγκρότημα, εταιρεία’, = (θεριστική μηχανή), **‘περισσότερες νέες φίρμες’**³⁹ δηλαδή νέα ταλέντα’ < ιταλ. *firma*, θηλ. του επιθ. *firmitas* ‘σταθερός, ακλόνητος’ = (γνωστοί, διάσημοι), **‘η δουλειά άρχισε με φούρια’**⁴⁰ < ιταλ. λέξη *furia* ‘οργή, μανία, σπουδή, βιασύνη’ = (με δύναμη, ορμητικά, με μανία), **‘καμινέτα’**⁴¹ **με πετρέλαιο’** < ιταλ. *caminetto* < *camino* < λατ. *caminus* < αρχαία ελλην. κάμινος (αντιδάνειο) = (φλόγιστρο, ρυθμιζόμενες φλόγες) κ.ά.

γαλλικές λέξεις: ‘μπροσουρά’⁴² < γαλλ. *brochure* = (φυλλάδιο) κι αργότερα **‘μπροσουρά’**,⁴³ **‘Θεατρικός όμιλος 1ης μπριγκάτας’**⁴⁴ < γαλλ. *brigade* < ιταλ. *brigata* = (ταξιαρχία, εργατικής ομάδας, σώμα με ειδικές αρμοδιότητες) κι αργότερα χρησιμοποιούνταν στην εφημερίδα η ελληνική λέξη **‘ταξιαρχίες’**,⁴⁵ **‘Τα κούρς’**⁴⁶ < γαλλ. *cours, course* ‘πορεία, μάθημα’, απ’ την λατ. *cursus* = (σειρά μαθημάτων, διδασκαλία), **‘αναλφαβήτων και μισοαλφαβήτων, κουρσίστριες’**⁴⁷ = (εκείνες οι οποίες παρακολουθούν τη σειρά μαθημάτων), **‘Το πλάνο του τμήματος της παιδείας σχετικά με τα κούρς’**⁴⁸ **αυτά πραγματοποιούνται με επιτυχία.’**, **‘VII Επέτειος της ίδρυσης της οργάνωσης των πιονέρων’**⁴⁹ < γαλλ. *pionnier* < μέση γαλλ. *pionier* (=πεζικάριος) < αρχαία γαλλ. *peonier* < *peon* (=πεζικάριος) < υστερολατινική *pedo* < *pes* < ινδοευρωπαϊκή (ρίζα) **ped-* συγγενές με το (γαλλ.) *pion* > (νέα ελλην.) *πιόνι*, = (μέλος μιας ομάδας παιδιών, που κατευθύνεται από το κράτος) ή **‘πιονιέρων’**,⁵⁰ **‘ουζίνα’**⁵¹ < γαλλ. *usine* = (εργοστάσιο), **‘παρτσέλα’**⁵² < γαλλ. *parcelle* = (έκταση γης), **‘σώφέρ’**⁵³ < γαλλ. *chauffeur* < *p. Chauffeur* ‘ζεσταίνω τη μηχανή, θερμομαστής’ = (οδηγός αυτοκινήτου), **‘για το λαογραφικό φεστιβάλ’**⁵⁴ < γαλλ. *festival* = (γιορτή), **‘φεστιβαλίστες’**,⁵⁵ **‘σιδηροδρομικό ντέπο’**⁵⁶ < γαλλ. *dépôt* = (αποθήκη), **‘Η Τραχτορίστισσα’**⁵⁷ **(απόσπασμα)** < γαλλ. *tracteur* < λατ. *tractus*, μετοχή παθητικού παρακειμένου του ρήματος *traho* ‘σύρω, τραβώ’, = (εκείνη που οδηγεί τραχτέρ, μεγάλο όχημα αγροτικών εργασιών), **‘Χτες τανκίστας - σήμερα τραχτορίστας’**,⁵⁸ **‘μοτορίστας’**⁵⁹

³⁷ «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος XXXVI, Κυριακή 27 Ιούλη 1980 σελ. 3.

³⁸ «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος 39^{ος}, Πέμπτη 6 Οχτώβρη 1983, σελ. 3.

³⁹ «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος 40^{ος}, Κυριακή 13 Μάη 1984, σελ. 3.

⁴⁰ «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος 42^{ος}, Αριθ. φύλλου 4 (4008), Κυριακή 12 Γενάρη 1986, σελ. 3.

⁴¹ «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος 45^{ος}, Κυριακή 5 Νοέμβρη 1989, σελ. 2.

⁴² «Λαϊκό Βήμα», 27 Αυγούστου 1945.

⁴³ «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος XX, Πέμπτη 4 Ιούνη 1964, σελ. 3.

⁴⁴ «Λαϊκό Βήμα», 12 Νοεμβρίου 1945.

⁴⁵ «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος XXX, Πέμπτη 14 Φλεβάρη 1974, σελ. 3.

⁴⁶ «Λαϊκό Βήμα», XIII, Πέμπτη 5 Μάη 1952.

⁴⁷ «Λαϊκό Βήμα», XIII, Πέμπτη 5 Μάη 1952.

⁴⁸ «Λαϊκό Βήμα», XIII, Πέμπτη 5 Μάη 1952.

⁴⁹ «Λαϊκό Βήμα», 13 Φλεβάρη 1949.

⁵⁰ «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος XII, Αρ. φύλλου 55 (924), Κυριακή 8 Ιούλη 1956, σελ. 2.

⁵¹ «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος XI, Αρ. φύλλου 2 (767), Πέμπτη 6 Γενάρη 1955, σελ. 3.

⁵² «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος XI, Αρ. φύλλου 4 (769), Πέμπτη 13 Γενάρη 1955, σελ. 1.

⁵³ «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος XII, Αρ. φύλλου 4 (873), Πέμπτη 12 Γενάρη 1956, σελ. 2.

⁵⁴ «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος XII, Πέμπτη 16 Φλεβάρη 1956, σελ. 4.

⁵⁵ «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος XXXIX, Πέμπτη 3 Μάρτη 1983.

⁵⁶ «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος XII, Πέμπτη 23 Φλεβάρη 1956, σελ. 3.

⁵⁷ «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος XII, Πέμπτη 10 Μάη 1956, σελ. 3.

⁵⁸ «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος XII, Πέμπτη 5 Απρίλη 1956, σελ. 3.

< γαλλ. *moteur* = (μηχανουργός), 'μοτέρ,-μοτορίστας',⁶⁰ 'επισκευαστής μοτέρ',⁶¹ 'στα ζικ ζακ'⁶² των πολιτικών μικροπραγμάτων' < παλαιότερη γαλλ. *ziczac* ή γερμ. *Zick-Zack* = (γεωμετρικό μοτίβο που σχηματίζεται από μια τεθλασμένη γραμμή), 'Οι παρτιζάνοι'⁶³ < γαλλ. *partisan* < ιταλ. *partigiano* = (εθελοντές μαχητές, 'επαναστάτες', 'αντάρτες'), 'παρτιζάνικα λημέρια',⁶⁴ 'παρτιζάνα',⁶⁵ 'παρτιζάνικα όπλα',⁶⁶ 'παρτιζάνικο θέατρο',⁶⁷ 'παρτιζάνικα τραγούδια',⁶⁸ 'σαιζόν'⁶⁹ < γαλλ. *saison* = (χρονική περίοδο, εποχή), 'Στη λαϊκή κομμούνα'⁷⁰ 'Τζιν Τζιν'' < γαλλ. < *commun* 'κοινός' = (κοινότητα), 'Ιαπώνων Μιλιταριστών'⁷¹ < γαλλ. *militarisme* < *militaire* < λατ. *militaris* (στρατιωτικός) < *miles* 'στρατιώτης' = (οπαδοί του μιλιταρισμού, στρατιωτών), 'μιλιταριστές',⁷² 'μιλιταρισμού',⁷³ 'μιλιταριστικός προϋπολογισμός της ΣΕ',⁷⁴ 'ακτιβίστρια'⁷⁵ < γαλλ. *activiste* = (μέλος της συνεδρίασης, δράσης, ενεργός πολίτης), 'ακτιβίστες',⁷⁶ 'κοινωνικός ακτιβίστος',⁷⁷ 'Ο Λένιν για την *κολεχτιβοποίηση*'⁷⁸ της γεωργίας' < γαλλ. *collective* θηλ. του επιθ. *collectif* 'συλλογικός, ομαδικός' < λατ. *collectivus*) = (ένταξη σε παραγωγική μονάδα σε σοσιαλιστικό σύστημα που διευθύνεται συλλογικά από τους εργαζόμενους σε ισότιμη συνεργατική-συνεταιριστική βάση) και 'Κολεκτίβα διαφωτιστών κατά τύπον' = (συνεταιρισμός)⁷⁹ 'η αναδιοργάνωση της γεωργικής παραγωγής σε σοσιαλιστικές βάσεις, δηλαδή η *κολεχτιβοποίηση* της γεωργίας',⁸⁰ 'κτηνοτροφική *κολεχτίβα*',⁸¹ παράλληλα με τον όρο *κολεχτίβα* στα φύλλα της εφημερίδας παρουσιάζονταν και ο όρος 'συνεταιρισμός' π.χ. 'Ο διακριμένος ταξίαρχος του *συνεταιρισμού*',⁸² 'μανούβρες'⁸³ < γαλλ. *manoeuvrre* = (ελιγμοί),

⁵⁹ «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος XII, Αρ. φύλλου 41 (910), Πέμπτη 24 Μάη 1956, σελ. 3.

⁶⁰ «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος XII, Αρ. φύλλου 41 (910), Πέμπτη 24 Μάη 1956, σελ. 3.

⁶¹ «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος XII, Αρ. φύλλου 41 (910), Πέμπτη 24 Μάη 1956, σελ. 3.

⁶² «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος XIX, Αρ. φύλλου 1 (1963), Πέμπτη 10 Γενάρη 1963, σελ. 3.

⁶³ «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος XIII, Πέμπτη 31 Οχτώβρη 1957, σελ. 3.

⁶⁴ «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος XIV, Κυριακή 20 Ιούλη 1958, σελ. 5.

⁶⁵ «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος XXVII, Πέμπτη 5 Αυγούστου 1971, σελ. 3.

⁶⁶ «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος XXVIII, Κυριακή 16 Απρίλη 1972, σελ. 3.

⁶⁷ «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος XXX, Κυριακή 6 Απρίλη 1975 σελ. 2.

⁶⁸ «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος XXX, Πέμπτη 10 Ιούλη 1975 σελ. 3.

⁶⁹ «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος XIV, Αρ. φύλλου 2 (1083), Κυριακή 5 Γενάρη 1958, σελ. 3.

⁷⁰ «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος XV, Αρ. φύλλου 79 (1264), Πέμπτη 1 Οχτώβρη 1959, σελ. 3.

⁷¹ «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος XXVII, Κυριακή 17 Γενάρη 1971, σελ. 4.

⁷² «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος XXVII, Κυριακή 17 Γενάρη 1971, σελ. 4.

⁷³ «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος XXVII, Κυριακή 17 Γενάρη 1971, σελ. 4.

⁷⁴ «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος 43^{ος}, Πέμπτη 1 Γενάρη 1987, σελ. 4.

⁷⁵ «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος 45^{ος}, Πέμπτη 5 Γενάρη 1989, σελ. 3.

⁷⁶ «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος XI, Αρ. φύλλου 65 (934), Κυριακή 12 Αυγούστου 1956, σελ. 2.

⁷⁷ «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος XII, Αρ. φύλλου 6 (875), Πέμπτη 19 Γενάρη 1956, σελ.2.

⁷⁸ «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος XI, Πέμπτη 14 Απρίλη 1955, σελ. 2.

⁷⁹ «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος XI, Αρ. φύλλου 65 (934), Κυριακή 12 Αυγούστου 1956, σελ. 2.

⁸⁰ «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος XII, Αρ. φύλλου 65 (934), Κυριακή 12 Αυγούστου 1956, σελ. 2.

⁸¹ «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος XII, Αρ. φύλλου 11 (880), Κυριακή 5 Φλεβάρη 1956, σελ. 3.

⁸² «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος XII, Αρ. φύλλου 13 (882), Κυριακή 5 Φλεβάρη 1956, σελ. 3.

⁸³ «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος XXVII, Πέμπτη 5 Αυγούστου 1971, σελ. 3.

‘μπετόν’⁸⁴ < γαλλ. béton = (σκυρόδεμα), **‘παιδαγωγικό καμπινέτ’**⁸⁵ < γαλλ. cabinet ‘δωμάτιο-γραφείο, γραφείο μελετών’ = (κομματικό γραφείο), **‘ρεπορτάζ’**⁸⁶ *περιγραφών και σκίτσων* < γαλλ. reportage = (έρευνα ενός θέματος και η παρουσίασή του με δημοσιογραφικό τρόπο σε κάποιο από τα ΜΜΕ), **‘ένα μπουκέτο’**⁸⁷ *με δημοτικά τραγούδια* < γαλλ. bouquet = (ανθοδέσμη), **‘των σπορ’**⁸⁸ < γαλλ. sport = (αθλημάτων), **‘μουσικο-λογοτεχνικά μοντάζ’**⁸⁹ < γαλλ. montage < mother + -age < δημόδης λατ. *montāre, απαρέμφατο ενεστώτα του *monto ‘σκαρφαλώνω, αναρριχώμαι’ < λατ. mons ‘βουνό’ < ινδοευρωπαϊκή *men- ‘βουνό’ = (επεξεργασία, η σύνθεση και συναρμολόγηση του υλικού προς εκτύπωση), **‘η πλατφόρμα’**⁹⁰ < γαλλ. plate-forme = (πρότυπο, μοντέλο δράσης, προσχεδιασμένο πλάνο για προκαθορισμένη χρήση) κ.ά.

αγγλικές λέξεις: **‘μπίζινες’**⁹¹ < αγγλ. business = (δουλειές, εμπορικές δοσοληψίες), **‘μίστερ’**⁹² < αγγλ. mister = (κύριος), αρχικά στην εφημερίδα η λέξη **‘μπάσκετ-μπώλ’**⁹³ < αγγλ. basketball ‘ομαδικό άθλημα’ = (καλαθοσφαίριση, καλαθόσφαιρα) παρουσιάζονταν με ‘ω’ κι αργότερα με το όρο **‘μπάσκετ’**,⁹⁴ **‘γκάγκστερ’**⁹⁵ < αγγλ. gangster = (κακοποιός), **‘μπεις-μπώλ’**⁹⁶ < αγγλ. baseball = (άθλημα αμερικάνικης προέλευσης), **‘μπλοκ’**⁹⁷ *φούρνων* < αγγλ. block < μέσα αγγλ. blok < αρχαία γαλλ. bloc < μέσα ολλανδ. blok < παλαιά ολλανδ. *blok πρωτογερμανικά *blukka < ινδοευρωπαϊκή (ρίζα) *b^hulǵ- < *b^helǵ- ‘δοκός, σανίδα’ = (μεταφορικά: ομάδα ομοειδών πραγμάτων), **‘Μπορούμε, λ.χ., να οργανώσουμε μια συζήτηση αλλά να τη συνοδέψουμε και με διαφίλμ’**⁹⁸ *(κινηματογραφική ταινία)* < αγγλ. film < μέσα αγγλ. filme < αγγλοσαξονικά filmen < πρωτογερμανικά *filminja ‘δέρμα, μεμβράνη’ < ινδοευρωπαϊκή (ρίζα) *rélno-mo ‘μεμβράνη’ < *rel- ‘καλύπτω, δέρμα’ = (κινηματογραφική ταινία), **‘σκετς’**⁹⁹ < αγγλ. sketch < ολλανδ. schets < ιταλ. schizzo < λατ. schedium < αρχαία ελλην. σχέδιον (αντιδάνειο) < σχέδιος < σχεδόν < ἔχω = (θεατρική παράσταση), **‘γκωλ’**¹⁰⁰ < αγγλ. goal = (τέρμα) κ.ά.

ρωσικές λέξεις: **‘κομπινάτ’**¹⁰¹ < ρωσ. kombinat = (μεγάλο παραγωγικό συγκρότημα), **‘ηλεκτροχημικό κομπινάτ’**,¹⁰² **‘υφαντουργικό κομπινάτ’**,¹⁰³ **‘κομισσάριος’**¹⁰⁴ < ρωσ. комиссар < γερμ. Kommissar < υστερολατινική commissarius

⁸⁴ «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος XXXII, Πέμπτη 10 Ιούνη 1976 σελ. 3.

⁸⁵ «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος XXXVI, Πέμπτη 20 Μάρτη 1980 σελ. 3.

⁸⁶ «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος 39^{ος}, Πέμπτη 3 Μάρτη 1983, σελ. 4.

⁸⁷ «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος 39^{ος}, Αριθ. φύλλου 95 (3785), Κυριακή 27 Νοέμβρη 1983, σελ. 4.

⁸⁸ «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος 40^{ος}, Κυριακή 24 Ιούνη 1984, σελ. 4.

⁸⁹ «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος 42^{ος}, Αριθ. Φύλλου 4 (4008), Κυριακή 12 Γενάρη 1986, σελ. 1.

⁹⁰ «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος 43^{ος}, Πέμπτη 5 Νοέμβρη 1987, σελ. 3.

⁹¹ «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος XI, Αρ. φύλλου 94 (859), Πέμπτη 24 Νοέμβρη 1955, σελ. 3.

⁹² «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος XII, Αρ. φύλλου 6 (875), Πέμπτη 19 Γενάρη 1956, σελ. 2.

⁹³ «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος XII, Αρ. φύλλου 51 (920), Πέμπτη 25 Ιούνη 1956, σελ. 1.

⁹⁴ «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος 45^{ος}, Κυριακή 14 Μάη 1989, σελ. 3.

⁹⁵ «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος XIX, Κυριακή 25 Μάη 1963, σελ. 4.

⁹⁶ «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος XX, Πέμπτη 9 Ιούλη 1964, σελ. 2.

⁹⁷ «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος XX, Πέμπτη 16 Ιούλη 1964, σελ. 3.

⁹⁸ «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος XXXVI II, Πέμπτη 25 Μάρτη 1982 σελ. 3.

⁹⁹ «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος 45^{ος}, Κυριακή 14 Μάη 1989, σελ. 3.

¹⁰⁰ «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος 45^{ος}, Κυριακή 14 Μάη 1989, σελ. 3.

¹⁰¹ «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος XI, Αρ. φύλλου 1 (766), Σάββατο 1 Γενάρη 1955, σελ. 1.

¹⁰² «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος XI, Αρ. φύλλου 2 (767), Πέμπτη 6 Γενάρη 1955, σελ. 3.

¹⁰³ «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος XV, Αρ. φύλλου 82 (1267), Κυριακή 11 Οχτώβρη 1959, σελ. 1.

¹⁰⁴ «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος XXVI, Αρ. φύλλου 1 (2336), Πέμπτη 1 Γενάρη 1970, σελ. 3.

< λατ. commissus, μετοχή παθητικού παρακειμένου του ρήματος committo < con- + mitto < ινδοευρωπαϊκή (ρίζα) *meyth₂- / *mith₂- ‘αλλάζω, αφαιρώ’ = (επίτροπος στο κομμουνιστικό καθεστώς), ‘λαμπρούς αγωνιστές του Μειονοτικού λαού, τον υποκομισάριο της XIVης Ταξιαρχίας,¹⁰⁵ ‘κομισάριος λόχου,¹⁰⁶ ‘κολχός’,¹⁰⁷ < ρωσ. КОЛХОЗ < КОЛЛЕКТИВНОЕ ХОЗЯЙСТВО (kollektivnoje hozjájstvo) = (συνεταιριστικό αγρόκτημα), ‘κολχόζνικής συγκρότησης’,¹⁰⁸ ‘κολχόζνικοι’¹⁰⁹ = (εργαζόμενοι σε κολχός), ‘κουλάκους’¹¹⁰ < ρωσ. кулак (kulák) = (μεγαλοαγρότες, μεσαία κυρίως αγροτική τάξη), ‘εξουδετέρωση της εχθρικής δουλιάς των κουλάκων’,¹¹¹ ‘Κομσομόλ’,¹¹² < ρωσ. Комсомол) = (κρατική κομμουνιστική οργάνωση νέων στην τέως Σοβιετική Ένωση) κ.ά.

νεο-λατινικές λέξεις: ‘νόρμα’¹¹³ < αντιδάνειο: από το ιταλ. norma, που προέρχεται από το λατ. ουσ. norma ‘κάνων, γνώμων, σημείον δι’ ου γινώσκεται τι’, λέξη η οποία σχηματίστηκε από την αιτ. γνώμωνα του ουσ. της αρχαίας ελλην. γνώμων = (κανόνας, πρότυπο), ‘νόρμες’,¹¹⁴ ‘Για τις νέες νορματίβες’¹¹⁵ των αμοιβαίων ανταλλαγών’, ‘... της παραπέρα βελτίωσης των νορματίβων’¹¹⁶ κατανάλωσής τους’, ‘ινστιτούτα’¹¹⁷ < νεολατ. institutum < λατ. institutum < institutus, μετοχή παθητικού παρακειμένου του ρήματος instituo < in + statuo < status < sto < πρωτοϊταλικά *staēō < *sth₂éh₂yeti < *steh₂- ‘ΐστημι’ = (ιδρύματα), ‘κουλτούρα’¹¹⁸ < λατ. cultura < colo ‘καλλιέργω’ = (μόρφωση, παιδεία), ‘στρουχτούρα’¹¹⁹ των ζωοτροφικών καλλιεργειών’ < λατ. structura < λατ. structura = (δομή, διάρθρωση), ‘οποτουρνιστική’¹²⁰ στάση ή οποτουρνιστικό πνεύμα’ < όρος λατ. προέλευσης opportunus = (ευνοιοκρατικό), ‘οποτουρνιστικές εκδηλώσεις’,¹²¹ ‘κάνουλες’¹²² < λατ. cannula, υποκορ. του canna ‘σωλήνας’ < αρχ. ελλ. κάννα/κάννη = (η βρύση του βαγενιού), ‘ρουμπρικά’¹²³ < λατ. rubrica, δηλαδή την ‘κόκκινη ώχρα’, η οποία προέρχεται από το rubeo ‘κόκκινο’, αφού κάποτε συνηθίζονταν να γράφονταν με κόκκινο μελάνι οι τίτλοι των νόμων, των βιβλίων κλπ. ή γαλλ. rubrica = (στήλη, τακτικό δημοσίευμα με ορισμένη θεματολογία), ‘η εκτελεστική

¹⁰⁵ «Λαϊκό Βήμα», 27 Αυγούστου 1945.

¹⁰⁶ «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος XXXII, Αριθ. φύλλου 1 (2962), Πέμπτη 1 Γενάρη 1976 σελ. 1.

¹⁰⁷ «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος XI, Αρ. φύλλου 2 (767), Πέμπτη 6 Γενάρη 1955, σελ. 3.

¹⁰⁸ «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος XI, Αρ. φύλλου 101 (866), Κυριακή 18 Δεκέμβρη 1955, σελ. 3.

¹⁰⁹ «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος XII, Αρ. φύλλου 3 (872), Πέμπτη 8 Γενάρη 1956, σελ. 3.

¹¹⁰ «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος V, Πέμπτη 8 Σεπτέμβρη 1949, σελ. 3.

¹¹¹ «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος XII, Αρ. φύλλου 65 (934), Κυριακή 12 Αυγούστου 1956, σελ. 2.

¹¹² «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος XII, Πέμπτη 23 Φλεβάρη 1956, σελ. 3.

¹¹³ «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος XI, Αρ. φύλλου 1 (766), Σάββατο 1 Γενάρη 1955, σελ. 1.

¹¹⁴ «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος XII, Κυριακή 22 Απρίλη 1956, σελ. 6.

¹¹⁵ «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος V, Πέμπτη 8 Σεπτέμβρη 1949, σελ. 3.

¹¹⁶ «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος 41^{ος}, Αριθ. φύλλου 1 (3901), Πέμπτη 3 Γενάρη 1985, σελ. 1.

¹¹⁷ «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος XI, Αρ. φύλλου 1 (766), Σάββατο 1 Γενάρη 1955, σελ. 2.

¹¹⁸ «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος XXVIII, Αρ. φύλλου 42 (2586), Πέμπτη 25 Μάη 1972, σελ. 1.

¹¹⁹ «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος XXXVI Κυριακή 24 Φλεβάρη 1980 σελ. 3.

¹²⁰ «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος XII, Αρ. φύλλου 65 (934), Κυριακή 12 Αυγούστου 1956, σελ. 2.

¹²¹ «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος XII, Αρ. φύλλου 65 (934), Κυριακή 12 Αυγούστου 1956, σελ. 2.

¹²² «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος XXXIII, Κυριακή 9 Γενάρη 1977 σελ. 3.

¹²³ «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος 40^{ος}, Κυριακή 13 Μάη 1984, σελ. 3.

επιτροπή και όλα τ' **απαράτ**¹²⁴ της' < λατ. apparatus, 'των απαράτ' = (γραφειοκρατικός συγκεντρωτισμός κομμουνιστικού κόμματος (παλαιότ.), γραφειοκρατικός μηχανισμός)¹²⁵ κ.ά.

τούρκικες λέξεις: '**σόμπα**'¹²⁶ < τουρκ. soba < ουγγρ. szoba 'δωμάτιο' < παλαιά άνω γερμαν. stuba < πρωτογερμανική *stubbō 'δωμάτιο, καθιστικό, φούρνος' = (συσκευή θέρμανσης χώρου, θερμάστρα), 'του **μουλουγκιού**'¹²⁷ < τουρκ. bōlüik 'συντροφιά, λόγος' = (στίφος-άτακτο πλήθος, όχλος, συρφετός), '**μπερεκέτι**'¹²⁸ < από την τουρκ. bereket 'αφθονία αγαθών, ευλογία, πλούτος' < αραβ. barakat = (αφθονία),¹²⁹ '**Η θρησκεία-το «Αφιόνι του λαού»**',¹³⁰ < τουρκ. afyon < αραβ. ('afyūn) < ελληνιστική κοινή όπιον (αντιδάνειο) < αρχαία ελληνική όπος < ινδοευρωπαϊκή (ρίζα) *sok^wos 'χυμός' = (αποχαύνωση, φανατισμός), '**μπεντένια**'¹³¹ < τουρκ. beden < αραβ. (bādan) 'σώμα' = (έπαλξη, πολεμιστρα), '**νάμι**'¹³² < τουρκ. nam = (όνομα, φήμη) κ.ά.

γερμανικές λέξεις: '**Το προτσές**'¹³³ της **κομμουνιστικής αγωγής**' < γερμαν. Prozess, < λατ. processus μτχ. του ρ. procedo = (διαδικασία), '[...] Αυτοί οι άνθρωποι αποτελούν εκείνο που λέγεται **λούμπεν**'¹³⁴ **προλεταριάτο.**' < γερμ. Lumpen 'κουρέλι' = (το τμήμα του προλεταριάτου που λόγω της πλήρους εξαθλίωσής του βρίσκεται στο κοινωνικό περιθώριο) κ.ά.

- (2) **Λέξεις και εκφράσεις που προέρχονται από κύρια ονόματα**, όπως '**Τιτικός μονόλογος**'¹³⁵ = (Τίτο), '**Οι τιτοϊκοί**'¹³⁶ = (Τίτο), '**ο λενινισμός**'¹³⁷ = (Λένιν), '**η πάλη του μαρξιστικού-λενινιστικού ρεύματος ενάντια στο αντιμαρξιστικό-αντιλενινιστικό ρεβιζιονιστικό ρεύμα**'¹³⁸ = (Μαρξ-Λένιν), '**μαρξιστική-λενινιστική θεωρία**'¹³⁹ '**επαναστάτες μαρξιστές-λενινιστές στην πάλη τους ενάντια στο χρουστσιοφικό ρεβιζιονισμό, ενάντια στους αμερικανούς ιμπεριαλιστές τους αποικιοκράτες και νεοαποικιοκράτες**'¹⁴⁰ = (Χρουστσόφ) κλπ.
- (3) **Λέξεις που προέρχονται από οργανώσεις ή αρχικά οργανώσεων** όπως: '**Κομσομόλ**' (ρωσικά Κομсомол, κρατική κομμουνιστική οργάνωση νέων στην τέως Σοβιετική Ένωση),¹⁴¹ '**κομσομόλοι**'¹⁴² '**σχημάτισαν ένα πλήρωμα από κομσομόλους...**'¹⁴³ δηλαδή μέλη της Κομμουνιστικής Νεολαίας της ΕΣΣΔ κλπ.

¹²⁴ «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος 43^{ος}, Κυριακή 20 Δεέμβρη 1987, σελ. 3.

¹²⁵ «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος 46^{ος}, Αριθ. φύλλου 76 (4499), Κυριακή 23 Σεπτέμβρη 1990, σελ. 1.

¹²⁶ «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος XXVII, Πέμπτη 22 Ιούλη 1971, σελ. 3.

¹²⁷ «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος XXX, Πέμπτη 14 Φλεβάρη 1974, σελ. 3.

¹²⁸ «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος XXXIII, Κυριακή 23 Οχτώβρη 1977 σελ. 2.

¹²⁹ «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος XXXII, Κυριακή 31 Οχτώβρη 1976 σελ. 3.

¹³⁰ «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος XXXIII, Κυριακή 23 Οχτώβρη 1977 σελ. 2.

¹³¹ «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος 39^{ος}, Πέμπτη 6 Οχτώβρη 1983, σελ. 3.

¹³² «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος 45^{ος}, Κυριακή 31 Δεκέμβρη 1989, σελ. 4.

¹³³ «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος 42^{ος}, Αριθ. φύλλου 4 (4008), Κυριακή 12 Γενάρη 1986, σελ. 3.

¹³⁴ «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος 43^{ος}, Κυριακή 4 Γενάρη 1987, σελ. 3.

¹³⁵ «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος XIX, Πέμπτη 7 Νοέμβρη 1963, σελ. 3.

¹³⁶ «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος 42^{ος}, Πέμπτη 9 Γενάρη 1986, σελ. 2.

¹³⁷ «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος XI, Πέμπτη 20 Γενάρη 1955, σελ. 3.

¹³⁸ «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος XIX, Αρ. φύλλου 1 (1963), Πέμπτη 10 Γενάρη 1963, σελ. 3.

¹³⁹ «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος XII, Κυριακή 22 Απρίλη 1956, σελ. 6.

¹⁴⁰ «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος XX, Αρ. φύλλου 96 (1805), Κυριακή 29 Νοέμβρη 1964, σελ. 1.

¹⁴¹ «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος XII, Πέμπτη 23 Φλεβάρη 1956, σελ. 3.

- (4) **Νέες χρήσεις λέξεων και οι νεολογισμοί.** Διαδεδομένο ήταν το φαινόμενο χρησιμοποίησης λέξεων και εκφράσεων με άλλη σημασία από τη συνήθη:

α). **Λέξεις με διαφοροποιημένη σημασία** όπως:

‘**πλατιά**’ δηλαδή (‘πλαταίνω’, ‘διευρύνω’, ‘διευρυμένη’, ‘ευρεία’, ‘αναπτύσσω’, ‘αναπτυγμένη’), π.χ. ‘*άρχισε σε πλατειά κλίμακα*’,¹⁴⁴ ‘*από την πλατιά ολομέλεια της Κεντρικής Επιτροπής του Εργατικού Κόμματος*’,¹⁴⁵ ‘*πλατιά πολιτιστική δράση*’,¹⁴⁶ ‘*πλατιές συγκεντρώσεις της οργάνωσης*’,¹⁴⁷ ‘*αναπτύσσει πλατιά δραστηριότητα*’,¹⁴⁸ ‘*εμπορεύματα πλατιάς χρήσης*’,¹⁴⁹ ‘*πλατιά ενδιαφέροντα*’,¹⁵⁰ κ.ά.

‘**παραπέρα**’ δηλαδή (‘διεύρυνση’, ‘ανάπτυξη’, ‘εξόπλωση’), π.χ. ‘*για το παραπέρα οργανωτικό-οικονομικό δυνάμωμα του συνεταιρισμού και την παραπέρα άνθιση της νέας ζωής στο χωριό*’,¹⁵¹ ‘*με την παραπέρα ποσοτική αύξηση*’,¹⁵² ‘*εφαρμογή των καθηκόντων της 10^{ης} Ολομέλειας της ΚΕ του Κόμματος για τον παραπέρα εκδημοκρατισμό και επαναστατικοποίηση της ζωής της χώρας*’.¹⁵³ κ.ά.

‘**βαθύς**» δηλαδή (‘εμβάθυνω’, ‘εμβάθυνση’, ‘εξειδίκευση’, ‘εξειδικευμένη’) ‘*Μια κάποια ανησυχία σχετικά με το πατρικό κύρος εκδηλώνεται όταν γίνεται λόγος για το βάθαιμα της σοσιαλιστικής δημοκρατίας στην οικογένεια*.’,¹⁵⁴ ‘*δημιούργησαν βαθύτερη πεποίθηση*’,¹⁵⁵ ‘*βαθαίνει η οικονομική κρίση*’,¹⁵⁶ ‘*βάθαιμα και άνοιγμα δίδουν στις αυλακίες μέσα για μέσα στα χωράφια*’,¹⁵⁷ ‘*το βαθύ σεβασμό*’,¹⁵⁸ ‘*βαθαίνουν την πρωτοβουλία οι νεαροί οικοδόμοι*’,¹⁵⁹ ‘*βαθιά πισωδρομικότητα*’,¹⁶⁰ ‘*Οι ιχθυοκαλλιεργητές των εσωτερικών υδάτων βαθαίνουν παραπέρα την πείρα και τ’ αποτελέσματα στη δουλειά τους*’¹⁶¹ κ.ά.

¹⁴² «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος XI, Αρ. φύλλου 2 (767), Πέμπτη 6 Γενάρη 1955, σελ. 3.

¹⁴³ «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος XII, Πέμπτη 23 Φλεβάρη 1956, σελ. 3.

¹⁴⁴ «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος V, Πέμπτη 8 Σεπτέμβρη 1949, σελ. 3.

¹⁴⁵ «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος XI, Αρ. φύλλου 1 (766), Σάββατο 1 Γενάρη 1955, σελ. 4.

¹⁴⁶ «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος XII, Αρ. φύλλου 23 (892), Κυριακή 18 Μάρτη 1956, σελ. 3.

¹⁴⁷ «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος XII, Αρ. φύλλου 25 (894), Πέμπτη 29 Μάρτη 1956, σελ. 2.

¹⁴⁸ «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος XX, Πέμπτη 9 Ιούλη 1964, σελ. 2.

¹⁴⁹ «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος XXIX, Κυριακή 1 Γενάρη 1978 σελ. 3.

¹⁵⁰ «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος 45^{ος}, Κυριακή 22 Οχτώβρη 1989, σελ. 3.

¹⁵¹ «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος XIX, Κυριακή 15 Δεκέμβρη 1963, σελ. 5.

¹⁵² «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος XXX, Κυριακή 6 18 Μάη 1975 σελ. 3.

¹⁵³ «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος 46^{ος}, Αριθ. φύλλου 50 (4473), Κυριακή 24 Ιούνη 1990, σελ. 1.

¹⁵⁴ «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος XXVI, Πέμπτη 2 Απρίλη 1970, σελ. 3.

¹⁵⁵ «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος XXVI, Πέμπτη 2 Απρίλη 1970, σελ. 3.

¹⁵⁶ «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος XXVII, Κυριακή 17 Γενάρη 1971, σελ. 4.

¹⁵⁷ «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος XXX, Αρ. φύλλου 3 (2860), Πέμπτη 9 Γενάρη 1975 σελ. 1.

¹⁵⁸ «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος 39^{ος}, Πέμπτη 6 Οχτώβρη 1983, σελ. 3.

¹⁵⁹ «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος 39^{ος}, Αριθ. φύλλου 104 (3795), Πέμπτη 29 Δεκέμβρη 1983, σελ. 2.

¹⁶⁰ «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος 46^{ος}, Αριθ. φύλλου 80 (4503), Κυριακή 7 Οχτώβρη 1990, σελ. 1.

¹⁶¹ «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος 47^{ος}, Αριθ. φύλλου 19 (4546), Πέμπτη 7 Μάρτη 1991, σελ. 1.

‘πλέρια’: (‘πλήρης’, ‘ολοκληρωτική’, ‘εξ ολοκλήρου’), π.χ. ‘κολοσσιαίο ρόλο παίζει η πλέρια χειραφέτηση της γυναίκας’,¹⁶² ‘εξευτελίστηκε πλέρια στα μάτια του’,¹⁶³ ‘την εξασφάλιση μιας πλατιάς, βαθιάς και πλέριας σοσιαλιστικής δημοκρατίας’¹⁶⁴ κ.ά.

‘ευρεία’ δηλαδή (‘διεύρυνση’) π.χ. ‘Σχετικά με την εύρυνση του ορίζοντα του δασκάλου’¹⁶⁵ κ.ά.

β). **Νεολογισμοί**, όπως ‘ευρύ δίχτυ’¹⁶⁶ δηλαδή ‘εκτεταμένο’ δίκτυο, ‘Πυκνότατο δίχτυ παιδικών κήπων και σταθμών λειτουργεί στην επαρχία του Αργυροκάστρου.’¹⁶⁷ ‘ευρύ δίχτυ’¹⁶⁸ κ.ά.

Όσον αφορά τη **σύνταξη** της εφημερίδας «Λαϊκό Βήμα», ο γραμματικο-συντακτικός χαρακτήρας της γλώσσας της έπαιρνε πολλές εκφάνσεις ως προς την ορολογία με την εισαγωγή πλήθους νέων λέξεων, ως προς τη στερεοτυπολογία με την εμφάνιση πολλών νέων γλωσσικών τύπων, ως προς τη γραμματική της υφή και την εκφραστικότητά της, η οποία βασιζόταν στη μακροπερίοδη φράση και στους πλατειασμούς που επαναλαμβάνονταν τακτικά.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει η σειρά των λέξεων σε μια πρόταση, η οποία έχει σχέση με την προβολή του στοιχείου στο οποίο θέλει να δώσει έμφαση ο συντάκτης. Συνήθως η σειρά που ακολουθούσαν ήταν (Υποκείμενο-Ρήμα-Αντικείμενο), π.χ. ‘*Το συμβούλιο του Ε.Α.Μ. του νομού Αργυροκάστρου, βρίσκεται σήμερα στην ευχάριστη θέση να κυκλοφορήσει το πρώτο φύλλο στην Ελληνική γλώσσα.*’,¹⁶⁹ ‘*Η οργάνωση της Ε.Α.Α.Ν. (Ένωσις Αντιφ. Αλβαν. Νεολαίας) παίρνει την πρωτοβουλία για το άνοιγμα δύο θερινών υπαιθρίων κέντρων, όπου θα διασκεδάσουν και θα μορφωθούν τα αετόπουλα.* ...’¹⁷⁰ κ.ά. Πολλές φορές στην αρχή ενός άρθρου δεν ακολουθείται η σειρά Υ-Ρ-Α (Υποκείμενο-Ρήμα-Αντικείμενο) και συνήθως προτάσσεται η λέξη-κλειδί, το στοιχείο που ο συντάκτης θέλει να τονίσει. Π.χ. στο άρθρο με τίτλο ‘*Το Β’ Κογκρέσο της νεολαίας*’ ξεκινάει ως εξής: ‘*«Αμιλλα προς τιμή των 15χρονων του κόμματος!»*’,¹⁷¹ ‘*Μήνες ολάκαιρες η αντιφασιστική νεολαία δούλενε ακούραστα για να φθάση με τα χέρια της γιομάτα στο Β’ Κογκρέσο.* ...’¹⁷² κ.ά.

Γενικά, η γλώσσα ήταν ένα ακαλαίσθητο μίγμα μιας ιδιόμορφης γλώσσας και διάφορων δάνειων ξενικών λέξεων που δημιούργησαν, τις περισσότερες φορές, έναν λόγο χωρίς εκφραστικότητα και ευλυγισία και που έρχονταν σε αντίθεση με το γλωσσικό αίσθημα της Εθνικής Ελληνικής Μειονότητας στην Αλβανία.¹⁷³

Το πλήθος των συνεργατών της εφημερίδας, πολιτικών αναλυτών, ανταποκριτών, λογοτεχνών, ποιητών κ.ά., ήταν υποχρεωμένο να προσομοιάσει τη γραφή του στο κεντρικό γλωσσικό πρότυπο ή γλωσσικό υπόδειγμα των κομμουνιστικών εφημερίδων

¹⁶² «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος XXVI, Πέμπτη 2 Απρίλη 1970, σελ. 3.

¹⁶³ «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος XXVI, Κυριακή 12 Απρίλη 1970, σελ. 4.

¹⁶⁴ «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος XXXIII, Κυριακή 9 Γενάρη 1977 σελ. 3.

¹⁶⁵ «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος XXXVI, Πέμπτη 20 Μάρτη 1980 σελ. 3.

¹⁶⁶ «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος XXX, Πέμπτη 14 Φλεβάρη 1974, σελ. 3.

¹⁶⁷ «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος XXVI, Αρ. φύλλου 1 (2336), Πέμπτη 1 Γενάρη 1970, σελ. 3.

¹⁶⁸ «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος XI, Αρ. φύλλου 1 (766), Σάββατο 1 Γενάρη 1955, σελ. 2.

¹⁶⁹ «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος 1^{ος}, Αριθ. 1, Αργυρόκαστρο Παρασκευή 25 Μαΐου 1945, σελ. 1.

¹⁷⁰ «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος 1^{ος}, Αριθ. 1, Αργυρόκαστρο Παρασκευή 25 Μαΐου 1945, σελ. 2.

¹⁷¹ «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος XII, Αρ. φύλλου 66 (935), Πέμπτη 16 Αυγούστου 1956, σελ. 1.

¹⁷² «Λαϊκό Βήμα», Χρόνος 1^{ος}, Αριθ. 1, Αργυρόκαστρο Παρασκευή 25 Μαΐου 1945, σελ. 1.

¹⁷³ Πασχάλης, Αθανάσιος, (1998), Τα Μεταπολεμικά Αναγνωστικά της Ελληνικής μειονότητας της Αλβανίας, γλωσσική και ιδεολογική προσέγγιση, Αθήνα, Εκδόσεις Gutenberg.

εκείνης της εποχής. Παρά τις αρχικές προσπάθειες, κυρίως των λογοτεχνών, για τη διατήρηση και μεταλαμπάδευση των γνώσεων, που είχαν αποκομίσει από τις σπουδές τους στην Ελλάδα, στα λογοτεχνικά έργα της εφημερίδας, ο «σοσιαλιστικός ρεαλισμός» και η πολιτική τους στράτευση ήταν εκείνα που τους ανάγκασαν να αφαιρέσουν πολλά εθνικο-ελληνικά στοιχεία, με αποτέλεσμα να επέλθει η γλωσσική φτώχεια και η γλώσσα να καταντήσει επί το πλείστον ξύλινη, στομφώδης, χωρίς τη χάρη του άρτιου πεζού και ποιητικού λόγου, με μία ομοιομορφία γλωσσικής έκφρασης, τεχνοτροπιών και περιεχομένου.¹⁷⁴

Ως αποτέλεσμα, η γλώσσα από μέσο επικοινωνίας να μετατραπεί σε μέσο έκφρασης και αναπαραγωγής της ιδεολογίας και κατ' επέκταση της εξουσίας, όπου η ιδεολογική γλώσσα, στην υπηρεσία του καθεστώτος, κυριαρχούσε στο λόγο, διαστρεβλώνοντας το περιεχόμενο των λέξεων ή μετατρέποντάς τες σε κλισιέ, εμποδίζοντας έτσι, την αυθεντική ανάπτυξη του νοήματος.¹⁷⁵ Π.χ. στις προσωπολατρικές αναφορές, στον αρχηγό Ενβέρ Χότζα, οι λέξεις είχαν χάσει το πραγματικό τους νόημα, τα κοσμητικά επίθετα είχαν αντικαταστήσει τα ουσιαστικά και ο υπερθετικός των επιθέτων δεν επαρκούσε και είχε αντικατασταθεί από τον «υμνολογικό βαθμό».

Μετά το 1990, με την κατάρρευση του κομμουνιστικού καθεστώτος, μπήκε ένα τέρμα στην αισθητική μέθοδο του σοσιαλιστικού ρεαλισμού, που είχε μετατρέψει όλες τις τέχνες σε μέσα της ιδεολογικής επικράτησης του κομμουνιστικού συστήματος. Στην Ε.Ε.Μ. οι αλλαγές αυτές έφεραν μια γενική βελτίωση της γλώσσας και έγιναν διάφορες προσπάθειες στα δημοσιογραφικά και λογοτεχνικά είδη της εφημερίδας να αποτυπωθεί η ατομική και συλλογική τύχη της Ελληνικής Εθνικής Μειονότητας. Παράλληλα, οι επαφές και η επικοινωνία με την ελληνική γλώσσα του εθνικού κορμού αποκαταστάθηκαν, διότι μετά το 1990 ήταν ελεύθερες, ενώ ταυτόχρονα αραιώνεται η επικοινωνία με την αλβανική γλώσσα και με την πάροδο του χρόνου σπανίζουν τα δάνεια από την αλβανική. Ως αποτέλεσμα, η χρήση της ελληνικής γλώσσας στην εφημερίδα να βελτιώνεται συνεχώς με μία τάση πλήρους ενσωμάτωσης στην Κοινή Νεοελληνική που χρησιμοποιείται στον εθνικό κορμό, την Ελλάδα.

Πράγμα που επιβεβαιώνεται και από τον Αριστοτέλη Σπύρου, ο οποίος έχει αναφέρει πως μετά το 1990-91 οι φορείς του ιδιώματος, βρέθηκαν ενώπιον μιας καινούργιας γλωσσικής πραγματικότητας, όπου η ΝΕ ήταν ο μόνος αποδεκτός κώδικας επικοινωνίας μεταξύ των ομιλητών, με αποτέλεσμα το ιδίωμα, να χάσει τη βάση του και να υποχωρήσει με ραγδαίους ρυθμούς, σ' αντίθεση με την Κοινή η οποία κέρδιζε συνεχώς όλο και περισσότερο έδαφος, μιας και η μετάβαση από τον ιδιοματικό κώδικα στον κοινό ήταν εύκολη υπόθεση, λόγω της ευρύτητας του φωνητικού και φωνηματικού καταλόγου του ιδιώματος και των ελάχιστων στην ουσία διαφορών στη γραμματική. Καθώς επίσης και στο λεξιλόγιο, όπου είχε αρχίσει η διεισδυση νέων

¹⁷⁴ Κώστας Νάτσιος, *Ιστορία της Βορειοηπειρωτικής Λογοτεχνίας*, Εκδόσεις Argjiro, Αργυρόκαστρο 2005, σελ. 69.

¹⁷⁵ Παναγιώτης Μπάρκας, *Η κομμουνιστική ιδεολογία, ο αλβανικός εθνικισμός και η ιδεολογική γλώσσα*, Τα ταξίδια της Φηγού, Ήπειρος: Οι μυλόπετρες... αλλοιώνονται, Τόμος III, Εκδόσεις Ελίκρανον, Αθήνα 2016, σελ. 249.

λεξιμάτων στις ομιλητικές συνήθειες, αντικαθιστώντας έτσι, τα αντίστοιχα ιδιωματικά, τα οποία εγκαταλείπονταν ως μη αποδεκτά.¹⁷⁶

Συμπεράσματα

Η γλώσσα στην εφημερίδα «Λαϊκό Βήμα» (1945-1991) αντικατόπτριζε τη μεγάλη επιρροή που ασκούσε η πολιτική εξουσία του Κομμουνιστικού Κόμματος και διαμόρφωνε ένα συγκεκριμένο τρόπο έκφρασης των ιδεών, αλλά και των διαφόρων διαδικασιών και γεγονότων.

Η γλώσσα που χρησιμοποιούσε βασιζόταν στην κωδικοποίηση των στοιχείων της πραγματικότητας, έτσι, ώστε στο σύνολό της, να θύμιζε κωδικοποιημένο μήνυμα. Οι λέξεις έχαναν την αρχική τους έννοια και αποκτούσαν μια νέα σημασία, καθορισμένη από το πολιτικό πλαίσιο της εποχής.

Πολλές φορές μέσα σε κείμενα της εφημερίδας υπήρχαν αυτούσιες αλβανικές λέξεις γραμμένες με το ελληνικό αλφάβητο. Οι λέξεις αυτές αφορούσαν, κυρίως, νέα λεξιλογικά προϊόντα, δηλ. δημιουργήματα της αλβανικής γλώσσας, νέες πολιτικές έννοιες και ιδέες, που η ελληνική της Ε.Ε.Μ. σ' εκείνο το στάδιο εξέλιξής της δεν τις διέθετε, πράγμα που αποτελεί μια παράδοξη γλωσσική κατάσταση.

Γενικότερα, η γλώσσα της Εθνικής Ελληνικής Μειονότητας στην Αλβανία, τα σαράντα πέντε χρόνια της απομόνωσης, δεν μπόρεσε, ως ζωντανός οργανισμός, να εμπλουτίσει το λεξιλόγιό της και να δημιουργήσει νέους εννοιολογικούς όρους. Η φθορά και ο μαρασμός που υπέστη, την ανάγκασαν να αναπληρώσει τις ελλείψεις από την πλημμυρή εκμάθησή της, με κακόζηλες φτιαχτές ελληνικές λέξεις ή με λέξεις της αλβανικής γλώσσας.

Βιβλιογραφία

- Αρχείο της εφημερίδας «Λαϊκό Βήμα» (1945-1991).
Άρθρο «Για μια πιο πλατιά διάδοση και εκμετάλλευση του τύπου», 20 Δεκεμβρίου 1953, εφημερίδα «Λαϊκό Βήμα».
Κυριαζής, Δώρας, «Σκέψεις για τη βελτίωση της γλωσσικής μας παιδείας», Πέμπτη 21 Μάρτη 1991, εφημερίδα «Λαϊκό Βήμα».
Μπάρκας, Παναγιώτης, 2016, Η κομμουνιστική ιδεολογία, ο αλβανικός εθνικισμός και η ιδεολογική γλώσσα, στο *Τα ταξίδια της Φηρού, Ηπειρος: Οι μυλόπετρες... αλλοιώνονται, Τόμος III*, Αθήνα, Εκδόσεις Ελικράνον.
Νάτσιος, Κώστας, 2005, Ιστορία της Βορειοηπειρωτικής Λογοτεχνίας, Αργυρόκαστρο, Εκδόσεις Argjiro.
Πασχάλης, Αθανάσιος, 1998, Τα Μεταπολεμικά Αναγνωστικά της Ελληνικής μειονότητας της Αλβανίας, γλωσσική και ιδεολογική προσέγγιση, Αθήνα, Εκδόσεις Gutenberg.
Σπύρου, Αριστοτέλης Η., 2008, «Σχέσεις του ιδιώματος με την Κοινή Νεοελληνική», στο *Το ελληνικό γλωσσικό ιδίωμα της περιοχής Δελβίνου και Αγίων Σαράντα*, Αθήνα, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Φιλοσοφική σχολή, Βιβλιοθήκη Σοφίας Ν. Σαριπόλου 109.
Ksера, Kostando, Rreth leksikografisë dygjuhëshe grekisht - shqip dhe shqip - greqisht, Διδακτορική διατριβή, Πανεπ. Τιράνων, 2015. <http://www.doktoratura.unitir.edu.al/wp-content/uploads/2016/05/Kostando-KSERA>

¹⁷⁶ Αριστοτέλης Η. Σπύρου, στο «Σχέσεις του ιδιώματος με την Κοινή Νεοελληνική», στο *Το ελληνικό γλωσσικό ιδίωμα της περιοχής Δελβίνου και Αγίων Σαράντα*, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Φιλοσοφική σχολή, Βιβλιοθήκη Σοφίας Ν. Σαριπόλου 109, Αθήνα 2008, σελ.282-283.

Distribution and use of the unaccented augment in Canadian Greek¹

Angela Ralli¹, Panayiotis Pappas², Simeon Tsolakidis¹
University of Patras¹, Simon Fraser University²

Περίληψη

This paper investigates the realizations of the unaccented syllabic augment (SA) in the speech of Greeks who emigrated to Canada from 1945 to 1975. The dataset was constructed from recorded interviews with 131 speakers from Calgary, Edmonton, Toronto, Vancouver, Victoria, Regina, and Montreal as part of the ImmiGrec project (<https://immigrec.com/en>). The participants are bi-dialectal speakers of both Standard Modern Greek (SMG) and a dialect variety of Modern Greek, and they represent not only regions where SA seems to be retained (for example, Crete) but also regions where it is thought to have disappeared (for example Northern Greece). Our data reflect the variability that has characterized this phenomenon since the initial observation of Triandaphyllidis (1936) that SA was not obligatory in the vernacular of his era. We find that the unaccented SA is still present in areas where it would be expected according to the relevant literature (e.g. Chios, Crete and Ionian Islands), but with some indications of retreat. In contrast, speakers who come from areas where the unaccented SA is not retained (e.g. regions of Northern Greece and Lesbos), sometimes use it in their speech. We suggest that there are two possible reasons for this: The prestige that Peloponnesian has over other dialects, because of its great similarity with SMG, and the effect of the new social networks into which the participants were integrated in their new communities in Canada.

Key words: unaccented syllabic augment, dialect contact, immigrant speech, Canada

1. The verbal augment in the history of the Greek language and its dialects

In Classical Greek, the verbal augment (either temporal or syllabic) was an obligatory inflectional prefix, attached to the verbal stem for the realization of the past feature. The verbal augment was classified as either syllabic or temporal. The syllabic augment was ordinarily an /e-/, as in

- (1)
a.   'luō (present) 'I unbind' → 'e-luon (imperf. past) 'I was unbinding'
                 'e-lusa (perf. past)   'I unbound'

¹ The authors are grateful for the generous financial support of the Stavros Niarchos Foundation for the project "Immigration and Language in Canada: Greeks and Greek Canadians" (2016-2018), which made this study possible. We also thank the participants across the Hellenic communities of Canada, and the members of our research teams at the Universities of Patras, McGill, SFU, and York.

- b. *boē'thō* (present) 'I help' → *e-bo'ēthoun* (imperf. past) 'I was helping',
e-bo'ēthēsa (perf. past) 'I helped'

The temporal augment, on the other hand, occurred with verbs beginning with a vowel. In this case, the augment appeared in the form of initial vowel lengthening (Chantraine, 1961), as in

- (2)
a. *e'θelō* (present) 'I want' → *ē-θelon* (imperf. past) 'I wanted'
ē-θelēsa (perf. past) 'I wanted'
b. *o'mnuō* (present) 'I swear' → *ō-'mnuon* (imperf. past) 'I was swearing'
ō-mosa (perf. past) 'I swore'

The temporal augment had already fallen out of usage by Hellenistic Greek, because of its variable form and the loss of the relevant notion of lengthening by sound change. However, it is worth noting that some forms augmented with *i-* (<*ē-* or *ei-* or *ēi-*²>) were transmitted to Medieval and Modern Greek on the basis of frequency, for example:

- (3)
a. *'iθela* 'I wanted'
b. *'ipa* 'I said'

Other forms arose through analogical levelling in Medieval Greek (Horrocks 2010), for example

- (4)
'leyo (present) 'I say' → *'i-leya* (imperf. past) 'I was saying'
instead of *'e-leya* after *'ipa* (perf. past, 'I said')

Some of these still appear in Standard Modern Greek (SMG), for example,

- (5)
a. *'θelō* (present) 'I want' → *'i-θela* (imperf. past) 'I wanted'
b. *'ksero* (present) 'I know' → *'i-ksera* (imperf. & perf. past) 'I knew'

or in Modern Greek dialects (MGD), for example:

- (6)
a. Lesbian *'leyu* 'I say' - *'ipa* 'I said' → *'ileya* 'I used to say'
(Kretschmer 1905: Ralli, in prep.)
b. Peloponnesian *'ferno* 'I bring' → *'iferna* 'I was bringing'
'ifera 'I brought'
(Pantelidis 2001, pers. comm.)

² For the development of the pronunciation of Ancient Greek diphthongs and long vowels and their shortening in Hellenistic Greek, see Petrounias 2007 and Horrocks (2010).

Crucially, for certain MGD verbs the augment /i-/ was generalized as the basic form of the syllabic augment. This holds for the areas of Aenus (Eastern Thrace), Lesbos, Ikaria, Dodecanese, Smyrna as well as for some parts of Crete, Chios and Cyclades (Santorini, Ios, Tinos, Syros) (Hatzidakis 1892, 1905; Contossopoulos 2001). Moreover, in some cases, like the old syllabic augment /e-/, the appearance of which is in many instances related to stress, /i-/ appears only when stressed, for example in the Eastern and Central Crete (Pangalos 1950; Contossopoulos 2001) or in North-Eastern and Southern Chios (Pernot 1946):

- (7)
- a. Eastern and Central Cretan
a 'leθo (present) 'I grind' → 'ileθa (imperf. past) 'I was grinding'
e 'leθame (imperf. past) 'we were grinding'
- b. Southern Chiot
 'γrafo (Present) 'I write' → 'iyrapsa (perf. past) 'I wrote'
e 'γrapsame (perf. past) 'we wrote'

In other cases, /e-/ and /i-/ coexist, like in certain areas of Central Crete (Pangalos 1955), and occasionally in the Cyclades (Contossopoulos 2001):

- (8) (Eastern and Central Cretan)
 'troγo (Present) 'I eat' → *e* 'fayame & *i* 'fayame (perf. past) 'we ate'

The syllabic augment /e-/, fared better in terms of retention. In SMG, it is retained when accented, due to a general phonological process which deleted unaccented initial vowels (Horrocks 2010; Manolessou & Ralli 2015):

- (9)
- a. 'lino (present) 'I unbind' → 'e-lina (imperf. past) 'I was unbinding'
 'liname (imperf. past) 'we were unbinding'
 'e-lisa (perf. past) 'I unbound'
 'lisame (perf. past) 'we unbound'

As a result of this process, the SA lost its clear morphemic status and became a morpho-phonological formative, whose only function is to receive stress when there is a left-hand stress shift outside the confines of the word (Babiniotis 1972, Kaisse 1982). According to Ralli (1988, 2005) this stress shift is caused by the phonological properties of past tense inflectional endings³. Furthermore, the distinction between the syllabic and the temporal augment has been neutralized, and the latter is treated similarly to the

³ But see Drachman (2001) and Spyropoulos & Revithiadou (2008) Revithiadou & Spyropoulos for a somehow different treatment, within the generative framework. More particularly, Drachman (2001) proposes that the augment in Modern Greek is only one of the potential past tense exponents, stress shift and ending being the others. On the other hand, Spyropoulos & Revithiadou (2008) claim that /e-/ is the surface manifestation of a segmentally empty prefix which bears lexically-encoded accentual properties, and it stands in allomorphic relation with a set of other exponents of the Past.

former. Thus, we find *'i-ksera* ('I knew') but *'kserame* ('we knew'), and so we will refer to both as the syllabic augment (SA).

The motivation for this study, stems from the observation that the SMG pattern is not observed in several dialects (Papadopoulos 1926, Triantaphyllidis 1936). The SA is obligatorily present in the dialects of Cyprus, Smyrna, Pontus, Chios, Cyclades, some parts of Lesbos and the Peloponnese, Crete and the Ionian Islands (Tzitzilis 2016, Kretschmer 1905, Ralli in prep.):

(10)

a. Cypriot

'yrafomen (present) 'I write' → *e-'yrafamen* (imperf. past) 'we were writing'
(Menardos 1925)

b. Smyrniot

pe'θeno (present) 'I die' → *i-peθana* (perf. past) 'I died' (Liosis 2016)

c. Pontic

'kloskome (present) 'to return' → *e-'kloskumane* (imperf. past) 'I was returning'
(Revithiadou & Spyropoulos 2009)

d. Chiot

'pero (present) 'I take' → *e-'pira* (perf. past) 'I took' (Pernot 1946)

loya'rijazi (present) 'he counts' → *i-lo'yarjaze* (imperf.) 'he was counting'
(Contossopoulos 2001)

e. Naxiot

'xanome (present) 'I get lost' → *e-'xanumu* (imperf. past) 'I was getting lost'
(Oikonomidis 1952)

yli'tono (present) 'I get away' → *i-'ylitosa* (perf. past) 'I got away'
(Koukoules 1923)

f. Peloponnesian

fi'lo (present) 'I kiss' → *e-'filiya* (imperf. past) 'I was kissing'

'kserete (present) 'you know' → *i-'kserate* (imperf. & perf. past) 'you knew'
(Pantelidis 2001, pers. comm.)

g. Cretan

'sirnome (present) 'we drag' → *e-'sirname* (imperf. past) 'we were dragging'

'trojome (present) 'we eat' → *e-'fayame* or *i-'fayame* (perf. past) 'we ate'
(Pangalos 1955)

h. Corfiot

'kaθome (present) 'I sit' → *e-ka'θomuna* (imperf. past) 'I was sitting'
(Avloniti 2008)

i. Patmian

je'mizo (present) 'I fill' → *i-'jemisa* (perf. past) 'I filled' (Papadopoulou 2005)

j. Lesbian

'δlevyu (present) 'I work' → *i-'δulivya* (imperf. past) 'I was working'
(Kretschmer 1905, Ralli in prep.)

For these cases, Ralli (2005) has argued that SA has morphological status, and that it is the first part of a discontinuous morpheme, the second member of which is the past tense ending.

2. Methodology

This study was conducted as part of the *ImmiGrec* project (2017-2018; <https://immigrec.com/en>), funded by the Stavros Niarchos Foundation. The project aims at understanding the Greek communities established across Canada, by studying them from a historical, political, sociological, anthropological and linguistic perspective. As for the linguistic objectives, the project plans to examine the dialectal variation among the Greeks living in Canada, issues concerning contact between these dialects, but also more generally issues of language contact between Greek and the host languages of English and French. Most of our participants left Greece for economic and political reasons. The second world war and the Greek civil war that followed it (1946-1949) devastated the countryside, and many left in order to avoid persecution for their political beliefs (Mitrofanis 2003). For this reason, most have only primary education, while a few have completed high school.

The research question guiding our study is: “What patterns of usage of the *unaccented* syllabic augment do we find in the speech of Greek Canadians from different dialect regions?” In order to answer this, we constructed a dataset from the interviews of 131 participants from 8 of the 15 dialect regions of Greece identified by Trudgill (2003): Central, Northern, Southern, Southeastern, Eastern, and the three Cycladic varieties (Northern, Western, and Central). The interviews took place in 2017 and 2018, and they were based on a questionnaire (cf. Appendix), which was structured on three axes: Greek origins, settlement in Canada, integration in the Canadian society. During the interviews, deviations were permitted if the participants desired to do so.

3. Results

Below we present some representative examples of utterances displaying the presence or absence of unaccented syllabic augment (11), as well as the temporal augment (12) (underlined forms). In most examples, the variation can be found in the same speaker. Alternations of the same verbal form are also frequent:

- a. Ionian (A.D., Cephalonia-Vancouver)
e'ðuleva sto 'feri, stin cefalo'na. pi'jename 'patra-cefalo'na- 'patra – sto 'ajios je 'rasimos 'ðuleva
I was working on the ferry, on Cephalonia, we were going Patra-Cephalonia-Patra – on the St. Gerasimus I was working.
- b. Peloponnesian (H.K., Arcadia-Edmonton)
e'yo 'idi 'ixa mna i'dea ap a'fta, 'to ksera 'prin, a'plos 'ekana mna epive'veosi 'otan 'piya e'ci, ce e'piya
I already had some idea about these matters, I had known it from before. I just confirmed it when I went there. So I went.
- c. Modern Athenian (I.K., Athens-Edmonton)
'ðuleve, 'ðuleve. 'para po 'li e'ðuleve
He worked, he worked. He worked very hard!
- d. Northern dialects
i. (N.P. Karditsa-Vancouver)

'efiya 'otan 'imuna, e'fiyame 'dio fo 'res, 'otan 'fiyame, 'otan 'imuna
tri'on xro'non 'piyame sto xo'rjo tu pa'tera mu

I left when I ... we left twice, when we left, when I was 3 years old we went to my father's village.

ii. (K.P. Kavala-Toronto)

e'yo 'pijena 'eksi 'mines e'ci ce 'eksi 'mines e'do [...] 'emena, ce
peri'sotero o 'loyos pu e'pijena stin e'laða 'itane ja'ti ci'tusa ti ma'ma
mu

I went there for 6 months there and six months here [...] I stayed, and the biggest reason I went to Greece was because I looked after my mother.

iii. (K.K. Evritania-Vancouver)

'evyala to ji'mnasio ce me'ta bar'karisa sto embori'ko nafti'ko, e'pira to
'diploma tu anθipopli'arxu, ksanabar'karisa, 'pira to 'diploma tu
ipopli'arxu

I finished high school and then I shipped off with the merchant marines. I got my diploma as a second lieutenant, I shipped off again, I got the diploma as a captain's mate.

iv. Sporades (A.T. Skopelos-Vancouver)

ton 'ide ce ton e'valane se 'kapço karo'tsaki ce ton e'ferane 'mesa sto
estia'torio ce 'kaname 'oti 'eprepe na 'kanume

He saw him and they put him in a wheelchair and they brought him into the restaurant and we did everything we could do.

v. Lesbos (M.G. Lesbos-Montreal)

eci 'ynorisa ti . . . e'yno'risame ti 'lila, ton 'jani ce ti jor'jia, 'kati 'alus
'elines.

There I met, we met Lila, John, and Georgia, and some other Greeks.

e. Cretan (D. G.-K., Chania-Vancouver)

'istera to 'maθane 'oti epa'remine to aero'plano, e'maθane, o pa'teras
mu ido'piise tin ete'ria

Later, they learned that the airplane remained on the ground. They learned it, my father notified the company.

f. Chiot (G.V., Chios-Montreal)

evo'iθisa po'li 'kosmo e'do 'pera . . . ce po'li a 'koma mu 'lene efxari'sto
pu tus vo'iθisa 'totes ce 'vrikane mja du'la

I helped a lot of people here ... and many still thank me, because I helped them then, and they found work.

g. Dodecanesian (B.K., Karpathos-Montreal)

'otan epa'ndreftika, parusi'astika sto imi'gresion. tus 'leo "pa'ndreftika
ce 'θelo na 'mino edo'pera 'tora"

When I got married, I presented myself to the Immigration Office. I say to them: "I am married and I want to stay here now."

h. Cypriot (N.C., Cyprus-Vancouver)

stis 'vasis e'δulepsa is tin lefko'sian ... me'ta sti leme'so. me'ta to
yra'fion tis 'pu tan stin 'polin 'mesan 'eklisen, 'pijen stin episko'pin

On the [military] bases I worked in Nicosia ... then in Limassol, then her office which was in the town closed, it moved to Episkopi.

(12) Examples with augment (i-)

- a. Peloponnesian
i. (T.K., Helis-Vancouver)
ar 'yotera i'θelisan arce'ti si'nadelfi na metakini'θume a'po e'ci ce na 'pame e'ci akri'vos pu 'ine 'simera i me'γali elini'ci ci'notita tu van'kuver
Later several colleagues wanted to move from there and go to the place where the big Greek community is in Vancouver.
ii. (I.P., Arcadia-Regina)
'otan 'kaname e'do to 'xol stin ekli'sia, e'ci i'ferame ce er'xomastun e'do. den parapi'jename
When we made the hall in the church, we brought it there and came here. We did not go too often.
- b. Chiot (M.B., Chios-Toronto)
ti 'difteri 'mera pu 'irθame, mas 'pire ce mas 'pije sxo'lio na mas 'γrapsi. 'piyame sto sxo'lio ce den i'kserame 'tipota
The second day we were here, he took us and he went with us to the school to enrol us, we went to school and we did not know anything.
- c. Cretan (D. G.-K., Chania-Vancouver)
'otan 'irθame edo'pera 'istera, den i'kserame, den i'kserame, den i'kserame, 'ute 'anθropo den i'kserame
When we came here afterwards, we did not know, we did not know a single person.
- d. Ionian (D.A., Cephalonia-Vancouver)
'pu 'itan o ni'kolas ce i 'popi den i'kserame. 'pu 'itan o 'ajelos den i'kserame. a'fta ta 'maθame to penindae'fta, ar'γotera, ' xroγa ar'γotera
Where were Nicholas and Popi, we did not know, where was Angelo we did not know. This we learned in 57, later, years later.
- e. Thessalian (C.S., Larissa-Vancouver)
'mono stin 'larisa 'ixa 'pai mja fo'ra. to sxo'lio mas 'pije sto idrayo'jio na 'dume ta ne'ra 'pos kseki'nane. 'tipota den i'kserame
Only in Larisa had I been once. The school took us to the water reservoir, so we could see where the water begins. We did not know anything.

What is interesting not only in the examples above but throughout our data is that there is variation in terms of the usage of unaccented SA (with various degrees). There are speakers who come from an area where the unaccented SA is expected but use forms without it (e.g. 11b), but there are also speakers from areas where the unaccented SA is not expected and, yet, tend to use it (e.g. 11d). This can be seen in Figure 1, where the map on the left depicts the expected presence or absence of the unaccented SA. Areas in red are regions where it should be absent, areas in green are areas regions where it should always be present, and the yellow areas are those for which the pattern is variable. The map on the right depicts our findings. First notice that there is no area in green, because there are no speakers that always use the unaccented SA. At most there is variable usage, even for speakers from the Southern dialect region (cf. Crete). Areas in orange (e.g. Rhodes or Lesbos), are ones in which some speakers have a variable pattern, while others never use the unaccented SA. Overall, the maps show that the speakers are in a process of general convergence with respect to this dialect feature. It is

not simply the case that non-standard speakers are converging to the standard, but even speakers from standard areas (e.g. Athens) are using the non-standard variant.

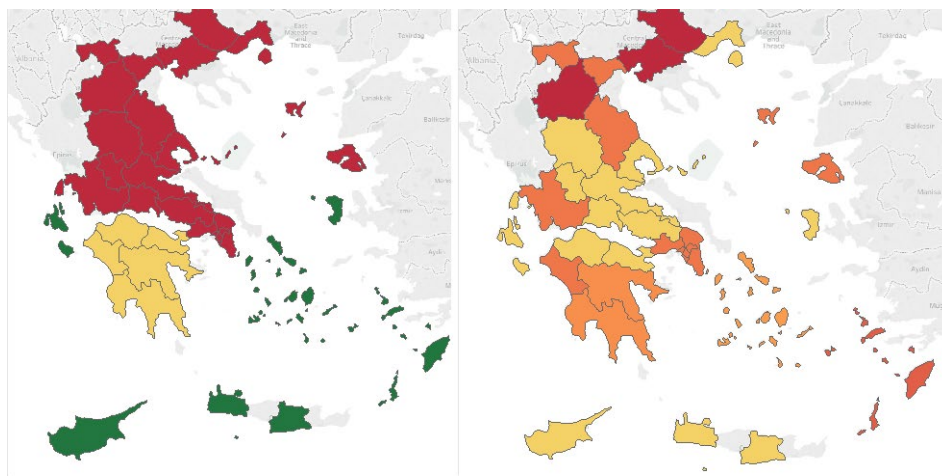

Figure 1. Expected (right) vs. actual (left) use of the unaccented SA among first-generation Greek-Canadians. Red indicates categorical absence of the feature, green categorical presence, while yellow and orange degrees of variability.

4. Discussion and further research

The most promising approach for understanding this pattern, would be an analysis using variationist methodology (Labov 1963, 2006), and theoretically grounded in the findings of studies in koineization (cf. Bekker 2013; Bubenik 1993; Cerruti & Regis 2014; Elmentaler 2005; Kerswill 2000; Siegel 1993; Trudgill 2008). To achieve this, we would need to analyze data from many more speakers, because, as is typical with morphological phenomena, the number of tokens per participant is low. However, these preliminary results can be tentatively understood in the light of other findings within the *Immigrec* project.

The recorded interviews clearly show that, although the influence of SMG is not negligible in the speech of our participants, the greater tendency is for them to employ features that belong either to their native dialectal variety of MG, or to a vernacular form of Common Modern Greek (CMG). According to most scholars of Greek (cf. Triantaphyllidis 1936, Mirambel 1937, Horrocks 2010, among others) this vernacular CMG was a variety of Modern Greek already spoken by the majority of the Greek population at the first half of the 20th century, that is, before the standardization of SMG and its teaching in the post-war Greek education. CMG had received very little influence from Katharevousa (the archaizing official variety of Greece until 1975), and was differentiated from region to region, where the spoken varieties were increasingly becoming assimilated to it. Crucially, it was characterized by variation, or the parallel use of several morphological features, something which is a common characteristic of koines, (cf. Bubenik 1993; Siegel 1993; Trudgill 2008). A typical example of this variation is the mixture of different verbal forms, such as the one we see in the case of

the unaccented SA. Since all of our participants are born after 1920, it is reasonable to assume that they have not lived in a purely mono-dialectal context before leaving Greece, and that most of them used a form of CMG before their departure for Canada. We suggest then that they brought this form of the vernacular with them to Canada, and continued to use it after their settlement in the new country.

Furthermore, our investigation of the imperfect tense endings in *-ay-* and *-us-*, (Tsolakidis, Ralli and Pappas, to appear), as well as the exploration of English noun and verb borrowings in Canadian Greek (Ralli, 2018, and Ralli et al, to appear) have provided evidence that the original speech of Greek immigrants in Canada, both dialectal (that is, the linguistic variety of their native place) and non-dialectal (that is, that of CMG which was carried from Greece), has been affected by mainly two factors: a) the influence of SMG due to frequent visits to Greece, where SMG prevails, and b) the increased exposure to mainstream Greek content through technology (satellite TV, internet) in Canada in the last decades.

Despite these pressures, the dialectal pattern with respect to unaccented SA persists, since there is no speaker coming from an area with compulsory unaccented SA who entirely avoids it, and some speakers even use the *i-* form (e.g. *ifera*), which is strictly dialectal (i.e. it cannot pass as CMG). Moreover, we see that the dialectal pattern is also used by speakers from areas that follow the standard. For instance, speakers from Lesbos occasionally use an unaccented SA of the *e-* form, something which is unknown in both the Lesbian MGD and in the CMG spoken in Lesbos.

The extension of the variable pattern to other dialectal groups may be due to the fact that the Peloponnesian variety, which is the basis for SMG and thus enjoys elevated prestige, shows a variable pattern itself, namely both the presence and the absence unaccented SA can be found. Since in many communities in Canada, Greeks from the Peloponnese are in the majority, immigrants from other Greek areas have begun adopting their pattern of speech. Trudgill (2001) argues that the members of small, stable tightly-knit societies are likely to share more linguistic information than members of larger, more dynamic and loosely-knit communities. In the case of the sociolinguistic situation of our participants, it is likely that Greek immigrants coming from different dialectal regions adopted more variable patterns in order downplay their differences, and emphasize their common bonds. In this context, the simultaneous use of verbal forms with and without unaccented SA, even by the same speaker and/or even in the same sequence of sentences, was and still is something acceptable. We have found a similar pattern for the parallel use of the imperfect tense endings in *-ay-* and *-us-*, in Tsolakidis, Ralli and Pappas (to appear).

Britain & Trudgill (2005) have shown how the rapid increase in the population of the city of Norwich during the 19th century has resulted in the formation of a new dialect through the accommodation of the mutually intelligible varieties of speakers who immigrated from the rural areas around the city. In a similar sense, it is possible that upon the establishment of Greek communities in Canada, a Canadian-Greek Koiné began to develop, influenced by but essentially independent from SMG and CMG. Some other indications for the existence of this Koiné can be found in Tsolakidis, Ralli and Pappas (to appear), Ralli (2018), and Ralli et al (to appear).

As mentioned above, in order to test this hypothesis it is necessary to examine in detail a much wider sample of our participants, in order to include immigrants from as many communities in Canada and dialectal regions in Greece. The expanded dataset will allow us to investigate further issues which are structural in nature, such as:

- (i) Which are the verbs showing the use of unaccented SA? In other words, are there any specific verbs which can carry it, or it is a feature characterizing all verbs?
- (ii) Is there any correlation between the presence of unaccented SA and the verbal endings? For instance, we have observed that imperfect forms in *-us-* carrying an unaccented *e-* are extremely rare.
- (iii) What is the function of the *e-* (or *i-*) in Canadian Greek? Is it an inflectional prefix or a stress carrier?
- (iv) Maniakas (1991, 2001), observes that English is much more prominent in the Greek of second-generation immigrants, which raises the question of how much it affects the speech of first-generation Greeks.

References

- Avloniti, S.-Z. 2008. *A morphological study of the verbal system of the dialect of Corfu*. Master diss. in University of Patras [in Greek].
(<http://nemertes.lis.upatras.gr/jspui/handle/10889/903>)
- Babiniotis, G., *The verb of the Greek language*. Athens: University of Athens [in Greek].
- Bekker, I. 2013. The formation of South African English. *English Today* 29 (1): 3-9.
- Britain, D. & P. Trudgill. 2005. New dialect formation and contact-induced reallocation. *International Journal of English Studies* 5: 183-209.
(<https://digitum.um.es/jspui/bitstream/10201/2196/1/1198977.pdf>)
- Bubenik, V. 1993. Dialect contact and koineization: the case of Hellenistic Greek. *International Journal of the Sociology of Language* 99: 9-23.
- Cerruti, M. & R. Regis. 2014. Standardization patterns and dialect/standard convergence: a Northwestern Italian perspective. *Language in Society* 43 (1): 83-111.
- Chambers, J. K. 1995. *Sociolinguistic theory*. Oxford: Blackwell.
- Chantraine, P. 1961. *Morphologie historique du grec*. Paris: Klincksieck.
- Contossopoulos, N. 2001. *Dialects and varieties of Modern Greek*. Athens: Grigoris [in Greek].
- Drachman, G. 2001. Concord in morphology. In G. Booij et al. (eds), *Topics in morphology: selected papers from the 3rd International Mediterranean Morphology Meeting*. Barcelona: Universitat Pompeu Fabra.
- Eckert, P. 2000. *Linguistic variation as social practice: The linguistic construction of identity in Belten High*. Malden: Blackwell.
- Elementaler, M. 2005. The role of cross-regional language contact in the genesis of regional colloquial varieties. *Zeitschrift für Deutsche Philologie* 124 (3): 395-415.
- Feagin, C. 1979. *Variation and change in Alabama English: a sociolinguistic study of the white community*. Washington: Georgetown University Press.
- Georgogiannis, P. 1996. Immigration movements from Greece to abroad. *Yearbook of the Department of Primary Education, University of Ioannina* 9: 18-29 [in Greek]
- Horrocks, G. 2010. *Greek*. Chichester: Wiley-Blackwell.
- Kaisse, H. 1982. On the preservation of stress in Modern Greek. *Linguistics* 20: 59-82.
- Kerswill, P. & A. Williams. 2000. Creating a New Town Koine: children and language change in Milton Keynes. *Language in Society* 29 (1): 65-115.

- Kitroef, G. 2003. North and South America. The expatriates in USA, Canada and Latin America. In V. Panagiotopoulos (ed.), *A history of modern Greeks*, vol. 9. Athens: Ellinika Grammata, 305-318 [in Greek].
- Kretschmer, P. 1905. *Neugriechische Dialektstudien I. Der heutige lesbische Dialekt*. Wien: Kaiserliche Akademie der Wissenschaften.
(<http://anna.adaktylos.com/kretschmer.html>)
- Koukoulos, F. 1923. On the dialect of Kythnos. *Lexikographikon Archion tis Mesis ke Neas Ellinikis* 6: 271-325 [in Greek].
- Labov, W. 1963. The social motivation of a sound change. *Word* 19: 273-309.
- Labov, W. 2006. *The social stratification of New York English* (2nd ed.). Cambridge: Cambridge University Press.
- Liosis, N. 2016. Cosmopolitan or local? The dialects of the Smyrna region. In A. Ralli, N. Koutsoukos & S. Bompolas (eds.), *Proceedings of the 6th Modern Greek Dialects and Linguistic Theory Meeting*. Patras: University of Patras, 102-113.
(<http://resmicte.lis.upatras.gr/index.php/mgdlt/article/view/2677/2906>)
- Maniakas, T. 1991. *The ethnolinguistic reality of Montreal Greeks*. PhD Diss., University of Montreal.
- Maniakas, T. 2016. The Greek dialect in Montreal and its characteristics. *Studies in Greek Language* 36: 231-237 [in Greek].
(http://ins.web.auth.gr/images/MEG_PLIRI/MEG_36_16%20MANIAKAS.pdf)
- Manolessou, I. & A. Ralli. 2015. From Ancient Greek to Modern Greek. In P. Müller et al. (eds.), *Word-formation*. Berlin: de Gruyter, 2041-2060.
- McMahon, A. 1994. *Understanding language change*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Menardos, S. 1925. A grammar of Cypriot dialect. Part C: verbs. *Athena* 37: 35-79 [in Greek].
- Milroy, L. 1980. *Language and social networks*. Oxford: Blackwell.
- Milroy, L. 1987. *Observing and analyzing natural languages*. Oxford: Blackwell.
- Mirambel, A. 1937. Les états de langue dans la Grèce actuelle. In *Conférences de l'Institut de Linguistique de l'Université de Paris* 5. Paris: Université de Paris, 19-53.
- Mitrofanis, G. 2003. Political prisoners. Post-civil war state, dictatorship. In V. Panagiotopoulos (ed.), *A history of modern Greeks*, vol. 9. Athens: Ellinika Grammata, 121-134.
- Oikonomidis, D. 1952. On the dialect of Aperathos, Naxos. *Athena* 56: 216-273 [in Greek]
- Pantelidis, N. 2001. Peloponnesian dialect speech and Common Modern Greek. *Studies in Greek Language* 21: 550-561.
- Pangalos, G. 1955. *On the dialect of Crete*. Athens [in Greek].
- Papadopoulos, A. 1926. *A grammar of Modern Greek Northern idioms*. Athens: Sakellarios [in Greek].
- Papadopoulou, M. 2005. The dialect of Patmos. *Lexikographikon Archion* 25: 169-200 [in Greek]
- Pernot, H. 1946. *Études de linguistique néo-hellénique II. Morphologie des parlers de Chio*. Paris: Société d'Édition "Les belles lettres".
- Petrounias E. 2007. Development in pronunciation during the Hellenistic period. In A.-F. Christidis (ed.), *A history of Ancient Greek: from its beginning to Late Antiquity*. Cambridge: Cambridge University Press, 599-609.

- Ralli, A. 1988. *Eléments de la morphologie du Grec Moderne: la structure du verbe*. Ph.D. Diss., University of Montreal.
- Ralli, A. 2005. *Morphology*. Athens: Patakis [in Greek]
- Ralli, A. (in prep.). *The dialect of Aivali and the neighbouring Lesbos*.
- Ralli, A., V. Makri & V. Mouchtouri (to appear). Examining the integration of borrowed nouns in immigrant speech: the case of Canadian-Greek. In a volume edited by Pius ten Hacken and Renata Panocová. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Revithiadou, A. et al. *The Pontic dialect of Ofis: research and linguistic record based on the diachrony and synchrony of the dialect*. Athens: Latsis Foundation. (http://www.latsis-foundation.org/content/actions/action_343/inline/ell/actionInline_343_5553519e48b78.pdf)
- Setatos, M. 1992. The functional utilization of variation in Common Modern Greek. *Yearbook of the School of Philosophy, Department of Philology (2nd period), Aristotle University of Thessaloniki* 2: 335-381.
- Siegel, J. 1993. Introduction: controversies in the study of Koines and koineization. *International Journal of the Sociology of Language* 99: 5-8.
- Spyropoulos, V. & Revithiadou, A. 2009. The morphology of past in Greek. *Studies in Greek Linguistics* 29: 108-122 (http://ins.web.auth.gr/images/MEG_PLIRI/MEG_29_108_122.pdf).
- Triandaphyllidis, M. 1936. Greek augment, its disorder and the distinction of the homophone verb forms. *Glotta* 25: 238-248 [in Greek].
- Trudgill, P. 1972. Sex, covert prestige and linguistic change in the urban English of Norwich. *Language in Society* 1: 179-195. (https://www.researchgate.net/publication/231791658_Sex_Covert_Prestige_and_Linguistic_Change_in_the_Urban_British_English_of_Norwich)
- Trudgill, P. 1974. *The social differentiation of English Norwich*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Trudgill, P. 2001. Greek dialects: linguistic and social typology. In A. Ralli, B. D. Joseph & M. Janse (eds.), *Proceedings of the 1st International Conference of Modern Greek Dialects and Linguistic Theory (Patras, 12-14/10/2000)*. Patras: University of Patras, 263-272 (<http://academia.lis.upatras.gr/index.php/mgdlt/article/view/2526>)
- Trudgill, P. 2008. Colonial dialect contact in the history of European languages: on the irrelevance of identity to new-dialect formation. *Language in Society* 37 (2): 241-54.
- Tsolakidis, S., A. Ralli & P. Pappas (to appear). "Aspects of the Imperfect in the Modern Greek of Greek immigrants to Canada". *Patras Working Papers in Linguistics* 5 [in Greek].
- Tzitzilis, C. 2016. "The formation of Common Modern Greek". *Studies in Greek Linguistics* 36: 425-449 [in Greek]. (http://ins.web.auth.gr/images/MEG_PLIRI/MEG_36_29%20TZITZILHS.pdf)

Appendix: the Immigrec questionnaire

Immigration and Language in Canada: Greeks and Greek-Canadians

ImmiGrec Questionnaire

1. What is your name?
2. When were you born?
3. Which is your birthplace/ the Greek city/town or village you come from?
4. Where did you grow up?
5. When did you immigrate to Canada?
6. What made you immigrate to Canada? Had you discussed your decision with anyone?
  - 6^a. What did you know about Canada before moving here?
  - 6^b. Was there any family member/ community member, who had already immigrated to Canada?
  - 6^c. Did anyone help you? Was anyone waiting for you in Canada?
  - 6^d. Did you bring anything with you?
7. Can you tell us the details of your trip and your first impressions?
8. In which city did you first settle?
9. Please, could you describe the place you lived in, when you first came in Canada? In which neighborhood did you live?
10. What was your first employment in Canada ? How did you find your first employment? Could you tell me more about it.
11. What types of work have you done since?
12. With whom did you mostly hang out when you arrived? And today?
13. How was your relationship with Canadian society in general? And with other immigrants? Has that changed over time? Give us an example.
14. Did you face any difficulties at the beginning? Which ones? How did you deal with them?
15. Tell me about your marriage. How did you meet your wife/husband?
16. Did you keep any aspects of your life from your place of origin?
17. Did you speak English or French before coming to Canada?
18. How did you learn English or French? Did you go to school in Canada to learn English or French?
19. Has learning English (or French) helped you? If yes, how and why?
20. Do you speak Greek in Canada? Do you write Greek while in Canada? For what purposes? With whom? When? In which circumstances?
21. Do you speak the Greek of your birthplace in Canada? With whom? In which contexts/circumstances?
22. Do you think you may have forgotten your Greek after living in Canada for so many years?
23. Do you think that the Greek you speak now is (any) different from the Greek you spoke when you arrived at Canada? If so, in what ways?
24. Would you like to speak more often Greek? In which occasions and why?
25. Which school did your children attend? Why?
  - 25^a (If they went to Greek school) Did they like going to greek school?
26. Did they learn Greek? Do they speak Greek now?

27. How important is the maintenance of Greek language to you? Do you consider knowing Greek an asset or an obstacle to your adjustment to Canadian culture/society?
28. How do you spend your free time?
29. Do you participate in any activities of the Greek community? Which one(s)? Why?
30. Could you narrate an incident that made a strong impression and you still remember from your life in Canada?
31. How often do you visit Greece?
32. How do your compatriots treat you?
33. How many times (if any) did it come to your mind to go back to Greece?
34. If this is the case, what has prevented you from going back to Greece?
35. Do you feel more Greek or Canadian?

Α γρούσσα νόμου : η ρηματική κλίση της Τσακωνικής διαλέκτου

Ρήγα Στρατηγούλα
University of Patras (2018)

Περίληψη

Στόχος της παρούσας εργασίας είναι η καταγραφή της ρηματικής κλίσης της τσακωνικής διαλέκτου, τόσο σε επίπεδο συγχρονικό, όπως προκύπτει μέσα από εκτεταμένη έρευνα πεδίου που διεξήγαγα στην περιοχή της Τσακωνιάς (πιο συγκεκριμένα στα χωριά Λεωνίδιο, Τυρός, Πραστός, Καστάνιτσα) όσο και σε επίπεδο διαχρονικό, όπως προκύπτει μέσα από τις διαθέσιμες γραπτές πηγές (ενδεικτικά Κωστάκης: 1951, 1989· Δέφνερ: 1923· Οικονόμου: 1870). Η έρευνα πεδίου στράφηκε σε φυσικούς ομιλητές που γνώριζαν τσακωνικά ως μητρική γλώσσα. Το δείγμα μου ήταν δεκαπέντε φυσικοί ομιλητές, εκ των οποίων οι εννέα ήταν άντρες και οι έξι γυναίκες. Η ηλικία τους ήταν άνω των 50 ετών. Το υλικό συνελέγη είτε με την χρήση ερωτηματολογίων είτε από αφηγήσεις.

Στο παρόν άρθρο αρχικά θα αναφερθώ σε κάποια ιστορικά στοιχεία για την τσακωνική διάλεκτο καθώς και σε κάποιους πιθανούς λόγους διατήρησης της. Στη συνέχεια θα μελετηθεί ο σχηματισμός της ρηματικής μορφολογίας με την παρουσία του βοηθητικού *ένι* 'είμαι' και τη μετοχή ενεστώτα του κυρίως ρήματος εκπεφρασμένη στα τρία γένη π.χ. *ένι κυλίχου-ου, -α, -ουντα*, 'τυλίγω' Κωστάκης (1951: 92). Ιδιαίτερη έμφαση θα δοθεί στο σχηματισμό του Μέλλοντα, όπου παρατηρείται έντονη επίδραση της Νεοελληνικής Κοινής¹ *θα κυλίχου* 'θα τυλίγω' και θα δείξω την πληθώρα των κλιτικών επιθημάτων τα οποία συμπίπτουν με το παράδειγμα της κλίσης της.

Επίσης, θα επισημανθεί ο συνδυασμός της διαπαραδειγματικής ομοιομορφίας π.χ. *ένι(i) έχ-ουντ-ε, έχ-ουντ-ε, έχ-ουντ-α κυλιθ-έ, -ά, -έ* με την ενδοπαραδειγματική ομοιομορφία π.χ. *ένι έχ-ουντ-α κυλιθ-έ*, ενικός αριθμός ουδέτερο, π.χ. *ένι(i) έχ-ουντ(-α) κυλιθ-έ*, πληθυντικός αριθμός ουδέτερο, για τις μετοχές του ενεστώτα. (Κωστάκης 1951· Ράλλη 2005· Βαξεβάνης 2012).

Τέλος θα μελετηθούν οι γενικοί και ειδικοί αρχαϊσμοί που διαθέτει το ρηματικό σύστημα της διαλέκτου, οι οποίοι διατυπώθηκαν και από τους φυσικούς ομιλητές. Ενδεικτικά αναφέρω τον αρνητικό τύπο *όνι*, την αύξηση *-ε-*, την παρουσία στην προστακτική *γ'* προσώπου, τον αόριστο ενεργητικής σε *-κ(α)-*. Ειδικοί αρχαϊσμοί δηλαδή καταλήξεις-κλιτικά επιθήματα του ρήματος σε *-αϊ-*, *-ωι-*, *-άνι-* (Κωστάκης 1951· Λιόσης 2010).

Λέξεις-κλειδιά: καταγωγή διαλέκτου, μεθοδολογία έρευνας, ρηματικό σύστημα, γενικοί και ειδικοί αρχαϊσμοί, ιδίωμα² Καστάνιτσας-Σίταινας.

1. Η καταγωγή της διαλέκτου

¹ Εφεξής ΚΝΕ

² Ο όρος ιδίωμα θα αναφέρεται μόνο σε ενδοδιαλεκτικές διαφοροποιήσεις, για πρακτικούς λόγους.

Ήδη από τις πρώτες αναφορές στη διάλεκτο γίνεται λόγος για την αρχαιοελληνική της καταγωγή.

Τα τσακόνικα αποτελούν μία από τις πιο ιδιαίτερες και ενδιαφέρουσες περιπτώσεις νεοελληνικής διαλέκτου. Εμφανίζοντας εντυπωσιακές διαφορές από την κοινή νεοελληνική και τις υπόλοιπες διαλέκτους, ηχούν για αρκετούς, μη φυσικούς ομιλητές ως ένα είδος δυσνόητης, σχεδόν εξωτικής γλώσσας Τζιτζιλής (2000: 15).

Επιπρόσθετα, χαρακτηρίζεται ως αρχαιοπρεπής, αφού εν αντιθέσει με τις άλλες διαλέκτους δεν προέρχεται από την ελληνιστική κοινή αλλά θεωρείται απόγονος της αρχαίας δωρικής διαλέκτου της Λακωνίας. Έτσι σύμφωνα με τον Χορροκς (2011), η δωρική υπέστη διάσπαση από την οποία προήλθαν διάφορες δωρικές κοινές, μία εκ των οποίων είναι τα τσακόνικα. Ακόμα, σύμφωνα με τον Browning (1995), είναι πιθανό τον 6^ο αι. π.Χ να μιλιόταν στην περιοχή μια αρκετά δωρίζουσα κοινή γλώσσα, αν όχι η γνήσια δωρική.

Μετά τον 4^ο αι. π.Χ εξαιτίας του ολοένα αυξανόμενου γοήτρου τόσο της αττικής διαλέκτου όσο και της συγγενικής της ιωνικής, οι υπόλοιπες αρχαιοελληνικές διάλεκτοι αρχικά συρρικνώνονται και στη συνέχεια εξαφανίζονται. Περίπου τον 3^ο αι. π.Χ έως τον 3^ο αι. μ.Χ, δηλαδή κατά την ελληνιστική περίοδο, δημιουργείται μια κοινή γλώσσα, η ελληνιστική κοινή. Από αυτή, έχουν προέλθει οι σημερινές νεοελληνικές διάλεκτοι όπως η *Κρητική*, *Κυπριακή*, καθώς ακόμα και στις πιο απομακρυσμένες περιοχές, όπως η *Grico* και *Greco*, στη *N. Ιταλία*.

Η τσακόνικη διάλεκτος ομιλήθηκε και μιλιέται μέχρι και τις μέρες μας στην περιοχή της Τσακωνιάς. Η περιοχή της Τσακωνιάς γεωγραφικά καταλαμβάνει το μεγαλύτερο μέρος της περιοχής της Κυνουρίας, που με τη σειρά της βρίσκεται νοτιοανατολικά του νομού Αρκαδίας.

1.2 Οι λόγοι διατήρησης της διαλέκτου

Το ερώτημα πολλών μελετητών ήδη από 19^ο αιώνα ήταν πώς τα τσακόνικα κατάφεραν μέσα στο πέρασ του χρόνου να διατηρήσουν τον αρχαϊκό τους χαρακτήρα με πολλά στοιχεία από τη δωρική. Μεταξύ των πρώτων Ελλήνων μελετητών ενδεικτικά αναφέρω, τους Οικονόμου (1870), Χατζιδάκι (1892, 1905) και λίγο αργότερα τον Αναγνωστόπουλο (1924). Έχουν δοθεί διάφορες ερμηνείες κατά καιρούς πάνω σε αυτό το ερώτημα.

Σύμφωνα με μια πρώτη άποψη Άμαντος (1921), η ιδιαίτερη γεωμορφολογία της περιοχής, δηλαδή το δύσβατο, άγρονο και οι μεγάλοι ορεινοί όγκοι, απομόνωσαν τους Τσάκωνες καθιστώντας τους ασφαλείς, καθώς, δεν μπορούσαν να προσπελάσουν εύκολα οι εισβολείς. Αυτό μπορούμε και σήμερα να το παρατηρήσουμε με μια περιήγηση στα Τσακωνοχώρια που βρίσκονται στο βόρειο τμήμα της περιοχής της Τσακωνιάς, όπως είναι η *Σίταινα*, η *Καστάνισσα*, και ο *Πραστός*. Αξίζει εδώ να σημειωθεί, ότι το σύγχρονο Λεωνίδιο δημιουργήθηκε λίγα χρόνια πριν και μετά την καταστροφή του Πραστού από τα στρατεύματα του Ιμπραήμ το 1826.

Κατά μία δεύτερη άποψη, που αναφέρει ο Κωστάκης (1951), ο εκχριστιανισμός των Τσακόνων έγινε μετά τον 9^ο αι. μ.Χ. με αποτέλεσμα ως ειδωλωλάτρες να αποφεύγουν τις προσμίξεις με άλλους πληθυσμούς, μένοντας απομονωμένοι.

Τρίτον, ένας άλλος παράγοντας που συντέλεσε σημαντικά στο γεγονός να είναι απομονωμένοι οι Τσάκωνες, ήταν, ότι η διάνοιξη δρόμων που να ενώνουν την Τσακωνιά με τις γύρω περιοχές έγινε περίπου τον 20^ο αιώνα.

Τέταρτον, οι ίδιοι οι Τσακωνες διασφάλισαν την επιβίωση της διαλέκτου τους. Οι γονείς μιλούσαν στα παιδιά τσακωνικά, έλεγαν παραμύθια στα τσακωνικά, τα βρέφη τα νανούριζαν στα τσακωνικά καθώς και μοιρολογούσαν στα τσακωνικά.

Παρά την έντονη επιβολή της Νέας Ελληνικής και της εντύπωσης που δημιουργήθηκε ότι τα τσακωνικά αποτελούν κατώτερη γλώσσα τόσο στη μικροκοινωνία του σχολείου όσο και στην ευρύτερη κοινωνία, τα τσακωνικά κατάφεραν να διατηρηθούν μέσα από το αξιόπαινο έργο, τόσο ντόπιων όσο και των μελετητών που ασχολήθηκαν με την καταγραφή τους.

Ουσιαστικά, λοιπόν, κυρίως γεωγραφικοί κι ύστερα κοινωνικοί λόγοι επέτρεψαν στη διάλεκτο να διατηρηθεί.

2. Μεθοδολογία

Στο παρόν κεφάλαιο παρουσιάζεται ο τρόπος με τον οποίο διεξήχθη η έρευνα. Παρουσιάζεται αναλυτικά η πηγή της έρευνας και η έρευνα πεδίου.

2.1 Πηγή Έρευνας

Στην πρώτη φάση της έρευνας επικεντρώθηκα στον εντοπισμό του βιβλιογραφικού πόρου, από τον οποίο θα αντλούσα το υλικό μου. Εδώ, αξίζει να αναφερθεί ότι η συμβολή των διαλεκτολογικών μελετών, όπως επισημαίνει κι ο Τζιτζιλής (2000), σε επίπεδο λεξιλογίου είναι ιδιαίτερα αξιόλογη. Ένα από τα πιο σημαντικά διαλεκτικά λεξικά είναι το *Λεξικό της Τσακωνικής Διαλέκτου*. Τη σύνταξή του επιμελήθηκε ο Θ.Π. Κωστάκης και εκδόθηκε από την Ακαδημία Αθηνών το 1986. Πρόκειται για ένα λεξικό, το οποίο κυρίως λόγω της έκτασής του-αποτελείται από τρεις τόμους-και μας δίνει τη δυνατότητα πρόσβασης σε ένα μεγάλο αριθμό λημμάτων. Η συλλογή των λημμάτων, όπως αναφέρεται στο εισαγωγικό μέρος του εν λόγω λεξικού, προέρχεται από παλαιά χειρόγραφα, λεξικά καθώς και από την έρευνα πεδίου που ο ίδιος πραγματοποίησε κατά τη διάρκεια των επισκέψεων του σε όλα τα χωριά της Τσακωνιάς, και σε άλλες περιοχές, ώστε να εντοπίσει ομιλητές από την τσακωνική κοινότητα της Προποντίδα. Συγκεκριμένα, το έργο του συγκεντρώνει το Αρχείο του Οικονόμου, δημοσιευμένο και αδημοσίετο υλικό του Δέφνερ και την έρευνα του Pernot.

Επιπλέον, μελετήθηκε *Η Γραμματική της Τσακωνικής Διαλέκτου (Περιφέρεια Λεωνιδίου- Πραστού)*, 1999, του Θ.Π. Κωστάκη, *η Γραμματική της Τσακωνικής Διαλέκτου (1870)*, του Θεόδωρου Οικονόμου και *το Λεξικό της Τσακωνικής Διαλέκτου (1923)*, του Μιχαήλ Δέφνερ.

2.2 Έρευνα Πεδίου

Στη συνέχεια, η έρευνα στράφηκε στους φυσικούς ομιλητές ώστε να καταγραφεί το ρηματικό σύστημα της τσακωνικής διαλέκτου συγχρονικά.

Οι φυσικοί ομιλητές που συμμετείχαν στην έρευνα πεδίου μιλούσαν τα τσακωνικά από την παιδική τους ηλικία και όπως οι ίδιοι ανέφεραν τα έμαθαν, από τους γονείς τους. Αυτό αποτέλεσε το κύριο κριτήριο της συλλογής του δείγματος των ομιλητών.

Αρχικά λοιπόν, επειδή η ίδια δεν γνώριζε τα τσακωνικά (παρά μόνο ελάχιστες λέξεις), σχημάτισα προτάσεις στα νέα ελληνικά και τους ρωτούσα, πώς θα το έλεγαν στα τσακωνικά.

Επικεντρώθηκα κυρίως στο σχηματισμό του ρήματος και προσπάθησα μέσα στις προτάσεις των νέων ελληνικών να σχηματίζονται, όλα τα πρόσωπα και όλοι οι χρόνοι της ενεργητικής και της παθητικής φωνής, ώστε να διαπιστώσω πως αποτυπώνονται στη διάλεκτο. Ενδεικτικά αναφέρω κάποια παραδείγματα :

- (1) α. 'Ερχόμασταν κάθε χρόνο στο Λεωνίδιο'. Εμαϊ παρίντε κάθε χρόνοε τθον Αγγελίδι'.
- β. 'Χθες ήταν Λαμπρή και ο Γιάννης έφαγε πολύ φαϊ'. Επθερι έκι Αμπρία τσαι ο Γιάννη εφαιήτσε πρεσσού.
- γ. 'Στρώσε το τραπέζι'. Στρούε το τραπέζι.
- δ. 'Χθες μάλωσα με την Μαρία'. Επθερι εμαούκα με τα Μαρούα.

Ξεκίνησα την ερευνά μου από το Λεωνίδιο. Εκεί κατέγραφα έξι ομιλητές ηλικίας άνω των 60 χρόνων. Ο τόπος συνάντησης μας αποτελούσε κυρίως το καφενείο και έπειτα όταν αποχτήθηκε οικειότητα με τους ομιλητές το σπίτι.

Επισκέφτηκα τα γύρω Τσακωνοχώρια. Στον Πραστό, κατέγραφα τρεις φυσικούς ομιλητές ηλικίας άνω των 70, στην Καστάνιτσα τρεις ηλικίας άνω των 50, και τέλος στον Τυρό, τρεις ηλικίας άνω των 60.

Αξίζει να αναφέρω ότι, οι παραπάνω αριθμοί των φυσικών ομιλητών σε καμία περίπτωση δεν δηλώνουν ότι είναι οι μόνοι, εναπομείναντες ομιλητές των τσακώνικων.

Τα εργαλεία που χρησιμοποίησα στην ερευνά μου ήταν χαρτί, μολύβι καθώς και την εφαρμογή της ηχογράφησης του κινητού μου. Πάντα ενημέρωνα τους συνομιλητές μου, ότι θα τους ηχογραφήσω και το υλικό θα χρησιμοποιηθεί για προσωπική μου χρήση. Η ηχογράφιση με βοήθησε πολύ, καθώς είχα τη δυνατότητα να ξανακούσω τη συνομιλία και να επικεντρωθώ στα ρήματα που διατυπώθηκαν.

Επιπλέον, όταν συναντούσα το συνομιλητή/τρια πρώτη φορά, συνήθως υπήρχε ένα ενδιάμεσο άτομο, όπως ορίζεται στην έρευνα πεδίου, που γνώριζε προσωπικά το συνομιλητή μου και στην αρχή με παρουσίαζε σ' αυτόν.

Κατά την εξέλιξη της ερευνάς μου άρχισα να μαθαίνω τσακόνικα με αποτέλεσμα η συνομιλία να μην περιορίζεται πλέον στο στενό πλαίσιο της ερωτό-απάντησης και οι συνομιλητές μου να αρχίσουν να μου διηγούνται ιστορίες. Τις ιστορίες αυτές καθώς και μια συνομιλία ομιλητών στον Πραστό τις ηχογράφησα και κατά την απομαγνητοφώνησή τους επικεντρώθηκα στο σχηματισμό του ρήματος.

3. Το ρηματικό σύστημα της Τσακόνικης διαλέκτου

3.1 Αναλυτικός σχηματισμός του ρήματος στην Ενεργητική φωνή

Σε αυτό το κεφάλαιο θα μελετηθεί ο σχηματισμός του ρήματος στη διάλεκτο.

Παρατηρείται ότι, το ρήμα στα τσακόνικα σχηματίζεται με την παρουσία του βοηθητικού ρήματος *ένι'είμαι* και τη μετοχή ενεστώτα του εκάστοτε ρήματος εκπεφρασμένη στα τρία γένη π.χ. *ένι κυλίχ-ου,-α,-ουντα*, *τυλίγω*³, Κωστάκης (1951: 92). Ο σχηματισμός αυτός εκφράστηκε και από τους φυσικούς ομιλητές. Με το συνδυασμό λοιπόν, του Μεσαιωνικού τύπου *ένι'είμαι* και της μετοχής ενεστώτα στα τρία γένη, παρατηρούμε, ότι στα τσακόνικα ο σχηματισμός του ρήματος συνδυάζει

³ όπου το -τ- τρέπεται σε -κ- στη διάλεκτο.

τόσο στοιχεία της Αρχαίας Ελληνικής, δηλαδή έχουμε την παρουσία ενός ονοματικού συστήματος, όσο και της Νέας Ελληνικής με τον μεσαιωνικό τύπο *ένι<έμι<ήμι* Χατζιδάκης (1905: 367).

Η χρήση της μετοχής στη διάλεκτο είναι συχνότερη από ότι ο γερουνδιακός τύπος της ΚΝΕ π.χ. *πηγαίνοντας, τρώγοντας, πίνοντας* (Κωστάκης 1951: 93' Ράλλη 2005).

Επιπλέον, στα τσακωνικά υπάρχουν σύνθετες μορφές του ενεστώτα και του παρατατικού, ένα χαρακτηριστικό που τα ξεχωρίζει, όχι μόνο από τις υπόλοιπες νεοελληνικές διαλέκτους, αλλά και από τις περισσότερες γλώσσες Haspelmath (1998). Ο μόνος χρόνος που σχηματίζεται μονολεκτικά είναι ο αόριστος Κωστάκης (1951: 93). Στο παρακάτω πίνακα παρουσιάζεται ο αναλυτικός σχηματισμός του Ενεστώτα, του Παρατατικού και του Αορίστου στη διάλεκτο.

Ενεργητική Φωνή		
Οριστική Έγκλιση		
Ενεστώτας	Παρατατικός	Αόριστος
Έν ⁴ -ι κυλίχ-ου, κυλίχ-α, κυλίχ-ουντα	Έμα κυλίχ-ου, -α,-ουντα	Εκυλί-α
Έσι κυλίχ-ου, κυλίχ-α, κυλίχ-ουντα	Έσα κυλίχ-ου, -α,-ουντα	Εκυλί-ερ-ε ⁵
Ένν ⁶ κυλίχ-ου, κυλίχ-α, κυλίχ-ουντα	Έκ-ι κυλίχ-ου, -α,-ουντα	Εκυλί-ε
Έμε κυλίχ-ου, κυλίχ-α, κυλίχ-ουντα	Έμ-αϊ κυλίχ-ου, κυλίχ-α, κυλίχ-ουντα	Εκυλί-αμ-ε
Έτθ ⁷ ε κυλίχ-ου, κυλίχ-α, κυλίχ-ουντα	Έτθ-αϊ κυλίχ-ου, κυλίχ-α, κυλίχ-ουντα	Εκυλί-ατ-ε
Είνι κυλίχ-ου, κυλίχ-α, κυλίχ-ουντα	⁸ Ηγκ-ι(αϊ) κυλίχ-ου, κυλίχ-α, κυλίχ-ουντα	Εκυλί-αϊ

Πίνακας1: Αναλυτικός σχηματισμός Ενεστώτα, Παρατατικού, Αορίστου

Ως προς τον σχηματισμό του Μέλλοντα, παρατηρείται ιδιαίτερα έντονη επίδραση της ΚΝΕ. Σε αντίθεση με τον τύπο π.χ. *έθα κυλίχου*, δηλαδή *ένι + θα*, που απαντάται στις γραπτές πηγές (Κωστάκης 1951' Λιόσης 2010) και ο οποίος στην έρευνά μου δεν επιβεβαιώθηκε από κανέναν ομιλητή, πλέον προκύπτει ότι όλοι οι ομιλητές χρησιμοποιούν συστηματικά τον τύπο *θα κυλίχου* 'θα τυλίγω'. Επιπρόσθετα, η επίδραση της ΚΝΕ στη διάλεκτο αποτυπώνεται και στην πληθώρα κλιτικών επιθημάτων, κυρίως στο μέλλοντα, τα οποία συμπίπτουν με το παράδειγμα της κλίσης της π.χ. *θα κυλίχει, θα*

⁴ [eni cilixu-cilixa-cilixuda]

⁵ Σύμφωνα με τη Ράλλη (1988), το μόρφημα του παρελθόντος (με τη μορφή του -α- ή του -ε-, π.χ. *έγραφ-α-θ, έγραφ-ε-ς*) πρέπει να διαχωρίζεται από το μόρφημα των χαρακτηριστικών του προσώπου και του αριθμού.

⁶ [eni cilixu-cilixa-cilixuda]

⁷ [ετ^h-e]

⁸ Οι περισσότεροι φυσικοί ομιλητές χρησιμοποίησαν τον τύπο π.χ. *ήγκι*.

κυλίχομε, θα κυλίχετε‘θα τυλίγει’, ‘θα τυλίγουμε’, ‘θα τυλίγετε’. Στον παρακάτω πίνακα αναφέρεται ο αναλυτικός σχηματισμός του συνοπτικού-εξακολουθητικού Μέλλοντα και του μη συνοπτικού-στιγμιαίου Μέλλοντα.

Ενεργητική Φωνή	
Οριστική Έγκλιση	
Συνοπτικός Μέλλοντας	Μη Συνοπτικός Μέλλοντας
Θα κυλίτς-ου	Θα κυλίχ-ου
Θα κυλίτς-ερ-ε	Θα κυλίχ-ερ-ε
Θα κυλίτς-ει	Θα κυλίχ-ει
Θα κυλίτς-ομε	Θα κυλίχ-ομε
Θα κυλίτς-ετε	Θα κυλίχ-ετε
Θα κυλίτς-ωϊ	Θα κυλίχ-ωι

Πίνακας2: Αναλυτικός σχηματισμός Συνοπτικού και Μη συνοπτικού Μέλλοντα

Ο Παρακείμενος στα τσακόνικα σχηματίζεται με το βοηθητικό ρήμα *ένι‘είμαι*, τη μετοχή ενεστώτα του ρήματος *έχω* στα τρία γένη, δηλαδή *έχ-ου*, *έχ-α* *έχ-ουντα*, και το ρήμα, αλλά σε μορφή ρηματικού επιθέτου π.χ. *κυλιτθ-έ,-ά,-έ⁹*.

Αντίστοιχα με τον παρακείμενο σχηματίζεται και ο Υπερσυντέλικος στα τσακόνικα με τη διαφορά ότι το βοηθητικό ρήμα *ένι‘είμαι*, βρίσκεται σε χρόνο Παρατατικό. Ο αναλυτικός σχηματισμός παρατηρείται στον παρακάτω πίνακα.

Ενεργητική Φωνή	
Οριστική Έγκλιση	
Παρακείμενος	Υπερσυντέλικος
Ένι-ι <i>έχ-ου</i> , <i>έχ-α</i> , <i>έχ-ουντα</i> κυλιτθ-έ,-ά,-έ	Έμ-α <i>έχ-ου</i> , <i>έχ-α</i> , <i>έχ-ουντα</i> κυλιτθ-έ,-ά,-έ
Έσ-ι <i>έχ-ου</i> , <i>έχ-α</i> , <i>έχ-ουντα</i> κυλιτθ-έ,-ά,-έ	Έσ-α <i>έχ-ου</i> , <i>έχ-α</i> , <i>έχ-ουντα</i> κυλιτθ-έ,-ά,-έ
Ένν-ι <i>έχ-ου</i> , <i>έχ-α</i> , <i>έχ-ουντα</i> κυλιτθ-έ,-ά,-έ	Έκ-ι <i>έχ-ου</i> , <i>έχ-α</i> , <i>έχ-ουντα</i> κυλιτθ-έ,-ά,-έ
Έμ-ε <i>έχ-ουντ-ε</i> , <i>έχ-ουντ-ε</i> , <i>έχ-ουντ(-α)</i> κυλιτθ-έ,-ά,-έ	Έμ-αϊ <i>έχ-ουντ-ε</i> , <i>έχ-ουντ-ε</i> , <i>έχ-ουντ-α</i> κυλιτθ-έ,-ά,-έ
Έτθ-ε <i>έχ-ουντ-ε</i> , <i>έχ-ουντ-ε</i> , <i>έχ-ουντ(-α)</i> κυλιτθ-έ,-ά,-έ	Έτθ-αϊ <i>έχ-ουντ-ε</i> , <i>έχ-ουντ-ε</i> , <i>έχ-ουντ-α</i> κυλιτθ-έ,-ά,-έ
Είν-(ι) <i>έχ-ουντ-ε</i> , <i>έχ-ουντ-ε</i> , <i>έχ-ουντ(-α)</i> κυλιτθέ,-ά,-έ	Έγκ-ι(αϊ) <i>έχ-ουντ-ε</i> , <i>έχ-ουντ-ε</i> , <i>έχ-ουντ-α</i> κυλιτθέ,-ά,-έ

Πίνακας3: Αναλυτικός σχηματισμός Παρακειμένου και Υπερσυντέλικου

⁹ [cilit^he-a-e]

Στη συνέχεια ο συντελεσμένος Μέλλοντας στη διάλεκτο σχηματίζεται με το μόριο *θα*, το ρήμα *έχω*, το οποίο κλίνεται, και το ρηματικό επίθετο.

Ενεργητική Φωνή
Οριστική Έγκλιση
Συντελεσμένος Μέλλοντας
Θα έχ-ου κυλιθ-έ,-ά,-έ
Θα έχ-ερ(-ε) κυλιθ-έ,-ά,-έ
Θα έχ-ει κυλιθ-έ,-ά,-έ
Θα έχ-ομε κυλιθ-έ,-ά,-έ
Θα έχ-ετε κυλιθ-έ,-ά,-έ
Θα έχ-ωι κυλιθ-έ,-ά,-έ

Πίνακας4:Αναλυτικός σχηματισμός συντελεσμένου Μέλλοντα

Ενώ η Υποτακτική στη διάλεκτο σχηματίζεται με το μόριο *να* και το ρήμα.

Ενεργητική Φωνή	
Υποτακτική Έγκλιση	
Ενεστώτα	Αορίστου
Να κυλίχ-ου	Να κυλίτς-ου
Να κυλίχ-ερ(-ε)	Να κυλίτς-ερ(-ε)
Να κυλίχ-ει	Να κυλίτς-ει
Να κυλίχ-ομε	Να κυλίτς-ομε
Να κυλίχ-ετε	Να κυλίτς-ετε
Να κυλίχ-ωι	Να κυλίτς-ωι

Πίνακας5:Αναλυτικός σχηματισμός υποτακτικής Ένεστώτα και Αορίστου

Ως προς το σχηματισμό της Προστακτικής παρατηρείται η ύπαρξη γ' πρόσωπου στον ενικό και στον πληθυντικό. Επιπρόσθετα σύμφωνα με τον Κωστάκη (1951: 99-100) αναφέρεται ότι το μόριο *άνε* 'ας' συνοδεύει το γ' πρόσωπο, π.χ. *άνε κυλίχει*, *άνε κυλίχωι*. Κάτι τέτοιο όμως δεν καταγράφηκε στο λόγο των φυσικών ομιλητών. Όταν ρωτήθηκαν, το σύνδεσαν με το υποθετικό *αν*. Ενώ κάποιιοι χρησιμοποίησαν τον τύπο *χάγγε* 'άντε'.

Ενεργητική Φωνή	
Προστακτική Έγκλιση	
Ενεστώτα	Αορίστου
Κύλιχ-ε (β' ενικό)	Κυλίτς-ε (β' ενικό)
Κυλίχ-ει	Κυλίτς-ει
Κυλίχ-ετε (β' πληθυντικό)	Κυλίτς-ετε (β' πληθυντικό)
Κυλίχ-ωι	Κυλίτς-ωι

Πίνακας6:Αναλυτικός σχηματισμός προστακτικής Ένεστώτα και Αορίστου

3.2 Αναλυτικός σχηματισμός του ρήματος στην Παθητική φωνή

Ο Ενεστώτας στη διάλεκτο σχηματίζεται με τη μετοχή ενεστώτα του κυρίως ρήματος (σε παθητική φωνή) στα τρία γένη και το βοηθητικό ρήμα *ένι'είμαι*. Ωστόσο παρατηρείται, μια αντιστροφή σε σχέση με την ενεργητική φωνή στο σχηματισμό του ρήματος. Συνήθως, αυτή η αντιστροφή στο σχηματισμό του ρήματος χρησιμοποιείται για να δηλωθεί η πλήρης κατάφαση. Αξίζει να τονιστεί ότι, από τους φυσικούς ομιλητές καταγράφηκε και ο σχηματισμός του ρήματος π.χ. *ένι κυλιχούμενε'είμαι τυλιγμένος*. Η παρουσία του -ρ- στο σχηματισμό του ρήματος είναι καθαρά, για λόγους ευφωνίας, και δεν πρέπει να συγχέεται με τον ρωτακισμό που διαθέτει η διάλεκτος. Τέλος, σύμφωνα με τον Οικονόμου (1870: 32) σημειώνεται ότι το -ρ- είναι ευφωνικό. Στον παρακάτω πίνακα παρουσιάζεται ο αναλυτικός σχηματισμός του Ενεστώτα, του Παρατατικού και του Αορίστου στη διάλεκτο.

Παθητική Φωνή		
Οριστική Έγκλιση		
Ενεστώτας	Παρατατικός	Αόριστος
Κυλιχ-ούμεν-ε, -μέν-α, -μεν-ε (ρ) έν-ι	Κυλιχ-ούμεν-ε, -μέν-α, μεν-ε (ρ) έμ-α	Εκυλί-μ-α
Κυλιχ-ούμεν-ε, -μέν-α, -μεν-ε (ρ) έσ-ι	Κυλιχ-ούμεν-ε, -μέν-α, μεν-ε (ρ) έσ-α	Εκυλίθ-ερ(-ε)
Κυλιχ-ούμεν-ε, -μέν-α, -μεν-ε (ρ) ένν-ι	Κυλιχ-ούμεν-ε, -μέν-α, μεν-ε (ρ) έκ-ι	Εκυλίθ-ε
Κυλιχ-ουμένν-οι, - μένν-οι, -ούμεν-α (ρ) έμ-ε	Κυλιχ-ουμένν-οι, - μένν-οι, -ούμεν-α (ρ) έμ-αϊ	Εκυλί-μ-αϊ
Κυλιχ-ουμένν-οι, - μένν-οι, -ούμεν-α (ρ) έθ-ε	Κυλιχ-ουμένν-οι, - μένν-οι, -ούμεν-α (ρ) έθ-αϊ	Εκυλίθ-ατ-ε
Κυλιχ-ουμένν-οι, - μένν-οι, -ούμεν-α (ρ) είν-ι	Κυλιχ-ουμένν-οι, - μένν-οι, -ούμεν-α (ρ) ήγκ-ι(αϊ)	Εκυλίθ-αϊ

Πίνακας7: Αναλυτικός σχηματισμός Ενεστώτα, Παρατατικού και Αορίστου

Οι παρακάτω πίνακες αναφέρονται στο σχηματισμό του συνοπτικού-εξακολουθητικού Μέλλοντα, του μη συνοπτικού-στιγμαίου Μέλλοντα, του Παρακειμένου και του Υπερσυντέλικου.

Παθητική Φωνή	
Οριστική Έγκλιση	
Συνοπτικός Μέλλοντας	Μη Συνοπτικός Μέλλοντας
Θα κυλιθ-ού	Θα κυλιχ-ούμα
Θα κυλιθ-είρ-ε	Θα κυλίχ-ισου
Θα κυλιθ-εί	Θα κυλίχ-ηται
Θα κυλιθ-ούμε	Θα κυλιχ-ούμαϊ
Θα κυλιθ-είτε	Θα κυλίχ-ητθε
Θα κυλιθ-ούννι	Θα κυλίχ-ονται

Πίνακας8: Αναλυτικός σχηματισμός Συνοπτικού και Μη συνοπτικού Μέλλοντα

Παθητική Φωνή	
Οριστική Έγκλιση	
Παρακειμένος	Υπερσυντέλικος
Έν-ι κυλιθ-έ,-ά,-έ	Έμ-α κυλιθ-έ,-ά,-έ
Έσ-ι κυλιθ-έ,-ά,-έ	Έσ-α κυλιθ-έ,-ά,-έ
Ένν-ι κυλιθ-έ,-ά,-έ	Έκ-ι κυλιθ-έ,-ά,-έ
Έμ-ε κυλιθ-οί,-οί,-ά	Έμ-αϊ κυλιθ-οί,-οί,-ά
Έτθ-ε κυλιθ-οί,-οί,-ά	Έτθ-αϊ κυλιθ-οί,-οί,-ά
Είν-ι κυλιθ-οί,-οί,-ά	Έγκ-ι(αϊ) κυλιθ-οί,-οί,-ά

Πίνακας9: Αναλυτικός σχηματισμός Παρακειμένου και Υπερσυντέλικου

Επιπλέον οι Ράλλη, Μελισσαροπούλο και Τσολακίδης (2007: 361-372) αναφέρουν ότι, όλες οι νεοελληνικές διάλεκτοι σχηματίζουν τον παρακειμένο με την παθητική μετοχή και όχι με τον απαρεμφατικό τύπο όπως η ΚΝΕ. Στα τσακωνικά, έχουμε την παρουσία του βοηθητικού ρήματος *ένι* 'είμαι' και του ρηματικού επιθέτου του ρήματος. Τέλος στους παρακάτω πίνακες αναλύεται ο σχηματισμός του συντελεσμένου Μέλλοντα, της Υποτακτικής και της Προστακτικής στη διάλεκτο.

Παθητική Φωνή	
Οριστική Έγκλιση	
Συντελεσμένος Μέλλοντας	
Θα έν-ι κυλιθ-έ,-ά,-έ	
Θα έσ-ι κυλιθ-έ,-ά,-έ	
Θα ένν-ι κυλιθ-έ,-ά,-έ	
Θα έμ-ε κυλιθ-οί,-οί,-ά	
Θα έτθ-ε κυλιθ-οί,-οί,-ά	
Θα είν-ι κυλιθ-οί,-οί,-ά	

Πίνακας10: Αναλυτικός σχηματισμός Συντελεσμένου Μέλλοντα

Παθητική Φωνή	
Υποτακτική Έγκλιση	
Ενεστώτα	Αορίστου
Να κυλιχ-ούμα	Να κυλιθ-ού
Να κυλίχ-ισου	Να κυλιθ-είρ(-ε)
Να κυλίχ-ηται	Να κυλιθ-εί
Να κυλιχ-ούμαϊ	Να κυλιθ-ούμε
Να κυλίχ-ητθε	Να κυλιθ-είτε
Να κυλίχ-ονται	Να κυλιθ-ούννι

Πίνακας11: Αναλυτικός σχηματισμός υποτακτικής Ένεστώτα και Αορίστου

Προστακτική Έγκλιση	
Ενεστώτα	Αορίστου
Κυλίχ-ισου	Κυλίτς-ου
Κυλίχ-ηται (β' ενικό)	Κυλιτθ-εί (β' ενικό)
Κυλίχ-ητθε (β' πληθυντικό)	Κυλιτθ-είτε (β' πληθυντικό)
Κυλίχ-ονται	Κυλιτθ-ούννι

Πίνακας12: Αναλυτικός σχηματισμός προστακτικής Ένεστώτα και Αορίστου

3.3 Υποθετική έγκλιση

Σύμφωνα με τον Κωστάκη (1951: 99 -106) σημειώνεται ότι στα τσακόνικα έχουμε την ύπαρξη υποθετικής έγκλισης, δηλαδή δυνητικής. Διατυπώνονται οι παρακάτω τύποι :

- (2) α. (ε)θάκια κυλίχου (ενεστώτα ενεργητικής)
 β. (ε)θάκια κυλίτσου (αορίστου ενεργητικής)
 γ. (ε)θάκια έχου κυλιτθ-έ,-ά,-έ (μέλλοντα πρότερου ενεργητικής)
 δ. (ε)θάκια κυλιχούμα (ενεστώτα παθητικής)
 ε. (ε)θάκια κυλιτθού (αορίστου παθητικής)
 στ.(ε)θάκια έμα κυλιτθ-έ,-ά,-έ (μέλλοντα πρότερου παθητικής)

Ο Κωστάκης σημειώνει ότι, το (ε) είναι το βοηθητικό ρήμα *ένι* 'είμαι' και ο τύπος *θακια* αποτελείται από το μόριο *θα* και το *έκι* (γ' πρόσωπο του *ένι* στον παρατατικό).

Οι παραπάνω τύποι ρωτήθηκαν στους φυσικούς ομιλητές, μέσα από προτάσεις και δεν τους αναγνώρισαν ή προέβησαν σε διορθώσεις. Επίσης η χρήση του τύπου *θάκια* εντοπίστηκε κυρίως στις περιοχές Μέλινα και Τυρό με τη μορφή πρότασης π.χ. *θάκια παρίμα να ντ' ορήνου, αν έσα τθα χώρα* 'θα ερχόμουν να σε βλέπω αν ήσουν στο χωριό'.

4. Κατηγοριοποίηση των ρημάτων της διαλέκτου

Λόγω του περιφραστικό σχηματισμό του ρήματος, δεν παρατηρείται κάποια διαφοροποίηση των κλιτικών επιθημάτων του ενεστώτα και του παρατατικού π.χ. *ένι κυλίχ-ου,-α,-ουντα* 'τύλιγω' στον ενεστώτα και *έμα κυλίχ-ου,-α- ουντα* 'τύλιγα' στον παρατατικό. Έτσι δεν έχει ουσία η κατάταξη των ρημάτων σε κλιτικές τάξεις αφού δεν παρατηρείται κάποια διαφορά στη μορφή της κλίσης των ρημάτων Ράλλη (2005).

Ωστόσο για την καλύτερη κατανόηση και καταγραφή των ρημάτων στην τσακόνικη διάλεκτο, αυτά μπορούν χωριστούν σε τέσσερις ομάδες σύμφωνα με τον σχηματισμό του ενεστώτα και του αορίστου και αυτές είναι :

- (3) α. Ρήματα μεταβατικά με κατάληξη *-ίχου,-/ixu/* που σχηματίζουν τον αόριστο σε *-'ία'-/ia/* : *'κρεμαλίχου* /*kremalixu*/(*κρεμά*)- *'εκρεμαλία* , *'περαϊχου* /*peraiixu*/(*περνά*)- *'επεραϊά* , *'ποκίχου* /*rocixu*/(*ποτίζω*)- *'εποκία* '.
 β. Ρήματα με χαρακτήρα χειλικό : *'αλείφου* /*alifu*/(*αλείφω*)- *'αλείβα* ', *'κρέφου* /*krefu*/(*κλέβω*)- *'εκρέβα* ', *'πάφου* /*rafu*/(*παύω*)- *'επαύα* '.

- γ. Ρήματα με χαρακτήρα λαρυγγικό : ‘ανταμούγκου’/adamuk^hu/(ανταμώνω)-
‘ανταμούκα’, ‘μαζούγκου’/mazuk^hu/(μαζεύω)- ‘εμαζούκα’,
‘απρούγκου’/aruk^hu/(απλώνω)- ‘απρούγκα’/aruk^ha/
δ. Ρήματα με κατάληξη –‘γγου’-,/ηυ/ : ‘μαγερέγγου’/majereηu/(μαγειρεύω)-
‘εμαγερέα’, ‘χορέγγου’/xoreηu/(χορεύω)- ‘εχορέα’,
‘παινέγγου’/penereηu/(παινέω)- ‘επαινεά’.

5. Αρχαϊσμοί στην τσακωνική διάλεκτο που αφορούν το ρηματικό σύστημα.

Μελετώντας λοιπόν, το ρηματικό σύστημα της τσακωνικής μπορούν να παρατηρηθούν πολλοί αρχαϊσμοί.

Για την καλύτερη αποτύπωση των αρχαϊσμών της διαλέκτου στο ρηματικό σύστημα αυτοί κατηγοριοποιήθηκαν σε δύο κατηγορίες : τους γενικούς αρχαϊσμούς και τους ειδικούς αρχαϊσμούς.

5.1 Γενικοί αρχαϊσμοί της διαλέκτου ως προς το ρηματικό της σύστημα

- (i) Ο συνδυασμός του βοηθητικού ρήματος *ένι* και της μετοχής. Παρατηρείται λοιπόν, ένα ισχυρό ονοματικό σύστημα σε ρηματικό περιβάλλον κάτι που δεν συμβαίνει σε καμία περίπτωση στην ΚΝΕ.
- (ii) Τα Τσακωνικά σχηματίζουν την άρνηση του ρήματος με την παρουσία αρνητικού τύπου π.χ. *όνι κυλίχου* ‘δεν τυλίγω’. Έτσι διατηρείται στην αρχική μορφή το μόριο *ου*, στο γ’ πληθυντικό πρόσωπο του βοηθητικού *ένι* (*ούγκιαϊ*), και η μορφή *ο* στα υπόλοιπα πρόσωπα π.χ. *όνι, όσι, όννι* ‘δεν είμαι, δεν είσαι, δεν είναι’ Η. Pernot (1934: 295). Αυτό που διαπιστώθηκε, μέσα από τις προτάσεις που δόθηκαν στους φυσικούς ομιλητές, είναι ότι χρησιμοποιούν τον αρνητικό τύπο στους χρόνους που είναι περιφραστικοί, ενώ στον αόριστο πολλές φορές και κυρίως από νεότερους ομιλητές χρησιμοποιήθηκε το *δεν*. Αυτό πιθανότητα, μας δείχνει την επίδραση που έχει στα τσακωνικά η ΚΝΕ, ειδικότερα σε μικρότερης ηλικίας άτομα.
- (iii) Η αύξηση *-ε-* στον αόριστο της ενεργητικής και παθητικής φωνής. Παρατηρείται ότι η συλλαβική αύξηση *-ε-* στον αόριστο είναι συστηματική και δεν εξαρτάται από την θέση του τόνου όπως συμβαίνει στην ΚΝΕ, που η ρηματική αύξηση αποτελεί μορφολογικό φαινόμενο Ράλλη (2005). Επιπλέον η αύξηση στους παρελθοντικούς χρόνους (παρατατικός, αόριστος) είναι μόρφωμα της ρηματικής κλίσης του ρήματος. Υπάρχει στους ρηματικούς τύπους των συγκεκριμένων χρόνων για να δηλώνει το χαρακτηριστικό του παρελθόντος. Υπό αυτό το πρίσμα, η αύξηση συνιστά αρχαϊσμό στη διάλεκτο.

- (iv) Στην προστακτική του ενεστώτα και του αορίστου, ενεργητικής και παθητικής φωνής, παρατηρούμε την παρουσία τρίτου προσώπου π.χ. *κυλίχει, κυλίχαι, κυλίτσει, κυλίτσωι* κάτι που συνέβαινε και στα αρχαία ελληνικά.
- (v) Η ύπαρξη του ρωτακισμού, όπου το *-ς-* τρέπεται σε *-ρ-*. Ο E. Bourguet (1927: 120) σημειώνει, ότι η πρώτη επιγραφή στην οποία συναντάμε το φαινόμενο του ρωτακισμού είναι το 120 μ.Χ., επί Αδριανού. Σύμφωνα με τον Κωστάκη (1951: 39) στα τσακόνικα σημειώνεται ρωτακισμός και στο β' ενικό του αορίστου, ενεργητικού και παθητικού, όπου, στην κατάληξη *-εσ-* προστέθηκε το τελικό *-ε-* αναλογικά κατά το β' πληθυντικό, οπότε το *-ς-* βρέθηκε μεταξύ δύο φωνηέντων και τράπηκε σε *-ρ-*. Κατά το β' πληθυντικό π.χ. *εκυλίετε* σχηματίστηκε και το β' ενικό *εκυλίεις* με την προσθήκη του *-ε-* σχηματίστηκε ως *εκυλίειρε*. Επιπλέον, μπορούμε να διατυπώσουμε ότι στη συγκεκριμένη περίπτωση το φαινόμενο είναι μορφοφονολογικό. Τέλος, το κλιτικό επίθημα *-ερ(-ε)-* το συναντάμε σε όλους τους χρόνους που σχηματίζουν το κλιτικό τους παράδειγμα χωρίς την παρουσία της μετοχής και του βοηθητικού ρήματος.
- (vi) Αόριστος σε *-κ-*. Κάποια ρήματα της διαλέκτου σχηματίζουν τον αόριστο σε *-κα* π.χ. *οράκα* 'είδα', *εζάκα* 'εδιάβηκα- πέρασα', *εδάκα* 'κάηκα'. Το φαινόμενο αυτό αποτελεί αρχαϊσμό, διότι αόριστο σε *-κ-* παρατηρούμε και στην Αρχαία Ελληνική π.χ. *έδωκα*. Τέλος, αόριστο σε *-κ-* συναντάμε και σε άλλες διαλέκτους όπως τα *Καππαδοκικά, τα Επτανησιακά Ιδιώματα και κάποια από τα βόρεια ιδιώματα* π.χ. στη *Λέσβο* (χωρίς την παρουσία της αύξησης στο Β. Ιδίωμα).
- (vii) Ρήματα με κατάληξη *-κχου, /kʰu/< -ίσκω, σκω*, όπως *αρίκχου/arikʰu/* 'λαμβάνω', *ερίκχου/erikʰu/* 'ευρίσκω', *ίκχου/ikʰu/* 'ίσχω, κρατ-ώ', *φερίκχου/ferikʰu/* 'φέρω', αποτελούν αρχαϊσμοί για τη διάλεκτο. Τα ρήματα σε *-ίσκω* τα συναντάμε στη Μακεδονία, Θράκη, Καππαδοκία, Λυκαονία (Σύλλη), Κύπρο και Ν. Ιταλία, (H. Pernot 1934: 256-59 Γ. Χατζιδάκις 1905:299-30).
- (viii) Τα ρήματα *παρίου (ρ) ένι* 'έρχομαι' και *φερίκχου(ρ) ένι* 'φέρω'/*ferikʰu/* αποτελούν αρχαϊσμοί για τη διάλεκτο. Το ρήμα *παρίου (ρ) ένι* σχηματίζει τον αόριστο σε *εκάνα* 'ήρθα', από το αρχαίο ρήμα *ικάνω*, και το μέλλοντα π.χ. *θα μόλου* 'θα έρθω', από το αρχαίο ρήμα *βλώσκω, μόλω*. Το ρήμα *φερίκχου (ρ) ένι/ferikʰu/* σχηματίζει τον αόριστο σε *ενέγκα* σαν το αρχαίο ρήμα *φέρω- ήνεγκα* (στον αόριστο).

Στα παραπάνω ρήματα παρατηρείται το φαινόμενο της υποκατάστασης (suppletion) όπου κάποιοι από τους κλιτούς τύπους μιας λέξης απουσιάζουν. Έτσι, στην θέση τους εμφανίζονται υποκατάστατες μορφές, τύποι που να ανήκουν στο ίδιο λέξημα, αλλά δεν εμφανίζουν φωνολογική ομοιότητα με αυτό, δηλαδή δεν προέρχονται από το ίδιο θέμα,

τουλάχιστον συγχρονικά. Τέλος, η υποκατάσταση οφείλεται κυρίως σε διαχρονικούς λόγους και δεν ερμηνεύεται συγχρονικά.

5.2 Ειδικοί αρχαϊσμοί στο ρηματικό σύστημα.

Στους ειδικούς αρχαϊσμούς κατατάχτηκαν τα κλιτικά επίθηματα που παρατηρήθηκαν στο ρήμα, τα οποία απομακρύνονται πολύ από το παράδειγμα της κλίσης της ΚΝΕ.

- (i) Το κλιτικό επίθημα -αι- εμφανίζεται στο σχηματισμό του ρήματος *ένι* 'είμαι' στον παρατατικό και στον υπερσυντέλικο π.χ. *έμ-αι, έτ^h-αι, ηγκι-αι*, στο *α'* πληθυντικό του αορίστου στην παθητική φωνή π.χ. *εκυλίμαϊ* αλλά και στο *γ'* πληθυντικό του αορίστου της ενεργητικής π.χ. *εκυλίαϊ* και της παθητικής π.χ. *εκυλίθαϊ, /ecilit^hai/*.
- (ii) Το κλιτικό επίθημα -ωι- υπάρχει στον εξακολουθητικό και στιγμιαίο μέλλοντα π.χ. *θα κυλίχωι, θα κυλίσωι*, στον συντελεσμένο μέλλοντα π.χ. *θα έχωι κυλιθέ/ cilit^he/*, στην υποτακτική ενεστώτα και αορίστου π.χ. *να κυλίχωι, να κυλίσωι* καθώς και στην προστακτική ενεστώτα και αορίστου της ενεργητικής φωνής π.χ. *κυλίχωι, κυλίσωι*.
- (iii) Το κλιτικό επίθημα -άννι- παρατηρείται π.χ. στο ρήμα *έγγουρ ένι* (πηγαίνω), στο *γ'* πληθυντικό πρόσωπο του στιγμιαίου μέλλοντα, δηλαδή *θα ζάννι* 'θα πάνε'.

6. Το ιδίωμα της Καστάνιτσας

Όπως έχει αναφερθεί, στα χωριά Καστάνιτσα και Σίταινα ομιλείται από τους φυσικούς ομιλητές το βόρειο ιδίωμα της διαλέκτου. Με την έρευνα πεδίου που πραγματοποιήθηκε για το σχηματισμό του ρήματος στο ιδίωμα, διαπιστώθηκαν τα παρακάτω στοιχεία :

- (i) Στο ιδίωμα της Καστάνιτσας καταγράφηκε από τους φυσικούς ομιλητές ο τύπος *έμι α'* ενικό πρόσωπο και *ήκι γ'* πληθυντικό παρατατικού αντί του *ένι* και *ήγκιαϊ* αντίστοιχα που παρατηρήθηκαν στο νότιο ιδίωμα.
- (ii) Στο ιδίωμα καταγράφηκε ο τύπος, *θα κυλίχουν* (*γ'* πληθυντικό πρόσωπο, εξακολουθητικός μέλλοντας, οριστικής, ενεργητικής φωνής) κάτι που μας φέρνει πολύ κοντά στον αντίστοιχο τύπο της ΚΝΕ.
- (iii) Αξίζει να τονιστεί ότι κατά την φυσική ομιλία, οι ομιλητές δανείζονται ρήματα της ΚΝΕ, που δεν υπάρχουν στα Τσακόνικα και τα προσαρμόζουν στη διάλεκτο. Για παράδειγμα, κατά την ροή της φυσικής ομιλίας ένας ομιλητής μπορεί να διατυπώσει τον τύπο *ένι τρέχου* αντί του *ένι τσάχου* 'τρέχω'. Κρατούν την δομή του ρήματος αλλά επηρεάζονται σε λεξικολογικό επίπεδο από την ΚΝΕ.
- (iv) Η ύπαρξη του /l/. Οι φυσικοί ομιλητές στην Καστάνιτσα, διατύπωσαν τύπους ρημάτων με την παρουσία του /l/, ενδεικτικά αναφέρω *θέλου, λαλού, λαχανιάζου, λαβαίνου*. Αντίθετα στο νότιο ιδίωμα, και οι ομιλητές

στο Λεωνίδιο και στον Τυρό, διατύπωσαν τα παραπάνω ρήματα με αποβολή του /l/, δηλαδή *θέου, αού, αχανιάζου, αβαινού*. Σύμφωνα με τον Κωστάκη (1951 :33) στο νότιο ιδίωμα έχουμε την αποβολή-πτώση του /l/ πριν από τα α, ο, ου, στην αρχή ή μέσα στη λέξη. Επιπρόσθετα, (Γ. Χατζιδάκης 1892 :8·Δέφνερ 1881: 125, 1870: 210) πιστεύουν ότι το φαινόμενο είναι νεότερο. Μπορούμε λοιπόν να μιλήσουμε για μια ψευδή αποκατάσταση για το ιδίωμα της Καστάνιτσας-Σίταινας.

7. Παραδειγματική ομοιομορφία

Τα είδη της παραδειγματικής ομοιομορφίας σύμφωνα με την Bybee, (1985) είναι δυο, η ενδοπαραδειγματική και η διαπαραδειγματική.

Στα τσακόνικα μπορεί να παρατηρηθεί τόσο η ενδοπαραδειγματική όσο και η διαπαραδειγματική ομοιομορφία στο ρηματικό σύστημα.

Π.χ. *Είν(ι) έχ-ουντ-ε, έχ-ουντ-ε, έχ-ουντ-α κυλιθ-έ,-ά,-έ/cilit^he-a-e/*. Οι τύποι των ρηματικών επιθέτων του αρσενικού και του ουδετέρου συμπίπτουν *κυλιθ-έ, κυλιθ-έ* καθώς και οι τύποι των μετοχών του αρσενικού και του θηλυκού στον πληθυντικό αριθμό *έχ-ουντ-ε, έχ-ουντ-ε* (διαπαραδειγματική ομοιομορφία). Επίσης ο τύπος της μετοχής του ουδετέρου στον ενικό αριθμό συμπίπτει με τον τύπο της μετοχής του ουδετέρου στον πληθυντικό αριθμό π.χ. *ένι έχ-ουντ-α κυλιθ-έ, είν(ι) έχ-ουντ(-α) κυλιθ-έ* (ενδοπαραδειγματική ομοιομορφία).

Συμπερασματικά, ο συνδυασμός της διαπαραδειγματικής ομοιομορφίας με την ενδοπαραδειγματική ομοιομορφία για τις μετοχές (ονοματικό σύστημα) του ενεστώτα μέσα σε ένα ρηματικό παράδειγμα-περιβάλλον, όπως αυτό του παρακειμένου και του υπερσυντέλικου, συνηγορεί υπέρ της οικονομίας που μπορεί να παρουσιάζει η διάλεκτος.

8. Συμπεράσματα

Στόχος της παρούσας έρευνας-εργασίας ήταν η καταγραφή του ρηματικού συστήματος της τσακόνικης διαλέκτου συγχρονικά, μέσα από έρευνα πεδίου. Ανακεφαλαιώνοντας λοιπόν :

- (i) Ο σχηματισμός του ρήματος στα τσακόνικα είναι περιφραστικός. Με το συνδυασμό του Μεσαιωνικού τύπου και της μετοχής ενεστώτα στα τρία γένη, ο σχηματισμός του ρήματος συνδυάζει τόσο στοιχεία της Αρχαίας Ελληνικής (ονοματικό σύστημα) όσο και της Νέας Ελληνικής.
- (ii) Έντονη επίδραση της KNE στο σχηματισμό του μέλλοντα, *θα κυλίζουν* διατυπώθηκε από τους ομιλητές, και *όχι εθα κυλίζου*.
- (iii) Η διάλεκτος δεν σχηματίζει υποτακτική ή προστακτική συντελικού χρόνου (παρακειμένου).
- (iv) Ο συνδυασμός της διαπαραδειγματικής ομοιομορφίας με την ενδοπαραδειγματική ομοιομορφία για τις μετοχές (ονοματικό σύστημα) του ενεστώτα, μέσα σε ένα ρηματικό παράδειγμα-περιβάλλον όπως αυτό του παρακειμένου και του υπερσυντέλικου, συνηγορεί υπέρ της οικονομίας που μπορεί να παρουσιάζει η διάλεκτος.

- (v) Κατά την φυσική ομιλία, οι ομιλητές δανείζονται ρήματα της ΚΝΕ, που δεν υπάρχουν στα Τσακωνικά και τα προσαρμίζουν στη διάλεκτο.
- (vi) Η διάλεκτος διαθέτει κλιτικά επιθήματα (κυρίως στο μέλλοντα) που είναι ίδια με την ΚΝΕ.
- (vii) Τέλος, αξίζει να καταγραφεί και να μελετηθεί η μορφή της διαλέκτου σε αυτή τη χρονική περίοδο. Η ύπαρξη μιας τέτοιας έρευνας για τα τσακωνικά, θεωρείται επιτακτική ανάγκη, αν λάβουμε υπόψιν την κυριαρχία της ΚΝΕ έναντι των διαλέκτων. Αν και σε πολλά ευρωπαϊκά κράτη, η μελέτη των διαλέκτων βρίσκεται σε προχωρημένο στάδιο, στην ελληνική πραγματικότητα η φιλολογική προκατάληψη καθυστέρησε αρκετά τη διαλεκτική έρευνα, χάνοντας πολύτιμα πολιτισμικά και γλωσσολογικά δεδομένα.

9. Βιβλιογραφία

- Άμαντος, Κ. 1921. “Τσακωνιά – Sclavonia”, στο Αφιέρωμα εις Γ.Ν. Χατζιδάκι, Αθήνα, 130-134.
- Βαξεβάνης, Ν. 2012. *Το φαινόμενο της παραδειγματικής ομοιομορφίας στο ονομαστικό σύστημα των νεοελληνικών διαλέκτων*. Μεταπτυχιακή διατριβή. Πανεπιστήμιο Πατρών.
- Browning, B. 1995. *Η Ελληνική Γλώσσα Μεσαιωνική και Νέα*. Μτφρ. Κονομή 3^η έκδοση. Αθήνα: Παπαδήμα.
- Bourguet, Emile. 1927. *Le dialecte laconien*. Paris.
- Δέφνερ, Μ. 1923. *Λεξικόν της Τσακωνικής διαλέκτου*. Αθήνα: Εστία.
- Deffner, M., *Zakonische Grammatik*. Berlin 1881.
- Κοντοσόπουλος, Ν. Γ. 1994. *Διάλεκτοι και Ιδιώματα της Νέας Ελληνικής*. 3^η έκδοση 2001. Αθήνα: Εκδόσεις Γρηγόρη.
- Κωστάκης, Θ.Π. 1951. *Σύντομη Γραμματική της Τσακωνικής Διαλέκτου*. Αθήνα: Institut Français d' Athènes.
- Κωστάκης, Θ.Π. 1989. *Λεξικό της Τσακωνικής Διαλέκτου*. 1 τόμ. Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών.
- Κωστάκης, Θ.Π. 1989. *Λεξικό της Τσακωνικής Διαλέκτου*. 2 τόμ. Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών.
- Κωστάκης, Θ.Π. 1989. *Λεξικό της Τσακωνικής Διαλέκτου*. 3 τόμ. Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών.
- Κωστάκης, Θ.Π. 1999. *Γραμματική της Τσακωνικής Διαλέκτου (ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΛΕΩΝΙΔΙΟΥ- ΠΡΑΣΤΟΥ)*. Αθήνα.
- Λιώσης, Ν. 2010. Η γραμματικοποίηση στις περιφραστικές δομές μέλλοντα της τσακωνικής: ιστορικές και κοινωνιογλωσσικές παρατηρήσεις. Στο *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα 30*, 372-384. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών. Διαθέσιμο ηλεκτρονικά: http://ins.web.auth.gr/images/MEG_PLIRI/MEG_30_372_384.pdf Τελευταία πρόσβαση : 27/08/2017
- Οικονόμου, Θ. 1870. *Γραμματική της τσακωνικής διαλέκτου*. Αθήνα.
- Ράλλη, Α. 2005. *Μορφολογία*. Αθήνα: Πατάκης
- Ράλλη, Α., Δ. Μελισσαροπούλου & Σ. Τσολακίδης. 2007. Ο παρακείμενος στη νέα ελληνική και στις διαλέκτους : παρατηρήσεις για τη μορφή και την εξέλιξή του. *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα 27*. Θεσσαλονίκη : ΙΝΣ, 361-372.
- Ράλλη, Α. 2016. *Η Τσακωνική Διάλεκτος*. Προφορική Ανακοίνωση στο Σύλλογο Αρκάδων.
- Perrot, H. 1934. *Introduction al' etude du dialecte tsaconien*. Paris.
- Τζιτζιλής, Χ. 2000. Νεοελληνικές διάλεκτοι και νεοελληνική διαλεκτολογία. Στο *Η ελληνική γλώσσα και οι διάλεκτοί της*, επιμ. Α.-Φ. Χριστίδης κ.ά., 15-22. Αθήνα: ΥΠΕΠΘ & Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας
- Χατζιδάκις, Γ. 1905. *Μεσαιωνικά και Νέα Ελληνικά*, τόμ. Α'. Αθήνα.
- Χατζιδάκις, Γ. 1907. *Μεσαιωνικά και Νέα Ελληνικά*, τόμ. Β'. Αθήνα.
- Hatzidakis, G.N. 1892. *Einleitung in die neugriechische Grammatik*. Leipzig.

Χόρροκς, Τζ. 2011. Ελληνικά: *Ιστορία της γλώσσας και των ομιλητών της*. 3^η Έκδοση. Αθήνα: Βιβλιοπόλειον της Εστίας

Το ιδίωμα της Χιμάρας: Όψεις στην Κοινωνία και τη Λογοτεχνία

Αμαλία Ρόντου, Γεώργιος Τσερπές, Χρήστος Αρμάντο Γκέζος

Περίληψη

Το ιδίωμα της Χιμάρας: Όψεις στην Κοινωνία και τη Λογοτεχνία.

Το χιμαριώτικο ιδίωμα, που τόσο λίγο έχει μελετηθεί ως τώρα, κατατάσσεται στα νότια νεοελληνικά ιδιώματα, παρά τη γεωγραφική τοποθεσία της προς εξέταση περιοχής. Και αυτό καταγράφεται σε μεγαλύτερη ένταση συγκριτικά με άλλα βορειοηπειρωτικά ιδιώματα, που ενίοτε συναπαρτίζονται από νότια ή ημι-βόρεια χαρακτηριστικά, ενώ η απομόνωση της Χιμάρας ανάμεσα σε αλβανόφωνους πληθυσμούς προσέδωσε στο τοπικό ιδίωμα «χαρακτήρα αρχαϊκό ιδιορρυθμότερο των άλλων ομοίων ιδιωμάτων της Β. Ηπείρου» (Ε. Μπόγκας).

Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι η μελέτη του χιμαριώτικου ιδιώματος, ενός γλωσσικού ιδιώματος που για ειδικούς λόγους διασώζει γλωσσικά στοιχεία που σπάνια απαντούν σε άλλα ελληνικά ιδιώματα, με έμφαση στους φορείς της (κατοίκους της Χιμάρας αλλά και Χιμαριώτες της διασποράς), υπό το πρίσμα των αντιλήψεων που οι ίδιοι έχουν για αυτήν, τη χρήση της και την πρόσληψή της ως έκφρασης ταυτότητας. Σε ένα δεύτερο επίπεδο θα μας απασχολήσει η χρήση της στα βιβλία του Χρήστου Αρμάντο Γκέζου, ενός διακεκριμένου Χιμαριώτη της διασποράς ο οποίος χωρίς να έχει ζήσει στη Χιμάρα αποφάσισε να χρησιμοποιήσει τη διάλεκτο στο λογοτεχνικό του έργο. Μέσα από τη συνεξέταση αυτή σε κοινωνικό και λογοτεχνικό επίπεδο ευελπιστούμε ότι θα αναδειχθούν τα σημεία επαφής ελληνικής και αλβανικής αλλά και η ιδιαιτερότητα του χιμαριώτικου ιδιώματος ως στοιχείου διαγενεακής επικοινωνίας.

Λέξεις-κλειδιά: χιμαριώτικο ιδίωμα, ταυτότητα, κοινωνία, λογοτεχνία.

1. Εισαγωγικές παρατηρήσεις

Το ελληνικό γλωσσικό ιδίωμα της Χιμάρας είναι ένα ζήτημα το οποίο από νωρίς έχει απασχολήσει τη διαλεκτολογική έρευνα. Ήδη από το 1925 ο Γεώργιος Αναγνωστόπουλος (1925) έχει καταπιαστεί με το ζήτημα αυτό, ενώ συστηματικότερες μελέτες είναι αυτές του Δικαίου Βαγιακάκου (1983, 1988). Βέβαια, διεξοδική μελέτη για το ζήτημα έχει πραγματοποιήσει ο Δώρης Κ. Κυριαζής (2007), στην οποία προβαίνει και σε μια αναλυτική βιβλιογραφική ανασκόπηση γύρω από το συγκεκριμένο ζήτημα. Τέλος, δεν θα μπορούσαμε να μην αναφερθούμε στο έργο του Ευάγγελου Μπόγκα (1966), το οποίο ασφαλώς αφορά στα γλωσσικά ιδιώματα της Ηπείρου γενικά, αλλά με ειδική αναφορά στην περιοχή της Χιμάρας.

Ο Μπόγκας (1966:77) αναφέρει χαρακτηριστικά: «Το ιδίωμα της Χιμάρας ανήκει στα νότια ελληνικά ιδιώματα και με χαρακτήρα αρχαϊκό ιδιορρυθμότερο των άλλων ομοίων ιδιωμάτων της Β. Ηπείρου, λόγω απομόνωσης της περιοχής, ανάμεσα σε αλβανόφωνους πληθυσμούς, όπως έχει παρατηρήσει ο Γεώργιος Αναγνωστόπουλος». Πράγματι, είναι γενικά αποδεκτό ότι το ιδίωμα της Χιμάρας ανήκει στα νότια ιδιώματα, ενώ εντυπωσιακό είναι το γεγονός ότι στα γειτονικά της Χιμάρας χωριά, τους Δρυμάδες και την Παλιάσα, παρατηρείται ημιβόρειος φωνηεντισμός (Κυριαζής 2007: 201), παρά τη γεωγραφική γεινίαση.

Μια άλλη σημαντική πληροφορία που δίνει ο Ε. Μπόγκας είναι ότι το ιδίωμα της Χιμάρας ομοιάζει με αυτό της Μάνης (1966: 77). Τίθεται, λοιπόν, εδώ ο προβληματισμός σχετικά με την καταγωγή του χιμαριώτικου ιδιώματος, ζήτημα με το οποίο έχει ασχοληθεί ο Δώρης Κυριαζής (2007) και γι' αυτό κρίνουμε σκόπιμο να μην αναφερθούμε στην παρούσα εργασία σε αυτό.

Θα περιοριστούμε στο να αναφέρουμε ονομαστικά μόνο τα βασικά χαρακτηριστικά του ιδιώματος της Χιμάρας, τα οποία συνοψίζονται στα εξής: τσιτακισμός, το ασυνίζητον, τάση αφομοίωσης και απλοποίησης διαφόρων συμφωνικών συμπλεγμάτων (π.χ. φούρνος> φούρος), τροπή του /st/ > /s/, διατήρηση αρχαϊκών χαρακτηριστικών σε ορισμένες καταλήξεις της οριστικής μεσοπαθητικών ρημάτων στον ενεστώτα και τον παρατατικό και ύπαρξη τοπωνυμίων με την ασυνίζητη κατάληξη -έος (π.χ. *Αργιλέος, Μερτέος, Κασανέος*) (Κυριαζής 2007: 206 – 207).

Ένα άλλο ενδιαφέρον στοιχείο για το γλωσσικό ιδίωμα της Χιμάρας είναι το γεγονός ότι παρατηρείται σε αυτό και η ύπαρξη σλαβικών στοιχείων. Μπορεί βέβαια η περιοχή της Χιμάρας να έχει δεχθεί τη μικρότερη επίδραση από σλαβικά στοιχεία σε σχέση με άλλα ελληνικά ιδιώματα της νοτίου Αλβανίας, αλλά αυτό δεν σημαίνει ότι δεν υπάρχουν κιόλας (Kyriazis 2012: 153). Επιπλέον, ο Κυριαζής επισημαίνει πως είναι πιθανό τα σλαβικά δάνεια του ελληνικού ιδιώματος της Χιμάρας να μειωθούν περαιτέρω αν λάβουμε υπ' όψιν ότι ένα μέρος αυτών των δανείων εισήχθη από την αλβανική γλώσσα (Kyriazis 2012: 156).

Η παρατήρηση αυτή είναι πολύ σημαντική, καθώς φέρνει στο προσκήνιο το ζήτημα της επαφής των γλωσσών. Η εισαγωγή π.χ. σλαβικών στοιχείων στο ιδίωμα της Χιμάρας οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στην επαφή της με την αλβανική. Ωστόσο, φαίνεται πως υπάρχει γλωσσική αλληλεπίδραση, αφού και η αλβανική έχει δεχθεί ελληνικά δάνεια. Ο Κυριαζής (2007:207) αναφέρει χαρακτηριστικά: «Η επιχειρηματολογία για τη διαχρονική παρουσία της ελληνικής σ' αυτά τα μέρη ενισχύεται έμμεσα και από το βάθος και το εύρος της επίδρασής της στον αλβανόφωνο περιγύρο. Η ύπαρξη, λ.χ., στο ιδίωμα της Χιμάρας μιας εστίας ασυνίζητων τύπων σε -έα ευθύνεται πιθανώς για την παρουσία στην αλβανική ελληνικών δανείων του τύπου *fole-(j)a* “φωλιά”, *mirgale-(j)a* “αμυγδαλιά” κ.ά. Επίσης, το ενδεχόμενο το ιδίωμα της Χιμάρας να στάθηκε σε ορισμένες περιπτώσεις μεσολαβητής για την εισχώρηση στην αλβανική λέξεων από τα ελληνικά της Κάτω Ιταλίας, επαληθεύεται πλήρως με την αλβανική λέξη *puhi-a* “αύρα, δροσερός αέρας” <κατω ιταλ. τ. *rujia*<απογεία (αύρα)>».

Πέρα όμως από την αλληλεπίδραση της αλβανικής με τα ελληνικά γλωσσικά ιδιώματα και ειδικότερα της Χιμάρας, είναι χρήσιμο να λάβουμε υπ' όψιν και τις ιστορικές εξελίξεις της τελευταίας τριαντακονταετίας περίπου, οι οποίες έχουν να κάνουν με τη μαζική μετακίνηση ελληνόφωνων και αλβανόφωνων προς την Ελλάδα, και να επισημάνουμε ότι «...τα ελληνικά ιδιώματα της Αλβανίας βρίσκονται αντιμέτωπα με την Κοινή Νεοελληνική, η οποία τα διαβρώνει καθημερινά, συνεπικουρούμενη από μια στάση περιφρόνησης της “γλώσσας του χωριού”, που επιβάλλουν τα ήθη της εποχής και η ζωή των πόλεων» (Κυριαζής & Σπύρου 2011: 193).

Ακριβώς αυτά τα ζητήματα προσπαθούμε να διερευνήσουμε στην παρούσα ανακοίνωση. Επιχειρούμε, δηλαδή, να μετατοπιστεί το ενδιαφέρον στους ίδιους τους φορείς της γλώσσας, εν προκειμένω τους Χιμαριώτες, και να εξετάσουμε τις στάσεις και τις αντιλήψεις που οι ίδιοι έχουν για το χιμαριώτικο ιδίωμα.

2. Κοινωνικές όψεις του χιμαριώτικου ιδιώματος. Οι απόψεις των ομιλητών

Προκειμένου να εξετάσουμε τις αντιλήψεις για το χιμαριώτικο ιδίωμα, καθώς και τις συνθήκες χρήσης του, απευθυνθήκαμε στους ίδιους τους φορείς του ιδιώματος. Ειδικότερα, οι ομιλητές του ιδιώματος κλήθηκαν να συμπληρώσουν ερωτηματολόγια σχετικά με το ζήτημα αυτό.

Κατέστη δυνατό να συγκεντρώσουμε δέκα (10) ερωτηματολόγια. Σαφώς και το δείγμα αυτό δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ως αντιπροσωπευτικό, εκτιμάμε όμως ότι μπορεί να αποτελέσει την αφετηρία για μια πρώτη προσέγγιση του ζητήματος.

Σε ό,τι αφορά στα δημογραφικά στοιχεία των πληροφορητών έχουμε να επισημάνουμε τα εξής: τα ερωτηματολόγια απάντησαν οκτώ (8) γυναίκες και δύο (2) άνδρες, οι οποίοι γεννήθηκαν ανάμεσα στο 1972 και το 1994. Οκτώ από τους πληροφορητές γεννήθηκαν στην Αλβανία και δύο στην Ελλάδα, ενώ οκτώ (8) ζουν σε πόλεις και δύο (2) σε χωριά. Το μορφωτικό επίπεδο των πληροφορητών ποικίλλει. Έτσι, υπάρχουν απόφοιτοι Ι.Ε.Κ., Λυκείου, Τ.Ε.Ι. και Α.Ε.Ι.

Κρίνουμε σκόπιμο ν' αναφερθούμε στα παραπάνω στοιχεία, καθώς είναι γενικά αποδεκτό ότι παράγοντες όπως «η γεωγραφική, κοινωνική και εθνοτική προέλευση, το φύλο, η ηλικία των ομιλητών και ομιλητριών επηρεάζουν με πολλαπλούς τρόπους τις γλωσσικές τους συμπεριφορές» (Αρχάκης & Κονδύλη 2011: 149).

Ειδικότερα, σε ό,τι αφορά στη χρήση του ιδιώματος, η πλειοψηφία των πληροφορητών δήλωσε ότι αυτό χρησιμοποιείται στο σπίτι, στις παρέες, σε συναντήσεις με συντοπίτες, κατά τη διάρκεια επίσκεψης στη γενέτειρα κ.λπ. Το γεγονός αυτό αποδεικνύει ότι η χρήση του ιδιώματος είναι συνδεδεμένη με την εθνοτική ταυτότητα των ομιλητών. Τα άτομα δηλαδή σηματοδοτούν την εθνοτική τους ταυτότητα μέσω της γλώσσας που χρησιμοποιούν (Holmes 2016: 232).

Βέβαια, το γεγονός ότι το ιδίωμα χρησιμοποιείται κυρίως στις παραπάνω περιστάσεις, δηλαδή ανάμεσα σε άτομα χιμαριώτικης καταγωγής (καθώς μόνο τρεις πληροφορητές δήλωσαν ότι χρησιμοποιούν παντού το ιδίωμα), φέρνει στο προσκήνιο το ζήτημα της *γλωσσικής προκατάληψης* (linguistic prejudice). Το φαινόμενο αυτό συνδέεται με αξιολογικές κρίσεις. Σύμφωνα με την Holmes (2016:153), «οι άνθρωποι λειτουργούν με γλωσσικές προκαταλήψεις, χρησιμοποιούν δηλαδή τον τρόπο ομιλίας ως πηγή αξιολογικής πληροφόρησης για τα κοινωνικά χαρακτηριστικά του συνομιλητή τους (αν κάποιος χρησιμοποιεί τον τύπο X, πιθανότατα έχει το κοινωνικό χαρακτηριστικό Ψ)».

Παράλληλα, το γεγονός ότι οι περισσότεροι πληροφορητές ζουν πλέον στην Ελλάδα, που σημαίνει ότι χρησιμοποιούν και την κοινή νεοελληνική, σε συνδυασμό με το ζήτημα της γλωσσικής προκατάληψης, αναδεικνύει και την αντίθεση μεταξύ *εμφανούς γοήτρου* (overt prestige) και *καλυμμένου γοήτρου* (covert prestige) (Αρχάκης & Κονδύλη 2011:159-160). Αυτό ίσως εξηγεί το γεγονός ότι ενώ όλοι οι πληροφορητές δηλώνουν περήφανοι για το ιδίωμα, ότι ο διαλεκτισμός έχει θετική επίδραση στην εκμάθηση της κοινής νεοελληνικής, ότι τα χιμαριώτικα χαρακτηρίζονται από τους πληροφορητές ως *εύκολα, χρήσιμα και μοντέρνα* (μόνο ένας τα χαρακτηρίζει *παλιομοδίτικα*), η συντριπτική πλειοψηφία δεν χρησιμοποιεί το ιδίωμα μπροστά σε ξένους (=μη ντόπιους) που βλέπει για πρώτη φορά. Υποσυνείδητα, λοιπόν, ενδέχεται το χιμαριώτικο ιδίωμα να αναγνωρίζεται ως *χαμηλή ποικιλία* (Holmes 2016:50), η οποία

μαθαίνεται στο σπίτι και χρησιμοποιείται περισσότερο στα στενά όρια της οικογένειας, της παρέας, των συμπατριωτών.

Τα ιδιωματικά στοιχεία –και το χιμαριώτικο ιδίωμα δεν αποτελεί εξαίρεση– είναι πιο έντονα στον προφορικό λόγο, κάτι που συμβάλλει πολλές φορές και στην ύπαρξη πλούσιας προφορικής λογοτεχνικής παράδοσης (Holmes 2016:55), καθώς στη γραπτή λογοτεχνία προτιμάται η υψηλή ποικιλία. Ωστόσο, φαίνεται ότι κι αυτό μπορεί να μην ισχύει πάντα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί ο χιμαριώτικης καταγωγής συγγραφέας Χρήστος Αρμάντο Γκέζος, ο οποίος στα έργα του χρησιμοποιεί τα χιμαριώτικο ιδίωμα.

3. Η χρήση του χιμαριώτικου ιδιώματος στη λογοτεχνία του Χρήστου Αρ. Γκέζου

Το Βιτγκενσταϊνικό «Τα όρια της γλώσσας μου σημαίνουν τα όρια του κόσμου μου» θεωρείται πλέον ανακριβές και απαρχαιωμένο: η γλώσσα μόνο ελλειπτικά μπορεί να συλλάβει τη συντριπτική και αδιαφιλονίκητη πολυπλοκότητα του κόσμου και της πραγματικότητας. Αυτό όμως δεν μειώνει τη σπουδαιότητά της, αφού η γλώσσα μπορεί παράλληλα να ανασύρει και να διατυπώσει, έξω από το πεδίο των γραμμάτων ή των φθόγγων που την αποτελούν και μέσα από τον ρυθμό της, τον χρωματισμό της και τη μουσική της, άρρητες, λεπτές και αδιόρατες πτυχές και διαστάσεις της ύπαρξης.

Το ίδιο ισχύει και για τις πτυχές της συναισθηματικής λειτουργίας του ατόμου. Η γλώσσα που χρησιμοποιεί, το ύφος της, η επιλογή των συγκεκριμένων λέξεων αποτυπώνει και αναδίδει ιδιαίτερους ψυχολογικούς χρωματισμούς που δεν μπορούν να αποδοθούν ρητά.

Η λογοτεχνία, τώρα, δεν είναι τίποτα άλλο πέρα από λέξεις. Από γλώσσα. Όλη της η δύναμη τροφοδοτείται και τεκμαίρεται από αυτήν. Στη δική μου λογοτεχνία, από τα ποιήματα μέχρι το μυθιστόρημα, η γλώσσα που χρησιμοποιώ είναι ως επί το πλείστον μοντέρνα, στιλιζαρισμένη και νευρική. Σχετίζεται άμεσα με τη σύγχρονη υπαρξιακή αγωνία της μεγαλούπολης και το υποδόριο ή κραυγαλέα εκφραζόμενο άγχος της καθημερινότητας, με τα ανεπίλυτα προβλήματα των νέων και την αδιάπτωτη ορμή τους. Με την αποτύπωση και τη διατράνωση ενός υποδόριου ενυπάρχοντος σκότους και μιας καθολικής ενδεχομένως νύφωσης.

Σε αυτό το πλαίσιο, η χρησιμοποίηση του χιμαριώτικου ιδιώματος στα κείμενά μου λειτουργεί ως ένας απρόσμενος θησαυρός. Από τη μία διανθίζει πολιτισμικά και υφολογικά το κείμενο, παρέχοντάς του μεγαλύτερη πολυπρισματικότητα και πιο πανανθρώπινο χαρακτήρα, προσδίδοντας παράλληλα μια ιστορική και δια-χρονική διάσταση στην προβληματική και στην υπόθεση του εκάστοτε κειμένου. Από την άλλη, λειτουργεί ως ένας αντίποδας ψυχολογίας και θέασης της ζωής: μεταφέρει μια αντίληψη για τα πράγματα πιο απλοϊκή, πιο νηφάλια και ενδεχομένως πιο αθώα, ενώ δημιουργεί ένα κλίμα νοσταλγικό, για εποχές πιο προβλέψιμες και ρυθμισμένες, μακριά από τον νευρωτικό ορυμαγδό της σύγχρονης μεγαλούπολης. Συνολικά, η χρήση του ιδιώματος απαλύνει το σαρωτικό και αγχώδες ύφος του υπόλοιπου κειμένου, ενώ ταυτόχρονα δημιουργεί μια πιο σφαιρική και ισορροπημένη εικόνα της πραγματικότητας, όπως τουλάχιστον επιθυμώ και επιδιώκω εγώ ως συγγραφέας να σκιαγραφώ.

Ας πάρουμε για παράδειγμα το πρώτο μου μυθιστόρημα, τη «Λάσπη», που κυκλοφόρησε το 2014. Στη «Λάσπη» πρωταγωνιστεί ένας άνθρωπος που προσπαθεί να

ορίσει τη θέση του στον κόσμο, ενάντια σε όλες τις αντιξοότητες, πραγματικές και φαντασικές, που αντιμετωπίζει. Πρόκειται για τον Αλέξανδρο ή Σάντο, οικονομικός μετανάστη β' γενιάς, μεγαλωμένο στην Ελλάδα, ο οποίος επιστρέφει στην Αθήνα έπειτα από έναν χρόνο απουσίας, αυτοεξορίας ουσιαστικά λόγω της δολοφονίας που διέπραξε. Ο λόγος του είναι φορτισμένος και συχνά παροξυμμένος, η σκέψη αφιλόρηστη, συμπλέκει παρόν, παρελθόν και μέλλον σε μια ανάκατη ρέουσα μάζα, πλάθοντας ένα ζοφερό σκληρό σκηνικό στο οποίο προσπαθεί να ανοίξει ρωγμές νοήματος και φωτεινότητας. Η γλώσσα είναι σύγχρονη, αστική, αλλά πού και πού και του δρόμου.

Μέσα σε αυτό το βαλτώδες και αγχωτικό σκηνικό, παρεισφρεί η γλώσσα της μάνας, η γλώσσα που μιλάνε στο χωριό της Βορείου Ηπείρου που στο μυθοπλαστικό μου σύμπαν ονομάζεται Δρεπένι και το οποίο θα με απασχολήσει και σε επόμενα έργα μου. Ας διαβάσουμε ένα απόσπασμα:

«εντάξει, καλά ήσανε τότε τα πράματα, δεν ήσανε άσκημα, εντάξει, είχανε γουρίσει τις εκκλησίες ή τις είχανε κάμει σχολεία, και το Πάσχα τα τσουφλικά από τα αβγά που βάφαμε ακουρφάς τα ρίναμε σο φούρο να τα κάψομε μην τα δει κανένας της μπα σκίας γιατί θα μας χώνανε σο μπουντρούμι για κάναν μήνα, μια φορά είχανε πιάσει τον γιο του Πετροντούρη να τραγουδάει ση ρούγα του το χίλια περιστέρια να σου φιλούν τα χέρια και τότε χώσανε μέσα ασραπή, φανερώθη μετά από κάναν μήνα μαύρος, άμα σου λέγω μαύρος μαύρος, με αίμα σ' αφτία και σημάδια από την κοιλία μέχρι το γκιδόζι, δεν είχε τα κάτι να πει κουβέντα ο έρμος, αμ' πώς; έτσι κάνανε, τι, εμείς τότε λέγαμε Ελλάδα και κυλαίγαμε, μας βουρκώνανε τα μάτια, μας τύχαινε κανένα ράδιο και το βάναμε να ακουρμαστούμε τα νέα σε ελληνικά και μας τρέχανε τα μάτια, την είχαμε για παράδεισο εμείς την Ελλάδα, γι' αυτό μιλάγαμε όλο ελληνικά σο σπίτι, να κάνουμε σα ψέματα ότι είμεσα Έλληνες όσο μποράγαμε, λέγαμε θα κατεβούμε και θα φάμε μια δάγκα ψωμί και θα μας φουλάνε σαν αδρέφια, αμ' πώς, πού να ζέραμε πώς μαυροείναι σ' αλή θεια, τώρα ο τάτας σου ούτε να τους βλέπει δεν θέλει νιόνιους τους λέει και τους βρίζει όλη μέρα, θυμάται που του δίνανε μισό μεροκάματο σην αρχή και του λέγαμε ότι άμα δεν του φτάνουν να πάει πίσω σην Αλβανία να βγάινει περισσότερα, εντάξει, τελευταία του δίνανε κανονικό μεροκάματο, τώρα είναι οι Πακιστανοί ση θέση μας, δουλεύουν τούτοι σαν τα σκυλία για ένα ξεροκόμματο και τους βρίζουνε και τους χτυπάνε τους μαύρους, λες και δεν είχανε πάει σης Αμερικές και τις Αστραλίες οι άλλοι να δουλεύουνε, λες και είναι καλύτεροι για λόγου τους, για, τι τρώγαμε μωρέ εμείς πάνω, βουτάγαμε καμιά φορά καμιά προβατίνα από της κοπερατίβας και την κάναμε να, κούπα, την ψέναμε και τη βγάναμε έτσι κάναν μήνα, μια φορά τη χαλεύανε και ήρθανε σο σπίτι και την είχαμε δέσει με το αμπάλι κάτω από το κρεβάτι σην καμαρούλα για να μη βγάινει κρα, αναΐα λαχτάρα που είχε πάρει ο τάτας σου τότε! αλλά τι, καμιά πατάτα, έτσι, τις μισοσάπιες, τις καλές τις έπαιρε η κοπερατίβα, ήταν καλό το χτήμα, το είχε κάμει ο παππούς του τάτα σου πρώτο, αγόραζε ζώα από την Ιταλία και τα πούλαγε, πούλαγε και καπνό μωρουδάτο, άλλος κανένας δεν είχε κείνον τον καιρό καπνό μωρουδάτο, γέμισε και τη λαγκάδα με νεραντζέες και ελέες και έφερε γύρα σην αγορά με κοστούμι και παπούτσια από δρεμάτι, με τζεράπια μπαμπακερά από μέσα, δεν είχε άλλος τέτοια κείνον τον καιρό, αλλά μετά ατύχησε κι αυτός ο μαύρος, σράφι του πήγανε όλα, του πήρανε τα χωράφια, βρήκε ύσερα και το κακό τον παππού σου, πέθανε μέσα σον καημό και σο μαράζι, αλλά εντάξει, ήταν καλά τότε τα πράματα, είχε ησυχία, τζάνι, είχε ασφάλεια, δεν σε πείραζε κανένας, ζέρανε τι θα τους λάχαινε άμα σε πειράζανε, εδώ... εδώ είχε έρθει κι ο αδρεφός μου ο Τάτος σην αρχή, δεν τον θυμάσαι, ήσουν μικρός εσύ τότε, αλλά έφυγε πίσω γιατί δεν του άρεσε, δεν μποράγε, πολλοί φύγανε εκείνα τα χρόνια και ζανα γύρισαν πίσω, εμείς κάτσαμε σαν τα ζουλάπια

να δουλεύουμε τους ξένους για τη φτώχεια, φύγανε και πιο μετά μερικοί με όσα λέκια είχανε μάσει και φτιαθήκανε λίγο, κάμανε ένα σπίτι να έχουνε τολάχιστο, εμείς κι εδώ κι εκεί τελευταίοι του κόσμου, για, κάτσαμε σαν τα ζουλάπια και...».

Εδώ λοιπόν έχουμε μια σύντομη αφήγηση σε ασύνδετο σχήμα που αναφέρεται σε μια εποχή σκληρή μεν, που ωστόσο ενδύεται με μια διάθεση νοσταλγίας από τη μητέρα του ήρωα. Πέρα από τις σκηνές σταθερότητας και ηρεμίας που περιγράφονται με μια δόση συγκίνησης από την πλευρά της αφηγήτριας, και η ίδια η γλώσσα ενέχει στοιχεία που ορίζουν μια πλήρη αντίθεση με το λεξιλόγιο και το ύφος του κυρίως σώματος του κειμένου, δηλαδή τη συνειρμική αφήγηση του πρωταγωνιστή, δημιουργώντας έτσι μια κοιτίδα διαφοροποίησης από τον υπόλοιπο ασφυκτικό χαρακτήρα του κειμένου. Στη «Λάσπη», αυτό καθώς και άλλα παρόμοια κομμάτια, αν και λίγα και μικρά σε έκταση, λειτούργησαν ως βαλβίδες αποσυμπίεσης της έντασης και του παροξυσμού του πρωταγωνιστή, προσθέτοντας έτσι μια ακόμη πλούσια και ευεργετική διάσταση στον τρόπο που αξιοποιείται το πολύτιμο αυτό ιδίωμα στα κείμενά μου.

4. Συμπεράσματα

Συνοψίζοντας θα λέγαμε ότι το χιμαριώτικο ιδίωμα χρησιμοποιείται κυρίως ανάμεσα στους Χιμαριώτες προκειμένου να ικανοποιηθούν οι επικοινωνιακές τους ανάγκες αλλά και να διατηρήσουν ενδεχομένως τη χιμαριώτικη ταυτότητά τους.

Η ίδια η χρήση του ιδιώματος στο λογοτεχνικό έργο του Χρήστου Αρμάντο Γκέζου, η οποία –σύμφωνα με τον ίδιο– μεταφέρει μια αντίληψη για τα πράγματα πιο απλοϊκή και νηφάλια σε συνδυασμό με ένα αίσθημα νοσταλγίας, δείχνει την αντίληψη για το ιδίωμα που μπορεί να έχει «εξιδανικευτεί» λόγω του τρόπου ζωής στη μεγαλούπολη, σ' ένα μέρος μακριά από τη γενέτειρα, σε μια προσπάθεια να διατηρηθούν οι δεσμοί με αυτήν, κάτι που ενδεχομένως ισχύει όχι μόνο για τους λογοτεχνικούς ήρωες αλλά και για τους Χιμαριώτες της διασποράς.

Βιβλιογραφία.

Αναγνωστόπουλος, Γ. 1923. Περί των παρ' Αριστοφάνει δημωδών γλωσσικών στοιχείων και περί του γλωσσικού ιδιώματος της Χειμάρρας. Αθηνά 35: 253 – 254.

Αναγνωστόπουλος, Γ. 1925. Περί του ρήματος εν τη Ηπειρώ λαλουμένη. Βραχεία επισκόπησις των ηπειρωτικών ιδιωμάτων. Αθηνά 36: 61-98.

Αρχάκης, Αρ. & Κονδύλη, Μ. 2011. Εισαγωγή σε ζητήματα κοινωνιογλωσσολογίας. Αθήνα: Νήσος.

Βαγιακάκος, Δ.1983. Γλωσσικά και λαογραφικά Χιμάρας Β. Ηπείρου και Μάνης. Στο Β' Συμπόσιο Γλωσσολογίας Βορειοελλαδικού Χώρου. Θεσσαλονίκη: Ι.Μ.Χ.Α., 9 – 26.

Βαγιακάκος, Δ.1988. Συμβολή εις την μελέτην του γλωσσικού ιδιώματος της Χιμάρας Βορείου Ηπείρου. Στο Πρακτικά Α' Πανελληνίου Επιστημονικού Συνεδρίου «Βόρειος Ήπειρος – Άγιος Κοσμάς ο Αιτωλός» (Κόνιτσα 1987). Αθήνα: Ι.Μ.

Δρυινοπούλεως-Πωγωνιανής και Κονίτσης – Πανελλήνιος Σύνδεσμος Βορειοηπειρωτικού Αγώνος, 303 – 337.

Grillo, H. (2015). *E folmja e Himarës*. Διδακτορική διατριβή. Πανεπιστήμιο Τιράνων.

Holmes, J. 2016. Εισαγωγή στην Κοινωνιογλωσσολογία. Αθήνα: Πατάκης.

Κυριαζής, Κ. Δ. 2007. Η σχέση του ελληνικού γλωσσικού ιδιώματος της Χιμάρας με τα άλλα νεοελληνικά ιδιώματα. Στο Πρακτικά της 27^{ης} Συνάντησης Εργασίας του Τομέα Γλωσσολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Α.Π.Θ. Θεσσαλονίκη: Ι.Ν.Σ., 198 – 209.

Κυριαζής, Κ.Δ. & Σπύρου, Αρ. 2011. Τα ελληνικά γλωσσικά ιδιώματα της Αλβανίας. *Νεοελληνική Διαλεκτολογία* 6: 175 – 194.

Κυριαζής, Κ.Δ. 2012. Το ελληνικό γλωσσικό ιδίωμα της Άρτας Αυλώνα. Στο Ζ. Gavriilidou, Α. Efthymiou, Ε. Thomadaki & Ρ. Kambakis – Vougiouklis (επιμ.), *Selected Papers of the 10th ICGL*. Komotini: Democritus University of Thrace, 890 – 898.

Kyriazis, K.D. 2012. Slavic Elements in the Greek Idioms of South Albania. *Pilologica Jassyensia* VII 1 (15): 151 – 166.

Μπόγκας, Ε. 1966. Τα γλωσσικά ιδιώματα της Ηπείρου (Βορείου, Κεντρικής και Νοτίου). Γλωσσάρια Β. Ηπείρου. Τόμος Β'. Ιωάννινα: Εταιρεία Ηπειρωτικών Μελετών.

Σπύρου, Αρ. 2008. Το ελληνικό γλωσσικό ιδίωμα της περιοχής Δελβίνου και Αγίων Σαράντα. Αθήνα: Ε.Κ.Π.Α.

Νεωτεριστικοί ρηματικοί χρόνοι της υποδιαλέκτου Χιμάρας σε περιβάλλον διαγλωσσικής επαφής

Αριστοτέλης Η. Σπύρου
Αθήνα

Abstract

The consequences of grammatical neutralization in the past tenses of Modern Greek (MG) are directly felt in its verbal system. E.g., instead of the Simple Present Perfect, the Simple Past is often used: *έφαγα* 'I ate' rather than *έχω φάει* 'I have eaten', *πήγα* 'I went' αντί *έχω πάει* 'I have gone', etc. The cause of this situation is related, as it has been pointed out (Mirambel 1988: 146), with an established three-fold verbal system of MG (present : past : future), not amenable to subdivisions.

However, the material that the sub-dialect of Himara offers, allows a revision of the linguistic situation in the general context of MG. In this sub-dialect some «peculiar» verb tenses occur, not located in any other MG dialect. Present Perfect and Past Perfect of the verbs *είμαι* and *έχω* are used here: *έχω/είχα λάχει* or *έχω/είχα τύχει* 'I have/had been' and *έχω/είχα λάβει* 'I have/had had'. These structures have been morphologized since the late 18th century. The source of this innovation leads to the linguistic contacts of the Himariotes with Kingdom of Naples, and the impact of Spanish as its official language, while other contact languages like Italian and Albanian played a supportive role in the formation of these tenses.

Λέξεις-κλειδιά: βοηθητικά, υποδιάλεκτος Χιμάρας, παρακείμενος, υπερσυντέλικος, διασύστημα.

Είναι κοινοτοπία ότι η μετάβαση από την αρχαία στη ΝΕ γλώσσα συνοδεύεται συν τοις άλλοις και από την αναδιοργάνωση του κλιτικού συστήματος του ρήματος (Χατζιδάκις 1905: 445-7, 606), το οποίο γίνεται πιο απλό. Μεταξύ των πολλών μεταβολών που συντελέστηκαν συγκαταλέγεται και η αναδιοργάνωση των παρελθοντικών χρόνων. Έτσι, ουδετεροποιήθηκε λειτουργικά ο παρακείμενος με τον αόριστο, οι συνθετικοί τύποι παρακειμένου και υπερσυντέλικου σταμάτησαν να χρησιμοποιούνται, αντικαθιστάμενοι από περιφραστικούς τύπους με πρώτο συστατικό το βοηθητικό ρήμα *είμαι* ή *έχω* και δεύτερο συστατικό τη μετοχή ή το απαρέμφοτο.

Κυριαρχεί η άποψη ότι πρώτα άρχισε να χρησιμοποιείται ο παρακείμενος με το βοηθητικό *είμαι* + *μετοχή* (Χατζιδάκις 1905: 447), ενώ αργότερα εμφανίστηκε και η δομή με *είχα* + *απαρέμφοτο*, τυπικά υπερσυντέλικος, που εκτελούσε όμως λειτουργίες παρακειμένου (Χατζιδάκις 1905: 602, Browning 1991:110). Στη συνέχεια χρησιμοποιήθηκε τόσο τυπικά όσο και λειτουργικά η δομή *έχω* + *απαρέμφοτο*, ήτοι ο παρακείμενος (Browning 1991:110), που κατά τον W. Meyer-Lübke είναι μεταγενέστερος του υπερσυντέλικου (Χατζιδάκις 1905: 609). Η ολοκλήρωση της διαδικασίας τοποθετείται χρονολογικά τον 17ο αιώνα (Browning 1983:135). Η εκτίμηση αυτή συνιστά σφαιρική αντιμετώπιση του φαινομένου στην ελληνική γλώσσα, καθώς δεν υπάρχουν επαρκείς πληροφορίες και εκτιμήσεις για την πορεία που μπορεί να ακολούθησε η διαμόρφωση των παρελθοντικών περιφραστικών χρόνων σε διασυστηματικό πλαίσιο.

Τα πορίσματα πάντως για τη χρονολογία διαμόρφωσης των περιφραστικών συντελικών χρόνων ίσως θα έπρεπε να ληφθούν υπόψη με κάποια επιφύλαξη, καθότι,

βασιζόμενα κυρίως σε φιλολογικά κείμενα, παρά τις αναντικατάστατες και χρησιμότερες πληροφορίες που παρέχουν, δεν εγγυώνται πάντα την πραγματική γλωσσική κατάσταση που ίσχυε την εποχή της συγγραφής τους (Χατζιδάκις 1905: 600). Ίσως λόγω κάποιου υπερβολικού φιλολογισμού δεν ελήφθησαν επαρκώς υπόψη τα στοιχεία που προσφέρουν τα κείμενα της δημόδους λογοτεχνίας (Χατζιδάκις 1905: 601) και προπαντός η κατάσταση που ισχύει στις νεοελληνικές διαλέκτους (Ράλλη & Μελισσαροπούλου & Τσολακίδης 2007: 365). Χωρά συζήτηση, π.χ., πώς το απαρέμφατο κατάφερε να καθυστερήσει, παρά τον κίνδυνο της εξαφάνισής του, για να συμμετάσχει σε διαδικασίες γραμματικοποίησης μαζί με το βοηθητικό *έχω*, παράλληλα με την παθητική μετοχή, η οποία είχε φτάσει ήδη σε ένα στάδιο γραμματικοποίησης στο πλαίσιο της δομής του παρακειμένου α' (μαζί με το βοηθητικό *είμαι*).

Όπως και να έχει το πράγμα, με τα βοηθητικά *είμαι* ή *έχω* της νεοελληνικής συνέβη κάτι πολύ οξύμωρο: ενώ χρησιμοποιήθηκαν για τον σχηματισμό των περιφραστικών χρόνων σε όλο το ρηματικό σύστημα, δεν κατέστη δυνατόν να χρησιμοποιηθούν για τον σχηματισμό των περιφραστικών χρόνων των ιδίων ρημάτων¹.

Η ανωμαλία του παραδείγματος κλίσης των ανωτέρω ρημάτων δεν είναι απροσδόκητη, αφού παρατηρείται επίσης στην αρχαία ελληνική, αλλά γενικώς και σε όλες τις ινδοευρωπαϊκές γλώσσες. Όμως, το παράδειγμα κλίσης των ρημάτων *είμαι* και *έχω* παρουσιάζεται όχι μόνο ανώμαλο, αφού συμμετέχουν περισσότερα του ενός θέματα, αλλά επίσης ελλείψεις, επειδή απουσιάζουν βασικοί παρελθοντικοί χρόνοι, όπως ο αόριστος, ο παρακειμένος και ο υπερσυντέλικος.

Η απουσία τριών παρελθοντικών χρόνων, που είναι παρόντες στα λοιπά ρήματα, έχει προκαλέσει τόσο στα νεοελληνικά ιδιώματα όσο και στην ΚΝΕ την κατάργηση της τυπικής αντίθεσης μεταξύ του παρακειμένου, υπερσυντέλικου, αορίστου και παρατατικού των βοηθητικών ρημάτων *είμαι* και *έχω*. Τις λειτουργίες του παρακειμένου, υπερσυντέλικου και αορίστου εκτελεί ο παρατατικός. Π.χ. χρησιμοποιούνται τα *ήμουν*, *είχα*, αλλά δεν υπάρχουν αντίστοιχος τύπος αορίστου, παρακειμένου και υπερσυντέλικου². Σε κάποιες άλλες περιπτώσεις, όταν η σημασία του *είμαι* και *έχω* είναι συνώνυμη με άλλα ρήματα, το κενό συμπληρώνεται δια των περιφραστικών παρελθοντικών χρόνων αυτών των ρημάτων, π.χ. *έχω υπάρξει*, *έχω πάει*, *έχω βρεθεί* κλπ. Ο Mirambel (1988:146) επισημαίνει ότι αυτό συμβαίνει επειδή στην ελληνική ο χρόνος δηλώνεται μόνο με ένα σύστημα από τρεις απλούς βαθμούς, που δεν επιδέχονται υποδιαίρεσεις: παρόν / παρελθόν / μέλλον. Το ως άνω συμπέρασμα, που ο Mirambel διατυπώνει κάπως απόλυτα ως αιτία, είναι στην ουσία το αποτέλεσμα μιας κατάστασης. Η τριμελής αυτή χρονική αντίθεση φαίνεται να ισχύει περισσότερο για το *είμαι* και το *έχω* από το σύνολο των υπόλοιπων ρημάτων. Οι συνέπειες αυτής της γραμματικής ουδετεροποίησης στους παρελθοντικούς χρόνους είναι άμεσα αισθητές σε ολόκληρο το ρηματικό σύστημα της

¹ Οι δομικοί συνδυασμοί *έχει είναι* (Χατζιδάκις 1905: 602) και *είχαν έχει* (Χατζιδάκις 1905: 605), που απαντούν σε πρώιμες πηγές (της ύστερης περιόδου της αρχαιότητας), δεν κατείχαν τη σημασία του παρακειμένου ή υπερσυντέλικου, αλλά χρησιμοποιήθηκαν για τη δήλωση του μέλλοντος ανάγκης (*futurum necessitatis*).

² Σε μερικά εγχειρίδια εκμάθησης ή γραμματικών ξένων γλωσσών που διαθέτουν πλήρες σύστημα παρελθοντικών χρόνων, ο αόριστος, παρακειμένος, υπερσυντέλικος και λοιποί χρόνοι αποδίδονται περιφραστικά. Πβ.:

πρκ. *έχω σχεϊ (λάβει) ύπερσ. είχα σχεϊ (λάβει)*

πρκ. *είμαι ύπάρξας / έχω ύπάρξει, ύπερσ. ήμουν ύπάρξας / είχον ύπάρξει*
(*Η Ιταλική άνεν διδασκάλου*, Αθήνα: Αστήρ, 1987: 34).

νεοελληνικής. Έτσι, αντί του παρακειμένου, χρησιμοποιείται συχνά ο αόριστος: *έφαγα* αντί *έχω φάει*, *κουράστηκα* αντί *έχω κουραστεί* / *είμαι κουρασμένος* κλπ. Τα αίτια αυτής της κατάστασης οδηγούν στην απουσία του παρακειμένου και υπερσυντέλικου των ρημάτων *είμαι* και *έχω*.

Τούτη είναι παρά ταύτα μια απόλυτη διατύπωση, την οποία πρέπει αμέσως να τροποποιήσουμε, δια της αναφοράς όχι σε ολόκληρη τη ΝΕ, αλλά στην συντριπτική πλειοψηφία των διαλέκτων και ιδιωμάτων της. Σε κάποιες περιφερειακές διαλέκτους η κατάσταση είναι διαφορετική. Από έρευνα πεδίου που διενεργούμε ήδη από το 2014³ προκύπτει ότι στα ελληνικά ιδιώματα της περιοχής Χιμάρας, π.χ. το παράδειγμα κλίσης των ρημάτων *είμαι* και *έχω* εμφανίζεται πληρέστερο από το αντίστοιχο του ΝΕ διασυστήματος. Εδώ χρησιμοποιούνται οι ρηματικοί τύποι *έχω* / *είχα λάχει* / *τύχει* και *έχω* / *είχα λάβει*, που είναι στην ουσία υποκαταστατικοί (suppletive) περιφραστικοί τύποι του παρακειμένου και υπερσυντέλικου. Για την προκειμένη χρονική λειτουργία βεβαιωθήκαμε από αρκετά παραδείγματα άφθονων προφορικών κειμένων, αλλά και από μεταφραστικό πείραμα που πραγματοποιήσαμε προτρέποντας πληροφοριοδότη με ανεπτυγμένο γλωσσικό αίσθημα του ελληνικού ιδιώματος Χιμάρας και με άριστη γνώση της αλβανικής να αποδώσει στο τοπικό ιδίωμα προτάσεις με δομές παρακειμένου και υπερσυντέλικου των αλβανικών ρημάτων *jam* ‘είμαι’ και *kam* ‘έχω’:

(Από τη συνέντευξη της Ελένης Μπίλλα-Μίλιου, Παλάσα, 15.06.2015, Αρχείο HM-002-150615)

	Αλβανικά	Ελληνικό ιδίωμα Παλάσας
(1)	α. <i>Kam qenë shumë herë në Korfuz.</i>	Εγώ έχω λάχει πολλές φορές σην Κέρκυρα.
	β. <i>Ke qenë ndonjëherë në Vlorë?</i>	Έχ λάχ ^{ει} καμμιά φορά σν Αυλώνα;
	γ. <i>Kush ka qenë kryeplak në Palasë?</i>	Πέος έχει λάχει δημογέροντας σν Παλάσα;
	δ. <i>Ne kemi qenë bashkë në shkollë.</i>	Εμείς έχομε λάχει μαζί σο σκολείο.
	ε. <i>Ku keni qenë, se po ju kërkonim.</i>	Πού ήσεται, για σας εγυρεάμε.
	στ. <i>Familjet e tyre kanë qenë në hasmëri.</i>	Οι οικογένειες αυτών έχουν λάχει οχτροπάθεια.
	ζ. <i>Kur u bë lufta unë kam qenë e vogël.</i>	Ότες έχει γίνει ο πόλεμος εγώ έχω λάχει πολύ μικρή.
	η. <i>Kur u bë lufta ti nuk kishe lindur</i>	Ότες γινήκε ο πόλεμος, εσύ δεν είχες γεννηθεί.
	θ. <i>Ku kishe qenë në mëngjes, se të kishte ardhur një shok.</i>	Πού ήσν ταμπονόρα, γιατί σου χε έρθει ένας σύντροφος.
	ι. <i>Në kohën e Turqisë kishim qenë autonomë / të pavarur.</i>	Σο καιρί τσ Τουρκίας έχομε λάχει ανεξάρτητοι.
	ια. <i>Në ç'kohë kishin qenë këtu turqit?</i>	Πότε έχ'ν λάχει οι Τούρκοι εδώ;

³ Η έρευνα έγινε αρχικά στο πλαίσιο του Προγράμματος «Εξερεύνηση των Ελληνικών Ιδιωμάτων της Αλβανίας» (2014-2016), που εφαρμόστηκε από τον Τομέα Ελληνικής Γλώσσας του Πανεπιστημίου Τιράνων με την ευγενική στήριξη του Κοινωφελούς Ιδρύματος «Αλέξανδρος Σ. Ωνάσης».

ιβ. <i>Unë kam pasur një baba shumë të mirë</i>	Εγώ έχω λάβει έναν πατέρα πολύ καλόν.
ιγ. <i>Ti ke pasur një nënë të mrekuallueshme</i>	Έχ[ ]ς λάβει μια πολύ καλή μάνα.
ιδ. <i>Ai ka pasur të drejtë.</i>	Εκείνος έχει λάβει πολύ δίκιο.
ιε. <i>Ne kemi pasur shumë bagëti.</i>	Εμείς έχομε λάβει πολλά ζωντανά.
ιστ. <i>Ju keni pasur shumë miq.</i>	Εσείς έχετε λάβ' πολλούς φίλους.
ιζ. <i>Ata kanë pasur njerëz në kurbet.</i>	Ευτοί έχουν λάβει πολλούς ανθρώπους σο εξωτερικό.

Υπάρχουν άπειρα παραδείγματα χρήσης των δομών αυτών και στους τρεις ελληνικούς οικισμούς της περιοχής Χιμάρας:

- (2) α. *Κ[ ]οι ο Τζώρτζ Τένετ από δω έχ[ ]ει λάχ[ ]ει (HM004).*
 β. *Κι έχω λάχει ολοένα στη γεωργία με κρέατα, με τερία με απ' όλα (HM002).*
 γ. *Εσύ έχεις λάχει καλός μαθητής (HM002).*
 δ. *Είναι ακόμα εκεί, λέω γω, γιατί έχω λάχει σο χωριό (HM002).*
 ε. *Έχει λάχει παρτιζάνος (HM002).*
 στ. *Στη Χ[ ]ιμάρα, πριν να 'ρθει ο Ότζας, εδώ έχ[ ]ει λάχ[ ]ει αυτονομία (HM004).*
 ζ. *Η γλώσσα η ελληνικιά έχ[ ]ει λάχ[ ]ει από κάτω από που είχε αγνωριθεί η Χιμάρα (HM004).*
 η. *Έχουν πει οι άλλοι οι ιστοριάνοι που έχουν έρθει που έχουν λάχει εδώ (HM004).*
 θ. *Έχω λάχει μακριά από δαύτα (HM002).*
 ι. *Έχω λάχει και γραμματέας τση νεολαίας (HM002).*
 ια. *Έχω λάχει παρών και ζέρω 'γω τι έχω 'κούσει (HM002).*
 ιβ. *Είχα λάχει εγώ γραμματέας τση νεολαίας και σο μεσαίο και σο πανεπιστήμιο (HM002).*
 ιγ. *Έχει λάχ[ ] καθηγητής όλη τη ζωή του (HM002).*
 ιδ. *Πού 'χεις λάχει σην Κέρκυρα; (HM002)*
 ιε. *Πού ήσεται. Πού έχετε λάχει; (HM002)*
 ιστ. *Εκεί πάνω έχ[ ] τύχει μια εκκλησία (HM003).*
 ιζ. *Το κέντρο του χωριού έχ[ ] τύχ[ ] εδώ (HM003).*
 ιη. *Ο όροφος πάνω έχ[ ] τύχει καφενείο (HM003).*
 ιθ. *Τούτο δω έχ[ ] τύχει πλατεία αργότερα (HM003).*
 κ. *Εγώ έχω τύχ[ ]ει κατά κ[ ]είνο τον κ[ ]αιρό (HM004).*
 κα. *Εγώ έχω τύχει αντίθετος με αυτό (HM003).*
 κβ. *Έχουν τύχει καθηγητές πολύ καλοί (HM003).*
 κγ. *Εγώ οδηγός έχω τύχει από το χίλια εννιακόσ[ ]α πενήντα εφτά (HM003).*
 κδ. *Οι Δρομάδες έχει τύχει πάντ' ευγενισμένα, πριν του Χότζα (HM003).*
 κε. *Οι Δρομάδες την λένε μα με σκολείο τη γλώσσα. Έχουν τύχει οι πατεράδες, είχαν πολλούς έξω αυτοί (HM003).*
 κστ. *Και καθηγητάδες δασκάλους έχουν τύχει, απ' όλους τους κλάδους (HM003).*
 κζ'. *Εδώ αρχικώς έχουν τύχει δύο χιλιάδες άτομα (HM003).*
 κη. *Όλα αυτά τα σπίτι που τα γλέπετε ιωτού γύρου τριγύρου ιχν' τύχει πλούσιοι, γιατί ιρχούσαν απ' του κουρμπέτι κι απουκθήσαν πιρουσίες, μηχανές, μηχανές που κάνανε του λάδι, όλα τα καλά (HM002).*

κθ. Ο παππούς τραγουδιέται τ' όνομα, είχ [ϕ] τύχ [ϕ] δάσκαλος σα αλβανικά (HM002).

λ. Ικεί που ένα η εκκλησία τώρα, πρώτου ήταν ικεί που είναι τα μαγαζία, που 'χ [ϕ] τύχει σκουλείου, λίγο κάτου απ' του ραπ' (HM002).

λα. Ικεί είχ [ϕ] τύχει η Παλάσα μέχρι του χίλια τρακόσ [ϕ]α ιζήντα (HM002).

λβ. Εκείνου που ήτανε σκουλείου και τώρα έχουν γίν' τα μαγαζία είχ [ϕ] τύχει σ' ικκλησίας. (HM002).

λγ. Έχομε λάβει ολοένα παππάδες (HM002).

λδ. Τριάντα έξι χρόνια έχω λάβει ολοένα αμάξι (HM002).

λε. Τη θρησκεία (η Χιμάρα) την έχ [ϕ] λάβει! (HM004).

λστ. Η ελαία είναι το καλύτερο εισόδημα που έχομε λάβει (HM003).

λζ. Μετά έχομε λάβει μια ιστορία πολύ μα δυνατή (HM 002).

λη. Έχουμε λάβει και τέτοια ράστια (HM 002).

λθ. Γ [ϕ] γιατί είχαμε λάβει και μαγαζι στον πατέρα μου (HM004).

μ. Είχ [ϕ] λάβει η Νάρτα σκολείο ελληνικό; (HM002).

μα. Είχον λάβει και από φτα (HM002).

Είναι βέβαιο ότι οι εν λόγω δομές έχουν πλέον γραμματικοποιηθεί – αλλά και μορφολογοποιηθεί (Joseph 2003) (το ρήμα 'έχω' χρησιμοποιείται εδώ ως βοηθητικό, ενώ τα στοιχεία 'λάχει'/'τύχει' και 'λάβει' ως απαρηματικά μορφήματα) – καταλαμβάνοντας συγκεκριμένη θέση στο παράδειγμα κλίσης του ρήματος και αναβαθμίζοντας έτσι τη λειτουργία των χρονικών σχέσεων εντός του ρηματικού συστήματος, το οποίο καθίσταται συμμετρίκότερο αναφορικά με το υπόλοιπο ρηματικό σύστημα και διασύστημα της ΝΕ.

Σε περιβάλλον διαγλωσσίας η επίδραση των αλβανικών ιδιωμάτων, στο οποίο οι τύποι αυτοί χρησιμοποιούνται ευρέως, είναι μια πρώτη πιθανή αιτία που θα μπορούσε να ληφθεί υπόψη. Το ισχυρό δίγλωσσο αίσθημα, προπαντός στους άνδρες, είναι αρκετά ικανό για να οδηγήσει στην δημιουργία ενός γραμματικού τύπου που ισχύει στην ξένη γλώσσα, αλλά δεν υπάρχει στη μητρική. Θα μπορούσαν να ληφθούν υπόψη και περιπτώσεις Αλβανίδων νυφάδων που παντρεύτηκαν άνδρες Χιμαριώτες ως αφορμή για τον γραμματικό αυτό νεωτερισμό. Τέτοιες περιπτώσεις όμως είναι ελάχιστες και λίγο πιθανές για την ανάπτυξη και γενίκευση ενός τόσο σπουδαίου γραμματικού τύπου. Στη Χιμάρα υπήρχαν πολλές γυναίκες – και υπάρχουν ακόμα – που δεν γνώριζαν καθόλου ή γνώριζαν ελλιπώς τα αλβανικά. Σε μια ανδροκρατική κοινωνία, όπως εκείνη της Χιμάρας, ο οικογενειακός και δημόσιος λόγος των ανδρών επηρεάζει και προσδιορίζει τα γλωσσικά πρότυπα.

Η ερευνητική διαίσθηση ερμηνεύει αυτούς τους τύπους ως νεωτεριστικούς. Είναι πράγματι τέτοιοι ή μήπως είναι τύποι συντηρητικοί που αναπτύχθηκαν λόγω του περιφερειακού και περιθωριακού χαρακτήρα του ιδιώματος; Ή μήπως όλοι αυτοί οι παράγοντες συμμετείχαν σε ένα γραμματικό «θρίλερ» για να διατηρηθεί ή διαμορφωθεί ο μορφολογικός αυτός τύπος; Εν πάση περιπτώσει, όσο πρώιμοι και να είναι αυτοί οι σχηματισμοί, δεν ανάγονται σε μια μακρινή εποχή, μιας και στην αρχαία ελληνική η κατάσταση παρουσιάζεται τελείως διαφορετική: Υπάρχουν τύποι αορίστου, παρακειμένου και υπερσυντέλικου του ρήματος είναι και έχουν, αλλά είναι όλοι συνθετικοί χρόνοι τύποι και με διαφορετικό θέμα (αόρ. *έγενόμην* και *έσχον*, πρκ. *γένονα* και *έσχηκα*, υπερσ. *έγεγόνειν* και *έσχέκειν*).

Η ανάπτυξη αυτών των φαινομενικά «περιέργων» τύπων δεν είναι εν τούτοις παράλογη, καθώς η κλίση των ρημάτων *είμαι* και *έχω* παρουσιάζεται ανώμαλη και στην αρχαία ελληνική, με το παράδειγμά τους να συμπληρώνουν υποκαταστατικοί (suppletive) τύποι, ήτοι δανεϊζόμενα θέματα από παραδείγματα κλίσης άλλων ρημάτων, σύνθητες φαινόμενο σε όλες τις ινδοευρωπαϊκές γλώσσες (Chantraine 1990:191-192).

Εντυπωσιάζει εντωμεταξύ το γεγονός ότι ούτε τα πλησιέστερα ελληνικά ιδιώματα, νότια του Δελβίνου, Αγίων Σαράντα, Δρόπολης και Πωγωνίου, βόρεια το ιδίωμα της Άρτας Αυλώνας και νοτιοδυτικά το κερκυραϊκό ιδίωμα, δεν διαθέτουν αυτούς του «περιέργους» περιφραστικούς παρελθοντικούς ρηματικούς τύπους των ρημάτων *είμαι* και *έχω*.

Θα μπορούσε κανείς να εικάσει ότι η παρουσία των τύπων αυτών είναι εσωτερική εξέλιξη της υποδιαλέκτου. Είναι γεγονός ότι ο περιφραστικός αυτός τύπος εξελίχθηκε εντός της υποδιαλέκτου, πλην όμως το περιβάλλον διγλωσσίας – ή και πολυγλωσσίας – στο οποίο ήταν εκτεθειμένη η υποδιάλεκτος επιβάλλει να ληφθεί υπόψη και ο ρόλος άλλων γλωσσών, οι οποίες μπορεί να συνέβαλαν στην ανάπτυξη και εμπέδωσή του. Έτσι, χρειάζεται εξέταση το περιβάλλον της ελληνοαλβανικής γλωσσικής επαφής, αλλά εξίσου και της ελληνοϊταλικής ή / και της ελληνοϊσπανικής επαφής για να ερευνηθεί εάν υπήρχε - και σε ποιο βαθμό - ένας πιθανός ρόλος των τριών τελευταίων γλωσσών, ήτοι της αλβανικής, ιταλικής και/ή ισπανικής.

Στην προσπάθειά μας να φτάσουμε στα αίτια ανάδυσης αυτών των χρονικών τύπων, θα μπορούσαμε να υπολογίσουμε πρώτιστα, λόγω της χρονικής διάρκειας της επαφής, την αλβανική γλώσσα, και ειδικότερα τα νοτιοαλβανικά ιδιώματα, όπου χρησιμοποιείται ο παρακείμενος και οι παρεπόμενοι συνθετικοί παρελθοντικοί χρόνοι του ρήματος *είμαι* με το βοηθητικό *kam έχω* (*kam genë, kisha genë, rata genë*), σε αντιδιαστολή με τα βορειοαλβανικά ιδιώματα, όπου χρησιμοποιείται για τους ίδιους τύπους το ρήμα *jam 'είμαι'* (*jam kë në, isha kë në, jam pasë kë në*). Αν όμως λάβουμε υπόψη ολόκληρο το υπόλοιπο ρηματικό σύστημα όπου παρακείμενος, υπερσυντέλικος και λοιποί συνθετικοί παρελθοντικοί χρόνοι της παθητικής φωνής σχηματίζονται με το βοηθητικό *jam 'είμαι'*, ενώ η ελληνική εμφανίζει κατά πως «συνεπέστερη» αφού χρησιμοποιεί το βοηθητικό *έχω*, τότε η υπόθεση μιας πιθανής επιρροής της αλβανικής επί της χιμαριώτικης υποδιαλέκτου φαίνεται απλοϊκή. Χωρίς να παραβλέψουμε την εμφανή ομοιότητα μεταξύ Χιμαριώτικης υποδιαλέκτου και νοτιοαλβανικών ιδιωμάτων θα προσπαθήσουμε να ανιχνεύσουμε την πηγή του φαινομένου σε ένα περιβάλλον γλωσσικής επαφής όπου συμμετείχαν από κοινού αλβανόφωνοι και ελληνόφωνοι ομιλητές.

Παρότι σε ιταλικό έδαφος, λόγω της αραγωνικής και ισπανικής κυριαρχίας, ως γλώσσα διοίκησης και δημόσιας επικοινωνίας χρησιμοποιήθηκε αρχικά η καταλανική (τον 16ο αι. κατά τη βασιλεία του Αλφόνσου) και στη συνέχεια η καστιλιανική, όταν το Βασίλειο της Νάπολης εντάχθηκε στο ισπανικό στέμμα (1504-1714). Αυτή είναι μια σημαντική λεπτομέρεια, αφού είναι γνωστό ότι τις επίλεκτες στρατιωτικές μονάδες της ισπανικής μοναρχίας αποτελούσαν αρκετοί άνδρες της ευρύτερης περιοχής Χιμάρας, αλβανόφωνοι κι ελληνόφωνοι, που υπηρετούσαν ως μισθοφόροι στο στρατό των Αραγωνέζων⁴, ενώ η Χιμάρα για ορισμένο χρονικό διάστημα είχε de facto ενταχθεί (μαζί

⁴ Στα τέλη του 16ου αιώνα οι Χιμαριώτες, απευθυνόμενοι για όπλα και ρούχα στον Πάπα Γρηγόριο ΙΓ', του ζητούν μεταξύ άλλων να μεσολαβήσει στον βασιλιά της Ισπανίας για να τον πείσει να τους στείλει ως ενίσχυση 3000 Ελληνοαλβανούς από τους εγκατεστημένους στο Βασίλειο της Νάπολης, οι οποίοι υπηρετούσαν εκεί επί 7 συνεχόμενα έτη (Παπαδόπουλου 1982: 84-85). Η ιστορία των μισθοφόρων Χιμαριωτών διαρκεί για τουλάχιστον δύο αιώνες. Οι Ναπολιτάνοι χρησιμοποιούν

με το Δυρράχιο και την Κέρκυρα) στο Βασίλειο της Νάπολης. Αναφέρεται ακόμα και αποστολή Ισπανών στρατιωτών στη Χιμάρα στα τέλη του 16^{ου} αιώνα (Δένδιας 1927:84).

Υπενθυμίζεται επίσης ότι ο γεωγραφικός όρος 'Χιμάρα' περιλαμβάνει την περίοδο αυτή όχι μόνο τα ελληνόφωνα και αλβανόφωνα χωριά της ομώνυμης περιοχής, αλλά και τα αλβανόφωνα της ενδοχώρας, που μεταγενέστερα εντάχθηκαν στην περιοχή της Λιαπουριάς⁵. Σε ένα τέτοιο περιβάλλον τριπλής γλωσσικής επαφής είναι πολύ πιθανό να μεταδόθηκαν γλωσσικά λεξικά ή γραμματικά στοιχεία από μια γλώσσα επιρροής όπως την καστιλιανική σε δίγλωσσους ομιλητές, οι οποίοι χρησιμοποιούσαν ως πρώτη γλώσσα είτε την λιάνικη νοτιοαλβανική υποδιάλεκτο είτε τη χιμαριώτικη ηπειρωτική υποδιάλεκτο.

Στην υπόθεση αυτή συνηγορούν και τα γλωσσικά δεδομένα. Οι γλωσσικές σχέσεις της Χιμάρας με την Κάτω Ιταλία και ιδίως με την Απουλία έχουν άλλωστε επισημανθεί επαρκώς στη σχετική βιβλιογραφία (Δένδιας 1927:83).

Πόσο εφικτό θα ήταν τέτοιες επαφές ικανής μερίδας Χιμαριωτών στην απέναντι όχθη του Ότραντο ή έστω και η συντομότατη παρουσία Ισπανών στη Χιμάρα για έκτακτες πολεμικές ενέργειες να επηρέασαν την τοπική γλώσσα σε βαθμό που να ευνόησαν γραμματικές καινοτομίες; Υπολογίσιμη θα μπορούσε να είναι και κάποια επίδραση των ομιλητών της σεφαρδίτικης γλώσσας, η παρουσία των οποίων στην περιοχή Αυλώνας υπήρξε κάποτε ηχηρή. Ωστόσο, μια τέτοια επίδραση θα υπήρξε μάλλον δευτερεύουσα ή ασήμαντη. Η μεγάλη απόσταση που χωρίζει τη Χιμάρα από την Κάτω Ιταλία, αλλά και το φυσικό εμπόδιο του Λογαρά, που κράτησε τη Χιμάρα απομονωμένη από την περιοχή της Αυλώνας, προσιωνίζουν περιορισμένη επιρροή και δη στο επίπεδο των λεξιλογικών δανείων. Η παρουσία των Εβραίων στην Αυλώνα διακόπηκε άλλωστε τον 17 αι., πριν ακόμα εμφανισθούν οι νεωτεριστικοί ρηματικοί τύποι (βλ. παρακάτω).

Ούτε στα ελληνικά ιδιώματα της Κάτω Ιταλίας, όπου η επίδραση της ιταλικής και διαχρονικά και της ισπανικής ελέγχεται ισχυρότερη, δεν απαντούν τύποι παρακειμένου και υπερσυντέλικου των ρημάτων *είμαι* και *έχω*.

Ποια γλώσσα, λοιπόν: ιταλική, καταλανική ή καστιλιανική; Ή μήπως η αλβανική;

Ελλείψει σαφών ιστορικών στοιχείων, θα ανατρέξουμε στα γραμματικά δεδομένα των πιθανολογούμενων συμμετεχόντων γλωσσών. Γι' αυτό είναι απαραίτητη η αντιπαραβολή των τεσσάρων γλωσσικών τύπων που πιθανολογείται ότι ήρθαν σε επαφή στην περιοχή Χιμάρας ή σε επικοινωνιακά περιβάλλοντα όπου συμμετείχαν Χιμαριώτες ομιλητές.

Αν συγκρίνει κανείς τους περιφραστικούς χρόνους της ελληνικής, αλβανικής, ιταλικής και ισπανικής, θα παρατηρήσει ότι τα βοηθητικά ρήματα που χρησιμοποιούνται για τον σχηματισμό του παρακειμένου, υπερσυντέλικου και λοιπών δευτερευόντων

τους Χιμαριώτες από το 1735 (Αρς 1994: 45). Το 1786 αναφέρεται ο σχηματισμός του Βασιλικού Μακεδονικού Τάγματος (Reggimento dei Macedoni) (Σάθας 1885: 68), αποτελούμενου από 2012 Αλβανούς στρατιώτες (Monti 1941: 148-149), οι οποίοι, αν και πιθανολογείται ότι δεν ήταν όλοι Χιμαριώτες, θεωρείται εντούτοις βέβαιο ότι επηρεάστηκαν από την ιταλική ή / και την ισπανική, καθιστάμενοι φορείς των γλωσσικών νεωτερισμών που εισήχθησαν εξ αυτής της αιτίας στην τοσκιική διάλεκτο. Επόμενο είναι παρόμοιες γλωσσικές επιρροές να επιβεβαιώνονται και επί των ελληνικών ιδιωμάτων της Χιμάρας.

⁵ Κατά τον Μολοσσό (1878: 76) η Χιμάρα ήταν «Έδρα ομώνυμου Έπαρχίας 38 χωρίων, διηρημένων εις δύο δήμους, τῶν Χιμερίων (Μπεργουδέτι) ἑλληνογλώσσων Χριστ. 18 χωρίων τῶν παραλίων καὶ τῶν Κεραυνίων (Κουρβελέσι) Ἀλβανογλώσσων Μωαμεθανῶν 20 χωρίων, ἔδρα Προγονάτις...», με συνολικό πληθυσμό 22.000 κατοίκους (1878: λα').

τύπων των ρημάτων «είμαι» και «έχω» δεν είναι πάντα ίδια με αυτά που χρησιμοποιούνται για τα υπόλοιπα ρήματα.

Αυτό ισχύει προπαντός για την νοτιοαλβανική τοσκική διάλεκτο, όπου χρησιμοποιούνται τύποι όπως

- (3) α. *kam qenë / kisha qenë*
β. *kam pasur / kisha pasur*

ακριβώς όπως στην ισπανική (*he sido, he tenido*).

Στην βορειοαλβανική γκεγκική διάλεκτο το βοηθητικό *kam* ('έχω') χρησιμοποιείται μόνο για το αυτό ρήμα *έχω* (*kam, kam pasë, kisha pasë, kisha pasë pasë*), ενώ για το ρήμα *jam* ('είμαι') χρησιμοποιείται αντίστοιχα το βοηθητικό *jam* 'είμαι' (*jam, jam kë në, isha kë në*) (Gjinari 1986: 87), ακριβώς όπως στην ιταλική γλώσσα (*ho avuto, avevo avuto, sono stato, ero stato*).

Αν και οι επιδράσεις της ιταλικής στα χιμαριώτικα ιδιώματα είναι εμφανείς, προπαντός στο λεξιλόγιο και σε κάποιες συντακτικές δομές⁶, η δομή του ρηματικού χρόνου στην υποδιάλεκτο της Χιμάρας δεν αφήνει πολλά περιθώρια για μια πιθανή επίδρασή της. Στη διαμόρφωση των «περίεργων» νεωτεριστικών τύπων του παρακειμένου και υπερσυντέλικου της ελληνόφωνης Χιμάρας τόσο για το ρήμα *έχω* όσο και για το ρήμα *είμαι* χρησιμοποιείται μόνο το βοηθητικό ρήμα *έχω*, ενώ στην ιταλική η χρήση του βοηθητικού ταυτίζεται με το αντίστοιχο ρήμα, ήτοι για τον παρακειμένο και υπερσυντέλικο του ρήματος *essere* χρησιμοποιείται το βοηθητικό *essere*, ενώ για το ρήμα *avere* χρησιμοποιείται το βοηθητικό *avere* (*sono stato, ero stato, ho avuto, avevo avuto* κ.λπ.).

Είναι επομένως προφανές ότι η επίδραση ή η συμμετοχή της ιταλικής στη δομική διαμόρφωση ενός παρακειμένου και υπερσυντέλικου του ρήματος *είμαι* στη Χιμαριώτικη υποδιάλεκτο αποκλείεται. Από την άλλη μεριά, δεν μπορεί να παραβλέψει κανείς την επίδραση ισπανικής γλώσσας / αραγωνικής διαλέκτου. Μένει να επιλέξουμε μεταξύ της αλβανικής και ισπανικής ή καταλανικής ή αραγωνικής γλώσσας.

Οι πιθανότητες επίδρασης της αλβανικής λαμβάνονται υπόψη λόγω της συνεχούς διεπίδρασης και επαφής με τη Χιμαριώτικη υποδιάλεκτο. Όμως η σημασιολογική εξέταση των μορφηματικών συστατικών τους συνηγορεί υπέρ μιας πιθανής ισπανικής επίδρασης. Έτσι, από την αντιπαραβολή των τύπων αλβ. *kam pasur*, ισπ. *he tenido* και ελλ. *έχω λάβει*, μπορούμε να αναγάγουμε το β' συστατικό στο ρήμα προέλευσης αλβ. *kam* 'έχω', ισπ. *tengo* 'έχω' και ελλ. *λαμβάνω*, από το οποίο αναδεικνύεται η σημασιολογική ταύτιση του ελλ. και του ισπ. τύπου, για την ετυμολόγηση όμως του οποίου δεν αποκλείεται να παρενέβη και η ιταλική γλώσσα (πβ. *tenere* 'κρατώ', 'λαμβάνω'), ο γεωγραφικός χώρος της οποίας χρησιμοποιήθηκε ως περιβάλλον γλωσσικής επαφής και για την ελληνική, αλβανική και ισπανική. Η ως άνω σημασιολογική αντιπαραβολή αναδεικνύει ταυτόχρονα και μια παρέκκλιση της ελληνικής και ισπανικής από την αλβανική.

Η επιρροή της καταλανικής ή αραγωνικής επί της ελληνικής μας είναι ασαφής, ενώ μια πιθανή επίδρασή της στο σχηματισμό των σύνθετων παρελθοντικών χρόνων των

⁶ Βλ. π.χ. την ελληνική αλληλογραφία που δημοσιεύει ο Floristan (2014: 465-500), όπου παράλληλα με τους ιδωματικούς τύπους, οι Χιμαριώτες επιστέλλοντες χρησιμοποιούν πληθώρα ξενισμών ιταλικής προέλευσης.

ρημάτων *είμαι* και *έχω* δεν μπορεί να ληφθεί υπόψη. Όπως και στην ιταλική, έτσι και στην καταλανική ο παρακειμένος του ρήματος *ésser / ser* σχηματίζεται με το αυτό βοηθητικό *ser (só/sóc, ets, és, som, sou, són)* και τη μετοχή (*estat/ θηλ. estada*) (Fabra [1933] 2006: 80-81), ενώ το ρήμα *haver* με το αυτό βοηθητικό *haver (he, has, ha, havem/hem, haveu/heu, han)* και τη μετοχή (*hagut/ θηλ. haguda*) (Fabra [1933] 2006: 87). Το ίδιο ισχύει και στην αραγωνική με τα ρήματα *estar* 'είναι' και *haber* 'έχειν' (Academia de l'Aragón 2017: 196).

Αντιθέτως, οι συνθετικοί παρελθοντικοί χρόνοι των ρημάτων *ser* ή *estar* και *haber* της καστιλιανικής σχηματίζονται χρησιμοποιώντας το ίδιο βοηθητικό *haber* 'έχω' τόσο για το ρήμα *είμαι* όσο και για το ρήμα *έχω* (*he sido/ he estado, he tenido*) (Academia Española 1872: 43)⁷.

Η χρήση των βοηθητικών στην αλβανική (προπαντός στην νοτιοαλβανική διάλεκτο, άρα και στα παρακειμένα λιάπικα ιδιώματα) συμπίπτει πλήρως με τη χρήση τους στην νεοελληνική συμπεριλαμβανομένης και της χιμαριώτικης υποδιαλέκτου:

- (4) α. *kam qenë* : *έχω τύχει / έχω λάχει*
β. *kam pasur* : *έχω λάβει*.

Από τη σημασιολογική σύγκριση του β' συστατικού του παρακειμένου / υπερσυντέλικου της χιμαριώτικης, της λιάπικης και της καστιλιανικής του ρήματος *έχω*, προκύπτει ότι το χιμαριώτικο *λάβει* θα μπορούσε να είναι ένα μεταφραστικό δάνειο από την καστιλιανική, αλλά όχι από την αλβανική:

- (5) α. ελλ. *έχω λάβει*
β. αλβ. *kam pasur*
γ. καστιλ. *he tenido*

Το β' συστατικό, ως υποκατασταστικό στοιχείο, μπορεί να αναχθεί στα ελληνικά και καστιλιανικά, στην κατ' εξοχήν «κυριολεκτική» του χρήση, στο ίδιο ρήμα *λαμβάνω / tenir*.

Η νοτιοαλβανική λιάπικη υποδιάλεκτος ως μόνιμος γλωσσικός τύπος επαφής με την ελληνική υποδιάλεκτο Χιμάρας συμμετείχε και αυτή δια των ομιλητών της σε επαφή με την καστιλιανική. Ίσως αυτό το «σενάριο» εξηγεί τη διαλεκτική διαφορά με μια μεγάλη πλειοψηφία της βορειοαλβανικής διαλέκτου ως προς το πρότυπο σχηματισμού των αναλυτικών παρελθοντικών χρόνων των ρημάτων *είμαι* και *έχω*. Όσον αφορά δε έναν υποτιθέμενο ρόλο τους στην εμφάνιση του παρακειμένου και υπερσυντέλικου των ρημάτων *είμαι* και *έχω* είμαστε επιφυλακτικοί. Αν ήταν η αλβανική πηγή του νεωτερισμού, τέτοιοι τύποι θα είχαν εμφανισθεί και σε λοιπά νεοελληνικά ιδιώματα της ίδιας ευρύτερης ζώνης της ελληνοαλβανικής γλωσσικής επαφής (Δέλβινο – Άγιοι Σαράντα, Δρόπολη, Μαύρη Ρίζα, Πωγώνι, Πρεμετή, αλλά και στην Άρτα Αυλώνας), και

⁷ Είναι ενδιαφέρον να αναφερθεί εδώ ότι στην Γραμματική της καστιλιανικής, συνταχθείσας υπό της Ισπανικής Ακαδημίας (Academia Española 1872), κάτω από τον ίδιο χαρακτηρισμό *Pretérito Perfecto (Παρακειμένος)*, εκτός από τον τύπο *he sido*, τοποθετούνται παράλληλα και οι εναλλακτικοί τύποι *hube sido* 'ήν εσόμενος' και *fui* ('έγενόμην', 'εστάθην'), ο οποίος ταυτίζεται τυπικά με τον αόριστο. Αυτό συνιστά εμμέσως ουδετεροποίηση του παρακειμένου με τον αόριστο, σύνθετος φαινόμενο και στην Κοινή ΝΕ.

μάλιστα νωρίτερα (λογικά, μόλις δημιουργήθηκε το πλαίσιο της γλωσσικής επαφής) μιας και στην αλβανική οι αντίστοιχοι περιφραστικοί χρόνοι υποστηρίζεται ότι είχαν ήδη διαμορφωθεί από τον δ' αιώνα μ.Χ. (Demiraj 1985: 799). Άλλωστε η διαφορά της βορειοαλβανικής και νοτιοαλβανικής διαλέκτου σχετικά με τον σχηματισμό του παρακειμένου, υπερσυντέλικου και λοιπών παρεπόμενων χρόνων περιορίζεται μόνο στο ρήμα *είμαι*. Τα υπόλοιπα ρήματα σχηματίζουν τον παρακειμένο και υπερσυντέλικο με το βοηθητικό *είμαι* και όχι με το *έχω*, σε αντιδιαστολή με την ελληνική, όπου στις αντίστοιχες δομές χρησιμοποιείται το βοηθητικό *έχω* σε όλες τις περιπτώσεις. Ο λεγόμενος παρακειμένος β' (π.χ. *είμαι φαγωμένος, πεσμένος, λερωμένος* κ.λπ.) παρότι αναγνωρίζεται σε αρκετές γραμματικές ως δευτερεύων περιφραστικός τύπος, δεν φαίνεται να έχει γραμματικοποιηθεί πλήρως.

Η τοπική αλβανική υποδιάλεκτος πιθανόν να διαδραμάτισε έναν εμπεδωτικό ρόλο στην καθιέρωση των νεωτεριστικών ρηματικών τύπων που άρχισαν να χρησιμοποιούνται στην ελληνική υποδιάλεκτο της Χιμάρας. Το σκηνικό της γλωσσικής επαφής επέτρεπε και ευνοούσε κάτι τέτοιο. Το ανάγλυφο της περιοχής, ο ρόλος της κομόπολης της Χιμάρας ως αφετηρία εκδήλωσης και διάχυσης των πολιτισμικών προτύπων στην ευρύτερη περιοχή Χιμάρας και Λιαπουριάς κατέστησε δυνατή μια συνεχή διεπίδραση της ελληνικής και της αλβανικής. Αφενός μεν η ελληνική στην ιδιοματική της μορφή αποτελεί τον γλωσσικό τύπο κύρους και πολιτισμικής αναφοράς και έκφρασης όχι μόνο για τους ελληνοφώνους αλλά και για τους αλβανοφώνους της ευρύτερης περιοχής, αφετέρου δε η αλβανική συμβάλλει δια της ενσωμάτωσης λεξικών, γραμματικών, αλλά και φωνητικών στοιχείων της στο σύστημα της ελληνικής υποδιαλέκτου της Χιμάρας.

Η αλβανική λιάπικη υποδιάλεκτος μόνο εμμέσως θα μπορούσε να συμβάλλει στην καθιέρωση των τύπων του παρακειμένου και υπερσυντέλικου των ρημάτων *είμαι* και *έχω*, ήτοι δια της πίεσης μέσω ενός πλούσιου σε χρόνους ρηματικού συστήματος, όπου οι χρονικοί τύποι χρησιμοποιούνται για τη δήλωση όχι μόνο χρονικών, αλλά και λοιπών σχέσεων (άποψη, τροποποίηση).

Το φαινόμενο παρουσιάζεται πλέον σταθεροποιημένο τόσο στο ιδίωμα της Χιμάρας (με νότιο φωνητισμό), όσο και στο ιδίωμα Δρυμάδων και Παλάσας (με ημιβόρειο φωνητισμό):

- (6) α. HM004: *έχω λάβει* ['exo 'lavi], *έχω λάχ* √ει ['exo 'laei], *έχω τύχ* √ει ['exo 'tiei]
 β. HM003&HM002: *έχω λάβ'* ['exo 'lav], *έχω λάχ* ☐☐' ['exo 'laç], *έχω τύχ* ☐☐' ['exo 'tiç]

Εν τούτοις τίποτα δεν εμποδίζει να αναγάγουμε την εμφάνιση του μορφολεκτήματος / διαλεκτήματος και μετά την εμφάνιση και οριστικοποίηση του διττού φωνητισμού στις NE διαλέκτους. Θα μπορούσε δηλ. να υποθέσει κανείς ότι χρονολογικά ο περιφραστικός παρακειμένος και υπερσυντέλικος εμφανίσθηκαν σε μια όνιμη περίοδο της ιστορίας της υποδιαλέκτου, ήτοι αρκετούς αιώνες μετά τον 10^ο – 12^ο αιώνα, οπότε θεωρείται ότι οριστικοποιήθηκε η διαφορά σε βόρεια και νότια ιδιώματα (Browning 1991: 174) και πολύ μετά αφού τα χιμαριώτικα ιδιώματα είχαν ήδη «παρεκκλίνει» σε δύο διαφορετικούς τύπους φωνητισμού. Η ιστορική αυτή συγκυρία της ελληνικής γλώσσας συμπίπτει χονδρικά με την εξασθένηση και στη συνέχεια την εξαφάνιση του απαραιτήτου (Joseph 1983:56) και τοποθετείται πριν την εμφάνιση των περιφραστικών παρελθοντικών χρόνων με το βοηθητικό ρήμα *έχω*. Θα ήταν λάθος, επομένως, να αναχθεί μια περίοδος εμφάνισης των περιφραστικών παρελθοντικών χρόνων στην υποδιάλεκτο

Χιμάρας πριν την εμφάνισή τους στο σύνολο του υπόλοιπου νεοελληνικού ρηματικού διασυστήματος, ακόμη κι αν υποθέσει κανείς ότι το εν λόγω μορφολέκτημα άρχισε, εξελίχθηκε και παρέμεινε στο πλαίσιο αυτού του γλωσσικού θύλακα της Χιμάρας.

Στις λοιπές νεοελληνικές διαλέκτους, υποδιαλέκτους και ιδιώματα το παράδειγμα κλίσης των ρημάτων *είμαι* και *έχω* παρέμεινε απλοποιημένο με έναν και μόνο παρελθοντικό χρόνο, που συμπίπτει τυπικά και δομικά με τον παρατατικό, ο οποίος χρησιμοποιήθηκε για να καλύψει σημασιολογικά όλους τους παρελθοντικούς χρόνους (αόριστο, παρακειμένο, υπερσυντέλικο).

Το παράδειγμα κλίσης αυτών - και μερικών άλλων - ρημάτων παρουσιάζεται ασύμμετρο στο ρηματικό σύστημα της ελληνικής γενικότερα. Η απουσία των αναλυτικών παρελθοντικών χρόνων των ρημάτων *είμαι* και *έχω* επέφερε τις αντίστοιχες συνέπειες. Η χαλαρή χρονική αντίθεση που διαμορφώθηκε στα δύο αυτά βασικά ρήματα διευκόλυνε την μερική σημασιολογική και λειτουργική ουδετεροποίηση του παρακειμένου και αορίστου στα υπόλοιπα ρήματα της νεοελληνικής.

Στην υποδιάλεκτο Χιμάρας, απεναντίας, η παρουσία του παρακειμένου (και υπερσυντέλικου) των ρημάτων *είμαι* και *έχω* συνέβαλε στη διατήρηση της σημασιολογικής και λειτουργικής αντίθεσης. Οι περιπτώσεις γραμματικής ουδετεροποίησης του παρακειμένου από τον αόριστο περιορίζονται εδώ στο επίπεδο των επιτρεπόμενων πραγματολογικών περιθωρίων, δηλαδή όπου οι χρονικές σχέσεις των επικοινωνιακών καταστάσεων το επιτρέπουν:

- (7) α. *Το ενενήντα δύο πάγω εκεί με τη γυναίκα μου* (HM002).
- β. *... Γιατί σκολείο μας έδωκε αυτός* (HM002).
- γ. *Εγεννήθη το παιδί τώρα κι είπα στη κοπελός «θα φύγω»* (HM002).
- δ. *Ήρθε το λεωφορείο, το ρμπαν* (HM002).
- ε. *Τώρα ήρθαν κατι φίλες και δικοί τ'* (HM002).
- στ. *Μου πλιάθ'κε η φωνή* (HM002).
- χ. *Γένηκα μός κεμα* (HM002).

Αν και σπάνια, υπάρχουν και παραδείγματα χρήσης του ρήματος *λαγχάνω* και στον αόριστο ως υποκαταστατικό του ρήματος *είμαι*:

- (8) *Με πήρε ο γαμπρός, ήρθαμε εδώ, μετά τα μεσάλα εδώ, φάγαν ψουμί, μετά ασκουνούσαν ιυτό, π' λάχαν οι χουροί* (HM002).

Είναι όμως δύσκολο να αποφανθεί κανείς με βεβαιότητα ότι έχει γενικευτεί χρήση αορίστου του ρήματος *είμαι* με το ρήμα *λαγχάνω/τυγχάνω*, ή του ρήματος *έχω* με το ρήμα *λαμβάνω*.

Αν και σπάνιες, υπάρχουν επίσης περιπτώσεις κυριολεκτικής (και όχι υποκαταστατικής) χρήσης των ρημάτων *λαγχάνω/τυγχάνω* και *λαμβάνω*.

- (9) α. *Τι ρούχα φορούσαν οι άνθρωποι τότε; Όπως ήθελ' ο καθένας! Όπως είχ' εί τυχ' ει* (HM004).
- β. *Έχ' ει λάχ' ει το ογδόντα εννιά... Εμείς δεσμό είχαμε με Κ' ερκυρα, με Γ' ιάννενα, δεν είχαμε από δω καθόλου, σαν να λάχ' αινε να πηγ' αίναμε στον Αυλώνα που λέμε* (HM004).

Έχει διαπιστωθεί ακόμα, προπαντός στη Χιμάρα, και χρήση του υποκαταστατικού *λαγχάνω* αντί του *λαμβάνω* με ή χωρίς τη σημασία του ‘υπάρχω’:

- (10) α. *Τσ* *ακάλια έχει λάχει πολλά.*
 β. *Κατόπισ* *έχ* *ει λάχ* *ει μια προπαγάνδα μεγάλη εναντίον τσ’ Ελλάδος.*
 γ. *Έχω* *λάχ* *ει βιβλία δικά του (HM004).*
 δ. *Ετούτη* *’ν έχομε* *τύχει κομμουνισέσ* *α (HM002).*

Η «λανθασμένη» αυτή χρήση θα μπορούσε να ερμηνευθεί ως ένδειξη μιας όψιμης φάσης της γραμματικοποίησης των εν λόγω δομών, καθώς επίσης και μιας σχετικής προτεραιότητας στη διαδικασία γραμματικοποίησης που είχε το ρήμα ‘λαγχάνω’ έναντι των λοιπών ‘τυγχάνω’ και ‘λαμβάνω’.

Η σπανιότητα χρήσης των ρημάτων αυτών ευνόησε τη διαδικασία γραμματικοποίησής τους στις νεοσύστατες δομές του παρακειμένου, υπερσυντέλικου και παρεμφερών χρόνων των ρημάτων *είμαι* και *έχω*.

Μπορούμε να θέσουμε μια σχετική χρονολογία εμφάνισης των περιφραστικών χρόνων των ρημάτων *είμαι* και *έχω*. Ο χρόνος αυτός τοποθετείται μετά τον 18^ο αιώνα. Σε αλληλογραφία προερχόμενη από την περιοχή Χιμάρας προ του 18^{ου} αιώνα, ενώ χρησιμοποιούνται πληθώρα διαλεκτημάτων απαντώμενων μέχρι σήμερα (ασυναίρετοι τύποι, χαρακτηριστικοί συντηρητικοί ρηματικοί τύποι, διάφορα σημαλεκτήματα), σε καμία περίπτωση δεν διαπιστώνεται χρήση τύπων όπως *έχω λάχει* / *τύχει* και *έχω λάβει* (βλ. Floristan 2014: 465-500).

Μπορούμε επίσης να θέσουμε και μια σχετική χρονολογία εμφάνισης μεταξύ των ίδιων νεωτεριστικών τύπων. Δεδομένου ότι το ρήμα *έχω* διαθέτει μόνο έναν τύπο παρακειμένου και υπερσυντέλικου, ενώ το ρήμα *είμαι* διαθέτει δύο εναλλασσόμενους τύπους, θα μπορούσαμε να συμπεράνουμε ότι αμφότεροι εμφανίστηκαν ταυτόχρονα, με μια σχετική χρονική υπεροχή των τύπων του ρήματος *έχω*. Η μορφική αμφιτυπία *έχω τύχει* / *έχω λάχει* είναι μια άλλη απόδειξη της όψιμης εμφάνισης των ρηματικών τύπων.

Θα πρέπει, τέλος, να επισημανθεί ότι οι τύποι του παρακειμένου και υπερσυντέλικου των ρημάτων *είμαι* και *έχω* αναπτύχθηκαν αφού είχαν συντελεστεί οι ποιοτικές μεταβολές σε ολόκληρο το ρηματικό σύστημα της υποδιαλέκτου και είχε ήδη καθιερωθεί η χρήση του παρακειμένου με το βοηθητικό *έχω* και το απαρέμφατο στην ενεργητική και παθητική του μορφή. Δεν υπάρχουν ενδείξεις εναλλακτικού παρακειμένου και υπερσυντέλικου με το βοηθητικό *είμαι* και την παθητική μετοχή (ο λεγόμενος παρακείμενος β⁸). Αυτό μας επιτρέπει να υποθέσουμε ότι η υποδιάλεκτος Χιμάρας, ευρισκόμενη στις παρυφές του ελληνικού γλωσσογεωγραφικού χώρου, μπορεί να ακολούθησε μια ιδιαίτερη πορεία διαμόρφωσης των περιφραστικών παρελθοντικών χρόνων του ρήματος. Η παρουσία του παρακειμένου και υπερσυντέλικου στην οριστική, αλλά κατ’ επέκταση και στην υποτακτική έγκλιση των βοηθητικών ρημάτων (να *έχω*

⁸ Θα μπορούσαμε εντούτοις να αναφέρουμε συζητήσιμες και αμφισβητήσιμες περιπτώσεις παρακειμένου β¹ και στην υποδιάλεκτο Χιμάρας: *Εκ* *εί είναι τα θεμέλια κ* *αι το μέρος, αλλά είναι ασ* *επατο (HM004), όπου ασ* *επατο είναι επίθετο και όχι ρήμα. Στο* *Οι άλλοι είναι φενγάτοι, άλλοι έχουν πιθάνει, εγώ εγώ είμαι ο κορυφαίος, κανένας άλλος δεν έρχεται (HM002)* το *φενγάτοι* ερμηνεύεται πάλι ως επίθετο και όχι ως ρήμα, διαφορετικά θα είχε πραγματοποιηθεί, κατ’ αναλογία με το *έχουν πιθάνει*, ως *έχουν φύγει*.

λάχει / τύχει, να έχω λάβει)⁹ εξασφαλίζει στην υποδιάλεκτο Χιμάρας μια ειδική θέση στο σύνολο του νεοελληνικού διασυστήματος, το οποίο καθίσταται πληρέστερο δια της προσάρτησης δύο μοναδικών γραμματικών τύπων, που αποτελεί στην ουσία πράξη διασυστηματοποίησής του, η οποία συντελέστηκε άμα τη εμφάνισή τους. Η περιγραφή τους στο πλαίσιο της παρούσας ανακοίνωσης είναι απλώς μια επιχειρηματολογική πράξη διαπίστωσης και ανάδειξης.

Τέλος, σε μια τριμελή - ή μεγαλύτερη - γλωσσική επαφή, σημαντικός παράγοντας δεν είναι η διάρκεια της, αλλά το γεγονός ποια γλώσσα έχει τη μεγαλύτερη επιρροή. Η επιρροή της μίας ή άλλης γλώσσας δεν είναι πάντα δεδομένη. Παρότι ελληνική και αλβανική συμβιώνουν εδώ και μερικούς αιώνες σε μια κοινή ζώνη γλωσσικής επαφής, ο νεωτερισμός των περιφραστικών παρελθοντικών χρόνων των ρημάτων *είμαι* και *έχω* εισήχθη από την καστιλιανική και δη σε έναν χώρο αρκετά μίλια μακριά της Χιμάρας.

Κωδικοί τοπωνυμίων

HM002 = Παλάσα

HM003 = Δρυμάδες

HM004 = Χιμάρα

Αξία συμβόλων πρακτικής φωνητικής καταγραφής

	= [e]	άηχο φατνοουρανικό τριβόμενο
	= [z]	ηχηρό φατνοουρανικό τριβόμενο
	= [te]	άηχο φατνοουρανικό προστριβές
	= [ʃ]	άηχο μεταφατνιακό τριβόμενο
	= [ç]	άηχο ουρανικό τριβόμενο
tz	= [dʒ]	ηχηρό μεταφατνιακό προστριβές

Βιβλιογραφία

- Academia de l'Aragonés. 2017. *Gramatica basica de l'Aragonés* (texto provisional). Zaragoza: Edicions Dichitals de l' Academia de l'Aragonés. EDACAR. Numero 10. Marzo de 2017.
- Academia Española. 1872. *Compendio de la gramatica de la lengua castellana, reformado po la Academia Española para la segunda enseñanza*. Nueva edicion, reformada. Mexico: Imp. del Tecpam de Santiago.
- Browning, R. [1969] 1991. *Η ελληνική γλώσσα μεσαιωνική και νέα*. Αθήνα: Παπαδήμας.
- Chantraine, P. 1990. *Ιστορική μορφολογία της ελληνικής γλώσσας*. Μετάφραση: Νίκου Κ. Αγκαβανάκη. Αθήνα: Ινστιτούτο του Βιβλίου - Μ. Καρδαμίτσα.
- Demiraj, Sh. 1985. *Gramatikë historike e gjuhës shqipe*. Tiranë: 8 Nëntori.
- Δένδιας, Μ. 1927. Άπουλία και Χιμάρα. Γλωσσικά και ιστορικά σχέσεις τῶν ἑλληνικῶν αὐτῶν πληθυσμῶν. *Ἀθηνᾶ. Σύγγραμμα περιοδικὸν τῆς ἐν Ἀθῆναις Ἐπιστημονικῆς Ἐταιρείας*, T. 38^{ος}. 72-109.

⁹ Παραθέτουμε εδώ ενδεικτικά 2-3 παραδείγματα προς απόκτηση μιας εικόνας για την έκταση της μορφολογοποίησης της δομής: *Ἀπέδω θα 'χει τύχει. Ἀπέδω. Μπορεί να 'χει τύχει κι απέδω* (HM002).

- Fabra, P. [1933] 2006. *Gramàtica catalana*. Facsímil de la 7a ed. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- Floristan, J. 2014. Simón Láscaris y la misión de Chimarra (Himarë) en el Epiro del norte: nuevos documentos inéditos. *Orientalia Christiana Periodica*. Roma. 2. 433-500.
- Gjinari, J. 1986. *Dialektologjia shqiptare*. Tiranë: Universiteti i Tiranës «Enver Hoxha», Fakulteti i Historisë dhe i Filologjisë - Shtëpia Botuese e Librit Universitar.
- Joseph, B. D. 1983. *The Synchrony and Diachrony of the Balkan Infinitive: A Study in Areal, General, and Historical Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Joseph, B. D. 2003. Morphologization from Syntax. Στο: Joseph B. D. & Janda R. (eds.) *The Handbook of Historical Linguistics*. Oxford: Blackwell.
- Mirambel, A. 1988. *Η νέα ελληνική γλώσσα. Περιγραφή και ανάλυση*. Μετάφραση: Στ. Καρατζάς. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών. Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη.
- Μολοσσός, Ζ. 1878. *Ἡπειρωτικαὶ Μελέται. Τόμος Δ΄. Τεῦχος Α΄ Δρομολόγιον τῆς Ἑλληνικῆς Χερσονήσου*. Ἐν Ἀθήναις, 1878.
- Monti, G. M. 1941. Altri documenti sui rapporti fra Ali di Tepeleni e Ferdinando I di Borbone. Στο: *Rivista d'Albania*. Τ. 2. 48-50.
- Παπαδόπουλου, Σ. 1982. *Ἀπελευθερωτικοὶ ἀγῶνες τῶν Ἑλλήνων ἐπὶ Τουρκοκρατίας*. Τεῦχος Α΄ (1453-1669). Θεσσαλονίκη.
- Ράλλη, Α. & Δ. Μελισσαροπούλου & Σ. Τσολακίδης. 2006. Ο Παρακείμενος στη Νέα Ελληνική και στις Διαλέκτους: παρατηρήσεις για τη μορφή και την εξέλιξή του. Στο: *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα*, 361-372. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών.
- Σάθας, Κ. 1885. *Ἑλληνες στρατιῶται ἐν τῇ Δύσει καὶ ἀναγέννησις τῆς ἐλληνικῆς τακτικῆς*. Ἐν Ἀθήναις: Τυπ. Ἀνδρέου Κορομηλά.
- Χατζιδάκις, Γ. 1905. *Μεσαιωνικὰ καὶ Νέα Ἑλληνικά*. Τ. 1. Ἀθήνα: Σακελλαρίου.
- 1987. *Ἡ ἰταλικὴ ἄνευ διδασκάλου*. Ἀθήνα: Ἀστήρ.

Ο υπερσυντέλικος στην Κυπριακή και την Κοινή Νέα Ελληνική: μια κοινωνιογλωσσολογική προσέγγιση

Σταυρούλα Τσιπλάκου¹, Σπύρος Αρμωστής², Δημήτρης Μιχελιουδάκης³, Αμαλία Μόζερ⁴, Σπυριδούλα Μπέλλα⁵

[Ανοικτό Πανεπιστήμιο Κύπρου¹, Ευρωπαϊκό Πανεπιστήμιο Κύπρου², Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης/Πανεπιστήμιο Αιγαίου³, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών^{4,5}

Περίληψη

Η Κυπριακή Κοινή παρουσιάζει δομικές καινοτομίες οι οποίες μπορεί να υποστηριχθεί ότι αποτελούν αποτέλεσμα της μακρόχρονης επαφής της με την Κοινή Νέα Ελληνική (ΚΝΕ), την *υψηλή* ποικιλία στο διγλωσσικό περιβάλλον της ελληνοκυπριακής γλωσσικής κοινότητας. Μία από αυτές τις καινοτομίες είναι και οι περιφραστικοί συντελικοί χρόνοι, παρακείμενος και υπερσυντέλικος. Σε ό,τι αφορά τον υπερσυντέλικο, στην ΚΝΕ χαρακτηρίζεται κυρίως από την ερμηνεία του *προτερόχρονου στο παρελθόν*, καθώς και από τη χρήση του για αναφορά στο *μακρινό παρελθόν*. Αντιθέτως, στην Κυπριακή Ελληνική (ΚΕ) ο υπερσυντέλικος εναλλάσσεται ελεύθερα με τον αόριστο (δηλαδή τον απλό συνοπτικό παρελθοντικό χρόνο) και μπορεί να επιστρατεύεται για πραγματολογικούς σκοπούς, όπως π.χ. για να τονίσει ένα σημαντικό σημείο σε μια αφήγηση, ενδεχομένως λόγω της σχετικά μεγαλύτερης επισημότητάς του. Σε πρόσφατη έρευνα έχει υποστηριχθεί ότι αυτό αποτελεί αποκλειστική καινοτομία της Κυπριακής Ελληνικής. Η παρούσα μελέτη επανεξετάζει αυτή την υπόθεση στη βάση της παρατήρησης ότι η ΚΝΕ επίσης παρουσιάζει παρόμοιες χρήσεις του υπερσυντέλικου. Χρησιμοποιώντας αυθόρμητα προφορικά δεδομένα και δεδομένα από ερωτηματολόγια για τον χαρακτηρισμό προτάσεων ως προς τη γραμματικότητά τους, ερευνούμε (α) εάν η παρατηρούμενη ποικιλότητα καθορίζεται από κοινωνιογλωσσικούς παράγοντες και (β) ποια είναι τα νεότερα σημασιολογικά και πραγματολογικά χαρακτηριστικά του υπερσυντέλικου στην κάθε ποικιλία.

Λέξεις-κλειδιά: γλωσσική επαφή, κοινωνική διγλωσσία, νεοτερισμός, υπερσυντέλικος

1. Εισαγωγή

Ο σκοπός της εργασίας είναι να χαρτογραφήσει αλλαγές στη χρήση του υπερσυντέλικου στην Κυπριακή (ΚΕ) και στην Κοινή Νέα Ελληνική (ΚΝΕ) και να εξετάσει κατά πόσο οι αλλαγές αυτές είναι κοινωνιογλωσσικά καθορισμένες σε καθεμιά από τις δύο ποικιλίες. Ένας περαιτέρω στόχος είναι να προσδιορίσουμε επακριβώς ποια είναι τα νεότερα σημασιολογικά και πραγματολογικά χαρακτηριστικά του υπερσυντέλικου σε κάθε ποικιλία και να εξερευνήσουμε το κατά πόσο η ανάδυση αυτών των χρήσεων του υπερσυντέλικου είναι αποτέλεσμα

γλωσσικής επαφής στην περίπτωση της ΚΕ, ιδιαίτερα λόγω της συνθήκης της κοινωνικής διγλωσσίας ανάμεσα σε ΚΕ και ΚΝΕ στην Κύπρο.

Όπως έχει υποστηριχθεί σε προηγούμενη έρευνα, η Κυπριακή Κοινή, μια αναδύομενη ποικιλία με διαρκώς αυξανόμενο γόητρο (Rowe & Grohmann 2013), εμφανίζει δομικές αλλαγές (Terkourafi 2005· Tsiplakou 2009α, β, 2014 α, β· Tsiplakou κ.ά. 2006· Tsiplakou κ.ά. 2016), οι οποίες εύλογα μπορούν να αποδοθούν στη μακρόχρονη επαφή με την ΚΝΕ, την *υψηλή* ποικιλία στο διγλωσσικό πλαίσιο της ελληνοκυπριακής γλωσσικής κοινότητας (Argvaniti 2010· Hadjiioannu κ.ά. 2011· Κοντοσόπουλος 1970· Newton 1972, 1983· Paparavliou & Sophocleous 2009· Tsiplakou 2009α, β, 2010). Οι περιφραστικοί τύποι παρακειμένου και υπερσυντέλικου συγκαταλέγονται σε αυτές τις αλλαγές. Οι κατεξοχήν σημασίες τους (*συντελεσμένο στο παρόν και προτερόχρονο στο παρελθόν αντίστοιχα*) δηλώνονταν και οι δύο από τον αόριστο (τον απλό συνοπτικό παρελθοντικό χρόνο, δηλαδή) σε προγενέστερα στάδια της ΚΕ, όπως υποδεικνύουν και παλαιότερες μελέτες (βλ. Μενάρδος 1925 [1969]). Οι Melissaropoulou κ.ά. (2013) δείχνουν ότι ο παρακειμένος της ΚΕ αποτελεί καινοτομία της Κυπριακής Κοινής. Εν τούτοις, σε ό,τι αφορά τη σημασία του, ο παρακειμένος της ΚΕ δηλώνει το *παρελθόν* παρά το *συντελεσμένο στο παρόν*, εμφανίζεται δηλαδή σε ελεύθερη εναλλαγή με τον αόριστο. Όσον αφορά τον υπερσυντέλικο, η κύρια σημασία του στην ΚΝΕ είναι αυτή του *προτερόχρονου στο παρελθόν* (Κλαίρης κ.ά. 2005). Αντιθέτως, στην ΚΕ ο υπερσυντέλικος εν πολλοίς εναλλάσσεται και αυτός ελεύθερα με τον αόριστο. Επίσης, μπορεί να υποστηριχθεί ότι αξιοποιείται για πραγματολογικούς σκοπούς, π.χ. προκειμένου να σηματοδοτήσει ένα σημαντικό σημείο σε μια αφήγηση, ενδεχομένως λόγω της σχετικά μεγαλύτερης επισημότητάς του (Βασιλείου 2014· Tsiplakou κ.ά. 2016). Η παρούσα εργασία επανεξετάζει αυτή την υπόθεση στη βάση της παρατήρησης ότι και η ΚΝΕ εμφανίζει παρόμοιες συμπεριφορές, καθώς ο υπερσυντέλικος συχνά εμφανίζεται σε συμφραζόμενα όπου η σημασία *προτερόχρονο στο παρελθόν* θα ήταν αντιγραμματική. Χρησιμοποιώντας αυθόρμητα δεδομένα και δεδομένα από τεστ γραμματικότητας, διερευνούμε (α) εάν αυτή η ποικιλότητα επηρεάζεται ή/και καθορίζεται από κοινωνιογλωσσικούς παράγοντες και (β) ποιες είναι οι νεοτερικές σημασιολογικές και πραγματολογικές ιδιότητες του υπερσυντέλικου σε κάθε ποικιλία. Τα δεδομένα μαρτυρούν την πολυπλοκότητα της ανάδυσης νεοτερικών δομών μέσω επαφής (πβ. Guy 2013· Hinskens 2014· Hinskens κ.ά. 2005). Παρότι μπορεί βάσιμα να υποτεθεί ότι ο υπερσυντέλικος της ΚΕ είναι προϊόν επαφής, ο νεοτερισμός δεν αφορά απαραίτητως όλες τις πτυχές της χρήσης του και κάποιες εν μέρει παρόμοιες σημασιολογικές και πραγματολογικές ιδιότητες μπορούν να αναλυθούν ως εξελίξεις που συνέβησαν ανεξάρτητα στις δύο ποικιλίες.

2. Περιφραστικοί Συντελικοί Χρόνοι

2.1 Περιφραστικοί Συντελικοί Χρόνοι στην ΚΝΕ

Οι περιφραστικοί συντελικοί χρόνοι στην ΚΝΕ σχηματίζονται συνδυάζοντας το κλιτό βοηθητικό *έχω* με έναν ρηματικό τύπο ο οποίος δηλώνει μόνο συνοπτική όψη, αλλά όχι χρόνο ή συμφωνία¹:

- (1) Έχω διαβάσει.
- (2) Είχα διαβάσει.
- (3) Θα έχω διαβάσει.

Ο παρακειμένος έχει ως κύρια σημασία το *συντελεσμένο στο παρόν*, παρότι ως προς αυτή τη λειτουργία του συχνά εναλλάσσεται και με τον αόριστο (τον συνοπτικό παρελθοντικό χρόνο). Ο παρακειμένος δεν μπορεί να αντικαταστήσει τον αόριστο στις άλλες χρήσεις του, όπως και ο αόριστος δεν μπορεί να αντικαταστήσει τον παρακειμένο σε ορισμένες νεοτερικές χρήσεις². Ο υπερσυντέλικος έχει τη σημασία

¹ Οι τύποι παρακειμένου β', οι οποίοι είναι συνδυασμός των βοηθητικών *έχω* ή *είμαι* με παθητική μετοχή που φέρει χαρακτηριστικά γένους και αριθμού και όπου το βοηθητικό *έχω* ή *είμαι* συμφωνεί με το αντικείμενο ή το υποκείμενο αντίστοιχα (Moser 1988· Ράλλη κ.ά. 2007), ήταν πάντα παρόντες στα ελληνικά, ξεκινώντας από την κλασική περίοδο. Στην ΚΕ εμφανίζουν ευρύτερη κατανομή και συχνότητα:

- (i) Έχω θκιασασμένον τον Χάρι Πότερ
- (ii) Είναι θκιασασμένη (ισοδύναμο του 'έχει διαβάσει' στην ΚΝΕ)
- (iii) Επήα να την δω στην κλινικήν αλλά ήταν γεννημένη (ισοδύναμο του 'είχε γεννήσει' στην ΚΝΕ)

Για τους σκοπούς της παρούσας μελέτης, αξίζει να σημειωθεί ότι νεαρότερες/οι ομιλήτριες/τές της ΚΕ αναφέρουν πως κρίνουν τους τύπους παρακειμένου β βασιλεκτικούς και απαρχαιωμένους και θεωρούν ότι η χρήση τους τείνει να εγκαταλειφθεί.

² Ο κύριος νεοτερισμός στην σημερινή ΚΝΕ είναι η χρήση του παρακειμένου σε αφηγήσεις με «ιστορικό ενεστώτα», όπου ο παρακειμένος προσλαμβάνει τη λειτουργία που θα είχε ο υπερσυντέλικος αν οι αντίστοιχες αφηγήσεις ήταν σε παρελθοντικούς χρόνους, δηλώνει δηλαδή το προτερόχρονο (Moser 2003· Μπέλλα 2003):

Έχουμε κάτσει, έχουμε παραγγείλει και λέει ο Γιάννης...

Ένας άλλος νεοτερισμός είναι η επέκταση της χρήσης του παρακειμένου για αναφορά σε συμβάντα του *πρόσφατου παρελθόντος*, χρήση η οποία είναι πολύ διαδεδομένη διαγλωσσικά αλλά παραμένει μη αποδεκτή για πολλές ομιλήτριες/τές της ΚΝΕ. Μια τρίτη καινοτομία, η οποία είναι ακόμα λιγότερο αποδεκτή, είναι η χρήση του παρακειμένου με οριστικούς χρονικούς επιρρηματικούς προσδιορισμούς. Οι δύο αυτές εξελίξεις φέρνουν τον παρακειμένο πιο κοντά στον αόριστο και αντανακλούν την πορεία η οποία, σύμφωνα με πολλές μελέτες, οδήγησε στην υποχώρηση και την απώλεια του μονολεκτικού/συνθετικού παρακειμένου προς το τέλος της ελληνιστικής περιόδου (βλ. Chantraine 1927).

του προτερόχρονου στο παρελθόν, όπως στο (4) παρακάτω (βλ. Comrie 1985· Reichenbach 1947), καθώς και την πιο πρόσφατη λειτουργία της αναφοράς στο μακρινό παρελθόν, όπως στο (5) παρακάτω (βλ. Κλαίρης κ.ά. 2005: 451-452).

- (4) Είχα φύγει πριν έρθεις.
(5) Είχα πάει στο Αργυρόκαστρο παλιά.

2.2 Η Ιστορία των Συντελικών Χρόνων

Όπως είναι γνωστό, ο περιφραστικός παρακείμενος δεν μαρτυρείται παρά μόνο μετά τον 13^ο αιώνα, παρόλο που ο μονολεκτικός/συνθετικός παρακείμενος είχε εκλείψει ήδη κατά την ελληνιστική περίοδο. Αποτέλεσε νεοτερισμό που πολλές διάλεκτοι δεν υιοθέτησαν, ενώ παρέμεινε σχετικά σπάνιος ακόμα και στην ΚΝΕ μέχρι και για μέρος του 20ού αιώνα (Moser 2003· Ράλλη κ.ά. 2007), καθώς ο αόριστος και καμιά φορά οι παλαιότερες μετοχικές περιφράσεις κάλυπταν όλες τις σημασίες και χρήσεις της κατηγορίας ‘συντελεσμένο’.

Ο περιφραστικός παρακείμενος, η εμφάνιση του οποίου φαίνεται να αποτέλεσε το έναυσμα για την ανάπτυξη ολόκληρου του παραδείγματος των συντελικών χρόνων, είναι ένας νεοτερισμός της μεσαιωνικής/βυζαντινής περιόδου. Η περίφραση *ἔχω* + *απαρέμφατο* πρωτοεμφανίζεται στην Κλασική Ελληνική ως έκφραση δυνατότητας. Κατόπιν εξελίσσεται σε περιφραστική μελλοντική έκφραση στην Ελληνιστική Κοινή, εκφορά η οποία δεν επικράτησε στον ανταγωνισμό με την περίφραση *θέλω* + *απαρέμφατο*. Η χρήση αυτού του βοηθητικού με *απαρέμφατο* εν τέλει επαναναλύθηκε ως μέσο για την έκφραση του υπερσυντέλικου, επαναάλυση που πιθανώς μεσολαβήθηκε από μια τροπική, *μη-πραγματική (irrealis)* ερμηνεία (Χατζιδάκης 1905· βλ. επίσης Giannaris 2011). Λόγω της χαλαρής *ακολουθίας των χρόνων* στην Ελληνική, σε περιβάλλοντα όπως αυτό του παραδείγματος (6), η εν λόγω περίφραση μπορούσε να ερμηνευθεί με οποιονδήποτε από τους τρεις τρόπους υποδεικνύονται στην νεοελληνική απόδοση:

- (6) **εἶχον** ἂν καὶ τὰς ἡμῶν ναῦς **καῦσαι** οἱ βάρβαροι, εἰ μὴ νύξ ἐπῆλθε
‘Οἱ βάρβαροι (θα) μπορούσαν να κάψουν / θα έκαιγαν / θα είχαν κάψει
ακόμα και τα καράβια μας αν δεν είχε πέσει η νύχτα.’

(Ι. Μαλάλας, *Χρονογραφία*, 5^{ος} αι. μ.Χ.)

Η μετέπειτα απώλεια του *απαρεμφάτου* επέτρεψε την επανερμηνεία της περίφρασης (χωρίς το τροπικό *ἂν*, το οποίο εξέφραζε δυνατότητα και περιέπεσε εν τω μεταξύ σε *αχρησία*) ως υπερσυντέλικου. Η επανερμηνεία αυτή ενδεχομένως ενισχύθηκε από την ύπαρξη παρόμοιων, μετοχικών, περιφράσεων στις ρομανικές γλώσσες με τις οποίες τα ελληνικά ήταν σε στενή επαφή κατά την περίοδο που μαρτυρούνται πολέον μη αμφίσημοι υπερσυντέλικοι, δηλαδή από τον 12^ο αιώνα και μετά. Ο υπερσυντέλικος χαρακτηρίζεται από πολύ εκτεταμένη χρήση στην ΚΝΕ, παρότι ορισμένες διάλεκτοι δεν τον υιοθέτησαν παρά μόνο πρόσφατα (βλ. Ράλλη κ.ά. 2007).

2.3 Σημασιολογικοί νεοτερισμοί

Σε ό,τι αφορά τη σημασιολογία του υπερσυντέλικου, φαίνεται ότι είναι σε εξέλιξη μια μετατόπιση από το [προτερόχρονο στο παρελθόν] προς το [παρελθόν]. Με όρους της κλασικής θεωρίας του Reichenbach, η κυρίαρχη ερμηνεία του υπερσυντέλικου ως *προτερόχρονου στο παρελθόν* (Reichenbach 1947· βλ. επίσης Comrie 1985) μπορεί να σχηματοποιηθεί ως εξής:

(7) E _____ R _____ S

(όπου το E δηλώνει το χρονικό σημείο του συμβάντος, το R δηλώνει το σημείο αναφοράς που υποδεικνύουν τα συμφραζόμενα και το S δηλώνει το χρονικό σημείο της εκφώνησης. Η διάταξη του *α* αριστερά από το *β* δηλώνει το προτερόχρονο του *α* σε σχέση με το *β*).

Όπως είναι γνωστό, η σημασιολογική μετατόπιση διαχρονικά στην ερμηνεία του παρακειμένου και του υπερσυντέλικου έχει διαγλωσσικά οδηγήσει ή οδηγήσει στην επανερμηνεία τους ως απλώς παρελθοντικών χρόνων (βλ. Dahl 2000:144-149, όπου σημειώνεται ότι η μετατόπιση αυτή παρατηρείται στο ένα τέταρτο από τις 64 μη κοντινές γενετικά ή γεωγραφικά γλώσσες που ερευνήθηκαν, συμπεριλαμβανομένης της ΚΝΕ). Στην πραγματικότητα, αλλαγές αυτού του είδους φαίνεται ότι είναι ακόμα σε εξέλιξη στην Ελληνική: ο υπερσυντέλικος δεν απέκτησε την ερμηνεία της απόλυτης αναφοράς στο μακρινό παρελθόν (βλ. (5) παραπάνω) παρά μόνο κατά το δεύτερο μισό του 20ού αιώνα. Η ερμηνεία αυτή αναλύθηκε από την Hedin (1987) και καταγράφηκε σε βιβλίο γραμματικής μόλις το 2005 (Κλαίρης κ.ά. 2005). Σε συλλογή αυθόρμητων προφορικών δεδομένων από νεαρές/ούς ομιλήτριες/τές της ΚΝΕ, βρίσκουμε περισσότερες ακόμα νεότερες χρήσεις, οι οποίες υποδεικνύουν χρήση του υπερσυντέλικου ως μέσου έκφρασης απλώς της κατηγορίας [παρελθόν]. Στο (8), ο υπερσυντέλικος δηλώνει *μη-μακρινό παρελθόν*:

(8) Είχα πάει σε ένα πάρτι χτες.

Στο (9) ο εκτός χρονικής ακολουθίας υπερσυντέλικος εμφανώς επιδιώκεται να ερμηνευθεί ως [παρελθόν], καθώς με την πρωτοτυπική ερμηνεία *προτερόχρονο στο παρελθόν* το αναφερόμενο συμβάν δεν θα μπορούσε να διατάσσεται με τον τρόπο που η ομιλήτρια επεδίωκε να διατάξει τα γεγονότα, ο οποίος δηλώνεται καθαρά από την χρήση του *μετά*:

(9) Πήγαμε πρώτα στο Βατικανό και μετά να δεις πού **είχαμε πάει**...
Είχαμε πάει στην Φοντάνα ντι Τρέβι.

Σε αυθόρμητα προφορικά δεδομένα, χρήσεις όπως αυτή στο (10) ήταν επίσης συχνές:

(10) Μας έβαλαν να ακούσουμε κάτι παραδοσιακά τραγούδια και **είχαμε πεθάνει** στα γέλια.

Τέτοιοι εκτός χρονικής ακολουθίας υπερσυντέλικοι με ρήματα ψυχικού πάθους εμφανίζονται αρκετά συχνά στο δείγμα μας, συνήθως στο κλείσιμο μιας αφήγησης. Το κατά πόσο αυτές οι δύο εκτός χρονικής ακολουθίας χρήσεις αποτελούν δύο

διακριτές κατηγορίες καινοτόμου υπερσυντέλικου στην ΚΝΕ αποτέλεσε ερώτημα προς διερεύνηση στην ποσοτική έρευνά μας³.

3. Περιφραστικοί Συντελικοί Χρόνοι στην ΚΕ

Όπως έδειξε και προηγούμενη έρευνα, στην Κυπριακή Κοινή εξαπλώνεται η χρήση ενός νεοτερικού παρακειμένου, η διαφορά του οποίου από τον αόριστο είναι μόνο διαφορά επιπέδου ύφους. Αυτό φαίνεται καθαρά από την εκτεταμένη υπερδιορθωτική χρήση του παρακειμένου με επιρρηματικούς προσδιορισμούς με συγκεκριμένη/οριστική χρονική αναφορά, κάτι το οποίο είναι αντιγραμματικό στην ΚΝΕ (Melissaropoulou κ.ά. 2013).

(11) Έχω αφυπηρέτησει τον Αύγουστο.

Παρομοίως, στην Κυπριακή Κοινή εξαπλώνεται και ένας νεοτερικός υπερσυντέλικος. Το ότι ο υπερσυντέλικος στην ποικιλία αυτή έχει προσλάβει πλήρως την ερμηνεία [παρελθόν], σε βαθμό που να είναι ελεύθερα εναλλάξιμος με τον αόριστο, μαρτυρείται και από παραδείγματα όπως το παρακάτω απόσπασμα διαλόγου:

(12) -Είχαμεν αλλάξει τα πεδία.
-Αλλάξαμεν τα;

Αξιοσημείωτο ωστόσο είναι ότι ο νέος υπερσυντέλικος συμπεριφέρεται και με τρόπους αρκετά παρόμοιους με τις καινοφανείς χρήσεις του υπερσυντέλικου της ΚΝΕ. Στο (13), ο υπερσυντέλικος δηλώνει μακρινό παρελθόν:

(13) Είχαμεν τζέιν'τον φιλόλογον τον φασίσταν, είδεν μας τα πρήξει με την ΕΟΚΑ.

Στο (14), ωστόσο, ο υπερσυντέλικος είναι εκτός χρονικής ακολουθίας και μάλιστα εμφανίζεται στο μέσο της αφήγησης:

(14) Εκάμαν μου ίντερβιου τζαι είχα τους αναφέρει την έρευνα που έκαμα.
(ισοδύναμα στην ΚΝΕ: 'Μου έκαναν συνέντευξη και τους ανέφερα την έρευνα που είχα κάνει')

Παραδείγματα όπως το (13) και (14) είναι εκφωνήματα νεαρών ομιλητριών/τών υψηλού μορφωτικού επιπέδου (βλ. Tsiplakou κ.ά. 2016). Θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι ο νεοτερικός, εκτός χρονικής ακολουθίας υπερσυντέλικος της ΚΕ

³ Η σχετική διάκριση μπορεί στην πραγματικότητα να έχει το χαρακτήρα διάκρισης ανάμεσα σε κατηγορήματα που περιέχουν κατάσταση-αποτέλεσμα ενέργειας (result state) και κατηγορήματα που δεν περιέχουν. Τα παραδείγματα του ερωτηματολογίου μας βασίστηκαν στα αυθόρμητα προφορικά δεδομένα που είχαν συλλεχθεί προηγουμένως, στα οποία όλα τα κατηγορήματα με κατάσταση-αποτέλεσμα αφορούσαν ψυχικές καταστάσεις. Κατηγορήματα με άλλου τύπου καταστάσεις-αποτελέσματα θα εξεταστούν σε μελλοντική έρευνα.

είναι αφηγηματικός δείκτης με ποικίλες πραγματολογικές λειτουργίες, όπως, π.χ., η προετοιμασία/στήσιμο της σκηνής (scene-setting), η έμφαση σε εστιακά σημεία της αφήγησης, κ.λπ. (Βασιλείου, 2014; Tsiplakou κ.ά. 2016).⁴

Σε πρόσφατη έρευνα υποστηρίχθηκε ότι αυτή η χρήση είναι αποκλειστική καινοτομία της ΚΕ, καθώς ομιλήτριες/τές της ΚΝΕ που συμμετείχαν σε σχετική πειραματική μελέτη ως ομάδα ελέγχου έκριναν τέτοιους εκτός χρονικής ακολουθίας υπερσυντέλικους αντιγραμματικούς, όταν η επιθυμητή ερμηνεία ήταν [παρελθόν], ενώ οι ομιλήτριες/τές της ΚΕ τους έκριναν αποδεκτούς (Βασιλείου 2014). Εντούτοις, αυθόρμητα προφορικά δεδομένα νεαρών ομιλητριών/τών από την Ελλάδα υποδεικνύουν ότι κάποιοι εκτός χρονικής ακολουθίας υπερσυντέλικοι είναι αρκετά διαδεδομένοι και στην ΚΝΕ (πρβλ. (9) και (10) παραπάνω).

Τα ερωτήματα που ανακύπτουν από δεδομένα σαν αυτά μπορούν να συνοψιστούν ως εξής:

- (i) Είναι η σημασιολογική υφή του νεοτερικού υπερσυντέλικου της ΚΕ ίδια ή παρόμοια με αυτή του νεοτερικού υπερσυντέλικου της ΚΝΕ;
- (ii) Επιτελεί ο εκτός χρονικής ακολουθίας υπερσυντέλικος παρόμοιες πραγματολογικές λειτουργίες στην ΚΝΕ και την ΚΕ;

4. Η έρευνα

Για τους σκοπούς της έρευνας, σχεδιάσαμε και διανείμαμε ηλεκτρονικά δύο ερωτηματολόγια. Πήραν μέρος τρεις ομάδες συμμετεχουσών/όντων, που επιλέχθηκαν τυχαία και βάσει διαθεσιμότητας:

- (i) Μια ομάδα ομιλητών/τριών της ΚΕ ($n = 65$: 47 γυναίκες, 18 άνδρες) απάντησαν στο ερωτηματολόγιο για την ΚΝΕ. Το ηλικιακό εύρος της ομάδας ήταν από 22 έως 67. 63 άτομα είχαν ολοκληρώσει τριτοβάθμια σπουδές, ενώ τα υπόλοιπα 2 είχαν ολοκληρώσει την δευτεροβάθμια εκπαίδευση (μια 28χρονη γυναίκα και ένας 58χρονος άνδρας).
- (ii) Μια διαφορετική ομάδα ομιλητριών/τών της ΚΕ ($n = 91$: 65 γυναίκες, 26 άνδρες) συμπλήρωσαν το ερωτηματολόγιο για την ΚΕ. Το ηλικιακό εύρος της ομάδας ήταν από 16 έως 72. 79 άτομα είχαν ολοκληρώσει τριτοβάθμια σπουδές, ενώ τα υπόλοιπα 12 είχαν παρακολουθήσει μέση εκπαίδευση (6 ήταν μαθητές ηλικίας 16-17 ετών, ενώ 6 ήταν απόφοιτοι μέσης εκπαίδευσης ηλικίας 20-33 ετών).

⁴ Παρόμοιες αφηγηματικές λειτουργίες του υπερσυντέλικου αναφέρονται και για κάποιες ρομανικές γλώσσες (Bertinetto 2014), καθώς και για την αφροαμερικανική αγγλική:

*And then this big old shark was chasing me. And I was trying to ride on my bike under water, but I wasn't going nowhere. And I tried to start swimming. And then the shark **had bit, had got my leg and it was biting me.***

(Rickford & Th  berge Rafal 1996: 240)

- (iii) Μια ομάδα ομιλητριών/τών της ΚΝΕ ($n = 83$: 65 γυναίκες, 18 άνδρες) συμπλήρωσαν το ερωτηματολόγιο για την ΚΝΕ. Οι ηλικίες τους ήταν από 16 έως 60. 79 είχαν ολοκληρώσει σπουδές σε τριτοβάθμια ιδρύματα, ενώ 4 είχαν λυκειακή εκπαίδευση (ένας ήταν μαθητής λυκείου 16 ετών, ενώ 3 ήταν απόφοιτοι λυκείου, ηλικίας 22, 45 και 57 ετών).

Από τις/τους ομιλήτριες/τές της ΚΝΕ δεν ζητήσαμε να απαντήσουν το ερωτηματολόγιο για την ΚΕ, καθώς δεν ήταν αναμενόμενο να έχουν γνώση αυτής της ποικιλίας. Αντιθέτως, οι ομιλήτριες/τές της ΚΕ, οι οποίες/οι είναι κατά κανόνα διδασκαλές/οί (δηλαδή ικανές/οί χρήστριες/ες και των δύο ποικιλιών), καθώς κατακτούν την ΚΕ με φυσικό τρόπο και την ΚΝΕ μέσω της σχολικής εκπαίδευσης, συμπλήρωσαν και τα δύο ερωτηματολόγια. Ο σκοπός ήταν να διερευνήσουμε το βαθμό στον οποίο έχουν εσωτερικεύσει τις σημασιολογικές και πραγματολογικές ιδιότητες του νεοτερικού υπερσυντέλικου της ΚΝΕ και τον βαθμό αποδεκτότητας καθώς και τις σημασιολογικές/πραγματολογικές ιδιότητες του νεοτερικού υπερσυντέλικου της ΚΕ. Τα δύο ερωτηματολόγια διανεμήθηκαν σε δύο διαφορετικές ομάδες ομιλητριών/τών της ΚΕ, προκειμένου να μην προκαταλαμβάνονται οι συμμετέχουσες/οντες από χαρακτηριστικά του ενός συστήματος κατά την συμπλήρωση του ερωτηματολογίου που αφορά το άλλο σύστημα.

Και για τις δύο ποικιλίες, τα ερωτηματολόγια στόχευαν στην εξέταση τόσο καθιερωμένων όσο και νεοτερικών χρήσεων. Συγκεκριμένα:

- (i) την αποδεκτότητα του υπερσυντέλικου με την κατεξοχήν ερμηνεία του, δηλαδή *προτερόχρονο στο παρελθόν*,
- (ii) την αποδεκτότητα του υπερσυντέλικου με την ερμηνεία *μακρινό παρελθόν*,
- (iii) την αποδεκτότητα του υπερσυντέλικου με την ερμηνεία *μη-μακρινό/πρόσφατο παρελθόν*.

Το ερωτηματολόγιο επιπλέον εξέτασε την αποδεκτότητα των νεοτερικών εκτός χρονικής ακολουθίας χρήσεων του υπερσυντέλικου και συγκεκριμένα:

- (iv) την αποδεκτότητα υπερσυντέλικου *στο μέσο της χρονικής ακολουθίας*, όταν δηλαδή προηγούνται και έπονται τύποι απλού αορίστου,
- (v) την αποδεκτότητα της χρήσης του υπερσυντέλικου στο κλείσιμο σύντομης αφήγησης, χωρίς ρήμα δηλωτικό (ψυχικής) κατάστασης/ψυχικού πάθους (βλ. (9) παραπάνω –η χρήση αυτή δηλώνεται παρακάτω ως υπερσυντέλικος *στο τέλος χρονικής ακολουθίας*),
- (vi) την αποδεκτότητα της χρήσης του υπερσυντέλικου στο κλείσιμο σύντομης αφήγησης, με ρήμα δηλωτικό ψυχικής κατάστασης/ψυχικού πάθους (βλ. (10) παραπάνω –η χρήση αυτή δηλώνεται παρακάτω ως υπερσυντέλικος *στο τέλος χρονικής ακολουθίας με κατηγορήμα ψυχικού πάθους*).

Ο λόγος για τον οποίο προχωρήσαμε σε διάκριση αυτών των τελευταίων τριών κατηγοριών ήταν το γεγονός ότι στις προκαταρκτικές μας παρατηρήσεις, βάσει

αυθόρμητων προφορικών δεδομένων, οι χρήσεις της κατηγορίας (vi) εμφανίζονταν να είναι πιο συχνές από αυτές της κατηγορίας (v), ενώ η κατηγορία (iv), όπου ο υπερσυντέλικος ακολουθεί και ακολουθείται από απλούς αορίστους, προτιμάται από ομιλητές της ΚΕ παρά από ομιλητές της ΚΝΕ (πρβλ. Βασιλείου 2014· Tsiplakou κ.ά. υπό έκδοση)⁵.

4.1 Αποτελέσματα και Συζήτηση

Τα αποτελέσματα της έρευνας που προέκυψαν από τα τρία ερωτηματολόγια φαίνονται στο Διάγραμμα 1 πιο κάτω.

⁵ Τα παραδείγματα του ερωτηματολογίου (20 παραδείγματα, συμπεριλαμβανομένων και παραδειγμάτων άσχετων με τα υπό εξέταση ερωτήματα) βασίστηκαν στα αυθόρμητα προφορικά δεδομένα που είχαν συλλεχθεί αρχικά και είχαν την ακόλουθη μορφή:

Προχτές πήγα για συνέντευξη. Τους είχα αναφέρει ότι έχω προϋπηρεσία αλλά δε φάνηκαν να εντυπωσιάζονται.

Αναφέρθηκε προηγούμενη εργασιακή εμπειρία στη διάρκεια της συνέντευξης;

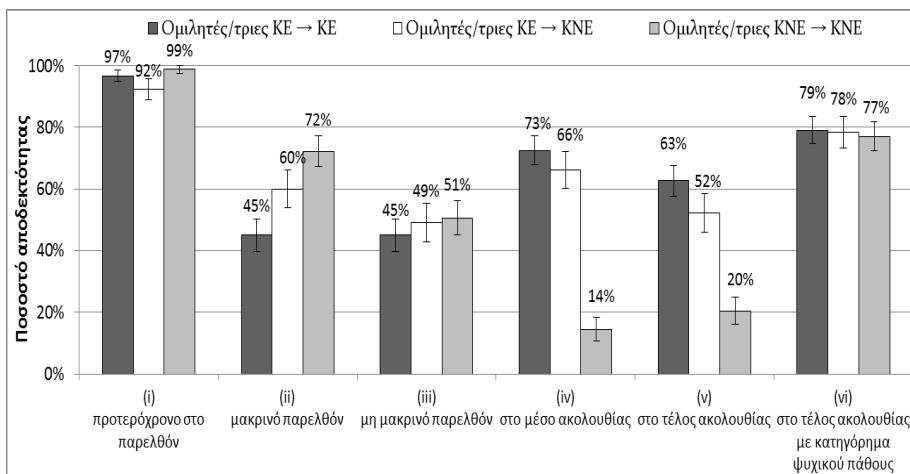
ΝΑΙ ΟΧΙ

Θα αλλάζατε κάτι στην πρόταση;

ΝΑΙ ΟΧΙ

Εάν ναι, τι;

Διάγραμμα 1: Ποσοστά αποδεκτότητας των διαφορετικών τύπων υπερσυντέλικου από ομιλήτες/τριες/τές της ΚΝΕ και της ΚΕ.

Εκ πρώτης όψεως φαίνεται πως η ερμηνεία (i) (προτερόχρονο στο παρελθόν) ήταν αποδεκτή σε υψηλά ποσοστά και από τις τρεις ομάδες. Είναι ενδιαφέρον ότι και οι ομιλήτριες/τές της ΚΕ θεώρησαν αυτή την ερμηνεία μέρος της σημασίας του κυπριακού υπερσυντέλικου. Επιπλέον, οι τρεις ομάδες είχαν παρόμοια συμπεριφορά όσον αφορά την ερμηνεία (iii) (μη μακρινό παρελθόν και την ερμηνεία (vi) (στο τέλος ακολουθίας με κατηγορήμα ψυχικού πάθους)), δηλαδή τα ρήματα στον υπερσυντέλικο που δηλώνουν συναίσθημα. Είναι ενδιαφέρον πως όσον αφορά την ερμηνεία (ii) (μακρινό παρελθόν), οι ομιλήτριες/τές της ΚΕ συμπεριφέρθηκαν διαφορετικά από ό,τι οι ομιλήτριες/τές της ΚΝΕ, αφού αποδέχτηκαν αυτήν την ερμηνεία σε μικρότερο βαθμό σε προτάσεις στην ΚΕ παρά σε προτάσεις στην ΚΝΕ, ενώ αντίθετα οι ομιλήτριες/τές της ΚΝΕ αποδέχτηκαν αυτήν την ερμηνεία σε μεγαλύτερο βαθμό.

Οι ομάδες διέφεραν όμως έντονα όσον αφορά τις ερμηνείες (iv) (στο μέσο ακολουθίας) και (v) (στο τέλος ακολουθίας, χωρίς ρήμα ψυχικού πάθους). Η αποδεκτότητα του υπερσυντέλικου με αυτές τις ερμηνείες ήταν αρκετά χαμηλή για τις/τους ομιλήτριες/τές της ΚΝΕ αλλά πολύ υψηλή για τους/τις ομιλήτριες/τές της ΚΕ, τόσο στο ερωτηματολόγιο της ΚΝΕ όσο και σε εκείνο της ΚΕ. Αυτό το εύρημα δείχνει ότι η αλλαγή λαμβάνει χώρα διαφορετικά και στοχεύει σε διαφορετικές λειτουργίες του υπερσυντέλικου στις δύο υπό εξέταση ποικιλίες. Όντως, για τις/τις ομιλήτριες/τές της ΚΕ, τόσο στο ερωτηματολόγιο της ΚΕ όσο και σε εκείνο της ΚΝΕ, ο υπερσυντέλικος στο τέλος χρονικής ακολουθίας με κατηγορήμα ψυχικού πάθους είχε σημαντική θετική συσχέτιση με τον υπερσυντέλικο στο μέσο χρονικής ακολουθίας (Spearman's $\rho = .229$, $p = .029$ για το ερωτηματολόγιο της ΚΕ· Spearman's $\rho = .258$, $p = .038$ για το ερωτηματολόγιο της ΚΝΕ).

		(i) προτερό- χρονο στο παρελθόν	(ii) μακρινό παρελθόν	(iii) μη μακρινό παρελθόν	(iv) στο μέσο ακολουθίας	(v) στο τέλος ακολουθίας	(vi) στο τέλος ακο- λουθίας με κατη- γόρημα ψυχικού πάθους
Ομιλήτριες/τές ΚΕ → ερωτηματολόγιο	Φύλο	$\rho = -.019,$ $p = .855$	$\rho = .014,$ $p = .895$	$\rho = -.084,$ $p = .430$	$\rho = .171,$ $p = .105$	$\rho = .136,$ $p = .197$	$\rho = -.034,$ $p = .748$
	Ηλικία	$\rho = .021,$ $p = .842$	$\rho = .046,$ $p = .668$	$\rho = -.036,$ $p = .733$	$\rho = -.046,$ $p = .665$	$\rho = .065,$ $p = .540$	$\rho = -.134,$ $p = .205$
	Μόρφ	$\rho = .110,$ $p = .300$	$\rho = .092,$ $p = .387$	$\rho = -.039,$ $p = .715$	$\rho = .051,$ $p = .630$	$\rho = .035,$ $p = .744$	$\rho = -.040,$ $p = .704$
Ομιλήτριες/τές ΚΕ → ερωτηματολόγιο	Φύλο	$\rho = .050,$ $p = .695$	$\rho = -.197,$ $p = .117$	$\rho = .147,$ $p = .242$	$\rho = .152,$ $p = .227$	$\rho = .040,$ $p = .750$	$\rho = -.010,$ $p = .935$
	Ηλικία	$\rho = .011,$ $p = .932$	* $\rho = -.367,$ $p = .003$	$\rho = -.005,$ $p = .969$	* $\rho = -.299,$ $p = .016$	$\rho = -.017,$ $p = .891$	$\rho = -.138,$ $p = .273$
	Μόρφ	$\rho = -.051,$ $p = .684$	$\rho = .036,$ $p = .774$	$\rho = -.003,$ $p = .983$	$\rho = .061,$ $p = .630$	$\rho = -.170,$ $p = .175$	$\rho = -.093,$ $p = .460$
Ομιλήτριες/τές ΚΝΕ → ερωτηματολόγιο	Φύλο	$\rho = .058,$ $p = .602$	$\rho = -.066,$ $p = .553$	$\rho = -.065,$ $p = .560$	$\rho = .116,$ $p = .296$	$\rho = -.050,$ $p = .655$	* $\rho = .217,$ $p = .049$
	Ηλικία	$\rho = .049,$ $p = .662$	* $\rho = -.252,$ $p = .021$	* $\rho = -.336,$ $p = .002$	$\rho = .127,$ $p = .252$	$\rho = -.034,$ $p = .762$	$\rho = .042,$ $p = .705$
	Μόρφ	* $\rho = .491,$ $p < .0005$	$\rho = -.014,$ $p = .903$	$\rho = -.110,$ $p = .323$	* $\rho = -.227,$ $p = .039$	* $\rho = -.304,$ $p = .005$	$\rho = -.123,$ $p = .270$

Πίνακας 1: Συντελεστές συσχέτισης Spearman ρ και τιμές p για τις συσχετίσεις των έξι ερμηνειών του Υπερσυντέλικου [(i)–(vi)] με το Φύλο,⁶ την Ηλικία και τη Μόρφωση ανά ερωτηματολόγιο. Οι στατιστικά σημαντικές συσχετίσεις δηλώνονται με αστερίσκο.

Όσον αφορά τις μη γλωσσικές μεταβλητές, για τις/τους ομιλήτριες/τές της ΚΕ που συμπλήρωσαν το ερωτηματολόγιο της ΚΝΕ οι υπερσυντέλικοι που δηλώνουν μακρινό παρελθόν και βρίσκονται στο μέσο χρονικής ακολουθίας είχαν σημαντική αρνητική συσχέτιση με την ηλικία (Spearman's $\rho = -.367, p = .003$ και Spearman's $\rho = -.299, p = .016$ αντίστοιχα). Για τις/τους ομιλήτριες/τές της ΚΝΕ, ο μη νεοτερικός υπερσυντέλικος που δηλώνει προτερόχρονο στο παρελθόν παρουσίασε σημαντική θετική συσχέτιση με τη μόρφωση (Spearman's $\rho = .491, p < .0005$): ο νεοτερικός υπερσυντέλικος που δηλώνει μακρινό παρελθόν είχε σημαντική αρνητική συσχέτιση με την ηλικία (Spearman's $\rho = -.252, p = .021$): ο νεοτερικός υπερσυντέλικος στο τέλος χρονικής ακολουθίας με κατηγορημα ψυχικού πάθους παρουσίασε σημαντική θετική συσχέτιση με το αντρικό φύλο (Spearman's $\rho = .217, p = .049$): οι νεοτρικοί

⁶ Για τους ελέγχους συσχέτισης με τη μεταβλητή Φύλο, χρησιμοποιήθηκε ψευδομεταβλητή (dummy variable) με τιμές 0 = γυναίκα και 1 = άντρας.

υπερσυντέλικοι στο τέλος χρονικής ακολουθίας και στο μέσο χρονικής ακολουθίας παρουσίασαν σημαντική αρνητική συσχέτιση με τη μόρφωση (Spearman's $\rho = -.304$, $p = .005$ και Spearman's $\rho = -.227$, $p = .039$ αντίστοιχα)· επιπλέον, ο καινοτόμος υπερσυντέλικος που δηλώνει μη μακρινό παρελθόν είχε σημαντική αρνητική συσχέτιση με την ηλικία (Spearman's $\rho = -.336$, $p = .002$). Επομένως, διαφαίνεται μέσα από τη στατιστική ανάλυση πως οι νεότεροι, λιγότερο μορφωμένοι άντρες ηγούνται της αλλαγής, κάτι που δείχνει αλλαγή «από τα κάτω» (*change from below*, Labov 2001).

5. Συμπεράσματα

Στην παρούσα εργασία εξετάσαμε χρήσεις του υπερσυντέλικου στην ΚΝΕ και την ΚΕ, εστιάζοντας σε λεπτές σημασιολογικές και πραγματολογικές διαφορές. Η ανάλυση των ποσοτικών δεδομένων φανέρωσε διαφορετικά επίπεδα αποδεκτότητας για διαφορετικούς τύπους και υπολειτουργίες αυτού του νεοτερισμού. Όλες οι ομάδες ομιλητριών/τών αποδέχτηκαν σχεδόν πλήρως την πρωτοτυπική σημασία *προτερόχρονο στο παρελθόν* και στις δύο ποικιλίες. Το εύρημα αυτό υποδεικνύει ότι, εάν ο υπερσυντέλικος όντως αποτελεί νεοτερισμό στην ΚΕ, έχει ήδη εδραιωθεί στην διάλεκτο. Επίσης, όλες οι ομάδες ανταποκρίθηκαν με παρόμοιο τρόπο σε ό,τι αφορά νεοτερικές ερμηνείες όπως το *μη μακρινό παρελθόν* και χρήσεις όπως αυτή στο τέλος μιας χρονικής ακολουθίας με κατηγορήμα ψυχικού πάθους. Αισθητή διαφορά παρατηρείται μεταξύ των ομιλητριών/τών της ΚΝΕ και της ΚΕ σε ό,τι αφορά τις νεοτερικές χρήσεις στο τέλος ή στο μέσο μιας χρονικής ακολουθίας (χωρίς κατηγορήμα ψυχικού πάθους), οι οποίες φαίνεται να αποτελούν νεοτερισμούς της ΚΕ. Παρότι είναι εύλογο να υποθεθεί ότι έναυσμα για τον νεοτερικό υπερσυντέλικό της ΚΕ αποτέλεσε η επαφή με την πρότυπη ποικιλία, η αλλαγή αυτή δεν περιλαμβάνει απαραίτητα όλες τις επιμέρους πτυχές της χρήσης και η μερική ομοιότητα σε σημασιολογικό και πραγματολογικό επίπεδο μπορεί να αποδοθεί σε ανεξάρτητη εξέλιξη των δύο ποικιλιών, γεγονός που μαρτυρεί την περιπλοκότητα της ανάπτυξης νεοτερικών δομών στο πλαίσιο γλωσσικής επαφής.

Βιβλιογραφία

- Arvaniti, A. 2010. Linguistic practices in Cyprus and the emergence of Cypriot Standard Greek. *Mediterranean Language Review* 17: 15-45.
- Βασιλείου, Ε. 2014. *Ο υπερσυντέλικος στην Κοινή Νέα Ελληνική και στην κυπριακή διάλεκτο*. Μεταπτυχιακή Διατριβή, Ανοικτό Πανεπιστήμιο Κύπρου.
- Bertinetto, P.M. 2014. Non conventional uses of the Pluperfect in Italian (and German) literary prose. Στο E. Labeau & J. Bres (επιμ.) *Evolution in Romance verbal systems*. Berlin: Peter Lang, 145-170.
- Chantraine, P. 1927. *Histoire du parfait grec*. Paris: Champion.
- Comrie, B. 1985. *Aspect*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dahl, Ö. (επιμ.) 2000. *Tense and Aspect in the Languages of Europe*. Berlin / New York: Mouton de Gruyter.
- Giannaris, T. 2011. Pluperfect periphrases in Medieval Greek: a perspective on the collaboration between linguistics and philology. *Transactions of the Philological Society* 109 (3): 232-245.

- Guy, G.R. 2013. The cognitive coherence of sociolects: How do speakers handle multiple sociolinguistic variables?" *Journal of Pragmatics* 52: 63-71.
- Hadjioannou, X., S. Tsiplakou & M. Kappler, 2011. Language policy and language planning in Cyprus. *Current Issues in Language Planning* 12: 503-569.
- Hedin, E. 1987. *On the use of the Perfect and the Pluperfect in Modern Greek*. Doctoral dissertation, Almqvist & Wiksell International.
- Hinskens, F. 2014. Despite or because of intensive contact? Internal, external and extralinguistic aspects of divergence in modern dialects and ethnolects of Dutch. Στο K. Braunmüller, S. Höder & K. Kühn (επιμ.) *Stability and divergence in language contact: Factors and mechanisms*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 109-140.
- Hinskens, F., P. Auer & P. Kerswill. 2005. The study of dialect convergence and divergence: conceptual and methodological considerations." Στο P. Auer, F. Hinskens & P. Kerswill (επιμ.) *Dialect change. Convergence and divergence in European languages*. Cambridge: Cambridge University Press, 1-48.
- Κλαίρης, X., Γ. Μπαμπινιώτης, Α. Μόζερ & Σ. Σκοπετέας. 2005. *Γραμματική της Νέας Ελληνικής*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Κοντοσόπουλος, Ν. 1970. Συμβολή εις την μελέτην της κυπριακής διαλέκτου. *Επετηρίς του Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών* 3: 87-109.
- Labov, W. 2001. *Principles of linguistic change. Vol. 2: Social factors*. Oxford: Blackwell.
- Melissaropoulou, D., C. Themistocleous, S. Tsiplakou & S. Tsolakidis 2013. The Present Perfect in Cypriot Greek revisited." Στο P. Auer, J. Caro Reina & G. Kaufmann (επιμ.) *Studies in language variation - European perspectives IV. Selected papers from the 6th International Conference on Language Variation in Europe (ICLaVE 6), University of Freiburg, 27 June - 1 July 2011*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 159-172.
- Μενάρδος, Σ. 1925. Κυπριακή Γραμματική. Γ'. Ρήματα. *Αθηνά* 37: 35-79. Ανατύπωση στο Μενάρδος, Σ. 1969. *Γλωσσικαί Μελέται*. Λευκωσία: Επετηρίς του Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών, 67-106.
- Moser, A. 1988. *The history of the Perfect Periphrases in Greek*. Doctoral Dissertation, University of Cambridge.
- Moser, A. 2003. Tense, aspect and the Greek Perfect. Στο A. Alexiadou, M. Rathert & A. von Stechow (επιμ.) *Perfect explorations*. Berlin: Mouton de Gruyter, 235-252.
- Μπέλλα, Σ. 2003. Ο αφηγηματικός Παρακείμενος της Νέας Ελληνικής: πραγματολογική-γνωστική προσέγγιση. Στο Δ. Θεοφανοπούλου-Κοντού, Χ. Λασκαράτου, Μ. Σηφianού, Μ. Γεωργιαφέντης & Β. Σπυρόπουλος (επιμ.) *Σύγχρονες τάσεις στην ελληνική γλωσσολογία: Μελέτες αφιερωμένες στην Ειρήνη Φιλιππάκη-Warburton*. Αθήνα: Πατάκης, 357-374.
- Newton, B. 1972. *Cypriot Greek: Its phonology and inflections*. The Hague: Mouton.
- Newton, B. 1983. Stylistic levels in Cypriot Greek." *Mediterranean Language Review* 1: 55-63.
- Papavrou, A. & A. Sophocleous. 2009. Language attitudes and folk perceptions towards linguistic variation. Στο S. Tsiplakou, M. Karyoleμου & P. Pavlou (επιμ.) *Studies in Language Variation - European Perspectives II. Selected papers from the 4th International Conference on Language Variation in Europe (ICLaVE 4), University of Cyprus, 17-19 June 2007*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins, 179-190.

- Ράλλη, Α., Δ. Μελισσαροπούλου & Σ. Τσολακίδης. Ο παρακείμενος στη νέα ελληνική και στις διαλέκτους: παρατηρήσεις για τη μορφή και την εξέλιξή του. *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 27: 361-372.
- Reichenbach, H. 1947. *Elements of symbolic logic*. London: Macmillan.
- Rickford, J. R., and C. Théberge Rafal. 1996. "Preterite Had + V-ed in the narratives of African-American preadolescents." *American Speech* 71: 227-254.
- Rowe, C. & K.K. Grohmann. 2013. Discrete biletalism: Towards co-overt prestige and diglossic shift in Cyprus. *International Journal of the Sociology of Language* 224: 119-142.
- Terkourafi, M. 2005. "Understanding the present through the past. Processes of koineisation in Cyprus." *Diachronica* 22: 309-372.
- Tsiplakou, S. 2009α. Code-switching and code mixing between related varieties: establishing the blueprint. *The International Journal of Humanities* 6: 49-66.
- Tsiplakou, S. 2009β. Γλωσσική εναλλαγή, ανταγωνιστικές γραμματικές και διαγλώσσα: ακόμα μια διάσταση του «κυπριακού». Στο G.K. Giannakis, M. Baltazani, G.J. Xydopoulos & A. Tsangalidis (επιμ.) *Proceedings of the 8th International Conference on Greek Linguistics (Ioannina, 30/8-2/9/2007)*, Ioannina: University of Ioannina, 1195-1209.
- Tsiplakou, S. 2014α. How 'mixed' is a mixed system? The case of the Cypriot Greek koiné. *Linguistic Variation*. Special Issue: Three Factors and Beyond. Vol. 1- Socio-Syntax and Language Acquisition: 161-178.
- Tsiplakou, S. 2014β. Does convergence generate stability? The case of the Cypriot Greek koiné. Στο K. Braunmüller, S. Höder & K. Kühn (επιμ.) *Stability and divergence in language contact: Factors and mechanisms*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 163-178.
- Tsiplakou, S., A. Papapavlou, P. Pavlou & M. Katsoyannou. 2006. Levelling, koineisation and their implications for bidialectalism. Στο F. Hinskens (επιμ.) *Language Variation – European Perspectives. Selected Papers from the 3rd International Conference on Language Variation in Europe (ICLaVE 3), University of Amsterdam, 23-25 June 2005*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 265-276.
- Tsiplakou, S., S. Armostis & D. Evripidou. 2016. Coherence 'in the mix'? Coherence in the face of language shift in Cypriot Greek. *Lingua* 172-173: 10-25.
- Tsiplakou, S., S. Armostis, S. Bella, D. Michelioudakis & A. Moser (υπό έκδοση). The Past Perfect in Cypriot and Standard Greek: Innovation because -or irrespective- of contact? Στο J. Villena-Ponsoda (επιμ.) *Studies in language variation - European perspectives IX. Selected Papers from the 6th International Conference on Language Variation in Europe (ICLaVE 9), University of Malaga, 6-9 June 2017*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Χατζιδάκης, Γ.Ν. 1905. *Μεσαιωνικά και Νέα Ελληνικά I*. Αθήνα: Σακελλαρίου.

Στάσεις φοιτητών τριτοβάθμιας εκπαίδευσης σχετικά με τη χρήση και τη διδασκαλία των νεοελληνικών διαλέκτων στο σχολείο

Τζακώστα Μαρίνα & Ελευθερία Μπετεινάκη
Σχολή Επιστημών Αγωγής, Πανεπιστήμιο Κρήτης

Περίληψη

Σύγχρονες μελέτες εξετάζουν τη σημαντικότητα των γεωγραφικών διαλέκτων για την γλωσσική ανάπτυξη και την καλλιέργεια της μεταγλωσσικής ενημερότητας των μαθητών (Adger et al. 2007, Ντίνας & Ζαρκογιάννη 2009, Τσιπλάκου & Χατζηιωάννου 2010). Η σημαντικότητα αυτή επισημάνθηκε τόσο στο Διαθεματικό Ενιαίο Πλαίσιο Προγραμμάτων Σπουδών για την πρωτοβάθμια εκπαίδευση (2003) και το Αναλυτικό Πρόγραμμα Σπουδών για τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση (2003), όπου η επικοινωνιακή χρήση της γλώσσας είναι θεμελιώδης σκοπός της γλωσσικής διδασκαλίας, όσο και στο Νέο Πρόγραμμα Σπουδών (2011) το οποίο προτάσσει την ανάγκη χρήσης και διδασκαλίας των νεοελληνικών διαλέκτων στην πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση με απώτερο στόχο τη διατήρηση και διάδοση της γλωσσικής κληρονομιάς.

Στο παρόν άρθρο, αναλύουμε και συζητούμε τα δεδομένα ενός ηλεκτρονικού ερωτηματολογίου το οποίο διανεμήθηκε σε 250 φοιτητές του Πανεπιστημίου Κρήτης στόχος του οποίου ήταν να διερευνήσει στάσεις και απόψεις φοιτητών σχετικά με τη χρήση και διδασκαλία των διαλέκτων στο σχολείο. Η έρευνα διενεργήθηκε εντός ενός ευρύτερου πλαισίου ερευνών που αφορούν τη σημασία της διδασκαλίας των διαλέκτων στην πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Σε γενικές γραμμές, οι φοιτητές είναι αρκετά ανεκτικοί στη χρήση των διαλέκτων στο πανεπιστήμιο, φαίνεται να αναγνωρίζουν την αξία τους και κάνουν προτάσεις για την ενσωμάτωση των διαλέκτων στο αναλυτικό πρόγραμμα αλλά και τη διδασκαλία τους.

Λέξεις κλειδιά: διαλεκτολογία, διάλεκτοι και γλωσσικές ποικιλίες, γλωσσική διδασκαλία, διδασκαλία διαλέκτων

1. Εισαγωγή

Η μελέτη των γεωγραφικών γλωσσικών ποικιλιών είναι σημαντική τόσο σε επίπεδο θεωρητικής ανάλυσης, διδακτικής πρακτικής αλλά και στο επίπεδο της διάσωσης και διατήρησής τους. Δυστυχώς, παρατηρείται αποδυνάμωση των γεωγραφικών διαλεκτικών ποικιλιών γεγονός που κατά βάση οφείλεται στην άποψη ότι η χρήση της Κοινής Νεοελληνικής (στο εξής ΚΝ) είναι ο μόνος τρόπος προκειμένου να επιτευχθεί κοινωνική άνοδος και καταξίωση. Ταυτόχρονα, η έντονη αστικοποίηση συμβάλλει στην εγκατάλειψη των διαλέκτων ώστε να αποφευχθεί ο κοινωνικός στιγματισμός (Παπαναστασίου 2015).

Από την άλλη μεριά, υπάρχει μια τάση διατήρησης των διαλέκτων η οποία οφείλεται σε συγκεκριμένους λόγους. Καταρχάς, το πληθυσμιακό εύρος των ομιλητών συμβάλλει

στη διατήρηση μιας διαλέκτου. Συνεπώς, όσο περισσότεροι είναι οι ομιλητές μιας διαλέκτου και μεγαλύτερη η διαλεκτόφωνη περιοχή, τόσο ευκολότερα διατηρείται η διάλεκτος. Ως εκ τούτου, η Κυπριακή και η Κρητική είναι από τις καλύτερα διασωσμένες διαλέκτους. Επιπλέον, ο βαθμός εντοπιότητας της διαλέκτου και το γεγονός ότι οι διάλεκτοι προβάλλουν την διαφορετικότητα και αποτελούν σημείο πολιτιστικής κληρονομιάς συμβάλλουν ώστε αυτές να διατηρούνται ευκολότερα. Ταυτόχρονα, η συνειδητοποίηση της σημασίας των διαλέκτων συμβάλλει στο να γίνει αντιληπτό από τους ομιλητές ότι οι γλωσσικές ποικιλίες δεν συνιστούν αποκλίσεις της ΚΝ, αλλά πλήρη γλωσσικά συστήματα ίσης αξίας με την ΚΝ. Επίσης, ο χρόνος ενσωμάτωσης, δηλαδή το πόσο πρόσφατα και η κατά το δυνατόν μεγαλύτερη τυπολογική διαφοροποίηση των διαλέκτων από την ΚΝ διευκολύνουν τη διατήρησή τους. Τέλος, μείζων παράγοντας διατήρησης της διαλέκτου είναι η διαλεκτική ταυτότητα, δηλαδή η αξία που οι ίδιοι οι διαλεκτόφωνοι αποδίδουν στη διάλεκτό τους (Παπαναστασίου 2015).

Ωστόσο, η σε μεγάλα ακόμη μεγέθη περιθωριοποίηση των διαλέκτων για κοινωνικούς, οικονομικούς ή πολιτισμικούς λόγους (Ντίνας 2004' Παπαναστασίου 2015' Σίντος 2015) κατέστησε αναγκαία τη διδασκαλία της γλώσσας μέσω ενός πρότυπου ρυθμιστικού κώδικα. Ο κώδικας αυτός έχει συγκεκριμένα χαρακτηριστικά. Αφενός, καθιστά περισσότερο ομοιογενή την εκπαιδευτική διαδικασία δημιουργώντας, όμως, την αίσθηση μιας 'ταξικής' γλώσσας η οποία οδηγεί σε περιθωριοποίηση και παραγκωνισμό των υποτιμημένων από άλλες ομάδες ομιλητών γλωσσικών γεωγραφικών και κοινωνικών ποικιλιών (όπως συζητείται στους Κακριδή 2000' Κακριδή & συν. 2000' Καραντζή-Ανδρειωμένου 2011' Παπαναστασίου 2015' Καψάσκη & Τζακώστα 2016' Κορρέ 2015' Τζακώστα υπό κρίση' Τζακώστα & Μπετεινάκη 2018' Χατζηδάκη 1999) και, αφετέρου, ενισχύεται από την αίσθηση ότι οι διάλεκτοι συνιστούν γλωσσικές αποκλίσεις οι οποίες χρησιμοποιούνται σε πολύ αυστηρά πλαίσια και αποτελούν περιθωριοποιημένους γλωσσικούς κώδικες δεδομένου ότι πολλές φορές είναι ακατανόητες και προκαλούν γέλιο (βλ. Σίντος 2015' Παπαναστασίου 2015).

Διάφορες μελέτες διερευνούν τον ρόλο των γλωσσικών ποικιλιών στην γλωσσική ανάπτυξη, τον γλωσσικό εμπλουτισμό και, γενικότερα, την καλλιέργεια της μεταγλωσσικής ενημερότητας των μαθητών (βλ. Adger et al. 2007' Ντίνας & Ζαρκογιάννη 2009' Τσιπλάκου & Χατζηγιώαννου 2010). Στο Διαθεματικό Ενιαίο Πλαίσιο Προγραμμάτων Σπουδών (Δ.Ε.Π.Π.Σ.) και το Αναλυτικό Πρόγραμμα Σπουδών (Α.Π.Σ.) έμφαση δίνεται στην επικοινωνιακή χρήση της γλώσσας, ωστόσο, μόνο έμμεσα ενθαρρύνεται η χρήση και διδασκαλία των νεοελληνικών διαλέκτων (Υπουργική Απόφαση Γ2/21072β ΦΕΚ 304/τ. Β'/13-3-2003' Υπουργική Απόφαση Γ2/21072α ΦΕΚ 303/τ. Β'/13-3-2003). Μόνο στο Νέο Πρόγραμμα Σπουδών (Ν.Π.Σ.) (2011) τίθεται ξεκάθαρα η ανάγκη χρήσης και διδασκαλίας των νεοελληνικών διαλέκτων στην πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση ως μέσου διατήρησης της γλωσσικής κληρονομιάς. Δυστυχώς, το ΝΠΣ έχει εφαρμοστεί μόνο σε πιλοτικό επίπεδο.

Στην εκπαίδευση, η έμφαση κατά τη γλωσσική διδασκαλία δίνεται στην ΚΝ με τους εκπαιδευτικούς να παραγκωνίζουν τόσο ασυνείδητα όσο και ενσυνείδητα τις διαλέκτους και γενικά τις γλωσσικές ποικιλίες, χωρίς να παρέχουν στους διαλεκτόφωνους μαθητές τα κίνητρα για να νιώθουν αυτοπεποίθηση και να συνεχίζουν να μιλούν τη διάλεκτό τους (βλ. Καψάσκη, & Τζακώστα 2016' Τζακώστα υπό κρίση). Στην στάση αυτή συντείνει η λανθασμένη άποψη των εκπαιδευτικών ότι οι διάλεκτοι ευθύνονται για τη σχολική αποτυχία των μαθητών κάτι που απορρίπτεται από σχετικές έρευνες (Siegel 1999).

Δεδομένων των παραπάνω, είναι θεμελιώδης η ανάγκη της αναγνώρισης αλλά και της δημιουργικής αξιοποίησης της γλωσσικής ποικιλίας ως φορέα κοινωνικού νοήματος για την ανάπτυξη και την καλλιέργεια του κριτικού γραμματισμού (βλ. Τσιπλάκου 2007).

Στόχος της παρούσας εργασίας είναι να διερευνήσει τις στάσεις φοιτητών της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης αναφορικά με τη σημαντικότητα της χρήσης των διαλέκτων στο σχολείο. Η παρούσα έρευνα έρχεται να συμπληρώσει έρευνες οι οποίες αφορούν τις στάσεις εκπαιδευτικών της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης (Καψάσκη & Τζακώστα 2018, Τζακώστα υπό κρίση, Τζακώστα & Μπετεινάκη 2018) και μαθητών της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης (Τζακώστα υπό κρίση, Τζακώστα & Κουφού υπό κρίση).

2. Έρευνες πάνω στη ρόλο και την αξία των διαλέκτων

Το κοινό χαρακτηριστικό των ερευνών που μελέτησαν τις στάσεις και τις απόψεις φυσικών ομιλητών σχετικά με τη χρήση των διαλέκτων είναι η αμηχανία που εκφράζουν οι διαλεκτόφωνοι σχετικά με τη θέση των διαλέκτων στην καθημερινότητά τους.

Το βασικό προϊόν της έρευνας της Πλαδή (2001) η οποία εξετάζει τις στάσεις ομιλητών του γλωσσικού ιδιώματος του Λιτοχώρου Πιερίας είναι η αμφιλεγόμενη άποψη των ηλικιωμένων διαλεκτόφωνων ομιλητών οι οποίοι θεωρούν ότι, αφενός, τα λιτοχωρίτικα είναι 'κατώτερη' γλώσσα χωρίς σωστή εκφορά, αφετέρου, ότι η γλώσσα τους συνδέεται με τη διατήρηση της πολιτισμικής τους κληρονομιάς και το κοινωνικοπολιτισμικό υπόβαθρο του ομιλητή. Αρνητική στάση απέναντι στα λιτοχωρίτικα διατηρούν και ομάδες νεαρότερων ομιλητών, ενηλίκων και εφήβων. Η αντίφαση αυτή στις στάσεις των ομιλητών καθορίζεται από τα συναισθήματά τους και από τις επικρατούσες κοινωνικοπολιτισμικές συνθήκες.

Η Καμπάκη-Βουγιουκλή και Δούρου (2015) σε έρευνά τους με μαθητές του Λυκείου Σουφλίου διαπιστώνουν ότι οι δεύτεροι είναι θετικοί στη χρήση των διαλεκτικών ποικιλιών και βρίσκουν σημαντική τη διδασκαλία τους. Επιπλέον, οι Συμεωνίδης (2015), Συμεωνίδης και Φώλια (2013) παραθέτουν ότι οι μαθητές δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης της Δράμας θεωρούν την αντιπαραβολική διδασκαλία των αρχαίων ελληνικών και της ποντιακής διαλέκτου ιδιαίτερος ενδιαφέρουσα διότι δίνεται στους μαθητές η δυνατότητα να γνωρίσουν τη διάλεκτο, να διαπιστώσουν τη δυναμική της και την ίση αξία της με τη νόρμα. Κατά τη Ματθαιοδάκη (2015), οι μαθητές μεγάλων αστικών περιοχών δείχνουν κάποια ανοχή στις διαλέκτους, αλλά αναγνωρίζουν ότι η χρήση τους είναι δυνατόν να δυσχεραίνει την εύρεση εργασίας (βλ. Ανδρουλάκης & συν. 2010, Πλαδή & συν. 2011).

Φαίνεται ότι οι εκπαιδευτικοί έχουν μάλλον αποκρυσταλλωμένες απόψεις σχετικά με το τί είναι 'σωστό και 'λάθος' και ποια είναι η μορφή γλώσσας που 'πρέπει' να διδάσκεται στους μαθητές τους (Edwards 1989, Πλαδή & συν. 2011). Αυτό επιβεβαιώνεται και από την μελέτη της Μαγαλιά (2000) όπου αναδεικνύεται το γεγονός ότι εκπαιδευτικοί και μαθητές μιλούν με μεγαλύτερη άνεση κοινωνικές παρά γεωγραφικές διαλέκτους διότι οι κοινωνικές διάλεκτοι είναι λιγότερο αρνητικά στιγματισμένες από τις γεωγραφικές. Στην πλειοψηφία τους, οι εκπαιδευτικοί προκρίνουν την διδασκαλία της νόρμας 'καθαρισμένης' από διαλεκτικά στοιχεία και χαρακτηριστικά. Όμοια είναι η επιλογή των μαθητών υψηλών επιδόσεων να μην χρησιμοποιούν γεωγραφικές ή/ και κοινωνικές ποικιλίες μιας και οι γλωσσικές μορφές που διαφοροποιούνται από τη νόρμα χαρακτηρίζονται ως φτωχές.

3. Πρόσφατες έρευνες πάνω στη διδασκαλία της κρητικής διαλέκτου

Σύγχρονες έρευνες επίσης εστιάζουν το ενδιαφέρον τους στη χρήση και διδασκαλία της κρητικής διαλέκτου τόσο στην πρωτοβάθμια όσο και στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Ξεκινώντας χρονολογικά, η έρευνα των Καψάσκη και Τζακώστα (2016) εξετάζει τις στάσεις εκπαιδευτικών, 35 φιλόλογων της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης στο ν. Ρεθύμνου. Στους φιλόλογους διανεμήθηκε ένα ερωτηματολόγιο 20 ερωτήσεων (6 ερωτήσεις αφορούσαν χαρακτηριστικά των συμμετεχόντων, 9 ερωτήσεις ήταν κλειστού τύπου, ενώ 5 ήταν ερωτήσεις σύντομης ανάπτυξης). Περισσότεροι από τους μισούς φιλόλογους δηλώνουν φυσικοί ομιλητές κάποιας διαλέκτου. Στην πλειοψηφία τους οι εκπαιδευτικοί δηλώνουν φυσικοί ομιλητές της κρητικής διαλέκτου, γεγονός αναμενόμενο δεδομένου ότι η έρευνα διενεργείται στην Κρήτη. Λιγότεροι μιλούν την κυπριακή και βόρεια ιδιώματα. Γενικά, προκύπτει ότι οι καθηγητές επιτρέπουν στους μαθητές τους να χρησιμοποιούν τη διάλεκτό τους στην τάξη στον προφορικό λόγο, όχι όμως και στο γραπτό δεδομένου ότι η ΚΝ είναι ο κώδικας αξιολόγησης των μαθητών. Αν και οι ίδιοι οι φιλόλογοι παραδέχονται ότι δεν χρησιμοποιούν τη διάλεκτό τους στην τάξη, οι ίδιοι αναγνωρίζουν τις διαλέκτους ως γλωσσικά συστήματα ίσης αξίας προ της ΚΝ. Οι εκπαιδευτικοί παρουσιάζονται αρκετά σκεπτικοί σχετικά με το κατά πόσο η ενσωμάτωση της διδασκαλίας των γλωσσικών ποικιλιών και διαλέκτων στα σχολεία είναι εφικτή ή θα μπορούσε να είναι αποδοτική (βλ. Καψάσκη & Τζακώστα 2016, για διεξοδική συζήτηση).

Κατά το πρότυπο του ερωτηματολογίου των Καψάσκη και Τζακώστα (2016) δημιουργήθηκε ηλεκτρονικό ερωτηματολόγιο 18 ερωτήσεων κλειστού και ανοικτού τύπου το οποίο χορηγήθηκε σε 60 συνολικά μαθητές από τους νομούς Αιτωλοακαρνανίας (N=44) και Ρεθύμνου (N=16) Τα δεδομένα του ερωτηματολογίου αναλύθηκαν ποσοτικά και ποιοτικά (βλ. Τζακώστα υπό κρίση, για αναλυτική παρουσίαση της μεθοδολογίας). Από τους 60 μαθητές οι 47 φοιτούσαν στο Γυμνάσιο και 13 στο Λύκειο. Οι συμμετέχοντες ήταν ισάριθμα αγόρια (N=30) και κορίτσια (N=30). Παρόλο που σε ένα μεγάλο ποσοστό οι μαθητές δηλώνουν διαλεκτόφωνοι, υποστηρίζουν ότι στην πλειοψηφία τους οι εκπαιδευτικοί όχι μόνο αποφεύγουν να χρησιμοποιούν κάποια διάλεκτο μέσα στην τάξη αλλά και δεν ενθαρρύνουν τη χρήση διαλεκτικών ποικιλιών. Οι μαθητές θεωρούν ότι οι φιλόλογοι είναι οι εκπαιδευτικοί που ενθαρρύνουν την χρήση των διαλέκτων κατά βάση στον προφορικό λόγο και πολύ λιγότερο στο γραπτό. Σε γενικές γραμμές, οι μαθητές θεωρούν ότι η διάλεκτός τους είναι ίσης αξίας προς την ΚΝ, ωστόσο οι Κρήτες μαθητές φαίνεται να χαρακτηρίζονται από εντονότερη διαλεκτική ταυτότητα.

Ανάλογες έρευνες διεξήχθησαν για την πρωτοβάθμια εκπαίδευση, ειδικά την προσχολική. Στην συνθετική - ποσοτική και ποιοτική - έρευνα των Μπετεινάκη (2017), Τζακώστα και Μπετεινάκη (2018) και Τζακώστα και Μπετεινάκη (υπό δημ.) χορηγήθηκε στους εκπαιδευτικούς νηπιαγωγείων (N=31) ένα ερωτηματολόγιο 10 ερωτήσεων (9 κλειστού και 1 ανοικτού τύπου), ενώ κρατήθηκε ημερολόγιο της γλωσσικής συμπεριφοράς παιδιών προσχολικής ηλικίας (N=16) κατά τη διάρκεια των ελεύθερων ή/και προγραμματισμένων δραστηριοτήτων του νηπιαγωγείου και καταχωρίστηκαν τα φωνολογικά, μορφολογικά/ συντακτικά και λεξιλογικά στοιχεία της γλωσσικής συμπεριφοράς των παιδιών. Στην πλειοψηφία τους οι εκπαιδευτικοί αναγνωρίζουν την ίση προς την ΚΝ αξία των διαλέκτων, αλλά αποφεύγουν συστηματικά να τις χρησιμοποιούν στο σχολείο. Οι εκπαιδευτικοί δικαιολογούν τη στάση αυτή

υποστηρίζοντας ότι, αφενός, η χρήση της διαλέκτου είναι καλό να αποφεύγεται ώστε να μην δημιουργηθεί σύγχυση στους μαθητές κατά την εκμάθηση του γραπτού λόγου και, αφετέρου, το Υπουργείο Παιδείας δεν έχει τοποθετηθεί σαφώς επί του θέματος (Υπουργική Απόφαση Γ2/21072β/ΦΕΚ304, 2003) (σε ανάλογα συμπεράσματα οδηγήθηκαν οι Καψάσκη & Τζακώστα 2016, Τζακώστα υπό κρίση). Παρά τις απόψεις αυτές των εκπαιδευτικών, οι μαθητές φαίνεται να χρησιμοποιούν αρκετά συχνά την κρητική διάλεκτο στη τάξη. Τα παιδιά προσχολικής ηλικίας χρησιμοποιούν την κρητική διάλεκτο κατά κύριο λόγο σε επίπεδο λεξιλογίου και προφοράς. Οι στατιστικές αναλύσεις επιπλέον δείχνουν ότι η ηλικία των εκπαιδευτικών σχετίζεται με τη γνώμη τους για το αν οι διάλεκτοι έχουν θέση στην εκπαίδευση. Πιο συγκεκριμένα, όσοι εκπαιδευτικοί έχουν μεγαλύτερη εμπειρία είναι περισσότερο ανεκτικοί στις διαλέκτους. Μάλιστα, δεν δίστασαν να προχωρήσουν σε προτάσεις διδασκαλίας τους.

Η Πλουμίδη (2016) διεξήγαγε ποιοτική έρευνα διερευνώντας τις απόψεις γονέων μαθητών της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης στο Ηράκλειο της Κρήτης. Τα αποτελέσματα της έρευνας ευθυγραμμίζονται με τα πορίσματα των παραπάνω μελετών, δεδομένου ότι οι γονείς υποστηρίζουν πως οι διάλεκτοι συνιστούν κατώτερες μορφές γλώσσας συγκριτικά προς την ΚΝ και η χρήση τους αποτελεί τροχοπέδη για την σχολική, μορφωτική και κοινωνική εξέλιξη του ατόμου.

Τέλος, οι Πολάκη (2016), Στρατιδάκης και μαθητές (2007, 2008) προσπάθησαν να ενεργοποιήσουν το ενδιαφέρον των μαθητών δευτεροβάθμιας και πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης, αντιστοίχως, συσχετίζοντας, η μεν Πολάκη, τις νεοελληνικές διαλέκτους με την αρχαία ελληνική ως προς τα μορφοφωνολογικά και λεξιλογικά χαρακτηριστικά τους ανακαλύπτοντας ομοιότητες μεταξύ των αναγεννησιακών κρητικών κειμένων και της και εμπλέκοντας τους μαθητές στην μεταγραφή κειμένων της ΚΝ στην κρητική με τη μορφή μαντινάδων και, ο δε Στρατιδάκης, προτρέποντας τους μαθητές του να συντάξουν ευχετήριες μαντινάδες και γλωσσοδέτες στην κρητική διάλεκτο.

4. Η παρούσα έρευνα

Στο πλαίσιο μιας κατά το δυνατό πληρέστερης διερεύνησης του θέματος των στάσεων των εμπλεκόμενων στην εκπαιδευτική διαδικασία, η παρούσα έρευνα εξετάζει τις στάσεις φοιτητών της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης σχετικά με τη χρήση και τη διδασκαλία των διαλέκτων στο σχολείο. Από όσο μπορούμε να γνωρίζουμε βιβλιογραφικά, υπάρχει η έρευνα των Καμπάκη-Βουγιουκλή και Μάρκου (2014) η οποία διερευνά τις απόψεις 195 φοιτητών/τριών του Τμήματος Φιλολογίας του Δ.Π.Θ. ως μελλοντικών δασκάλων της γλώσσας και διαπίστωσαν ότι α) ένα σημαντικό ποσοστό των συμμετεχόντων (43%) δήλωσαν ότι έχουν γνώση κάποιας διαλέκτου, κυρίως της πονιακής β) ευκολότερη διάλεκτος ως προς την κατανόηση θεωρούνται τα ηπειρώτικα, ακολουθούν τα θρακιώτικα και οι διάλεκτοι του Αιγαίου, με μικρή διαφορά μεταξύ τους και γ) ο βαθμός κατανόησης των διαλέκτων δε διαφέρει ως προς το φύλο (Καμπάκη-Βουγιουκλή & Μάρκος 2014).

4.1. Μέθοδος

Στην παρούσα έρευνα αρχικά συμμετείχαν 250 φοιτητές του Πανεπιστημίου, του Πολυτεχνείου και του ΑΤΕΙ Κρήτης. Στους συμμετέχοντες διανεμήθηκε ένα ηλεκτρονικό ερωτηματολόγιο 20 ερωτήσεων. Από τις ερωτήσεις, οι 4 ήταν

δημογραφικού περιεχομένου, οι 4 διερευνούσαν το γλωσσικό υπόβαθρο των συμμετεχόντων και 4 ερωτήσεις ανοιχτού τύπου οι οποίες ζητούσαν σύντομες απαντήσεις. Από τα 250 ερωτηματολόγια που συλλέχθηκαν τελικά αντικείμενο επεξεργασίας έγιναν 246 ερωτηματολόγια τα οποία ήταν πλήρως συμπληρωμένα. Για τη στατιστική ανάλυση των δεδομένων χρησιμοποιήθηκε το πακέτο SPSS 21.

4.2. Αποτελέσματα

Στους πίνακες 1-4 συνοψίζονται τα προσωπικά στοιχεία των συμμετεχόντων. Συγκεκριμένα, στην πλειοψηφία τους (N=190, 77,2%) οι συμμετέχοντες ανήκαν στο ηλικιακό εύρος των 18 έως 22 ετών. Επίσης στην πλειοψηφία τους οι συμμετέχοντες ήταν γυναίκες (N=220, 89,4%, έναντι του 10,6% των ανδρών συμμετεχόντων) (πίνακας 2).

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	18-22	190	77,2	77,2	77,2
	23-27	36	14,6	14,6	91,9
	28-33	11	4,5	4,5	96,3
	34-37	6	2,4	2,4	98,8
	38<	3	1,2	1,2	100,0
	Total	246	100,0	100,0	

Πίνακας 1: Ηλικία συμμετεχόντων

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Άνδρας	26	10,6	10,6	10,6
	Γυναίκα	220	89,4	89,4	100,0
	Total	246	100,0	100,0	

Πίνακας 2: Φύλο συμμετεχόντων

Δεδομένου ότι η εργασιακή βάση των ερευνητριών είναι το Πανεπιστήμιο Κρήτης στο Ρέθυμνο οι συμμετέχοντες φοιτητές και οι συμμετέχουσες φοιτήτριες προέρχονται από τις σχολές του Ρεθύμνου (Φιλοσοφική, επιστημών αγωγής, Κοινωνικών Επιστημών, N=231, 93,9%) και πολύ λιγότερο από τις σχολές Φυσικών Επιστημών, την Ιατρική του Πανεπιστημίου Κρήτης, το Πολυτεχνείο και το ΑΤΕΙ Κρήτης (πίνακας 3). Συμπληρώνοντας τα προσωπικά στοιχεία των συμμετεχόντων, στην πλειοψηφία τους είναι προπτυχιακοί φοιτητές και προπτυχιακές φοιτήτριες (85,8% έναντι 14,2% των μεταπτυχιακών φοιτητών) (πίνακας 4).

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Φιλοσοφική	57	23,2	23,2	23,2
	Επιστημών Αγωγής	168	68,3	68,3	91,5
	Κοινωνικών Επιστημών	6	2,4	2,4	93,9

	Φυσικών Επιστημών	4	1,6	1,6	95,5
	Ιατρική	1	,4	,4	95,9
	Πολυτεχνείο	1	,4	,4	96,3
	Άλλο	9	3,7	3,7	100,0
	Total	246	100,0	100,0	

Πίνακας 3: Σχολή φοίτησης

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	1°	12	4,9	4,9	4,9
	2°	19	7,7	7,7	12,6
	3°	64	26,0	26,0	38,6
	4°	74	30,1	30,1	68,7
	5°	38	15,4	15,4	84,1
	6°	4	1,6	1,6	85,8
	Μετ/κό	30	12,2	12,2	98,0
	Άλλο	5	2,0	2,0	100,0
	Total	246	100,0	100,0	

Πίνακας 4: Επίπεδο Σπουδών

Οι συμμετέχοντες δηλώνουν ότι προέρχονται από διαλεκτόφωνη περιοχή προέλευσης σε ποσοστό (79,3%) (πίνακας 5), στην πλειοψηφία τους από την Κρήτη (56,9%) και δευτερευόντως από τη Βόρεια Ελλάδα (ποσοστό 6,5%). (πίνακας 6). Είναι αξιοσημείωτο ότι ενώ 51 φοιτητές (ποσοστό 20,7%) δηλώνουν ότι δεν προέρχονται από διαλεκτόφωνη περιοχή προέλευσης (πίνακας 5), στη συνέχεια, όταν κλήθηκαν να δηλώσουν συγκεκριμένα την περιοχή προέλευσής του, 2 από αυτούς τελικά δηλώνουν ότι προέρχονται από κάποια διαλεκτόφωνη περιοχή. Παρόλο που συνολικά 195 φοιτητές (ποσοστό 79,3%) προέρχονται από διαλεκτόφωνη περιοχή (πίνακας 6), μόνο 145 (ποσοστό 58,9%) θεωρούν ότι το οικογενειακό τους περιβάλλον είναι επίσης διαλεκτόφωνο (πίνακας 7), ωστόσο 146 φοιτητές (ποσοστό 59,3%) θεωρούν τον εαυτό τους διαλεκτόφωνο (πίνακας 8). Είναι πιθανό ότι η περιοχή προέλευσης επιδρά σε μεγαλύτερο βαθμό από το διαλεκτόφωνο (ή μη) οικογενειακό περιβάλλον προκειμένου οι φοιτητές να θεωρήσουν εαυτούς διαλεκτόφωνους ή όχι.

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Ναι	195	79,3	79,3	79,3
	Όχι	51	20,7	20,7	100,0
	Total	246	100,0	100,0	

Πίνακας 5: Διαλεκτόφωνη περιοχή προέλευσης

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Καμία	49	19,9	19,9	19,9

	Κρήτη	140	56,9	56,9	76,8
	Κύπρος	8	3,3	3,3	80,1
	Πόντος	2	,8	,8	80,9
	Βόρεια Ελλάδα	16	6,5	6,5	87,4
	Δωδεκά-νησα	8	3,3	3,3	90,7
	Πελ/σος	11	4,5	4,5	95,1
	Β. Αιγαίου	4	1,6	1,6	96,7
	Άλλο	8	3,3	3,3	100,0
	Total	246	100,0	100,0	

Πίνακας 6: Διαλεκτόφωνη περιοχή προέλευσης – συγκεκριμένα

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Ναι	145	58,9	58,9	58,9
	Όχι	101	41,1	41,1	100,0
	Total	246	100,0	100,0	

Πίνακας 7: Διαλεκτόφωνο οικογενειακό περιβάλλον

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Ναι	146	59,3	59,3	59,3
	Όχι	100	40,7	40,7	100,0
	Total	246	100,0	100,0	

Πίνακας 8: Φυσικός ομιλητής διαλέκτου

Η υπερισχύουσα ομιλούμενη διάλεκτος θεωρείται η Κρητική (ποσοστό 54,1%) και ακολουθείται από διαλέκτους της Β. Ελλάδας (ποσοστό 6,5%) (πίνακας 9, βλ. συγκριτικά προς πίνακα 6). Είναι, ωστόσο, εξαιρετικά ενδιαφέρον ότι η Κυπριακή θεωρείται η υπερισχύουσα ομιλούμενη διάλεκτος πλην της τοπικής από το 75,2% των φοιτητών, παρόλο που οι Κύπριοι συμμετέχοντες στην έρευνα είναι πολύ λίγοι (πίνακας 10).

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Καμία	57	23,2	23,2	23,2
	Κρητική	133	54,1	54,1	77,2
	Κυπριακή	7	2,8	2,8	80,1
	Ποντιακή	1	,4	,4	80,5
	Ιδιώματα Β. Ελλάδας	16	6,5	6,5	87,0
	Δωδεκανησιακό ιδίωμα	6	2,4	2,4	89,4

	Πελοποννη- σιακό ιδίωμα	11	4,5	4,5	93,9
	Ιδίωμα Β. Αιγαίου	5	2,0	2,0	95,9
	Άλλο	10	4,1	4,1	100,0
	Total	246	100,0	100,0	

Πίνακας 9: Διάλεκτος φοιτητή

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Καμία	6	2,4	2,4	2,4
	Κρητική	11	4,5	4,5	6,9
	Κυπριακή	185	75,2	75,2	82,1
	Ποντιακή	4	1,6	1,6	83,7
	Ιδιώματα Β. Ελλάδας	17	6,9	6,9	90,7
	Δωδεκανη- σιακό ιδίωμα	14	5,7	5,7	96,3
	Πελοποννη- σιακό ιδίωμα	2	,8	,8	97,2
	Άλλο	7	2,8	2,8	100,0
	Total	246	100,0	100,0	

Πίνακας 10: Υπερισχύουσες διάλεκτοι πλην της τοπικής

Οι φοιτητές κατά πλειοψηφία (61,4%) θεωρούν ότι οι καθηγητές τους είναι διαλεκτόφωνοι και χρησιμοποιούν τη διάλεκτό τους στο χώρο εργασίας τους (πίνακας 11). Σε ακόμη μεγαλύτερο ποσοστό (67,1%) οι φοιτητές υποστηρίζουν ότι και οι ίδιοι είναι διαλεκτόφωνοι και χρησιμοποιούν τη διάλεκτό τους στο χώρο του πανεπιστημίου (πίνακας 12). Και σε αυτήν την περίπτωση, η υπερισχύουσα διάλεκτος είναι η κρητική (ποσοστό 92,3%) και ακολουθείται από την κυπριακή (3,7%) (πίνακας 13). Είναι ενδιαφέρον ότι παρόλο που οι συχνότερα εμφανιζόμενες γλωσσικές ποικιλίες μετά την Κρητική είναι - βάσει της περιοχής προέλευσης και του διαλεκτόφωνου οικογενειακού περιβάλλοντος - αυτές της Βόρειας Ελλάδας (βλ. πίνακες 6 και 9), οι Κύπριοι φοιτητές φαίνεται να έχουν εντονότερη διαλεκτική ταυτότητα ώστε χρησιμοποιούν συστηματικά τη διάλεκτό τους στο πανεπιστήμιο κατά τη διάρκεια των σπουδών τους.

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Ναι	151	61,4	61,4	61,4
	Όχι	82	33,3	33,3	94,7
	Άλλο	13	5,3	5,3	100,0
	Total	246	100,0	100,0	

Πίνακας 11: Χρήση διαλέκτου από καθηγητές

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
--	--	-----------	---------	------------------	-----------------------

Valid	Ναι	165	67,1	67,1	67,1
	Όχι	71	28,9	28,9	96,0
	Άλλο	10	4,0	4,0	100,0
	Total	246	100,0	100,0	

Πίνακας 12: Χρήση της διαλέκτου από φοιτητές

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Κρητική	227	92,3	92,3	92,3
	Κυπριακή	9	3,7	3,7	95,9
	Ποντιακή	1	,4	,4	96,3
	Ιδιώματα Β. Ελλάδας	3	1,2	1,2	97,6
	Δωδεκανη- σιακό ιδίωμα	1	,4	,4	98,0
	Πελοποννη- σιακό ιδίωμα	3	1,2	1,2	99,2
	Ιδίωμα Β. Αιγαίου	1	,4	,4	99,6
	Άλλο	1	,4	,4	100,0
	Total	246	100,0	100,0	

Πίνακας 13: Υπερισχύουσες διάλεκτοι

Η έντονη διαλεκτική ταυτότητα των Κύπριων φοιτητών διαφαίνεται και στον πίνακα 14 όπου αποτυπώνεται η άποψη πως οι Κύπριοι φοιτητές χρησιμοποιούν τη διάλεκτό τους με τρόπο συστηματικότερο από οποιαδήποτε άλλη διαλεκτική ομάδα φοιτητών, ακόμη και από την υπερισχύουσα - λόγω περιβάλλοντος - κρητική διάλεκτο. Η άποψη αυτή ενισχύεται από το γεγονός ότι οι φοιτητές βρίσκουν την Κυπριακή ως την πλέον ενδιαφέρουσα διάλεκτο (ποσοστό 43,9%) με την Κρητική να έπεται (ποσοστό 39,4%) (βλ. πίνακας 15).

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Κρητική	98	39,8	39,8	39,8
	Κυπριακή	136	55,3	55,3	95,1
	Ποντιακή	4	1,6	1,6	96,7
	Ιδιώματα Β. Ελλάδας	2	,8	,8	97,6
	Πελοποννη- σιακό ιδίωμα	1	,4	,4	98,0
	Ιδίωμα Β. Αιγαίου	1	,4	,4	98,4
	Άλλο	4	1,6	1,6	100,0
	Total	246	100,0	100,0	

Πίνακας 14: Συστηματική χρήση διαλέκτου

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Καμία	8	3,3	3,3	3,3
	Κρητική	97	39,4	39,4	42,7
	Κυπριακή	108	43,9	43,9	86,6
	Ποντιακή	17	6,9	6,9	93,5
	Ιδιώματα Β. Ελλάδας	2	,8	,8	94,3
	Δωδεκανησιακό ιδίωμα	2	,8	,8	95,1
	Πελοποννησιακό ιδίωμα	3	1,2	1,2	96,3
	Ιδίωμα Β. Αιγαίου	1	,4	,4	96,7
	Άλλο	8	3,3	3,3	100,0
	Total	246	100,0	100,0	

Πίνακας 15: Ενδιαφέρουσες διάλεκτοι

Οι φοιτητές των ανώτατων ιδρυμάτων της Κρήτης έχουν μάλλον θετική στάση απέναντι στους διαλεκτόφωνους φοιτητές (ποσοστό 49,2%) (πίνακας 16). Σε ένα μεγάλο επίσης ποσοστό παραμένουν ουδέτεροι (47,6%) προς τους διαλεκτόφωνους συμφοιτητές τους.

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Ουδέτερη	117	47,6	47,6	47,6
	Θετική	121	49,2	49,2	96,7
	Αρνητική	8	3,3	3,3	100,0
	Total	246	100,0	100,0	

Πίνακας 16: Στάση απέναντι σε διαλεκτόφωνους συμφοιτητές

Στην πλειοψηφία τους οι φοιτητές θεωρούν αναγκαία την διδασκαλία των διαλέκτων στα σχολεία (58,5%), ενώ κάποιои (ποσοστό 14,6%) υποστηρίζουν ότι πρέπει να γίνει μόνο υπό συγκεκριμένες συνθήκες (πίνακας 17), όπως παρουσιάζεται αναλυτικά στο 4.3 παρακάτω. Μάλιστα, σε αντίθεση με την αρχική μας υπόθεση ότι μια τέτοια στάση πιθανότατα οφείλεται στη σχολή φοίτησης των συμμετεχόντων οι οποίοι είχαν πιθανότατα παρακολουθήσει μαθήματα γλωσσικής διδασκαλίας και διαλεκτολογίας και ήταν ευαισθητοποιημένοι στο θέμα της διδασκαλίας των διαλέκτων, ένας έλεγχος χ^2 απέδειξε ότι η σχολή φοίτησης δεν σχετίζεται με την άποψη του φοιτητή (P value = 0,395 > 0,05), παρόλο που το δείγμα των φοιτητών των Ιατρικών Σχολών και των Τμημάτων Φυσικών Επιστημών ήταν μικρό (πίνακας 18).

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Ναι	144	58,5	58,5	58,5
	Όχι	66	26,8	26,8	85,4
	Υπό περιπτώσεις	36	14,6	14,6	100,0

Total	246	100,0	100,0
-------	-----	-------	-------

Πίνακας 17: Αναγκαιότητα διδασκαλίας διαλέκτων στα σχολεία

		Πρέπει να διδάσκονται οι διάλεκτοι στα σχολεία;			Total
		Ναι	Όχι	Υπό περιπτώσεις	
Σχολή	Φιλοσοφική	32	18	7	57
	Επιστημών Αγωγής	102	38	28	168
	Κοινωνικών Επιστημών	2	4	0	6
	Φυσικών Επιστημών	2	2	0	4
	Ιατρική	1	0	0	1
	Πολυτεχνείο	0	1	0	1
	Άλλο	5	3	1	9
Total		144	66	36	246

Πίνακας 18: Διδασκαλία διαλέκτων – απόψεις ανά σχολή

Δεν επιβεβαιώθηκε επίσης η υπόθεση ότι οι διαλεκτόφωνοι συμμετέχοντες θα ήταν πιο ευαίσθητοι στο θέμα της διδασκαλίας των διαλέκτων στο σχολείο, όπως προκύπτει από τον πίνακα 19. Από τους 146 διαλεκτόφωνους φοιτητές οι 87 θεωρούν ότι πρέπει να διδάσκονται οι διάλεκτοι στα σχολεία (ποσοστό 59,6%) και ομοίως από τους 100 μη διαλεκτόφωνους συμμετέχοντες θετικοί είναι οι 57 (ποσοστό 57%).

		Πρέπει να διδάσκονται οι διάλεκτοι στα σχολεία;			Total
		Ναι	Όχι	Υπό περιπτώσεις	
Φυσικός ομιλητής διαλέκτου	Ναι	87	43	16	146
	Όχι	57	23	20	100
Total		144	66	36	246

Πίνακας 19: Διδασκαλία διαλέκτων στα σχολεία

Η άποψη ότι η διδασκαλία των διαλέκτων είναι απαραίτητη στο σχολείο ενισχύεται από δύο ακόμη δεδομένα της έρευνας, Αφενός, το 63,4% των συμμετεχόντων θεωρούν ότι οι διαλεκτικές ποικιλίες είναι ίσης αξίας με την ΚΝ. Θεωρούμε, ωστόσο, ότι παραμένει υψηλό το ποσοστό των φοιτητών οι οποίοι φαίνεται να μην έχουν άποψη σχετικά με την αξία των διαλέκτων έναντι της ΚΝ (30,5%) (πίνακας 20). Αφετέρου, στη συντριπτική πλειοψηφία τους (84,9%) οι διαλεκτόφωνοι φοιτητές δεν θεωρούν ότι η χρήση της διαλέκτου λειτουργεί ως τροχοπέδη για την επιτυχή υλοποίηση του προγράμματος σπουδών της σχολής φοίτησής τους (βλ. πίνακας 21), σε αντίθεση προς τους μαθητές της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης (Τζακώστα υπό κρίση).

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Δεν έχω άποψη	75	30,5	30,5	30,5
	Ανώτερης αξίας	9	3,7	3,7	34,1
	Κατώτερης αξίας	6	2,4	2,4	36,6
	Της αξίας	156	63,4	63,4	100,0
	Total	246	100,0	100,0	

Πίνακας 20: Αξία διαλέκτων έναντι της ΚΝ

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Ναι	15	10,3	10,3	10,3
	Όχι	224	84,9	84,9	95,2
	Άλλο	7	4,8	4,8	100,0
	Total	246	100,0	100,0	

Πίνακας 21: Η χρήση της διαλέκτου ως τροχόπεδη στην υλοποίηση των σπουδών

4.3. Συζήτηση

Συνοψίζοντας τα παραπάνω αποτελέσματα, διαπιστώνουμε ότι διαλεκτόφωνοι καθηγητές και φοιτητές ελεύθερα χρησιμοποιούν τη διάλεκτό τους στο πανεπιστήμιο. Οι φοιτητές αναγνωρίζουν την αξία των διαλέκτων ως γλωσσικών συστημάτων ισάξιων προς την ΚΝ, γεγονός που δεν εξαρτάται από τη Σχολή φοίτησης των φοιτητών, ούτε από το αν οι φοιτητές είναι διαλεκτόφωνοι ή όχι. Ως υπερισχύουσες χαρακτηρίζονται οι διάλεκτοι των οποίων οι ομιλητές διαθέτουν έντονη διαλεκτική ταυτότητα.

Στις 4 ανοιχτού τύπου ερωτήσεις/ ερωτήσεις σύντομης απάντησης, οι φοιτητές κλήθηκαν να σχολιάσουν, αφενός, τους λόγους που δεν χρησιμοποιούν τη διάλεκτό τους και το αν δεν πρέπει ή δεν είναι απαραίτητο να διδάσκονται στα σχολεία και, αφετέρου, τις συνθήκες υπό τις οποίες μπορούν και/ ή πρέπει να διδαχθούν οι διάλεκτοι, τις μεθόδους οι οποίες ενδείκνυνται να χρησιμοποιηθούν. Τέλος, διατύπωσαν τις απόψεις τους σχετικά με το ποιες διαλέκτους θα ενδιαφέρονταν να μάθουν και για ποιους λόγους.

Οι λόγοι για τους οποίους οι φοιτητές δεν (επιθυμούν να) χρησιμοποιούν τη διάλεκτό τους συνδέονται πρωτίστως με το πολιτισμικό πλαίσió τους που τους διαφοροποιεί από τους υπόλοιπους. Οι φοιτητές αναφέρονται επίσης στην περιθωριοποίηση που υφίστανται λόγω της διαλέκτου ('Ο πατέρας λέει τα κορίτσια δεν είναι ωραίο να μιλάνε έτσι', 'κάποιοι μας λένε χωριάτες', 'όταν μιλάω με τη διάλεκτό μου φαίνομαι αστεία', 'γιατί να τη χρησιμοποιήσω όταν μπορώ να μιλάω και χωρίς αυτήν;). Δεν λείπουν επίσης αυτοί που θεωρούν ότι 'δεν έχουν κατακτήσει πλήρως την διάλεκτό τους'.

Όσοι διατυπώνουν αρνητικές απόψεις οι οποίες εξαρτώνται από τις αρνητικές εντυπώσεις που δημιουργούνται από τη χρήση της διαλέκτου εκθέτουν τους λόγους για τους οποίους η διδασκαλία των διαλέκτων δεν είναι απαραίτητη. Συγκεκριμένα, υποστηρίζεται ότι 'τα παιδιά θα μπερδευτούν, θα δημιουργηθεί σύγχυση' και οι διάλεκτοι 'είναι πολλές και δεν είναι εφικτό'. Φαίνεται, ωστόσο, ότι η πραγματικότητα πίσω από αυτές τις απόψεις είναι το ότι 'δεν θα διδάσκεται σωστά η ΚΝ και οι κανόνες της' και το ότι 'οι διάλεκτοι δεν έχουν σαφείς γραμματικούς κανόνες και είναι πιο λαϊκές'. Θεωρούν

ότι ‘ο γλωσσικός κώδικας πρέπει να είναι ομογενοποιημένος ... το γλωσσικό σύστημα [πρέπει] να είναι σταθερό με καθολικά γλωσσικά χαρακτηριστικά και όχι αντιπαραθέσεις (sic)’ και επίσης στην πραγματικότητα πρέπει ‘να γίνει προσπάθεια αφομοίωσης [από την ΚΝ] και όχι διδασκαλία των διαλέκτων’.

Από την άλλη, οι φοιτητές που υποστήριξαν ότι οι διάλεκτοι πρέπει να διδάσκονται στα σχολεία θεμελιώνουν την άποψή τους στα εξής: καταρχάς, οι διάλεκτοι πρέπει να διαφυλαχθούν για λόγους ιστορικότητας, διατήρησης της εθνικής ταυτότητας και διάσωσης της τοπικής ιστορίας. Επίσης, οι διάλεκτοι πρέπει να διδάσκονται επειδή είναι μητρικές γλώσσες. Η διδασκαλία των διαλέκτων διευκολύνει την ανοχή και το σεβασμό στη διαφορετικότητα, επομένως, εξουδετερώνει την προκατάληψη κατά των διαλεκτόφωνων μαθητών, απενοχοποιεί τους διαλεκτόφωνους μαθητές και τονώνει την αυτοπεποίθησή τους, εμπλουτίζει το γλωσσικό υπόβαθρο όλων των μαθητών και συμβάλλει στην επιτυχή επικοινωνία μεταξύ διαλεκτόφωνων και μη διαλεκτόφωνων μαθητών.

Οι περισσότεροι επιφυλακτικοί συμμετέχοντες στην έρευνα υπογραμμίζουν τις συνθήκες υπό τις οποίες μπορούν να διδάσκονται οι διάλεκτοι ως εξής: πρώτον, οι διάλεκτοι πρέπει να διδάσκονται εφόσον υπάρχουν διαλεκτόφωνοι φοιτητές στην τάξη. Επίσης, προτείνεται να διδάσκεται η γλωσσική ποικιλία της περιοχής όπου βρίσκεται η εκάστοτε σχολική μονάδα και εφόσον το επιθυμούν οι μαθητές. Η διδασκαλία της να περιορίζεται σε επίπεδο προφορικού λόγου και σε μια ενημέρωση γύρω από τη διάλεκτο, τη σχέση των διαλέκτων με την ΚΝ, την ιστορική καταγωγή των διαλέκτων και να μην γίνεται συστηματική διδασκαλία.

Από την άλλη πλευρά, το 45,1% των φοιτητών οι οποίοι υποστήριξαν ότι είναι αναγκαία η διδασκαλία των διαλέκτων στο σχολείο ήταν σε θέση να προτείνουν τρόπους διδασκαλίας (πίνακας 22).

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Ναι	65	45,1	45,1	45,1
	Όχι	25	17,4	17,4	62,5
	Περίπου	54	37,5	37,5	100,0
	Total	144	100,0	100,0	

Πίνακας 22: Τρόποι ένταξης- Προτάσεις

Συγκεκριμένα, προτάθηκε να χρησιμοποιηθούν βιωματικοί και διαδραστικοί τρόποι διδασκαλίας των γλωσσικών ποικιλιών, με μεθόδους project, με επισκέψεις διαλεκτόφωνων στα σχολεία και επισκέψεις των σχολείων σε διαλεκτόφωνα χωριά όπου θα έχουν τη δυνατότητα να συλλέγουν, να καταγράφουν και να επεξεργάζονται διαλεκτικό γλωσσικό υλικό, με την επαφή των μαθητών με διαλεκτόφωνο λόγο είτε μέσω τραγουδιών/ μαντινάδων είτε μέσω λογοτεχνικών κειμένων, μέσω της επικοινωνίας σχολείων προερχόμενων από διαφορετικές διαλεκτόφωνες περιοχές, μέσω της χρήσης ΤΠΕ. Οι φοιτητές επιπλέον κρίνουν ως απαραίτητη τη εμπλοκή των μαθητών στην σύνταξη λεξικών διαλεκτικού υλικού.

Τέλος, στο ερώτημα που τους τέθηκε σχετικά με το ποια διάλεκτο θα ήθελαν να μάθουν και γιατί απάντησαν α) την Κρητική γιατί ‘διαφέρει πολύ από περιοχές σε περιοχές της Κρήτης ... έχει χαρμόσυνο (sic) ύφος, έχει πολλά κοινά με την αρχαία ελληνική ... έχει ωραίο ρυθμό’, β) την Ποντιακή γιατί ‘έχει μεγάλη δυσκολία’ και γ) την

Κυπριακή γιατί ‘οι ομιλητές της δεν έχουν κόμπλεξ, έχει ωραίο ρυθμό, έχει ωραία προφορά και λεξιλόγιο’.

5. Σύνοψη

Στόχος της παρούσας έρευνας ήταν να διερευνήσει τις στάσεις και τις απόψεις φοιτητών της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης όσον αφορά τη χρήση των διαλέκτων στο σχολείο. Σε γενικές γραμμές, οι φοιτητές βρίσκουν σημαντική τη χρήση των διαλέκτων και προτείνουν διάφορους τρόπους με τους οποίους θα μπορούσαν να προσεγγιστούν στο σχολείο. Μερίδα φοιτητών εκφράζει παρόμοιο σκεπτικισμό με αυτόν που διατυπώθηκε από εν ενεργεία εκπαιδευτικούς της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης και μαθητές της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης όσον αφορά τα εμπόδια που μπορεί να χρησιμοποιήσει η χρήση των διαλέκτων (Καυάσκη & Τζακώστα 2016, Μπετεινάκη 2017, Τζακώστα υπό δημ., Τζακώστα & Μπετεινάκη υπό δημ.) και θα έβλεπαν την πιθανότητα συστηματικής διδασκαλίας των διαλέκτων υπό προϋποθέσεις και υπό συγκεκριμένες συνθήκες. Παρόλ’ αυτά, οι φοιτητές αναγνωρίζουν την αξία των διαλέκτων ως αυτόνομων και ισάξιων προς την ΚΝ γλωσσικών συστημάτων, γεγονός που πιθανότατα εξαρτάται από ή συσχετίζεται με το ότι το Πανεπιστήμιο Κρήτης εδράζεται σε μια έντονα διαλεκτόφωνη περιοχή αλλά και το ίδιο το Πανεπιστήμιο συνιστά ένα τόπο ενθάρρυνσης και ενίσχυσης της διαλεκτικής ομιλίας. Με άλλα λόγια, παρατηρείται ένα ‘άνοιγμα’ των φοιτητών τριτοβάθμιας εκπαίδευσης προς τη χρήση και τη διδασκαλία των διαλέκτων. Μάλιστα, η ανοχή των φοιτητών προς τη «γλωσσική διαφορετικότητα» δεν σχετίζεται με τη σχολή φοίτησής τους. Η συνειδητοποίηση της αξίας των διαλέκτων επιτρέπει στους φοιτητές να τολμήσουν να προτείνουν ποικίλα εργαλεία ενίσχυσης της διδασκαλίας των διαλέκτων στο σχολείο. Η παρούσα έρευνα διενεργήθηκε σε πανεπιστημιακά ιδρύματα της επαρχίας όπου, όπως προαναφέρθηκε, ενθαρρύνεται η χρήση των τοπικών (και άλλων) διαλέκτων. Θα ήταν ενδιαφέρον να συγκρίνουμε τα ευρήματά μας με τα ευρήματα ερευνών που έχουν διεξαχθεί ή θα διεξαχθούν σε πανεπιστημιακά ιδρύματα των μεγάλων αστικών κέντρων όπου επίσης δεν είναι έντονη η χρήση διαλέκτων. Το ζήτημα αυτό θα αποτελέσει ερώτημα μελλοντικής μελέτης.

Βιβλιογραφία

- Adger, C.T., W. Wolfram & D. Christian. 2007. *Dialects in schools and communities*. NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Ανδρουλάκης, Γ., Β. Ανθοπούλου & Γ. Παντίδου. 2010. Διδακτική αξιοποίηση του λαϊκού παραμυθιού για τη γλωσσική διδασκαλία στην πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Πρακτικά συνεδρίου με θέμα *Η διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας (ως Πρώτης/ Μητρικής, Δεύτερης/ Ξένης Γλώσσας)*. Νυμφαίο, Φλώρινα.
- Edwards, J. 1989. *Language and disadvantage. Studies in disorders of communication*. London: Cole and Whurr Ltd.
- Κακριδή, Μ. 2000. Νόρμα, γλωσσική ποικιλία και εκπαίδευση. *Γλωσσικός Υπολογιστής 2*. <http://www.komvos.edu.gr/periodiko/periodiko2nd/default.htm>
- Κακριδή, Μ., Δ. Κατή & Κ. Νικηφορίδου. 2000. Γλωσσική ποικιλία και σχολική εκπαίδευση. *Γλωσσικός Υπολογιστής 2*. <http://www.komvos.edu.gr/periodiko/periodiko2nd/default.htm>
- Καμπάκη-Βουγιουκλή, Π. & Χ. Δούρου. 2015. Το γλωσσικό ιδίωμα του Σουφλίου: γλωσσικές συμπεριφορές μαθητών Λυκείου σε εκπαιδευτικό περιβάλλον. Στο Μ. Τζακώστα (επιμ.), *Η διδασκαλία των νεοελληνικών γλωσσικών ποικιλιών και διαλέκτων στην πρωτοβάθμια και*

- δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Θεωρητικές προσεγγίσεις και διδακτικές εφαρμογές. Αθήνα: Gutenberg-Δαρδανός, 95-116.
- Καμπάκη-Βουγιουκλή, Π. & Α. Μάρκος. 2014. Αυτοαξιολόγηση της γνώσης διαλέκτων/ιδιωμάτων από φοιτητές της φιλολογίας με τη χρήση της ράβδου. Στο G. Kotzoglou, K.Nikolou, E. Karantzola, K.Frantzi, I. Galantomos, L. Georgalidou, V. Kourti-Kazoullis, Ch. Papadopoulou, E. Vlachou (eds.), *Selected Papers from the 11th International Conference on Greek Linguistics*, Rodos: Greece, 645-657.
- Καραντζή-Ανδρειωμένου, Χ. 2011. Γλωσσικές ποικιλίες και εκπαίδευση: Όψεις της ελληνικής εμπειρίας. Στα Πρακτικά του 6ου συνεδρίου ιστορίας της εκπαίδευσης. Πάτρα: Παν/μιο Πατρών, 446-454.
- Καυάσκη, Α. & Μ. Τζακώστα. 2016. Στάσεις καθηγητών της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης σχετικά με τη χρήση και τη διδασκαλία των νεοελληνικών διαλέκτων στο σχολείο. *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 36: 161-174.
- Κορρέ, Ε. 2015. Οι νεοελληνικές διάλεκτοι στη γλωσσική διδασκαλία: Δυνατότητες και προοπτικές. Πρακτικά του πανελληνίου γλωσσολογικού συνεδρίου *Γεωγραφικές και κοινωνικές ποικιλίες της νέας ελληνικής γλώσσας και η παρουσία τους στην εκπαίδευση. Τζαρτζάνεια 2012*. Βόλος, 93-104.
- Μαγαλιά, Α. 2000. *Γλωσσικές προκαταλήψεις εκπαιδευτικών. Θεωρητική προσέγγιση και εμπειρική έρευνα*. Θεσσαλονίκη: Αφοι Κυριακίδη.
- Ματθαίουδάκη, Μ. 2015. Πρόγραμμα ΔΙΑΦΩΝΗΝ: Η ανάδειξη των νεοελληνικών διαλέκτων και η ευαισθητοποίηση της εκπαιδευτικής κοινότητας. Στο Μ. Τζακώστα, Μ. (επιμ.), *Η διδασκαλία των νεοελληνικών γλωσσικών ποικιλιών και διαλέκτων στην πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Θεωρητικές προσεγγίσεις και διδακτικές εφαρμογές*. Αθήνα: Gutenberg-Δαρδανός, 117-140.
- Μπετεινάκη, Ε. 2017. *Κουλαντρίζοντας τσι διαλέκτους στο σχολείο: Αξιοποίηση των γεωγραφικών ποικιλιών στο σχολείο – Μελέτη σε κρητικά δεδομένα*. Ρέθυμνο: Πτυχιακή εργασία, Π.Τ.Π.Ε., Πανεπιστήμιο Κρήτης.
- Ντίνας, Κ. 2004. Γραμματισμός - πολυγραμματισμοί και διαπολιτισμική διδασκαλία. Στο Π. Γεωργογιάννης (επιμ.), *Διαπολιτισμική Εκπαίδευση: 1ο Πανελλήνιο Συνέδριο*. Πάτρα: Κέντρο Διαπολιτισμικής Εκπαίδευσης, 193-206.
- Ντίνας, Κ. & Ε.Χ. Ζαρκογιάννη. (2009). *Διαδικτική αξιοποίηση των νεοελληνικών διαλέκτων. Η περίπτωση του ιδιώματος Αφάντου Ρόδου*. Θεσσαλονίκη: University Studio Press.
- Παπαναστασίου, Γ. 2015. Η σημερινή κατάσταση των νεοελληνικών διαλέκτων. Στο Μ. Τζακώστα (επιμ.), *Η διδασκαλία των νεοελληνικών γλωσσικών ποικιλιών και διαλέκτων στην πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση*. Αθήνα: Gutenberg, 3-48.
- Πλαδή, Μ. 2001. Γλωσσικές στάσεις και διαλεκτική υποχώρηση. *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα* 21: 618-629.
- Πλαδή, Μ., Α. Οκαλίδου & Β. Παπαγεωργίου. (2011). Διαλεκτική παρείσφρηση στον προφορικό και γραπτό λόγο μαθητών τυπικής ανάπτυξης στο Πυργί Χίου και στο Λιτόχωρο Πιερίας: Προς μια τυπολογία της γλωσσικής συμπεριφοράς των διαλεκτόφωνων μαθητών. *Γλωσσολογία* 19: 23-31.
- Πλουμίδη, Ε. 2016. Νεοελληνικές διάλεκτοι στην εκπαίδευση: διερευνώντας τις στάσεις γονέων μαθητών δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. *Ηλεκτρονικά Πρακτικά του 8^{ου} Πανελληνίου Συνεδρίου του Ινστιτούτου Εφαρμοσμένης Παιδαγωγικής και Εκπαίδευσης*. ISSN 1790-8574.
- Πολάκη, Μ. 2016. Προτάσεις ενσωμάτωσης της κρητικής διαλέκτου στη διδασκαλία. Προφορική ανακοίνωση στο 7^ο Διεθνές συνέδριο Νεοελληνικής διαλεκτολογίας και Γλωσσολογικής Θεωρίας. Ρέθυμνο: Πανεπιστήμιο Κρήτης.
- Πρόγραμμα σπουδών για τη διδασκαλία της νεοελληνικής γλώσσας και της Λογοτεχνίας στο Γυμνάσιο» Νέο Σχολείο»– Νέο Πρόγραμμα Σπουδών*. 2011. Οριζόντια Πράξη, MIS: 295450. Αθήνα. Ανακτήθηκε στις 21 Ιουλίου 2017 από <http://ebooks.edu.gr/new/ps.php>
- Siegel, J. 1999. Creoles and minority dialects in education: An overview. *Journal of Multilingual and Multicultural Development* 20.6: 508-531.

- Σίντος, Φ. 2015. *Ευαισθητοποίηση των παιδιών σε θέματα γλωσσικής ποικιλίας (γεωγραφικής, κοινωνικής, φυλετικής)*. Χειρόγραφο. Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας.
- Στρατιδάκης, Χ. & μαθητές. 2007. *Ευχετήριες μαντινάδες στο κινητό τηλέφωνο: σχολιασμένη έκδοση 325 μαντινάδων*. Ρέθυμνο: Αυτοέκδοση.
- Στρατιδάκης, Χ. & μαθητές. 2008. *Καθαρογλωσσίδα: σχολιασμένη έκδοση 170 κρητικών γλωσσοδετών*. Ρέθυμνο.
- Συμεωνίδης, Β. 2015. Η θέση των διαλέκτων στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση: ένα παράδειγμα αξιοποίησης της ποντιακής. Πρακτικά του πανελληνίου γλωσσολογικού Συνεδρίου *Γεωγραφικές και Κοινωνικές Ποικιλίες της Νέας Ελληνικής Γλώσσας και η Παρουσία τους στην Εκπαίδευση. Τζαρτζάνεια 2012*. Βόλος, 132-141.
- Συμεωνίδης, Β. & Σ. Φώλια. 2013. Μαθητική δημιουργικότητα με χρήση των Νέων Τεχνολογικών για την αξιοποίηση της ποντιακής διαλέκτου στο μάθημα των αρχαίων ελληνικών. *Πρακτικά του 3ου πανελληνίου συνεδρίου Ένταξη των ΤΠΕ στην εκπαιδευτική διαδικασία*. Πειραιάς: Πανεπιστήμιο Πειραιώς.
- Τζακώστα, Μ. & Ε. Μπετεινάκη. 2018. 'Κουλαντρίζοντας τσι διαλέκτους στο σχολείο': Η κρητική διάλεκτος ως εργαλείο γλωσσικής διδασκαλίας στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση. *Revista de Estudos Hellenicos 4 – Το Ελληνικό Βλέμμα*. ISSN 2526-3609.
- Τζακώστα, Μ. υπό κρίση. *Στάσεις μαθητών της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης σχετικά με τη χρήση και τη διδασκαλία των νεοελληνικών διαλέκτων στο σχολείο*. Ρέθυμνο: Π.Τ.Π.Ε., Πανεπιστήμιο Κρήτης.
- Τζακώστα, Μ. & Κ.-Ει. Κουφού υπό κρίση). *Ενίσχυση της διαλεκτικής γλωσσικής συνειδητοποίησης μαθητών της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης μέσω ενός προγράμματος διδασκαλίας των νεοελληνικών διαλέκτων*. Ρέθυμνο: Π.Τ.Π.Ε., Πανεπιστήμιο Κρήτης.
- Τσιπλάκου, Σ. 2007. Γλωσσική ποικιλία και κριτικός εγγραμματισμός: Συσχετισμοί και παιδαγωγικές προεκτάσεις. Στο Η. Ματσαγούρας (επιμ.), *Σχολικός εγγραμματισμός: λειτουργικός, κριτικός και επιστημονικός*. Αθήνα: Γρηγόρης, 466-511.
- Τσιπλάκου, Σ., & Ξ. Χατζηγιάννου. 2010. Η διδασκαλία της γλωσσικής ποικιλότητας: μια διδακτική παρέμβαση. *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 30: 617-629.
- Υπουργική Απόφαση Γ2/21072^α, ΦΕΚ303/τ. Β'/13-3-2003. *ΔΕΙΠΠΣ & ΑΠΣ = Διαθεματικό Ενιαίο Πλαίσιο Προγραμμάτων Σπουδών ΔΕΙΠΠΣ και Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών (ΑΠΣ) Δημοτικού – Γυμνασίου*.
- Χατζηδάκη, Α. 1999. Η ελληνική διάλεκτος της Μαριούπολης: Διατήρηση ή μετακίνηση; Στο: Χριστίδης, Α.Φ. (επιμ.), *Ίσχυρές' και 'ασθενείς' γλώσσες στην Ευρωπαϊκή Ένωση: όψεις του γλωσσικού ηγεμονισμού*. Αθήνα: Κ.Ε.Γ./ΥΠ.Ε.Π.Θ., 517-524.

Ενίσχυση της διαλεκτικής γλωσσικής συνειδητοποίησης μαθητών της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης μέσω ενός προγράμματος διδασκαλίας των νεοελληνικών διαλέκτων

Μαρίνα Τζακώστα & Κωνσταντίνα-Ειρήνη Κουφού
Πανεπιστήμιο Κρήτης

Περίληψη

Στόχος της μελέτης μας είναι ο έλεγχος της αποτελεσματικότητας του Ψηφιακού Μουσείου Ελληνικής Προφορικής Ιστορίας ως εργαλείου α) διδασκαλίας των νεοελληνικών διαλέκτων στο σχολείο, β) εμπλουτισμού και καλλιέργειας της μεταγλωσσικής ενημερότητας των μαθητών (Adger et al. 2007· Ντίνας & Ζαρκογιάννη 2009· Τσιπλάκου & Χατζηγιάννου 2010). Το ΨηΜοΠΙ (www.mohi.edc.uoc.gr) έχει ως βασικό του στόχο να εμπλουτίσει τη δεξαμενή εργαλείων και μεθόδων διδασκαλίας των γεωγραφικών ποικιλιών της Ελληνικής (Τζακώστα & συν. 2015). Συνεπώς, επιδιώκει όχι απλώς να εξυπηρετήσει ανάγκες αποθήκευσης ηχητικών ή/και οπτικών αρχείων, αλλά να χρησιμοποιηθεί στην εκπαίδευση και να ενισχύσει τη διδακτική μεθοδολογία. Στο άρθρο παρουσιάζονται τα αποτελέσματα μιας διδακτικής παρέμβασης η οποία υλοποιήθηκε με 50 μαθητές Γυμνασίου του ν. Αιτωλοακαρνανίας. Τα δεδομένα δείχνουν ότι οι μαθητές βρίσκουν ενδιαφέρουσα τη δυνατότητα πρόσβασης σε διαλεκτικό γλωσσικό υλικό από διάφορες περιοχές της Ελλάδας και - μέσω του διαλεκτικού υλικού - σε στοιχεία τοπικής ιστορίας. Σύμφωνα με του μαθητές, σημαντικότερη συμβολή του Ψηφιακού Μουσείου Ελληνικής Προφορικής Ιστορίας είναι ότι μπορεί να καταστήσει σαφές πως οι διάλεκτοι διαθέτουν πλήρη γραμματικά συστήματα. Η συμμετοχή των μαθητών στην επιλογή των διδακτέων ενοτήτων και των δραστηριοτήτων τους κατά τη γλωσσική διδασκαλία έκανε το μάθημα περισσότερο ενδιαφέρον και φαίνεται να επιφέρει θετικά μαθησιακά αποτελέσματα.

Λέξεις-κλειδιά: γλωσσική διδασκαλία, διαλεκτολογία, διδασκαλία διαλέκτων, γλωσσική ποικιλία, εφαρμοσμένη γλωσσολογία

1. Εισαγωγή

Η διδασκαλία των γλωσσικών ποικιλιών, κοινωνικών και γεωγραφικών, θεωρείται πολύ σημαντική για την ανάπτυξη της γλώσσας και την καλλιέργεια της μεταγλωσσικής ενημερότητας των μαθητών (Adger et al. 2007· Ντίνας & Ζαρκογιάννη 2009· Τσιπλάκου & Χατζηγιάννου 2010). Η σημαντικότητα αυτή αποτυπώνεται στο *Διαθεματικό Ενιαίο Πλαίσιο Προγραμμάτων Σπουδών* για την πρωτοβάθμια εκπαίδευση (2003) και το *Αναλυτικό Πρόγραμμα Σπουδών* για τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση (2003). Ο θετικός ρόλος της διδασκαλίας των διαλέκτων αποτυπώνεται στις στάσεις και τις απόψεις

μαθητών, εκπαιδευτικών της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, γονέων και φοιτητών (βλ. ενδεικτικά Καμπάκη-Βουγιουκλή υπό κρίση· Καμπάκη-Βουγιουκλή & Δούρου 2015· Καμπάκη-Βουγιουκλή & Μάρκος 2014· Καγιάση & Τζακώστα 2016· Μαγαλιά 2000· Ματθαιουδάκη 2015· Μπετεινάκη 2017· Πλουμίδη 2016· Πολάκη 2016· Στρατιδάκης 2007· Στρατιδάκης & μαθητές 2008· Συμεωνίδης 2015· Συμεωνίδης & Φώλια 2013· Τζακώστα υπό κρίση· Τζακώστα & Μπετεινάκη 2018· Τζακώστα & Μπετεινάκη υπό κρίση). Ενώ πολλοί από τις προαναφερθείσες ομάδες μαθητών, εκπαιδευτικών, γονέων, φοιτητών, κάνουν κάποιες προτάσεις διδασκαλίας των διαλέκτων, εκφράζουν σκεπτικισμό σχετικά με το πώς στην πραγματικότητα θα μπορούσαν να ενσωματωθούν οι διάλεκτοι στην γλωσσική διδασκαλία (Μπετεινάκη 2017· Τζακώστα υπό κρίση· Τζακώστα & Μπετεινάκη 2018, υπό κρίση).

Οι νεοελληνικές διάλεκτοι έχουν γίνει και συνεχίζουν να γίνονται αντικείμενο ενδελεχούς θεωρητικής ανάλυσης. Ωστόσο, οι προτάσεις διδασκαλίας τους είναι λιγότερο συστηματικές και εστιάζουν σε κάποιες και όχι σε όλες τις διαλέκτους. Έτσι, η Κυπριακή είναι μια διάλεκτος για την οποία έχουν γίνει σοβαρές και συνεχείς προσπάθειες ενσωμάτωσής της στο εκπαιδευτικό σύστημα (βλ. Κωστούλη 2015· Τσιπλάκου 2007· Τσιπλάκου & Χατζηγιάννου 2010· Tsiplakou in press). Οι Χριστοδούλου και Κατσογιάννου (υπό δημ.) δημιούργησαν το διαδικτυακό λεξικό *cySlang* (www.cyslang.com) με στόχο να φέρει τους χρήστες κοντά στην σύγχρονη κυπριακή αργκό. Η προσπάθεια αυτή αποκτά ιδιαίτερη αξία δεδομένου του 'όγκου' των λημμάτων της αργκό. Στον ιστοχώρο www.cyslang.com φιλοξενούνται περισσότερα από 1.500 λήμματα μη μέχρι τώρα καταγεγραμμένων σε άλλα λεξικά της κυπριακής.

Οι προτάσεις διδασκαλίας των γλωσσικών ποικιλιών της ελληνικής επικράτειας είναι σχετικά πρόσφατες και αφορούν τόσο κοινωνικές όσο και γεωγραφικές ποικιλίες. Συγκεκριμένα, οι Αρχάκης & συν. (2015) μελετούν το πώς η χιουμοριστική αναπαράσταση των γλωσσικών ποικιλιών ενισχύει την ιδεολογία της γλωσσικής ομοιογένεια. Οι διδακτικές προτάσεις των Αρχάκη και συν. (2015) αποσκοπούν στην ανάπτυξη της κριτικής γλωσσικής επίγνωσης των μαθητών και μαθητριών ώστε οι τελευταίοι να είναι σε θέση να ανιχνεύουν και να μην αποδέχονται άκριτα τις λανθάνουσες και φυσικοποιημένες ιδεολογικές φορτίσεις που συνοδεύουν την αναπαράσταση της γλωσσικής ποικιλότητας στα τηλεοπτικά κείμενα.

Στο ίδιο πλαίσιο, οι Τσιτσανούδη-Μαλλίδη & Θεοδωρόπουλος (2015) καταγράφουν τη δυναμική επανεμφάνιση γεωγραφικών ποικιλιών στον διαφημιστικό λόγο και συζητά τις στάσεις έναντι της γλώσσας, όπως αυτές αποτυπώνονται στα έντυπα, στα ηλεκτρονικά ΜΜΕ και στο διαδίκτυο. Οι συντάκτες του άρθρου υποστηρίζουν ότι, αν και παρατηρείται η τάση για ομογενοποίηση της χρήσης της γλώσσας, αξιοποιούνται οι γεωγραφικές διάλεκτοι στον σχεδιασμό διαφημιστικών μηνυμάτων ώστε να εξασφαλιστεί η προσοχή του θεατή/ παραλήπτη του μηνύματος.

Σε καθαρά διδακτικό/ μεθοδολογικό επίπεδο, έχουν προσφάτως δημιουργηθεί ηλεκτρονικές πλατφόρμες προκειμένου να διευκολυνθεί αλλά και να ενισχυθεί η διδασκαλία των διαλέκτων σε τυπικά πλαίσια. Πιο συγκεκριμένα, οι Μελισσαροπούλου και συν. (2015) δημιούργησαν το πρώτο πολυμεσικό τριδιαλεκτικό διαδικτυακό λεξικό για τις μικρασιατικές διαλέκτους της Καππαδοκίας, του Πόντου, και του Αιβαλιού και των Μοσχονησιών στόχος του οποίου είναι να περιλάβει περίπου 2.500 λήμματα για καθεμία από τις προαναφερθείσες διαλέκτους και να επιτρέπει στους επισκέπτες/ χρήστες του την πρόσβαση σε ποικίλα δεδομένα, γραπτά, ακουστικά και βίντεο (βλ. επίσης Παπαζαχαρίου 2015).

Η Ματθαίουδάκη (2015) παρουσιάζει μια καινοτόμα δράση η οποία υλοποιείται στο πλαίσιο του ερευνητικού προγράμματος VOCALECT (ΔΙΑΦΩΝΗΝ). Το πρόγραμμα στοχεύει στην καταγραφή και γλωσσολογική ανάλυση του φωνηεντικού συστήματος διαλεκτικών ποικιλιών διάφορων ελληνικών περιοχών και αποσκοπεί στην ενημέρωση της εκπαιδευτικής κοινότητας σχετικά με τον πλούτο των ελληνικών διαλέκτων. Η συγκεκριμένη δράση αποτελεί την πρώτη συστηματική, συγκριτική, διεπιστημονική και εργαστηριακή μελέτη αυτού του είδους. Επιπλέον, συνιστά την πρώτη οργανωμένη προσπάθεια αξιοποίησης των γλωσσολογικών αποτελεσμάτων στην εκπαιδευτική κοινότητα.

Το Ψηφιακό Μουσείο Ελληνικής Προφορικής Ιστορίας (στο εξής ΨηΜοΠΙ) (www.mohi.edc.uoc.gr) (Τζακώστα & συν. 2014, 2015) έχει στόχο να χρησιμοποιηθεί ως χώρος αποθήκευσης ηχητικών/ακουστικών ή/και οπτικών αρχείων αλλά και ως εργαλείο διδασκαλίας της γλώσσας και της τοπικής ιστορίας. Είναι ίσως η πρώτη προσπάθεια διδασκαλίας της τοπικής ιστορίας μέσω διαλεκτικού γλωσσικού υλικού.

Η ανάγκη διατήρησης της προφορικής ιστορίας και της προφορικής παράδοσης έχει οδηγήσει στη σύσταση μουσείων προφορικής ιστορίας τόσο διεθνώς όσο και στην Ελλάδα (βλ. Τζακώστα & συν. 2015, για διεξοδική συζήτηση). Τα μουσεία προφορικής ιστορίας που υπάρχουν στο διεθνή χώρο στην πλειοψηφία τους αφορούν ιστορίες και διηγήσεις σχετικές με τα ολοκαυτώματα του Β' Παγκόσμιου Πολέμου, με γνωστότερο αυτό των Εβραίων, ή άλλους πολέμους (βλ. US Holocaust Memorial Museum's Oral History¹, USC Shoah Foundation-The Institute for Visual History and Education², Μουσείο Μοντέρνας Τέχνης στη Ν. Υόρκη (MoMA)³, National WWII Museum της Ν. Ορλεάνης⁴, Boston Children's Museum⁵, Μουσείο του Λονδίνου⁶). Στην Ελλάδα η πρώτη συστηματική προσπάθεια σύστασης ενός Μουσείου Προφορικής Ιστορίας είναι προϊόν της σύμπραξης του Α.Π.Θ. και της Νομαρχιακής Αυτοδιοίκησης Χανίων (Τμήμα Πολιτισμού και Εκπαίδευσης) (Ρεπούση και συν. 2010).⁷ Προσφάτως συστάθηκε η Ένωση Προφορικής Ιστορίας⁸ η οποία παρέχει πληροφορίες σχετικά με συνέδρια, συναυτήσεις, εκδόσεις, άλλες δημοσιεύσεις και ομάδες εργασίας προφορικής ιστορίας τόσο στην Ελλάδα όσο και στο εξωτερικό. Άλλες πηγές προφορικής ιστορίας είναι η Ομάδα Προφορικής Ιστορίας Κυψέλης⁹, η τράπεζα αναμνήσεων-Memoro¹⁰, ο Στέλιος Πελασγός – Ιστορητής,¹¹ και η Μνήμη και Προφορική Ιστορία στην Εκπαίδευση - Ιστολόγιο Όλγας Σεβαστίδου.¹²

---

¹ <http://www.ohmuseum.ca/explore.htm>

² <http://dornsife.usc.edu/vhi/>

³ <http://www.moma.org/learn/resources/archives/oralhistory#aohi>

⁴ <http://www.nationalww2museum.org/see-hear/collections/oral-histories>

⁵ <http://www.bostonkids.org/>

⁶ <http://www.museumoflondon.org.uk/Collections-Research/About-the-collections/History-and-archaeology-collections/Life-stories-oral-history.htm>

⁷ Περισσότερες πληροφορίες σχετικά με το μουσείο μπορούν να αντληθούν από το <http://cretaadulteduc.gr/blog/?p=377>

⁸ <http://epi.uth.gr/index.php?page=home>

⁹ <https://sites.google.com/site/opikdomain/>

¹⁰ <http://www.memoro.org/gr-gr/>

¹¹ <http://www.storytelling.gr/el/>

¹² <http://oralhistoryschool.blogspot.gr/>

Το ΨηΜοΠΙ έχει τη μορφή ψηφιακής πλατφόρμας στην οποία είναι διαθέσιμα ακουστικά/ηχητικά αρχεία διαλεκτικού λόγου. Φιλοδοξία του Μουσείου είναι να φιλοξενήσει διαλεκτικό υλικό με τη μορφή συνεντεύξεων από διάφορες περιοχές της Ελλάδας. Μέχρι σήμερα έχει συλλεχθεί υλικό από τους νομούς Ρεθύμνου, Έβρου, Λάρισας, Αιτωλοακαρνανίας, Κυκλάδων, Κεφαλληνίας, καθώς και ελληνόφωνα χωριά της Κ. Ιταλίας. Παράλληλα, το ΨηΜοΠΙ εμπλουτίζεται διαρκώς με διαδραστικές ασκήσεις, βιβλιογραφία και διάφορα κείμενα που αφορούν τις νεοελληνικές διαλέκτους (Τζακώστα, Σφακιανάκη & Πατσιάς 2014).

Στην παρούσα μελέτη παρουσιάζουμε τα αποτελέσματα μιας διδασκαλίας των νεοελληνικών διαλέκτων μέσω του ΨηΜοΠΙ η οποία υλοποιήθηκε με 50 μαθητές Γυμνασίου του ν. Αιτωλοακαρνανίας. Τα δεδομένα της διδασκαλίας και των ηλεκτρονικών ερωτηματολογίων που διανεμήθηκαν στους μαθητές και συμπληρώθηκαν από αυτούς πριν και μετά τη διδακτική παρέμβαση αναλύονται τόσο ποιοτικά όσο και ποσοτικά.

2. Μέθοδος

Στην έρευνα συμμετέχουν 50 μαθητές Γυμνασίου του ν. Αιτωλοακαρνανίας στους οποίους διανεμήθηκαν δύο ερωτηματολόγια, ένα πριν και ένα μετά τη διδακτική παρέμβαση η οποία υλοποιήθηκε μέσω του ΨηΜοΠΙ. Το πρώτο ερωτηματολόγιο (στο εξής Ε1) συνίσταται από 5 γενικές ερωτήσεις σχετικά με τη διδασκαλία των διαλέκτων. Οι ερωτήσεις αυτές είναι οι ακόλουθες:

- (i) Ποια εντύπωση σας προκαλεί η επωνυμία ‘Ψηφιακό Μουσείο Ελληνικής Προφορικής Ιστορίας’;
- (ii) Θεωρείτε τις διαλέκτους σημαντικές;
- (iii) Θεωρείτε σημαντική τη διδασκαλία των διαλέκτων στο σχολείο;
- (iv) Θεωρείτε δυνατή τη διδασκαλία των διαλέκτων στο σχολείο;
- (v) Θα θεωρούσατε αποτελεσματική τη διδασκαλία των διαλέκτων στο σχολείο; Αιτιολογήστε με συντομία την απάντησή σας.

Μετά τη συμπλήρωση του Ε1 από τους μαθητές, εφαρμόστηκε η διδασκαλία μέσω του ΨηΜοΠΙ στο πλαίσιο δύο διδακτικών ωρών. Η διδασκαλία αφορούσε α) πλοήγηση στο ΨηΜοΠΙ, β) αναλυτική παρουσίαση των εννοιών του, γ) ακρόαση διάφορων ηχητικών διαλεκτικών γλωσσικών δεδομένων τα οποία προέρχονταν από περιοχές οι οποίες επιλέγονταν από τους ίδιους τους μαθητές. Στη συνέχεια, συζητήθηκαν στοιχεία τοπικής ιστορίας καθώς και οι ομοιότητες και διαφορές στην τοπική ιστορία διαφορετικών περιοχών. Οι μαθητές έκαναν ερωτήσεις και παρατηρήσεις επί των γλωσσικών χαρακτηριστικών των διαλεκτικών δεδομένων και επιχειρούσαν να συγκρίνουν την κάθε διάλεκτο με την διάλεκτο του τόπου τους. Τέλος, έγιναν κάποιες αξιολογικές κρίσεις σχετικά με την – κατά την άποψή τους – σημαντικότητα των διαλέκτων.

Το δεύτερο ερωτηματολόγιο (στο εξής Ε2) απαρτίζεται από 10 ερωτήσεις, περισσότερο συγκεκριμένες και στοχευμένες συγκριτικά προς αυτές του Ε1 και ζητούν την αποτίμηση εκ μέρους των μαθητών του ΨηΜοΠΙ ως εργαλείου διδασκαλίας των διαλέκτων. Οι ερωτήσεις του Ε2 είναι οι ακόλουθες:

- (i) Βρίσκετε ενδιαφέρουσα την ύπαρξη του Ψηφιακού Μουσείου Ελληνικής Προφορικής Ιστορίας;
- (ii) Ποια θεματική του ΜΠΠ βρίσκετε περισσότερο χρήσιμη;
- (iii) Ποιας διαλεκτικής περιοχής τα δεδομένα θεωρήσατε περισσότερο ενδιαφέροντα ώστε να τα ακούσετε;
- (iv) Ποια διαλεκτική περιοχή θεωρείτε ότι είναι περισσότερο περιθωριοποιημένη;
- (v) Ποιας περιοχής την διάλεκτο θεωρείτε ότι είναι περισσότερο δύσκολο να κατανοήσετε;
- (vi) Ποια διάλεκτος θεωρείτε ότι έχει μεγαλύτερη ανάγκη 'διάσωσης';
- (vii) Θεωρείτε ότι το ΜΠΠ μπορεί να συμβάλει στη διάδοση και διδασκαλία των νεοελληνικών διαλέκτων;
- (viii) Θεωρείτε ότι το ΜΠΠ σας βοηθά να ανακαλύψετε την αξία των διαλέκτων ως πλήρων γλωσσικών συστημάτων;
- (ix) Με ποιους τρόπους μπορεί να γίνει ενδιαφέρουσα η διδασκαλία των διαλέκτων;
- (x) Ποια γλωσσική σας δεξιότητα νομίζετε ότι μπορεί περισσότερο να ωφελήσει κάποια γνώση των νεοελληνικών διαλεκτικών ποικιλιών;

Για τα δεδομένα των ερωτηματολογίων υιοθετήθηκε η συνθετική ανάλυση, ποιοτική και ποσοτική. Για την ποσοτική ανάλυση χρησιμοποιήθηκε το στατιστικό πακέτο SPSS 21.

3. Αποτελέσματα - συζήτηση

Όλοι οι μαθητές έδειξαν ενδιαφέρον να συμμετέχουν σε όλα τα σκέλη της έρευνας, δηλαδή τη συμπλήρωση ερωτηματολογίων και τη διδακτική παρέμβαση. Στην πρώτη ερώτηση του Ε1 'Ποια εντύπωση σας προκαλεί η επωνυμία Ψηφιακό Μουσείο Ελληνικής Προφορικής Ιστορίας' οι μαθητές στο 37,8% του δείγματος απάντησαν ότι δεν ήταν σε θέση να υποθέσουν το περιεχόμενό του ή/ και το κοινό στο οποίο απευθύνεται το ΨηΜοΠΙ. Στο 43,3% οι μαθητές θεώρησαν ότι πρόκειται για μουσείο παροχής πληροφοριών για τα ιδιώματα και τις διαλέκτους, την εξέλιξη της γλώσσας και τον ελληνικό πολιτισμό (πίνακας 1).

		Frequency	Percent
Valid	Μουσείο παροχής πληροφοριών σχετικά με τις διαλέκτους, τα ιδιώματα και τη διατήρησή τους	7	9,5
	Μουσείο σχετικά με την προέλευση και εξέλιξη της ελληνικής γλώσσας	6	8,1
	Μουσείο σχετικά με την ιστορία και την εξέλιξη του ελληνικού πολιτισμού	8	10,8
	Ψηφιακό Μουσείο	5	6,8
	Σύγχρονο μουσείο και μελέτες σχετικά τη γλώσσα και την προφορά μας	6	8,1

	Κατάργηση στερεοτύπων	1	1,4
	Ενδιαφέρον/Περιέργεια/Θαυμασμό/ Δέος	12	16,2
	Αυστηρότητα	1	1,4
	Δε γνωρίζω/Δεν απαντώ	28	37,8
	Total	74	100,0

Πίνακας 1: Περιεχόμενο ΨηΜοΠΙ

Στο 90,5% οι μαθητές απάντησαν ότι θεωρούν τις διαλέκτους σημαντικές και μόνο στο 9,5% δεν είχαν γνώμη ή δεν τις θεωρούν σημαντικές (πίνακας 2). Στους σύντομους σχολιασμούς που συνόδευαν τις απαντήσεις που έδωσαν σχετικά με τη σημαντικότητα των διαλέκτων επεσήμαναν ότι οι διάλεκτοι προσδιορίζουν την διαφορετικότητα, αναδεικνύουν την κουλτούρα και τα έθιμα μιας περιοχής. Στον αντίποδα, όσοι αμφισβήτησαν την αξία των διαλέκτων υπογράμμισαν ότι η χρήση μια τοπικής διαλέκτου μπορεί να δημιουργήσει αισθήματα ρατσισμού απέναντι σε ανθρώπους άλλων διαλέκτων.

		Frequency	Percent
Valid	Ναι	67	90,5
	Όχι	4	5,4
	Άλλη απάντηση	3	4,1
	Total	74	100,0

Πίνακας 2: σημαντικότητα διαλέκτων

Παρά το υψηλό ποσοστό των μαθητών που θεωρούν σημαντικές τις διαλέκτους, το ποσοστό πέφτει στο 82,4% στο ερώτημα αν η διδασκαλία των διαλέκτων στο σχολείο είναι σημαντική (πίνακας 3).

		Frequency	Percent
Valid	Ναι	61	82,4
	Όχι	12	16,2
	Ίσως	1	1,4
	Total	74	100,0

Πίνακας 3: Σημαντικότητα διδασκαλίας των διαλέκτων στο σχολείο.

Οι μαθητές οι θετικά διακεείμενοι στην πιθανότητα διδασκαλίας των διαλέκτων στο σχολείο υπογράμμισαν ότι η διδασκαλία των διαλέκτων μπορεί να βοηθήσει τα παιδιά α) να διαλύσουν τα κοινωνικά στερεότυπα και τους διαλεκτόφονους να μην ντρέπονται για τις διαλέκτους τους, β) να γνωρίσουν τον πλούτο των εκφραστικών μέσων της Ελληνικής, ειδικά την ‘παραδοσιακή γλώσσα’, όπως οι ίδιοι οι μαθητές την χαρακτηρίζουν, γ) να μαθαίνουν στοιχεία τοπικής ιστορίας και οι μαθητές όντας εξοικειωμένοι με στοιχεία των διαλέκτων να έρχονται ευκολότερα σε επαφή με διαλεκτόφονους συμμαθητές ή δασκάλους τους. Είναι αξιοσημείωτο ότι οι μαθητές οι οποίοι είναι θετικά διακεείμενοι προς τις διαλέκτους τις χαρακτηρίζουν ως ‘ξεχωριστές’.

Στο ερώτημα αν είναι δυνατή η διδασκαλία των διαλέκτων στο σχολείο μόνο λίγοι περισσότεροι από τους μισούς μαθητές (52,7%) βρίσκουν δυνατή τη διδασκαλία των

διαλέκτων στο σχολείο (πίνακας 4). Συγκεκριμένα, τα παιδιά υποστήριξαν ότι η διδασκαλία θα ήταν ανέφικτη επειδή κάτι τέτοιο θα απαιτούσε την επένδυση επιπλέον διδακτικού χρόνου. Επίσης, η διδασκαλία των διαλέκτων θα προκαλούσε σύγχυση και μαθησιακά προβλήματα στους μαθητές, ενώ θεωρούν ότι δεν υπάρχουν πολλοί καθηγητές με βαθιά επίγνωση της σημαντικότητας των διαλέκτων ή μαθητές που θα έδειχναν ενδιαφέρον για τη διδασκαλία των διαλέκτων. Από την άλλη, κάποιοι μαθητές θα έβρισκαν ενδιαφέρον να διδάσκονταν διάλεκτοι αντί της Κοινής Νεοελληνικής.

		Frequency	Percent
Valid	Ναι	39	52,7
	Όχι	35	47,3
	Total	74	100,0

Πίνακας 4: Δυνατότητα διδασκαλίας διαλέκτων στο σχολείο

Συγκριτικά προς τον πίνακα 4, οι μαθητές σημείωσαν ότι, αν καθιερονόταν, η διδασκαλία των διαλέκτων θα μπορούσε να είναι αποτελεσματική (πίνακας 5). Τα σχόλια των μαθητών είναι ανάλογα προς αυτά προηγούμενης ερώτησης που αφορούσε την σημαντικότητα των διαλέκτων. Αναλυτικότερα, υπογράμμισαν την καλλιέργεια της διαλεκτικής ταυτότητας, τη διεύρυνση των γνώσεών τους περί την ελληνική γλώσσα, τον εμπλουτισμό του λεξιλογίου και την συνειδητοποίηση της αξίας των διαλέκτων. Από την άλλη, υπάρχουν μαθητές που υποστηρίζουν ότι η διδασκαλία των διαλέκτων δεν θα ήταν αποτελεσματική επειδή δεν είναι η επίσημη. Επίσης, βρίσκουν σημαντικότερη τη διδασκαλία της τοπικής ιστορίας παρά τη διδασκαλία των διαλέκτων ως φορέων τοπικής ιστορίας, ηθών, εθίμων και πολιτισμού.

		Frequency	Percent
Valid	Ναι	51	68,9
	Όχι	12	16,2
	Ίσως	3	4,1
	Δε γνωρίζω/Δεν απαντώ	8	10,8
	Total	74	100,0

Πίνακας 5: Αποτελεσματικότητα της διδασκαλίας των διαλέκτων

Μετά την διδασκαλία διαλέκτων μέσω του ΨηΜοΠΙ, οι μαθητές συμπλήρωσαν το Ε2. Η στάση των μαθητών απέναντι στο ΨηΜοΠΙ ήταν πολύ θετική στο 93,2% (πίνακας 6), ενώ ως σημαντικότερες διδακτικές θεματικές βρήκαν α) τις συνεντεύξεις επειδή τους έδωσαν τη δυνατότητα να ακούσουν την προφορά των διαλεκτόφωνων και να μάθουν στοιχεία προφορικής ιστορίας και β) τον χάρτη μέσω του οποίου είχαν τη δυνατότητα να μάθουν τις ακριβείς περιοχές από τις οποίες προέρχονται τα αποθηκευμένα στο ΨηΜοΠΙ διαλεκτικά δεδομένα.

		Frequency	Percent
Valid	Ναι	69	93,2
	Όχι	5	6,8
	Total	74	100,0

Πίνακας 6: απαραίτητη ύπαρξη του ΨηΜοΠΙ

		Frequency	Percent
Valid	Συνεντεύξεις	15	20,3
	Χάρτης	16	21,6
	Δραστηριότητες	3	4,1
	Θεωρητικά	8	10,8
	Ιστορίες μοhi	3	4,1
	Άλλη απάντηση	14	18,9
	Δε γνωρίζω/Δεν απαντώ	15	20,3
	Total	74	100,0

Πίνακας 7: χρησιμότητα θεματικών ΨηΜοΠΙ

Οι μαθητές βρήκαν περισσότερο ενδιαφέροντα τα δεδομένα καταρχάς της Κρήτης γιατί έχουν ‘διαφορετικό λεξιλόγιο’ και στη συνέχεια τα δεδομένα της Κ. Ιταλίας διότι η διάλεκτος φαίνεται περισσότερο δύσκολη και πρέπει να καταβληθεί κόπος από τους ακορατές της για να γίνει κατανοητή (πίνακας 8).

		Frequency	Percent
Valid	Κρήτης	41	55,4
	Κάτω Ιταλίας	17	23,0
	Έβρου	7	9,5
	Άλλη απάντηση	6	8,1
	Δεν γνωρίζω/Δεν απαντώ	3	4,1
	Total	74	100,0

Πίνακας 8: ενδιαφέροντα διαλεκτικά δεδομένα

Οι μαθητές θεώρησαν ως περισσότερο περιθωριοποιημένες τις διαλέκτους της Κ. Ιταλίας (37,8%), δεδομένου ότι μιλιέται σε περιοχές απομακρυσμένες από την μητροπολιτική Ελλάδα και την διάλεκτο που μιλιέται στον Έβρο (17,6%) (πίνακας 9).

		Frequency	Percent
Valid	Κρήτης	9	12,2
	Κάτω Ιταλίας	28	37,8
	Έβρου	13	17,6
	Ιθάκης	4	5,4
	Κύπρου	4	5,4
	Θεσσαλίας	2	2,7
	Άλλη απάντηση	4	5,4
	Δεν γνωρίζω/Δεν απαντώ	10	13,5
	Total	74	100,0

Πίνακας 9: περιθωριοποιημένες διαλέκτοι

Σε υψηλό ποσοστό οι μαθητές θεωρούν ως δυσκολότερη ως προς την κατανόηση την διάλεκτο της Κ. Ιταλίας (83,8%) διότι, όπως υποστηρίζουν, οι Κάτω-Ιταλιώτες ‘δεν μιλούν ακριβώς καθαρά ελληνικά’ (sic) και επειδή η γλώσσα είναι ένα συνονθύλευμα της αρχαίας ελληνικής και της λατινικής. Η ‘δυσκολία’ των διαλέκτων της Κρήτης και των λοιπών περιοχών κινούνται σε ανάλογα χαμηλά ποσοστά. Για τους λόγους που προαναφέρθηκαν, είναι μεγαλύτερη η ανάγκη διάσωσης της διαλέκτου της Κ. Ιταλίας (31,1%).

		Frequency	Percent
Valid	Κρήτης	5	6,8
	Κάτω Ιταλίας	62	83,8
	Άλλη απάντηση	3	4,1
	Δεν γνωρίζω/Δεν απαντώ	4	5,4
	Total	74	100,0

Πίνακας 10: δυσκολία κατανόησης των διαλέκτων

		Frequency	Percent
Valid	Κάτω Ιταλίας	23	31,1
	Κρήτης	10	13,5
	Ιθάκης	3	4,1
	Άλλη απάντηση	6	8,1
	Δεν γνωρίζω/Δεν απαντώ	32	43,2
	Total	74	100,0

Πίνακας 11: ανάγκη διάσωσης των διαλέκτων

Οι μαθητές αναγνώρισαν ότι το ΨηΜοΠΙ μπορεί να συμβάλλει στη διδασκαλία και διάδοση των νεοελληνικών διαλέκτων σε ποσοστό 77% διότι, όπως κατέγραψαν, συγκεντρώνει διάφορες πληροφορίες σχετικά με τις διαλέκτους, ενώ οι δραστηριότητες που το ΨηΜοΠΙ περιλαμβάνει μπορούν να βοηθήσουν τους μαθητές να εξοικειωθούν ουσιαστικά με τις διαλέκτους (πίνακας 12). Μάλιστα, οι μαθητές υποστηρίζουν ότι η γνώση των γλωσσικών ποικιλιών ενισχύει της κατανόηση της γλώσσας γενικότερα (29,7%), την ανάπτυξη του λεξιλογίου (10,8%), ακόμη και την εκμάθηση ξένων γλωσσών (βλ. άλλη απάντηση, 14,9%) (πίνακας 13).

		Frequency	Percent
Valid	Ναι	57	77,0
	Όχι	10	13,5
	Δεν γνωρίζω/ Δεν απαντώ	7	9,5
	Total	74	100,0

Πίνακας 12: χρησιμότητα του ΨηΜοΠΙ στη διδασκαλία των διαλέκτων

	Frequency	Percent
--	-----------	---------

Valid	Κατανόηση γλώσσας/διαλέκτων	22	29,7
	Παραγωγή λόγου/Λεξιλόγιο	8	10,8
	Επίσημη γλώσσα	5	6,8
	Άλλη απάντηση	11	14,9
	Δε γνωρίζω/ Δεν απαντώ	28	37,8
	Total	74	100,0

Πίνακας 13: ωφέλειες γνώσης διαλέκτων

Σύνοψη

Στο παρόν άρθρο εξετάσαμε το κατά πόσο το ΨηΜοΠι μπορεί να χρησιμοποιηθεί αποτελεσματικά ως εργαλείο διδασκαλίας των νεοελληνικών διαλέκτων στο σχολείο. Η διδασκαλία των διαλέκτων μέσω του ΨηΜοΠι έδειξε ότι οι μαθητές βρίσκουν ιδιαίτερος ενδιαφέρουσα τη δυνατότητα πρόσβασης σε διαλεκτικό γλωσσικό υλικό καθώς και σε στοιχεία τοπικής ιστορίας τα οποία αναδύονται μέσα από το διαλεκτικό υλικό. Οι ίδιοι οι μαθητές θεωρούν ότι η διδασκαλία των διαλέκτων μέσω ‘ζωντανών’ συνεντεύξεων μπορεί να συμβάλει στην ευαισθητοποίησή τους όσον αφορά τις γλωσσικές ποικιλίες, τα ιδιαίτερα γλωσσικά χαρακτηριστικά τους, τη δομική γειννιάσή τους με τη ΝΕ και τον ρόλο που μπορούν να παίξουν στην προσπάθεια για τη διατήρηση και διάδοση της τοπικής, εθνικής και πολιτισμικής κληρονομιάς. Επίσης, αντιλαμβάνονται ότι η διδακτική χρήση των διαλεκτικών δεδομένων μπορεί να βελτιώσει τη μεταγλωσσική ενημερότητα των μαθητών αναφορικά με τη γραμματική των διαλέκτων, να συμβάλει στην ανάπτυξη του λεξιλογίου διαλεκτόφωνων και μη διαλεκτόφωνων μαθητών και στον εμπλουτισμό των γλωσσικών και εκφραστικών μέσων τους. Θεωρούν ότι σημαντικότερη συμβολή του ΨηΜοΠι είναι ότι το μουσείο μπορεί να καταστήσει σαφές ότι οι διάλεκτοι διαθέτουν πλήρη γραμματικά συστήματα (βλ. Ράλλη 2011). Τέλος, η συμμετοχή των μαθητών στην επιλογή των διδακτέων ενοτήτων και των δραστηριοτήτων από την δεξαμενή δραστηριοτήτων οι οποίες είναι αναρτημένες στο ΨηΜοΠι καθιστά το μάθημα περισσότερο ενδιαφέρον με θετικά μαθησιακά αποτελέσματα. Για την ολοκληρωμένη αξιολόγηση του ΨηΜοΠι ως εργαλείου γλωσσικής διδασκαλίας στόχος μας είναι να εφαρμοστεί η διδακτική παρέμβαση του ΨηΜοΠι και σε άλλα διαλεκτικά και μη διαλεκτικά περιβάλλοντα.

Βιβλιογραφία

- Adger, C.T., W Wolfram & D. Christian. 2007. *Dialects in schools and communities*. NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Αρχάκης, Α., Α. Φτερινιάτη & Β. Τσάμη. 2015. Η γλωσσική ποικιλότητα σε κείμενα μαζικής κουλτούρας: προτάσεις διδακτικής αξιοποίησής της. Στο Μ. Τζακώστα (επιμ.), *Η διδασκαλία των νεοελληνικών διαλέκτων στην πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση: θεωρητικές προσεγγίσεις και διδακτικές εφαρμογές*. Αθήνα: Gutenberg-Δαρδανός. 67-94.
- Edwards, J. 1989. *Language and disadvantage. Studies in disorders of communication*. London: Cole and Whurr Ltd.
- Καμπάκη-Βουγιουκλή, Π. & Χ. Δούρου. 2015. Το γλωσσικό ιδίωμα του Σουφλίου: γλωσσικές συμπεριφορές μαθητών Λυκείου σε εκπαιδευτικό περιβάλλον. Στο Μ. Τζακώστα (επιμ.), *Η*

- διδασκαλία των νεοελληνικών γλωσσικών ποικιλιών και διαλέκτων στην πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Θεωρητικές προσεγγίσεις και διδακτικές εφαρμογές. Αθήνα: Gutenberg-Δαρδανός, 95-116.
- Καμπάκη-Βουγιουκλή, Π. & Α. Μάρκος. 2014. Αυτοαξιολόγηση της γνώσης διαλέκτων/ιδιωμάτων από φοιτητές της φιλολογίας με τη χρήση της ράβδου. Στο G. Kotzoglou, K.Nikolou, E. Karantzola, K.Frantzi, I. Galantomos, L. Georgalidou, V. Kourti-Kazoullis, Ch. Papadopoulou, E. Vlachou (eds.), Selected Papers from the 11th International Conference on Greek Linguistics. Rodos: University of the Aegean, 645-657
- Καψάσκη, Α. & Μ. Τζακώστα. 2016. Στάσεις καθηγητών της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης σχετικά με τη χρήση και τη διδασκαλία των νεοελληνικών διαλέκτων στο σχολείο. *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 36: 161-174.
- Κωστούλη, Τ. 2015. Από τη γλωσσική-κειμενική ομοιογένεια στη διερεύνηση της υβριδικότητας των τοπικών κοινοτήτων: Τρόποι διαμόρφωσης και διδασκαλίας της κυρίαρχης ποικιλίας. Στο Μ. Τζακώστα (επιμ.), *Η διδασκαλία των νεοελληνικών διαλέκτων στην πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση: θεωρητικές προσεγγίσεις και διδακτικές εφαρμογές*. Αθήνα: Gutenberg-Δαρδανός, 141-165.
- Μαγαλιά, Α. 2000. *Γλωσσικές προκαταλήψεις εκπαιδευτικών. Θεωρητική προσέγγιση και εμπειρική έρευνα*. Θεσσαλονίκη: Αφοι Κυριακίδη.
- Ματθαίουδάκη, Μ. 2015. Πρόγραμμα ΔΙΑΦΩΝΗΝ: Η ανάδειξη των νεοελληνικών διαλέκτων και η ενωσιθητοποίηση της εκπαιδευτικής κοινότητας. Στο Μ. Τζακώστα (επιμ.), *Η διδασκαλία των νεοελληνικών γλωσσικών ποικιλιών και διαλέκτων στην πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Θεωρητικές προσεγγίσεις και διδακτικές εφαρμογές*. Αθήνα: Gutenberg-Δαρδανός, 117-140.
- Μελισσαροπούλου, Δ., Ε. Γαλιώτου, Ε. Δημελά, Ν. Καρανικόλας, Χ. Παπαναγιώτου, Γ. Ξυδόπουλος & Α. Ράλλη. 2015. Υλοποίηση του πρώτου πουμεσικού τριδιαλεκτικού υλικού διαδικτυακού λεξικού. Στο Μ. Τζακώστα (επιμ.), *Η διδασκαλία των νεοελληνικών διαλέκτων στην πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση: θεωρητικές προσεγγίσεις και διδακτικές εφαρμογές*. Αθήνα: Gutenberg-Δαρδανός, 259-280.
- Μπετεινάκη, Ε. 2017. *Κουλαντρίζοντας τσι διαλέκτους στο σχολείο: Αξιοποίηση των γεωγραφικών ποικιλιών στο σχολείο – Μελέτη σε κρητικά δεδομένα*. Ρέθυμνο: Πτυχιακή εργασία, Π.Τ.Π.Ε., Πανεπιστήμιο Κρήτης.
- Ντίνας, Κ. 2004. Γραμματισμός - πολυγραμματισμοί και διαπολιτισμική διδασκαλία. Στο Π. Γεωργιογιάννης (επιμ.), *Διαπολιτισμική Εκπαίδευση: 1ο Πανελλήνιο Συνέδριο*. Πάτρα: Κέντρο Διαπολιτισμικής Εκπαίδευσης, 193-206.
- Ντίνας, Κ. & Ε.Χ. Ζαρκογιάννη. 2009. *Διδακτική αξιοποίηση των νεοελληνικών διαλέκτων. Η περίπτωση του ιδιώματος Αφάντου Ρόδου*. Θεσσαλονίκη: University Studio Press.
- Παπαζαχαρίου, Δ. 2015. Ελληνικές διαλεκτικές πολυτροπικές βάσεις δεδομένων. Στο Μ. Τζακώστα (επιμ.), *Η διδασκαλία των νεοελληνικών διαλέκτων στην πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση: θεωρητικές προσεγγίσεις και διδακτικές εφαρμογές*. Αθήνα: Gutenberg-Δαρδανός, 281-299.
- Παπανικόλα, Ε. & Σ. Τσιπλάκου. Υπό δημ. Η διδασκαλία της πρότυπης ελληνικής και των διαλέκτων της σε ένα πλαίσιο κριτικού γραμματισμού: ερευνητικά ευρήματα από ένα διαλεκτόφωνο περιβάλλον. Στα *Πρακτικά του 7^{ου} Διεθνούς Συνεδρίου Νεοελληνικής Διαλεκτολογίας και Γλωσσολογικής Θεωρίας*. Πάτρα: Πανεπιστήμιο Πατρών.
- Πλαδή, Μ. 2001. Γλωσσικές στάσεις και διαλεκτική υποχώρηση. *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα* 21: 618-629.
- Πλαδή, Μ., Α. Οκαλίδου & Β. Παπαγεωργίου. 2011. Διαλεκτική παρείρρηση στον προφορικό και γραπτό λόγο μαθητών τυπικής ανάπτυξης στο Πυργί Χίου και στο Λιτόχωρο Πιερίας: Προς μια τυπολογία της γλωσσικής συμπεριφοράς των διαλεκτόφωνων μαθητών. *Γλωσσολογία* 19: 23-31.
- Πλουμίδα, Ε. 2016. Νεοελληνικές διάλεκτοι στην εκπαίδευση: διερευνώντας τις στάσεις γονέων μαθητών δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. *Ηλεκτρονικά Πρακτικά του 8^{ου} Πανελλήνιου Συνεδρίου του Ινστιτούτου Εφαρμοσμένης Παιδαγωγικής και Εκπαίδευσης*. ISSN 1790-8574.

- Πολάκη, Μ. 2016. Προτάσεις ενσωμάτωσης της κρητικής διαλέκτου στη διδασκαλία. Προφορική ανακοίνωση στο 7^ο Διεθνές συνέδριο Νεοελληνικής διαλεκτολογίας και Γλωσσολογικής Θεωρίας. Ρέθυμνο: Πανεπιστήμιο Κρήτης.
- ΠΙΝΠΣ - Πρόγραμμα σπουδών για τη διδασκαλία της νεοελληνικής γλώσσας και της Λογοτεχνίας στο Γυμνάσιο» *Νέο Σχολείο*— *Νέο Πρόγραμμα Σπουδών*. 2011. Οριζόντια Πράξη, MIS: 295450. Αθήνα. Ανακτήθηκε στις 21 Ιουλίου 2017 από <http://ebooks.edu.gr/new/ps.php>
- Ρεπούση, Μ. & Χ. Ανδρεάδου (επιμ.). 2010. *Προφορικές Ιστορίες. Ένας Οδηγός Προφορικής Ιστορίας για την Εκπαίδευση και την Κοινότητα*. Χανιά: Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Χανίων & Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.
- Στρατιδάκης, Χ. 2007. *Ευχετήριες μαντινάδες στο κινητό τηλέφωνο: σχολιασμένη έκδοση 325 μαντινάδων*. Ρέθυμνο: Αυτοέκδοση.
- Στρατιδάκης, Χ., & μαθητές. 2008. *Καθαρογλωσσίδα: σχολιασμένη έκδοση 170 κρητικών γλωσσοδετών*. Ρέθυμνο: Αυτοέκδοση.
- Συμεωνίδης, Β. 2015. Η θέση των διαλέκτων στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση: ένα παράδειγμα αξιοποίησης της ποντιακής. Πρακτικά του πανελληνίου γλωσσολογικού Συνεδρίου *Γεωγραφικές και Κοινωνικές Ποικιλίες της Νέας Ελληνικής Γλώσσας και η Παρουσία τους στην Εκπαίδευση. Τζαρτζάνεια 2012*. Βόλος, 132-141.
- Συμεωνίδης, Β. & Σ. Φώλια. 2013. Μαθητική δημιουργικότητα με χρήση των Νέων Τεχνολογικών για την αξιοποίηση της ποντιακής διαλέκτου στο μάθημα των αρχαίων ελληνικών. *Πρακτικά του 3ου πανελληνίου συνεδρίου Ένταξη των ΤΠΕ στην εκπαιδευτική διαδικασία*. Πειραιάς: Πανεπιστήμιο Πειραιώς.
- Τζακώστα, Μ. (επιμ.). 2015. *Η διδασκαλία των νεοελληνικών διαλέκτων στην πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση: θεωρητικές προσεγγίσεις και διδακτικές εφαρμογές*. Αθήνα: Gutenberg-Δαρδανός.
- Τζακώστα, Μ. υπό κρίση. *Στάσεις μαθητών της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης σχετικά με τη χρήση και τη διδασκαλία των νεοελληνικών διαλέκτων στο σχολείο*. Ρέθυμνο: Π.Τ.Π.Ε., Πανεπιστήμιο Κρήτης.
- Τζακώστα, Μ. & Κ.-Ει. Κουφού. υπό κρίση. *Ενίσχυση της διαλεκτικής γλωσσικής συνειδητοποίησης μαθητών της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης μέσω ενός προγράμματος διδασκαλίας των νεοελληνικών διαλέκτων*. Ρέθυμνο: Π.Τ.Π.Ε., Πανεπιστήμιο Κρήτης.
- Τσιτσανούδη-Μαλλίδη, Ν. & Ε. Θεοδωρόπουλος. 2015. Η χρήση διαλεκτικών ποικιλιών στις σύγχρονες διαφημίσεις – ιδεολογικές προεκτάσεις. Στο Μ. Τζακώστα (επιμ.), *Η διδασκαλία των νεοελληνικών διαλέκτων στην πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση: θεωρητικές προσεγγίσεις και διδακτικές εφαρμογές*. Αθήνα: Gutenberg-Δαρδανός, 211-237.
- Tzakosta, M. & E. Beteinaki. 2018. 'Κουλαντριζόντας τσι διαλέκτους στο σχολείο': Η κρητική διάλεκτος ως εργαλείο γλωσσικής διδασκαλίας στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση. *Revista de Estudios Hellenicos* 4 – *Το Ελληνικό Βλέμμα*. ISSN 2526-3609.
- Τζακώστα, Μ. Α. Σφακιανάκη & Α. Πατσία. 2014. *Μουσείο προφορικής ιστορίας: ένα 'βιωματικό' ερευνητικό εργαλείο για τη διαφύλαξη και εκπαιδευτική αξιοποίηση της ιστορίας και της λαϊκής παράδοσης*. Τελική αναφορά επιστημονικής μελέτης. Αθήνα: Κοινωφελές Ίδρυμα Ιωάννη Σ. Λάτση.
- Τζακώστα, Μ., Πατσία, Α., Α. Σφακιανάκη, Γ. Κλειδής & Σ. Τσιγδινός. 2015. Πώς διαλεκτικοί θησαυροί ζωντανεύουν στο ελληνικό σχολείο: Η χρήση του Ψηφιακού Μουσείου Ελληνικής Προφορικής Ιστορίας στην εκπαίδευση. Στο Μ. Τζακώστα (επιμ.), *Η διδασκαλία των νεοελληνικών διαλέκτων στην πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση: θεωρητικές προσεγγίσεις και διδακτικές εφαρμογές*. Αθήνα: Gutenberg-Δαρδανός, 300-321.
- Τσιπλάκου, Σ. 2007. Γλωσσική ποικιλία και κριτικός εγγραμματισμός: Συσχετισμοί και παιδαγωγικές προεκτάσεις. Στο Η. Μαρσαγγούρας (επιμ.), *Σχολικός εγγραμματισμός: λειτουργικός, κριτικός και επιστημονικός*. Αθήνα: Γρηγόρης, 466-511.
- Tsiplakou, S. in press. Which dialect, what literacy? In the *Proceedings of the 7th International Conference of Modern Greek Dialects and Linguistic Theory*. Patras: University of Patras.
- Τσιπλάκου, Σ., & Ξ. Χατζηγιάννου. 2010. Η διδασκαλία της γλωσσικής ποικιλότητας: μια διδακτική παρέμβαση. *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 30: 617-629.

Υπουργική Απόφαση Γ2/21072^α, ΦΕΚ303/τ. Β'/13-3-2003. ΔΕΠΠΣ & ΑΠΣ - Διαθεματικό Ενιαίο Πλαίσιο Προγραμμάτων Σπουδών ΔΕΠΠΣ και Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών (ΑΠΣ) Δημοτικού – Γυμνασίου.

Χριστοδούλου, Χ. & Μ. Κατσογιάννου. Υπό δημ. cySlang: Το λεξικό της κυπριακής αργκό. Στα ηλεκτρονικά πρακτικά του 7^{ου} Διεθνούς Συνεδρίου Νεοελληνικής Διαλεκτολογίας και Γλωσσολογικής Θεωρίας. Πάτρα: Πανεπιστήμιο Πατρών.

Language Mixing in Palasa

Brian D. Joseph, Rexhina Ndoci, & Carly Dickerson

The Laboratory for Greek Dialectology at The Ohio State University

Abstract

We explore here several kinds of language mixing to be found in the Greek-Albanian bilingual speech community of the village of Palasa in southern Albania. Palasa is of particular interest for Greek dialect studies because it offers a window in the present day into highly localized dynamics of language contact. Among the mixing observed in Palasa is code-switching, motivated by various factors as identified by Myslín and Levy 2015, borrowing, both lexical and structural, and hybridization, at a number of levels of analysis, including phonology, morphology, and semantics. Our findings indicate that language contact is still alive and well in the Balkans at the level at least of the village dialect.

Keywords: contact; code-switching; hybridization; Greek; Albanian

1. Introduction

The small village of Palasa, located in the vicinity of Himara in southern Albania, provides a fascinating and important look at language contact. The villagers are Greek-speaking but are fully fluent in Albanian as well, so that it is possible to see the effects that contact between the two languages has had for these speakers. Especially interesting is the extent to which these bilinguals show a mixing of Greek and Albanian at various levels. Our presentation of this language mixing here is based on fieldwork in Southern Albania, specifically on work in Palasa that Brian Joseph did individually or together with Aristotle Spiro, Majlinda Spiro, Andrey Sobolev, and Alexander Novik in 2014, 2015, 2016, 2017, and 2018; the material is thus on-site naturalistic data, involving recordings of conversations with and between several older Greek-Albanian bilinguals. Rexhina Ndoci provided most of the analysis, based on these recordings, assisted by Carly Dickerson.

The notion of “language mixing” we intend here should be understood in its broadest sense, i.e. referring to ways in which, in a language contact situation, elements of both language A and language B co-occur in the discourse of speakers of A and B. Language mixing for us thus takes in such well-known contact-related phenomena as code-switching and borrowing, both of a lexical nature and a structural nature, but also what we call “hybridization”, in which phrases and even words show mixing of elements at different levels, especially phonology, morphology, and semantics. In what follows, we present the relevant data showing the mixing and offer our analysis of the individual instances and the more general situation they shed light on.

2. Code-switching

We start with code-switching, an outcome of language mixing with a long tradition of research (cf., e.g., Poplack 1980). We adopt the definition here of Myslin & Levy 2015:873, namely the “alternation of multiple languages within a single discourse, sentence, or constituent ... by fully proficient multilinguals”, and we draw on the general framework for the causes of code-switching that they articulate.

In particular, in addressing why bilingual speakers would code-switch, Myslin & Levy 2015 offer several motivations; most relevant for the situation we observed in Palasa are the following:

- (i) Pragmatic/discourse-functional factors, especially clarification, emphasis, qualification of information and topic of discussion.¹
- (ii) Sociocultural dynamics, especially inter-speaker accommodation
- (iii) Psycholinguistic factors, especially triggering (cf. Clyne 1991 on sound-alike “trigger words”)

We illustrate these situations in what follows, but we note that there are also some switches between Greek and Albanian in Palasa that are difficult to classify and at least appear to be unprovoked.

2.1 Pragmatic/Discourse-Functional factors

Two different types of discourse-based factors for code-switching can be found in the Palasa data.

2.1.1 Clarification/Emphasis/Qualification

An example showing a speaker switching languages for clarification is given in (1), where the issue was the grammatical gender of a place referred to as [liθerí], where based on its sound shape, ending in [i], the form could in principle be neuter (with definite article *το*) or feminine (with definite article *η*): after debating for a little while with the interviewers trying to elicit the gender of the name for the area using definite articles (*το Λιθερί ή η Λιθερή* ‘the(NTR) Litheri(NTR) or the(FEM) Litheri(FEM)’) and locative prepositions (*στο ή στη* ‘to.the(NTR) or to.the(FEM)’) marked for either neuter or feminine gender, the informant resolves the ambiguity by using the feminine locative preposition *στη* and then immediately switching to Albanian (*n’ gjinin femërore* ‘in feminine gender’) to clarify that it is a noun with feminine grammatical gender.

---

¹ Note that in some cases, as illustrated later, it is not always easy to identify the exact discourse function the switches have, even more so in cases of clarification and/or emphasis.

- (1) I1²: το Λιθερί ή η Λιθερή;
 the(NTR) Litheri(NTR) or the(FEM) Litheri(FEM)
 “The” Litheri or “the” Litheri?
 I2: στο ή στη;
 to.the(NTR) or to.the(FEM)
 “To the” or “to the”
 M: στη [pause] (n') gjinin femërore³
 to.the(FEM) (in) gender feminine
 “to the” in the feminine gender

In (2), the woman is talking in Greek and gives her answer to the interviewer’s question on what they used to cut the object of the discussion with (*με το μαχαίρι* ‘with the knife’) and then follows it immediately by the exact same answer in Albanian (*me thika* ‘with the knife’). In this case it is not as easy to identify the precise pragmatics behind the switch. The speaker might be trying to make sure that the answer is clear and the researcher has understood what she has said or she might be emphasizing the object of the cutting action being discussed.

- (2) I: Και αυτό με τι τα κόβατε;
 and this with what them you.cut
And what did you cut this with?
 W: Με το μαχαίρι, me thika, ναι
 with the knife with the.knife yes
With the knife, with the knife, yes
 I: Με το μαχαίρι. Είχατε διάφορα μαχαίρια;
 With the knife you.had various knives
With the knife. You had various knives?

In the next example, (3), we can see an instance where code switching seems to have a clarifying and qualifying function. The speaker is talking at first in Albanian (*Gjithmonë andartin kanë qenë Palasikot* ‘the Palasikotes had always been rebels’) about how rebellious and strong the people from Palasa have been and then switches to Greek (*Ελέγανε οι Χειμαρραίοι, λέγανε για τους Παλασκινούς “σέρνει η βάρκα το βαπόρι”* ‘the Himariotes would say about the Palasikotes that “the boat drags the ship”’) to qualify this by providing more information about the claim.

- (3) Gjithmonë andartin kanë qenë Palasikot.
 always the.rebellion they.had been Palasikotes
 Ελέγανε οι Χειμαρραίοι, λέγανε για τους Παλασκινούς
 they.said the Himariotes they.said about the Palasikotes
 «σέρνει η βάρκα το βαπόρι»
 drags the boat the ship

² Abbreviation conventions for the examples: I=Interviewer; I2: Interviewer 2; W=Woman; M=Man etc.

³ The passages in Albanian are underlined while the passages in Greek are in normal font.

The Palasikotes had always been rebels. The Himariotes would say about the Palasikotes that “the boat drags the ship.”

2.1.2 Topic

An example in which the topic seems to motivate a code-switch can be seen in (4). In this instance, the interviewer is trying to clarify whether one of the informants is from Palasa or from Narta, another Greek village, and then moved to Palasa when she married a local. This negotiation takes place in Greek. This conversation triggers a response from Man 1 who goes on talking about the experiences of the woman’s family during the Greco-Italian war. He starts his first turn in Greek (*Όχι, έχουμ πάει* ‘No, we have gone’), as the language of the discussion so far has been Greek, but soon switches to Albanian in the same turn admitting that he feels more comfortable talking about this topic in Albanian (*Ta them në shqip më mirë se nuk e [?]* ‘I’ll tell it to you better in Albanian because I don’t [?]’). Thus, this seems to be a case of topic-based shift. Between this utterance and his next utterance there is a short discussion between two other informants about how the female informant is related to another man, a passage omitted here to save space. The example continues when Man 1 gets another turn in the conversation and resumes narrating the history of the family in Albanian.

- (4) I: Είσαι Ναρτιώτισσα εσύ; Ποια είναι Ναρτιώτισσα;
 you.are Nartiotissa you Who is Nartiotissa
Are you from Narta? Who is from Narta?
- W: Εγώ; Δεν
 I not
Me? No...
- M1: Όχι, έχουμ πάει. Ta them në shqip më mirë
 no we.have gone you.it I.tell in Albanian more well
se nuk e [?]
 because not it
*No, we have gone. I’ll tell it to you better in Albanian because I don’t
 [?]*
- [...]⁴
- M1: Këta kanë vajtur, i morën që ktena dhe
 these they.have suffered them they.took that over.here and
These ones have suffered, they took them from over here and
i çuar në më [?] në për vende domëthënë,
 them brought to more to for places want-to-say
brought them to more [?] to (other) places, that is to say,
se ketu do bëhet luftë. Siç bërë
 because here would become war as done
there would be war. As there were

⁴ Indicates omitted passage.

bombardime, ça do bëshin ato.
 bombardments, what would had.done they
bombardments, what would they have done.

M2: Bombardime.
 bombardments
Bombardments.

2.2 Accommodation

Very common in cases of code-switching, and also found in Palasa, are instances in which a speaker switches in order to accommodate to the language of one's interlocutor. This is shown twice in (5) where the woman accommodates to Interviewer 1 by responding to him in Albanian (*Soi burrit. Jo babai im* 'Husband's family. Not my father') when he addresses her in Albanian (*Domethënë [soi] i burrit është prej Skrapari, ose [soi] babait?*⁵ 'That is to say, the husband's family is from Skrapar, or the father's family?'). However, when Interviewer 2 enters the conversation using Greek (*Από ποιο σόι είσαι εσύ;* 'Which family are you from?'), the woman accommodates again to the language of the second interviewer and responds to him by switching to Greek (*Εγώ είμαι από το Παπά. Είχαμε τον παπάν* 'I am from the Papa family. We had the priest').

- (5) I1: Domethënë [soi] i burrit është prej Skrapari,
 want-to-say the.family of the.husband is from Skrapar
That is to say, the husband's family is from Skrapar, or
 ose [soi] babait?
 or the.family of.the.father
the father's family?
- W: [soi] burrit. Jo babai im
 the.family of.the.husband no the.father my
Husband's family. Not my father
- I1: [soi] babait nga është?
 the.family of.the.father from is
Where is your father's family from?
- I2: Από ποιο σόι είσαι εσύ;
 from which family are you
Which family are you from?
- W: Εγώ είμαι από το Παπά. Είχαμε τον παπάν
 I am from the Papa we.had the father
I am from the Papa family. We had the priest.

⁵ W's use of *soi* is interesting here. It is in origin a Turkish word but it is one regularly used in many varieties of Greek, including Standard Modern Greek (σόι); we are not sure if it is used in the Albanian of Palasa, but based on the word that occurs elsewhere in Albanian for this concept, *fisi*, we might expect that instead. Thus, it is not clear if this is a switch into Greek, a borrowing from Greek into Albanian, or even a borrowing from Turkish. Hence, we give it in a phonetic form in square brackets, except for the one time it occurs in a fully Greek context (I2's question), in order to reflect this analytic ambiguity.

- I: Ήταν παπάς ο αυτός ο παλιός;
 Was priest the this the elder
Was this elder a priest?

2.3 Triggering

Psycholinguistic factors also seem to be relevant in the code-switching of the bilinguals in Palasa. Instances of switching seem to be triggered often by lexical items that sound the same in both Albanian and Greek, “trigger words” (Clyne 1991) that serve as a bridge between the two languages. Examples of this type are given in (6) and (7) where the utterances begin in Greek (*Με παίρανε πάλι* ‘they took me again’ and *Εσύ γι’ αυτή κ’ ευτή, για σένα, αλλά* ‘you for her and she for you, but’, respectively) and are completed in Albanian (*ekzekutiv me të gjitha* ‘the executive, with all’ and *mirëkuptimi* ‘understanding’, respectively). The use of the preposition with the pronunciation /mɛ/ ‘with’, which has the same meaning also sounds the same in Greek (orthographically *με*) and in Albanian (orthographically *me*), might be what activates Albanian into the bilinguals’ minds and thus triggers the switch from Greek to Albanian.⁶

- (6) Με παίρανε πάλι [mɛ]⁷ ekzekutiv me të gjitha
 Me they.took again with executive with [particle] all
They took me again with the executive, with all.
- (7) Εσύ γι’ αυτή κ’ ευτή για σένα, αλλά [mɛ] mirëkuptimi
 You for her and she for you but with understanding
You for her and she for you, but with understanding.

2.4 Seemingly Unprovoked

So far we have presented instances of code-switching motivated by what we see as the sociocultural dynamics between interlocutors, discourse-functional factors, and psycholinguistic factors. There are, however, instances that seem to be unprovoked and the motivation behind the switch is unclear. Such examples can be found in examples (8) and (9) where the speakers switch momentarily — perhaps one-word switches if these are not to be treated as loans — into Albanian while speaking Greek using the Albanian lexical items *guzhina* ‘kitchen’ and *pika* ‘drop’ instead of the corresponding Greek *κουζίνα* and *σταγόνα/στάλα*; these are common, everyday words that might be unlikely candidates for borrowing.⁸

- (8) Τι θέλει; Guzhina, καθαριότητα, σίδερο...

⁶ It must be noted, of course, that not every instance of [mɛ] triggers a change, suggesting that more may well be at work in the switches and the non-switches.

⁷ We transcribe this phonetically because the ‘with’ preposition in both Albanian and Greek is pronounced the same way and, therefore, we cannot be sure which language is activated at this point.

⁸ In this way, they differ from the instances of lexical borrowing we identify in §3.1.

what he.wants the.kitchen cleaning ironing
What does he want? The kitchen, cleaning, ironing...

- (9) για δε μας δίνετε μια pika νερό, λέγω.
because not to.us you.give one drop water I.say
Because you did not give us one drop of water, I said.

3. Borrowing

We use the notion of borrowing in a broad sense in this paper, referring not only to the introduction of lexical items, but also to the introduction of semantic, grammatical, and phonological material. Thus, our approach is closer to Aikhenvald's (2002) definition of borrowing as "the transfer of features of any kind from one language to another as a result of contact". Let us then proceed by looking at these types of borrowing more closely.

3.1 Lexical borrowing

Lexical borrowing in the Greek-Albanian contact situation of Palasa seems to suggest that certain lexical domains have been especially conducive to borrowing.

3.1.1 Communist-era terminology

One such domain is terminology that refers to the Albanian communist era. In (10) *partia* 'party' and in (11) *spi*⁹ *kulture* 'house of culture', both mentioned in reference to the past communist regime, are borrowed from Albanian and embedded into the Greek utterances.

- (10) Όταν εμπήκε η partia που γίνηκε το σχολείο.
When entered the the.party that it.became the school
When the party took over (that) the school was established.
- (11) Αφού εδώ την εκκλησία την είχανε spi culture.
because here the church it they.had house of.culture
Because here the church was (turned into) a "house of culture"
πώς το λένε.
how it called
how do you call this?

---

⁹ Although it is not our central point, here the informant adapts the word-initial voiceless, post-alveolar, fricative [ʃ] of the Albanian variant *shpi* /'ʃpi/ 'house' (related in some way to *shtëpi* /ʃtə'pi/) to the Greek voiceless, alveolar, fricative [s] that does not have the voiceless, post-alveolar, fricative in its standard phonemic inventory.

3.1.2 Official-level, academic, or bureaucratic terminology

Official terminology, involving words referring to any governmental dealings, to education, or to bureaucratic affairs, and the like, is another domain where borrowing is very common in the data. For example *biologjia* ‘biology’ in (12), *gjykata administrative* ‘administrative court’ in (13), *ushtria* ‘army’ in (14), and *marrëdhënie* ‘relations’ in (15) belong, respectively, to academic, legal, military, diplomatic fields and are all borrowed from Albanian into the Greek discourse.

- (12) Δεν ξέρω [?] biologjia, λέγω, και kimia ...
 not I.know the.biology I.say and the.chemistry
I don't know [?], biology, I say, and chemistry...
- (13) με ρίνει ση gjykata administrative, τα [?] όλα αυτά
 me throw at.the court administrative the all those
he) throws me at the administrative court, [?] all those
- (14) Αλλά δε το χει η αστυνομία, μου παν εμένα, το χει,
 But not it have the police me they.told me it has
 η, η ushtria.
 the the army
But the police does not have it, they told me, the army has it.
- (15) Η Ρουσία, είχαμε marrëdhënie με τη Ρουσία.
 the Russia we.had relationships with the Russia.
Russia, we had relations with Russia.

3.1.3 Terms related to village life

Another interesting domain where lexical borrowing is not unusual is terminology related to village life. We find it interesting because we would not expect Albanian being used here by the Greek villagers unless the village culture was originally Albanian and these borrowings are an indication that the older language in the village prevails in domains pertaining to village life. In (16) and in (17), where the discussion concerns weddings and wedding traditions in the village, we find *ftesa* ‘invitations’ and *vello* ‘wedding dress’, both borrowed from Albanian and embedded in the Greek utterances.

- (16) I: Δηλαδή ποιος τους έλεγε να έρθουν;
 Namely who them said to come
Who asked them to come?
 W: Κάναμε ftesa.
 we.made invitations
We made invitations
 I: Ftesa
 invitations
Invitations

W: Κάναμε χαρτί, το στέλναμε
 we.made letter it we.sent
We made a card and we sent it.

(17) I: Εσύ ήσουν έτοιμη, στολισμένη
 You were ready, adorned
You were ready, adorned

W: Και γω με vello και με όλα
 And I with wedding.dress and with all
And I with a wedding dress and all

3.1.4 Conversationally based loans

Friedman & Joseph (2014, 2020) propose and exemplify a type of borrowing which they refer to as “ERIC” loans, an acronym standing for those “Essentially Rooted In Conversation”. These are loans that do not necessarily fill a need or gap of any sort, are not associated with any particular cultural item, and do not reflect any prestige on the part of the donor language,¹⁰ but instead seem to crucially derive directly from conversational interactions between speakers of the two languages. Such loans include discourse particles, address terms, affirmation, negation, and closed-class grammatical elements like pronouns, among other types of lexemes. Examples of ERIC loans in Palasa are conversational elements like the affirmative element *vai* ‘yes’, used in mocking agreement in (18) as *vai vai* ‘yes yes’, and the terms of endearment *xhan* ‘soul’ and *jeta* ‘life’ in (19) and (20), respectively, that are borrowed from Albanian and embedded into Greek usage.

- Discourse elements

(18) I: [sighs] Do përpqem, të martohem
 will I.try that I.get.married
[sighs] I will try to get married

W: A *vai, vai. Do përpqesh, kur do përpqesh?*
 A yes yes will you.try when will you.try
Ah yes, yes. You will try, when will you try?

- Terms of endearment and kinship

(19) xhan της μάνας
 soul of.the mother
mother’s beloved

(20) πάρε καρέκλα jeta της μάνας

¹⁰ These factors are mentioned as they are the ones that form the basis for two particularly influential typologies of loans, those in Bloomfield 1933 (“cultural” versus “intimate” loans) and Hockett 1958 (“need” versus “prestige” loans).

you.take chair life of.the mother
Take a chair, mother's life

3.2 Structural Borrowing

In addition to lexical borrowing, a few cases of structural borrowing also seem to emerge in the contact between Greek and Albanian in the village of Palasa.

3.2.1 Use of Albanian *ma* (“more”) for *πιο* in Greek

Very common in the Greek of the villagers was the use of the Albanian *ma* ‘more’ instead of its Greek correspondent *πιο* ‘more’ in cases where the language of communication was Greek. Example (21) is interesting as it showcases this borrowing twice in the speech of the same speaker. At first the speaker uses, in speaking Greek, *ma* with *καλύτερα*, an adverb in the comparative degree form, and a little later with *μεγάλο*, a plain (positive degree) adjective. The *ma* + comparative constructions are the most frequent in our data, but as (21) shows, *ma* + plain adjective is a possible construction in the speech of these bilinguals as well.

- (21) Να φήσει τς ανθρώπους να δλέψουν. Αν έκανε αυτός άλλα
 To let the people to work if did he others
 καλύτε-, ma καλύτερα. Μας τα χαλάν τούτα δω.
 bet- more better us them they.spoil those here
 Το καλύβι πο 'χεις εσύ δεν το πετάς [?].
 the hut that have you not it you.throw
 Ένα άλλο ma μεγάλο. Το πετάζεις;
 one other more big it you.throw
 Που θα χώσεις το κεφάλι;
 where will you.put the head
To let the people work. If he did other things bet-, more better. They spoil these here. The hut that you have you don't throw it (away) [?]. Another bigger one. Do you throw it? Where will you put (your) head in?

3.2.2 Adjective order

Example (22) shows another instance of structural borrowing involving a matter of syntax, specifically noun-adjective word order. The adjective *κακέα*¹¹ ‘bad’ appears after the noun it modifies, *αρρώστια* ‘illness,’ and not before it, which would have been the default word order in Greek. We can attribute this to structural borrowing from Albanian if we consider the Albanian word order. This construction would have been

¹¹ *Κακέα* here is a regional variant of what in Standard Modern Greek is the feminine form *κακιά* ‘bad’. It is transcribed as used by the informant.

sëmundje të keqe ‘bad illness’¹² in Albanian where the adjective *keqe* ‘bad’ follows the noun *sëmundje* ‘illness’ that it modifies, basically what we see happening in (22) in Greek.

- (22) πήρε αρρώστια κακέα στο μυαλό
 he.took illness bad in.the brain
He had brain cancer.

4. Hybridization

In some cases, the language contact effects observed seem to go beyond borrowing in the more usual sense and instead involve what we call “hybridization” in that one and the same linguistic sign shows elements from both languages coming together to form single constituents. The resulting forms are Greek-Albanian hybrids, and they can be seen at a variety of levels of analysis.

4.1 Phonological Hybridization

An example of hybridization at the phonological level can be seen in (23). While speaking Albanian, the speaker is aiming to say the Albanian word *diplomë* ‘diploma,’ which has a voiced alveolar plosive /d/ in initial position in Albanian, but instead uses /ð/ (the voiced dental fricative), which is the initial segment in the equivalent Greek word *δίπλωμα* ‘diploma’; the word is in all other respects Albanian as at the same time it shows the Albanian stress placement, on the penultimate syllable, and not the antepenultimate stress that the corresponding Greek word shows.¹³

- (23) Bënin agurimin e shkollës si kishin marrë
 They.did inauguration of the.school as they.had taken
 /ð/iplómë ata
 diploma they
The had a school graduation because they had received their diplomas.

4.2 Morphological Hybridization

¹² A very common expression in Albanian essentially referring to ‘cancer’. A similar expression can be found in the region of Epirus in Greece where the locals use the compound *παλιαρρώστια* ‘bad-illness’. Here the first part of the compound *παλι-* literally means ‘old’ but it is often used to mean ‘bad’ too as in *παλιάνθρωπος* ‘bad-person’.

¹³ See Brown and Joseph 2015 for other examples like this from the Greek of southern Albania. In a sense, one might see this as word-internal code-switching, in that the word starts out with the Greek form but switches internally to Albanian. It should be noted that Albanian has both /d/ and /ð/ in its phonemic inventory. We mark the accent here, i.e. < ó >, even though such a diacritic is not usual in Albanian orthography.

Morphological hybrids are fairly frequent in the speech of the Palasa bilinguals as well. This is illustrated in example (24). First, we have a Greek utterance where there is mention of the Greek word for ‘university students’ φοιτητές, immediately followed, via borrowing, by a mention of the Albanian word *studendec* ‘(university) students’, with a code-switch perhaps for purposes of clarification (see §2.1.1). *Studendec*, though, as the spelling here suggests, is complicated. It is a morphological hybrid as the Albanian stem *student* ‘student’ is combined with the Greek plural suffix *-ec* (e.g. φοιτητ-ές ‘students’, διευθυντ-ές ‘directors’) to produce the morphologically hybrid *studendec*. Moreover, it is a phonological hybrid too as it is Albanian-like in having an intervocalic [d] without the nasal “prop” that is usual in the local Greek dialect, but at the same time it is Greek-like in that the Albanian [nt] cluster of *student* is Hellenized via voicing to [nd].

- (24)   εδώ και κάμει δύο φοιτητές studendec που θέλαν [...]

          here and done two students students that wanted

          Here and done two students, two students that wanted...

4.3 Semantic hybridization

Frequent are also cases of what we call semantic hybrids or what have been referred to often in the literature as calques. In (25), the discussion is in Greek and one of the male informants comments that the female informant was *ψημένη*, literally ‘baked’, when she got married at 27. A monolingual Greek speaker would not make much out of this expression and would not get the inference that the woman was ‘mature’ when she got married at that age. What seems to be happening here is that the speaker is translating the Albanian adjective *e pjekur*, which means ‘baked’, ‘ripened’, but also ‘mature’, into Greek, using *ψημένη* which only carries the meaning of ‘baked’; what would be expected in Greek is *ώριμη*, which has the meaning of ‘mature’ that the man actually intends. The result is a construction that would appear quite odd for a Greek who does not know any Albanian.

- (25)   M1: Πόσο   χρονών   ήσουν;

                  How many years   you were

                  How old were you?

          W: Εγώ ήμουν κοσι εφτά, κοσι εφτά, κοσι εφτά

                  I was twenty seven twenty seven twenty seven

                  I was twenty-seven, twenty-seven, twenty-seven

          M2: Είκοσι εφτά, ψημένη

                  twenty seven baked

                  Twenty-seven, mature

In (26), one of the informants is narrating how he got to be a school teacher and in his speech we find another such semantic hybrid. First, we have a momentary switch from Greek *θα δώσεις* to Albanian *gjuhë-letërsi* and back to Greek *και εσύ*. What is at focus here, however, is the use of *δώσεις*, literally ‘you give’, to mean ‘you will teach a course’ (in this particular case, *gjuhë-letërsi* ‘language and literature’). In Greek, teaching a class, a course, or a lesson would be formulated with *διδάξεις* ‘teach’ and not with *δώσεις* ‘give’. This construction in (26) makes sense, however, if we take into

account the Albanian verb *japesh*, which can have the meaning of ‘you give’, but also ‘you drive’ when the topic of discussion concerns cars and driving, and ‘you teach’ when the topic of discussion concerns courses and classes. Thus, the speaker in (26) seems to be transferring this meaning of ‘to teach’ that the Albanian *japesh*, which has ‘give’ as its basic meaning, to the Greek word *δώσεις* ‘to give’, which does not generally have such a meaning.¹⁴ Interestingly, when speakers use a construction such as *δίνω μάθημα*, literally ‘give a course’, in standard Greek, they are conveying that they will take an exam or a test in that course and not teach it.

- (26) Θα δώσεις gjuhë-letërsi και εσύ
 Will you.give language-literature and you
You will teach language and literature too

5. Contact-induced lexical activation

In this final section, we draw attention to instances of what we call contact-induced lexical activation. These are cases where there are two or more competing lexical items in Greek for the same concept and where the Greek-Albanian bilinguals in Palasa seem to be opting for the one that is closer to the Albanian corresponding lexical item for the same concept. For example, see (27), where the informant is talking about the livestock that the villagers used to have and comparing that situation to the present where most of the villagers have migrated to foreign lands. Greek has two options for ‘foreign lands’, either *ξενιτιά* [kseniˈtja] or *κουρμπέτι* [kurˈbeti]. The speaker here chooses *κουρμπέτι* instead of *ξενιτιά*, as *κουρμπέτι* is closer to the Albanian term for ‘foreign lands’, *kurbet* [kurˈbet]. Similarly, in (28) the speaker is complaining in Greek about the closing down of the factories in the nearby city of Avlona (Vlora in Albanian). Greek has two lexical items to refer to ‘factories’: *εργοστάσιο* [erɣoˈstasio] and *φάμπρικα* [ˈfabrika]. The informant in this example opts for *φάμπρικα* instead of *εργοστάσιο* as it is closer to the Albanian word for ‘factory’, *fabrikë* [faˈbrikə]. In both (27) and (28), the speakers seem to favor the Greek word that more closely matches the Albanian form.

- (28) Είχαμε πρώτα και άλογα, και μάρια, και τώρα, πάνε
 We.had first and horses and mules and now they.go
 στο κουρμπέτι
 to.the foreign.lands
Before we had horses and mules, and, now, they go to the foreign lands.
- (29) Όλες οι φάμπρικες. Που 'ναι στον Αυλώνα;
 All the factories where they.are in.the Avlona
 Δεν έχει μια φάμπρικα
 not it.has one factory

¹⁴ Note that *δίνω* can be used in Istanbul Greek with the sense of ‘to teach’ in the same way it can in Albanian. We thank Matthew Hadodo for this information.

Where are all the factories? Where are they in Avlona? There is not one factory.

6. Summary

In summary, the data presented above show a fluidity and a seamlessness in the mixing of the languages in contact that are characteristic of fully bilingual communities. Moreover, many of the factors contributing to code-switching that have been discussed in the literature are relevant in Palasa linguistic interactions.

It must also be emphasized that not all types of language mixing are isolated events. The reality is that often the different factors converge to result in multiple types of language mixing in one utterance. For example, we see hybridization at many levels, including the somewhat underappreciated phonological hybrids.

Some questions that remain to be answered concern the extent of shared knowledge of linguistic forms. One consideration is whether what we have identified as borrowings are indeed the local standard forms. That is, the Greek-Albanian bilinguals in Palasa may not know the more standard Greek form, or at least do not use it in their local dialect. In addition, it is possible that some of the examples in this paper reflect individual usages or practices that are not shared linguistic norms among the Greek-Albanian bilingual members of the community. We leave these as open questions at this point, to be checked against further data from Palasa and environs.

Bibliography

- Aikhenvald, Alexandra. 2002. *Language Contact in Amazonia*. Oxford: Oxford University Press.
- Bloomfield, Leonard. 1933. *Language*. New York: Holt.
- Brown, Christopher G. and Brian D. Joseph. 2017. On Hybrid Forms in Language Contact: Some evidence from the Greek of southern Albania (with Christopher G. Brown). *Albano-Hellenica 6 (Papers from the Second International Conference of Greek-Albanian Studies, Tirana, Albania, March 27-28, 2015)*, ed. by Aristotel Spiro, 49-58. Athens: Albanian-Greek Association of Philology.
- Clyne, Michael. 1991. *Community languages: The Australian experience*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Friedman, Victor A. and Brian D. Joseph. 2014. Lessons from Judezmo about the Balkan Sprachbund and Contact Linguistics. *International Journal of the Sociology of Language* 226, 3-23.
- Friedman, Victor A. and Brian D. Joseph. To appear 2020. *The Balkan Languages*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hockett, Charles F. 1958. *A course in modern linguistics*. New York: Macmillan.
- Myslín, Mark and Roger Levy. 2015. Code-switching and predictability of meaning in discourse. *Language* 91.4.871-905.
- Poplack, Shana. 1980. Sometimes I'll start a sentence in Spanish Y TERMINO EN ESPAÑOL: Towards a typology of code switching. *Linguistics* 18, 581-618.